

Ιστορία Παγκόσμια και (ιδιαίτερα) Ελληνική κατά τον 20^ο αιώνα (ολόκληρο το κείμενο)

του Φ.Κ.Βώρου

01. Εισαγωγή
02. Η Ευρώπη και ο υπόλοιπος κόσμος στις αρχές του 20ού αιώνα
03. Η Ελλάδα στις αρχές του 20ού αιώνα (1901-1911)
04. Η Ελλάδα στις αρχές του 20ού αιώνα (1901-1911) (2η συνέχεια)
05. Η Ελλάδα στις αρχές του 20ού αιώνα (1901-1911) (3η συνέχεια)
06. Η Ελλάδα στις αρχές του 20ού αιώνα (1901-1911) (4η συνέχεια)
07. Ο α΄ Μεγάλος Πόλεμος φθοράς της Ευρώπης (1914-1918)
08. Η Ρωσική Επανάσταση (1917-21)
09. Ελληνική εμπλοκή / περιπλοκή κατά τον α΄ Μεγάλο Πόλεμο (1914-18, 1919-22)
10. Ο Κόσμος μας την περίοδο το Μεσοπολέμου (1920-1939)
11. Ο Κόσμος μας την περίοδο το Μεσοπολέμου (1920-1939) (2η συνέχεια)
12. Ο Κόσμος μας την περίοδο το Μεσοπολέμου (1920-1939) (3η συνέχεια)
13. Η Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο (1922-1940) (1η συνέχεια)
14. Η Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο (1922-1940) (2η συνέχεια)
15. Η Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο (1922-1940) (3η συνέχεια)
16. Η Ελλάδα κατά το Μεσοπόλεμο (1922-1940) (4η συνέχεια)
17. Η Ελλάδα κατά το Μεσοπόλεμο (1922-1940) (5η συνέχεια)
18. Η Ελλάδα κατά το Μεσοπόλεμο (1922-1940) (6η συνέχεια)
19. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (1939-45) και η Εμπλοκή της Χώρας μας σε αυτόν (1940-45): Ι. ΠΡΟΣ ΤΟ Β ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ
20. Η εμπλοκή της χώρας μας στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (1939-45) και η Εθνική Αντίσταση ως την ίδρυση της ΠΕΕΑ (10-3-1943)
21. Ίδρυση της ΠΕΕΑ (10 Μαρτίου 1944). Τα Δεκεμβριανά του 1944
22. Εμφύλιος Πόλεμος (1943-49): Βαθύτερα αίτια και επιδιώξεις – Μερικές παράπλευρες πτυχές του Εμφυλίου Πολέμου

**ΙΣΤΟΡΙΑ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ
ΚΑΙ (ΙΔΙΑΙΤΕΡΑ) ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΚΑΤΑ ΤΟΝ 20^Ο ΑΙΩΝΑ**

Σειρά άρθρων του Φ.Κ. Βώρου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1

Α'. Κληρονομιά γενική (της ανθρωπότητας) από το 19^ο αιώνα προς τον 20^ο 1

Β'. Κληρονομιά ειδική (των Ελλήνων) από το 19^ο προς τον 20^ο αιώνα 4

Γ'. Προοιμιακή καταγραφή ενοτήτων της παγκόσμιας και ιδιαίτερα της Ελληνικής Ιστορίας κατά τον 20^ο αιώνα 7

Μέρος Α': Ο ΚΟΣΜΟΣ ΜΑΣ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ

Α.1. Η ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ Ο ΥΠΟΛΟΙΠΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ 13

Α'. Ο Αποικιακός πυρετός και οι συνέπειές του για τον υπόλοιπο κόσμο 13

Β'. Ανταγωνισμός των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων της εποχής (αρχές του 20^{ου} αιώνα) και διαμόρφωση ιδεολογιών και διακηρύξεων. 14

Α'.2. Η ΕΛΛΑΔΑ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ (1901-1911) ..21

Προοίμιο 21

Α'. Γλωσσική Σύγχυση, Εκπαιδευτική Υστέρηση. 22

Β'. Μακεδονικός Αγώνας (1904-1908). 25

Γ'. Το Αγροτικό Ζήτημα. 26

Δ'. Το Εργατικό Κίνημα και η κοινωνική / ιδεολογική διάστασή του στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. 28

Ε'. Το Πολιτειακό Ζήτημα με απρόβλεπτες συνέπειες 31

Στ'. Η ομάδα των Ιαπόνων στη Βουλή (1906) και η Ομάδα των Κοινωνιολόγων: Αλ. Παπαναστασίου και άλλοι. 34

Ζ'. Κίνημα στου Γουδή (1909). 34

Η'. Αναθεώρηση του Συντάγματος (1911) 37

Θ'. Η πορεία του Βενιζέλου ως την ώρα της Πρωθυπουργίας του για την Αναθεώρηση του Συντάγματος και την ανασυγκρότηση του Κράτους σύμφωνα με τις απόψεις - αρχές που εισηγήθηκε. 38

Γ'. Προσπάθειες για αναδιοργάνωση του Κράτους και ειδικά του Στρατού. Βήματα διπλωματικά προς Σερβία –Βουλγαρία.....	41
ΙΑ'. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι (1912-13).....	45
α' Ο Α' Βαλκανικός (Βαλκανοτουρκικός) Πόλεμος.....	45
β'. Ο διπλωματικός Πόλεμος.....	46
γ'. Ο Β' Βαλκανικός Πόλεμος: η Βουλγαρία εναντίον όλων.....	48
δ'. Πρεσβευτική Διάσκεψη.....	49

Μέρος Β': Ο Α' ΜΕΓΑΛΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΦΘΟΡΑΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ (1914-1918) ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΜΠΛΟΚΗ / ΠΕΡΙΠΛΟΚΗ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ ΚΑΙ ΜΕΤΑ (1919-1922) ΜΕ ΤΗ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑ

Β'.1. Ο Α' ΜΕΓΑΛΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (1914-1918).....	55
Α'. Δολοφονία του αρχιδούκα της Αυστρίας στο Σεράγεβο	55
Β'. Μέτωπα του πολέμου.....	57
Γ'. Χρήση και νέων όπλων στον πόλεμο	57
Δ'. Τέλος του πολέμου. Συνοπτική απογραφή των απωλειών.....	58
Β'.2. ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΕΙΡΗΝΗΣ (Η ΕΚΔΙΚΗΣΗΣ;) ΓΕΝΕΣΙΟΥΡ-ΓΕΣ ΝΕΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ.....	61
Β'.3. Η ΡΩΣΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ (1917-21)	67
Προοίμιο.....	67
Α'. Το πρόγραμμα των Σοβιέτ.....	69
Β'. Εμφύλιος Πόλεμος στη Ρωσία. Προσπάθειες Επέμβασης Δυτικών Δυνάμεων και Ιαπωνίας	71
Β'.4. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΜΠΛΟΚΗ / ΠΕΡΙΠΛΟΚΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ Α' ΜΕΓΑΛΟ ΠΟΛΕΜΟ (1914-18) ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΑΠΟ ΑΥΤΟΝ (1919-22).....	75
Α'. Το δίλημμα.....	75
Β'. Οι πρωταγωνιστές της ελληνικής πολιτικής ζωής και οι συμπεριφορές τους.....	76

Γ'. Τα γεγονότα του Πολέμου και οι προστριβές ανάμεσα στους Πρωταγωνιστές. Βήματα προς Εθνικό Διχασμό.	77
Δ'. Προς ανορθόδοξη συνταγματική πορεία	78
Ε'. Περιπλοκές με τους Εμπόλεμους.....	79
Στ'. Εξελίξεις στην Ελλάδα των δύο Κυβερνήσεων	80
Ζ'. Η Ελλάδα σύμμαχος της Αντάντ (Entente). Αναβίωση της Βουλής των «Λαζάρων».....	81
Η'. Μικρασιατική περιπέτεια – Προσφυγιά.....	83
Θ'. Μερικά κοινωνικά θέματα της περιόδου εκείνης (1918-23).....	86

Μέρος Γ': Ο ΚΟΣΜΟΣ ΜΑΣ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ (1920-1939)

Γ'.1. Ο ΚΟΣΜΟΣ ΜΑΣ (εκτός από την Ελλάδα) ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ (1920-1939)	91
Α'. Κριτική των Συνθηκών της Ειρήνης ή Εκδίκησης ή άλλης Σκοπιμότητας.....	91
Β'. Σκέψεις και Προσπάθειες για Επέμβαση στην επαναστατημένη Ρωσία (1919-21).....	92
Γ'. Απρόβλεπτες διπλωματικές προσεγγίσεις με απροσδιόριστες για το προσεχές μέλλον εξελίξεις – προοπτικές.....	95
Δ'. Η Ευρώπη και ο υπόλοιπος κόσμος κατά την περίοδο 1919-29	96
<i>Συμφωνίες του Λοκάρνο (Ελβετία, Οκτώβριος 1925).</i>	98
<i>Οικονομική κρίση (του 1929-33)</i>	99
Ε'. Εξελίξεις στην Αφρική, Ασία, Αμερική (κατά το Μεσοπόλεμο)....	101
Στ'. Εμφάνιση και εδραίωση του Φασισμού (αρχικά στην Ιταλία, 1922)	102
Ζ'. Επικράτηση του Ναζισμού στη Γερμανία.	105
<i>Σκοποί και Μέσα του Ναζισμού</i>	107
<i>Τρόποι δράσης προς επίτευξη των στόχων των Ναζί</i>	107
<i>Βήματα «προόδου» του Εθνικοσοσιαλισμού</i>	109

Η'. Εξελίξεις στη Σοβιετική Ένωση από την επικράτηση της Επανάστασης.....	110
Θ'. Αβέβαια βήματα της Κοινωνίας των Εθνών.....	114
Ι'. Πορεία προς τον Πόλεμο (1939-1945).....	116
Γ'.2. Η ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ (1922-1940)	121
Προοίμιο.....	121
Α'. Επανάσταση του Στρατού κατά της βασιλόφρονης ηγεσίας της χώρας και Δίκη εκείνων που θεωρήθηκαν υπεύθυνοι για τη Μικρασιατική Καταστροφή (Φθινόπωρο του 1922)	122
Β'. Συνθήκη της Λοζάνης (1923). Αποτυχημένη Αντεπανάσταση των Κωνσταντινικών Βασιλοφρόνων (1923) και πορεία προς επίλυση του Πολιτειακού Ζητήματος με εγκαθίδρυση Αβασίλευτης Δημοκρατίας (1924). Η σταδιοδρομία της (1924-35).....	126
Γ'. Τα Μεγάλα Προβλήματα της Ελληνικής Κοινωνίας κατά την περίοδο αυτή του Μεσοπολέμου: Προσφυγικό, Εργατικό, Κοινωνικό-Πολιτικό (1922-1936 και 1936-40)	130
Δ'. Η «μεγάλη» τετραετία του Ελευθερίου Βενιζέλου (1928-32)	134
α'. <i>Οικουμενική Κυβέρνηση (4 Δεκεμβρίου 1926-22 Μάη 1928)</i>	135
β'. <i>Θετικά έργα που συνήθως προσγράφονται στην τότε διακυβέρνηση του Βενιζέλου</i>	136
1. Διπλωματική δραστηριότητα.	136
2. Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση / Σχολικά κτίρια.	137
3. Βελτίωση της Διοίκησης.	139
4. Αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης.	139
γ'. <i>Αρνητικά «επιτεύγματα» της τετραετίας Βενιζέλου</i>	140
Ε'. Η τελευταία πενταετία (1935-40) πριν από την εμπλοκή της χώρας μας στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (1939-1945)	142
α'. <i>Παλινόρθωση της βασιλείας (1935)</i>	142
Προοίμιο.....	142
Αναζήτηση βαθύτερων αιτίων της κρίσης του 1935-36. ...	143
Προς Εκλογές για Ανανέωση της Βουλής με εκλογικό σύστημα αναλογικό (στις 26 Γενάρη 1936).	147

<i>β'. Από την παλινόρθωση της βασιλείας (τέλος του 1935) ως την εγκαθίδρυση δικτατορίας (4^η Αυγούστου 1936) και την ακούσια εμπλοκή της χώρας μας στη δίνη του β' Παγκοσμίου Πολέμου (1939-45).....</i>	<i>148</i>
Προοίμιο	148
Πρώτες ενέργειες του Γεωργίου	149
Η Βουλή του 1936	150
<i>γ'. Από την ψήφο εμπιστοσύνης - ανοχής στην κυβέρνηση Μεταξά (27-4-1936) ως την κήρυξη δικτατορίας (4 Αυγούστου 1936), ημέρες εκατό (100).....</i>	<i>153</i>
<i>δ'. Η 4^η Αυγούστου ως καθεστώς δικτατορικό.....</i>	<i>156</i>
1. Μέτρα κατά των αντιφρονούντων	156
2. Ιδεολογία του καθεστώτος.....	158
3. Οικονομική και Κοινωνική Πολιτική του καθεστώτος της 4 ^{ης} Αυγούστου.....	159
4. Το καθεστώς της 4 ^{ης} Αυγούστου έναντι (ή εναντίον;) της Νεολαίας: Εκπαίδευση, Εθνική Οργάνωση Νέων (ΕΟΝ)	161
<i>ε'. Εξωτερική Πολιτική του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου.</i>	<i>165</i>

Μέρος Δ': Ο Β' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (1939-45) ΚΑΙ Η ΕΜΠΛΟΚΗ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΜΑΣ ΣΕ ΑΥΤΟΝ (1940-45)

Δ'.1. ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΟ Β' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ	171
Α'. Τα βαθύτερα αίτια του Β' Παγκόσμιου Πολέμου	171
Β'. Βήματα της πορείας προς νέο πόλεμο	172
Γ'. Γρήγορα και θεαματικά/αλαζονικά βήματα του Χίτλερ προς τον πόλεμο (1935-39)	175
Δ'.2. Ο Β' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (1939-1945).....	181
Α'. Εισβολή στην Πολωνία.....	181
Β'. Πολύ γρήγορη προέλαση: στη Νορβηγία, στη Δανία, στις Κάτω Χώρες, στη Γαλλία	182

Γ'. Αεροπορικές επιδρομές εναντίον βρετανικών στόχων: «μάχη της Αγγλίας».....	183
Δ'. Επίθεση Μουσολίνι κατά Αλβανίας και Ελλάδας.....	184
Ε'. Νέο Μέτωπο των Γερμανών προς τη Βόρεια Βαλκανική και την Ελλάδα (άνοιξη του 1941)	184
Στ'. Επιχειρήσεις Ιταλών και Γερμανών στη Βόρεια Αφρική (ειδικότερα στη Λιβύη).....	185
Ζ'. Επιχείρηση «Barbarossa».....	186
Η'. Είσοδος της Αμερικής (ΗΠΑ) στον πόλεμο	187
Θ'. Ένοπλα αντιστασιακά κινήματα εναντίον των Γερμανών στις κατεχόμενες χώρες. Στρατόπεδα συγκέντρωσης στα μητροπολιτικά εδάφη της Γερμανίας.....	187
Ι'. Αντιστροφή της πορείας του Β' Παγκόσμιου Πολέμου.....	188
ΙΑ'. Παράδοση των Γερμανών «άνευ όρων».....	190
ΙΒ'. Τα στρατόπεδα συγκέντρωσης - εξόντωσης ανθρώπων, άμαχου πληθυσμού.....	190
Επίλογος	192
Δ'3. Η ΕΜΠΛΟΚΗ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΜΑΣ ΣΤΟ Β' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ (1939-45) ΚΑΙ Η ΕΘΝΙΚΗ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΩΣ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΠΕΕΑ (10-3-1943)	195
Προοίμιο.....	195
Α'. Διπλωματικές ζυμώσεις (συμπάθειας ή αποστροφής) των δυνάμεων που όδευσαν προς τον Πόλεμο για τα συμφέροντά τους	195
Β' Ιταλική εισβολή στην Ελλάδα διαμέσου Αλβανίας. Το αλβανικό έπος του ελληνικού στρατού (λαού) το 1940-41	196
Γ' Γερμανική εισβολή στην Ελλάδα διαμέσου Γιουγκοσλαβίας / Βουλγαρίας (6 Απριλίου 1941)	197
<i>Η Μάχη της Κρήτης (3^ο δεκαήμερο του Μάη 1941)</i>	199
<i>Τριπλή Κατοχή της χώρας μας και Εθνική Αντίσταση των Ελλήνων</i>	200
Δ'. Έκφραση της Εθνικής Αντίστασης των Ελλήνων: Ιδεολογική και ένοπλη Αντίσταση των Ελλήνων κατά των εισβολέων (1941-44).	202
<i>Αξιέπαινες προσωπικές περιπτώσεις αντίστασης</i>	202

<i>Κινήσεις προς Μαζική Αντίσταση.....</i>	204
1. Ίδρυση του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (ΕΑΜ)	204
2. Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος (ΕΔΕΣ) ..	207
3. Πανελλήνια Ένωση Αγονιζομένων Νέων (ΠΕΑΝ).....	209
4. Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση (ΕΚΚΑ).....	210
<i>Μια άλλη μορφή της Εθνικής Αντίστασης</i>	211
<i>Από πού ο οπλισμός των αντιστασιακών;.....</i>	212
<i>Η ζωή στην Ελλάδα τον καιρό της Εθνικής Αντίστασης.....</i>	212
<i>Τι σήμαινε Κατοχή και Αντίσταση στις συνειδήσεις των Ελλήνων του 1941-45.....</i>	214
Ε΄. Δυο περιστατικά μαζικής ένοπλης δράσης των αντιστασιακών δυνάμεων	215
α΄) <i>Ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοπόταμου (25/26 Νοέμβρη 1942)</i>	215
β΄) <i>Μάχη στο Φαρδύκαμπο 4-6 Μαρτίου 1943</i>	216
Δ΄.4. ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΠΕΕΑ (10 ΜΑΡΤΙΟΥ 1944). ΤΑ ΔΕΚΕΜΒΡΙΑΝΑ ΤΟΥ 1944.....	221
Αναγκαίο Προοίμιο	221
Α΄. Από την ίδρυση της ΠΕΕΑ (10 Μαρτίου 1944) ως την έναρξη της Δεκεμβριανής τραγωδίας (3-12-1944)	224
<i>Ένα περιστατικό που θεωρήθηκε συνέχεια ή συνέπεια της ίδρυσης της ΠΕΕΑ: Κίνημα των ελληνικών δυνάμεων Πεζικού και Ναυτικού στη Μέση Ανατολή.....</i>	226
<i>Άλλα γεγονότα ως συνέπεια της ίδρυσης της ΠΕΕΑ</i>	227
Β΄. Τα Δεκεμβριανά του 1944: Ποιοι τα θέλησαν; Ποιοι τα σχεδίασαν ή ελπίσανε και προσδοκούσαν κέρδη από την αιματοχυσία που άρχισε στις 3 του Δεκέμβρη 1944;	230
Γ΄. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	255
(1) Ένα τυχαίο περιστατικό εγκληματικής βίας, που ίσως να μην έγινε τυχαία, ειδικά τη στιγμή που έγινε (παραμονές του Συνεδρίου του Λιβάνου).....	255
(2) Για τις προθέσεις του ΕΑΜ (ΕΛΑΣ).....	257

(3) Και μια μεθοδολογική διευκρίνιση ύστερα από ευγενική και εύστοχη επισημάνση ευγενέστατου αναγνώστη 258

Δ΄.5. ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (1943-49): ΒΑΘΥΤΕΡΑ ΑΙΤΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΔΙΩΞΕΙΣ – ΜΕΡΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΛΕΥΡΕΣ ΠΤΥΧΕΣ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ 261

Προοίμιο για μια προσπάθεια παρουσίασης του θέματος..... 262

Α΄. Βαθύτερες ρίζες του Εμφυλίου (1935-41)..... 262

Β΄ Περιστάσεις Πολέμου – Κατοχής – Εθνικής Αντίστασης (1940-44) και προμηνύματα Εμφυλίου (1943-46)..... 264

Γ΄. Ανοιχτός Εμφύλιος (1946-49)..... 268

Δ΄. Μερικές παράπλευρες πτυχές του Εμφυλίου πολέμου (1943-49) .. 285

1. *Το Παιδομάζωμα* 286

2. *Το φαινόμενο Μακρόνησος* 305

3. *Η πολιτική προσφυγιά στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού* 310

4. *Για την πολιτική του ΚΚΕ μετά τον Εμφύλιο (1949-1974). ...* 311

5. *Η πολιτική «φιλοσοφία του λάθους» και οι ατέλειωτες προστριβές φθοράς στους κόλπους του ΚΚΕ.* 313

6. *Ανάδυση και νέα (πιο περίπλοκη) πορεία του Κυπριακού Ζητήματος (1950 και μετά).* 316

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Α΄ Κληρονομιά γενική (της Ανθρωπότητας) από το 19^ο αιώνα προς τον 20^ο

Επειδή ο χρόνος έχει νόημα συμβατικό στη χρονολόγηση–περιοδολόγηση της ιστορικής ζωής, διευκρινίζουμε ότι ο όρος 20ός αιώνας δεν μπορεί να είναι ακριβολογικός και δεν υποδηλώνει ότι αρχίζουμε με αφήγηση γεγονότων που έλαβαν χώρα το 1901. Είναι πολύ πιθανό, έως βέβαιο, ότι γι’ αυτά που εκδηλώθηκαν το 1901 ή το 1912 ή το 1914 θα αναζητήσουμε τα **αίτια** τους και θα τα βρούμε σε προγενέστερους καιρούς. Με αυτό τα νόημα επιχειρούμε, ως **Προοίμιο** για την κατανόηση των ιστορικών εξελίξεων του 20ού αιώνα, να καταγράψουμε τις δυνάμεις ή εξελίξεις ή εκκρεμότητες, που είχαν διαμορφωθεί προγενέστερα και λειτούργησαν ως **αίτια** για τα **ιστορικά δρώμενα**, τα οποία εκδηλώθηκαν κατά τον 20^ο αι., τόσο στην Παγκόσμια Ιστορία όσο και στην Ελληνική (η οποία βέβαια ως προς την ιδιορρυθμία της μόνο κατανοείται ως Ελληνική, εντάσσεται όμως και ερμηνεύεται και αυτή στα πλαίσια της Παγκόσμιας, ειδικότερα της Ευρωπαϊκής Ιστορίας).

♦Κληρονομίες που ανάγονται στην εξέλιξη της Παγκόσμιας Ιστορίας

Η Βιομηχανική Επανάσταση ήταν σε εξέλιξη και είχε συνέπειες ορατές, που αποτελούσαν δύναμη εκρηκτική για το μέλλον της Ανθρωπότητας κατά τον 20^ο αιώνα:

Η μηχανή, στην υπηρεσία των βιομηχανικών δυνάμεων, παράγει αγαθά πολλά για χρήση στο εσωτερικό της βιομηχανικής χώρας και για εξαγωγή, απαιτεί πρώτες ύλες, συγκεντρώνει βιομηχανικούς εργάτες σε τρώγλες (slums) γύρω από τα εργοστάσια και **ανατρέπει άρδην την οικονομική, κοινωνική και πολιτική** ζωή. Επιπλέον, η **Επιστήμη** και η **Τεχνολογία** εντάσσονται μοιραία στην οικονομική πολιτική των βιομηχανικών χωρών, οι οποίες αναζητούν με βουλιμία **αποικίες** (για πρώτες ύλες) και χώρες υπανάπτυκτες ως **αγορές** για προώθηση βιομηχανικών προϊόντων. Για να μπορούν να υπάρχουν οι βιομηχανικές χώρες, υπηρετούν την **Αποικιοκρατία** και επιδιώκουν οικονομική διείσδυση σε χώρες **μη βιομηχανικές** [π.χ. η Γερμανία προς την τότε Οθωμανική Αυτοκρατορία, κατασκευάζοντας με όρους αποικιοκρατικούς τη σιδηροδρομική γραμμή από την Προύσα ως τη Βαγδάτη, συμβολικά γνωστή ως γραμμή **Β(ερολίνου)–Β(αγδάτης)**]. Κορύφωση της βουλιμίας εκδηλώνεται με την οσμή ορυκτού πλούτου γενικά, **πετρελαίου** ειδικά, γιατί αυτό είναι το **οξυγόνο** της μηχανής, η οποία είναι **πνεύμονας** ζωής για τη βιομηχανική κοινωνία.

Το ότι η **Γαλλία** ζει με το όνειρο της ρεβάνς (=εκδίκησης) κατά της Γερμανίας, το ότι η **Γερμανία** νιώθει εγκλωβισμένη στον ευρωπαϊκό χώρο και ως προς τις αποικίες αδικημένη και εκ των πραγμάτων «υποχρεωμένη» να κατασκευάζει σε ξένα εδάφη σιδηροδρομική γραμμή για να φτάσει προς τον Περσικό Κόλπο, το ότι η **Βρετανία** εποπτεύει κυριαρχικά τις θάλασσες και αποκλείει σε άλλους το δικαίωμα να αποκτήσουν ισχυρό στόλο, το ότι η **Ιαπωνία** εποφθαλμιά ηπειρωτικά εδάφη στην Άπω Ανατολή και θεωρεί απειλή την άφιξη των Ρώσων στο Βλαδιβοστόκ, το ότι οι **Ηνωμένες Πολιτείες** νιώθουν την ανάγκη να εγκαταλείψουν τον Απομονωτισμό (Δόγμα Μονρόε) και να επωμιστούν «αποστολή» για τη σωτηρία του κόσμου¹, το ότι η **αφρικανική ήπειρος** όλη και η **Κίνα** και η **Ινδοκίνα** κατακλύζονται από στρατούς και «ιεραποστόλους» των αποικιοκρατών, όλα αυτά τα συμπτώματα είναι παράγωγα αυτών που τα καταγράψαμε παραπάνω, (δηλ. της αναζήτησης πρώτων υλών για τη βιομηχανία και νέων αγορών) και θα λειτουργήσουν επικοινωνικά, ως τοπικά, περιφερειακά, ίσως και εθνικά κίνητρα ή προφάσεις ή **αφορμές** στην υπηρεσία των βασικών, των πρωταρχικών **αιτίων**².

Οι βιομηχανικές χώρες, που φλέγονται από βουλιμία για οικονομική διεξόδου και αποικιοκρατικό ζήλο, «λογικό» είναι να οπλίζονται να «διαδώσουν τον πολιτισμό» τους με κανόνια και συγκροτούν κατά περίπτωση «συμμαχίες», για να μοιραστούν με άλλους τα βάρη του «εκπολιτισμού» και τα κέρδη της λεηλασίας. «Λογικό» είναι, επίσης, να οργανώνουν επίδειξη των εξοπλισμών τους (ξηράς και θάλασσας τότε) και των διπλωματικών υπηρεσιών τους και των εθνικών αρετών τους, ώστε να ενθουσιάζουν τους υπηκόους τους και να εκφοβίζουν τους πιθανούς ή δηλωμένους και ορατούς αντιπάλους τους.

Με τέτοια εφόδια και τέτοιες προετοιμασίες έμπαιναν στον 20^ο αιώνα οι βιομηχανικές χώρες, που είχαν την πρωτοβουλία κινήσεων, ενώ άλλες μικρότερες αντιμετώπιζαν μικρότερης εμβέλειας τοπικές διαφορές. Και οι κάτοικοι όλου του πλανήτη ζούσαν με το αιώνιο πρόβλημα της επιβίωσης ή του περιστασιακού αγώνα για τη βελτίωση των συνθηκών ζωής στο εσωτερικό της πατρίδας τους ή της χώρας που τους φιλοξενούσε ως μετανάστες. Για πολλούς λαούς -κυρίως της Ευρώπης και

¹ Είναι χαρακτηριστικά τα λόγια του τότε Αμερικανού Προέδρου McKinley, ο οποίος - κατά την πρώτη αμερικανική αποικιακή εξόρμηση - δήλωνε ότι αισθανόταν ως εντολή δοσμένη στην Αμερική (1894-98) από το θεό «να εκπαιδεύσει τους Φιλιππινέζους, να τους εκπολιτίσει και να τους εκχριστιανίσει». (J. William Fulbright, **The Arrogance of Power**, σ. 18).

² Ανάγκη να διευκρινίσουμε τους δυο όρους: **αίτιο** ονομάζεται η πραγματική ανάγκη που λειτουργεί στη συνείδηση των ανθρώπων ως **αίτημα**, πίεση για δράση, για την οποία αναζητείται μια περιστασιακή ή και πλασματική επιφανειακή **αιτιολογία**, η οποία γίνεται αφορμή για δράση.

της Βόρειας Αμερικής- υπήρχε και ένα κοινό κοινωνικό - ιδεολογικό ζήτημα: αν μπορούσαν οι **εργαζόμενοι** όλων των χωρών να αποτελέσουν ενιαία δύναμη - πέρα από σύνορα κρατών / διαφορές εθνών³ - κοινό μέτωπο έναντι των οιωνδήποτε εκμεταλλευτών της εργασίας: βιομηχάνων, εμπόρων, γαιοκτημόνων, εφοπλιστών. Με ιδεολογικά εφόδια παρμένα από τα βιβλία των K.Marx – Fr. Engels και οργανωτική πρωτοβουλία ποικίλων κατά χώρες ηγετών το εργατικό προλεταριάτο⁴ πάλευε και ταλαντευόταν **ανάμεσα στην ιδεολογία** του διεθνισμού και την **εθνική ιδεολογία** του χώρου καταγωγής.

Ενδεικτική βιβλιογραφία γενική⁵

1. **Η Μεγάλη Ιστορία του 20ού Αιώνα**, από ομάδα ιστορικών, πολιτικών επιστημόνων και άλλων ειδικών με την επιστημονική επιμέλεια του Γιώργου Αναστασιάδη, καθηγητή του Α.Π.Θ. (εκδ. της εφημερίδας «Τα Νέα», 2002-2003, σε 11 τόμους, περίπου 2.800 σελίδες).
2. Β. Σκουλάτου – Ν. Δημακόπουλου – Σ. Κόνδη, **Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία** τ. 3^{ος}, για την γ' τάξη Λυκείου, έκδοση ΟΕΔΒ (1983-2002), ως τις αρχές της δεκαετίας του 1980.
3. Eric Hobsbawm, **Η Εποχή των Άκρων**: Ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας 1914-1991 (μετ. Βασίλης Καπετανγιάννης, εκδ. «Θεμέλιο», 1997).
4. Denis Richards, **Ιστορία της Σύγχρονης Ευρώπης** (1789-2000), μετ. Φ. Κ. Βώρος, εκδ. «Παπαδήμας», 2001.
5. E. Burns, **Ευρωπαϊκή Ιστορία: Εισαγωγή στον Πολιτισμό της Νεότερης Ευρώπης**, τ. 2^{ος} (20ός αι.), μετ. Τάσος Δαρβέρης, εκδ. «Παρατηρητής», Θεσσαλονίκη 1988.
6. F. G. Dreyfus – R. Marx – Raymond Poidevin, **Η Ευρώπη από το 1848 μέχρι σήμερα** (δεκαετία 1970), μετ. Τάκης Θεοδωρόπουλος, Πέτρος Παπαδόπουλος, εκδ. «Παπαζήση», 1985.
7. Martin Roberts, **A Portrait of Europe 1900-1973: The New Barbarism** (Oxford University Press, 1975).
8. Kerry Davidson, **Twentieth - century Civilization**, The A. Barnes & Noble Outline series, 1976.

³ Από το β' μισό του 19^{ου} αιώνα είχε ξεκινήσει, με πρωτοβουλία των Marx- Engels, η προσπάθεια για διεθνή οργάνωση των εργαζομένων. Ιδρύθηκε (1864) η **Πρώτη Διεθνής** Οργάνωση των Εργαζομένων, αργότερα η **Δεύτερη Διεθνής** (1889-1914), ελπίδα των εργαζομένων κατά τις αρχές του 20ού αιώνα.

⁴ Προλετάριοι, Προλεταριάτο. Ο όρος παράγεται από τη λατινική λέξη **proles**= απόγονος (και **proletarius** είναι αυτός που έχει περιουσία μόνη τα παιδιά του, που αγωνίζεται με το μεροκάματο να τα θρέψει).

⁵ Πολλά άλλα επιμέρους βοηθήματα θα καταχωρίσουμε αναλύοντας τα επιμέρους κεφάλαια της **Παγκόσμιας Ιστορίας** κατά τον 20^ο αιώνα.

9. William R. Keylor, **The Twentieth - Century World: an International History**, Oxford University Press, 2001.
10. Richard Vinen, **A History in Fragments:** (published by Little, Brown and Company in Britain, 2000 A.D.).
11. Mark Mazower, **Dark Continent : Europe's Twentieth Century** (Penguin Books).
12. Ευάνθης Χατζηβασιλείου, **Εισαγωγή στην Ιστορία του Μεταπολεμικού Κόσμου**, εκδόσεις «Πατάκη», 2001.
13. V.G.Kiernan, **European Empires from Conquest to Collapse, 1815-1960**, Fontana paperbacks.
14. Dick Geary, **Το Ευρωπαϊκό Εργατικό Κίνημα, 1848-1939**, (Μετάφραση – επιμέλεια: Τάσος Δαρβέρης), εκδ. «Παρατηρητή», Θεσσαλονίκη, 1988.
15. Ιωάννη Καταπόδη, **Τέσσερις αιώνες διπλωματικής δραστηριότητας στον Ευρωπαϊκό χώρο (1648-1959)**.

Β'. Κληρονομιά ειδική (των Ελλήνων) από το 19^ο προς τον 20^ο αιώνα

Τα συμπτώματα που καταγράψαμε ως κληρονομιά για τους άλλους λαούς διαπιστώνονται και στην περίπτωση της ελληνικής κοινωνίας, με τις **ιδιαιτερότητες** που επιχειρούμε να καταχωρίσουμε εδώ. Συγκεκριμένα:

♦**α.** Η Ελληνική κοινωνία εκείνης της περιόδου (ενδεικτικά σημειώνω από 1860-1910) περνούσε αργά από τη φάση της γεωργικής οικονομίας προς την **πρώτη εκβιομηχάνιση** και την **αστική οικονομία**⁶ με συχνά δάνεια από το εξωτερικό (συνήθως με όρους επαχθείς), με εισαγωγή κεφαλαίων από Έλληνες του Εξωτερικού (λ.χ. περίπτωση του Ανδρέα Συγγρού), με κάποια βήματα πραγματοποίησης δημόσιων έργων (π.χ. σιδηροδρομικού δικτύου), με μια οδυνηρή για τη χώρα χρεοκοπία (1892), με αναγκαστική ύστερα αποδοχή Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου (Δ.Ο.Ε. 1898), ενώ :

♦**β.** Παράλληλα ζούσε ο Ελληνισμός έντονα την προώθηση ή ανάσχεση ή νόθευση της τότε εθνικής ιδεολογίας του, **της Μεγάλης Ιδέας**, η οποία εκφραζόταν ως **Αλυτρωτισμός** (επιθυμία ή προσπάθεια λύτρωσης αδελφών που ζούσαν ακόμη υπό ξενικό ζυγό). Οι εξελίξεις που είχαν συντελεστεί κατά το τελευταίο τρίτο του 19^{ου} αιώνα περιείχαν τόσα στοιχεία αρνητικά, που προβλημάτιζαν πολύ και τους πρωταγωνιστές των θετικών κινήσεων. Αυτά ήταν:

⁶ Ν. Σβορώνου, **Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας** (εκδ. «Θεμέλιο»), κεφ. 4^ο. Γιώργου Δερτιλή, **Κοινωνικός Μετασχηματισμός και Στρατιωτική Επέμβαση 1880-1909** (εκδ. «Εξάντας»).

1. Αυτό που έγινε το 1864 ήταν ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα ή ήταν μετακίνηση της βρετανικής Προστασίας από την Επτάνησο στην Ελλάδα διαμέσου βασιλιά, που υπηρετούσε τη βρετανική πολιτική⁷;
2. Πόσο ήταν η προσάρτηση της Θεσσαλίας – Άρτας (το 1878-81) στην Ελλάδα απελευθέρωση των καλλιεργητών του κάμπου ή επιδείνωση της οικονομικής τους εξάρτησης, ώστε να γεμίζουν στον Αλμυρό τα καράβια με φυγάδες, μετανάστες για την Αμερική (αφού ένιωθαν δούλοι στον τόπο τους);
3. Έπειτα ο «ατυχής» πόλεμος του 1897 αποκάλυπτε κοινωνία με ιδεολογία και οργάνωση ή αστραφτερά γαλόνια σε ώμους ανίκανους να βαστάξουν άλλο από κολακείες και ντροπή; (Ο «ιδιοφυής» στρατηλάτης Κωνσταντίνος, διάδοχος του θρόνου, και το Επιτελείο του τι εκπροσωπούσαν);⁸
4. Επιπλέον, έμενε σε εκκρεμότητα και δεινή αβεβαιότητα το γνωστό **Μακεδονικό Ζήτημα**. Όταν έληγε ο 19^{ος} αιώνας, η Οθωμανική Αυτοκρατορία κρατούσε ακόμη υπό ζυγό μια τεράστια έκταση της Βαλκανικής, που εκτεινόταν από την Κωνσταντινούπολη ως τη νότια Αδριατική και το βόρειο Ιόνιο και περιλάμβανε: τη Θράκη τη Μακεδονία, την Ήπειρο (πλην Άρτας), την Αλβανία, το Κοσσυφοπέδιο. Εδαφικές βλέψεις, για απελευθέρωση αλύτρωτων αδερφών, που ζούσαν μέσα σ' αυτή τη ζώνη, είχαν όλα τα βαλκανικά κράτη που γειτνίαζαν προς αυτήν: η Ελλάδα από το νότο, η Βουλγαρία και η Σερβία από βορρά, το Μαυροβούνιο από δυτικά. (Η Αλβανία δεν είχε ακόμη ανεξάρτητου Κράτους υπόσταση). Και οι βλέψεις τους διασταυρώνονταν με αδιευκρίνιστα όρια ειδικά γύρω από τη Μακεδονία, όπου ζούσαν πληθυσμοί δίγλωσσοι λόγω μακραίωνης συμβίωσης μέσα στα όρια της Οθωμανικής Επικράτειας. Ιδιαίτερα συγκρούονταν οι βλέψεις Ελλήνων – Βουλγάρων, σχεδόν για όλο το Μακεδονικό χώρο, ιδιαίτερα μετά την εκ μέρους των Βουλγάρων προσάρτηση της Ανατολικής Ρωμυλίας (1885). Η σύγκρουση επιδιώξεων, γνωστή ως Μακεδονικός Αγώνας, επρόκειτο να επιδεινωθεί στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (1904-1908 και 1914-1918).

♦γ'. Κληρονομούσε ακόμη η ελληνική κοινωνία από το 19^ο αιώνα μερικά πολιτισμικά προβλήματα όχι άλυτα, αλλά σε **κατάσταση σύγχυσης**:

Ποια γλωσσική μορφή ταιριάζει στους Έλληνες: η μοναδική και θαυμαστή **γλώσσα των αρχαίων** προγόνων, που είναι τυπολογικά νεκρή και ακινητοποιεί το μαθησιακό ζήλο των παιδιών στο σχολείο ή η **δη-**

⁷ [«Διπλωματικό Παρασκήνιο της Εκλογής του Γεωργίου Α'»](http://www.voros.gr) (στο Διαδίκτυο, www.voros.gr).

⁸ Διευκόλυναν όμως με την ανικανότητά τους την επιβολή Διεθνούς Ελέγχου στην Οικονομία της Χώρας!

μώδης γλώσσα των Νέων Ελλήνων, που μπορεί να είναι όργανο σκέψης και έκφρασης ζωντανών ανθρώπων του καιρού μας; Το **Κίνημα του Δημοτικισμού**, γνήσιο και ρωμαλέο, κάποτε και με ακρότητες («Ψυχαρισμός»), συναντούσε το πείσμα των «αρχαιολατρών» και του «λογιωτατισμού»⁹. Και, όπως είναι ευνόητο, η εκκρεμότητα ή η σύγχυση αυτή επηρέαζε πολύ αρνητικά την **εκπαιδευτική πολιτική** και την παιδαγωγική διαδικασία στο σχολείο και γενικότερα την **πολιτισμική ζωή**.

Ενδεικτική βιβλιογραφία γενική για την Ελληνική Ιστορία κατά τον 20^ο αιώνα

1. (της) Εκδοτικής Αθηνών, **Ιστορία του Ελληνικού Έθνους**, τ. ΙΓ', ΙΔ', ΙΕ', ΙΣΤ', (έργο συλλογικό με πολλές αρετές και ένα ορατό μειονέκτημα: δεν προσφέρουν οι συνεργάτες της συγγραφής ειδική τεκμηρίωση με υποσελίδες σημειώσεις).
2. Ν. Σβορώνου, **Ανάλεκτα Νεοελληνικής Ιστορίας και Ιστοριογραφίας**.
3. Γεωργίου Ρούσσου, **Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας** (1828-1974), οι τόμοι 5,6,7 αναφέρονται στον 20^ο αιώνα.
4. Τάσου Βουρνά, **Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Ελλάδας** (ο α' τόμος καλύπτει την περίοδο ως το 1909, οι επόμενοι 6 την περίοδο ως το 1974).
5. Σπύρου Μαρκεζίνη, **Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος** (1828-1924), τόμοι 4. (Για την παρούσα αφήγηση χρήσιμοι είναι οι τόμοι 2,3,4). Του ίδιου, **Σύγχρονη Πολιτική Ιστορία της Ελλάδος** (1936-1975), τόμοι 3.
6. Γιώργου Αναστασιάδη, **Ελληνική Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία** (σε 2 τόμους: ως το 1940 και 1940-86), εκδ. «Σάκκουλα». Του ίδιου: **Σύγχρονη Πολιτική Ιστορία της Ελλάδος** (1974-1992), εκδ. «Μαλλιάρης».
7. Γιάννη Κορδάτου, **Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας**, (ή **Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας**). Για την παρούσα αφήγηση μας ενδιαφέρουν οι δυο τελευταίοι τόμοι (1864-1900, 1900-1925).
8. Παύλου Πετρίδη, **Σύγχρονη Ελληνική Πολιτική Ιστορία**, τ. Α', Β', Γ', εκδ. «Γκοβόστη».

⁹ Για την ειλικρίνεια του οποίου είχε γράψει από το 1856 ένας φημισμένος εκπαιδευτικός, ο Αντώνιος Φατσέας: «Ο σκοπός του λογιωτατισμού, όταν λέγεται ότι θέλει την ανάστασιν της (αρχαίας) ελληνικής, δεν είναι ειλικρινής, γνωρίζων καλύτερα παντός άλλου ότι τούτο είναι αδύνατον. Αλλά κυρίως θέλει την ταπείνωσιν του έθνους του ζώντος δια να το κυβερνά με την γραμματικήν».

Για την πορεία του γλωσσικού ζητήματος κατατοπιστικές πληροφορίες περιέχονται στο βιβλίο του Θεοφάνη Δ. Χατζηστεφανίδη, **Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης** (1821-1986), εκδ. «Παπαδήμας».

Γ'. Προοιμιακή καταγραφή ενοτήτων της Παγκόσμιας και ιδιαίτερα της Ελληνικής Ιστορίας κατά τον 20ό αιώνα

(Ο όρος προοιμιακή καταγραφή υποδηλώνει και ενδεχόμενες τροποποιήσεις / αναλύσεις στις υποενότητες των 10 κύριων ενοτήτων που ακολουθούν):

1.

Κορύφωση του Αγώνα για Αποικίες και οικονομική διείσδυση των Βιομηχανικών Δυνάμεων σε μη βιομηχανικές περιοχές. Συγκρότηση Συμμαχιών (ως το 1914).

2.

Η Ελλάδα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα:

Από το 1900 ως την Αναθεώρηση του Συντάγματος (1911).

Γλωσσικό, αγροτικό, πολιτειακό ζήτημα.

Είσοδος του Βενιζέλου στην πολιτική ζωή της χώρας.

Βαλκανικοί πόλεμοι (1912-13).

3.

Α΄ Μεγάλος Πόλεμος (1914-18) και

Οι Συνθήκες «Ειρήνης» (1919-20).

Ρωσική Επανάσταση (1917-21).

Επέμβαση στη Ρωσία (αποτυχία).

4.

Εμπλοκή της χώρας μας στον Α΄ Μεγάλο Πόλεμο:

Δίλημμα – Διχασμός.

Δυο Κυβερνήσεις.

Συμμετοχή με την Entente 1917-18.

Συνθήκη των Σεβρών (1920). Εκλογές.

Μικρασιατική Περιπέτεια (1919-22) και

Συνθήκη της Λοζάνης.

5.

Μεσοπόλεμος (1919-39):

Κριτική των Συνθηκών «Ειρήνης».

Οικονομικά – Κοινωνικά – Πολιτικά ζητήματα.

Οικονομική Κρίση (1929-33).

Ιαπωνία – Κίνα – Ινδία κατά το Μεσοπόλεμο.

Πορεία προς Δικτατορίες.

Νέος Πόλεμος κυοφορείται.

Πορεία προς τον Β΄ Μεγάλο Πόλεμο (1939-45).

Αβέβαια βήματα της Κ.τ.Ε.

Πορεία του Σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ.

6.

Η Ελλάδα κατά το Μεσοπόλεμο (1922-1940):

Ιωνία: Συνθήκη Λοζάνης. Αλησμόνητες πατρίδες.

Επανάσταση 1922. Δίκη των 6.

Προσφυγικό.

Πολιτειακό.

Κοινωνικά – Πολιτικά Προβλήματα. Δίωξη του φρονήματος, Ιδιώνυμο.

Πορεία της Αβασίλευτης Δημοκρατίας, 1924-35.

Στρατιωτικό κίνημα 1935. «Το αποτακτικό» πρόβλημα και η ανακίνηση του Πολιτειακού.

Πραξικόπημα Παλινόρθωσης (1935).

Πορεία προς Δικτατορία.

Η 4^η Αυγούστου: πορεία του καθεστώτος ως τον πόλεμο (1936-40).

7.

Ο Β΄ Μεγάλος Πόλεμος (1939-45):

Εξόρμηση των χωρών του Άξονα (στην Ευρώπη και στον Ειρηνικό).

Αλυσιδωτή εμπλοκή και άλλων χωρών στον πόλεμο.

Κινήματα Εθνικής Αντίστασης.

Νέα όπλα και τερματισμός του Πολέμου.

Διασκέψεις των νικητών για τις Ζώνες επιρροής.

8.

Εμπλοκή της χώρας μας στον Πόλεμο:

Ιταλική εισβολή διαμέσου αλβανικού εδάφους (1940).

Γερμανοβουλγαρική εισβολή (1941, Απρίλιος).

Εθνική Αντίσταση των Ελλήνων.

Η ώρα της Απελευθέρωσης εισαγωγή σε Εμφύλιο.

Ο Εμφύλιος.

Αμερικανική διείσδυση στην Ελλάδα.

9.

Μεταπολεμικός κόσμος αντιπαράθεσης ιδεολογιών και συμφερόντων.

Ψυχρός Πόλεμος.

Ο Τρίτος Κόσμος.

Εντάσεις και υφέσεις του ψυχρού Πολέμου και θερμά επεισόδια.

Στρατιωτικά Σύμφωνα (Μπλοκ) Ν.Α.Τ.Ο. – Βαρσοβίας.

Και διαστημικά ταξίδια στην υπηρεσία της ψυχροπολεμικής Αντιπαράθεσης.

Πορεία της Ευρώπης προς Ενοποίηση: Οικονομική (Ε.Ο.Κ.)-Πολιτική (Maastricht – Amsterdam ως Ε.Ε.).

Εσωτερικές Κρίσεις στα δυο στρατόπεδα.

Συνεχείς κρίσεις στη Μέση Ανατολή.

Κρίση των ιδεολογιών.

Αυτοκατάρρευση του Υπαρκτού Σοσιαλισμού.

Μονοκρατορία της Φιλελεύθερης Δημοκρατίας και Αλαζονεία της Δύναμης.

Μεταπολεμικά Προβλήματα της Ελληνικής Κοινωνίας:

«Αναμορφωτήριο» Μακρονήσου,
Ανασυγκρότηση της χώρας,
Κυπριακό Ζήτημα,
Πορεία προς Ν.Α.Τ.Ο., Ε.Ο.Κ., Ε.Ε.,
Προσπάθεια Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης (1964-65),
Παρένθεση «Σωτηρίας» και «Κυπριακή Τραγωδία» (1967-74).

Μεταπολίτευση.

Νέα προσπάθεια Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης (1976-79).

Είσοδος στην Ε.Ο.Κ. (1981).

Αλλαγή στο Πολιτικό Σκηνικό (1981-): από την «εθνικοφροσύνη» (1945-74) και τη μετριοπαθή πορεία (1974-81) προς το «σοσιαλισμό» (αλλαγή – παραλλαγή).

Νέα Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση χωρίς αξιολόγηση (1982-97) και Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση «Ανοιχτών Οριζόντων» και «Βελτίωσης», πορεία σύγχυσης (1997-2003).

Πορεία στην Ο.Ν.Ε. – Νέα νομισματική μονάδα (Ευρώ).

Κρίσιμη περίοδος κοινωνικών διαφοροποιήσεων και υπογεννητικότητας.

Το πρόβλημα της μετανάστευσης (εισόδου μεταναστών).

Εκποίηση της κρατικής περιουσίας για επιβίωση του Κράτους στο όνομα της Φιλελεύθερης Οικονομίας.

10.

Κρίση Πολιτισμού ή επιστροφή στη Βαρβαρότητα;

Το νόημα του Πολιτισμού και του Ανθρωπισμού.

Τα συμπτώματα Αλαζονείας της Δύναμης και Τρομοκρατίας των ισχυρών.

Η Τεχνολογία στην υπηρεσία του Ανθρωπισμού ή της Βαρβαρότητας;

Μία αναγκαία διευκρίνιση: Επειδή τα κείμενα που ακολουθούν είναι σειρά άρθρων που υπηρετούν ενιαίο στόχο (την ελληνική Ιστορία στα πλαίσια της παγκόσμιας κατά τον 20^ο αιώνα), αλλά δεν αποτελούν ενιαία συγγραφική προσπάθεια, πράξη, συχνά έχουν κάποιες μικροεπαναλήψεις, για να θυμίζουν στον αναγνώστη των επιμέρους άρθρων κάποιες πληροφορίες που είχαν γραφεί μεν σε προηγούμενα άρθρα αλλά είναι ανάγκη να επαναληφθούν και σε επόμενα για ευχερέστερη κατανόηση των γεγονότων που αφηγούμαστε.

ΜΕΡΟΣ Α΄

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΜΑΣ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ

Α΄.1. Η ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ Ο ΥΠΟΛΟΙΠΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ

[Θυμίζουμε πρώτα όσα περιέχονται στο εισαγωγικό κεφάλαιο:

Κληρονομιά γενική (της Ανθρωπότητας) από το 19^ο αιώνα προς τον 20^ό ως συνέπειες της Βιομηχανικής Επανάστασης:

- Παραγωγή βιομηχανικών αγαθών (καλός οιωνός).
- Αναζήτηση πρώτων υλών (και αποικιών), κάποτε πειστική και ληστρική και συγκρουσιακή.
- Αναζήτηση αγορών για προώθηση των αγαθών: ανταγωνισμός και συγκρούσεις.
- Βουλιμία για αποικίες ή χώρες οικονομικής διεύθυνσης.
- Αποικιοκρατικός πυρετός και ανταγωνισμός και ανάλογοι στρατιωτικοί εξοπλισμοί¹.
- Ανάπτυξη εργατικού κινήματος στο εσωτερικό των βιομηχανικών χωρών και προσπάθεια για διεθνοποίησή του² (ιδεολογία διεθνισμού).]

Α΄. Ο Αποικιακός πυρετός και οι συνέπειές του για τον υπόλοιπο κόσμο

Εκτός Ευρώπης υπήρχαν δυο μόνο χώρες ως ανεξάρτητα κράτη, που είχαν επίσης συνταχθεί / επιδοθεί στον αγώνα αποικιοποίησης άλλων εδαφών και διεύθυνσης σε άλλες χώρες: **Ηνωμένες Πολιτείες** της Αμερικής (δημιούργημα του λευκού Ευρωπαίου) και **Ιαπωνία**, η μόνη δύναμη μη λευκών, που είχε αντισταθεί στους λευκούς αποικιοκράτες και τους είχε μιμηθεί στη Βιομηχανική πορεία, με όλες τις συνέπειες επεκτατικής έπειτα και επιθετικής πολιτικής (κατά τη δεκαετία 1930-40 η κορύφωση).

Οι **Η.Π.Α.** από τον καιρό του **Δόγματος Monroe** (1823)³ άρχισαν να οργανώνουν άμεσο ή έμμεσο έλεγχο και επεμβάσεις σε όλη την Αμερι-

¹ Heinz Gollwitzer, **Europe in the Age of Imperialism** (1880-1914), Thames and Hudson, London, 1979².

² Igor Krivoguz, **The Second International (18 89-1914): Solidarity of Labour** (Αλληλεγγύη των Εργαζομένων).

³ Τον καιρό που οι ευρωπαϊκές αποικιοκρατικές δυνάμεις λεηλατούσαν την Κεντρική και Νότια Αμερική, ο Πρόεδρος των Η.Π.Α. (Monroe) διακήρυξε ότι όποιος πλέον επιχειρήσει παρέμβαση / επέμβαση στην αμερικανική ήπειρο θα αντιμετωπίζεται ως εχθρός των Η.Π.Α. Αυτό το διπλωματικό διάβημα ονομάστηκε **Δόγμα Μονρόε** και οι Αμερικανοί το τήρησαν όσο τους εξυπηρετούσε,

κανική ήπειρο και από το 1898 άρχισαν αποικιακή εξάπλωση προς τον Ειρηνικό Ωκεανό (**Χαβάη, Φιλιππίνες**) μετά από νικηφόρα σύγκρουση προς την Ισπανία ως δύναμη αποικιακή⁴.

Η **Ιαπωνία** είχε αρχίσει δυναμική διείσδυση στην Ανατολική Ασία (Μαντζουρία, Κίνα) και έφτασε να συγκρουστεί με την Τσαρική Ρωσία, που επεκτεινόταν συνεχώς προς την Άπω Ανατολή ως το Βλαδιβοστόκ, προεκτείνοντας και τον Υπερσιβηρικό σιδηρόδρομο. Το πρώτο συναπάντημα των δυο χωρών κατέληξε στον **Ρωσοϊαπωνικό Πόλεμο** του 1904-5.

Πολύ λίγες γωνιές του πλανήτη βρίσκονταν έξω από τον έλεγχο και την άμεση αποικιοκρατική βουλμία του λευκού ανθρώπου⁵, ο οποίος είχε αρχίσει να αισθάνεται ως αποστολή ή υποχρέωσή του (burden of white man, βάρος ή αποστολή του λευκού ανθρώπου) τον «εκπολιτισμό» της Ανθρωπότητας, με εξερευνητικές αποστολές, «ιεραποστολές» και τελικά με αποικιακή εκμετάλλευση⁶ (στην Αφρική, την Ασία και σε όλο τον υπόλοιπο κόσμο).

Β'. Ανταγωνισμός των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων της εποχής (αρχές του 20^{ου} αιώνα) και διαμόρφωση ιδεολογιών και διακηρύξεων

Πορτογαλία, Ισπανία, Βέλγιο, Ολλανδία ήταν παραδοσιακές αποικιοκρατικές ευρωπαϊκές δυνάμεις, που προσπαθούσαν να διατηρήσουν τα κεκτημένα από την εποχή των Ανακαλύψεων. **Βρετανία, Γαλλία** κατείχαν αποικίες και διεκδικούσαν νέες διεισδύσεις. Η **Ρωσία** επεκτεινόταν άμεσα προς Σιβηρία, Κεντρική Ασία, Άπω Ανατολή, όπου συγκρούστηκε νωρίς με την Ιαπωνία. Η **Γερμανία** και η πολυεθνική **Αυστροουγγαρία και η Ιταλία** είχαν απορροφηθεί περισσότερο με αγώνες ελέγχου στα σύνορά τους. Αλλά η **Γερμανία** είχε αρχίσει έντονα να ενδιαφέρεται και για οικονομική διείσδυση προς τα Βαλκάνια και την Οθωμανική Αυτοκρατορία, που (τότε) εκτεινόταν ως τον Περσικό Κόλπο⁷.

ως το 1898. Από τότε και ύστερα αυτοί άρχισαν να παρεμβαίνουν όπου έβλεπαν συμφέροντα. Πρώτη επέκταση στη **Χαβάη** και τις **Φιλιππίνες** (1898), από όπου εκτόπισαν τους Ισπανούς, γιατί ήταν **μήνυμα του Θεού**, όπως είπε ο Πρόεδρος McKinley! (Δείτε στη σημ. 10 περισπούδαστο παράθεμα από το βιβλίο του William Fulbright, **The Arrogance of Power**, p.18).

⁴ Προηγήθηκε, βέβαια, Αμερικανοϊσπανικός Πόλεμος (1895-98) (Kerry Davidson, **Twentieth Century Civilisation**, pp.33-34).

⁵ Περιοχές δυσπρόσιτες ακόμη: Κεντρική Ασία, Κεντρική Αφρική, Δυτική Αυστραλία.

⁶ Martin Roberts, **A Portrait of Europe (1900-73): A New Barbarism?**

⁷ Martin Roberts, **A Portrait of Europe** (1789-1914), κυρίως τα κεφάλαια 17, 18, 19.

Οι αναζητήσεις και τάσεις διείσδυσης της Γερμανίας προκαλούσαν εύλογες ανησυχίες της Αγγλίας, που είχε ως τότε τον έλεγχο στην Ανατολική Μεσόγειο (κατείχε και το Σουέζ από το 1882) και τον Ινδικό και τον Ατλαντικό Ωκεανό.

Η **Πολωνία** και οι **χώρες της Βαλτικής** ήταν υπό τον έλεγχο ή την επιρροή των ισχυρών γειτόνων τους (Ρωσίας, Γερμανίας, Αυστροουγγαρίας, Βρετανίας) και οι **χώρες της Βαλκανικής** (Σερβία, Ρουμανία, Βουλγαρία, Ελλάδα) βρίσκονταν σε πυρετώδη ανταγωνισμό⁸ για την απελευθέρωση ομοεθνών τους, που ζούσαν στην τουρκοκρατούμενη ακόμη περιοχή, η οποία εκτεινόταν από Κωνσταντινούπολη ως Αδριατική και περιλάμβανε τη Θράκη, τη Μακεδονία, τη Νότια Σερβία, το Κοσσυφοπέδιο, την Αλβανία, την Ήπειρο (πλην Άρτας).

Για λόγους ποικίλους στις διάφορες Ευρωπαϊκές χώρες οι **ιδεολογίες των κοινωνιών** (εθνικών συνόλων ή κοινωνικών ομάδων) έπαιρναν ποικίλες μορφές. Κυριότερες:

Εθνισμός, Εθνικισμός, Ιδεολογία Εκπολιτισμού (υποκρισία ή αλαζονεία των λεύκων), **Ιδεολογία κυρίαρχου κατακτητή** και **αντίθετη των υποδούλων, Ιδεολογία του εργάτη**, που ζητεί δικαιοσύνη κοινωνική, **του εργοδότη** που εκμεταλλεύεται την εργασία άλλων για συσσώρευση κερδών και παγίωση / διεύρυνση της επιχείρησης. Ειδικότερα:

Ανάγκη πρώτα να διευκρινίσουμε ότι στη γλώσσα μας για λόγους που αδυνατώ να εντοπίσω και να ερμηνεύσω, όλοι οι συγγραφείς και μεταφραστές που γνωρίζω χρησιμοποιούν τον όρο **εθνικισμός** και όταν ακόμη τα φαινόμενα που αναλύουν εκφράζουν μάλλον **εθνισμό**. Και το κάνουν αυτό μολονότι από πολλές δεκαετίες έγκριτοι μελετητές / στοχαστές επιχείρησαν να δείξουν με σαφήνεια τη διάκριση ανάμεσα στον **εθνισμό** (εθνική συνείδηση, εθνικό φρόνημα, αίσθημα του ανθρώπου ότι ανήκει σε κάποιο έθνος, με κάποια ιδιαίτερα γνωρίσματα, π.χ γλώσσα, ιστορία, γενικά πολιτισμό...) και τον **εθνικισμό** (αίσθημα περιφρόνησης ή και εχθρότητας για τα άλλα έθνη)⁹.

Heinz Gollwitzer, **Europe in the Age of Imperialism 1880-1914**, ιδιαίτερα τα δυο τελευταία κεφάλαια.

Ιω. Καταπόδης, **Τέσσερις αιώνες διπλωματικής δραστηριότητας** (1548-1959), σσ. 409-459, 545-64 (από το Συνέδριο του Βερολίνου, 1878, ως το Πρωτόκολλο του Λονδίνου, 1913).

⁸ Ο ανταγωνισμός αυτός είχε εκδηλωθεί από τη δεκαετία του 1870, όταν η Βουλγαρία απέκτησε χωριστή Εκκλησιαστική Αρχή, (**Βουλγαρική Εξαρχία**), ανεξάρτητη από το Πατριαρχείο.

⁹ Αλέξανδρος Δελμούζος, **Μελέτες και Πάρεργα**, τ. Α', σσ. 33 κ.π.

Φ. Κ. Βώρος, **Συμβολή στην Ιστορία της Έννοιας Έθνους**, (ειδική έκδοση του περιοδικού «τα Εκπαιδευτικά», με το τεύχος 44).

Για όλους τους λαούς και για όλους τους ανθρώπους μπορεί κανείς να θεωρήσει πιθανό το να νιώθουν περιστασιακά ή να εκφράζουν **εθνισμό** ή **εθνικισμό**. Είναι όμως δύσκολο ή επιστημονικά ατεκμηρίωτο να χαρακτηρίσουμε **εθνικισμό** την ιδεολογία του Ρήγα Βελεστινλή ή του Αδαμάντιου Κοραή ή όλων των αγωνιστών του 1821 ή των Ριζοσπαστών της Επτανήσου (1848-64) ή των Επαναστατών της Κρήτης (1866-69, 1897-98) ή όλων των αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης (1940-44). Όπως, επίσης, είναι δύσκολο να χρησιμοποιούμε τον όρο **εθνισμός** για την ιδεολογία των οπαδών του Μουσολίνι (1922...) ή του Χίτλερ (1933-...). Όπως επίσης είναι, νομίζω, επιστημονικό η μεταφραστικό αμάρτημα το να χρησιμοποιεί κάποιος για την ιδεολογία των Ελλήνων κατά την περίοδο των δυο τελευταίων αιώνων συλλήβδην μόνο τον όρο **εθνικισμός**.

Για τους διαφόρους λαούς, που μνημονεύουμε ως δρώσες δυνάμεις στην αρχή του 20^{ου} αιώνα, διακρίνουμε διάφορες **αποχρώσεις εθνικής συνείδησης / ιδεολογίας**:

Εθνισμός, όπως τον ορίσαμε πιο πάνω - με την έννοια ότι οι λαοί τιμούν το έθνος τους, τη γλώσσα τους, γενικά τον πολιτισμό τους- βρίσκουμε στους περισσότερους λαούς.

Εθνικισμός, ως ιδεολογία αλαζονείας και «εκπολιτισμού» / εκμετάλλευσης των άλλων βρίσκουμε στους Αγγλοσάξονες, που προηγούνταν ως **αποικιοκράτες**¹⁰. Επίσης στους Γερμανούς, σχεδόν σε όλους τους Βαλκάνιους, αλλά για λόγους άλλους και σε χρονικές στιγμές διαφορετικές.

Εθνισμός, ως ιδεολογία μάχης, αγώνων, βρίσκουμε σε λαούς που ήταν υπόδουλοι ή αγωνίζονταν για εθνική ολοκλήρωση (π.χ. στους Έλληνες, στους Σέρβους). Στην εθνική επιδίωξή τους προσπαθούν να αξιο-

¹⁰ Χαρακτηριστική η περίπτωση των Η.Π.Α., που μόλις είχαν μπει στο χορό της αποικιοκρατίας. Γράφει σχετικά ο William Fulbright (**The Arrogance of Power**, p.18) :“... according to President McKinley the Lord told him it was America’s duty to educate Philipinos and u plift and civilize and Christianize the m and by God’s grace do the very best we could for them as our fellowmen for whom Christ also died”. (...σύμφωνα με τη δήλωση εκμυστήρευσης του Προέδρου των Η.Π.Α McKinley, ο Κύριος του είπε ότι ήταν της Αμερικής αποστολή «να εκπαιδεύσει τους Φιλιπινέζους, να τους οδηγήσει στην πρόοδο, να τους εκπολιτίσει, να τους εκχριστιανίσει και με τη χάρη του Θεού να κάνει το καλύτερο που μπορούσε γι’ αυτούς ως αδελφούς, για τους οποίους και ο Χριστός είχε δεχτεί να σταυρωθεί»).

Επίσης, Kerry Davidson, **Twentieth Century Civilization**, p.33-34.

Και: V. G. Kiernan, **European empires from Conquest to Collapse**, 1815-1960, p.146: “The civilizing mission and religion” (=Η εκπολιτιστική αποστολή και η θρησκεία ως μέσο εκπολιτισμού).

ποιήσουν ως στοιχείο εθνικής συνοχής ή ως θεσμό προσέγκυσης πληθυσμών την εκκλησιαστική οργάνωσή τους (π.χ. οι Βούλγαροι στα πλαίσια του Μακεδονικού Αγώνα, όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο. Και στον ίδιο αγώνα τον ίδιο θεσμό αξιοποιούν αντιπράττοντες και οι Έλληνες). Επιχειρούν δηλαδή να εκμεταλλευτούν ή να αξιοποιήσουν το θεσμό της Εκκλησίας.

Εθνικισμός, ως ιδεολογία μίσους και αγώνων, βρίσκουμε σε λαούς που – συνειδητά ή όχι – διεκδικούσαν περισσότερα από όσα η Ιστορία τους κληροδότησε ή συγκρούονταν για την ίδια κληρονομιά (περίπτωση Βαλκανίων γειτόνων).

Εθνικισμός, ως ιδεολογία συνοχής και μίσους¹¹ ενάντια σε γείτονα αντίπαλο, σε λαούς που είχαν πρόσφατα συγκρουστεί και συντηρούσαν ατμόσφαιρα αντιπαλότητας, (περίπτωση Γάλλων – Γερμανών ύστερα από τον πόλεμο του 1870-71). Ιδεολογία της Ρεβάνς (εκδίκησης).

Εθνικισμός, ως έκφραση φυλετικής υπεροχής και υπεροψίας έναντι των άλλων, θα βρούμε αργότερα στη μεσοπολεμική Γερμανία του Χίτλερ (δεκαετία του 1930).

Ιδεολογία του εργάτη, που αρνείται να είναι θύμα εκμετάλλευσης οικονομικής και περιφρόνησης κοινωνικής και ζητεί κοινωνική δικαιοσύνη και αναγνώριση της προσφοράς του και ανάλογη αποζημίωση. Επειδή ο εργάτης στις διεκδικήσεις του δε δεσμεύεται από εθνική ιδεολογία και κρατικά σύνορα, είναι πρόσφορος για την ακρόαση και αποδοχή κοινωνιστικών (σοσιαλιστικών) και διεθνιστικών κηρυγμάτων, τα οποία διαμόρφωναν μια **ιδεολογία διεθνισμού / ανθρωπισμού** και ακούονταν ολοένα πιο ηχηρά από τους εργάτες των βιομηχανικών χωρών από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και ύστερα¹². Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα είχαν διαμορφωθεί ισχυρά εργατικά – σοσιαλιστικά κινήματα, ιδιαίτερα στις βιομηχανικές χώρες, και προωθούσαν την ιδεολογία διεθνούς συνεργασίας διαμέσου της **Δεύτερης Διεθνούς Οργάνωσης Εργατών**¹³. Το σύνθημα «Προλετάριοι όλων των χωρών ενωθείτε» για τη διεκδίκηση των

¹¹ Ετιέν Μπαλιμπάρ – Ιμμανουέλ Βελλερστάιν, **Φυλή, Έθνος, Τάξη** (μετ. Άγγελος Ελεφάντης, Ελένη Καλαφάτη).

Elie Kedourie, **Ο Εθνικισμός** (Προοίμιο Πασχάλης Κιτρομηλίδης, μετ. Σπ. Μαρκέτος, επιστ. επιμ. Παντελής Ε. Λέκκας).

Θάνος Βερέμης και άλλοι, **Εθνική Ταυτότητα και Εθνικισμός στη Νεότερη Ελλάδα** (Εισαγωγή – επιμέλεια Θάνος Βερέμης, εκδ. MIET, 1997).

¹² Μετά τη δημοσίευση του **Κομμουνιστικού Μανιφέστου** (των Marx – Engels, 1848) και άλλων ιδεολογικών έργων τους, που συνθέτουν το Μαρξί-σμό. Δείτε τις επόμενες δυο σημειώσεις.

¹³ Dick Geary, **Το Ευρωπαϊκό Εργατικό Κίνημα (1848-1939)** (εκδ. «Παρατηρητής»), μετ. Τάσος Δαρβέρης.

Igor Krivoguz, **The Second International**, (Progress publishers, 1989).

δικαιωμάτων σας έβρισκε πρόθυμα ακροατήρια στις μάζες εργατών όλων των χωρών. Το σύνθημα και γενικότερα η ιδεολογία του Σοσιαλισμού συνοδευόταν από την πεποίθηση / διαπίστωση ή παραδοχή ότι η βιομηχανική και γενικότερα η κεφαλαιοκρατική εργοδοσία δεν ήταν πρόθυμη να εγκαταλείψει την εκμεταλλευτική πρακτική της παρά μόνο αν επαναστατούσαν οι εργάτες, με τη δύναμη που είχαν. Η σοσιαλιστική λοιπόν ιδεολογία περιλάμβανε και την **επανάσταση ως μέθοδο επιδίωξης της κοινωνικής δικαιοσύνης υπέρ των εργαζομένων**. Θεωρητικά είχαν όλα αυτά ωριμάσει, αφότου οι Marx – Engels είχαν δώσει το πρώτο προγραμματικό κείμενο, το **Κομμουνιστικό Μανιφέστο**¹⁴ (1848). Στην πράξη επρόκειτο να δοκιμαστούν αυτά τα κηρύγματα από τους οπαδούς τους κατά τον 20^ο αιώνα, όπως θα δούμε παρακάτω.

Μέσα στο όλο αυτό πλέγμα (που είδαμε παραπάνω) των σχέσεων: συμφερόντων, αντιθέσεων, κοινών επιδιώξεων, εκμετάλλευσης, διαμαρτυρίας, άμυνας, επιθετικότητας, υπεροψίας διαμορφώθηκαν στα τέλη του 19^{ου} αρχές του 20^{ου} αιώνα δυο αντίπαλοι συνασπισμοί στην Ευρώπη με στόχους τοπικούς και υπερπόντιους: **Τριπλή Συμμαχία** (Γερμανία, Αυστροουγγαρία, Ιταλία) και **Τριπλή Συνεννόηση** (μάλλον συναντίληψη, Κατανόηση, Entente, Understanding: Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία). Γύρω από αυτές τις δυο μεγάλες ομάδες ανταγωνισμού συμφερόντων συντάσσονταν ή προσαρμόζονταν μικρότερες δυνάμεις με τις δικές τους επιδιώξεις. Ένα δείγμα: αφότου η γερμανική οικονομική διείσδυση προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία απείλησε τα βρετανικά συμφέροντα ως τη Βαγδάτη και τον Περσικό Κόλπο, άρα και τον Ινδικό Ωκεανό, η Βρετανία εγκατέλειψε το δόγμα περί **Ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας**, το οποίο είχε εφαρμόσει κατά το β' μισό του 19^{ου} αιώνα¹⁵. Το σκεπτικό ήταν: γιατί να μη δημιουργηθεί μια Βαλκανική συμμαχία (Ελλάδα – Σερβία – Βουλγαρία) να διεκδικήσει το Βαλκανικό τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (από Θράκη ως Δυρράχιο) και να αποκόψει την Αυστρογερμανική διείσδυση προς Κωνσταντινούπολη και παρακάτω (Βαγδάτη - Περσικό Κόλπο); Έτσι, νομίζω, διευκολύνθηκε η **Βαλκανοτουρκική** σύρραξη του 1912-13, όπως θα δούμε στη συνέχεια. Και γιατί να μη διαμελιστεί η Οθωμανική Αυτοκρατορία, από την οποία μπορούμε να πάρουμε τη μερίδα που μας ενδιαφέρει (έλεγχο της περιοχής των Στενών και της περιοχής των πετρελαίων); Αυτό ακριβώς έγινε λίγο αργότερα (1916-1923), όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο. (Α' Μεγάλος Πόλεμος, 1914-18, και Συνθήκες Σεβρών, Λοζάνης).

¹⁴ Από τα πιο γνωστά – σχεδόν σε όλες τις γλώσσες μεταφρασμένο – κείμενα κοινωνικής ιδεολογίας. Εκδόθηκε το 1848.

¹⁵ René Albrecht – Garrié, **A diplomatic History of Europe since the Congress of Vienna**, ειδικά τα κεφάλαια VII-VIII.

Συμπερασματικά: Η **Βιομηχανική Επανάσταση** με τη δυναμική της και τις ποικίλες οικονομικές συνέπειές της - μη συνοδευόμενη από αντίρροπη κοινωνική ευαισθησία και πολιτική ηθική στις εσωτερικές και διεθνείς σχέσεις- οδηγούσε μοιραία σε:

- Προστριβές / συγκρούσεις σε όλα τα πεδία αποικιακής επέκτασης και εκμετάλλευσης.
- Θανάσιμους ανταγωνισμούς ανάμεσα στις μεγάλες βιομηχανικές δυνάμεις (για την εύρεση πρώτων υλών και τη διεύρυνση των αγορών).
- Κοινωνικές αντιπαραθέσεις και ιδεολογικές συγκρούσεις στο εσωτερικό των βιομηχανικών χωρών.
- Διευκόλυνση και προτροπή για συγκρούσεις ανάμεσα σε περιφερειακές δυνάμεις, όπου εκδηλώνονταν και άλλα τοπικά ζητήματα αντιπαραθέσεως¹⁶.

Αρχίζε, έτσι, ο αιώνας των κοινωνικών αναστατώσεων, των βάρβαρων συγκρούσεων, της απάνθρωπης πορείας του ανθρώπου πάνω στα ηθικά, κοινωνικά, πολιτικά ερείπια του «πολιτισμού», όπου η αλαζονεία της δύναμης αναγνωρίζει μια μόνο προτεραιότητα: τη **βουλμία των συμφερόντων** με απίστευτο κυνισμό. Αυτή εκδηλώθηκε με:

- Ποικίλες προστριβές αποικιοκρατών μεταξύ τους σε διεκδικούμενες περιοχές Αφρικής, Ασίας, Ειρηνικού Ωκεανού, π.χ. **Πόλεμος Η.Π.Α. κατά Ισπανίας** (1895-98) και πόλεμος Ρωσίας εναντίον Ιαπωνίας στην Άπω Ανατολή (**Ρωσοϊαπωνικός Πόλεμος** 1904-1905).
- Σύμπληξη αντίπαλων συμμαχιών: **Τριπλής Συμμαχίας** (Γερμανίας, Αυστροουγγαρίας, Ιταλίας)¹⁷ και **Τριπλής Συνεννόησης** (Αγγλίας, Γαλλίας, Ρωσίας), όπως είδαμε¹⁸.
- Παράλληλη κίνηση για ειρηνική πρόληψη των συγκρούσεων, με δυο **Συνέδρια Ειρήνης στη Χάγη** (1898, 1907), όπου διατυπώθηκαν όχι κανόνες Ειρήνης, αλλά κάποιες ρήτρες περιορισμού της αγριότητας του πολέμου, οι οποίες δεν τηρήθηκαν τελικά¹⁹.

¹⁶ V.G.Kiernan, **European Empires from Conquest to Collapse**, 1815-1960, Fontana paperbacks, ειδικά το κεφάλαιο 10: "Civilization and Barbarism".

Kerry Davidson, **Twentieth - century Civilization**.

Eric Hobsbawm, **Η Εποχή των Άκρων: Ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας** 1914-1991 (μετ. Βασίλης Καπετανγιάννης, εκδ. «Θεμέλιο», 1997).

E. Burns, **Ευρωπαϊκή Ιστορία**, τ. β', ειδικά τα κεφ. 12-14.

K. Perry, **Modern European History** (W. H. Allen, London, 1976).

¹⁷ Την κρίσιμη ώρα (1914) η Ιταλία δεν ακολούθησε τις δυο σύμμαχες χώρες, αλλά συντάχθηκε (1915) με τις τρεις αντίπαλες (Αντάντ), γιατί της υποσχέθηκαν πιο πολλά.

¹⁸ Ιω. Καταπόδης, ό.π., (σημ.7), σσ. 534-550.

¹⁹ Ιω. Καταπόδης, ό.π., σσ. 456-459.

Α΄.2. Η ΕΛΛΑΔΑ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ (1901-1911)

Προοίμιο

Όπως έχουμε προσημειώσει στο εισαγωγικό κεφάλαιο: **Κληρονομιά των Ελλήνων από το 19^ο προς τον 20^ο αι.**, η ελληνική κοινωνία είχε κληρονομήσει κάποιες πικρές αναμνήσεις. Αυτές ήταν: μια πτώχευση επίσημη του Κράτους (1892), ένας «ατυχής» ελληνοτουρκικός πόλεμος (1897), έπειτα η επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου (Δ.Ο.Ε., το 1898). Επίσης, είχε κληρονομήσει αμφιβολίες ή και αμφισβήτηση για το θεσμό της Βασιλείας, απογοητεύσεις από την εκπαιδευτική σύγχυση και το «Γλωσσικό Ζήτημα». Για τα παραπάνω έχουμε γράψει τα αναγκαία στοιχεία στην Εισαγωγή. Είναι ανάγκη όμως να προσθέσουμε εδώ δυο ακόμη παραγράφους:

♦**α΄**. Κατά την περίοδο της βασιλείας του Γεωργίου Α΄ (1863-1913) είχαν προκληθεί πικρίες ποικίλες (π.χ. για τη στάση του απέναντι στο Χαρίλαο Τρικούπη, ιδιαίτερα τον καιρό της **πτώχευσης**). Προς το τέλος του αιώνα προστέθηκε άλλη πηγή πικριών: είχε προωθηθεί στην αρχηγία του Στρατού ο Διάδοχος Κωνσταντίνος και γύρω του προωθούνταν οι άλλοι πρίγκιπες και μαζί τους διάφοροι ευνοούμενοι αξιωματικοί παρακάμπτοντας την ιεραρχία. Αυτή η κατάσταση τραυμάτιζε την εύλογη προσδοκία των επαγγελματιών αξιωματικών, που έβλεπαν ότι παραμερίζονταν (στην ιεραρχία του Στρατού)¹.

♦**β΄**. Για το είδος της σύγχυσης που επικρατούσε στα θέματα **γλώσσας** και **εκπαίδευσης** αρκεί, νομίζω, να αντιγράψουμε λίγους στίχους από δημοσίευμα της εποχής, που ήταν σχόλιο της εφημερίδας «**Καιρού**», για το νομοσχέδιο του Αθ. Ευταξία περί Δημοτικής Εκπαίδευσης. Ο σχολιογράφος, ενοχλημένος που με το νομοσχέδιο δεν προβλεπόταν διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας στα παιδάκια του Δημοτικού Σχολείου, έγραψε: «Απαύγασμα Συγχύσεως Φρενών...² Προωρισμένον... να καταστρέψη εντελώς την εκπαίδευσιν.... Παραλείπονται (στο πρόγραμμα) μαθήματα ουσιωδέστατα ως η στοιχειώδης Αστρονομία (στο Δημοτικό!) και η γλώσσα η ελληνική (αρχαία). Εν αυτή τη Ελλάδι... οι μαθηταί των δημοτικών σχολείων δεν θα μανθάνωσιν ελληνικά γράμματα (αρχαία)... Τις είναι αυτή η **νέα ελληνική** γλώσσα, την οποίαν εκ του προχείρου θα διδάσκονται οι παίδες; Πόθεν κατάγεται και πόθεν έρχεται; Έχει γραμματικήν; Έχει συντακτικόν;.....». (Οι λέξεις εντός παρενθέσεων προσθήκη δική μου).

Ποιο είναι άραγε το «απαύγασμα σύγχυσης φρενών»; Το νομοσχέδιο

¹ Γ. Βεντήρη, **Η Ελλάς του 1910-1920**, (εκδ. «Ικαρος»), τόμος Α΄, σσ. 80-89.

² Αλέξη Δημαρά, **Η Μεταρρύθμιση που δεν έγινε** τ. Β΄, σ. 22.

Ευταξία, κατά το οποίο δεν προβλέπονταν αρχαία Ελληνικά για τα παιδιά, ή το σχόλιο, που απαιτούσε τέτοιο φορτίο για τα μικρά; Όποια απάντηση κι αν γίνει δεκτή, παραμένει γεγονός η σύγχυση του σχολιογράφου και για το μελετητή αυτών των συμπτωμάτων διαφαίνεται η σύγκρουση, που δεν άργησε να εκδηλωθεί με τρόπο αιματηρό τα πρώτα χρόνια του νέου αιώνα.

Στα θέματα που σημειώσαμε παραπάνω, καθώς και σε μερικά άλλα, θα αναφερθούμε εκτενέστερα στη συνέχεια της αφήγησης. Όλα μαζί συναποτελούν τον προβληματισμό της ελληνικής κοινωνίας των αρχών του 20^{ου} αι.

Α'. Γλωσσική Σύγχυση, Εκπαιδευτική Υστέρηση

Εκτός από το σύμπτωμα που εκθέσαμε παραπάνω, το σχόλιο της εφημερίδας, έχουμε άλλα πολύ χαρακτηριστικά περιστατικά σχετικά με το Γλωσσικό:

Τα Ευαγγελικά (1901)

Το αίτημα για μετάφραση / μεταγλώττιση του κειμένου του Ευαγγελίου σε γλωσσική μορφή προσιτή για τους πιστούς ήταν παλιό και είχε αντιμετωπιστεί θετικά³. Κατά την περίοδο που μας απασχολεί (αρχές 20ού αι.) προωθούνταν δυο μεταφράσεις: μια από το γνωστό λόγιο δημοτικιστή και ποιητή **Αλέξανδρο Πάλλη**, άλλη με πρωτοβουλία ή ενθάρρυνση της τότε βασίλισσας Όλγας, που είχε συγκατάθεση και από τον Μητροπολίτη Αθηνών Προκόπιο (με δηλωμένο στόχο να υπάρχει ευαγγελικό κείμενο γλωσσικά προσιτό για τους κοινούς θνητούς, ιδιαίτερα σε ώρες ανθρώπινου πόνου, αρρώστιας, όταν αναζητούν πιο πολύ την ελπίδα διαμέσου της θρησκευτικής παραμυθίας).

Οι γλωσσαμύντορες (ή αρχαιολάτρες), οι κήρυκες της γραμματικής τυπολογίας, έκριναν επικίνδυνη αυτή την κίνηση. Και οργάνωσαν συλλαλητήρια διαμαρτυρίας για αποτροπή της απειλής. Η μαχητικότητά τους για την υπεράσπιση της αγραμματοσύνης οδήγησε σε συγκρούσεις και αιματοχυσία στους δρόμους της Αθήνας. Συγκεκριμένα:

³ **Η Καινή Διαθήκη....** εις απλήν διάλεκτον.... διά Μαξίμου του Καλλιουπολίτου, με πρόλογο του τότε Οικουμ. Πατριάρχη Κύριλλου Λούκαρη (Γενεύη, 1638, πρόσφατη ανατύπωση από τις εκδόσεις MIET, τ. Α'-Γ', 1995). Μέσα του 16^{ου} αι. ανάλογη προσπάθεια εκδηλώθηκε από τους: **Ν. Σοφιανό, Ιωαννίκιο Καρτάνο** κ.ά. για αναγνώριση της δημώδους γλώσσας, στα πλαίσια της Επτανησιακής γλωσσικής παράδοσης, που οδήγησε τελικά τον 19^ο – 20^ο στην επικράτηση της Νεοελληνικής Δημοτικής. Όλοι οι παραπάνω εισηγούνταν την ιδέα μετάφρασης των αρχαίων κειμένων στη δημώδη γλώσσα, ώστε να είναι κατανοητά από το λαό. Ο Σοφιανός λ.χ. μετέφρασε το έργο του Πλούταρχου **Περί Παίδων Αγωγής** (το 1544).

4.2. Η Ελλάδα στις αρχές του 20^{ού} αιώνα (1901-1911)

Στις 5 Νοεμβρίου 1901 εκδηλώθηκε συλλαλητήριο διαμαρτυρίας και αποδοκimasίας των μεταφραστών, με επίκεντρο το Πανεπιστήμιο. Οι εκδηλώσεις συνεχίστηκαν τις επόμενες μέρες, ώσπου στις 8 του Νοέμβρη εντάθηκαν σε σημείο τέτοιο, ώστε από πυροβολισμούς χωροφυλάκων υπήρξαν 8 νεκροί και πολυάριθμοι τραυματίες⁴. Η Κυβέρνηση Θεοτόκη παραιτήθηκε.

Παρατηρητές της εποχής εκείνης διακρίνουν και παλατιανή ραδιοουργία σε κείνα τα θλιβερά γεγονότα (από την πλευρά του Διαδόχου)⁵.

Τα Ορεσטיακά (1903).

Ανάλογα επεισόδια, με αιματηρά πάλι αποτελέσματα, προκάλεσαν οι ίδιοι κύκλοι το Νοέμβριο του 1903, όταν το Εθνικό (τότε Βασιλικό) Θέατρο πραγματοποιούσε παράσταση με έργο του Αισχύλου (την **Ορέστεια**) μεταφρασμένο στη δημοτική γλώσσα από το Γεώργιο Σωτηριάδη, για να είναι κατανοητό από το κοινό⁶. Οι γλωσσαμύντορες δεν άντεξαν πάλι τέτοια βαριά απειλή: να γίνεται κατανοητό μορφωτικό αγαθό, όπως η αρχαία Τραγωδία, χωρίς τη μεσολάβηση των σοφών αναλυτών της Γραμματικής, της Μετρικής... και τόσης τυπολογίας, η οποία, κατά τη δική μας εκτίμηση, συντελεί στο να χάνουμε τελικά το περιεχόμενο.

Από συνέντευξη του Γεωργίου Μιστριώτη, καθηγητή της Γλωσσολογίας τότε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και κορυφαίου γλωσσαμύντορα, (18 Δεκεμβρίου 1903), όταν άρχισε η διαδικασία δίωξής του για την ανάμειξή του στα Ορεσטיακά, αντιγράφουμε λίγες λέξεις ενδεικτικές γλωσσικού ήθους: «Ούτοι (οι χυδαίοι) εισήγαγον την χυδαίαν γλώσσαν.... νομίζουνσι....». (Αλ. Δημαράς, **Η Μεταρρύθμιση που δεν έγινε**, Β', 38).

Τέτοια περιστατικά μοιραία φέρνουν συνειρμούς για το πώς ερμήνευσε το «λογιωτατισμό» ένας σοφός δάσκαλος, ο Αντώνιος Φατσέας, όταν κατά το 1856. Έγραψε: «Ο σκοπός του λογιωτατισμού, όταν λέγει ότι θέλει την ανάστασιν της (αρχαίας) ελληνικής, δεν είναι ειλικρινής, γνωρίζων καλύτερα παντός άλλου ότι τούτο είναι αδύνατον. Αλλά κυρίως **θέλει την ταπείνωσιν του έθνους του ζώντος, δια να το κυβερνά με την γραμματικήν....**».⁷

Αν κάποιος μελετήσει προσεκτικά τους διδακτικούς στόχους που θέτουν και σήμερα οι ειδικοί για την Αρχαία Ελληνική Γραμματεία (από το πρωτότυπο) θλίβεται για τη συμφορά που ζουν οι Έλληνες, και σήμερα

⁴ Θεοφ. Δ. Χατζηστεφανίδης, **Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης**, σσ. 101-102. Αλ. Δημαράς, **Η Μεταρρύθμιση που δεν έγινε**, Β', σσ. 23-32.

⁵ Γιάννης Κορδάτος, **Ιστορία του Γλωσσικού μας Ζητήματος** (εκδ. «Μπουκουμάνης»), σσ. 103-105.

⁶ Γιάννη Κορδάτου, ό.π., σ. 148, Αλ. Δημαράς, ό.π., σσ. 35-38, Θεοφ. Δ. Χατζηστεφανίδη, ό.π., σ. 102.

⁷ Αλ. Δημαράς, ό.π., σ. 114.

ακόμη, με το να έχουν τόσο αξιόλογη πολιτισμική κληρονομιά και να την «αξιοποιούν» μορφωτικά με τόσο αντιμορφωτικό τρόπο⁸.

Μέσα σε τέτοιο κλίμα προοδευτικοί εκπαιδευτικοί, ανάμεσά τους οι γνωστοί: **Δελμούζος, Γληνός, Τριανταφυλλίδης**, ίδρυσαν τον **Εκπαιδευτικό Όμιλο** (1910), για να λυτρώσουν τη νέα γενιά από την υποδούλωση της παιδείας στη γραμματική τυπολογία. Αντιγράφουμε από το Καταστατικό του Ε.Ο: «Συσταίνεται **Εκπαιδευτικός Όμιλος** με σκοπό να ιδρύσει ένα Πρότυπο Δημοτικό Σχολείο στην Αθήνα και να βοηθήσει να αναμορφωθεί με τον καιρό η ελληνική εκπαίδευση....».

Ο Ε.Ο. επηρέασε κυρίως την πορεία επικράτησης της δημοτικής γλώσσας για το δημοτικό σχολείο. Σε εκείνη την ατμόσφαιρα ο φωτισμένος παιδαγωγός, ο **Αλέξανδρος Δελμούζος** συνεργάστηκε με έναν επίσης φωτισμένο πολίτη, δημοτικό άρχοντα του Βόλου, τον **Δημήτριο Σαράτση**, για να δημιουργήσουν ένα διαφορετικό σχολείο, που να επικοινωνεί με τα παιδιά σε γλώσσα δημοτική και να τους μιλάει για την πραγματικότητα της ζωής. Και ίδρυσαν το **Παρθεναγωγείο του Βόλου** (1908). Αλλά η πρωτοβουλία τους ήταν όχληση πολλαπλή για τους εραστές της τυπολατρίας. Και...η προσπάθεια διακόπηκε με δικαστική δίωξη (1911), ο πρωταγωνιστής κατέληξε στο Κακουργιοδικείο γιααθεΐα, με κύριο κατηγορο το μητροπολίτη Μαγνησίας, που αποδείχτηκε στο Δικαστήριο ανακριβολόγος⁹!

Όχι λιγότερο σημαντικός παιδαγωγός εκείνης της εποχής ήταν ο Δημ. Γληνός, ο οποίος άνοιξε άλλους δρόμους εκπαιδευτικού στοχασμού, κυρίως μετά το 1920, όταν έγραψε τη μελέτη **Δημιουργικός Ιστορισμός**. Με αυτήν υποστήριζε ότι η ευεργετική για τους Νεοέλληνες ενασχόληση με την αρχαία πολιτισμική κληρονομιά είναι αυτή που μπορεί να αξιοποιεί όσα στοιχεία της ιστορικής αυτής κληρονομιάς είναι μορφωτικά αξιοποιήσιμα και σήμερα¹⁰.

⁸ Φ. Κ. Βώρος, «**Βήματα γλωσσικής παιδείας**», στο Internet: www.voros.gr, όπου ανάλυση της γλωσσικής κακοδαιμονίας και πρόταση για παιδαγωγικά ομαλή γλωσσική αγωγή των Ελλήνων.

⁹ Αλ. Δημαράς, ό.π., Β', σσ. 101-114: **Τα Αθεϊκά**.

¹⁰ Λογouxάρη, τα **Πολιτικά** του Αριστοτέλη αποτελούν και για το σημερινό σπουδαστή λαμπρή εισήγηση στην **Πολιτική Φιλοσοφία**, αν του τα προσφέρουμε με σχόλια και μετάφραση. Αν όμως υποχρεώσουμε το νέο να πορευτεί διαμέσου της Γραμματικής, πιθανότερο είναι να μείνει αγράμματος και να νιώθει απέχθεια για μια λαμπρή πνευματική κληρονομιά, που την έκαναν γ' αυτόν οι τυπολάτρες απρόσιτο μορφωτικό αγαθό.

Β'. Μακεδονικός Αγώνας (1904-1908)

Ο Μακεδονικός χώρος κατά την περίοδο της Οθωμανικής εξουσίας μοιραία έγινε πεδίο ανάμιξης πληθυσμών ελληνικών – σερβικών - βουλγαρικών, αφού αποτελούσε κεντρικό τμήμα του Οθωμανικού Κράτους με ελεύθερη διακίνηση των πληθυσμών. Μοιραία, επίσης, οι πληθυσμοί αυτοί, που συνεργάζονταν σε πολλούς τομείς δραστηριότητας, κυρίως οικονομικούς, γίνονταν σε μεγάλο ποσοστό δίγλωσσοι. Στις βόρειες περιοχές του γεωγραφικού (διοικητικού) χώρου της Μακεδονίας (δηλ. πάνω από τα σημερινά βόρεια σύνορά μας) πλειονότητα αποτελούσαν οι Σλάβοι και οι Βούλγαροι, στις νότιες οι Έλληνες, στις μεσαίες (Βέροια, Έδεσσα, Πέλλα...) ήταν μάλλον δυσδιάκριτες οι αναλογίες και πιο συγχή η διγλωσσία των πληθυσμών. Όταν σχηματίστηκαν ανεξάρτητα κρατίδια Βαλκανίων (Σερβικό και Ελληνικό κατά το α' μισό του 19^{ου} αιώνα, Βουλγαρικό κατά το 1878, ενώ η Μακεδονία ολόκληρη ήταν ακόμα υπό Οθωμανική κυριαρχία), όλοι αυτοί οι λαοί είχαν **εθνική ιδεολογία μία: να απελευθερώσουν αλύτρωτους αδελφούς** (και αυτούς του Μακεδονικού χώρου). Όλοι άκουγαν τη γλώσσα τους στα μακεδονικά εδάφη, όλοι λογάριαζαν τους δίγλωσσους δικούς τους ομοεθνείς, όλοι επικαλούνταν λόγους ιστορικούς, για να τεκμηριώσουν ως δίκαιες τις επιδιώξεις του. Οι Έλληνες επικαλούνταν την Αρχαιότητα και τους Βυζαντινούς χρόνους, οι Βούλγαροι θυμούνταν ότι κάποτε ο ηγέτης τους Σαμουήλ έκανε επιδρομές ως τη Δυτική Μακεδονία και οι Σέρβοι ότι ο Στέφανος Ντουσάν είχε επεκτείνει κάποια περίοδο το κράτος του προς νότο.... Όλοι έβλεπαν σχολεία (κοινοτικά) κάπου μέσα στην υπόδουλη ζώνη και ήθελαν εκεί να διδάσκεται η δική τους γλώσσα, όλοι έβλεπαν ναούς χριστιανικούς και προτιμούσαν εκεί κάποιος δικός τους παπάς να διαβάζει το Ευαγγέλιο την Κυριακή, ώστε να μπορούν να προσμετρούν τους πιστούς ως δικούς τους ομοεθνείς και να διεκδικήσουν κάποια στιγμή την περιοχή για προσάρτηση στη δική τους επικράτεια, αφού η Οθωμανική Αυτοκρατορία κατέρρεε και δεν προστατευόταν πια από το βρετανικό «δόγμα περί Ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας».... (ύστερα από τη γερμανική οικονομική διείσδυση σε αυτήν)¹¹.

¹¹ Κατά το β' μισό του 19^{ου} αιώνα, ιδιαίτερα μετά τον **Κριμαϊκό Πόλεμο** (1854-57) και τη Συνθήκη των Παρισίων (1857), όταν η Οθωμανική Αυτοκρατορία αποκτούσε το δικαίωμα να κλείνει τα Στενά του Βοσπόρου για το Ρωσικό στόλο, η Μεγάλη Βρετανία θεώρησε ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία αποτελούσε το καλύτερο ανάχωμα για παρεμπόδιση Ρωσικής προώθησης προς τη Μεσόγειο. Και ακολούθησε ως δόγμα στην εξωτερική πολιτική της την **ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας**. Την πολιτική αυτή ακολούθησε ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, όταν η γερμανική οικονομική διείσδυση απειλούσε τα βρετανικά συμφέροντα ως τον Ινδικό Ωκεανό. **Τότε η βρετανική πολιτική άλλαξε πορεία:** Καλύτερα να διαλυθεί η Οθωμανική Αυτοκρατορία και να α-

Αλλά και συνεννόηση – συμμαχία ανάμεσα στους διεκδικητές – ελευθερωτές του Μακεδονικού χώρου δεν ήταν εύκολη, γιατί όλοι είχαν βλέψεις για απελευθέρωση εδαφών / πληθυσμών περισσότερων από ό,τι τους αναγνώριζαν οι άλλοι διεκδικητές και ιδιαίτερα οι Βούλγαροι, που ήταν οι πιο διεκδικητικοί και ελαφρά υπερφίαλοι για τις στρατιωτικές προπαρασκευές τους ως «Πρώσοι των Βαλκανίων». Για ένα διάστημα (1904-1908) οι Βούλγαροι προσπάθησαν προωθώντας ομάδες ενόπλων (κομιτατζήδες) να τρομοκρατούν πληθυσμούς και να τους σύρουν στη δική τους εκκλησιαστική δικαιοδοσία (τη **Βουλγαρική Εξαρχία**). Οι Έλληνες απάντησαν με ένοπλες ομάδες εθελοντών για στήριξη των ελληνικών πληθυσμών. Οι **Μακεδονομάχοι** αυτοί πέτυχαν την αποστολή τους. Στήριξαν τους ελληνικούς πληθυσμούς στην Κεντρική και Δυτική Μακεδονία έναντι των πιέσεων και απειλών των Βουλγάρων.

Το πρώτο βήμα για συμμαχική δράση έγινε πριν από τους Βαλκανικούς πολέμους με την προσέγγιση Ελλήνων – Σέρβων. Τα επόμενα βήματα έγιναν όταν πια άνοιγε ο δρόμος του **Βαλκανοτουρκικού Πολέμου**, (Α΄ Βαλκανικού), 1912-13, που θα μας απασχολήσει παρακάτω.

Ενδεικτική βιβλιογραφία:

1. Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος, **Το Μακεδονικό Ζήτημα** (εκδ. «Παρατηρητής», Θεσσαλονίκη 1989).
2. Γεώργιος Ι. Μίντσης, **Ιστορία του Μακεδονικού Ζητήματος**, (Ιστορική επισκόπηση 1870-1990), Θεσσαλονίκη 1990.
3. **Μακεδονία Νεότερη και Σύγχρονη**, (δυο τόμοι συλλογικοί, με επιμέλεια των Ιω. Κολιόπουλου και Ιω. Χασιώτη), εκδ. «Παπαζήση».
4. Επίσης: Ζωρζ Καστελλάν, **Ιστορία των Βαλκανίων**, μετ. Βασιλικής Αλιφέρη, εκδόσεις «Γκοβόστη», κεφ. 13-14.

Γ΄.Το Αγροτικό Ζήτημα

Στα πλαίσια του Νεοελληνικού Κράτους μπορούμε να καταγράψουμε διάφορες φάσεις όξυνσης του αγροτικού ζητήματος:

- Τον καιρό της Επανάστασης (1821) απομακρύνθηκαν οι Τούρκοι από ελληνικά εδάφη και όσα κτήματα κατείχαν ως τότε αυτοί έμειναν ως εθνική περιουσία των Ελλήνων και ονομάστηκαν **Εθνικά Κτήματα**. Αυτά τα δικαιούνταν κατ' αρχήν οι αγωνιστές της Επανάστασης, αλλά για λόγους ποικίλους – κυρίως γιατί τα εποφθαλμιούσαν οι Πρόκριτοι και γιατί αυτά υποθηκεύτηκαν για τα λεγόμενα

ναλάβουν άλλοι το ρόλο της ανάσχεσης της Ρωσίας. Η Βρετανία επιδίωξε άμεσα έλεγχο των Στενών του Βοσπόρου και των ... πετρελαίων της Μοσούλης (όπως θα δούμε στα επόμενα δυο κεφάλαια).

δάνεια της Ανεξαρτησίας του 1824-25¹² - παρέμεναν επί δεκαετίες **εθνικά** και μάλλον αναξιοποίητα. Μόλις το 1864 γράφτηκε ειδική ρήτρα στο Σύνταγμα (άρθρο 102 § 2)¹³, ότι η επόμενη Κυβέρνηση θα λάβει πρόνοια για την αποκατάσταση ακτημόνων αγωνιστών. Πραγματικά η Κυβέρνηση Κουμουνδούρου προχώρησε (το 1871) σε κάποια ρύθμιση της εκκρεμότητας αυτής διευκολύνοντας πολλούς να πάρουν κτήματα με χαμηλές τιμές και διευκολύνσεις εξόφλησης και να γίνουν νοικοκυραίοι, με 40 στρέμματα καλλιεργήσιμης γης ποτιστικής¹⁴. Ειδικά για την περιοχή Θεσσαλίας – Άρτας, που προσαρτήθηκε στην Ελλάδα μετά τη Συνθήκη του Βερολίνου (1878), ίσχυε τούτο: Ειδική «πρόνοια» (ρήτρα προνοητική) στη σχετική συμφωνία (του 1881) προστάτευε τα τσιφλίκια, τα οποία αγοράστηκαν κυρίως από κεφαλαιούχους Έλληνες του εξωτερικού κι έτσι **οι κολίγοι παρέμειναν κολίγοι**. Μάλιστα η θέση τους χειροτέρεψε, όταν η Πατρίδα λευτερώθηκε. Γιατί, με το ελλαδικό ιδιοκτησιακό καθεστώς, ο νέος ιδιοκτήτης που αγόραζε ένα τσιφλίκι μπορούσε χωρίς άλλη διαδικασία να απομακρύνει τους κολίγους από το κτήμα του, οπότε εκείνοι έμεναν χωρίς στέγη - εργασία - φαγητό! Επιπλέον, το φορολογικό σύστημα το ελλαδικό με τον ειδικό φόρο επί των «αροτριώντων ζώων» δεν επιβάρυνε τους ιδιοκτήτες της γης, τους μεγαλοκτηματίες με τα τσιφλίκια, αλλά εκεί σνους που χρησιμοποιούσαν τα ζώα για να την καλλιεργούν, (δηλαδή τους κολίγους). Και το αποτέλεσμα ήταν ότι τα επόμενα χρόνια οι κολίγοι που διώχνονταν από τα τσιφλίκια έφευγαν, να βρουν αλλού την τύχη τους, και γέμιζαν τα καράβια μετανάστες από το λιμάνι του Αλμυρού για Αμερική, όταν η Θεσσαλία είχε απελευθερωθεί!¹⁵

¹² Κατά τη διάρκεια της Επανάστασης οι Έλληνες χρειάζονταν δάνεια και η Βρετανία ευνοούσε τη χορήγησή τους από Βρετανικές Τράπεζες, για να δεσμεύει προκαταβολικά το αναδυόμενο νέο Κράτος. Έτσι υπογράφηκαν δυο δάνεια (2.800.000 αγγλικές λίρες) με υποθήκη τα Εθνικά Κτήματα (γύρω στα 6.000.000 στρέμματα καλλιεργήσιμης γης ποτιστικής).

¹³ Άρθρο 102: «Δι' ιδιαιτέρων νόμων...θέλει ληφθή πρόνοια περί διαθέσεως και διανομής της εθνικής γης....(2) Περί ικανοποίησης των αγωνιστών της Επαναστάσεως του 1821».

¹⁴ Γιάννη Κορδάτου, **Ιστορία του Αγροτικού Κινήματος στην Ελλάδα**, εκδ. «Μπουκουμάνη», σσ. 77-84. Επίσης, Κώστα Βεργόπουλου, **Κράτος και Οικονομική Πολιτική τον 19^ο αιώνα**, εκδ. «Εξάντας», σσ. 116-121 («Το πρόβλημα της μεγάλης γαιοκτησίας»).

¹⁵ Κώστας Βεργόπουλος, **Κράτος και Οικονομική Πολιτική κατά τον 19^ο αιώνα**, σσ. 116-121.

Εκδοτικής Αθηνών, **ΙΕΕ** (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους), τ. ΙΓ', σ. 365.

Τάσου Βουρνά, **Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας**, τ. Α', σσ. 495-497.

- Έτσι η κατάσταση αυτή (ακτημόνων πολλών σε περιοχές που οι ίδιοι τις καλλιεργούσαν ως κολίγοι) επιδεινώθηκε με την προσάρτηση της περιοχής Θεσσαλίας – Άρτας στην Ελλάδα το 1878-81.

Μέσα σε αυτές τις συνθήκες εύλογο ήταν να ακούονται ολοένα πιο πυκνές διαμαρτυρίες και να εντείνεται το αίτημα για **απαλλοτρίωση** των τσιφλικιών, προκειμένου να δοθούν κτήματα σε εκείνους που καλλιεργούσαν τη γη. Πρέπει να θυμίσουμε ότι παράλληλα διαδίδονταν και **νέα κοινωνικά κηρύγματα** από την πλευρά των εργατών και των κοινωνιστών (σοσιαλιστών). Κατά την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα το **αγροτικό κίνημα** δυνάμωνε ως διαμαρτυρία των ακτημόνων και ως ιδεολογία κοινωνική **με αίτημα τη δικαιοσύνη**. Και η δολοφονία ενός από τους μαχητικούς εκπροσώπους του, του **Μαρίνου Αντύπα**¹⁶ (το 1907), δεν έκαμψε την ορμή των αγροτών, οι οποίοι έφτασαν σε μαζική εξέγερση το 1910 (τότε έλαβε χώρα και το αιματηρό επεισόδιο στο **Κιλελέρ**)¹⁷.

Με την **Αναθεώρηση του Συντάγματος** (το 1911) προωθήθηκε ρήτρα ειδική για τη δυνατότητα απαλλοτρίωσης μεγάλων κτημάτων για επείγουσες κοινωνικές ανάγκες (άρθρο 17). Αλλά οι Κυβερνήσεις (και ο Βενιζέλος εκείνο τον καιρό) δίσταζαν να προχωρήσουν σε εφαρμογή τέτοιας ρήτρας¹⁸. Τόλμησαν κάτι τέτοιο, σε περιορισμένη κλίμακα, αργότερα, κάτω από την πίεση άλλων περιστάσεων, πολέμου και μαζικής προσφυγιάς (μετά το 1922 κυρίως).¹⁹

Δ'. Το Εργατικό Κίνημα και η κοινωνική / ιδεολογική διάστασή του στις αρχές του 20ού αιώνα

Με τον όρο Εργατικό κίνημα υποδηλώνονται δυο όψεις του ίδιου προβλήματος, όπως αυτό εμφανιζόταν στα πλαίσια της ελληνικής κοινωνίας:

Η οργάνωση των εργατών για τη **διεκδίκηση καλύτερων συνθηκών εργασίας και δικαιότερης αμοιβής γι' αυτήν** και

¹⁶ Σπ. Λουκάτου, **Ο Μαρίνος Αντύπας**, σσ. 87 κ.π. («Η δολοφονία του Μ. Αντύπα και οι λαϊκές αντιδράσεις»).

¹⁷ Γ.Κορδάτου, **Ιστορία του Αγροτικού Κινήματος στην Ελλάδα**, σσ. 147-157.

¹⁸ Γιάννη Κορδάτου, **Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας**, τ. XIII, κεφ. κ' και κα'.

¹⁹ Το 1916-17, όταν ο Βενιζέλος σχημάτισε Επαναστατική Κυβέρνηση στη Θεσσαλονίκη και χρειαζόταν στρατιώτες από τη Μακεδονία, τότε κίνησε λίγο τη ρήτρα περί απαλλοτρίωσης τσιφλικιών. Και ύστερα από τη μαζική άφιξη εκατοντάδων χιλιάδων προσφύγων (1922-24) στον ελλαδικό χώρο από τη Μικρασία ήταν πιεστική η ανάγκη αποκατάστασης των προσφύγων για λόγους κοινωνικούς και για λόγους δημογραφικής ενίσχυσης του ελλαδικού χώρου.

Α.2. Η Ελλάδα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (1901-1911)

Η παράλληλη **διαμόρφωση μιας ιδεολογίας για καλύτερη οργάνωση της κοινωνίας**, για όλα τα μέλη της.

Πτυχή του ίδιου προβλήματος, του Εργατικού, ήταν (και είναι, με άλλη μορφή σήμερα) το **αγροτικό κίνημα**, που είδαμε στην προηγούμενη παράγραφο. Μόνο τοπικά διέφερε το αγροτικό, αφού αναφερόταν σε ανθρώπους του αγρού, αλλά αναφερόταν και αυτό σε σχέση ιδιοκτησιακή και εργασιακή, ανάμεσα στο γαιοκτήμονα και τον ακτήμονα, τον εργοδότη και τον εργαζόμενο, τον λίγο ή πολύ εκμεταλλευτή και τον λίγο ή πολύ θύμα της εκμετάλλευσης.

Για **εργατικό κίνημα** κατά τους δυο τελευταίους αιώνες, από το 1780 και ύστερα, κάνουμε λόγο, όταν μετακινούνται μάζες εργατών προς τα αστικά κέντρα, όπου αντιμετωπίζουν πρωτόγνωρες συνθήκες ζωής: στέγαση και διατροφή με εισόδημα μοναδικό το μεροκάματο, αποζημίωση κατ' αρχήν για τις εργάσιμες μόνο μέρες, επτά την εβδομάδα, και άθλια διαμονή – διαβίωση σε τρώγλες που χτίζονταν γύρω από τα εργοστάσια για τους εργάτες με ωράριο 15 ωρών. Για την ελληνική κοινωνία το εργατικό κίνημα περίπου με αυτήν τη μορφή εμφανίστηκε παράλληλα με τα πρώτα **βήματα βιομηχανίας, μεταλλείων, αστικών κέντρων** (Αθήνας, Πειραιά, Πάτρας, Σύρας, Βόλου κ.ά.), το τελευταίο τρίτο του 19^{ου} αιώνα²⁰.

Παράλληλα με αυτές τις εξελίξεις συνειδητοποιείται από τους εργάτες η ανάγκη για οργάνωσή τους, για έκδοση ειδικών εφημερίδων, για ίδρυση Εργατικών Κέντρων, για διαμόρφωση και διάδοση κοινωνιστικών (σοσιαλιστικών) ιδεών, για μόρφωση²¹ των εργατών στα πλαίσια των Ενώσεών τους, στα Εργατικά Κέντρα τους²².

²⁰ Ν. Σβορώνου, **Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας**, σσ.100-105: «Η νίκη της αστικής τάξης».

Επίσης: Γ. Βεντήρη, **Η Ελλάδα του 1910-20**, κεφ. 4ον: «Το αστικόν εθνικόν κράτος», σσ. 74-89.

²¹ Εκείνη την περίοδο τα Εργατικά Κέντρα είχαν και αυτή την αποστολή: να συμβάλλουν στη μόρφωση των εργατών, συνήθως με διαλέξεις για θέματα κοινωνικά, ιστορικά, αφυπνιστικά εργατικής συνείδησης.

²² Λεπτομέρειες για όλα αυτά και για τη δράση των πρωτοπόρων του εργατικού κινήματος και του κοινωνισμού (σοσιαλισμού) σε άρθρα, φυλλάδια, βιβλία των: Παν. Πανά, Ρόκου Χοϊδά, Πλατ. Δρακούλη, Σταύρου Καλλέργη, Γεωργίου Φιλάρετου κ.ά. (Πολλά έχουν καταγραφεί στα βιβλία που ακολουθούν σε τούτη τη σημείωση): Τάσου Βουρνά, **Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας** (από την Επανάσταση του 1821 ως το Κίνημα στο Γουδί, 1909) κεφ. Ε'. Πρώτη εμφάνιση των Σοσιαλιστικών Ιδεών στην Ελλάδα (εκδ. «Τολίδης»). Γιάννη Κορδάτου, **Ιστορία του Ελληνικού Εργατικού Κινήματος** (εκδ. «Μπουκουμάνη»). Και ειδικά κεφάλαια στο έργο του ίδιου: **Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας**, τ.ΧΙΙ (1864-1900) και ΧΙΙΙ (1900-1925). Επίσης: Παναγιώτη Νούτσου, **Η Σο-**

Στις αρχές, λοιπόν, του 20^{ου} αιώνα είναι ορατά στην ελληνική κοινωνία ποικίλα τεκμήρια κοινωνικού ζητήματος και κοινωνιστικής (σοσιαλιστικής) ιδεολογίας. Ενδεικτικά:

Τα **Εργατικά Κέντρα**, που ιδρύονταν και λειτουργούσαν με δαπάνη – έρανο από τους ίδιους τους εργάτες, είχαν τότε μέσα στο πρόγραμμα της δραστηριότητάς τους και τη διοργάνωση εκδηλώσεων με στόχους μορφωτικούς για τους εργάτες, που οι πιο πολλοί ήταν αγράμματοι. Με αυτή τη δραστηριότητά τους φημίστηκαν τα πρώτα Εργατικά Κέντρα της Χώρας, π.χ. το **Ε.Κ. Βόλου**, που ιδρύθηκε τέλη του 1908 και είχε πρώτο ομιλητή τον ιεροκήρυκα Πολύκαρπο Ζάχο και όπου αναπτύχθηκε μορφωτική – ιδεολογική δραστηριότητα με ομιλητές όπως: ο Αλ. Δελμούζος, ο γιατρός Δημ. Σαράτσης κ.ά.²³.

Τον Ιανουάριο του 1911 χρονολογείται η ίδρυση του **Εργατικού Κέντρου Αθήνας**²⁴.

Εκδίδονται και κυκλοφορούν:

Εφημερίδες: «Ανάστασις», (Κεφαλονιά, 1909).

«Εργάτης», (Βόλος, 1908-1910).

«Μέλλον», (Αθήνα, 1909).

«Κοινωνισμός», (Αθήνα, 1910) κ.ά.

Φυλλάδια:

«Πείνα και Εξουσία», (Πάτρα, 1898).

Στ. Καλλέργη, «Επιστολή προς τους Έλληνας Εργάτες», Αθήνα, 1898).

Βιβλία: Γ.Σκληρού, **Το Κοινωνικόν μας Ζήτημα** (1908).

Εκείνη την ίδια εποχή εμφανίζονται λογοτέχνες ευαισθητοποιημένοι από τα Κοινωνικά Ζητήματα του καιρού τους, όπως οι: Κώστας Παρορίτης (**Οι νεκροί της ζωής**, 1907, διηγήματα), Δημοσθένης Βουτυράς (με κοινωνικά διηγήματα), ο Κωνσταντίνος Θεοτόκης (π.χ. **«Η τιμή και το χρήμα»**) κ. ά.

Αργότερα και ο Κ. Παλαμάς έγραψε το **«Τραγούδι του Εργάτη»**:

*«Εμείς οι εργάτες είμαστε που με τον ιδρωτά μας
ποτίζουμε τη γη για να γεννά
καρπούς, λουλούδια, τ' αγαθά του κόσμου ολόγυρά μας·
φτωχή, αλουλούδιαστη, άκαρπη μονάχα η εργατιά.
Εμείς οι εργάτες είμαστε που με τον ιδρωτά μας
ζυμώνουμε του κόσμου το ψωμί,
πιο δυνατά κι απ' τα σπαθιά τα χέρια τα δικά μας
και μ' όλο το αλυσόδεμα σκάφτουν και η γη πλουτεί.*

σιαλιστική Σκέψη στην Ελλάδα (από το 1875 ως το 1974), τ. Α' (1875-1907), εκδ. «Γνώση». Σπύρου Λουκάτου, **Μαρίνος Αντύπας, Ρόκκος Χοϊδάς** (δυο ενδιαφέρουσες μονογραφίες).

²³ Γ. Κορδάτου, **Ιστορία του Εργατικού Κινήματος**, σσ. 135-147.

²⁴ Γ.Κορδάτου,ό.π.,σσ.177-182 .

Α.2. Η Ελλάδα στις αρχές του 20^{ού} αιώνα (1901-1911)

*Στου κόσμου τους θησαυριστές το βιος σου, εργάτη, νόμοι
στο τρώνε αδικητές χωρίς ντροπή.....»²⁵*

Κατά το Μεσοπόλεμο (1922-40) αυτή η ευαισθητοποίηση θα διευρυνθεί και θα αναδείξει πλειάδα στοχαστών με κοινωνικό προσανατολισμό σε διάφορους τομείς συγγραφικής δραστηριότητας. Μερικά ονόματα κορυφαίων, όπως: Κώστας Βάρναλης (λογοτέχνης, ποιητής), Μάρκος Αυγέρης (ποιητής), Δημήτρης Γληνός (φιλόλογος, παιδαγωγός), Γιάννης Κορδάτος (νομικός, ιστορικός), Νίκος Καρβούνης (ποιητής) κ.ά.

Ε'. Το Πολιτειακό Ζήτημα με απρόβλεπτες συνέπειες

Οι ρίζες του ζητήματος συνδέονται με τον ίδιο το θεσμό της βασιλείας, ιδιαίτερα με την «επιλογή» - «άφιξη» της δυναστείας των Glücksburg (1863) και το σχετικό διπλωματικό παρασκήνιο της εποχής.²⁶

Όξυνση προκάλεσαν έπειτα οι σχέσεις του Γεωργίου Α' με τον Χαρίλαο Τρικούπη τον καιρό του «**Τις πταίει**», 1875. (Το «**Τις πταίει**» ήταν άρθρο του Χαριλάου Τρικούπη στην εφημερίδα «**Καιροί**», με το οποίο μεμφόταν το βασιλιά για ουσιαστική ανάμειξη στην πολιτική ζωή της χώρας, αντίθετη προς την έννοια του πολιτεύματος, της **Συνταγματικής Μοναρχίας**, όπου ο βασιλιάς βασιλεύει, αλλά δεν κυβερνά. Και όταν γίνονται εκλογές, ο βασιλιάς είναι υποχρεωμένος να καλέσει για Πρωθυπουργό πρώτα αυτόν που πρότευσε στις εκλογές. Η διένεξη κατέληξε στην «**Αρχή της Δεδηλωμένης**», σύμφωνα με την οποία ο βασιλιάς δεσμευόταν να αναθέτει την Πρωθυπουργία στον πολιτικό αρχηγό που είχε «δεδηλωμένη» στήριξη στη Βουλή, σύμφωνα με τη δύναμη των Κομμάτων).

Περισσότερη συγκίνηση - αγανάκτηση εις βάρος της βασιλείας προκλήθηκε από τη δίωξη και καταδίκη του **Ρόκκου Χοϊδά** για (δήθεν) εξύβριση του Γεωργίου Α'. Ουσιαστικά ο θαρραλέος και μαχητικός ιδεολόγος του σοσιαλισμού είχε ασκήσει, με άρθρα του στην εφημερίδα «**Ραμπαγός**», κριτική στο βασιλιά, το διάδοχό του και τους πρίγκιπες και αυλοκόλακες για συμπεριφορές μη δημοκρατικές.

Ειδικότερα, ο Ρόκκος Χοϊδάς ασκούσε κριτική (με αρθρογραφία στην εφημερίδα «**Ραμπαγός**», το 1888) που μπορεί να συνοψιστεί στα ακόλουθα:

²⁵ Τ. Βουρνά, **Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας 1821-1909**, σσ. 322-341 (Η Επίδραση του Εργατικού Κινήματος στη Νεοελληνική Διανόηση). Το ποίημα του Παλαμά είχε προταθεί να μελοποιηθεί, για να γίνει Ύμνος των Εργατών.

²⁶ Γ. Φιλάρετου, **Ξενοκρατία και Βασιλεία εν Ελλάδι**, Αθήνα, 1905.

- Οι πολιτειακές αρχές του ήταν αντίθετες προς το θεσμό της βασιλείας.
- Επέκρινε το Γεώργιο Α΄ για ποικίλους χειρισμούς της εξωτερικής πολιτικής, που υποδήλωναν εξάρτηση από την Αγγλία. Έφτασε να τον χαρακτηρίσει «Λόρδο - Αρμοστή»²⁷, που μετέφερε την έδρα του από την Κέρκυρα στην Αθήνα²⁸.

Η κριτική του χαρακτηρίστηκε από την πλευρά του βασιλιά και των συνηγόρων του υβριστική. Τον παρέπεμψαν στο Κακουργιοδικείο να δικαστεί για «εξύβριση». Στο δικαστήριο απολογήθηκε υπερασπίζοντας τις ιδέες του και υποστηρίζοντας ότι ασκούσε κριτική για τα ατοπήματα του βασιλιά και όχι εξύβριση.

Καταδικάστηκε (1889) σε τριετή φυλάκιση και τον έστειλαν στις φυλακές Χαλκίδας, όπου επίσης αρνήθηκε «συμβουλήν» να προβεί «εις δήλωσίν τινα υπέρ του στέμματος». Εκεί πέθανε περήφανος στις 3 του Μάη 1890. Η αναγγελία του θανάτου του προκάλεσε συγκίνηση για τον άδικα κυνηγημένο Ρόκκο, οργή για τον αγγλοκίνητο βασιλιά²⁹. Δικάστηκε, νομίζω άδικα, και καταδικάστηκε (Μάη του 1889) ακόμη πιο άδικα. Η περιπέτειά του είχε προκαλέσει βαθιά συγκίνηση στην κοινή γνώμη. Αυτονόητο ότι όλα αυτά μείωναν το γόητρο του βασιλιά και την αφοσίωση των υπηκόων του στο θεσμό³⁰.

Έπειτα ήρθε η εκ μέρους του Γεωργίου Α΄ εκμετάλλευση της «πτώχευσης» (τον καιρό του Τρικούπη). Ο βασιλιάς, που είχε ενημερωθεί από τον Πρωθυπουργό για τη φθίνουσα πορεία της οικονομίας, δε συμφώνησε μαζί του για τη σύναψη νέου δανείου (προς κάλυψη άμεσων υποχρεώσεων του Κράτους), αλλά έσπευσε να στείλει τηλεγράφημα προς τον οικονομικό πράκτορά του στο Λονδίνο να πουλήσει τις δικές του μετο-

²⁷ Αυτή ήταν τότε η κριτική για την αγγλική πολιτική, ότι:

- Παραχώρησε στην Ελλάδα τα Επτάνησα, όπου δεν μπορούσε η Αγγλία να μείνει λόγω του κινήματος των Ριζοσπαστών και γιατί δεν τα χρειαζόταν πια στην πολιτική της.
- Αλλά είχε φροντίσει να προωθήσει στον ελληνικό θρόνο τον άνθρωπό της, το Γεώργιο Α΄ (1863-1913), για να ασκεί τη δική της πολιτική. Έτσι, ουσιαστικά μετακίνησε το «Λόρδο - Αρμοστή» από την Κέρκυρα (πρωτεύουσα των Ιονίων Νήσων, ως το 1864) στην Αθήνα.

²⁸ Το 1864 η Αγγλία υποχρεώθηκε να αποχωρήσει από τα Επτάνησα. Παράλληλα πέτυχε να προωθήσει ως βασιλιά στην Αθήνα τον ευνοούμενό της.

²⁹ Λεπτομέρειες στα: Τάσου Βουρνά, **Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας**, τ. Α΄, σσ. 424-26, Σπ. Λουκάτου, **Ρόκκος Χοϊδάς**, σσ. 115-172, Φ. Κ.Βώρου, «Το διπλωματικό παρασκήνιο της εκλογής του Γεωργίου Α΄» (στο Διαδίκτυο, website, www.voros.gr).

³⁰ Σπύρου Λουκάτου, **Ρόκκος Χοϊδάς**: ο κήρυκας του ελληνικού Σοσιαλισμού, έκδοση της «Αδελφότητας Κεφαλλήνων και Ιθακησίων του Πειραιά».

Α.2. Η Ελλάδα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (1901-1911)

χές (ελληνικά χρεόγραφα), ώστε να μη ζημιώσει αυτός, ο βασιλιάς, από την πτώχευση του λαού του! Οι άνθρωποι του Τηλεγραφείου αποκρυπτογράφησαν το κρυπτογραφημένο μήνυμα και το διαβίβασαν στον Πρωθυπουργό, ο οποίος επισκέφτηκε τον «μεγαλειότατο» να...τον «συγχαρεί». Και, πάντως, το μήνυμα του βασιλιά και τη συμμόρφωση του πράκτορά του στο Λονδίνο τα ερμήνευσαν σωστά οι άνθρωποι του Χρηματιστηρίου: αφού ο βασιλιάς πουλάει τις μετοχές του, κάτι ετοιμάζεται. Έτσι άρχισε η κατάρρευση των ελληνικών χρεογράφων στο Χρηματιστήριο του Λονδίνου³¹. Άρχισε από εκεί η πτώχευση.

Έπειτα ήρθε ο λεγόμενος «ατυχής» ελληνοτουρκικός πόλεμος³² του 1897, με αποτυχημένο αρχιστράτηγο το Διάδοχο, που οι κόλακες τον προσκυνούσαν ως στρατηγική ιδιοφυΐα³³. Και γύρω του οι πρίγκιπες (ως αξιωματικοί) και οι ευνοούμενοί τους: Ιω. Μεταξάς, Ξενοφών Στρατηγός και άλλοι «επιτελικοί» προωθούνταν και παραμέριζαν με την παρουσία τους άλλους επαγγελματίες αξιωματικούς και πιθανότατα πιο ικανούς.

Το 1905 εκτυλίχτηκε μια άλλη Βασιλική αταξία, στην Κρήτη. Εκεί είχε τοποθετηθεί ως **αρμοστής της Κρητικής Πολιτείας** ο πρίγκιπας Γεώργιος, ο οποίος αναμείχτηκε τόσο σκανδαλωδώς στην τοπική πολιτική ενάντια στον Υπουργό του της Δικαιοσύνης, τον Ελευθέριο Βενιζέλο, ώστε εκδηλώθηκε ένοπλη αντίδραση των Κρητικών (**Κίνημα του Θερύσου**, 1905)³⁴ με επικεφαλής τον **Ελευθέριο Βενιζέλο**. Η σύγκρουση των δυο ανδρών οδήγησε τελικά στην παραίτηση του πρίγκιπα (για τα δικά του ελλείμματα πολιτικής αντίληψης και πολιτικού ήθους). Στη θέση του αρμοστή τοποθετήθηκε ο **Αλέξανδρος Ζαΐμης**. Και, όπως ήταν ευνόητο,

³¹ Γιάννη Κορδάτου, **Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας**, τ. XII, σσ. 514-524: «Τα Παρασκήνια της Χρεωκοπίας».

³² Ο πόλεμος εκείνος αποκάλυψε την πλήρη ανικανότητα του Επιτελείου, το οποίο είχε συγκροτήσει ο Διάδοχος με τους ευνοούμενούς του, και αποτέλεσε σκληρό πλήγμα για το γόητρο του ελληνικού Στρατού. Υπάρχει και η εκδοχή ότι ήταν πόλεμος υποκινημένος από τους τραπεζικούς κύκλους - δανειστές του Ελληνικού Κράτους, που είχε «σχεδιαστεί» έτσι, ώστε:

- Η Ελλάδα να αισθανθεί την ήττα και την ταπείνωση,
- Να ζητήσει παρέμβαση σωτηρίας,
- Να υποχρεωθεί να καταβάλει πολεμική αποζημίωση,
- Να ζητήσει νέο δάνειο,
- Να δεχτεί κατ' ανάγκην πια τον Διεθνή Οικονομικό Έλεγχο (**Δ.Ο.Ε.**), ώστε οι ληστρικοί δανειστές της να ελέγχουν τα οικονομικά της και να ξεχωρίζουν τα ποσοστά τους.

³³ Τάσου Βουρνά, **Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας**, τ. 1^{ος}, σσ. 576-77 και 593. Γ. Ρούσσου, **Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας**, τ. 4^{ος}, σσ. 101-130.

³⁴ Σπ. Μαρκεζίνη, **Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος**, τ. 3^{ος}, σσ. 28-44: «Το Κρητικόν» (από όπου και το Κίνημα του Θερύσου).

κέρδισε ο νέος πολιτικός **Ελ. Βενιζέλος** γόητρο, που επρόκειτο να τον διευκολύνει αργότερα για την προώθησή του στην ελλαδική πολιτική σκηνή. Η συνέχεια του ζητήματος θα φανεί το 1909, στο στρατιωτικό Κίνημα που θα εκδηλωθεί αργότερα στου Γουδή.

Στ'. Η ομάδα των Ιαπώνων στη Βουλή (1906) και η Ομάδα των Κοινωνιολόγων: Αλ. Παπαναστασίου και άλλοι

Μια ομάδα νέοι, ικανοί και δραστήριοι πολιτικοί, μέλη της Βουλής (1906), άρχισαν μαχητική και ουσιαστική αντιπολίτευση στην τότε Κυβέρνηση με την πεποίθηση ότι η ελληνική πολιτεία χρειαζόταν συντονισμένη προσπάθεια για γρήγορη ανασυγκρότηση του κράτους σε όλους τους τομείς και ότι έπρεπε να απαλλαγεί από τον πολιτικό παλαιοκομματισμό των κοτζαμπάσηδων. Δημοσιογράφος της εποχής, ο Βλάσης Γαβριηλίδης, τους αποκάλεσε **Ομάδα των Ιαπώνων**³⁵ για την αμεσότητα της κριτικής τους και τη μαχητικότητά τους. Αυτοί ήταν οι: Στέφανος Δραγούμης, Δημήτριος Γούναρης, Εμμ. Ρέπουλης, Π. Πρωτοπαπαδάκης, Χ. Βοζίκη, Α. Αλεξανδρή, Α. Παναγιωτόπουλος.

Παρά το γεγονός ότι η ενιαία παρουσία της Ομάδας των Ιαπώνων ήταν βραχύβια (το 1908 ο τότε Πρωθυπουργός Γ. Θεοτόκης κατόρθωσε να προσελκύσει στην «εξουσία», στην αυλή της Κίρκης, ένα από τα κορυφαία μέλη της Ομάδας, τον **Δημ. Γούναρη**), η δράση των «Ιαπώνων» υπήρξε πολύτιμη, γιατί πρόσφερε στην κοινή γνώμη επιχειρήματα κριτικής, που τα χρειαζόνταν όσοι από ποικίλες επάλλξεις της ελληνικής κοινωνίας εργάζονταν για την ανανέωση της πολιτικής ζωής με την επικράτηση της αστικής τάξης και την οργάνωση του κράτους με νόμους³⁶.

Παράλληλα η **Ομάδα των Κοινωνιολόγων** (ο Αλέξ. Παπαναστασίου υπήρξε ο πιο δραστήριος) υπενθύμιζε περισσότερο το ζήτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης και επηρέασε ευεργετικά την προώθηση **εργατικής νομοθεσίας**, κυρίως όταν την Πρωθυπουργία ανέλαβε ο Ελ. Βενιζέλος (από τον Οκτώβριο του 1912), όπως θα δούμε παρακάτω.

Ζ'. Κίνημα στου Γουδή (1909)

Ευαίσθητοι δέκτες των μηνυμάτων που εκπέμπονταν από όλα τα πα-
ραπάνω συμπτώματα ήταν βέβαια λίγο – πολύ όλοι οι πολίτες, όσοι μπο-

³⁵ Εκείνη την εποχή είχαν εκπλήξει την παγκόσμια κοινή γνώμη οι Ιάπωνες για τις προόδους τους γενικά και την επιτυχία τους στο Ρωσο-ιαπωνικό Πόλεμο (1904-05) ειδικά.

³⁶ Ν. Σβορώνος, **Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας** (εκδ. «Θεμέλιο»), σσ. 100-105: «Νίκη της αστικής τάξης, 1875 -1909».

Α.2. Η Ελλάδα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (1901-1911)

ρούσαν να παρακολουθούν τα δρώμενα της κοινωνικής, πολιτικής, εκπαιδευτικής, εθνικής ζωής. Πιο ευαίσθητη και δραστήρια κοινωνική ομάδα αναδείχτηκε αυτή των στρατιωτικών, για λόγους ειδικούς:

- Ζούσαν την πικρή ανάμνηση μιας ήττας ταπεινωτικής (πόλεμο του 1897), για την οποία δεν ευθύνονταν κατά κύριο λόγο, αλλά αυτοί όλοι ντρέπονταν.
- Αντιλαμβάνονταν πιο πολύ από άλλους τη διαλυτική για το στρατό παρουσία του Διαδόχου και των πριγκίπων και των ποικίλων «επιτελών», ευνοούμενων, κολάκων.
- Ενοχλούσαν για τον επαγγελματικό παραμερισμό τους από τους «επιτελείς» του Διαδόχου.
- Ένιωθαν ιδιαίτερη ανησυχία τότε για την πορεία του Μακεδονικού Αγώνα (1904-1908)³⁷.
- Γνώριζαν από μέσα την ανάγκη και το νόημα ανασυγκρότησης, αναστελέχωσης, αναδιοργάνωσης και εξοπλισμού του Στρατεύματος.

Αυτοί λοιπόν (ή πολλοί από αυτούς), που ανησυχούσαν για τους παρπάνω λόγους, προχώρησαν την άνοιξη / καλοκαίρι του 1909 στη συγκρότηση **Στρατιωτικού Συνδέσμου**³⁸ με στόχο να απαιτήσουν από την Κυβέρνηση τη λήψη μέτρων για θεραπεία αυτών των δεινών και πρόληψη νέων. Ανάμεσα στα αιτήματά τους ήταν:

- Ανασυγκρότηση του Στρατού.
- Βελτίωση του οπλισμού του.
- Απομάκρυνση του Διαδόχου και των Πριγκίπων από το Στρατό.
- Βελτίωση της θέσης των επαγγελματιών στρατιωτικών.

Ειδικότερα κατά τη διάρκεια του 1909 ομάδες αξιωματικών – χαμηλών βαθμών – κινούνταν και συνεδρίαζαν και συνομιλούσαν (π.χ. στην οικία Χατζημιχάλη) για το πώς μπορούσαν να ενεργήσουν για να πείσουν ή να υποχρεώσουν τις Κυβερνήσεις και το Βασιλιά να κινηθούν δραστήρια για αναδιοργάνωση του Κράτους και ειδικότερα του Στρατού, καθώς μάλιστα διαφαίνονταν νέφη πολέμου στον ορίζοντα της Βαλκανικής (Μακεδονικό) και γενικότερα της Ευρώπης.

Σε κάποια συνάντησή τους, 19 Ιουνίου του 1909, οι αξιωματικοί – μέλη του Στρατιωτικού Συνδέσμου- είχαν απρόβλεπτη επίσκεψη από το Φρούραρχο Αθηνών (αξιωματούχο Κυβερνητικό), με συνέπεια να απολυθούν δώδεκα αξιωματικοί, τους οποίους εκείνος αναγνώρισε. Το περιστατικό αυτό επέσπευσε τις εξελίξεις και ενοποίησε τις ομάδες. Οι ιθύνοντες του Συνδέσμου, ίσως και οι ζωηρότεροι και πιο αποφασιστικοί,

³⁷ Χάρη Τσιρκινίδη, **Σύννεφα στη Μακεδονία...**(εκδ. «Γράμματα», Θεσσαλονίκη, 1944), ειδικά το 4^ο κεφάλαιο (1896-1920).

³⁸ Γιάννη Κορδάτου, **Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας**, τ.ΧΙΙΙ, σσ. 92-102: «Στρατιωτικός Σύνδεσμος», Σπ. Μαρκεζίνη, ό.π., 73-82.

έχοντας υπόψη ότι ουσιαστικά συμφωνούσαν μαζί τους³⁹ οι συνάδελφοί τους κατά πλειοψηφία συντριπτική, αποφάσισαν να κινηθούν προς το στρατόπεδο στου Γουδή τη νύχτα της 14/15 Αυγούστου και από εκεί να διαπραγματευτούν προς την Κυβέρνηση και το Βασιλιά ως δύναμη στρατιωτική, στην πράξη ως **στασιαστές**⁴⁰, μολονότι το σχετικό Υπόμνημά τους είχε συνταχτεί με ευπρέπεια και σεβασμό προς τους κορυφαίους του Πολιτεύματος. Ενώ όμως το κείμενό τους αναφερόταν κυρίως στον τρόπο αναδιοργάνωσης του στρατεύματος, ως πέμπτο σημείο διατύπωναν κι ένα **αίτημα κοινωνικό**, τη **μείωση των φόρων**, για χάρη «του Λαού»⁴¹.

Το Κίνημα ή η Στάση στου Γουδή ή η Επέμβαση του Στρατού βρήκε πλατιά απήχηση στο λαό και συμπαραστάση με συλλαλητήρια. Η Κυβέρνηση παραιτήθηκε, σχηματίστηκε νέα, πάλι από παλιούς πολιτικούς, αλλά η Κυβέρνηση και η Βουλή «υποτάχτηκαν σταδιακά στην κυριαρχία του Στρατού»⁴². Οι κινηματίες όμως (ή στασιαστές, ή επεμβασίες) δεν είχαν ολοκληρωμένη ιδεολογία και πρόγραμμα δράσης πολιτικής. Αυτό που διαφαινόταν στις συζητήσεις / συνεδριάσεις τους ήταν ότι ζητούσαν νέα Βουλή **Αναθεωρητική** του Συντάγματος ή και Συντακτική (για νέο Σύνταγμα, ίσως και αλλαγή του Πολιτεύματος σε αβασίλευτη Δημοκρατία). Τέτοια ζητήματα οι ιθύνοντες του Συνδέσμου δεν μπορούσαν να τα χειριστούν. Χρειάζονταν πολιτικό σύμβουλο, έμπειρο και άφθαρτο. Στον ορίζοντα διαφαινόταν ένας, που είχε τολμήσει ακόμη και να συγκρουστεί δημόσια με τον πρίγκιπα Γεώργιο, ως αρμοστή στην Κρήτη. Αυτός ήταν ο Ελευθέριος Βενιζέλος.

Προς το τέλος του 1909 οι υπεύθυνοι του Συνδέσμου (ο αρχηγός **Ν. Ζορμπάς**, συνταγματάρχης, και οι συνεργάτες του) αναζήτησαν πολιτικό σύμβουλο και έκριναν ότι ο πιο κατάλληλος ήταν ο **Ελ. Βενιζέλος**, που είχε τη φήμη ικανού και τολμηρού πολιτικού, ο οποίος, όπως αναφέραμε, είχε συγκρουστεί και με τον πρίγκιπα Γεώργιο στην Κρήτη (1904-05). Έτσι άρχισε ο Βενιζέλος την πολιτική σταδιοδρομία του στην Αθήνα. Η πρώτη συμβουλή του στους κινηματίες ή στασιαστές ήταν **να μη θέσουν ζήτημα καθεστωτικό** κατά τη σύγκληση της νέας (Αναθεωρητικής)

³⁹ Γ. Δερτιλής, **Κοινωνικός Μετασχηματισμός και Στρατιωτική Επέμβαση του 1909**), σ. 173.

⁴⁰ Οι μελετητές έχουν χρησιμοποιήσει κατά καιρούς διάφορους όρους: **Κίνημα**, **Στάση** στο Γουδί, **Επέμβαση** του Στρατού (π.χ. Θάνος Βερέμης, **Επέμβαση του Στρατού στην Πολιτική...**, Γ. Δερτιλής,....**Στρατιωτική Επέμβαση του 1909**). Τα Πρακτικά των συνεδριάσεων του «Συνδέσμου» έχουν εκδοθεί σε βιβλίο με τίτλο: **Επανάστασις 1909: Το Αρχείο του Στρατιωτικού Συνδέσμου**, εκδ. «Κέδρος», 1972.

⁴¹ Γ. Δερτιλής, *ό.π.*, σ. 194.

⁴² Γ. Δερτιλής, *ό.π.*, σ. 174.

Α.2. Η Ελλάδα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (1901-1911)

Βουλής. Κατά πόσο αυτό ήταν η προσωπική του πεποίθηση ή συμβουλή άλλων παραγόντων, με τους οποίους συμπορεύτηκε αργότερα σε δύσκολες περιστάσεις, δεν το γνωρίζω. Πάντως, αυτή η εισήγησή του δημιούργησε γέφυρα εμπιστοσύνης ανάμεσα στο Βενιζέλο και το Βασιλιά. Και το Σεπτέμβριο του 1910 πήρε (χωρίς να έχει ένδειξη ή προσδοκία πλειοψηφίας) εντολή να σχηματίσει Κυβέρνηση, που επρόκειτο να διεξαγάγει τις εκλογές για νέα **Βουλή Αναθεωρητική**⁴³.

Λεπτομέρειες για την προσέγγιση Βενιζέλου – Βασιλιά – Διαδόχου το καλοκαίρι του 1910 και για την προώθηση του Βενιζέλου στην Πρωθυπουργία θα βρείτε στην ενότητα Θ' τούτου του κεφαλαίου, σσ. 38 κ.π.

Η'. Αναθεώρηση του Συντάγματος (1911)

Με την Αναθεώρηση του Συντάγματος (1911) τροποποιήθηκαν ή συμπληρώθηκαν 54 από τα 110 άρθρα του. Οι πιο σημαντικές τροποποιήσεις (που αξιολογούνται και αριθμούνται ποικιλότροπα από διάφορους μελετητές) ήταν οι ακόλουθες:

- Συγκρότηση Ειδικού Δικαστηρίου για τον έλεγχο και την επικύρωση των Εκλογών (Εκλογοδικείο).
- Καθιέρωση μονιμότητας των Δημοσίων Υπαλλήλων.
- Επανίδρυση του Συμβουλίου της Επικρατείας (το οποίο όμως τελικά λειτούργησε από το 1929!).

⁴³ Λεπτομέρειες για το Κίνημα του Στρατιωτικού Συνδέσμου στου Γουδή και για τις διεργασίες που έφεραν τον Ελ. Βενιζέλο πρωταγωνιστή στην ελλαδική πολιτική σκηνή υπάρχουν σε όλα τα βιβλία **Πολιτικής Ιστορίας** που έχουμε μνημονεύσει:

Τ. Βουρνά, **Ιστορία Νεώτερης και Σύγχρονης Ελλάδας**, τ.Α', σσ. 595-608 και τ. Β', σσ.7-53.

Σπ. Μαρκεζίνη, **Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος**, τ. Γ' σσ.114-128: Η Αναθεωρητική Βουλή.

Γιάννη Κορδάτου, **Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας**, τ. XIII, σσ.205-257 (κεφ. ΙΘ', Κ', ΚΑ'), Η Αναθεωρητική Βουλή.

Εκδοτικής Αθηνών, **Ιστορία του Ελληνικού Έθνους**, τ. ΙΔ', σσ. 258-279.

Γ. Δερτιλή, **Κοινωνικός Μετασχηματισμός και Στρατιωτική Επέμβαση του 1909**, (εκδ. «Εξάντας», 1977), ειδικά το κεφ. Δ', σσ. 172 κ.π.

Ειδικά για τις διαδοχικές εκλογικές αναμετρήσεις, όπου αναμετρήθηκαν οι παλαιοκομματικοί με τις δυνάμεις ανανέωσης της πολιτικής ζωής (από τον Αύγουστο 1910 ως το Μάρτη του 1912) κατατοπιστικές είναι οι σελίδες του Γιώργου Αναστασιάδη, **Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας (1821-1941)** (εκδόσεις Σάκκουλα), σσ. 112-118. Για το θέμα αυτό και η παράγραφος Θ' που ακολουθεί.

- Διεύρυνση των περιπτώσεων αναγκαστικής απαλλοτρίωσης μεγάλων κτημάτων (κάτω από την πίεση της αγροτικής εξέγερσης που εκδηλώθηκε στη Θεσσαλία, άνοιξη του 1910).
- Καθιέρωση υποχρεωτικής δημόσιας δωρεάν στοιχειώδους Εκπαίδευσης.
- Θέσπιση επίσημης γλώσσας του Κράτους (εκείνης του Συντάγματος και των Νόμων, δηλ. της καθαρεύουσας) και άλλα.

Οι μελετητές –οι πιο πολλοί από όσους έχω υπόψη μου- θεωρούν ότι η **Αναθεώρηση** υπήρξε άτολμη και ατελής⁴⁴. Ως προς το **γλωσσικό** μπορούμε να πούμε και οπισθοδρομική, αν λάβουμε υπόψη το πόσο η ρήτρα εκείνη για τη γλώσσα ταλάνισε τη χώρα, αφότου μάλιστα το γλωσσικό πολιτικοποιήθηκε.

Ιδιαίτερα επισημαίνουν οι ειδικοί μελετητές ότι δεν καθορίστηκαν με σαφήνεια τα όρια των αρμοδιοτήτων του βασιλιά ως προς την εξωτερική πολιτική (κάτι που επρόκειτο να ταλανίσει την ελληνική κοινωνία ύστερα από λίγα χρόνια και για δεκαετίες αργότερα)⁴⁵. Επισημαίνουν οι μελετητές ότι η ισχυρή πολιτική προσωπικότητα του Βενιζέλου λειτούργησε κατευναστικά ως προς τη δυναμική του Κινήματος του 1909 και υποχωρητικά έναντι των προνομίων του Στέμματος, κάτι που επρόκειτο να το πληρώσει και ο ίδιος 5 χρόνια αργότερα (περίοδος **Εθνικού Διχασμού**, 1915-20).

Θ'. Η πορεία του Βενιζέλου ως την ώρα της Πρωθυπουργίας του για την Αναθεώρηση του Συντάγματος και την ανασυγκρότηση του Κράτους σύμφωνα με τις απόψεις - αρχές που εισηγήθηκε⁴⁶

Από τις εκλογές της 8^{ης} Αυγούστου 1910 (που ήταν αποτέλεσμα της απαίτησης του Στρατιωτικού Συνδέσμου για Αναθεωρητική Βουλή), τα διάφορα παλαιά κόμματα έλαβαν 211 έδρες (από τις 362) της Αναθεωρητικής Βουλής.⁴⁷

⁴⁴ Γ. Αναστασιάδης, ό.π., σσ. 320-22, όπου παραθέτει και γνώμες άλλων (Ν. Αλιβιζάτου, Αριστόβ. Μάνεση, Γρ. Δαφνή).

⁴⁵ Στο κεφάλαιο «Η Ελληνική Εμπλοκή / Περιπλοκή κατά τον Α' Μεγάλο Πόλεμο» γίνεται αναφορά στο Διχασμό, σσ.79-80.

⁴⁶ Τ. Βουρνά, ό.π., τ. Β', σσ. 32 κ.π.

⁴⁷ Γ. Αναστασιάδης, **Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας** (1821-1941), σ. 113. Διευκρινίζουμε ότι η τακτική Νομοθετική Βουλή είχε 181 έδρες-η έκτακτη (Αναθεωρητική ή Συντακτική) είχε διπλάσιο αριθμό εδρών – βουλευτών (362). Η **Αναθεωρητική** μπορούσε να ασχοληθεί με αναθεώρηση μη θεμελιωδών άρθρων του Συντάγματος, η **Συντακτική** μπορούσε να προχω-

Α.2. Η Ελλάδα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (1901-1911)

Ο **Βενιζέλος** και οι φίλοι και ομοϊδεάτες του (σύνολο 122) είχαν εκλεγεί ως «**ανεξάρτητοι οπαδοί της αλλαγής**», χωρίς ακόμη να έχουν συγκροτήσει κόμμα. Ο ίδιος ο Βενιζέλος εκλέχτηκε βουλευτής Αττικοβοιωτίας, με 32.765 ψήφους από σύνολο 38.000, ενώ απουσίαζε στο εξωτερικό και γύρισε 8 μέρες μετά τις εκλογές. Κατά την απουσία του ο Βασιλιάς είχε δηλώσει: «Με τον Βενιζέλον δεν υπάρχουν κόμματα δια να διαιρούν την Ελλάδα. Ο τόπος αναγεννάται». Ενώ ο Διάδοχος δήλωνε: «Με τον Βενιζέλον δεν έχομεν διαφοράς». **Έτειναν χείρα φιλίας; Πάντως, έκαναν δηλώσεις πολιτικές!**

Στις 22 Αυγούστου 1910 ο Βενιζέλος και οι φίλοι και ομοϊδεάτες του συγκεντρώθηκαν στο ξενοδοχείο **Ερμής** και ίδρυσαν το **Κόμμα των Φιλελευθέρων**. Στους κόλπους του εγγράφονταν και οι πιο σημαντικοί από τις Ομάδες των **Ιαπώνων** και των **Κοινωνιολόγων**, που είχαν κάπως αναταράξει τα στάσιμα νερά στην προηγούμενη Βουλή, π.χ. οι Εμμ. Ρέπουλης, Αλεξ. Παπαναστασίου κ.ά. (Προς την άλλη όχθη, των παλαιοκομματικών, είχε συρθεί ο ικανότατος Δημ. Γούναρης).

Στις 3 Σεπτεμβρίου 1910 συνήλθε σε πρώτη συνεδρίαση η νέα Βουλή. Η πρώτη αντιδικία ανάμεσα στις τάξεις των κομμάτων / βουλευτών αφορούσε το χαρακτήρα της Βουλής: θα ήταν **Συντακτική** ή **Αναθεωρητική**; Στην πρώτη περίπτωση μπορούσε να αναθεωρήσει και τη μορφή του πολιτεύματος, να καταργήσει το θεσμό της βασιλείας, που πολλοί τον αντιπαθούσαν. Στη δεύτερη περίπτωση η Βουλή θα αναθεωρούσε μόνο μη θεμελιώδη άρθρα του Συντάγματος, όπως και έπραξε τελικά. (Το είδαμε παραπάνω, ενότητα Η').

Στις 5 Σεπτεμβρίου 1910 από τον εξώστη του ξενοδοχείου «**Μέγα**» ο Βενιζέλος εκφώνησε τον πρώτο δημόσιο λόγο του, με κύριο θέμα τούτο: **Επιχειρήματα υπέρ Αναθεωρητικού χαρακτήρα της Βουλής**, κάτι που αποτελούσε καθησυχαστικό μήνυμα για το βασιλιά, αφού δεν κινδύνευε πια ο θρόνος του ούτε και οι ευρύτατες αρμοδιότητές του σε πολλούς τομείς εσωτερικής πολιτικής και στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής της χώρας.

Το πλήθος από κάτω διέκοψε 2-3 φορές το ρήτορα ζητώντας **Συντακτική**, ο Βενιζέλος επέμενε: **Αναθεωρητική**. Το πλήθος σιώπησε. Ο Αρχηγός είχε επιβληθεί. Κατά τα άλλα ο Βενιζέλος αναφέρθηκε σε διάφορα επείγοντα προβλήματα του δημόσιου βίου: αναδιοργάνωση **του Στρατού και του Στόλου, Αγροτικό, Διοίκηση, Εκπαίδευση**.

Ήταν, άραγε, τα περί Αναθεωρητικής δημόσια δήλωση προς το βασιλιά (έμμεσο μήνυμα) να μην ανησυχεί; Ίσως⁴⁸.

ρήσει και σε αλλαγή του Πολιτεύματος ή περιορισμό των αρμοδιοτήτων του βασιλιά.

⁴⁸ Το πλήρες κείμενο της ομιλίας εκείνης παραθέτουν οι ιστορικοί, π.χ. Γ. Βεντήρης, Τ. Βουρνάς (ό.π., τ.Β', σσ. 38-45)· από αυτόν αντιγράφω: «...όπως α-

Το βέβαιο όμως είναι ότι μόλις παραιτήθηκε (29 Σεπτεμβρίου) η Κυβέρνηση που είχε κάνει τις εκλογές της 8^{ης} Αυγούστου, ο βασιλιάς κάλεσε το Βενιζέλο να σχηματίσει Κυβέρνηση για την Αναθεώρηση του Συντάγματος. Η πρώτη συνεδρίαση της νέας Βουλής πραγματοποιήθηκε στις 6 Οκτωβρίου. Ο Βενιζέλος δεν είχε πλειοψηφία, τα άλλα κόμματα δήλωσαν «ανοχή» προς την Κυβέρνησή του, προκειμένου αυτή να προχωρήσει στο έργο της και να προωθήσει το στόχο της Αναθεώρησης. Ο Βενιζέλος προτίμησε να εισηγηθεί στο βασιλιά νέες εκλογές για τις 28 Νοεμβρίου 1910, με την προσδοκία προφανώς ότι το νεοπαγές **Κόμμα των Φιλελευθέρων** μπορούσε να αποκτήσει την αναγκαία πλειοψηφία. Στο μεταξύ προωθούσε νομοθετήματα, διακηρύξεις που κέρδιζαν τη λαϊκή επιδοκιμασία (π.χ. προώθησε την πρώτη φιλεργατική νομοθεσία, με εισήγηση του Αλ. Παπαναστασίου). Η εκλογική νίκη ήταν άνετη για το Κόμμα των Φιλελευθέρων (με 307 έδρες από το σύνολο των 362 της Β' Αναθεωρητικής Βουλής)⁴⁹ και ο Βενιζέλος σχημάτισε την πρώτη αυτοδύναμη Κυβέρνησή του.

Πρώτη ενέργειά του ήταν η **συγκρότηση Επιτροπής** που επρόκειτο να εισηγηθεί την Αναθεώρηση. Μερικά από τα 30 μέλη της ήταν οι: Χ. Βοζίκης, Α. Μιχαλακόπουλος, Παν. Αραβαντινός, Στεφ. Δραγούμης, Αλ. Διομήδης, Ι. Τσιριμώκος, Κων. Ρακτιβάν, Κων. Ζαβιτσάνος.

Η Επιτροπή παρουσίασε την εισήγησή της στις 26 Ιανουαρίου 1911. Η συζήτηση άρχισε στις 14 Φεβρουαρίου και ολοκληρώθηκε το Μάη του 1911 (για το περιεχόμενο της Αναθεώρησης γράψαμε πιο μπροστά στην ενότητα Η').

Ο Βενιζέλος ήταν παρών στις 41 από τις 42 συνεδριάσεις της Αναθεωρητικής Βουλής και έλαβε μέρος ενεργό και ανέλυσε θέματα ακανθώδη, όπως το **Εκλογοδικείο**, η **Ελευθερία του Τύπου** κ.ά.

Αφού έκλεισε το θέμα της Αναθεώρησης και προώθησε κάπως θέματα επείγοντα ως προς το Αγροτικό Κίνημα, το Εργατικό Κίνημα, την οργάνωση του Κράτους και ειδικά του Στρατού, ο Βενιζέλος προκήρυξε εκλογές για τακτική Νομοθετική Βουλή (στις 11-3-1912). Οι εκλογές έγιναν μέσα σε συνθήκες πολιτικού φανατισμού. Πάντως, το Κόμμα των Φιλελευθέρων απέσπασε μαζί με τους Κοινωνιολόγους (ομάδα του Αλεξ. Παπαναστασίου, που συμπορευόταν με το Βενιζέλο την ώρα εκείνη) 151 έδρες του Κοινοβουλίου (από σύνολο 181 εδρών)⁵⁰.

Και ενώ συντελούνταν αυτά στην εσωτερική πολιτική, νέφη πολέμου εμφανίζονταν στο βαλκανικό και ευρωπαϊκό ορίζοντα. Ο Βενιζέλος έ-

ναθεωρηθώσιν...διατάξεις του Συντάγματος μη θίγουςαι ούτε την μορφήν της Πολιτείας, ούτε την εξουσίαν ή το πρόσωπον του Βασιλέως, ούτε την τάξιν της διαδοχής....».

⁴⁹ Γ. Αναστασιάδης, ό.π., σ. 117.

⁵⁰ Γ. Αναστασιάδης, ό.π., σσ. 118-124.

Α.2. Η Ελλάδα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (1901-1911)

κρινε ότι έπρεπε να ασχοληθεί πιο εντατικά με τη στρατιωτική και διπλωματική προετοιμασία της χώρας. Σε αυτά τα πλαίσια δράσης του παραθέτουμε δυο λεπτομέρειες: Ο Βενιζέλος επανέφερε στο Στρατό το Διαδόχο Κωνσταντίνο και τους πρώην «επιτελικούς» του, όχι όμως ως ομάδα των εκλεκτών και ευνοουμένων του Διαδόχου, αλλά ως πειθαρχικούς στρατιωτικούς στα έργα της ειδικότητάς τους. Ανάμεσα σε αυτούς και ο Ιω. Μεταξάς, που χρησιμοποιήθηκε και για τις διπλωματικές επαφές με γείτονες Βαλκάνιους. Παράλληλα προωθούσε τα σχέδια συμπλήρωσης και ανανέωσης εξοπλισμού και οργάνωσης του Στρατού ξηράς και του Ναυτικού.

Ι'. Προσπάθειες για αναδιοργάνωση του Κράτους και ειδικά του Στρατού. Βήματα διπλωματικά προς Σερβία –Βουλγαρία

Η χρονική περίοδος στην οποία αναφερόμαστε εκτείνεται από την 8^η Αυγούστου 1910 (ημέρα εκλογής της Α΄ Αναθεωρητικής Βουλής, η οποία ανανεώθηκε ουσιαστικά με νέες εκλογές ως Β΄ Αναθεωρητική Βουλή, στις 28 Νοέμβρη 1910) ως τις παραμονές του Α΄ Βαλκανοτουρκικού Πολέμου (Οκτώβριο 1912), που ήταν ορατός από καιρό και επηρέαζε ως προσδοκία την εσωτερική πολιτική της χώρας. Κατά την περίοδο αυτή δέσποζε, όπως είδαμε παραπάνω, στην πολιτική σκηνή ο Ελ. Βενιζέλος:

Πρώτα ως **πολιτικός σύμβουλος του Στρατιωτικού Συνδέσμου**, που οδήγησε σε εκλογές για την Α΄ Αναθεωρητική Βουλή (8 Αυγούστου 1910).

Έπειτα (από 8 Αυγούστου 1910) ως **πρώτος βουλευτής Αττικοβοιωτίας**, ο οποίος λίγες μέρες αργότερα (22 Αυγούστου 1910) ίδρυσε το **Κόμμα των Φιλελευθέρων** και φρόντισε με δημόσιες ομιλίες να κερδίσει την **εμπιστοσύνη του βασιλιά Γεώργιου Α΄**, μολονότι αρχικά είχε εμφανιστεί ή θεωρηθεί αντιδυναστικός από τη δράση του στην Κρήτη.

Ύστερα (από αρχές Οκτωβρίου 1910) ως **εντολοδόχος πρωθυπουργός**, ο οποίος εισηγήθηκε νέες εκλογές (για τη Β΄ Αναθεωρητική Βουλή, στις 28 Νοεμβρίου 1910) και κέρδισε υπεραπόλυτη πλειοψηφία γι' αυτή την Αναθεωρητική Βουλή (307 έδρες από σύνολο 362 !).

Τέλος, ως **απόλυτος κύριος στην πολιτική σκηνή της χώρας**, ο οποίος κατήθυνε το έργο της Αναθεώρησης του Συντάγματος (από Ιανουάριο ως Μάιο του 1911).

Και κυβερνούσε τη χώρα με κύριους στόχους δύο: την **αναδιοργάνωση του Κράτους**, ειδικά του Στρατού, και τη **διπλωματική προετοιμασία της χώρας** για τον πόλεμο, που φαινόταν στον ορίζοντα.

Με την παρουσία του Βενιζέλου στο κυβερνητικό πηδάλιο της χώρας εδραιώθηκε και η επικράτηση της **αστικής τάξης** στην Ελλάδα, ό

πως διαπιστώνουν οι μελετητές της ιστορίας της εποχής εκείνης⁵¹.

Πολύ πριν αναλάβει εξουσία πολιτική στην Ελλάδα ο Βενιζέλος είχε εκφράσει τη γνώμη ότι μόνο ως σύμμαχοι οι Βαλκάνιοι θα μπορούσαν να απαλλαγούν από τους Οθωμανούς⁵². Η ανάγκη τέτοιας σύμπραξης φάνηκε στον ορίζοντα επιτακτική ύστερα από το **Κίνημα των Νεοτούρκων** (1908). Αρχισαν από τότε διερευνητικές συζητήσεις, μολονότι είχε προηγηθεί η ένταση των ελληνοβουλγαρικών σχέσεων κατά την περίοδο του Μακεδονικού Αγώνα (1904-1908). Η πρώτη επαφή με τους Βουλγάρους αποκάλυπτε ότι επιθυμούσαν τη σύμπραξη με την Ελλάδα, για να επιτηρεί ο ελληνικός στόλος το Αιγαίο σε περίπτωση πολέμου κατά των Τούρκων, αλλά διεκδικούσαν για λογαριασμό τους Θράκη και Μακεδονία (θυμούνται τη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, 1878, που τους έφερνε ως τη Θεσσαλονίκη). Είναι χαρακτηριστική μια στιχομυθία στο ελληνικό Υπουργείο των Εξωτερικών (τον Ιούλιο του 1909): Ο πρεσβευτής της Βουλγαρίας στην Αθήνα ρωτούσε τον Έλληνα Υπουργό των Εξωτερικών Γ. Χριστάκη- Ζωγράφο αν η Ελλάδα ήθελε να συνεργαστεί με τη Βουλγαρία για την απελευθέρωση της Μακεδονίας. Ο υπουργός τον ρώτησε: «Ποια ανταλλάγματα θα λάβει η Ελλάς»;

Ο Βούλγαρος διπλωμάτης απάντησε:

«Την διπλωματική μας υποστήριξη, δια να σας δοθεί η γραμμή της Βερολινεϊού Συνθήκης» (δηλ. η Ελασσόνα και τμήμα της Ηπείρου, όπως είχε αποφασιστεί στο Βερολίνο, το 1878)⁵³.

Η συνομιλία αυτή και άλλη παραπλήσια του Έλληνα πρεσβευτή στη Σόφια αποκάλυπταν τις προθέσεις της Βουλγαρίας: Ναι, για συμμαχία με την Ελλάδα, αλλά η **διανομή** των εδαφών να γίνει με κριτήρια βουλγαρικά. Άλλωστε, η Βουλγαρία έκανε λόγο για ετοιμοπόλεμη δύναμη 300.000 ανδρών, ενώ ο Βενιζέλος στις πιο αισιόδοξες συνομιλίες του έκανε λόγο για 120.000⁵⁴.

⁵¹ Γ. Βεντήρης, **Η Ελλάς του 1910-1920**. τ. Α', κεφ. 4^ο: «Το αστικόν εθνικόν κράτος».

⁵² Τέτοια πολιτική είχε οραματιστεί ο Ρήγας Βελεστινλής, μέσα σε άλλες συνθήκες. Την είχε δοκιμάσει ως εξωτερική πολιτική το 1868 ο Χαρίλαος Τρικούπης προσεγγίζοντας τη Σερβία, αλλά τον είχε αναχαιτίσει τότε ο Γεώργιος, κρυφός εκφραστής της βρετανικής εξωτερικής πολιτικής: «Ακεραϊότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας». (Σπύρου Μαркеζίνη, **Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος**, τ. Β', σ. 77. Επίσης, Φ. Κ.Βώρου, το «**Διπλωματικό Παρασκήνιο της Ένωσης της Επτανήσου με την Ελλάδα**», www.voros.gr).

⁵³ Κάπου είχε τροποποιηθεί, στην περιοχή Ελασσόνας, η οριοθέτηση των συνόρων εις βάρος της χώρας μας μετά τον «ατυχή» πόλεμο του 1897.

⁵⁴ Γ. Βεντήρη, ό.π., κεφ. Α': «Η Εξόρμησις».

Γ. Κορδάτου, ό.π., τ. XIII, κεφ. ΚΕ': «Τα Παρασκήνια της Βαλκανικής Συμμαχίας».

Α.2. Η Ελλάδα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (1901-1911)

Και σε κάθε ενέργεια και συνομιλία του εκείνη την περίοδο ο Βενιζέλος δικαιολογούσε τη στάση του (βήματα προς μία Βαλκανική Συμμαχία **χωρίς συνοδευτική συμφωνία διανομής**) λέγοντας: αυτή η πτυχή (η διανομή) θα αποκαλυφθεί στην πράξη, δηλ. καθένας θα καταλάβει όποια εδάφη μπορεί με τη στρατιωτική του δύναμη / δράση. Και περιέγραφε ένα σχέδιο που θα έφερνε τους Έλληνες πρώτους ως τη Θεσσαλονίκη – Σέρρες – Χαλκιδική, τους Βουλγάρους από το Νέστο ως την Έβρο και την Αδριανούπολη, τους Σέρβους ως τα Σκόπια.

Και έσπευδε παράλληλα προς την κατεύθυνση οργάνωσης – προετοιμασίας στρατού. Συγκεκριμένα, αγωνιζόταν για:

- Εκγύμναση στρατού και ναυτικού με πρόσκληση **δυο ειδικών στρατιωτικών αποστολών** από Γαλλία και Αγγλία, αντίστοιχα, παρά το ότι ο βασιλιάς προσπάθησε να τον αποτρέψει από την πρόσκληση Αγγλογάλλων, για να μη δυσαρεστήσει το γερμανολάτρη γιο του, το διάδοχο Κωνσταντίνο, που ήθελε Γερμανική στρατιωτική αποστολή. (Οι Άγγλοι – Γάλλοι στρατιωτικοί έφτασαν στην Ελλάδα τον Ιανουάριο του 1911 και ανέλαβαν έργο).
- Ενίσχυση του Στρατού ξηράς με νέα όπλα, με νέο τύπο τουφεκιών, με πυροβόλα και του Στόλου με νέες μονάδες. Τότε αγοράστηκε το θωρηκτό «**Αβέρωφ**». Και οι δυο αυτές ενέργειες είχαν δρομολογηθεί και πριν από την Πρωθυπουργία του Βενιζέλου, υπό την πίεση του «Στρατιωτικού Συνδέσμου», ο οποίος και είχε απομακρύνει από την ηγεσία του Στρατού το Διάδοχο, τους πρίγκιπες και τους ευνοούμενος «επιτελικούς» (Μεταξά, Εξαδάκτυλο κ.λπ.).
- Η πιο ακανθώδης κίνηση του Βενιζέλου προς την κατεύθυνση της Οργάνωσης του Στρατού ήταν η τοποθέτηση Αρχηγού. Ο βασιλιάς φαίνεται ότι θύμιζε τακτικά στον Πρωθυπουργό το γεγονός ότι τόσο αξιωματικοί με λαμπρές σπουδές στο Βερολίνο (!) έμεναν αναξιοποίητοι (Κωνσταντίνος και λοιποί). Ο Βενιζέλος έλεγε ότι είναι πρόωγη τέτοια κίνηση (νωπές οι αναμνήσεις για τους νικημένους ανίκανους του '97, που δεν είχαν και καμία σχέση με το πεδίο μάχης παρά μόνο με επιτελικά γραφεία και ασκούσαν κυρίως σε υποκλίσεις). Αλλά, μόλις έκλεισε το θέμα της Αναθεώρησης (Μάη του 1911), ο Βενιζέλος ενδιαφέρθηκε άμεσα για τη ρύθμιση αυτού του υπαρκτού προβλήματος. Τον Ιούνιο του 1911 εισηγήθηκε στη Βουλή ειδικό νόμο για τη δημιουργία θέσης **Γενικού Επιθεωρητή του Στρατού**, για την οποία πρότεινε τον Διάδοχο. Και φυσικά συνάντησε θύελλα αντιδράσεων από τους δικούς του, κυρίως από τους παλιούς «Συνδεδεσμένους». Αλλά δεν υποχώρησε⁵⁵.

Εύλογα γεννιούνται τα ακόλουθα ερωτήματα :

⁵⁵ Γ. Βεντήρη, ό.π. ,σσ. 81-89.

- Ήταν υποχώρηση του Βενιζέλου στις υπομνήσεις του Γεωργίου;
- Ήταν εκτίμηση του Βενιζέλου για τα «προσόντα» του Κωνσταντίνου, έστω, σε ώρα που δεν είχε κάποιο αδιαφιλονίκητο υποψήφιο Αρχηγό για το Στρατό Ξηράς;
- Ήταν αποτέλεσμα κάποιας πεποίθησης ότι ο λαός θέλει βασιλιά στρατιώτη; (Αυτή την εκδοχή είπε ο Βενιζέλος στη Βουλή).

Νομίζω ότι η απόφαση του Βενιζέλου για «αποκατάσταση» του Κωνσταντίνου και των παραμερισμένων «επιτελικών» του είχε αξία διπλωματική και οι σκέψεις του διαφαίνονται μέσα στις παράλληλες ενέργειές του. Συγκεκριμένα:

- Είχε εμπιστευθεί την οργάνωση του Στρατού και του Στόλου στις δυο Στρατιωτικές Αποστολές (Αγγλων – Γάλλων). Ήταν και διπλωματικά ήσυχος, κατά τις εκτιμήσεις και επιλογές του.
- Δίνοντας μια θέση Γενικού Επιθεωρητή για αποκατάσταση του Κωνσταντίνου ησύχαζε από αυτόν, εξασφάλιζε συναίνεση του πατέρα του (του βασιλιά) για τα ποικίλα Βασιλικά Διατάγματα, που χρειαζόταν ο Βενιζέλος ως Πρωθυπουργός να έχει τη βασιλική υπογραφή χωρίς καμιά καθυστέρηση, απνευστί.
- Επαναφέροντας τους «επιτελικούς» (Μεταξά, Δούσμανη κ.λπ.) σε θέσεις αντίστοιχες προς το βαθμό και την ειδικότητά τους είχε κέρδος για το Στρατό. Αυτοί δεν αμφισβητούσαν ως σπουδασμένοι, αλλά ως ευνοούμενοι.
- Παίρνοντας ο Βενιζέλος ειδικά το Μεταξά κοντά του ως στρατιωτικό σύμβουλο / υπασπιστή (αφού πραγματικά είχε και πολύ καλές σπουδές αναγνωρισμένες ο Μεταξάς) εξασφάλιζε βέβαια προσωπικόν διαγγελέα, όχι, νομίζω, για να μαθαίνει τι συζητούσαν οι ανακτορικοί, αλλά για να διοχετεύει έντεχνα τους δικούς του λογισμούς – διαμέσου ευφυούς ανθρώπου – με την προσδοκία ότι ίσως να επηρέαζε έμμεσα τους προσανατολισμούς του ως τότε γερμανόπληκτου Διαδόχου.
- Σε τελευταία ανάλυση **ο Βενιζέλος κρατούσε προσωπικά το Υπουργείο Στρατιωτικών** και γνώριζε, αν χρειαζόταν, την κρίσιμη ώρα να μιλήσει ως προϊστάμενος στο Διάδοχο ως υφιστάμενό του. Έτσι κι έγινε. Ουσιαστικά την Αρχιστρατηγία από Ελασσόνα προς Κοζάνη – Γιαννιτσά – Θεσσαλονίκη, όταν άρχισε ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος, δεν την είχε ο στρατηγικά μυωπικός⁵⁶ Κωνσταντίνος, αλλά

⁵⁶ Δε γράφουμε τον όρο για μείωση του προσώπου του Κωνσταντίνου χωρίς τεκμήρια. Ο χαρακτηρισμός αναδύεται αβίαστα από τα κείμενα που έγραφε ο ίδιος ο Κωνσταντίνος ως αιτιολογικό των στρατηγικών αποφάσεών του από το μέτωπο (Κοζάνη – Γιαννιτσά), όταν εκείνος έβλεπε πίσω προς Φλώρινα, ενώ ο Βενιζέλος του συνιστούσε να κινηθεί επειγόντως προς τα εμπρός, ανατολικά, Θεσσαλονίκη. (Γ. Βεντήρης, ό.π., Α΄, σσ. 114-124).

Α.2. Η Ελλάδα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (1901-1911)

την ασκούσε δυναμικά ο διπλωματικός ενήμερος και πολιτικά ιδιοφυής Βενιζέλος.

ΙΑ΄. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι (1912-13)

α΄ Ο Α΄ Βαλκανικός (Βαλκανοτουρκικός) Πόλεμος

Την άνοιξη του 1912 (από αρχές Φεβρουαρίου ως τον Απρίλη) η Βουλγαρία και η Σερβία υπέγραψαν **Συνθήκες αμοιβαίας βοήθειας, φιλίας και συνεργασίας** για περίπτωση πολέμου κατά της Τουρκίας, προχώρησαν και σε διανομή των βαλκανικών εδαφών της, χωρίς να ενημερώσουν ούτε την Ελλάδα ούτε το Μαυροβούνιο. Με ελληνική πρωτοβουλία η Βουλγαρία δέχτηκε (το Μάιο του 1912) **Συνθήκη αμοιβαίας βοήθειας** με την Ελλάδα, χωρίς λέξη όμως περί της διανομής εδαφών. Μέσα του Σεπτεμβρίου του 1912 η Τουρκία κήρυξε γενική επιστράτευση και ακολούθησαν Βουλγαρία – Σερβία – Μαυροβούνιο. Στην Ελλάδα το σχετικό διάταγμα δημοσιεύτηκε στις 17 Σεπτεμβρίου και πέντε μέρες αργότερα ο πρεσβευτής της Ελλάδας Δημ. Πανάς και ο λοχαγός Ι. Μεταξάς (ως στρατιωτικός ακόλουθος) υπέγραψαν στη Σόφια με τον Πρωθυπουργό **Γκέσωφ** και τον Επιτελάρχη του βουλγαρικού Στρατηγείου **στρατιωτική σύμβαση**, της οποίας το 6^ο άρθρο όριζε ότι «αν η Ελλάδα έκανε δεκτούς τους βουλευτές Κρήτης και για το λόγο αυτό δεχόταν επίθεση από την Τουρκία, τότε η Βουλγαρία θα βοηθούσε την Ελλάδα με όλες τις δυνάμεις της»⁵⁷. (Για διανομή εδαφών στη Μακεδονία, ούτε μνεία).

Με αυτά τα διπλωματικά δεδομένα οι τέσσερις βαλκανικές χώρες, **Βουλγαρία, Σερβία, Ελλάδα, Μαυροβούνιο**, επέδωσαν τελεσίγραφο στην Τουρκική Κυβέρνηση (30 Σεπτεμβρίου 1912) ζητώντας ευρύτατες μεταρρυθμίσεις (κυριότατα για σεβασμό των βαλκανικών πληθυσμών) στις βαλκανικές επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η απάντηση ήταν κήρυξη πολέμου μέσα στις επόμενες μέρες.

Ο Βενιζέλος μιλώντας στη Βουλή την 1-10-1912 είπε: «Τα 4 χριστιανικά κράτη της Ιλλυρικής (Βαλκανικής) ηνώθησαν, δια να αποσπάσουν εκ του τουρκικού ζυγού τους τυραννιμένους ομοεθνείς των. Η **Κρήτη** αποτελεί από της στιγμής αυτής αναπόσπαστον και αδιαίρετον τμήμα του Ελληνικού Βασιλείου». (Και ευθύς έγιναν δεκτοί στην Ελληνική Βουλή οι βουλευτές της Κρήτης).

⁵⁷ Γ. Βεντήρη, ό.π., σσ. 103-104, Ιω. Καταπόδης, **Τέσσερις Αιώνες Διπλωματικής Δραστηριότητας**, σσ. 557-58, Γ. Κορδάτος, ό.π., τ. XIII, σσ. 268-288.

Από τις λεπτομέρειες των στρατιωτικών επιχειρήσεων αναγκαία είναι στην αφήγηση τούτη τα παρακάτω:⁵⁸

- Η κύρια στρατιωτική δύναμη της χώρας (περίπου 85.000 άνδρες) υπό την αρχηγία του Διαδόχου Κωνσταντίνου κινήθηκε από Θεσσαλία (Ελασσόνα – Σαραντάπορο) προς Μακεδονία (Σέρβια – Κοζάνη).
- Από εκεί και πέρα εκδηλώθηκε διάσταση απόψεων ανάμεσα στο Στρατηγείο του Κωνσταντίνου, που σχεδίαζε κίνηση προς τη Φλώρινα - Μοναστήρι για εκκαθάριση του εδάφους από τουρκικές φρουρές, και τον Υπουργό Στρατιωτικών Ελ. Βενιζέλο, που με κριτήρια διπλωματικά (πληροφορίες από τον πρεσβευτή στη Σόφια Δημ. Πανά) επέβαλε ταχεία κίνηση προς τη Θεσσαλονίκη, την οποία παρέλαβε η ελληνική στρατιωτική ηγεσία ύστερα από βιαστική συμφωνία με τον Τούρκο διοικητή στις 26 Οκτωβρίου 1912. Την επόμενη μέρα έφτανε ασθμαίνοντας η προφυλακή των Βουλγάρων... δεύτερη.
- Στο **μέτωπο της Ηπείρου** η ελληνική Κυβέρνηση έστειλε μέσω Άρτας - Πρέβεζας μικρή στρατιωτική δύναμη υπό τον στρατηγό **Σαπουντζάκη**, περισσότερο για επιτήρηση - δέσμευση της τουρκικής Φρουράς Ιωαννίνων παρά για επίθεση εναντίον της.
- Παράλληλα ο ελληνικός στόλος πέτυχε από την αρχή του πολέμου πρωτοβουλία κινήσεων στο Αιγαίο και ελευθέρωσε τα νησιά του βορείου και ανατολικού Αιγαίου.
- Από τους Βαλκάνιους γείτονες :
 - ✓ Οι Μαυροβούνιοι κινήθηκαν προς την περιοχή Κοσσυφοπεδίου.
 - ✓ Οι Σέρβοι προς Σκόπια – Μοναστήρι.
 - ✓ Οι Βούλγαροι προς Θράκη, Ανατολική Μακεδονία και έφτασαν βιαστικοί αλλά δεύτεροι στη Θεσσαλονίκη (27 – 10- 1912).

Τους επόμενους μήνες οι Βαλκάνιοι εδραίωσαν τη θέση τους ως ελευθερωτές των Βαλκάνιων αδερφών, αλλά **με πολύ αόριστα και αμφισβητούμενα μεταξύ τους τα όρια των διεκδικήσεών τους**. Οι Τούρκοι ζήτησαν ανακωχή για διαπραγματεύσεις.

β'. Ο διπλωματικός Πόλεμος

Συμφωνήθηκε να πραγματοποιηθεί **Διάσκεψη Ειρήνης** στο Λονδίνο. Η πρώτη συνεδρίαση των εκπροσώπων των εμπόλεμων πραγματοποιήθηκε στο ανάκτορο του Αγίου Ιακώβου, στις 3/16 Δεκεμβρίου του 1912. Οι διαπραγματεύσεις προχωρούσαν με αργό ρυθμό. Πάντως, οι Βαλκάνιοι ομόφωνα απαιτούσαν η Οθωμανική Κυβέρνηση να παραιτη-

⁵⁸ Γ. Βεντήρης, ό.π., σσ. 109 κ.π., Γ. Κορδάτος, ό.π., σσ. 289 κ.π., Σπ. Μαρκεζίνης, τ. 3^{ος}, πέμπτο μέρος: Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι.

Α.2. Η Ελλάδα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (1901-1911)

θεί από όλα τα βαλκανικά εδάφη εκτεινόμενα δυτικά της γραμμής Αίνου – Μηδείας (με προοπτική τη δημιουργία και Αλβανικού Κράτους).⁵⁹

Προς το τέλος Ιανουαρίου 1913 επήλθε κυβερνητική ανατροπή στην Τουρκία και ξανάρχισαν οι εχθροπραξίες. Στο διάστημα που ακολούθησε οι Βαλκάνιοι ολοκλήρωσαν τις επιχειρήσεις τους. Οι Έλληνες προχώρησαν στην Ήπειρο (21 Φεβρουαρίου κατάληψη των Ιωαννίνων) και στο ανατολικό Αιγαίο (3 του Μάρτη αποβιβάστηκαν στη Σάμο)⁶⁰.

Παράλληλα προς τη **Διάσκεψη των Εμπολέμων** λειτουργούσε και **Πρεσβευτική Διάσκεψη**, υπό την προεδρία το βρετανού Υπουργού Εξωτερικών, όπου μετείχαν οι υπηρετούντες στο Λονδίνο **Πρεσβευτές των Μεγάλων Δυνάμεων** της εποχής: Αγγλίας, Αυστροουγγαρίας, Γαλλίας, Γερμανίας, Ιταλίας, Ρωσίας. Αυτονόητο το κύριο ενδιαφέρον και έργο τους: να ελέγχουν αυτοί τις εξελίξεις που συντελούνταν και ενδεχόμενα να παρέμβουν στην πορεία των διαπραγματεύσεων. Αυτοί λ.χ. επέβαλαν στο βασιλιά του Μαυροβουνίου Νικόλαο να αποσύρει τις δυνάμεις του από το Σκούταρι, γιατί αυτή η περιοχή προοριζόταν για το κράτος της Αλβανίας. Επίσης, κρατούσαν σε εκκρεμότητα την τύχη των νησιών του Αιγαίου, μολονότι είχαν ελευθερωθεί από τον ελληνικό στόλο, ο οποίος υπό την αρχηγία του **Λάζαρου Κουντουριώτη** είχε κερδίσει αρχές του Μάρτη του 1913 και τη **ναυμαχία της Λήμνου**⁶¹.

Μέσα σε αυτές τις περιστάσεις και αντικρουόμενες επιδιώξεις υπογράφηκε (στις 17/30 Μάη 1913) η **Συνθήκη Ειρήνης του Λονδίνου**⁶² με πολλές εκκρεμότητες, που περιέκλειαν ίσως και τα σπέρματα νέου πολέμου μεταξύ των σύμμαχων χωρών.

⁵⁹ Ήταν απαίτηση, όπως θα δούμε παρακάτω, της Αυστροουγγαρίας και της Ιταλίας, για λόγους δικούς τους: να μη δουν τυχόν επέκταση της Σερβίας προς την Αδριατική.

⁶⁰ Αυτή ήταν η τελευταία ευχάριστη είδηση που έμαθε ο Βασιλιάς Γεώργιος στη Θεσσαλονίκη, ύστερα από δυο μέρες δολοφονήθηκε από κάποιον Αλ. Σχινά (Σπ. Μαркеζίνης, τ. Γ', σ. 200). Τεκμηριωμένες θέσεις για τα κίνητρα του δράστη δεν υπάρχουν. Εικάζεται ότι η δολοφονία ήταν έργο πρακτόρων της Γερμανίας, που ήθελε να απομακρύνει τον αγγλόφιλο Γεώργιο, ώστε να προωθηθεί στο βασιλικό θρόνο ο γερμανόπληκτος γιος του. (Λεπτομέρειες στα: Σπ. Μαркеζίνη, ό.π., Γ', σ. 200, Γ. Βεντήρη, ό.π., τ. Α', σσ. 140-42. Επίσης, Γ. Κορδάτου, ό.π., τ. XIII, σσ. 305-316: δολοφονία του Γεωργίου.).

⁶¹ Σπ. Μαркеζίνη, ό.π., Γ', σσ. 190-4.

⁶² Σπ. Μαркеζίνη, ό.π., Γ', σσ. 203-207.

Επίσης: Ιω. Γ. Καταπόδη, **Τέσσερις Αιώνες διπλωματικής δραστηριότητας**, (1996), σσ. 555-82.

Οι όροι της:

- Ο Σουλτάνος παραιτούνταν από όλα τα εδάφη δυτικά της γραμμής Αίνου – Μηδείας (δηλ. κρατούσε από τις Βαλκανικές κτήσεις μόνο το τρίγωνο εδάφους όπου η Κωνσταντινούπολη).
- Παραιτούνταν από όλα τα νησιά του Αιγαίου πλην Ίμβρου – Τενέδου (που είναι στην έξοδο των Δαρδανελίων). Αλλά η τύχη όλων αυτών των νησιών του Αιγαίου έμενε σε **εκκρεμότητα** (άρθρο.5), εκτός της Κρήτης (άρθρο 4).
- Τα εδάφη από το Σκούταρι στο βορρά ως τη Β. Ήπειρο προορίζονταν για το Αλβανικό Κράτος, με **απροσδιόριστα** ακόμη τα σύνορά του, που θα τα όριζαν αργότερα οι Ευρωπαϊκές Δυνάμεις.
- Έμενε σε **εκκρεμότητα** η διανομή των μακεδονικών εδαφών που είχαν ελευθερωθεί από τους Βαλκάνιους συμμάχους.

Έτσι τερματιζόταν ο –κατά τους Άγγλους - β΄ Βαλκανικός Πόλεμος (ο διπλωματικός) αφήνοντας **άλυτο το κύριο πρόβλημα, της διανομής**, που θα φέρει τον επόμενο πόλεμο των όπλων: Βουλγαρίας εναντίον όλων των γύρω της.

γ΄. Ο Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος: η Βουλγαρία εναντίον όλων

1. Οι υπερβολικές απαιτήσεις των Βουλγάρων και η υπερεκτίμηση της δικής τους στρατιωτικής συμβολής στον κοινό αγώνα κατά των Τούρκων οδήγησε τους Έλληνες και τους Σέρβους σε προληπτική συμφωνία ότι: δε θα συμμαχήσουν χωριστά με τους Βουλγάρους και ότι μαζί θα αντιμετωπίσουν την οποιαδήποτε εξέλιξη. Τη νύχτα της 29^{ης} προς 30^η Ιουνίου του 1913 οι Βούλγαροι επιτέθηκαν αιφνιδιαστικά εναντίον των πρώην συμμάχων τους. Έτσι άρχισε ο Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος με υπαιτιότητα των Βουλγάρων, οι οποίοι δέχτηκαν επιπλέον επίθεση από τους Τούρκους, που ανακατέλαβαν την Αδριανούπολη, και από τους Ρουμάνους, που προέλασαν στη Δοβρουτσά και κινούνταν προς τη Σόφια. Την 31^η Ιουλίου οι Βούλγαροι αναγκάστηκαν να ζητήσουν ανακωχή. Οι πληρεξούσιοι των εμπολέμων συναντήθηκαν αυτή τη φορά στο Βουκουρέστι, όπου υπογράφηκε η ομώνυμη **Συνθήκη του Βουκουρεστίου** (10 Αυγούστου 1913). Σύμφωνα με αυτήν: Περιορίζονταν πολύ οι απαιτήσεις των Βουλγάρων σε όλα τα μέτωπα. Διατήρησαν, πάντως, στην Ανατολική Μακεδονία – Θράκη μια ζώνη εδάφους που εκτείνεται από τα ανατολικά της Καβάλας (ποταμό Νέστο) ως τον ποταμό Έβρο.
2. Οι Τούρκοι ανακατέλαβαν την Αδριανούπολη και γενικότερα την περιοχή της Ανατολικής Θράκης .
3. Οι Ρουμάνοι εδραιώθηκαν στην περιοχή Δοβρουτσάς.
4. Οι Σέρβοι βελτίωσαν τις θέσεις τους στην άνω Μακεδονία (περιοχή Σκοπίων) και στην περιοχή Κοσσυφοπεδίου.

Α.2. Η Ελλάδα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (1901-1911)

5. Η Ελλάδα διατηρούσε τα εδάφη που είχε απελευθερώσει στην Ήπειρο, Μακεδονία (από Φλώρινα – Καστοριά ως την Καβάλα).

Ακαθόριστα παρέμεναν ακόμη τα σύνορα Μαυροβουνίου – Σερβίας – Ελλάδας προς το νεοσύστατο τότε **Αλβανικό Κράτος** (για το οποίο η επόμενη παράγραφος).

Ενδεικτική Βιβλιογραφία:

1. Ιω. Γ. Καταπόδη, **Τέσσερις Αιώνες διπλωματικής δραστηριότητας**, (1996), σσ. 555-573.
2. Ζωρζ Καστελλάν, **Ιστορία των Βαλκανίων**, μετ. Βασιλικής Αλιφέρη, εκδ. «Γκοβόστη».

δ'. Πρεσβευτική Διάσκεψη

Παράλληλα προς αυτές τις εξελίξεις συνέχιζε τις εργασίες της η **Πρεσβευτική Διάσκεψη** στο Λονδίνο, στην οποία μετείχαν, όπως προσημειώσαμε, οι Πρεσβευτές των Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής (Αγγλίας, Γαλλίας, Ρωσίας, Γερμανίας, Αυστροουγγαρίας, Ιταλίας) υπό την προεδρία του Υπουργού Εξωτερικών της Αγγλίας.

Αυτονόητο είναι ότι παρακολουθούσαν τη Διάσκεψη με κύριο σκοπό τον έλεγχο των εξελίξεων για την προστασία των συμφερόντων τους. Ένα καινούργιο ζήτημα ήταν η πορεία των εξελίξεων στα **αλβανικά** εδάφη, όπου:

- Ανεξάρτητο Κράτος ακόμη δεν υπήρχε.
- Συνεχιζόταν η Οθωμανική εξουσία.
- Δεν υπήρχε συμμετοχή στον ενιαίο πόλεμο κατά του Οθωμανικού Κράτους.
- Είχε εκδηλωθεί κίνημα ανεξαρτησίας⁶³.
- Δεν υπήρχαν όρια αλβανικών διεκδικήσεων, αλλά έφταναν ως τα αλβανικά εδάφη οι στρατοί των εμπολέμων (Μαυροβούνιοι από βορρά, Σέρβοι από βορειοανατολικά, περιοχή Σκοπίων, Έλληνες από το νότο, από την Ήπειρο).

Η κατάσταση ήταν ρευστή, γιατί στο εσωτερικό της χώρας δεν υπήρχε ούτε κεντρική εξουσία Οθωμανική ούτε επαναστατική Κυβέρνηση αναγνωρισμένη από όλους, ενώ υπήρχαν περιοχές με μικτούς πληθυσμούς, π.χ. αλβανοφώνων και ελληνοφώνων στη νότια Αλβανία, που για τους Έλληνες ήταν Βόρεια Ήπειρος.

Επιπλέον, συναντιούνταν εκεί τα ενδιαφέροντα κάποιων Δυνάμεων: οι Αυστριακοί δεν ήθελαν να επεκταθεί προς την Αλβανία η Σερβία, οι Ιταλοί ήθελαν εκεί ένα Αλβανικό Κράτος υπό την επιρροή και την **προ-**

⁶³ Δείτε την επόμενη σημείωση – παραπομπή σε βιβλίο αλβανικής ιστορίας.

στασία τους, για να έχουν αφετηρία γενικότερων παρεμβάσεων στη Βαλκανική.

Μέσα στο πλέγμα όλων αυτών των εξελίξεων και βλέψεων διαμορφώθηκαν οι διεκδικήσεις των διπλωματών στην Πρεσβευτική Διάσκεψη του Λονδίνου. Την άνοιξη του 1913 άρχισε και εκεί συζήτηση για πιθανή αναγνώριση αυτόνομου Αλβανικού Κράτους, ανεξάρτητου πια από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Και ανατέθηκε σε μια μικτή Επιτροπή (αποτελούμενη από έναν Αλβανό και 6 αντιπροσώπους των Δυνάμεων που μετείχαν στην Πρεσβευτική Διάσκεψη) η εκπόνηση σχεδίου για:

- Συγκρότηση Κεντρικής Εξουσίας του νεοσύστατου Κράτους και
- Προσδιορισμό των συνόρων του.

Η Επιτροπή κατέληξε στις αποφάσεις της με το **Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας** (17 Σεπτέμβρη 1913). Αλλά σε λίγο εκδηλώθηκε αυτονομιστικό κίνημα της ελληνικής μειονότητας στο νότιο τμήμα της χώρας (Χιμάρα – Αργυρόκαστρο - Άγιους Σαράντα - Δέλβινο) και σχηματίστηκε **Προσωρινή Κυβέρνηση** με προσωρινό Πρόεδρο το **Γεώργιο Χρηστάκη - Ζωγράφο**. Όταν όμως υπογράφηκε το **Πρωτόκολλο της Κέρκυρας** (17 του Μάη του 1914) τερματίστηκε η επιχείρηση αυτή, αφού αναγνωρίστηκαν **τα δικαιώματα της ελληνικής μειονότητας**, η οποία παρέμενε μέσα στα όρια του Αλβανικού Κράτους (στη νότια Αλβανία κατά τους Αλβανούς, Βόρεια Ήπειρο κατά τους Έλληνες).

Σχετικά με το όλο ζήτημα καθορισμού των συνόρων αλβανικό βιβλίο **Ιστορίας της Αλβανίας**⁶⁴ περιλαμβάνει και την ακόλουθη διατύπωση, την οποία αντιγράφω, για να κρίνει ο αναγνώστης: «Στο Νότο η περιοχή της Τσαμουριάς⁶⁵ πέρασε στην Ελλάδα, ενώ μια μικρή ελληνική μειοψηφία συμπεριλήφθηκε στα σύνορα του αλβανικού κράτους».

⁶⁴ S. Pollo – A. Puto, **Ιστορία της Αλβανίας**, (μετ. Μπάμπης Ακτσόγλου, εκδ. «Εκδοτική Ομάδα», Θεσσαλονίκη), σσ. 210 κ.π.

⁶⁵ S. Pollo – A. Puto, ό.π., σ. 213. Διευκρινίζουμε: Η περιοχή Τσαμουριάς είναι στο νομό Θεσπρωτίας. Και παραθέτουμε κάποιες πληροφορίες: **Ζήτημα των Τσάμηδων** επικαλέστηκε το 1940 ο Μουσολίνι στο τελεσίγραφό του, όταν κήρυξε τον πόλεμο στην Ελλάδα. (Διον. Κόκκινου, **Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος**, τ. Β', σσ. 1413-1414, όπου το κείμενο του ιταλικού τελεσιγράφου της 28-10-1940). Οι Τσάμηδες κατά την Κατοχή συνεργάστηκαν με τους Ιταλούς (ως το 1943) και τους Γερμανούς (1944). Όταν έληξε η Κατοχή, τους αναζήτησε η Ελληνική Δικαιοσύνη ως συνεργάτες των κατακτητών. Προτίμησαν να φύγουν κρυφά προς την Αλβανία. (Σχετική βιβλιογραφία υπάρχει στο άρθρο Φ. Κ. Βώρου, **Οι Τσάμηδες**, περιοδικό «Εκπαιδευτικά» τευχ. 27-28).

Άλλη βιβλιογραφία γενικά για την Αλβανία:

(Πλην του βιβλίου των Pollo – Puto, που προσημειώσαμε):

- Ζωρζ Καστελλάν, **Ιστορία των Βαλκανίων**, μετ. Βασιλικής Αλιφέρη, εκδ. «Γκοβόστη», σσ. 522-26 (ίδρυση του Αλβανικού Κράτους).

Α.2. Η Ελλάδα στις αρχές του 20^{ού} αιώνα (1901-1911)

Πάντως το ανεξάρτητο Αλβανικό Κράτος που δημιουργήθηκε το 1914 είχε έκταση 28.000 τετραγωνικά χιλιόμετρα, όπου κατοικούσαν περί τις 800.000 Αλβανοί πλέον υπήκοοι.

-
- Ι.Ε.Ε. τ. ΙΕ΄, σσ. 9-15.
 - Barbara Jelavich, **History of the Balkans** (eighteenth and nineteenth centuries).
 - Ιω. Καταπόδης, ό.π., σσ. 562-63, 576-80.

ΜΕΡΟΣ Β΄

Ο Α΄ ΜΕΓΑΛΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΦΘΟΡΑΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ (1914-1918) ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΜΠΛΟΚΗ / ΠΕΡΙΠΛΟΚΗ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ ΚΑΙ ΜΕΤΑ (1919-1922) ΜΕ ΤΗ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑ

Β΄.1. Ο Α΄ ΜΕΓΑΛΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (1914-1918)

Όσα γράψαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο (Κεφάλαιο Πρώτο: **η Ευρώπη και ο υπόλοιπος κόσμος στις αρχές του 20^{ου} αιώνα: 1900-1914**) περιέχουν τα πραγματικά αίτια που οδηγούν σε σύγκρουση. Μια αφορμή ήταν εύκολο να βρεθεί συμπτωματικά ή σκόπιμα. Πραγματικά:

Α΄. Δολοφονία του αρχιδούκα της Αυστρίας στο Σεράγεβο

Στις 28 Ιουνίου 1914 έγινε μία δολοφονική πράξη στο **Σεράγεβο** της Βοσνίας. Η περιοχή κατοικούνταν από Νοτιοσλάβους, αλλά ήταν υπό Αυστριακή κατοχή. Εκεί πραγματοποιούσε (γ' δεκαήμερο Ιουνίου 1914) επίσημη επίσκεψη ο αρχιδούκας της Αυστρίας. Σέρβος πατριώτης¹ τον δολοφόνησε. Τότε:

- Η **Αυστρία** έστειλε αυστηρό τελεσίγραφο στη Σερβία.
- Η **Γερμανία** διακήρυξε συμπαράσταση άμεση για την Αυστρία.
- Η **Ρωσία** διακήρυξε συμπαράσταση άμεση για τη Σερβία.
- Η **Γαλλία** ενθάρρυνε τη Ρωσία να είναι ανυποχώρητη στη συμπαράστασή της προς τη Σερβία (ως ένδειξη ενότητας της Entente, της Τριπλής Συνεννόησης, Αγγλίας – Γαλλίας - Ρωσίας).

Η προθεσμία του τελεσιγράφου της Αυστρίας έληξε και η σερβική απάντηση, μολονότι πολύ μετριοπαθής, δεν κρίθηκε πλήρως ικανοποιητική. Ακολούθησε η αλυσίδα των επιθέσεων (κήρυξη πολέμου από τη μία χώρα εναντίον της άλλης):

- Η **Αυστρία** κήρυξε τον πόλεμο κατά της Σερβίας.
- Παράλληλα η **Γερμανία** κήρυξε πόλεμο εναντίον της Ρωσίας – γιατί προστάτευε τη Σερβία- και ετοίμασε εισβολή στη Γαλλία διαμέσου του Βελγίου, παραβιάζοντας έτσι την **ουδετερότητα** της χώρας αυτής, την οποία είχαν εγγυηθεί από το 1838 και άλλες χώρες και η **Μεγάλη Βρετανία**.
- Και η **τελευταία** κήρυξε τον πόλεμο εναντίον της Γερμανίας, επειδή παραβίασε την ουδετερότητα του Βελγίου.

Αφού είχε δοθεί η **αφορμή** (δολοφονία στο Σεράγεβο 28 Ιουνίου 1914) απομένει η **εκτίμηση των ευθυνών** για όλους όσους έπλεξαν αυτή την αλυσίδα πολεμικών κινητοποιήσεων. Οι περισσότερες εκτιμήσεις

¹ Διευκρινίζω: Δεν είναι σωστό να γράφουμε **εθνικιστής**. Ο **πατριώτης** αγαπάει την πατρίδα του και είναι εύλογο να ενοχλείται από την παρουσία κατακτητών. Δε χρειάζεται να είναι εθνικιστής για να αντιδράσει δυναμικά στην ταπείνωση της χώρας του ή στη στέρηση ελευθερίας από ξένο κατακτητή. (Επιχειρήσαμε διάκριση των όρων **εθνισμός** – **εθνικισμός** στο Α΄.1 Κεφάλαιο: «Η Ευρώπη και ο υπόλοιπος κόσμος στις αρχές του 20^{ου} αι.», σσ.15-17).

συγκλίνουν στο ότι κύριος ή πρώτος υπεύθυνος ήταν ο Γερμανός αυτοκράτορας ενθαρρυνόμενος από το Επιτελείο του.

Πάντως, στις αρχές του Σεπτεμβρίου του 1914 βρίσκονταν ήδη σε γενική επιστράτευση οι δυο Κεντρικές αυτοκρατορίες (Αυстроουγγαρία – Γερμανία) της **Τριπλής Συμμαχίας**. (Ο τρίτος εταίρος, η Ιταλία, δεν ακολούθησε, γιατί είχε διαφορές εδαφικές με την Αυστρία για την περιοχή της Τεργέστης. Και έκρινε ότι ο πόλεμος των δυο συμμάχων της δεν ήταν αμυντικός, άρα αυτή δεν είχε υποχρέωση να μετάσχει).

Επίσης, είχαν ήδη εμπλακεί στον Μεγάλο Πόλεμο οι τρεις εταίροι της **Τριπλής Συνεννόησης** (Entente) Ρωσία – Γαλλία – Βρετανία. Και είχαν συρθεί στον πόλεμο ακούσια, όπως είδαμε, η Σερβία και το Βέλγιο. Αργότερα (τον Οκτώβριο του 1914) προσχώρησε στις Κεντρικές αυτοκρατορίες η Οθωμανική Αυτοκρατορία, που είχε τις τελευταίες δεκαετίες πολλές σχέσεις με τη Γερμανία και είχε αποδεχτεί τη γερμανική οικονομική διείσδυση. Είχε, επίσης, δεχτεί γερμανική στρατιωτική αποστολή για την εκπαίδευση του στρατού της. Αργότερα στον πόλεμο αυτό θα εμπλακούν και άλλες χώρες με ποικίλα κίνητρα / επιδιώξεις²:

- Η **Ιταλία** συμάχησε με την Entente, γιατί είχε εδαφικές διαφορές με την Αυстроουγγαρία, ενώ οι Αγγλογάλλοι τής υποσχέθηκαν εδαφικές παραχωρήσεις στην περιοχή της Τεργέστης.
- Οι **Η.Π.Α.** προσχώρησαν στην Entente, γιατί ενοχλούνταν από τον απεριόριστο υποβρυχιακό πόλεμο της Γερμανίας, κάτι που έβλαπτε τις αμερικανικές εξαγωγές προς την Ευρώπη.
- Η **Βουλγαρία** συμάχησε με την Αυстроουγγαρία, υπολογίζοντας εδαφικά κέρδη εις βάρος της Σερβίας, της Ελλάδας, της Ρουμανίας, με τη βοήθεια των Κεντρικών Αυτοκρατοριών.
- Η **Ρουμανία** βρέθηκε στο πλευρό της Entente, γιατί είχε εδαφικές διαφορές με την Αυстроουγγαρία (από την οποία διεκδικούσε την περιοχή της Τρανσυλβανίας).
- Για τη συμμετοχή / εμπλοκή της χώρας μας στον Α΄ Μεγάλο Πόλεμο θα κάνουμε λόγο αναλυτικά στο επόμενο κεφάλαιο. Για την ώρα έμενε «ουδέτερη», κάτι που εξυπηρετούσε τη Γερμανία, γιατί έτσι προτιμούσε ο βασιλιάς Κωνσταντίνος (όπως φαίνεται από τα τεκμήρια που έχουμε³). Αργότερα (1917) προσχώρησε στην Entente, με πρωτοβουλία του νόμιμου Πρωθυπουργού της χώρας, του Ε. Βενιζέλου, που επανέφερε στην Κοινοβουλευτική ζωή τη «**Βουλή των Λαζάρων**», όπως θα δούμε παρακάτω: «Ελληνική εμπλοκή κατά τον Α΄ Μεγάλο Πόλεμο», σ. 81.

² Αφήγηση για όλα αυτά λεπτομερειακή ή συνοπτική υπάρχει σε όλα τα βιβλία Ευρωπαϊκής ή Παγκόσμιας Ιστορίας π.χ. Denis Richards, **Σύγχρονη Ευρωπαϊκή Ιστορία**, (εκδ. «Παπαδήμας», μετ. Φ. Κ. Βώρος, κεφ. 19-20).

³ Παύλου Πετρίδη, **Βασιλική Προδοσία** (1915-1917): Αποκαλύψεις στη Βουλή. Εκδ. «Προσκήνιο».

Β.1. Ο Α΄ Μεγάλος Πόλεμος (1914-1918)

Β΄. Μέτωπα του πολέμου

Κατά την πορεία του Πολέμου αυτού διαμορφώθηκαν 5 μέτωπα:

- Το **Δυτικό Μέτωπο**, κυριότερο και τραγικότερο ως προς τις θυσίες και την ανθρώπινη δοκιμασία γενικότερα, **μέτωπο των χαρακωμάτων**, εκτεινόμενο από τα Βόσγια όρη (στα βορειοανατολικά σύνορα της Γαλλίας προς την Ελβετία) ως τη Βόρεια Θάλασσα. Εκεί συγκρούονταν για τέσσερα χρόνια μέσα στις λάσπες οι Γερμανοί προς Γάλλους – Βρετανούς.
- Το **Ανατολικό Μέτωπο**, όπου συγκρούονταν οι Γερμανοί του Κάιζερ προς τη Ρωσία του Τσάρου, από 1914 ως το 1917. (Όταν επικράτησαν οι Επαναστάτες του 1917 στη Ρωσία, έσπευσαν να συνάψουν ειρήνη, με τη **Συνθήκη του Brest – Litovsk**, άνοιξη του 1918, για την οποία πιο αναλυτικά στοιχεία στο μεθεπόμενο κεφάλαιο: **Ρωσική Επανάσταση**, 1917-22, σ. 70).
- Το **Βαλκανικό Μέτωπο**, το οποίο συγκρότησαν οι Αγγλογάλλοι (αξιοποιώντας και τα λείψανα του σερβικού στρατού μετά την κατάρρευση της Σερβίας) με κύριο στόχο να καταλάβουν τα Στενά των Δαρδανελίων και να αποκόψουν τη συνεργασία των Κεντρικών Αυτοκρατοριών με τη Σύμμαχό τους Οθωμανική Αυτοκρατορία. (Με αυτό το μέτωπο συνδέεται και η εμπλοκή της χώρας μας, όπως θα δούμε).
- Το **Ιταλικό Μέτωπο** στα Στενά του Brennero μεταξύ Αυστρίας – Βόρειας Ιταλίας.
- Το **Μέτωπο ναυτικών συγκρούσεων**, κυρίως στον Ατλαντικό, όπου οι Γερμανοί διεξήγαν **υποβρυχιακό πόλεμο**, για να εμποδίσουν τον εφοδιασμό της Βρετανίας με τρόφιμα και όπλα από την Αμερική, και προκάλεσαν έτσι την προσχώρηση των Η.Π.Α. στο πλευρό της Entente (1917).

Γ΄. Χρήση και νέων όπλων στον πόλεμο

- Το **υποβρύχιο** (που ήδη το αναφέραμε) και η **τορπίλη**, στοιχεία που επέτρεψαν σε μία φάση του πολέμου να έχουν οι Γερμανοί την πρωτοβουλία των υποβρυχίων κινήσεων στις θάλασσες, ενώ οι Βρετανοί διατηρούσαν την υπεροπλία σε πλοία επιφανείας.
- Το **αεροπλάνο**, που χρησιμοποιήθηκε κυρίως για σκοπούς αναγνώρισης των κινήσεων του αντιπάλου πίσω από τη γραμμή μετώπου.
- Προς το τέλος του πολέμου χρησιμοποιήθηκαν τα πρώτα **τεθωρακισμένα** άρματα (tanks), επινόηση των Βρετανών. Το νέο όπλο / όχημα μπορούσε να διασπάσει το φράγμα των πολυβόλων, τα οποία είχαν κυριαρχήσει στο Δυτικό Μέτωπο των χαρακωμάτων, άρα μπορούσε και να τερματίσει τον **πόλεμο των χαρακωμάτων**.

- Χρησιμοποιήθηκαν, επίσης, **δηλητηριώδη χημικά αέρια** στο Δυτικό Μέτωπο, όπου η στασιμότητα των αντιπάλων στα χαρακώματα έκανε δυνατή την αξιοποίησή τους, μολονότι είχε συμφωνηθεί η μη χρήση τους, με ειδική ρήτρα κατά το **Συνέδριο της Ειρήνης** (Χάγη, 1907). Εκεί είχαν διατυπωθεί οι πρώτες ρήτρες κανόνων πολέμου, σεβασμού αιχμαλώτων κ.ά., αλλά κατά τον πόλεμο παραβιάστηκαν συχνά και οι λίγες αυτές συμφωνίες ανθρωπιάς. («Βίαιος γαρ διδάσκαλος πόλεμος» είχε σημειώσει από τα παλιά χρόνια ο Θουκυδίδης).

Δ'. Τέλος του πολέμου. Συνοπτική απογραφή των απωλειών

Τα συμπτώματα κόπωσης ή αδυναμίας των εμπολέμων ήταν έκδηλα από το 1917, αλλά δύσκολα δηλώνονταν από τις ηγεσίες. Ολλανδοί και Σκανδιναβοί σοσιαλιστές αποφάσισαν να συγκαλέσουν διεθνή διάσκεψη σοσιαλιστών στη Στοκχόλμη την άνοιξη του 1917. Το Σοβιέτ της Πετρούπολης αποδέχτηκε πρόθυμα και πρότεινε: Ειρήνη «χωρίς προσαρτήσεις και αποζημιώσεις, με βάση την αυτοδιάθεση των λαών». Παρόμοια ευχή διατυπώθηκε από τον Πάπα. Αλλά οι Κυβερνήσεις Αγγλίας και Γαλλίας αρνήθηκαν και να επιτρέψουν σε πολίτες τους να πάνε στη Διάσκεψη⁴.

Ο Πρόεδρος των Η.Π.Α. W. Wilson, σε ομιλία του προς το Κογκρέσο (8 Ιανουαρίου 1918) - εκφράζοντας την προφανή κόπωση των Ευρωπαίων εμπολέμων και τα προσδοκώμενα κέρδη των νικητών - περιέλαβε τα **14 σημεία** (όρους) ειρηνευτικών διαπραγματεύσεων. Μερικά από τα 14 σημεία ήταν:

- Ελευθερία των Θαλασσών.
- Αναγνώριση της **αρχής των εθνοτήτων**. (Με αυτή τη βάση δημιουργήθηκαν πολλά νέα εθνικά κράτη, όπως: Φινλανδία, Εσθονία, Λιθουανία, Πολωνία, Τσεχοσλοβακία σε εδάφη από τα οποία αποσύρθηκε η Ρωσία λόγω επικράτησης της Επανάστασης και σε εδάφη της πρώην Αυστροουγγαρίας, που νικήθηκε και διαλύθηκε).
- Πρόβλεψη για τη δημιουργία της **Κοινωνίας των Εθνών**.

Για το πώς δέχτηκαν την πρόταση Wilson οι πολιτικοί ηγέτες των εμπολέμων ενδεικτική είναι μια κυνική παρατήρηση του γάλλου Πρωθυπουργού **Τζωρτζ Κλεμανσό**: «ο καημένος ο Ουίλσον μας έδωσε 14 συμβουλές, ενώ ο Θεός είχε αρκεστεί σε δέκα»⁵. Προς το τέλος του καλοκαιριού η εξάντληση των εμπολέμων οδηγούσε σε **ανακωχή**, χωρίς να έχουν γίνει δεκτοί κάποιοι όροι. Τέλη Σεπτεμβρίου 1918 η Βουλγαρία πρώτη έβγαине από τον πόλεμο. Τέλη Οκτώβρη η Οθωμανική Αυτοκρα-

⁴ Kerry Davidson, *Twentieth Century Civilization*, pp. 73-76.

⁵ E. Burns, *Ευρωπαϊκή Ιστορία*, τ. Β', σσ. 294-96.

B.1. Ο Α΄ Μεγάλος Πόλεμος (1914-1918)

τορία δεύτερη, 3 του Νοέμβρη η Αυστροουγγαρία υπέγραψε ανακωχή και περί τα μέσα του ίδιου μήνα κατέρρευσε η Γερμανία (και με παραίτηση του Κάιζερ και φυγή του σε αυτοεξορία).

Ο πόλεμος είχε κοστίσει περίπου: 9.000.000 νεκρούς και 22.000.000 τραυματίες⁶. Και πολυάριθμοι από εκείνους που γύρισαν στο σπίτι τους ήταν ψυχολογικά αποδιοργανωμένα άτομα, ανίκανα να επανέλθουν στην ειρηνική ζωή. Για τις άλλες συνέπειες του πολέμου στη ζωή των λαών που τον είχαν επωμιστεί αρκεί, νομίζω, να αφηγηθούμε ένα μικρό και ασήμαντο (για την Ιστορία) περιστατικό:

«Στο σχολείο της Elsie Bennet οργάνωσαν μια τελετουργία Ευχαριστιών (Thanksgiving Service) για τη λήξη του πολέμου. Όταν τραγούδησαν και τον Εθνικό Ύμνο η Elsie αρνήθηκε να σηκωθεί σε στάση προσοχής. Ο Διευθυντής τη ρώτησε: «γιατί»; Εκείνη απάντησε: «Όλων των άλλων παιδιών οι μπαμπάδες θα γυρίσουν τώρα στο σπίτι τους, αλλά ο δικός μου μπαμπάς δεν πρόκειται να γυρίσει ποτέ πια στο σπίτι». Η Elsie τιμωρήθηκε για ανυπακοή ή απείθεια»⁷.

⁶ Kerry Davidson, *ό.π.*, σσ. 75-76.

Mark Mazower, **Σκοτεινή Ήπειρος**: Η Ευρώπη κατά τον 20ό αιώνα, σσ. IX-X.

⁷ Richard Vinen, **A History in Fragments: Europe in the Twentieth Century**, p. 81.

Β΄.2. ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΕΙΡΗΝΗΣ (Η ΕΚΔΙΚΗΣΗΣ;) ΓΕΝΕΣΙΟΥΡ-ΓΕΣ ΝΕΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Κατά τη διάρκεια του Α΄ Μεγάλου Πολέμου δοκιμάστηκαν όλοι οι εμπόλεμοι λαοί, όχι μόνο τα εκατομμύρια των νέων ανθρώπων που επι-στρατεύτηκαν, γιατί:

- Τα εκατομμύρια των ανθρώπων των πολεμικών μετώπων και των πολεμικών βιομηχανιών και μεταφορών απουσίαζαν από την παρα-γωγή αγαθών ζωής.
- Τα εκατομμύρια των νεκρών με την απουσία τους σκόρπιζαν το πέν-θος σε πολλαπλάσια άτομα των οικογενειών τους.
- Με την παρουσία τους τα εκατομμύρια των τραυματιών πρόσθεταν – άθελά τους – δυσκολίες, μεγάλες δυσχέρειες στις μεταπολεμικές κοι-νωνίες.
- Οι μεταφορές αγαθών ζωής δυσχεραίνονταν από τον αντίπαλο. Για όλη την Ευρώπη ήταν αισθητές **οι συνέπειες του υποβρυχιακού πο-λέμου** και ειδικά για τις Κεντρικές Αυτοκρατορίες ήταν αισθητός ο ολικός αποκλεισμός τους.
- Ειδικά για το Εργατικό Κίνημα στις Ευρωπαϊκές Χώρες ήταν πρό-σθετη δοκιμασία το γεγονός ότι ο πατριωτισμός (ως προτεραιότητα για την υπεράσπιση της εμπόλεμης Πατρίδας) έθετε στους εργάτες ως υποχρέωση να παραμερίσουν προς στιγμή τις εργατικές διεκδική-σεις. Και διαλύθηκε η **Δεύτερη Διεθνής Ένωση Εργαζομένων**¹.

Πάντως, με τον πόλεμο οξύνθηκαν **τα κοινωνικά προβλήματα**² και τα αισθήματα των εμπολέμων σε βαθμό εκρηκτικό, κάτι που επηρέασε τους υπεύθυνους για την τελική υπογραφή των συνθηκών ειρήνης μετά τον πόλεμο (1919-20). Μετά την υπογραφή ανακωχής από τις χώρες που νικήθηκαν (Βουλγαρία, Οθωμανική Αυτοκρατορία, Αυστροουγγαρία, Γερμανία) συνήλθαν σε διάσκεψη εκπρόσωποι των νικητών και διαμόρ-

¹ Igor Krivoguz, **The Second International**, 1889-1914.

Στην τσαρική Ρωσία οι συνθήκες οδήγησαν σε Επανάσταση των Μπολσεβίκων, για την οποία θα γράψουμε αναλυτικά στο επόμενο κεφάλαιο. Πάντως, οι Μπολσεβίκοι με τη Συνθήκη που υπέγραψαν στο **Brest-Litovsk** (άνοιξη του 1918) είχαν παραιτηθεί από πολλά εδάφη – κατακτήσεις των Τσάρων – στα δυτικά της Ρωσίας (Βαλτικές χώρες, Πολωνία...), όπου ιδρύθηκαν στη συνέ-χεια νέα ελεύθερα κράτη: Φινλανδία, Εσθονία, Λετονία, Πολωνία.

² E. Burns, **Ευρωπαϊκή ιστορία**, Β΄ τόμος, σσ. 299-303.

F.-G. Dreyfus – Roland Marx – Raimond Po idevin, **Η Ευρώπη από το 1848 μέχρι σήμερα**, σσ. 79-81, (μετάφραση Τάκης Θεοδωρόπουλος – Πέτρος Παπα-δόπουλος).

φωσαν για υπαγόρευση στους ηττημένους τις διάφορες συνθήκες ειρήνης.

Αρχικά (Ιανουάριο 1919) η διάσκεψη συνεδρίαζε ως **Συμβούλιο των Δέκα**³: Μετείχαν οι Πρωθυπουργοί Η.Π.Α., Αγγλίας, Γαλλίας, Ιταλίας, Ιαπωνίας και οι επί των Εξωτερικών Υπουργοί τους. Από το Μάρτιο του 1919 το περιόρισαν σε **Συμβούλιο των Τεσσάρων**: W. Wilson των Η.Π.Α, Lloyd George την Βρετανίας, Clemanceau της Γαλλίας και Orlando της Ιταλίας. Ένα μήνα αργότερα αποχώρησε και ο Orlando, γιατί δεν ικανοποιούνταν όλες οι εδαφικές διεκδικήσεις της χώρας του. Έμεινε **Συμβούλιο των Τριών**, βοηθούμενο από ομάδες ειδικών συμβούλων κατά περίπτωση.

Θεμελιώδης ήταν η αναγνώριση της αρχής **των Εθνοτήτων**, με δικαίωμα ανεξαρτησίας. Σύμφωνα με αυτή την αρχή διαμελίστηκαν η Αυστροουγγαρία και η Οθωμανική Αυτοκρατορία (και περιορίστηκε πολύ η Γερμανία) και δημιουργήθηκαν διάφορα μικρά ή μεγάλα κράτη εθνικά (π.χ. Πολωνία, Ουγγαρία, Τσεχοσλοβακία...). Βασικά θέματα για τους Συνέδρους:

- Ο καθορισμός των συνόρων των διαφόρων εθνικών κρατών. Για το θέμα αυτό καλούνταν να διατυπώσουν γνώμη και οι εκπρόσωποι των ενδιαφερόμενων εθνών – κρατών (π.χ. για την Ελλάδα ο **Ελ. Βενιζέλος** με το **Υπόμνημά** του, τέλος του 1918).
- Η τιμωρία των ενόχων, κυριότατα της Γερμανίας, και η διασφάλιση ότι δεν θα προκαλέσει ανάλογη πολεμική αναστάτωση στο μέλλον.
- Λήψη μέτρων για **αντιμετώπιση της επαναστατικής πυρκαγιάς** που είχε ξεκινήσει από τη Ρωσία με τους Μπολσεβίκους. (Για την πολυεθνική **επέμβαση** που οργάνωσαν θα γράψουμε τα σχετικά στο επόμενο κεφάλαιο σσ. 71-73). Πάντως, το ζήτημα αυτό είναι πιθανό ότι επηρέασε τις αποφάσεις των Μεγάλων στο να δημιουργήσουν μία αλυσίδα κρατών ανάσχεσης ανάμεσα στη Ρωσία των Μπολσεβίκων και την Κεντρική – Βαλκανική Ευρώπη (Φινλανδία, Λετονία, Εσθονία, Λιθουανία, Πολωνία, Γαλικία, Μολδαβία). Άλλωστε πολλά από τα εδάφη αυτά τα είχαν «εκχωρήσει» οι Μπολσεβίκοι με τη συνθήκη του Brest-Litovsk (άνοιξη του 1918) στη Γερμανία πριν καταρρεύσει.

Μέσα σε αυτό το κλίμα λησμονήθηκαν ή παρακάμφθηκαν και δέκα από τα **Δεκατέσσερα Σημεία** των διακηρύξεων του Προέδρου Wilson. Περισώθηκαν τα: **σημείο 7** (αποκατάσταση του Βελγίου), **σημείο 8** (επιστροφή της περιοχής Αλσατίας – Λορένης από τη νικημένη Γερμανία στη Γαλλία), **σημείο 10** (για την εθνική αποκατάσταση των λαών της Αυστροουγγαρίας, που διαλύθηκε ως αυτοκρατορία) και το **σημείο 14**

³ E. Burns, ό.π.,σ. 298 .

B.2. Συνθήκες ειρήνης (ή εκδίκησης;) γενεσιουργές νέου πολέμου

που πρόβλεπε τη δημιουργία Διεθνούς Οργάνωσης συνομιλίας και διαιτησίας όλων των εθνών, της **Κοινωνίας των Εθνών**.

Οι Συνθήκες Ειρήνης (που υπογράφηκαν όλες στο Παρίσι ή σε προάστιά του) **ήταν:**

1. Η Συνθήκη των Βερσαλλιών (υπογράφηκε στο ομώνυμο Ανάκτορο, στην αίθουσα των Κατόπτρων, 28 Ιουνίου 1919, πέμπτη επέτειο από τη δολοφονία του Αρχιδούκα της Αυστρίας στο Σεράγεβο):

- Η Γερμανία θεωρήθηκε «απολύτως υπεύθυνη» για τον πόλεμο (άρθρο 231 της Συνθήκης).
- Η Γερμανία ακρωτηριαζόταν, προκειμένου να παραχωρηθούν αμφισβητούμενα εδάφη στη Γαλλία, στη Δανία, στη νεοσύστατη Πολωνία, στη νεοσύστατη Τσεχοσλοβακία.
- Παραχωρούσε εδάφη (Κοιλάδα του Ρουρ) για βιομηχανική εκμετάλλευση επί 15/ετία στη Γαλλία.
- Απαγορευόταν για τη Γερμανία να έχει στρατό πάνω από 100.000 και να διατηρεί πολεμικές βιομηχανίες, να έχει υποβρύχια...⁴
- Υποχρεωνόταν η Γερμανία (μια χώρα που είχε καταστραφεί από τον πόλεμο περισσότερο από κάθε άλλη) να καταβάλει πολεμική αποζημίωση 33 δισεκατομμυρίων δολαρίων.

Από πολλούς έχει χαρακτηριστεί **Συνθήκη Ειρήνης ή Συνθήκη Εκδίκησης** και πάντως έτσι την αισθάνθηκαν στη Γερμανία, όπου πολύ γρήγορα αναπτύχθηκε πνεύμα αντεκδίκησης... (που θα οδηγήσει στο Β' Μεγάλο Πόλεμο 1939...).

2. Συνθήκη του Αγίου Γερμανού

Η Αυστροουγγαρία διαλυόταν. Από τα εδάφη αυτής της πρώην μεγάλης και πολυεθνικής αυτοκρατορίας έμεινε ανεξάρτητη η Αυστρία και υποχρεωνόταν να αναγνωρίσει ως ανεξάρτητα κράτη την Ουγγαρία, την Τσεχοσλοβακία, τη Γιουγκοσλαβία, την Πολωνία, στα οποία παραχωρούνταν τα $\frac{3}{4}$ των εδαφών της πρώην Αυστροουγγρικής αυτοκρατορίας. Παραχωρούνταν επίσης στην Ιταλία η περιοχή της Τεργέστης, της Ίστριας, του νότιου Τυρόλου. Στην περίπτωση της διάλυσης της Αυστροουγγαρίας **παραβιάστηκε και η αρχή των Εθνотήτων**, γιατί μερικά από τα εδάφη που εκχωρήθηκαν στα νέα κράτη είχαν γερμανόφωνους πληθυσμούς κατά πλειοψηφία (π.χ. στην ορεινή Σουδητία, που παραχωρήθηκε στην Τσεχοσλοβακία).

⁴ Αυτή τη ρήτρα την παραβίασε η Γερμανία με τον πιο απροσδόκητο τρόπο (στο Rapallo) από το 1922, όπως θα δούμε στο κεφάλαιο «Ο Κόσμος μας (εκτός από την Ελλάδα) κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου (1920-1939)», σ.96.

3. Με τη **Συνθήκη του Neilly** (Νοέμβρη του 1919) η Βουλγαρία έχανε σχεδόν όσα εδάφη είχε καταλάβει κατά τον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο (του 1912-13). Αυτά εκχωρήθηκαν στη Ρουμανία, στη Γιουγκοσλαβία και στην Ελλάδα (πρόκειται για την περιοχή που εκτείνεται από το Νέστο ως τον Έβρο).

4. Με τη **Συνθήκη του Τριανόν** (Ιούνιο του 1920) η Ουγγαρία υποχρεωνόταν να εκχωρήσει τη Σλοβακία στην Τσεχοσλοβακία, την Τρανσυλβανία στη Ρουμανία⁵, την Κροατία και Σλοβενία στη Γιουγκοσλαβία. Η Ουγγαρία έχανε συνολικά τα $\frac{3}{4}$ των εδαφών που είχε πριν ως τμήμα της Αυστροουγγαρίας.

5. Συνθήκη των Σεβρών (Αύγουστο του 1920): η πιο χαρακτηριστική περίπτωση λεηλασίας από τους νικητές. Συγκεκριμένα:

- Διαλύθηκε η παλιά Οθωμανική Αυτοκρατορία, που εκτεινόταν από την ανατολική Θράκη και Μικρασία ως την Αραβία και τον Περσικό Κόλπο. (Και τελικά γεννήθηκε η **Τουρκική Δημοκρατία** από την Ανατολική Θράκη ως τα βάθη της Μικρασίας και του Κουρδιστάν).
- Αφού η τσαρική Ρωσία είχε καταρρεύσει το 1917 και οι Μπολσεβίκοι είχαν αποσυρθεί από την Entente, απέμειναν διεκδικητές στη διανομή οι Άγγλοι και οι Γάλλοι, που είχαν όμως δώσει υποσχέσεις στους Ιταλούς (οι οποίοι από το 1911 κατείχαν τα Δωδεκάνησα) και στους Έλληνες (που είχαν ιστορικά δικαιώματα στη Δυτική Μικρασία και προσέβλεπαν σε απελευθέρωση ελληνικών πληθυσμών). Με τους όρους της Συνθήκης των Σεβρών (του Αυγούστου 1920):
 - ✓ Η **Τουρκία** (όχι πλέον Οθωμανική Αυτοκρατορία) περιοριζόταν στη Μικρασία και την Κωνσταντινούπολη.
 - ✓ Η **Αγγλία** κρατούσε τον έλεγχο των Στενών του Ελλησπόντου και έπαιρνε «εντολές» μεταβατικής διακυβέρνησης για την Παλαιστίνη και Μεσοποταμία (σημερινό Ιράκ), όπου δυνατή έλξη ασκούσε η οσμή πετρελαίων της Μοσούλης...
 - ✓ Η **Γαλλία** έπαιρνε «εντολή» για την περιοχή της Συρίας και έλεγχο της νοτιοανατολικής Μικρασίας.
 - ✓ Η **Ιταλία** αποκτούσε ως σφαίρα επιρροής τη νοτιοδυτική Μικρασία (απέναντι στη Δωδεκάνησο).

Στην **Ελλάδα** έδωσαν την ανατολική Θράκη πλην Κωνσταντινούπολης. Και από το Μάη του 1919 είχε προσκληθεί η Ελλάδα να επιτηρεί

⁵ Θυμίζουμε ότι η Ρουμανία είχε μπει στον πόλεμο υπέρ της Entente, νικήθηκε και αποσύρθηκε το 1917. Τώρα αποζημιωνόταν από τους νικητές με τα εδάφη που έπαιρνε από τη Βουλγαρία (με τη συνθήκη του Neilly) και την Ουγγαρία (με τη συνθήκη του Τριανόν).

B.2. Συνθήκες ειρήνης (ή εκδίκησης;) γενεσιουργές νέου πολέμου

μέρος της Δυτικής Μικρασίας (περιοχή Σμύρνης)⁶ με την προοπτική δημοψήφισματος για τελική ρύθμιση μετά μία πενταετία.

Στη βορειοανατολική Μικρασία και ως τον Καύκασο ιδρύονταν ανεξάρτητη Χριστιανική **Αρμενική Δημοκρατία**, αφού την ώρα εκείνη είχαν εκλείψει δυο ισχυροί γείτονες: Οθωμανική Αυτοκρατορία στο νότο και Τσαρική Ρωσία στο βορρά. (Γρήγορα όμως επανήλθαν οι γείτονες σε διανομή του Αρμενικού χώρου με τη συνθήκη του Alexandropol).

Η Σουλτανική Κυβέρνηση δήλωσε αποδοχή, αλλά σύντομα εκδηλώθηκε **εθνική αντίσταση των Τούρκων** υπό τον **Μουσταφά Κεμάλ (Ατατούρκ)**, με επίκεντρο τη βόρεια Ανατολία, περιοχή της Άγκυρας. (Λεπτομέρειες για τις εξελίξεις, που οδήγησαν σε νέα ρύθμιση με τη **Συνθήκη της Λοζάνης**, 1923) θα περιλάβουμε στην ενότητα Μικρασιατική Περιπέτεια των Ελλήνων, 1919-23, σσ. 83 κ.π.).

Οι εξελίξεις που ακολούθησαν μετά την υπογραφή των συνθηκών του 1919-1920 έχουν οδηγήσει τους παρατηρητές σε εκτιμήσεις όπως: Ειδικά η Συνθήκη των Βερσαλλιών ήταν **συνθήκη εκδίκησης** και οδήγησε σε έκρηξη οργής και εθνικιστική έξαρση στη Γερμανία και γέννησε τον επόμενο πόλεμο (1939-45).

⁶ Επρόκειτο για έκταση 17.400 χιλιομέτρων, όπου ζούσαν Έλληνες πολλοί και αναμένονταν άλλοι μετακινούμενοι από τα ενδότερα της Μικρασίας. Λεπτομέρειες στο: «Μικρασιατικός Πόλεμος» 1918-23, 7^ο κεφάλαιο της συλλογικής γραφής: **Θέματα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας από τις πηγές** (για την γ' τάξη Λυκείου, Θεωρητική Κατεύθυνση), εκδ. ΟΕΔΒ, ανατυπώσεις από 1983 έως 2002.

Β΄.3. Η ΡΩΣΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ (1917-21)

Προοίμιο

Σε όλες τις κοινωνίες, όπου επικρατεί εκμετάλλευση της ανθρώπινης εργασίας και είναι έκδηλη η **κοινωνική αδικία**, μπορεί να αναπτύσσονται **ιδέες διαμαρτυρίας** και τάσεις ανατροπής της ανεπιθύμητης κοινωνικής δομής για την οικοδόμηση μιας δικαιότερης κοινωνίας. Τέτοιες ιδέες κοινωνικής ανατροπής εμφανίστηκαν ποικίλες και παλαιότερα και με τη Γαλλική Επανάσταση (1789-95) και μετά. Συστηματική όμως διδασκαλία για την επιβολή κοινωνιστικού (σοσιαλιστικού / κομμουνιστικού) συστήματος¹ διατύπωσαν οι Karl Marx και Friedrich Engels απευθυνόμενοι κατά κύριο λόγο στους εργαζόμενους όλων των κατηγοριών, που με τον ιδρώτα τους παράγουν τα αγαθά για όλους. Ξεκινώντας με το **Κομμουνιστικό Μανιφέστο** (1848) προώθησαν την ιδέα ότι η επανάσταση που αυτοί επαγγέλλονταν ήταν κοινωνική αναγκαιότητα και προχώρησαν στην οργάνωση **Διεθνούς Ένωσης Εργατών** (Α΄ Διεθνής 1864, Β΄ Διεθνής 1889) με την πρόβλεψη ή την προσδοκία ότι η επιδίωξη κοινωνικής δικαιοσύνης είναι επιδίωξη των εργαζομένων όλων των χωρών, κατ' αρχήν των βιομηχανικών χωρών, όπου η συγκέντρωση εργατικών μαζών με άθλιες συνθήκες ζωής γύρω από τα βιομηχανικά κέντρα κάνει πιο έκδηλη την εκμετάλλευση και πιο μαζική τη διαμαρτυρία και δημιουργεί τη δυναμική της επαναστατικής ιδεολογίας και πράξης.

Η διαμόρφωση συνθηκών διάδοσης μιας επαναστατικής ιδεολογίας εύλογο είναι να ανησυχεί την ιθύνουσα τάξη των θεωρούμενων ή των πραγματικών εκμεταλλευτών, την **κατεστημένη κοινωνική τάξη**, η οποία αντιδρά συνήθως, όπως μας διδάσκει η Ιστορία, με ποικίλους τρόπους:

- **Μέτρα βελτίωσης** των συνθηκών ζωής, ώστε να γίνεται κάπως ανεκτή (κοινωνική πολιτική) η ιθύνουσα κοινωνική ομάδα. Αυτό λ.χ. εγκαινίασε στον καιρό του ο Βίσμαρκ.
- **Μέτρα ελέγχου των αντιδράσεων** (μέχρι και τη φυλάκιση ή τη δολοφονία ή εξορία των πρωτεργατών κοινωνικής διαμαρτυρίας). **Μέτρα τρομοκράτησης** για τους υπόλοιπους. Αυτό έκαναν πολλές χώρες κατά τον Μεσοπόλεμο (1920-40) όπως και η Ελλάδα.

¹ Ο όρος socialism αρχικά αποδόθηκε ως **κοινωνισμός** στην ελληνική γλώσσα από τους Ριζοσπάστες της Κεφαλονιάς και άλλους **κοινωνιστές** κατά την περίοδο 1860-1880. Γ. Αλυσανδράτος, «Ο Επτανησιακός Ριζοσπαστισμός 1848-64», (Πρακτικά του Β΄ Συνεδρίου Επτανησιακού Πολιτισμού, Λευκάδα, 3-8-Σεπτεμβρίου 1984).

- **Μέτρα προπαγάνδας** διαμέσου ποικίλων θεσμών (Εκπαίδευσης, Εκκλησίας κ.ά.), για να πείθονται τα θύματα ότι οι συνθήκες όπου ζουν είναι οι πιο καλές, ίσως και ότι εκφράζουν το πεπρωμένο τους.

Τέτοια μέτρα είχαν εκδηλωθεί από το 1870 και ύστερα σε διάφορες χώρες και στην τσαρική Ρωσία.

Η κοινωνική κατάσταση στην τσαρική Ρωσία ευνοούσε ιδιαίτερα τη **διάδοση επαναστατικών ιδεών** λόγω της ιδιαίτερα έκδηλης κοινωνικής αδικίας και της διοικητικής αδυναμίας του τσαρικού καθεστώτος. Και η πρόσφατη τότε ταπείνωση κατά τον Ρωσοϊαπωνικό Πόλεμο του 1904-1905 είχε συμβάλει στην ανυποληψία του Κράτους. Τέλος, η συμμετοχή στο Μεγάλο Πόλεμο του 1914 αποκάλυψε σαφέστερα την αδυναμία του Κράτους στην επιστράτευση και έπειτα στη διεξαγωγή του πολέμου. Σε εκατομμύρια ανέρχονταν τα θύματα του μετώπου (νεκροί και τραυματίες)². Μέσα σε αυτές τις συνθήκες οι επαναστατικές ιδέες διαδίδονταν και στις τάξεις του στρατού, ενώ παράλληλα η αντίπαλη δύναμη, η Γερμανία, έβλεπε με συμπάθεια την πιθανότητα μιας εσωτερικής επανάστασης στη Ρωσία, ώστε να καταρρεύσει από πλευρά των Ρώσων το ανατολικό Μέτωπο και οι Γερμανοί να μεταφέρουν όλες τις δυνάμεις τους στα άλλα μέτωπα. Και διευκόλυναν (οι Γερμανοί) την κίνηση του πολιτικού εμπνευστή της Ρωσικής Επανάστασης, του **Βλαδίμηρου Ίλιτς Ουλιάνωφ Λένιν**, από την Ελβετία στα ρωσικά σύνορα. Ο Λένιν και οι συνεργάτες του με γερμανικό τρένο –μέσα σε ειδικό κλειστό βαγόνι– έφτασαν στα δυτικά σύνορα της χώρας τους την κατάλληλη ώρα (Απρίλη του 1917).

Το τσαρικό καθεστώς είχε ήδη ανατραπεί από το Φλεβάρη του 1917, όχι από επαγγελματίες ή απλά ιδεολόγους επαναστάτες, αλλά από πεινασμένους εργάτες μεταλλωρύχους, που έκαναν απεργίες, και από στρατιώτες που αρνήθηκαν να υπακούσουν σε ανίκανη εξουσία και να χτυπήσουν αδελφούς εργάτες απεργούς. Τη διαχείριση της εξουσίας ανέλαβε μετριοπαθής σοσιαλιστική Κυβέρνηση υπό τον **Κερένσκι**, ανίκανη να αντιμετωπίσει τα μεγάλα προβλήματα της κοινωνίας: πείνα, ανεργία, απογοήτευση και αφόρητη κοινωνική αδικία (η κύρια τότε πηγή πλούτου, η γη, άνηκε στους γαιοκτήμονες και την Εκκλησία και οι εργάτες της γης ήταν ακτήμονες). Επιπλέον, η Κυβέρνηση Κερένσκι συνέχιζε τον πόλεμο με μυριάδες θύματα καθημερινά. Η προπαγάνδα των οπαδών του **Λένιν** (των Κομμουνιστών Μπολσεβίκων) βρίσκει γόνιμο έδαφος στο λαό και στο στρατό. Και παρά το γεγονός ότι τον Ιούλιο του 1917 αναγκάστηκε ο Λένιν διωκόμενος να διαφύγει από τη Ρωσία στη Φινλανδία, μπορούσε εύκολα να συνεχίζει την προπαγάνδα των επαναστατικών ιδεών του μέσα στη Ρωσία του Κερένσκι, όπου η συντριπτική πλειοψηφία λαού και

² Τα δυο χρόνια του Πολέμου (1914-16) υπολογίζονται οι απώλειες των Ρώσων σε 2.000.000 νεκρούς και 4.000.000 τραυματίες.

Β.3. Η Ρωσική Επανάσταση (1917-21)

στρατού ήταν δυσαρεστημένη και απογοητευμένη από την Κυβέρνηση, την οποία και ανέτρεψε τελικά με εξέγερση στις 25 Οκτωβρίου 1917. Οι δέκα μέρες που ακολούθησαν, **Οι Δέκα μέρες που συγκλόνισαν τον Κόσμο**³, φέρνουν στην εξουσία τα Σοβιέτ (Επιτροπές Εργατών / Επιτροπές Αγροτών / Επιτροπές Στρατιωτών), που αναλαμβάνουν να προωθήσουν το Πρόγραμμα της Επανάστασης. Πράξη πρώτη: **Καταργείται, στις 8 Νοέμβρη του 1917, η ιδιοκτησία γης** και η εκμετάλλευσή της περιέρχεται σε κείνους που την καλλιεργούν, σε αγροτικές επιτροπές, στα Συμβούλια (Σοβιέτ) των χωρικών. Και παράλληλη επιδίωξη άμεση του Λένιν, διατυπωμένη από τον Απρίλη του 1917, ήταν: **«Να τελειώσουμε τον Πόλεμο, για να κερδίσουμε την Επανάσταση»**.

Α'. Το πρόγραμμα των Σοβιέτ

Τα άμεσα, λοιπόν, προβλήματα της νέας, της Σοβιετικής, Κυβέρνησης ήταν:

- Σύναψη Ειρήνης με τη Γερμανία.
- Οργάνωση της νέας, της Σοβιετικής, Κοινωνίας πάνω σε ερείπια, που είχε αφήσει ο πόλεμος με τη Γερμανία (ως την ώρα της υπογραφής της συνθήκης Brest Litovsk).
- Αντιμετώπιση εκείνων που είχαν ανατραπεί, οι οποίοι ήταν οι πριν προνομιούχοι (γαιοκτήμονες και κάθε άλλης κατηγορίας πρώην εκμεταλλευτές) και, όπως ήταν αναμενόμενο, έσπευσαν να αντιδράσουν, όταν και όπου είχαν δυνατότητα αντίδρασης.
- Αντιμετώπιση των πρώην Συμμάχων και γενικότερα των δυνάμεων των αντεπαναστατικών, που εύλογα θορυβήθηκαν από την κοινωνική (σοσιαλιστική) ανατροπή, η οποία είχε συντελεστεί στη Ρωσία από 25 Οκτωβρίου (με το Παλαιό Ημερολόγιο) 1917 και ύστερα. Και έσπευσαν σε λίγο να επέμβουν στην επαναστατημένη Ρωσία, για να επαναφέρουν το προηγούμενο, το τσαρικό καθεστώς, μάλλον για να εμποδίσουν την εδραίωση της Επανάστασης.

Από τα θέματα αυτά θα παρουσιάσουμε εδώ το πρώτο, την επιδίωξη ειρήνευσης, που συνδέεται με τη λήξη του Μεγάλου Πολέμου. Τα άλλα εμπίπτουν χρονικά και θεματικά στο επόμενο κεφάλαιο του **Μεσοπολέμου (1919-39)**, όπου και θα προσπαθήσουμε μια, όσο είναι δυνατό, αντικειμενική και σαφή παρουσίαση της πορείας της **Σοβιετικής Ένωσης** (όπως ονομάστηκε με το Σύνταγμα του 1924) παράλληλα προς την πο-

³ Αυτός είναι ο τίτλος της πρώτης **Ιστορίας της Ρωσικής Επανάστασης**, που γράφτηκε από αμερικανό συγγραφέα, τον Τζων Ρηντ, (ελληνική μετάφραση Τούλας Δρακοπούλου), εκδόσεις «Τ. Δρακοπούλου».

ρεία των άλλων χωρών και ιδεολογιών, που ένιωθαν ότι έφερνε μήνυμα ανατροπής και στις δικές τους κοινωνίες.

Οι σοβιετικοί ηγέτες είχαν σοβαρούς λόγους να επιδιώξουν γρήγορα την ειρήνευση, γιατί αυτό ήταν το πρώτο αίτημα των οπαδών τους και προϋπόθεση για να οργανώσουν την ιδεατή σοβιετική κοινωνία που υπόσχονταν. Δυο εβδομάδες μετά την επικράτηση της Επανάστασης ο Trotsky, ως υπουργός Εξωτερικών, έστειλε στους ξένους διπλωματικούς αντιπροσώπους στην Πετρούπολη **πρόταση για την άμεση ανακωχή σε όλα τα μέτωπα**. Οι Σύμμαχοι όμως (Entente) απέρριψαν την πρόταση, γιατί έβλεπαν πιθανές ανάλογες επαναστατικές κινήσεις στις δικές τους κοινωνίες. Αλλά οι Κεντρικές Αυτοκρατορίες έβλεπαν την ειρήνευση με τη Ρωσία ως δυνατότητα άμεσης απαγκίστρωσης πολυάριθμων στρατιωτικών δυνάμεών τους, για να τις αξιοποιήσουν στο Δυτικό Μέτωπο. Επιπλέον, προσδοκούσαν μεγάλα ωφελήματα εμπορικά, οικονομικά, γιατί οι σοβιετικοί ήταν σε δύσκολη θέση και άρα θα ήταν ιδιαίτερα υποχωρητικοί στις διαπραγματεύσεις. Άρχισαν, λοιπόν, (στις 3 του Δεκέμβρη 1917) στο **Brest Litovsk διαπραγματεύσεις ανακωχής**, την οποία και υπόγραψαν δυο μέρες μετά. **Διαπραγματεύσεις ειρήνης** άρχισαν στις 22 Δεκέμβρη 1917 και κράτησαν 2 1/2 μήνες, γιατί η καϊζερική πλευρά διατύπωνε ολοένα περισσότερες απαιτήσεις, εκτιμώντας τη δύσκολη θέση των σοβιετικών. Τελικά, η **Συνθήκη Ειρήνης του Brest Litovsk** υπογράφηκε στις 3 του Μάρτη 1918. Σύμφωνα με αυτήν:

Η Ρωσία έχανε τον έλεγχο στην Ουκρανία, την Πολωνία, τη Φινλανδία - Λιθουανία - Εσθονία - Λατβία. Σε καθεμιά από αυτές τις χώρες προωθήθηκε Κυβέρνηση ελεγχόμενη από τους καϊζερικούς. Επιπλέον, η Ρωσία παραχωρούσε το Ασδραχάν, το Καρς, το Βατούμ (περιοχή του Καυκάσου) στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, σύμμαχο τότε της Καϊζερικής Γερμανίας.

Συνοπτικά, η Ρωσία έχανε εδάφη που είχε προσαρτήσει τους δυο τελευταίους αιώνες, έχανε το ¼ των υπηκόων της. Όμως οι απώλειες αυτές ήταν μεταβατικές, γιατί σε λίγο κατέρρευσαν οι αντίπαλοι, η Καϊζερική Γερμανία και η Οθωμανική Αυτοκρατορία, που είχαν τα κέρδη από τη συνθήκη του Brest Litovsk.

Μεγαλύτερος κίνδυνος για τη νέα Κυβέρνηση των Σοβιέτ θα προέλθει σε λίγο από την άμεση στρατιωτική **Επέμβαση** των λεγόμενων φιλελεύθερων δημοκρατιών για ενίσχυση των αντισοβιετικών δυνάμεων μέσα στη χώρα των Σοβιέτ, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Ενδεικτική βιβλιογραφία:

1. Τζων Ρηντ, **Δέκα Μέρες που συγκλόνισαν τον Κόσμο** (μετ. Τούλας Δρακοπούλου), εκδ. «Τ. Δρακοπούλου»).

Β.3. Η Ρωσική Επανάσταση (1917-21)

2. Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ, **Παγκόσμια Ιστορία** (μετ. Δ. Π. Κωστελένου, εκδ. «Πλανήτης»), τομ. Β' (από τη Γαλλική Επανάσταση ως τη Ρωσική Επανάσταση).
3. Denis Richards, **Ιστορία της Σύγχρονης Ευρώπης** (1789-2000) μετ. Φ. Κ. Βώρος, εκδ. «Παπαδήμας», σσ. 471-76.
4. Kerry Davidson, **Twentieth Century Civilization**, "Barnes and Noble Books" London 1975, pp.128-32.
5. J. M. Roberts, **A General History of Europe**, 1880-1945, "Open University Set Book" (Longman Paperback), pp.316-20.
6. F.G. Dreyfuss - Ronald Marx - Raymond Poidevin, **Γενική Ιστορία της Ευρώπης**, τ.6^{ος} (από το 1848 μέχρι σήμερα), μετ. Τάκης Θεοδωρόπουλος – Πέτρος Παπαδόπουλος, Αθήνα 1985, σσ. 89-91.
7. Esmond Wright (general editor) **History of the World** , 2 (the Last Five Hundred Years), pp. 612-616.
8. William Z. Foster, **Ιστορία των Τριών Διεθνών**, («International Publishers», New York, 1955), μετ. στην ελληνική γλώσσα από τις εκδόσεις «Γνώσεις», κεφ. 3: Ίδρυση της 3^{ης} Διεθνούς, σσ. 364 κ.π. (Αθήνα, χ.χ.).

Β'. Εμφύλιος Πόλεμος στη Ρωσία. Προσπάθειες Επέμβασης Δυτικών Δυνάμεων και Ιαπωνίας

Η συνθήκη του Brest Litovsk (άνοιξη του 1918) ήταν οδυνηρή για το νεογέννητο και ασταθές ακόμη κράτος των Μπολσεβίκων, αλλά την ώρα εκείνη ανταποκρινόταν σε ανάγκη πιεστική για ειρήνευση προς τα έξω, ώστε να επιτευχθεί σταθεροποίηση του επαναστατικού κράτους στο εσωτερικό. Αυτή ήταν η διακηρυγμένη στρατηγική του Λένιν, που έβλεπε τα εσωτερικά προβλήματα της χώρας του: οικονομική κρίση, διοικητική αποδιοργάνωση, κοινωνική σύγκρουση. Εξάλλου, σε λίγο, προς το τέλος του 1918, κατέρρευσαν οι δυο γειτονικές αυτοκρατορίες (Γερμανία, Οθωμανικό Κράτος), που είχαν επωφεληθεί από την αναγκαστική υποχωρητικότητα των Μπολσεβίκων στο Brest Litovsk (την άνοιξη του ίδιου χρόνου).

Πιο απειλητικές για το νεαρό Σοβιετικό Κράτος των Μπολσεβίκων υπήρξαν άλλες εξελίξεις μέσα στο 1919: **εσωτερική αντεπανάσταση** που εκδηλώθηκε μέσα στη Ρωσία από δυνάμεις της τσαρικής κοινωνίας (οικονομικές, στρατιωτικές), που διεκδικούσαν να επανέλθουν στην παλαιότερη προνομιακή θέση τους, και **εξωτερική επέμβαση** από τις κεφαλαιοκρατικές κοινωνίες, που ένιωθαν ότι απειλούνται άμεσα από το επαναστατικό ρεύμα, το οποίο απλωνόταν από τη Ρωσία προς τις γειτονικές χώρες, με κύριο φορέα τις αριστερές κοινωνικές ομάδες, που οραματίζονταν τη δική τους κοινωνική απελευθέρωση και κοινωνική δικαιο-

οσύνη (π.χ. Σπαρτακιστές στη Γερμανία, το κίνημα του Μπέλα Κουν στην Ουγγαρία και διάφορα νεοσύστατα τότε Κομμουνιστικά Κόμματα σε άλλες χώρες, όπως το ΚΚΕ στην Ελλάδα, το οποίο ιδρύθηκε το Νοέμβριο του 1918, αρχικά ως Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος, ΣΕΚΕ).

Συγκεκριμένα:

- Μια εξέγερση των **Κοζάκων**⁴ στην περιοχή του Don (νότια Ρωσία) αποτέλεσε τον πυρήνα αντεπαναστατικού κινήματος εκεί. Ένας ρωσικός **Λευκός Στρατός**⁵ δρούσε με γερμανική ανοχή (connivance) στην περιοχή της Βαλτικής. Και μια ανεξάρτητη τοπική Κυβέρνηση ανακηρύχτηκε στην περιοχή του Omsk (Σιβηρία). Και όλες οι αντεπαναστατικές δυνάμεις υπό την ηγεσία πρώην τσαρικών στρατηγών κινούνταν προς το κέντρο της Επανάστασης των Μπολσεβίκων (Λένινγκραντ – Μόσχα).
- Παράλληλα προς αυτά τα αντεπαναστατικά κινήματα οι κεφαλαιοκρατικές χώρες οργάνωναν άμεση επέμβαση στο εσωτερικό της επαναστατημένης Ρωσίας των Μπολσεβίκων και προωθούσαν δυνάμεις από όπου μπορούσαν, όχι μόνο δικές τους αλλά και από άλλες χώρες, όσες μπορούσαν να πείσουν ή και να εκβιάσουν προς ενέργειες τέτοιες, με όποια μέσα διέθεταν κατά περίπτωση. Λογουχάρη, η Ελλάδα, που δεν είχε καμιά διαφορά με τη Ρωσία αλλά είχε και λόγους να διατηρεί σχέσεις καλές μαζί της, γιατί στη Ρωσία ιδιαίτερα προς τον Εύξεινο Πόντο και την Καυκασία ζούσαν πολυάριθμοι Έλληνες, υποχρεώθηκε να στείλει εκστρατευτικό σώμα στην Ουκρανία (1919) με τις δυνάμεις επέμβασης, προκειμένου να εξασφαλίσει τη διπλωματική βοήθεια Γαλλίας - Βρετανίας κατά την περίοδο της Μικρασιατικής περιπέτειας, που είχε αρχίσει με την απόβαση εκστρατευτικού Σώματος στη Σμύρνη (2/15 Μάη 1919). Συνολικά επιστρατεύθηκαν δυνάμεις Επέμβασης από 13 χώρες (Γαλλία, Βρετανία, Πολωνία, Τσεχία... Ιαπωνία... Ελλάδα. Βλ. και κεφ. Γ.1. σσ. 92-94)⁶.

⁴ **Κοζάκοι**: χωρικοί, ακρίτες – στρατιώτες, που ζούσαν ημινομαδικά στην περιοχή των ποταμών Ντον και Δνείπερου (Ουκρανία). Κατά καιρούς είχαν και μια προνομιακή μεταχείριση από τη ρωσική Κυβέρνηση για τις υπηρεσίες που πρόσφεραν ως φρουροί των νότιων συνόρων. Οι πιο πολλοί από αυτούς πολέμησαν κατά του Κόκκινου Στρατού το 1918-20. Εντάχθηκαν στο σοβιετικό κοινωνικό σύστημα κατά την περίοδο 1928-33 (με την επικράτηση του Στάλιν στο Σοβιετικό Κράτος).

⁵ Κατά τη διάρκεια της Αντεπανάστασης ονομάζονταν **Λευκοί Στρατοί** αυτοί που πολεμούσαν κατά του **Κόκκινου Στρατού** (κατ' αρχήν οι Ρώσοι αντεπαναστάτες και μαζί τους οι ξένοι που επιχείρησαν την Επέμβαση).

⁶ Για την ελληνική παρουσία στην **Επέμβαση** δείτε το τελευταίο λήμμα στην ενδεικτική βιβλιογραφία, στο τέλος του κεφαλαίου τούτου (σ. 74).

Β.3. Η Ρωσική Επανάσταση (1917-21)

Με θαυμαστή αντοχή και επιμονή ο Κόκκινος Στρατός των Μπολσεβίκων, οργανωμένος από το **Λέοντα Τρότσκι**, κατάφερε να αποκρούσει, να κάμψει, να απομακρύνει τους εισβολείς και αποδείχτηκε τελικά νικητής σε όλα τα μέτωπα και στην Πολωνία, η οποία είχε οργανώσει την πιο μεγάλη αντισοβιετική επιχείρηση βοηθούμενη και από το γαλλικό στρατό. Το καλοκαίρι του 1920 οι Σοβιετικοί μπόρεσαν και να εισβάλουν στην Πολωνία, σχεδόν ως τη Βαρσοβία. Η σύγκρουση στο μέτωπο αυτό τερματίστηκε με τη **συνθήκη της Ρίγας** (1920).

Μέσα στην ατμόσφαιρα όλης αυτής της κοσμογονικής προσπάθειας και δοκιμασίας (Επανάσταση – Επέμβαση – Απόκρουση) έλαβαν χώρα και οι ακόλουθες εξελίξεις, που επρόκειτο να έχουν σοβαρές συνέπειες αργότερα:

- Οι Μπολσεβίκοι είχαν λόγους να επανεύρουν τη συνέχεια της Διεθνούς Ένωσης Εργατών και προχώρησαν στην ίδρυση της **Γ' Διεθνούς** με κέντρο την πρώτη σοσιαλιστική Χώρα⁷. Και ως απάντηση στην Επέμβαση των Κεφαλαιοκρατών στη Ρωσία οι Μπολσεβίκοι αντιμετώπισαν το **ιδεολογικό / στρατηγικό δίλημμα**: Ανάπτυξη και οργάνωση του Σοσιαλισμού σε μια χώρα, ώσπου να οικοδομηθεί ένα ολοκληρωμένο και ισχυρό υπόδειγμα ή προώθηση της επαναστατικής ιδεολογίας και επανάστασης σε όλες τις χώρες όπου ιδρύονταν Κομμουνιστικά Κόμματα, για να υπονομευτούν οι κεφαλαιοκράτες στα μετόπισθεν; (Αυτό ήταν το βαθύτερο νόημα της αντιπαράθεσης Στάλιν – Τρότσκι. Και επικράτησε ο πρώτος).
- Επίσης, μέσα στις δύσκολες συνθήκες της Αντεπανάστασης με τους **λευκούς στρατούς** και της Επέμβασης (από τη Δύση και την Ανατολή, τη Βαλτική και τον Εύξεινο) κλονίζεται η οικονομική και κοινωνική πολιτική των Μπολσεβίκων. Ο κρατικός οικονομικός προγραμματισμός οδηγεί τελικά στην υποπαραγωγή και στη δημιουργία ενδοσοσιαλιστικής αντιπολίτευσης. Ο Λένιν υιοθετεί τη λεγόμενη **Νέα Οικονομική Πολιτική** (Ν.Ε.Π. ή NEP= New Economic Policy), η οποία για την ώρα εκείνη κρίθηκε ως αναγκαίο «ένα βήμα προς τα πίσω, για να γίνουν έπειτα δυο βήματα μπροστά». **Νέα Οικονομική Πολιτική** σήμαινε κάποιες παραχωρήσεις προς την ιδιωτική οικονομική δραστηριότητα, η οποία είχε αποτέλεσμα ευεργετικό για την οικονομική ζωή στη ρωσική οικονομία και δημιούργησε μια νέα μικροαστική τάξη, τους **κουλάκους**, και αργότερα μια νέα εστία έντασης ιδεολογικής ανάμεσα στους ηγέτες των Μπολσεβίκων⁸.

⁷ Συνέδριο της Μόσχας, 2-6 Μάρτη 1919 (στο βιβλίο του Willam Z. Forster, **Ιστορία των Τριών Διεθνών**, σσ. 369 κ.ε.).

⁸ Για τα θέματα αυτά θα επανέλθουμε στο κεφάλαιο: **Ο Κόσμος μας (εκτός από την Ελλάδα) κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου**, με την ενότητα: «Ε-

Ενδεικτική Βιβλιογραφία:

1. J. M. Roberts, **A General History of Europe**, 1880-1945, “Open University Set Book” (Longman Paperback), pp.316-20.
2. William Z. Foster, **Ιστορία των Τριών Διεθνών**, εκδόσεις «Γνώσεις» (Αθήνα, χ.χ.), σσ. 364 κ.π. «Ίδρυση της 3^{ης} Διεθνούς» (1919).
3. Για την ελληνική συμμετοχή στην εκστρατεία κατά των Μπολσεβίκων στην Ουκρανία μία ενημερωτική σελίδα περιέχεται στην **Ιστορία του Ελληνικού Έθνους** (της «Εκδοτικής Αθηνών»), τ. ΙΕ', σ. 212. Και μια ειδική μονογραφία, βιβλίο ολόκληρο, είναι τούτο: Κώστα Αυγητίδη, **Η Στρατιωτική Επέμβαση των Καπιταλιστικών Χωρών ενάντια στη Σοβιετική Ρωσία και η Ελλάδα** (1918-20), κεφ. 3^ο: «Η απόφαση και η έναρξη της στρατιωτικής επέμβασης», σσ. 47-64 (με 62 σημειώσεις- παραπομπές σε πηγές).

ξελίζεις στη Σοβιετική Ένωση από την επικράτηση της Επανάστασης», σσ. 110-114).

Β'.4. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΜΠΛΟΚΗ / ΠΕΡΙΠΛΟΚΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ Α' ΜΕΓΑΛΟ ΠΟΛΕΜΟ (1914-18) ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΑΠΟ ΑΥΤΟΝ (1919-22)

Α'. Το δΐλημα

Όταν κηρύχτηκε ο Α' Μεγάλος Πόλεμος (1914), είχαν αλυσιδωτά εμπλακεί σ' αυτόν σχεδόν άμεσα:

- Η Αυστρία κατά της Σερβίας (για τη δολοφονία που διαπράχτηκε από Σέρβο πατριώτη στο Σεράγεβο στις 28 Ιουνίου 1914, με θύμα τον αρχιδούκα του Αυστριακού θρόνου).
- Η Ρωσία υπέρ της Σερβίας (ως χώρας σλαβικής).
- Η Γερμανία υπέρ της Αυστροουγγαρίας¹ και εναντίον της Ρωσίας μέσω Πολωνίας αλλά και εναντίον της Γαλλίας διαμέσου του **ουδέτερου** Βελγίου.
- Η Αγγλία ως χώρα εγγυήτρια της **ουδετερότητας**² του Βελγίου και σύμμαχος της Γαλλίας και της Ρωσίας, που μαζί της συναποτελούσαν την **Entente (Τριπλή Συνεννόηση: Αγγλία – Γαλλία – Ρωσία)**.
- Σε λίγο (Οκτώβριος του 1914) προσχώρησε στην **Τριπλή Συμμαχία** (Αυστροουγγαρία – Γερμανία – Ιταλία) και η Οθωμανική Αυτοκρατορία, που πρόσφατα είχε νικηθεί από τους Βαλκάνιους και είχε αναγκαστεί να αποσυρθεί από τη Βαλκανική Χερσόνησο (δυτικά του Έβρου) και από τα νησιά του Αιγαίου Πελάγους.
- Τον Οκτώβριο του 1915 προσχώρησε στην Τριπλή Συμμαχία και η Βουλγαρία, η οποία είχε ιδιαίτερα οχληθεί από την επικράτηση των ελληνικών απόψεων στην πρόσφατη **συνθήκη του Βουκουρεστίου** (Αύγουστος 1913), γιατί έχασε (η Βουλγαρία) όσα διεκδικούσε στο Μακεδονικό χώρο από Καβάλα ως Θεσσαλονίκη.

Μπροστά σε αυτές τις εξελίξεις η Ελλάδα δεν μπορούσε να μείνει **ουδέτερη**, αφού γείτονες αντίπαλοί της εντάχθηκαν διαδοχικά στην Τριπλή Συμμαχία και, αν νικούσαν, αυτονόητο ήταν ότι θα ρίχνονταν στα εδάφη που η Ελλάδα είχε πρόσφατα απελευθερώσει (Μακεδονία – νησιά του Αιγαίου). Επιπλέον, η **Συμμαχία των Κεντρικών Αυτόκρα-**

¹ Αποτελούσαν η Γερμανία και Αυστροουγγαρία την καρδιά της **Τριπλής Συμμαχίας** μαζί με την Ιταλία, η οποία τελικά δε συμπορεύτηκε μαζί τους, γιατί είχε εδαφικές διαφορές με την Αυστρία στην περιοχή Τεργέστης και Τυρόλου (ΒΑ Ιταλία).

² Από το 1838 η Αγγλία είχε εγγυηθεί την **ουδετερότητα** του Βελγίου, γιατί δεν επιθυμούσε να βλέπει άλλη μεγάλη δύναμη απέναντι από τα νότια παράλια της (στενό της Μάγχης). Προτιμούσε να βλέπει εκεί το μικρό Βέλγιο και δίπλα την, επίσης μικρή, Ολλανδία.

τοριών ή Τριπλή Συμμαχία δεν μπορούσε να υποσχεθεί στην Ελλάδα κέρδη, αφού είχε μαζί της δυο εταίρους (Βουλγαρία, Τουρκία) με προφανείς βλέψεις αντίθετες προς τα ελληνικά συμφέροντα. Ενώ, αντίθετα, από την **Τριπλή Συνεννόηση**, η Αγγλία έφτασε να υποσχεθεί (το 1915) και παραχώρηση της Κύπρου, αν η Ελλάδα δεχόταν να συμπολεμήσει με την Αγγλία στο Βαλκανικό Μέτωπο ενάντια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (εδώ διακυβεύονταν πολύ μεγάλα βρετανικά συμφέροντα, κυρίως αφότου άρχισε η ιστορία των πετρελαίων Μοσούλης, τότε Οθωμανικής επαρχίας). Και γενικότερα: η Ελλάδα, χώρα μεσογειακή – ναυτική, είχε λόγους να επιδιώξει σύμπραξη με τη θαλασσοκράτειρα Βρετανία.

Για την Ελληνική πολιτική, λοιπόν, έμπαινε επιτακτικά το **ερώτημα**: Να ενεργήσουμε με ποιους, με ποιες προσδοκίες και με ποιες εγγυήσεις και πιθανότητες.

Β'. Οι πρωταγωνιστές της ελληνικής πολιτικής ζωής και οι συμπεριφορές τους

Σύμφωνα με τα συνταγματικά πλαίσια και τη διαμορφωμένη πρακτική τότε, την εξωτερική πολιτική εισηγείται ο Πρωθυπουργός, αλλά τα συναφή Διατάγματα υπογράφει ο βασιλιάς, άρα έμμεσα ο βασιλιάς ελέγχει την εξωτερική πολιτική, αφού μπορεί να μην υπογράψει τα Διατάγματα. Μέσα σε αυτά τα συνταγματικά πλαίσια (άρθρα 32, 38):

- Ο Πρωθυπουργός **Ε. Βενιζέλος** εκτιμούσε ότι οι περιστάσεις όλες συνηγορούσαν για σύμπραξη με την Αντάντ (Entente, Τριπλή Συνεννόηση), γιατί προβλεπόταν τελική επικράτηση της Αντάντ· ειδικότερα για την Ελλάδα, χώρα μεσογειακή, η σύμπραξη με τη θαλασσοκράτειρα Αγγλία ήταν ανάγκη.

Σκόπιμο να θυμίσουμε ότι ο **Βενιζέλος** είχε επικρατήσει στην ελλαδική πολιτική σκηνή από τις αρχές του 1910: αρχικά θεωρούμενος αντιδυναστικός, έπειτα προς το βασιλιά Γεώργιο διαλλακτικός και προς τον αποτυχημένο - από το 1897 και ύστερα - Διάδοχο θωπευτικός, ώσπου τον επανέφερε και στο Στράτευμα ως **Γενικό Επιθεωρητή**. Και συνέβαλε πολύ με τους χειρισμούς του (ο Βενιζέλος) για την ανάδειξη του Κωνσταντίνου σε ήρωα, θρύλο, μολονότι όλες οι ενδείξεις συνηγορούν στο ότι ο **Κωνσταντίνος** ήταν μια μετριότητα, την οποία ο Βενιζέλος αξιοποιούσε για προώθηση της εθνικής πολιτικής του, ενώ οι κόλακες του βασιλικού περιβάλλοντος πότιζαν με κολακείες περί στρατηγικής ιδιοφυΐας την ίδια μετριότητα ως δύναμη αντίπαλη στο φωτεινό ήλιο Βενιζέλο.

- Ο Κωνσταντίνος είχε όλες τις προϋποθέσεις (καταγωγής, παιδείας, αυλοκολακίας), ώστε να εκτρέφει αυτοθαυμασμό και ενδεχόμενα να ζηλεύει τον ιδιοφυή ευεργέτη του, διπλωμάτη, οικοδόμο της θριαμβικής πορείας του ελληνικού Στρατού–Στόλου κατά το 1912-13.

Επιπλέον, είχε ο **Κωνσταντίνος** συγγενικό δεσμό με τον αυτοκράτορα της Γερμανίας και πρωταγωνιστή της Τριπλής Συμμαχίας (είχε νυμφευτεί την αδελφή του αυτοκράτορα Σοφία) και είχε δεχτεί από τον ίδιο την πολύ κολακευτική διάκριση του **στρατάρχη**. Όταν έφτασε η κρίσιμη ώρα του πολέμου, ο Κωνσταντίνος πίστευε ότι ο πρωσικός (γερμανικός) στρατός ήταν ανίκητος και ένιωθε και προσωπική ευγνωμοσύνη προς τον γυναικάδερφό του και είχε ίσως καθημερινή υπόμνηση της συγγενικής σχέσης τους από τη σύζυγο³.

Γ΄. Τα γεγονότα του Πολέμου και οι προστριβές ανάμεσα στους Πρωταγωνιστές. Βήματα προς Εθνικό Διχασμό

Με αυτές τις νοοτροπίες ο Κωνσταντίνος και οι σύμβουλοί του αντιμετώπιζαν και τις πολεμικές εξελίξεις, που άμεσα ή έμμεσα ενδιέφεραν και την Ελλάδα. Έτσι:

- Όταν οι Αγγλογάλλοι, με ορμητήριο τα ελληνικά εδάφη και λιμάνια, πραγματοποίησαν επιχείρηση κατά των Τούρκων στην **Καλλίπολη** (άνοιξη του 1915), ο Βενιζέλος ως Πρωθυπουργός εισηγήθηκε **συμμετοχή** της Ελλάδας, ο βασιλιάς τον οδήγησε σε παραίτηση και διόρισε Πρωθυπουργό τον κορυφαίο αντιβενιζελικό Δ. Γούναρη και προκήρυξε **εκλογές** για την 31 του Μάη (13 Ιουνίου) 1915, σύμφωνα βέβαια με το συνταγματικό δικαίωμα που είχε.
- Όταν η Αυστροουγγαρία (με τη Βουλγαρία) επιτέθηκαν κατά της Σερβίας, ο Βενιζέλος εισηγήθηκε **συμπαράσταση** προς τη Σερβία, γιατί είχαμε συμβατική υποχρέωση από τον καιρό του Β΄ Βαλκανικού Πολέ-

³ Για όλα όσα γράψαμε παραπάνω αφθονούν οι πληροφορίες που έχουμε από πολλά πρόσωπα που έζησαν τα γεγονότα εκείνης της εποχής, είχαν ρόλους σημαντικούς, γνώριζαν τα πρόσωπα κι έγραψαν **Απομνημονεύματα** ή **Ιστορία** ή γνώριζαν τα πιο επίσημα έγγραφα, λ.χ. **Υπομνήματα** του Πρωθυπουργού προς τον Εξοχώτατον, απαντητικά κείμενα του βασιλιά (και Αρχιστράτηγου το 1912-13) και άλλα παραπλήσια. Ενδεικτικά βοηθήματα:

Γ. Βεντήρη, **Η Ελλάς του 1910-1920** (τόμοι 2).

Πολύδωρου Ενεπεκίδη, **Η δόξα και ο Διχασμός**.

Παύλου Πετρίδη, **Βασιλική Προδοσία** (1915-17): Οι συγκλονιστικές αποκάλυψεις της Κυβέρνησης Βενιζέλου στη Βουλή.

Σπ. Μαркеζίνη, **Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος**, τ. Γ΄, Μέρος Έκτον: Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και η Ελλάς (και συνοδευτικά πρωτογενή κείμενα στο **Παράρτημα** του τόμου).

Ενδεικτικά αποσπάσματα από τις πρωτογενείς πηγές περιλαμβάνονται στο (από 1983 ως 2003) σχολικό βιβλίο των: Β. Σκουλάτου - Ν. Δημακόπουλου - Σ. Κόνδη, **Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη**, τ. 3^{ος} (20ός αι.) για την γ΄ τάξη Λυκείου.

μου (1913). Ο Κωνσταντίνος υποστήριζε **Ουδετερότητα** (η οποία ουσιαστικά εξυπηρετούσε τη Γερμανία–Αυστροουγγαρία).

- Όταν οι Αγγλογάλλοι αποβίβασαν στρατιωτικές δυνάμεις δικές τους (και τα απομεινάρια του Σερβικού στρατού) σε εδάφη ελληνικά (Θεσσαλονίκη–Δυτική Μακεδονία) οι **βενιζελικοί** έβλεπαν απλή εξυπηρέτηση εμπολέμων, που τους θεωρούσαν δυνητικά συμμάχους. Οι κωνσταντινικοί μέμφονταν τους Αγγλογάλλους ότι παραβίαζαν την ελληνική **ουδετερότητα** και τους βενιζελικούς ότι ανέχονταν **τέτοια παραβίαση**.

Δ΄. Προς ανορθόδοξη συνταγματική πορεία

Εύλογο ήταν οι εκλογές να διεξαχθούν με κύριο θέμα το αν ήταν σωστή η άποψη / επιλογή τούτου ή εκείνου του πολιτειακού παράγοντα: του βασιλιά, που εισηγούμενος ουδετερότητα εξυπηρετούσε έμμεσα τη Γερμανία και τους συμμάχους της, ή του Βενιζέλου, που απέβλεπε άμεσα στην απελευθέρωση αλύτρωτων αδελφών με τη βοήθεια της Αντάντ. Παρόλο που είχε προφανή τη βασιλική εύνοια ο αντιβενιζελικός Γούναρης –ίσως και γι’ αυτόν ακριβώς το λόγο– ο λαός υπερψήφισε το Βενιζέλο. Ράπισμα για το Βασιλιά και καταδίκη για τους χειρισμούς του (ειδικά για κατάχρηση αρμοδιοτήτων που προσγράφονταν στον Κωνσταντίνο με το άρθρο 32 του Συντάγματος 1911). «**Ο λαός δεν edίστασε να αποφανθεί πανηγυρικός ότι προκρίνει την πολιτικήν των Φιλελευθέρων**»⁴. Αλλά λόγω ασθένειας του βασιλιά (κατά τη γνώμη μου πρόσχημα) η ορκωμοσία της νέας Κυβέρνησης αναβάλλονταν από τις 31 του Μάη που έγιναν οι εκλογές ως τις ...17 Αυγούστου 1915!⁵

Μόλις ανέλαβε την Πρωθυπουργία ξανά ο Βενιζέλος, ανέκυψε νέο πρόβλημα τριβής στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής: η Βουλγαρία (ως σύμμαχος της Αυστροουγγαρίας) κήρυξε γενική επιστράτευση, για να επιτεθεί κατά της Σερβίας, με την οποία η Ελλάδα είχε αμυντική συμμαχία. Ο Βενιζέλος θεώρησε χρέος να κηρύξει και εδώ γενική επιστράτευση, αλλά ο Κωνσταντίνος αρνήθηκε να υπογράψει το σχετικό Βασιλικό Διάταγμα. Ο Βενιζέλος υποχρεώθηκε σε παραίτηση (22 Σεπτ. 1915).

Ο Κωνσταντίνος προκήρυξε **νέες εκλογές**, από τις οποίες ο Βενιζέλος κήρυξε αποχή των Φιλελευθέρων, με το αιτιολογικό ότι δεύτερη διάλυση της Βουλής μέσα σε μερικούς μήνες είναι **κατάχρηση δικαιώματος από την πλευρά του βασιλιά**. Τη χώρα κυβερνούν πλέον βασιλικές

⁴ Παύλου Πετρίδη, **Σύγχρονη Ελληνική Πολιτική Ιστορία**, τ.3^{ος}, σ. 21.

⁵ Μπορείτε να φανταστείτε μετεκλογική ατμόσφαιρα όπου ένας πολιτικός σχηματισμός κέρδισε την εκλογική μάχη, αλλά δεν μπορεί να αναλάβει διακυβέρνηση, γιατί ασθενεί ο βασιλιάς;

Κυβερνήσεις (Αλεξ. Ζαΐμη, Στέφανου Σκουλούδη)⁶ με Βουλή μη αναγνωριζόμενη από το μισό εκλογικό σώμα.

Ε΄. Περιπλοκές με τους Εμπόλεμους

Παράλληλα οι Αγγλογάλλοι, αφού απέτυχαν στην επιχείρηση κατά της Καλλίπολης, αποβίβασαν τα στρατεύματά τους στη Θεσσαλονίκη παραβιάζοντας έτσι την ελληνική κυριαρχία και **ουδετερότητα**. Κήρυξαν επίσης ναυτικό αποκλεισμό στη χώρα, για να πιάσουν την Ελλάδα να προσχωρήσει στην Αντάντ. Τον επόμενο χρόνο (Μάη του 1916) οι γερμανοβουλγαρικές δυνάμεις εισέβαλαν στο ελληνικό έδαφος «περνώντας» από το οχυρό **Ρούπελ** και έφτασαν ως την **Καβάλα**, όπου είχε καταλήξει και το Δ΄ Σώμα Στρατού. Στόχος των Βουλγάρων ήταν η κατάληψη της πόλης. Ο διοικητής του Δ Σώματος συνταγματάρχης Χατζόπουλος αντιμετώπιζε την εξής κατάσταση: διαταγές της βασιλικής Κυβέρνησης των Αθηνών, που συνιστούσαν παροχή διευκολύνσεων στους Βουλγάρους και αποφυγή κάθε πράξης που θα δημιουργούσε ένταση, και άρνηση της Κυβέρνησης αυτής να δεχτεί την έκκλησή του να μετακινηθεί ο στρατός με ασφάλεια σε μέρος της Στερεάς Ελλάδας. Όταν οι Γερμανοβούλγαροι τελεσιγραφικά ζήτησαν την παράδοση της πόλης, είχε δυο επιλογές: ή την παράδοση ή την καταφυγή του στη βενιζελική Εθνική Άμυνα. Προτίμησε την αμαχητί παράδοση. Για να αποφύγει όμως την αιχμαλωσία του Σώματος από τους Βουλγάρους, με προσωπικές διαπραγματεύσεις με το Γερμανό στρατηγό Χιντεμπουργκ κατέφυγε στην προστασία των Γερμανών. 6.100 στρατιώτες, 430 αξιωματικοί και χωροφύλακες, 93 γυναίκες και 5 παιδιά μεταφέρθηκαν από αυτούς ως **αιχμάλωτοι πολέμου** στο Γκαίρλιτς (Görlitz) πόλη της πρώην Ανατολικής Γερμανίας όπου παρέμειναν στην παράξενη αυτή «φιλική αιχμαλωσία», μοναδική στην παγκόσμια ιστορία, περίπου δυόμισι χρόνια ως «internée», (=υπό επιτήρηση), υπό περιορισμό και κατά παράβαση των κανόνων του πολέμου, γιατί ούτε εμπόλεμοι ήταν, ούτε είχαν αιχμαλωτιστεί. Ένα μέρος του στρατού του Δ΄ Σώματος, 3.500 στρατιώτες και 150 αξιωματικοί υπό τον συνταγματάρχη Χριστόπουλο αγνόησαν τη διαταγή του Χατζόπουλου και κατάφεραν να διαφύγουν στη Θάσο και ενώθηκαν με τις δυνάμεις Εθνικής Άμυνας⁷.

⁶ Βαρύτατες αποκαλύψεις και κρίσεις ακούστηκαν γι' αυτές, όταν τον επόμενο χρόνο έγινε σχετική συζήτηση στη Βουλή. Σχετικά: Παύλου Πετρίδη, **Σύγχρονη Ελληνική Πολιτική Ιστορία**, τ.3^{ος}, κεφάλαιο πρώτο. Με επιμέλεια του ίδιου: **Βασιλική Προδοσία**, εκδόσεις «Προσκήνιο».

⁷ Παύλου Πετρίδη, **Βασιλική Προδοσία (1915-17)** σσ. 174-179, Εκδοτικής Αθηνών, **Ι.Ε.Ε.** τ. ΙΕ΄, σσ.35,38-39.

Με αυτές τις εξελίξεις δεν μπορούσαν πια ούτε προσχηματικά οι κωνσταντινικοί να μιλούν για ουδετερότητα, αφού αποδέχονταν κατάληψη εθνικού εδάφους όχι απλά από διερχόμενους εμπόλεμους, αλλά από διεκδικητές ελληνικών εδαφών, που είχαν νικηθεί πριν από τρία χρόνια και επανέρχονταν (30 Αυγούστου / 12 Σεπτεμβρίου 1916) για να μείνουν. Και η υπομονή των επικριτών του βασιλιά έφτασε σε ένα όριο: εκδηλώθηκε φιλοανταντικό κίνημα στη Θεσσαλονίκη, **το Κίνημα της Εθνικής Άμυνας**, από βενιζελικούς αξιωματικούς. Ο Βενιζέλος έφυγε από την Αθήνα για τα Χανιά και από εκεί για Θεσσαλονίκη, όπου αρχές Οκτώβρη 1916 σχηματίζει Κυβέρνηση και -όπου επικρατεί- κινεί τις αναγκαίες διαδικασίες για επιστράτευση **με διακηρυγμένη πρόθεση για συμμαχία με την Αντάντ**. Έχει επίνευση της Αντάντ και αντιμετωπίζει βέβαια την αντίδραση του Βασιλικού Κράτους της Αθήνας. Η χώρα έχει δυο Κυβερνήσεις, που οι οπαδοί τους μισούνται αμοιβαία. Ο **εθνικός Διχασμός** δεν είναι πια μια προσωπική διαφωνία, είναι βαθύς **διχασμός μιας κοινωνίας**, με δυο αντίπαλες Κυβερνήσεις, με ουσιώδεις διαφορές σε σοβαρά ζητήματα εξωτερικής πολιτικής⁸.

Στ'. Εξελίξεις στην Ελλάδα των δύο Κυβερνήσεων

Βασιλική Κυβέρνηση στην Αθήνα, με όλη τη δόξα του «στρατηλάτη» (για την οποία είχε εργαστεί και ο Βενιζέλος) και με το βάρος και τις σκιές που δημιουργήσε ύστερα ο Κωνσταντίνος ωςτην παράδοση του Δ' Σώματος Στρατού σε αιχμαλωσία!...

Προσωρινή (Επαναστατική) Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης (από τον Οκτώβριο του 1916 ως τον Ιούλιο του 1917), με επείγον έργο τη συγκρότηση στρατού, αλλά χωρίς κυβερνητικό οργανισμό και χωρίς οργανωμένη οικονομία. Μόνο με πολλούς αξιωματούχους, που έφταναν συνεχώς από το νότο ως εθελοντές πρόθυμοι να υπηρετήσουν.

Οι δυνάμεις της Αντάντ διατηρούσαν διπλωματικές επαφές και με τις δυο κυβερνήσεις, ώστε:

- Να μπορούν να εποπτεύουν τη μία, στο νότο, και ενδεχόμενα να την ελέγξουν. (Τελικά δεν απέφυγαν τις προστριβές μαζί της. Το Νοέμβρη του 1916 δεν μπόρεσαν να αποτρέψουν ασχημίες από κωνσταντινικούς κατά των βενιζελικών- τα **Νοεμβριανά**⁹ – όταν αποβίβασαν στρατιωτικό

⁸ Ν. Πετσάλη – Διομήδη, **Η Ελλάδα των δύο Κυβερνήσεων** (1916-1917).

⁹ **Νοεμβριανά** έχουν αποκληθεί: η σύγκρουση των «επιστράτων» με τις συμμαχικές δυνάμεις στις 18-19 Νοέμβρη 1916, μετά την απόβαση του στρατιωτικού αγήματος της Αντάντ στον Πειραιά, καθώς και τα επεισόδια βίας, που ακολούθησαν στην Αθήνα και σε άλλες πόλεις της χώρας από τους κωνσταντινικούς, κυρίως **επίστρατους**, κατά των βενιζελικών.

άγημα στον Πειραιά και έφτασαν σε αψιμαχίες προς τους υποστηρικτές του Κωνσταντίνου στην Αθήνα).

- Να βοηθήσουν την άλλη, στο βορρά, με οικονομικά μέσα και όπλα, για να μπορεί έπειτα να τους ενισχύσει στρατιωτικά στα μέτωπα του πολέμου.

Αυτή η **Κυβέρνηση (της Θεσσαλονίκης)** προωθούσε νομοθετικό έργο χωρίς Βουλή, με νομοθετικά διατάγματα, που δημοσιεύονταν στην «Εφημερίδα της Προσωρινής Κυβέρνησης». Για τη συγκρότηση Στρατού, εκτός από οικονομικά μέσα και όπλα, χρειαζόταν λαϊκή υποστήριξη. Είχε βέβαια τη συμπαράσταση εκείνων που είχαν οργανώσει το **Κίνημα της Εθνικής Άμυνας**. Είχε και τη συμπάθεια των οπαδών του Κόμματος των Φιλελευθέρων. Χρειαζόταν όμως γενικότερη λαϊκή υποστήριξη. Ίσως γι' αυτόν το λόγο η Προσωρινή Κυβέρνηση ξεκίνησε μια νομοθεσία κοινωνικής πολιτικής για **απαλλοτρίωση** μεγάλων τσιφλικιών¹⁰ και αποκατάσταση ακτημόνων, αλλά στην εφαρμογή της προχώρησε άτολμα και αναβλητικά. Ουσιαστικά το θέμα αυτό επρόκειτο να προωθηθεί υπό την πίεση άλλων αναγκών μετά το 1922, όταν η κοινωνία είχε να περιθάλψει και αποκαταστήσει πολλές εκατοντάδες χιλιάδες πρόσφυγες.

Επίσης, την ίδια εποχή προωθήθηκε η πρώτη ουσιαστική **Εκπαιδευτική (Γλωσσοεκπαιδευτική, ακριβέστερα) Μεταρρύθμιση**¹¹, με την οποία προβλεπόταν **γλώσσα δημοτική** για το Δημοτικό Σχολείο, κάτι που φαινόταν απίστευτο ύστερα από την περί γλώσσας ρήτρα του Συντάγματος του 1911 - σύμφωνα με το Σύνταγμα του 1911 επίσημη γλώσσα οριζόταν η **καθαρεύουσα!!** (Δικά μου τα θαυμαστικά).

Τελικά, η **Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης**, για να αποδώσει το αναμενόμενο έργο ως σύμμαχος της Αντάντ, χρειαζόταν να **απαλλαγεί** από την αρνητική παρουσία του Κωνσταντίνου στο νότο και να επιστρέψει στην Αθήνα ως Κυβέρνηση της Ελλάδας, προκειμένου και να αξιοποιήσει τη συνολική στρατιωτική προετοιμασία της χώρας. Αυτά προκύπτουν και από τις συζητήσεις και εκτιμήσεις που έκανε (με γραπτά **Υπομνήματά** του στο Βενιζέλο) ένας έκτακτος διπλωματικός εκπρόσωπός του, ο **Αλέξανδρος Ν. Διομήδης**, ο οποίος είχε αποστολή να συναντήσει στο Παρίσι και στο Λονδίνο διάφορους κυβερνητικούς παράγοντες της Αγγλίας και της Γαλλίας, ως το επίπεδο των Πρωθυπουργών¹².

¹⁰ Γ. Λεονταρίτη, «Το Ελληνικό Εργατικό Κίνημα και το Αστικό Κράτος» (στον τόμο: **Μελετήματα γύρω από το Βενιζέλο και την εποχή του**). Επίσης, **Ι.Ε.Ε.**, τ. ΙΕ΄, σσ. 74-86, 296-303.

¹¹ Νομοθετικό Διάταγμα 2585/11-5-1917 (Εφημ. της Προσωρινής Κυβέρνησης, αριθμός φύλλου 96/30-5-1917).

¹² Ν. Πετσάλη – Διομήδη, **Η Ελλάδα των δύο Κυβερνήσεων** (1916-1917), εκδόσεις «Φιλιππότη».

Οι δυο δυνάμεις της Αντάντ (Αγγλία, Γαλλία) τερμάτισαν τις προσπάθειες συνεννόησης με τις βασιλικές Κυβερνήσεις της Αθήνας και ζήτησαν τηλεγραφικά την παραίτηση του Κωνσταντίνου (2/15 Ιουνίου 1917), ώστε να ανοίξει ο δρόμος για **Ενοποίηση της Ελληνικής παρουσίας** στην πολεμική προσπάθεια της Αντάντ, με μια Ελληνική Κυβέρνηση, αυτή που ήταν προσανατολισμένη προς την Αντάντ. Πράγματι ο Κωνσταντίνος με τη βασιλική οικογένεια έφυγαν για το εξωτερικό αφήνοντας τοποτηρητή του θρόνου το γιο τους Αλέξανδρο, ο οποίος ανέθεσε (προφανώς υπό την πίεση της Αντάντ) την πρωθυπουργία στο Βενιζέλο. Και ο Βενιζέλος με τη σειρά του κάλεσε τους Υπουργούς του από τη Θεσσαλονίκη και ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας ενωμένης πια (13 Ιουνίου 1917).

Ζ'. Η Ελλάδα σύμμαχος της Αντάντ (Entente). Αναβίωση της Βουλής των «Λαζάρων»

Για να παράγει νομοθετικό έργο η Κυβέρνηση Βενιζέλου χρειαζόταν Βουλή, όχι βέβαια την κωνσταντινική, την οποία είχε χαρακτηρίσει ο Βενιζέλος ως παράνομο γέννημα καταχρηστικής διάλυσης της προηγούμενης Βουλής, της νόμιμης, η οποία είχε προκύψει από εκλογές συνταγματικά νόμιμες (της 31 Μαΐου 1915) και ο Κωνσταντίνος την οδήγησε σε διάλυση 2-3 μήνες αργότερα¹³. Αυτήν επανέφερε στην Κοινοβουλευτική ζωή ο Βενιζέλος το 1917 (γι' αυτό ονομάστηκε Βουλή των «**Λαζάρων**»), με την προοπτική να ολοκληρώσει τη θητεία της, πλήρη τετραετία (αφού είχε βίο μόλις τριών μηνών και η διάλυσή της το Σεπτέμβριο/Οκτώβριο 1915 είχε χαρακτηριστεί εξωσυνταγματική). Και αμέσως η Ελληνική Κυβέρνηση κινητοποιεί τις στρατιωτικές δυνάμεις της στο Μακεδονικό Μέτωπο για το συμμαχικό αγώνα κατά των Γερμανοβουλγάρων και μετέχει θριαμβικά στη μάχη του Σκρα (17/30 του Μάη 1918).

Η Βουλγαρία συνθηκολογεί (το Σεπτέμβρη του 1918), ακολουθεί στη συνθηκολόγηση και η Οθωμανική Αυτοκρατορία (και οι Κεντρικές Αυτοκρατορίες, Αυστροουγγαρία και Γερμανία, το Νοέμβριο του 1918).

Μαζί με τους Συμμάχους ο ελληνικός στρατός προχωρεί στην Ανατολική Θράκη και ο ελληνικός στόλος αναπλέει τα Στενά ως το Βόσπορο. Ωρες θριάμβου για την πολιτική Βενιζέλου. Αλλά υπάρχει απόσταση ως την τελική έκβαση, με απρόβλεπτες εξελίξεις.

Προς το τέλος του 1918 οι νικητές συνέρχονται στο Παρίσι, για να συζητήσουν τους όρους που επρόκειτο να επιβάλουν στους νικημένους. Γράψαμε τα δέοντα σε προηγούμενο κεφάλαιο (όπου αφηγηθήκαμε την

¹³ Δείτε το ιστορικό τους στη σελίδα 78 (Προς ανορθόδοξη συνταγματική πορεία).

πορεία όλη του Α΄ Μεγάλου Πολέμου σσ. 55 - 65), εδώ θυμίζουμε τις δυο συνθήκες που αφορούσαν άμεσα τη χώρα μας. Με τη **συνθήκη του Neilly** (Νοέμβρης του 1919) η Βουλγαρία εκχωρούσε στην Ελλάδα την περιοχή από το Νέστο ως τον Έβρο (Νομούς Καβάλας, Δράμας, Έβρου), την οποία είχε καταλάβει κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους (**συνθήκη του Βουκουρεστίου**, Αύγουστος 1913).

Δυσκολότερες ήταν οι διαπραγματεύσεις για τη **Συνθήκη των Σεβρών** (1920, διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας), γιατί κρίνονταν με αυτήν κολοσσιαία συμφέροντα Άγγλων, Γάλλων, Ιταλών, Αμερικανών στην περιοχή της Μέσης Ανατολής, όπου είχε αρχίσει η εκμετάλλευση πετρελαίων (π.χ. στη Μοσούλη).

Ο Βενιζέλος είχε υποβάλει (στο Συνέδριο των Συμμάχων, που είχαν συνέλθει από το Δεκέμβριο του 1918 στο Παρίσι) το **Υπόμνημα** των ελληνικών διεκδικήσεων. Με το **αιτιολογικό** ότι στη Δυτική Μικρασία ζούσαν εκατοντάδες χιλιάδες Έλληνες και συνέρρεαν εκεί και άλλοι πολυάριθμοι από το εσωτερικό της Μικρασίας, ο Βενιζέλος διεκδικούσε μία ζώνη που εκτεινόταν από το νότο (περιοχή της Μάκρης) ως το βορρά (περιοχή Πανόρμου στην Προποντίδα), αφού οι νικητές κινούνταν προς διανομή ζωνών επιρροής με κίνητρο / κριτήριο τους την εκμετάλλευση του ορυκτού πλούτου. Ο Βενιζέλος επικαλούνταν **κριτήριο ιστορικό**: προστασία ελληνικών πληθυσμών, που ζούσαν εκεί από πολλούς αιώνες και αποτελούσαν κάπου και την πλειοψηφία (π.χ. στη Σμύρνη).

Με τη **Συνθήκη των Σεβρών** (καλοκαίρι του 1920):

- Η Ελλάδα έπαιρνε την ανατολική Θράκη πλην Κωνσταντινούπολης.
- Έπαιρνε οριστικά τα νησιά του Αιγαίου (με αναγνώριση και από την Τουρκία) πλην Δωδεκανήσου (που είχε κατακτηθεί από την Ιταλία το 1911) και Ίμβρου και Τενέδου, που είναι στην έξοδο των Δαρδανελίων, και παρέμεναν στην κατοχή της Τουρκίας.
- Επιπλέον, αναλάμβανε την επιτήρηση μιας εδαφικής περιοχής 17.400 τετρ. χιλιομέτρων στην ενδοχώρα της Σμύρνης, με την πρόνοια ότι μετά πενταετία επρόκειτο να κριθεί με δημοψήφισμα η τελική τύχη της περιοχής (άρθρα 68-73)¹⁴.

Η΄. Μικρασιατική περιπέτεια – Προσφυγιά

Μέσα στα επόμενα δυο χρόνια οι προοπτικές αυτές ανατράπηκαν από τα θεμέλια. Γιατί:

Ο Βενιζέλος παρουσίασε το έργο του στη Βουλή και αμέσως προκήρυξε **εκλογές**, αφού είχε λήξει η θητεία εκείνης της «Βουλής των Λαζά-

¹⁴ Διον. Κόκκινου, **Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος**, τ. Β΄, σσ. 1250-1334: «Η Ελλάς εις την Μικράν Ασίαν».

ρων», (για τις οποίες, άλλωστε, και επανειλημμένα είχε υποσχεθεί ότι επρόκειτο να γίνουν μόλις θα είχε υπογραφεί συνθήκη ειρήνης)¹⁵.

Στην περίπτωση εκείνη η ειρήνη ήταν θρίαμβος. Η Βουλή τίμησε το Βενιζέλο ως «Άξιον της Πατρίδος». Αλλά και ο θρίαμβος αυτός είχε σκιαστεί από ένα νέφος βασιλικής μισαλλοδοξίας: δυο βασιλόφρονες απότακτοι αξιωματικοί είχαν επιχειρήσει δολοφονική απόπειρα κατά του Βενιζέλου, όταν είχε πάει στο σταθμό του τρένου Λυών (Gare de Lyon= σταθμός της Λυών) στο Παρίσι, για την επιστροφή του στην Αθήνα.

Το κλίμα της μισαλλοδοξίας είχε ενταθεί και επικράτησε κατά τη δίμηνη προεκλογική περίοδο που ακολούθησε. [Οι εκλογές είχαν προκηρυχτεί για τον Οκτώβρη του 1920, και πραγματοποιήθηκαν την 1-11-1920, γιατί είχε παρεμβληθεί ο αδόκητος θάνατος του βασιλιά Αλέξανδρου από δήγμα (δάγκωμα) πιθήκου]. Κατά τις εκλογές εκείνες φαίνεται ότι λιγότεροι είχαν επηρεαστεί από το θρίαμβο της πολιτικής Βενιζέλου και πολλοί ήταν οι δυσαρεστημένοι ή κουρασμένοι από τη μακροχρόνια πολεμική προσπάθεια και τις κυβερνητικές βιαιότητες ή και ατασθαλίες που είχαν σημειωθεί από τους βενιζελικούς ως κυβερνώντες, ιδιαίτερα την τριετία 1917-1920. Και – με τη βοήθεια και του εκλογικού συστήματος¹⁶ – κέρδισαν τις εκλογές οι αντιβενιζελικοί, χρησιμοποιώντας και ένα συγκινησιακά ελκυστικό αλλά πολιτικά απατηλό προεκλογικό σύνθημα, το «**Οίκαδε**» (= επιστροφή των παιδιών από το μέτωπο το μικρασιατικό στην Πατρίδα, στο σπίτι). Μόλις κέρδισαν τις εκλογές οι αντιβενιζελικοί, αμέσως άλλαξαν πολιτική λέγοντας: η εκστρατεία (στο μικρασιατικό μέτωπο) συνεχίζεται! Και αμέσως ανήγγειλαν δημοψήφισμα για την παλινόρθωση του Κων/νου. Την ενέργεια αυτή κατήγγειλαν οι φιλελεύθεροι. Δήλωσαν ότι «**δεν θα θεωρήσουν τα αποτελέσματα του δημοψηφίσματος ως την απόθευτον και ειλικρινή γνώμην του Λαού, αλλ' ως προϊόν νοθείας και αποτέλεσμα ψυχολογικής βίας υφ' ούς όρους θα**

¹⁵ Παύλου Πετρίδη, *Σύγχρονη Ελληνική Πολιτική Ιστορία*, γ' τόμος, σσ. 34-38.

Επίσης Σπ. Μαρκεζίνη, *Ιστορία Πολιτική της Νεωτέρας Ελλάδος*, τ. 4^{ος}, σσ. 224 κ.π. 304 κ.π.

¹⁶ Ήταν πλειοψηφικό με ευρεία περιφέρεια. Οι Βενιζελικοί κέρδισαν με συντριπτική πλειοψηφία τις τρεις από τις δέκα εκλογικές περιφέρειες, έχασαν με μικρή διαφορά τις άλλες επτά, κέρδισαν έτσι περί τα 3/10 των εδρών, οι αντίπαλοι τα 7/10. Οι ψήφοι στις εκλογές ήταν: Φιλελεύθεροι 375.803, (ποσοστό 50,23%), ενωμένη αντιπολίτευση 368.678 (ποσοστό 49,23%). Έδρες: οι πρώτοι πήραν 118, οι δεύτεροι 251. Ερμηνεία του φαινομένου φαίνεται στην προηγούμενη διευκρίνιση: οι Βενιζελικοί κέρδισαν με μεγάλη πλειοψηφία σε 3 μόνο ευρείες εκλογικές περιφέρειες, οι αντίπαλοι με μικρότερη πλειοψηφία κέρδισαν σε 7. Και από αυτό καθορίστηκε και ο αριθμός των εδρών που πήραν.

τελεσθή»¹⁷ και αρνήθηκαν τη συμμετοχή τους σ' αυτό. Και ο Π. Πετρίδης συνεχίζει: «Με δεδομένη την αποχή των δημοκρατικών ψηφοφόρων το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος της 22^{ας} Νοεμβρίου απέφερε ποσοστό 98% υπέρ του εκπτώτου...».¹⁸

Και το πιο δυσάρεστο ήταν ότι η ελληνική κοινωνία φέρνοντας πίσω ένα βασιλιά ανίκανο και πεισματάρη και γνωστό γερμανόφιλο έχασε τη διπλωματική στήριξη της Αντάντ (αντικωνσταντινικής) την ώρα που τη χρειαζόταν.

Οι συνέπειες: Η εκστρατεία στη Μικρασία συνεχιζόταν, ο στρατός εκεί δεν περιοριζόταν στο να θωρακίσει αμυντικά την περιοχή της Σμύρνης (17.400 τετρ. χιλιόμ.) σύμφωνα με τη συνθήκη των Σεβρών (άρθρα 59,70,71) αλλά κυνηγούσε τους τούρκους Τσέτες (αντάρτες του Κεμάλ) στο εσωτερικό της Μικρασίας, περίπου ως την Άγκυρα. Και ήταν βέβαιο ότι έτσι αδυνάτιζε καθημερινά η θέση του, κάθε βήμα «προέλασης» στο εσωτερικό ήταν κίνηση πιο μέσα στην παγίδα. Και είναι να απορεί κανείς πώς μπόρεσαν οι στρατιωτικοί χωρίς αντιπρόταση στρατιωτική να προχωρούν σε βέβαιη αυτοπαγίδευση. Αλλά είχαν «ιδιοφυή» βασιλιά αρχιστράτηγο (!), που κατά τη διάρκεια μιας επίσκεψής του στο μικρασιατικό μέτωπο ζήτησε και αναδρομική απόδοση της βασιλικής χορηγίας για την περίοδο της εξορίας του (1917-20)¹⁹!

Η αθέατη πλευρά της ιστορίας αυτής είναι τούτη: όσο προχωρούσε ο ελληνικός στρατός από τη Σμύρνη προς το εσωτερικό απασχολούνταν και οι Τούρκοι του Κεμάλ με τους Έλληνες «εισβολείς» και άφηναν αφύλακτη την άλλη πλευρά του Κράτους τους στον Ευφράτη. Εκεί Βρετανικά στρατεύματα προωθούνταν από τον Περσικό Κόλπο προς ...τα πετρέλαια της Μοσούλης! Και ...συμπτωματικά, όταν οι Βρετανοί έφτα-

¹⁷ ο.π. σ. 57.

¹⁸ Το δημοψήφισμα της 22 Νοεμβρίου 1920 έδωσε σε ψήφους:

999,960 υπέρ του Κωνσταντίνου,

10,383 εναντίον του

Ερωτήματα:

Αν τα παραπάνω νούμερα ευσταθούν, τι έγιναν στο δημοψήφισμα οι βενιζελικοί ψήφοι των εκλογών της 1ης Νοέμβρη 1920 με δεδομένη τη δήλωση αποχής τους; Και πώς βρέθηκαν περισσότεροι ψήφοι από εκείνες των εκλογών της 1ης Νοέμβρη 1920;

Για την όλη ατμόσφαιρα εκλογών και δημοψηφίσματος: Φ.Κ.Βώρου **Μικρασιατικός Πόλεμος** στο σχολικό βιβλίο: **Θέματα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας από τις Πηγές** σ. 328 κ.π. και σ. 348.

Για παραπέρα επιβεβαίωση των συνθηκών διεξαγωγής του δημοψηφίσματος προσθέτουμε κάποιες βιβλιογραφικές πληροφορίες: Εκδοτικής Αθηνών, **Ιστορία του Ελληνικού Έθνους**, τ. ΙΕ΄(1913-1941), σσ.146-150.

¹⁹ Ν. Αλιβιζάτου, **Η Βασιλική Περιουσία** (2003), εισαγωγικό κεφάλαιο.

σαν εκεί, κατέρρευσε το ελληνικό μέτωπο στο Σαγγάριο και βρέθηκε η Σμύρνη στις φλόγες (Αύγουστο – Σεπτέμβριο 1922)²⁰! Στις εργασίες Συνδιάσκεψης για τη νέα **Συνθήκη Ειρήνης (στη Λοζάνη, 1923)** βασικοί αντίπαλοι ήταν Έλληνες – Τούρκοι και διαιτητής ο Βρετανός Κόρζον, ο οποίος βέβαια φρόντισε ειδικά για την τύχη της Μοσούλης, να μείνει βρετανική²¹.

Κλείνω αυτή την παράγραφο με τον ορισμό της λέξης «**περιπέτεια**»: στη γλώσσα το θέατρο από τα παλιά χρόνια «περιπέτεια» σημαίνει: «την εις το εναντίον των πραττομένων μεταβολήν» (= περιπέτεια είναι η μεταβολή μιας κατάστασης / εξέλιξης σε κάτι αντίθετο προς τα πραττόμενα, προς τα επιδιωκόμενα, προς τα προσδοκώμενα από την πλευρά των δρώντων προσώπων). Με αυτό το νόημα ήταν μια τραγική περιπέτεια για τον Ελληνισμό η επιχείρηση (διπλωματική – στρατιωτική) στο μικρασιατικό έδαφος από την απόβαση στη Σμύρνη (Μάη του 1919) ως την πυρπόληση της Σμύρνης (το Σεπτέμβριο του 1922).

Θ'. Μερικά κοινωνικά θέματα της περιόδου εκείνης (1918-23)

Όπως είναι σύνηθες, η αφήγηση πολιτικοστρατιωτικών και διπλωματικών γεγονότων μας παρέσυρε σε μονομέρεια. Οφείλουμε να μνημονεύσουμε πολύ σημαντικές κοινωνικές εξελίξεις της ίδιας κρίσιμης περιόδου:

(1) Από το Μάη του 1917 η Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης είχε νομοθετήσει μία **Γλωσσοεκπαιδευτική Μεταρρύθμιση** (Ν.Δ.

²⁰ Νομίζω ότι οφείλω εδώ να θυμίσω μια ενδιαφέρουσα επιστολή που έστειλε από το Μικρασιατικό Μέτωπο ο **πρίγκιπας Ανδρέας στον Ιω. Μεταξά**, φίλο της βασιλικής οικογένειας πολύ στενό. Ο πρίγκιπας υπηρετούσε εκεί ως υψηλόβαθμος αξιωματικός. Και στις 15 Δεκεμβρίου 1921 ενοχλήθηκε που οι εκεί Έλληνες εκδήλωσαν αισθήματα φιλικά προς το πρόσωπο του Ελ. Βενιζέλου (που δεν ήταν πια Πρωθυπουργός) με την ευκαιρία της ονομαστικής εορτής του (15 Δεκεμβρίου). Ενοχλημένος ο πρίγκιπας έγραψε στην επιστολή του και τα ακόλουθα ευγενικά λόγια: «απαίσιοι πραγματικώς είναι οι εδώ Έλληνες πλην ελαχίστων....θα ήξιζε πράγματι να παραδώσωμεν την Σμύρνην εις τον Κεμάλ, δια να τους πετσκοκόνη όλους αυτούς τους αχρείους»! Ο Μεταξάς εγγράφει την επιστολή του πρίγκιπα στο **Ημερολόγιό** του, το οποίο αργότερα έχει εκδώσει η κόρη του. Από αυτό αντιγράφει ο συγγραφέας του σχολικού βιβλίου **Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία από τις πηγές** (γ' Λυκείου, «Δέσμη Γ'») σ. 367, όπου το απόσπασμα 15^α με τη σχετική παραπομπή.

²¹ Νομίζω ότι το πιο κατατοπιστικό μελέτημα γι' αυτή τη μικρασιατική περιπέτεια είναι το (από 1983 ως 2002) σχολικό βιβλίο για την Γ' Λυκείου, Θεωρητική Κατεύθυνση: **Θέματα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας από τις πηγές**. Κεφ. 7^ο «Μικρασιατικός Πόλεμος 1918-23».

2585/11-5-1917.Φ.Ε. της Προσωρινής Κυβέρνησης 96/30-5-1917), που συνεχίστηκε βέβαια, όταν η Κυβέρνηση εκείνη μετακινήθηκε στην Αθήνα (Ιούλιο 1917). Οι άνθρωποι που κινήθηκαν γι' αυτήν ήταν κορυφαίοι επιστήμονες στους τομείς της Παιδαγωγικής, της Φιλοσοφίας Εκπαίδευσης, της Γλωσσολογίας (Δελμούζος Αλεξ., Γληνός Δημ. Τριανταφυλλίδης Μανόλης) και άλλοι κορυφαίοι της Λογοτεχνίας (όπως ο Ζ. Παπαντωνίου). Και ήταν πρόθυμοι να συνδράμουν για την προσπάθεια συμμετέχοντας στη συγγραφή βιβλίων. Η διετία που ακολούθησε έδειξε την ποιότητα έργου που μπορούσαν οι άνδρες εκείνοι να προωθήσουν. Τότε λ.χ. εμφανίστηκε το παιδαγωγικά πρωτοποριακό βιβλίο, **«Το Αλφαβητάρι με την Ήλιο»**. Παρά την περιπέτεια που ακολούθησε μετά τη νίκη των αντιβενιζελικών την 1^η Νοέμβρη 1920, το δείγμα έργου που είχε παρουσιάσει η Μεταρρύθμιση δεν ξεχάστηκε, έμεινε σημείο αναφοράς θετικής για όλες τις μεταγενέστερες εκπαιδευτικές προσπάθειες.

Πάντως, όταν κέρδισαν οι αντιβενιζελικοί, συγκρότησαν αμέσως **Επιτροπείαν** ανατροπής της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης (ενοχλητική υπόθεση η παιδεία των πολλών). Και αποφάνθηκε η Επιτροπεία : **«Τα βιβλία να καώσιν»**. Απάντησε ο Δελμούζος με ένα άρθρο σημαντικό: **«Πριν καούν»**, οι υπεύθυνοι να στοχαστούν την ουσία του εκπαιδευτικού / παιδαγωγικού φαινομένου.

(2) Όταν είχε λήξει ο Μεγάλος Πόλεμος και είχαν υπογράψει ανακωχή Βούλγαροι, Τούρκοι, Γερμανοί, τότε έκριναν το χρόνο κατάλληλο οι εκπρόσωποι των διαφόρων Εργατικών Σωματείων και Σοσιαλιστικών Ομάδων να πραγματοποιήσουν ενοποιητικά συνέδρια και να συγκροτήσουν ενιαίο κίνημα εργατών για κοινωνικούς αγώνες. Τον Οκτώβρη του 1918 πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα **Πανελλήνιο Εργατικό Συνέδριο**, όπου οι σοσιαλιστές πέτυχαν να γίνει δεκτή η ιδέα ότι η **πάλη των τάξεων** αποτελεί αρχή πολιτικής δράσης. Τότε ιδρύθηκε ή **Γενική Συνμοσπονδία Εργατών Ελλάδας** (ΓΣΕΕ) και το 1920 δημοσιεύτηκε ένας νόμος (ν. 2150/1920) για την Οργάνωση και Λειτουργία των Εργατικών Ενώσεων, ο οποίος περιείχε και παραχωρήσεις και περιορισμούς. Η Κυβέρνηση θορυβήθηκε από τη μαζική οργάνωση των εργατών. Από τότε η ΓΣΕΕ έγινε πεδίο «φροντίδων» όλων των Κυβερνήσεων, που επιθυμούν με τον τρόπο τους να ελέγχουν το ανώτατο συνδικαλιστικό όργανο των Εργατών.²²

Το Νοέμβρη του 1918 πραγματοποιήθηκε και το πρώτο **Πανελλαδικό Σοσιαλιστικό Συνέδριο** (στα γραφεία του Συνδέσμου Μηχανικών Ατμοπλοίων) στον Πειραιά. Σοσιαλιστικές κινήσεις και διακίνηση σοσι-

²² Ενδεικτικά για τη διαρκή διαπλοκή ΓΣΕΕ και ευρύτερων πολιτικών / κοινωνικών αγώνων σημειώνω ένα συγγραφικό τόλμημα: Δ. Λιβιεράτος, **Το Ελληνικό Εργατικό Κίνημα 1918-1923** και του ίδιου, **Κοινωνικοί Αγώνες στην Ελλάδα, 1927-31**.

αλιστικών ιδεών ήταν θέματα γνωστά από δεκαετίες σε διάφορα αστικά κέντρα της χώρας ²³, αλλά κεντρική οργάνωση δεν είχε συγκροτηθεί. Προς αυτή την κατεύθυνση κινήθηκαν οι σοσιαλιστικοί κύκλοι το 1918. Πρέπει να σημειώσουμε ότι τότε (1918) οι συνθήκες ήταν πολύ ωριμότερες από όσο τον καιρό του βιβλίου του Γ. Σκληρού (**Το Κοινωνικό μας Ζήτημα**, 1908), γιατί:

- Γενικότερα προωθούνταν οι σοσιαλιστικές ιδέες.
- Σημαντικοί λογοτέχνες έθεταν τη λογοτεχνική παραγωγή τους στην υπηρεσία κοινωνικών ιδεών, για την καλλιέργεια κοινωνικής /σοσιαλιστικής ευαισθησίας (Κ. Παρορίτης, Δημοσθένης Βουτυράς, Κων. Θεοτόκης κ.ά.)²⁴.

Και, το σημαντικότερο, είχε επικρατήσει η Ρωσική Επανάσταση των Μπολσεβίκων, έστω κι αν ήταν ακόμη αβέβαιη η πορεία της και βρισκόταν υπό την απειλή Αντεπανάστασης στο εσωτερικό και Επέμβασης από το Εξωτερικό.

Μέσα σε αυτή την ατμόσφαιρα λοιπόν ιδρύθηκε το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδας (Σ.Ε.Κ.Ε.), που επρόκειτο να μετεξελιχθεί και μετονομαστεί (τα επόμενα χρόνια) σε ΚΚΕ, για την πορεία του οποίου θα γράψουμε στο κεφάλαιο «Η Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο» 1922-1940)²⁵, σσ. 130,133.

²³ Δείτε σχετική παράγραφο στο κεφάλαιο Α'.2.: «Η Ελλάδα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα», ενότητα Δ', σσ. 28-29.

²⁴ Και ο Κ. Παλαμάς φαίνεται ότι συγκινήθηκε από τους αγώνες των εργατών τόσο, ώστε έγραψε γι' αυτούς το γνωστό ποίημα που αρχίζει με τους στίχους: «Εμείς οι εργάτες είμαστε που / πλάθουμε του κόσμου το ψωμί...» και είχε αρχικά (το 1910) προταθεί για μελοποίηση ως ύμνος της εργατιάς.

²⁵ Κοινή βιβλιογραφία για το Εργατικό / Κοινωνικό Κίνημα :

Αβραάμ Μπεναρόγια, **Η πρώτη Σταδιοδρομία του Ελληνικού Προλεταριάτου**.

Γιάννη Κορδάτου, **Ιστορία του Ελληνικού Εργατικού Κινήματος**.

Αλέκου Κουτσοούκαλη, **Η πρώτη δεκαετία του ΚΚΕ (1918- 1928)**.

ΜΕΡΟΣ Γ΄

**Ο ΚΟΣΜΟΣ ΜΑΣ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕ-
ΜΟΥ (1920-1939)**

Γ'.1. Ο ΚΟΣΜΟΣ ΜΑΣ (εκτός από την Ελλάδα) ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ (1920-1939)

Α'. Κριτική των Συνθηκών της Ειρήνης ή Εκδίκησης ή άλλης Σκοπιμότητας

Υπογράφηκαν το 1919-20 πέντε (5) **συνθήκες Ειρήνης**¹, που, πολλοί τις αισθάνθηκαν ή τις ερμήνευσαν ευθύς ως **συνθήκες Εκδίκησης** και κάποιες μπορεί να θεωρηθούν συνθήκες **Ταπείνωσης** και **Εκμετάλλευσης** ή άλλης Σκοπιμότητας. Μερικές επισημάνσεις συγκεκριμένες:

- Η Γερμανία θεωρήθηκε κύρια υπεύθυνη Δύναμη για την κήρυξη του Πολέμου. Και τιμωρήθηκε, όπως είδαμε, με ακρωτηριασμό σε όλες τις πλευρές της (προς Γαλλία, Δανία, Πολωνία, Τσεχοσλοβακία), από όπου τμήματά της εκχωρήθηκαν σε άλλα κράτη.
- Ειδικά προς την κατεύθυνση της Τσεχοσλοβακίας εκχωρήθηκαν και εδάφη με συμπαγείς γερμανόφωνους πληθυσμούς (Σουδήτες). Άρα, είχε παραβιαστεί από τους νικητές η **αρχή** (περί ανεξάρτητης κρατικής υπόστασης) **των εθνοτήτων**. Το αμάρτημα αυτό θα γίνει αφορμή άλλων διεκδικήσεων, προστριβών και προσαρτήσεων, από πλευρά των χιτλερικών, το 1938-39.
- Επιπλέον, επιβλήθηκαν στη Γερμανία τόσες **επανορθώσεις**, που έπρεπε να πληρώσει, ώστε δεν υπήρχε πια πιθανότητα να ορθοποδήσει η οικονομία της χώρας. Και η τελική ρύθμιση πληρωμής των χρεών με ετήσιες δόσεις εκτεινόταν χρονικά ως το 1989 (σύμφωνα με μια «ρύθμιση» μεταγενέστερη)².
- Επίσης, για να εξασφαλίσουν οι νικητές την αποπληρωμή των χρεών επέβαλαν για χρόνια στρατιωτική κατοχή και εκμετάλλευση βιομηχανικής ζώνης του γερμανικού εδάφους (δυτικά του Ρήνου).
- Για να αποτρέψουν επανεξοπλισμό της χώρας, επέβαλαν οι νικητές συναφείς περιορισμούς: η Γερμανία δεν επιτρεπόταν πια να έχει στρατό περισσότερο από 100.000, ούτε στόλο πολεμικό, ούτε εργοστάσια παραγωγής όπλων³.

¹ Αναφέρονται ως **συνθήκες των Παρισίων**, αλλά έχουν ιδιαίτερα ονόματα ανακτόρων ή προαστίων ή κωμοπόλεων γύρω από το Παρίσι (**Βερσαλλιών, Τριανόν, Νεϊγύ, Αγίου Γερμανού, Σεβρών**).

² Denis Richards, **Ιστορία της Σύγχρονης Ευρώπης** (μετ. Φ. Κ. Βώρος, εκδ. «Παπαδήμας»), σσ. 481-86.

³ Ενδεικτική βιβλιογραφία:

Robin Lobban, **The First World War**, κεφ. 11ο, "Making the Peace".

Γιάννης Κολιόπουλος, **Νεότερη Ευρωπαϊκή Ιστορία (1789-1945)**, κεφ. ΙΑ': «Μεσοπόλεμος», σσ. 326 κ.π.

Συνέπειες των παραπάνω «ρυθμίσεων»

- Σύντομα η δυσφορία των νικημένων μετατράπηκε σε οργή και σε διάθεση εκδίκησης.
- Σύντομα η Γερμανία (το 1922) βρήκε τον τρόπο για διπλωματική προσέγγιση προς τη Σοβιετική Ένωση, για οικονομική συνεργασία και ... στρατιωτική εκγύμναση Γερμανών σε ειδικά στρατόπεδα στη Σοβιετική Ένωση (Συνθήκη του Rapallo).
- Και λίγο αργότερα προώθησαν οι Γερμανοί στην εξουσία ηγέτη που υποσχόταν επίσημη –βίαιη- παραβίαση των περιορισμών της Συνθήκης των Βερσαλλιών, τον Adolph Hitler.
- Είχε προηγηθεί βέβαια και η Συνθήκη Brest - Litovsk, που ουσιαστικά είχαν επιβάλει οι Γερμανοί στους Σοβιετικούς, το Μάρτη του 1918, δηλ. πριν από τη λήξη του Μεγάλου Πολέμου. Μετά την κατάρρευση όμως της καίριερικής Γερμανίας (Νοέμβρη του 1918) έγιναν νέες ρυθμίσεις από τους νικητές της: Ανάμεσα στη μεταπολεμική Γερμανία και τη μετεπαναστατική Ρωσία δημιουργήθηκαν πολλά νέα εθνικά κράτη (Φινλανδία, Λετονία, Εσθονία, Λιθουανία, Πολωνία, Τσεχοσλοβακία) αρχικά ως ζώνη διαχωρισμού, έπειτα ως πεδίο ανταγωνισμού Γερμανίας και Σοβιετικής Ένωσης, τελικά ως πεδίο λεηλασίας ανάμεσα σ' αυτές τις δυο Μεγάλες Δυνάμεις⁴.

Β'. Σκέψεις και Προσπάθειες για Επέμβαση στην επαναστατημένη Ρωσία (1919-21)

Στην αρχή οι Γερμανοί έβλεπαν την εσωτερική αναστάτωση της τσαρικής Ρωσίας ως δυνατότητα απαγκίστρωσής τους από το Ανατολικό Μέτωπο και μάλιστα με κέρδη (που αποτυπώθηκαν στη συνθήκη του Brest- Litovsk, (Μάρτης του 1918). Οι Δυτικοί, αντίθετα, δυσφορούσαν που έχαναν ένα σύμμαχο - εταίρο στην Αντάντ και προσδοκούσαν εύλογα ότι θα δεχτούν όλη τη γερμανική πίεση στο Δυτικό Μέτωπο (την ώρα ακριβώς που ενισχύονταν με τη σύμπραξη των Η.Π.Α. και είχαν ελπίσει σε απόλυτη υπεροχή). Σε λίγο όμως τα γεγονότα – κοινωνική ανατροπή που προήλθε από τις μάζες των εργαζομένων στη Ρωσία - οδήγησαν σε άλλες εκτιμήσεις και ανησυχίες. Η διάδοση μιας κοινωνικής ιδεολογίας των εργαζομένων με επαναστατική προοπτική (των Μπολσεβίκων) θορύβησε τόσο τις Δυτικές αστικές κοινωνίες, ώστε έσπευσαν – παρά την κόπωση από τον αιματηρό πόλεμο - να οργανώσουν ένοπλη **Επέμβαση**, για να αναχαιτίσουν την Επανάσταση ή να περιορίσουν τις επιπτώσεις

⁴ Οι ίδιες αυτές χώρες από Φινλανδία ως Πολωνία αποτέλεσαν αργότερα πεδίο διανομής ανάμεσα στη χιτλερική Γερμανία και τη Σοβιετική Ένωση, με το **γερμανοσοβιετικό Σύμφωνο** της 23 Αυγούστου 1939.

Γ.1. Ο κόσμος μας (εκτός από την Ελλάδα) κατά την περίοδο του μεσοπολέμου (1920-1939)

και την επέκτασή της, **ενισχύοντας τις αντεπαναστατικές δυνάμεις** με όλα τα μέσα, με όλες τις δυνάμεις που μπορούσαν, από όλες τις δυνατές προσβάσεις, από τη Βαλτική, από τον Εύξεινο Πόντο, από την Άπω Ανατολή.

Διπλωματικά μελετούσαν οι χώρες της Αντάντ (οι βιομηχανικές – κεφαλαιοκρατικές – αστικές Δυνάμεις) την πιθανή **Επέμβαση** για ενίσχυση των αντεπαναστατικών δυνάμεων του **Κορνίλωφ** από την περίοδο της Κυβέρνησης Κερένσκυ (άνοιξη – καλοκαίρι του 1917), πριν ακόμη επικρατήσει η Επανάσταση των Μπολσεβίκων (τον Οκτώβρη – Νοέμβρη του 1917). Και δραστηριοποιήθηκαν στρατιωτικά αμέσως μετά την επικράτηση των Μπολσεβίκων στην Πετρούπολη και τη Μόσχα⁵. Η **Επέμβαση** ήταν σε πλήρη εξέλιξη – ανάπτυξη το 1918-19. Και εκδηλώθηκε με όλες τις διαθέσιμες δυνάμεις από πλευρά Αγγλίας – Γαλλίας – Η.Π.Α. – Ιαπωνίας – Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (πριν από την κατάρρευσή της) - Ρουμανίας – Ιταλίας και άλλων χωρών, που παρακινήθηκαν από τους ηγέτες της Αντάντ με κίνητρα ποικίλα⁶.

Και οργανώθηκε η **επιχείρηση Επέμβασης** από όλα τα προσιτά σημεία πρόσβασης: από το μέτωπο Ρουμανίας, από Πολωνία, από τη Βαλτική Θάλασσα, από τον Αρχάγγελο στο ρωσικό βορρά, από τον Εύξεινο Πόντο (άγγλο – γάλλο – ελληνικός στόλος και στρατός ξηράς), από την περιοχή Καυκάσου [Οθωμανικές δυνάμεις πριν από την κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (φθινόπωρο 1918) και τη διάλυσή της με τη συνθήκη των Σεβρών, Αύγουστο 1920], από την Άπω Ανατολή (δυνάμεις Ιαπωνίας και Η.Π.Α.). Μετείχαν στην επέμβαση και οι Η.Π.Α. (από δυο μέτωπα), ενώ ο Πρόεδρός τους ήταν θερμός κήρυκας των 14 σημείων ειρήνευσης και ίδρυσης της Κοινωνίας των Εθνών. (Συμπεριφορά ενδεικτική των προθέσεων μιας μεγάλης Δύναμης).

Οι βασικοί στόχοι των **επεμβάσιών** ήταν δυο, όπως διαφαίνεται από τις συγκεκριμένες επιχειρήσεις τους: να ενισχύσουν όλες τις αντεπαναστατικές δυνάμεις οπουδήποτε υπήρχαν και εκδηλώνονταν και να αποκόψουν τους Μπολσεβίκους (που είχαν επικρατήσει στη ζώνη Πετρούπολης – Μόσχας) από όλες τις πηγές αναγκαίων αγαθών, π.χ. από το σι-

⁵ Κώστας Αυγητίδης, **Η Στρατιωτική Επέμβαση των Καπιταλιστικών Χωρών ενάντια στη Σοβιετική Ρωσία και η Ελλάδα (1918-1920)**, κεφ. 3^ο: «Η Απόφαση και η Έναρξη της στρατιωτικής Επέμβασης», σσ. 47-64 (με 62 σημειώσεις – παραπομπές σε πηγές).

⁶ Λογουχάρη, η Ελλάδα, που από τα Χριστούγεννα του 1918 μετείχε στις διαπραγματεύσεις ειρήνης στο Παρίσι, ήταν περισσότερο ευάλωτη σε πιθανές διερευνήσεις από Αγγλία – Γαλλία προκειμένου να μετάσχει στην εκστρατεία από την πλευρά του Εύξεινου Πόντου, ώστε να προσδοκά ευνοϊκή ρύθμιση των επιδιώξεών της (στη Θράκη και τη Μικρασία) με την αναμενόμενη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

τοπαραγωγικό ρωσικο-ουκρανικό νότο, από τον Καύκασο και την Κασπία, από τη Βαλτική⁷.

Η Ελληνική συμμετοχή με πλοία στον Εύξεινο και στρατό ξηράς στην Ουκρανία (2 Μεραρχίες, γύρω στις 24.000 στρατιώτες) ήταν, νομίζω, περισσότερο αποτέλεσμα διπλωματικής επιδίωξης για να κερδιθεί η εύνοια των Δυτικών Συμμάχων στις διαπραγματεύσεις που διεξάγονταν στο Παρίσι από τα Χριστούγεννα του 1918 (δείτε προηγούμενη σημείωση, αριθμ. 6) παρά ιδεολογικής πολεμικής κατά των Μπολσεβίκων⁸. Όμως η συμμετοχή σε κείνη την επιχείρηση (1919-20) είχε αργότερα συνέπειες εις βάρος του Ελληνισμού της περιοχής Ουκρανίας (Η πρώτη ομαδική επιστροφή μεταναστών, αναγκαστικά παλιννοστούντων).

Για την επιχείρηση εκείνη εύλογο ήταν να αναζητηθούν αξιωματικοί εθελοντές, για να στελεχώσουν τις στρατιωτικές μονάδες. Ανάμεσα σε άλλους αναφέρονται ονόματα γνωστά από μεταγενέστερες εξελίξεις στην Ελλάδα, όπως: Στεφ. Σαράφης, Γ. Κονδύλης, Νεόκοσμος Γρηγοριάδης, Νικ. Πλαστήρας, ως διοικητές ταγμάτων, συνταγμάτων. Επίσης, εύλογο ήταν να γίνει κάποια ιδεολογική προετοιμασία για όλους εκείνους που μετείχαν στο εκστρατευτικό σώμα, όπως και αναμενόμενο ήταν να συναντήσουν εκεί ιδεολογικές αντιενημερώσεις από τους μπολσεβίκους⁹.

Αξίζει να παραθέσουμε λίγες γραμμές από σχετική προκήρυξη σοβιετικού αξιωματικού προς το ελληνικό εκστρατευτικό σώμα: «Δεν γνωρίζομεν να εγένετο καμία εχθρική πράξις εκ μέρους του ρωσικού λαού εναντίον της χώρας σας. Γνωρίζομεν όμως ότι η Ελλάς υπήρξεν κοιτίς της δημοκρατίας.....Λυπούμεθα, λοιπόν, διότι σας βλέπομεν παρά το πλευρόν των γάλλων κεφαλαιοκρατών...διότι έρχεσθε εις την χώραν μας ως σύμμαχοι του τσαρισμού.....».

⁷ Να διευκρινίσουμε ότι μετά τη συνθήκη Brest- Litovsk (Μάρτης 1918) και τη συνθηκολόγηση της Γερμανίας (Νοέμβρης 1918) η Βρετανία είχε άνετο έλεγχο στη Βαλτική και γενικότερα στον Ατλαντικό. Και μετά τη συνθηκολόγηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Σεπτέμβρης 1918) οι Αγγλογάλλοι είχαν τον έλεγχο της Κωνσταντινούπολης και του Εύξεινου Πόντου, όπου βέβαια προσκάλεσαν για τους δικούς τους στόχους και τους Έλληνες.

⁸ Κώστας Αυγητίδης, ό.π., κεφ. 7: «**Η πολιτική της Ελληνικής Κυβέρνησης**», σ. 113.

⁹ Κώστας Αυγητίδης, ό.π., σσ. 123 κ.π. («Η συμμετοχή της Ελλάδας...»). Επίσης, Γιάννη Κορδάτου, **Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας**, τ. XIII, κεφ. ΚΕ': «Η εκστρατεία της Ουκρανίας», σσ. 520-24. Και **ΙΕΕ** (Εκδοτική Αθηνών), τ. ΙΕ', σ. 112.

Γ.1. Ο κόσμος μας (εκτός από την Ελλάδα) κατά την περίοδο του μεσοπολέμου (1920-1939)

Γ'. Απρόβλεπτες διπλωματικές προσεγγίσεις με απροσδιόριστες για το προσεχές μέλλον εξελίξεις – προοπτικές

Η συνθήκη του Brest-Litovsk (Μάρτης του 1918) σήμαινε πρωτοφανή εδαφική και πληθυσμιακή μείωση της πρώην τσαρικής Ρωσίας υπέρ της Γερμανίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, πριν από την κατάρρευσή τους και την ανακωχή (Φθινόπωρο του 1918). Εύλογο είναι να περιμένει κάποιος παρατηρητής των εξελίξεων αγεφύρωτο μίσος ανάμεσα στους σοβιετικούς και τους ως τότε αντιπάλους, τους Γερμανούς, που είχαν επιβάλει μια συνθήκη λεηλασίας.

Ακολούθησαν όμως οι συνθήκες: **Βερσαλλιών** (1919) και των **Σεβρών** (1920). Με αυτές οι σύμμαχοι της Αντάντ επέβαλαν σκληρούς όρους τιμωρίας ή λεηλασίας και διάλυσης εις βάρος τα Γερμανίας (και Αυστροουγγαρίας) και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Και παράλληλα προς τη διατύπωση των συνθηκών οι Δυνάμεις της Αντάντ οργάνωσαν **κυκλωτική στρατιωτική Επέμβαση**, για να καταπνίξουν την Επανάσταση των Μπολσεβίκων στη Ρωσία (1919-22). Απέτυχαν. Αλλά, αυτονόητα, εισέπραξαν άσβεστο το μίσος των σοβιετικών και, φυσικά, έλλειψη εμπιστοσύνης για το μέλλον.

Όλοι λοιπόν αυτοί οι λαοί (Ρώσοι, Τούρκοι, Γερμανοί), ανεξάρτητα από τη μεταξύ τους εχθρότητα (συνέπεια του Brest-Litovsk), ένιωθαν περισσότερη εχθρότητα για όλους τους λαούς της Αντάντ, για όσα είχαν υποστεί από αυτούς (Συνθήκες Βερσαλλιών και Σεβρών). Το κοινό μίσος τους για την Αντάντ άνοιξε το δρόμο επικοινωνίας και πιθανής συνεργασίας ανάμεσα σε :

Σοβιετική Ένωση – Κεμαλική Τουρκία (από το 1920).

Σοβιετική Ένωση – μεταπολεμική Γερμανία (1922).

Πραγματικά έλαβαν χώρα διπλωματικές προσεγγίσεις το 1920 (**Τουρκοσοβιετικό Σύμφωνο**) και το 1922 (**Γερμανοσοβιετική Συμφωνία του Rapallo**), που φαίνονταν απίστευτες λίγο πριν και απροσδόκητες.

Συγκεκριμένα:

1. Η Συνθήκη των Σεβρών (28 Ιουλίου / 10 Αυγούστου 1920) διαλύοντας την Οθωμανική Αυτοκρατορία αναγνώριζε το δικαίωμα στους Ελληνοπόντιους και τους Αρμένιους να δημιουργήσουν **Ποντοαρμενική Δημοκρατία** (ενόχληση για τους Οθωμανούς και για τους Ρώσους).

Η **σοβιετική διπλωματία** δε δυσκολεύτηκε να προσεγγίσει την **κεμαλική Τουρκία** (μόλις ο Κεμάλ είχε καταργήσει το Σουλτάνο και είχε κηρύξει **εθνική αντίσταση** των Τούρκων) και να υπογράψουν τη συνθήκη του **Alexantropol** (19 Νοέμβρη / 3 Δεκέμβρη 1920). Μοίρασαν τα αρμενικά εδάφη και οι Ρώσοι ονόμασαν **σοβιετική δημοκρατία** το ένα τμήμα της Αρμενίας που πήραν. Στις αρχές του Μάρτη (1921) υπέγραψαν **σύμφωνο φιλίας** με τον Κεμάλ, που άνοιγε το δρόμο για τεχνικο-

οικονομική συνεργασία. Αυτές οι διπλωματικές εξελίξεις έκαναν τους Δυτικούς διαλλακτικούς έναντι του Κεμάλ, ο οποίος εφάρμοσε εξωτερική πολιτική **ενεργού ουδετεροφιλίας**, όπως ονομάστηκε.

2. Το 1922 πραγματοποιήθηκε στη **Γένοβα** συνάντηση αντιπροσώπων των νικητών και των νικημένων του πολέμου (του 1914-18) για θέματα διάφορα. Οι αντιπρόσωποι Γερμανίας και ο υπουργός Εξωτερικών της ΕΣΣΔ Chicherin είχαν παλιές διαφορές αλλά κοινό μίσος κατά της Αντάντ. Βρήκαν λοιπόν τρόπο να επικοινωνήσουν στη Γένοβα και αποσύρθηκαν στο γειτονικό Rapallo, για να συζητήσουν ανενόχλητοι. Εκεί συμφώνησαν τα ως τότε απροσδόκητα:

- Αμοιβαία διπλωματική αναγνώριση (de jure).
- Αμοιβαία οικονομική και τεχνολογική βοήθεια.
- Και... **δυνατότητα εκπαίδευσης** Γερμανών στρατιωτικών και δοκιμής νέων όπλων σε στρατόπεδα που παραχωρούσε η Σοβιετική Ένωση στους Γερμανούς σε έδαφος σοβιετικό!

Ειδικά το τελευταίο σημείο της **συμφωνίας του Rapallo** (1922) αποτελούσε σαφή παραβίαση της συνθήκης των Βερσαλλιών (1919), με την οποία οι νικητές είχαν επιδιώξει κυρίως τον αφοπλισμό της Γερμανίας, ώστε να μην έχει τη δυνατότητα να αποτελέσει εκ νέου απειλή για τη Δυτική Ευρώπη¹⁰. Η συνεργασία των δυο χωρών επρόκειτο να διευρυνθεί και να εξομαλυνθεί περισσότερο με τη **Συμφωνία Φιλίας και Συνεργασίας** των δυο χωρών, που υπογράφηκε στο Βερολίνο (1926)¹¹.

Δ'. Η Ευρώπη και ο υπόλοιπος κόσμος κατά την περίοδο 1919-29

Μπορεί κανείς να δώσει μία συνοπτική εικόνα της περιόδου 1919-29 καταγράφοντας μερικά κρανυγαλέα συμπτώματα ύστερα από έναν καταστροφικό πόλεμο, που φαινομενικά τον είχαν κερδίσει οι φιλελεύθερες δημοκρατίες και τον είχαν επισφραγίσει με τις γνωστές σε μας συνθήκες ειρήνης (του 1919-20):

¹⁰ Δεν είναι τυχαίο ότι τη συμφωνία του Rapallo και ειδικά την τρίτη ρήτρα αγνοούσαν οι πιο πολλοί ιστορικοί ως την τελευταία δεκαετία. Προσωπικά τη βρήκα σε βιβλία που κυκλοφόρησαν μετά το 1980. Μνεία της συμφωνίας του Rapallo βρίσκουμε σε διάφορα βιβλία, π.χ. Martin Roberts, **A Portrait of Europe (1900-1973)**, p. 63. Αλλά αναλυτικότερη αναφορά, ειδικά ως προς τη στρατιωτική λεπτομέρεια, βρήκα σε λίγα βιβλία, π.χ.: Ιω. Γ. Καταπόδης, **Τέσσερις αιώνες Διπλωματικής Δραστηριότητας**, (1648- 1959) σσ. 634-637. Επίσης, Richard Vinen, **A History in Fragments: Europe in the twentieth Century**, p. 213.

¹¹ Ιω. Γ. Καταπόδης, ό.π., σσ. 669-671 («Συνθήκη του Βερολίνου», 1926).

Γ.1. Ο κόσμος μας (εκτός από την Ελλάδα) κατά την περίοδο του μεσοπολέμου (1920-1939)

- Έκαναν σεβαστή ως αρχή την Κοινωνία των Εθνών¹² (αλλά απέκλεισαν, για λόγους διαφορετικούς, τη Γερμανία και την αναδυόμενη τότε κοινωνία των Μπολσεβίκων, έπειτα Σοβιετική Ένωση....).
- Προώθησαν την Αρχή των Εθνοτήτων και δημιούργησαν νέα εθνικά κράτη: Πολωνία, Τσεχοσλοβακία, Ουγγαρία... αλλά δεν εφάρμοσαν πάντα την αρχή αυτή στις συνθήκες που υπέγραψαν....
- Οργάνωσαν Επέμβαση στρατιωτική στη Ρωσία των Μπολσεβίκων, γιατί ανησυχούσαν για πιθανή εξάπλωση της επαναστατικής ιδεολογίας.
- Επιπλέον, οι νικήτριες φιλελεύθερες χώρες της Ευρώπης (Αγγλία – Γαλλία) αντιμετώπιζαν εσωτερικά προβλήματα οικονομικά, δημοσιονομικά, κοινωνικά, ως συνέπεια του πολέμου, τον οποίο τυπικά είχαν κερδίσει. Αντιμετώπιζαν δραματική μείωση της βιομηχανικής παραγωγής τους και ανεργία σε ύψη απειλητικά, ενώ ταυτόχρονα διαπίστωναν ότι κατά τη διάρκεια του πολέμου κέρδισαν στο διεθνή οικονομικό στίβο οι εξωευρωπαϊκές χώρες (ΗΠΑ, Ιαπωνία).

Τη δυσφορία του πολίτη της Φιλελεύθερης Δημοκρατίας και την ψυχολογία της απογοήτευσης φαίνεται ότι θέλησε να εκφράσει ο βρετανός ποιητής Edmond Blunden με τον τίτλο που επέλεξε για ένα πρωτοχρονιατικό ποίημα (1921), ένα στίχο βιβλικό:

«...κύων επιστρέψας επί το ίδιον εξέραμα
και υς λουσαμένη εις κύλισμα βορβόρου».¹³

Έτσι έβλεπε τις κοινωνίες που νίκησαν αλλά ξαναγύρισαν στα ίδια πολιτικά, διπλωματικά αμαρτήματα ή ατοπήματα.

Μέσα σε αυτό το κλίμα αρχίζει να κλονίζεται η εμπιστοσύνη ότι τα συσσωρευμένα προβλήματα είναι δυνατό να λυθούν από δημοκρατικά πολιτεύματα ή με την παρέμβαση της άοπλης Κοινωνίας των Εθνών. Πρώτο βήμα αναζήτησης άλλης πολιτειακής μορφής για την επίλυση των προβλημάτων έκανε η Ιταλία, όπου ο Μπενίτο Μουσολίνι διεκδίκησε την εξουσία κινητοποιώντας κομματικό στρατό -τους φασίστες του- σε δυναμική πορεία προς τη Ρώμη (1922). Από τότε οι μιμητές του υπήρξαν πολλοί (στην Ισπανία, Πορτογαλία, Πολωνία ...Γερμανία, Ελλάδα...). Το 1939 είχαν επιβιώσει τρεις μόνο από τις γνωστές φιλελεύθερες δημοκρατίες: Γαλλία, Αγγλία, Η.Π.Α. Σε όλες τις άλλες χώρες η φιλελεύθερη δημοκρατία είχε ανατραπεί ή είχε νοθευτεί. [Ειδική παράγραφος παρακάτω (σσ. 102 κ.π.) είναι αφιερωμένη στην Εμφάνιση του Φασισμού].

¹² Το σχετικό κείμενο για την ίδρυση της Κ.τ.Ε (προς διασφάλιση της ειρήνης στον κόσμο) αποτελούσε **Παράρτημα** σε όλες τις συνθήκες του 1919-20: Βερσαλλιών, Αγίου Γερμανού, Τριανόν, Neilly, Σεβρών.

¹³ Αποστόλου Πέτρου, Β' επιστολή, κεφ. Β', στίχοι 22-23. Σκυλί που γύρισε στο ξερατό του, γουρούνα που κυλίστηκε και λούστηκε στο βόρβορο, στη λάσπη.

Στον ενδιαμέσο χρόνο η ανθρωπότητα γνώρισε κάποια αισιοδοξία από τις εξελίξεις που οδήγησαν στις **συμφωνίες του Λοκάρνο** (1925-26) αλλά γνώρισαν και πολλή δοκιμασία από:

- Μία μεγάλη οικονομική κρίση, η οποία ξεκίνησε από τη χώρα που ευημερούσε επιφανειακά (Η.Π.Α.), (1929-33).
- Γένεση του Ναζισμού στη Γερμανία και ανάλογης στρατοκρατίας στην Ιαπωνία, (1933 ο Χίτλερ με την ψήφο του λαού προωθήθηκε στην εξουσία...).
- Επιθετικότητα από την Ιταλία προς τη Μεσόγειο και την Αβησσυνία και από την Ιαπωνία προς όλη την Ανατολική Ασία και από τη χιτλερική Γερμανία προς όλες τις κατευθύνσεις γύρω της.
- Αδυναμία της Κοινωνίας των Εθνών να παρέμβει ειρηνευτικά, γιατί είχε από τους ιδρυτές της αφεθεί αδύναμη, άοπλη, (λ.χ. αποφάσεις λαμβάνονταν μόνο με ομοφωνία όλων των εκπροσώπων, κάτι τιμητικό για όλους αλλά σπάνιο ως απόφαση για επίμαχα θέματα).
- Εξελίξεις σημαντικές στη Σοβιετική Ένωση, που είχαν κριθεί κατά καιρούς από πολύ θετικές (π.χ. γρήγορη εκβιομηχάνιση και οικοδόμηση κοινωνικού Κράτους) έως πολύ αρνητικές (πορεία προς άκρατο συγκεντρωτισμό και στυγνή καταπίεση εις βάρος των αντιφρονούντων και κατάργηση της οποιασδήποτε αντιπολίτευσης).

Συμφωνίες του Λοκάρνο (Ελβετία, Οκτώβριος 1925)

Οι ειδικοί μελετητές θεωρούν ότι σημαντικό ρόλο έπαιξε – για τις συμφωνίες ειρήνης και ασφάλειας που υπογράφηκαν τότε - η παρουσία δυο ηγετών με συμβιβαστική νοοτροπία (αντίληψη): του Gustav Stresemann στην ταπεινωμένη και οργισμένη Γερμανία, του Aristide Briand στη νικήτρια της ώρας εκείνης (1918-20), αλλά πάντα ανήσυχη και ανασφαλή (από το 1870) Γαλλία.

Με στόχο την εκτόνωση στις σχέσεις των χωρών τους επιδίωξαν οι παραπάνω δυο ηγέτες μια συμφωνία αμοιβαίας εγγύησης συνόρων (Γερμανίας – Γαλλίας – Βελγίου) και μη επίθεσης στο μέλλον. Και με διεθνή εγγύηση. Για τη διατύπωση τέτοιας συμφωνίας προσκλήθηκαν αντιπρόσωποι από τη Βρετανία, την Πολωνία, την Τσεχοσλοβακία, την Ιταλία, τη Γερμανία, τη Γαλλία, το Βέλγιο. Με αυτό το πνεύμα κατευνασμού, ασφάλειας, αμοιβαίας εγγύησης και συνεργασίας υπογράφηκαν συνολικά 7 συμφωνίες¹⁴ τότε στο Λοκάρνο. Και το «πνεύμα του Λοκάρνο» έδωσε κάποια πρόσκαιρη προσδοκία ειρήνης για το μέλλον της Ευρώπης.

¹⁴ Ιω. Γ. Καταπόδης, **Τέσσερις Αιώνες Διπλωματικής Δραστηριότητας (1648-1959)**, σσ. 664-69.

Γ.1. Ο κόσμος μας (εκτός από την Ελλάδα) κατά την περίοδο του μεσοπολέμου (1920-1939)

Στο ίδιο πνεύμα με πολύ γενικότερη διατύπωση υπογράφηκε τρία χρόνια αργότερα η αντιπολεμική **συμφωνία των Παρισίων ή το Σύμφωνο / Πρωτόκολλο Kellogg – Briand** (από τα ονόματα των δυο πρωταγωνιστών: του γάλλου Πρωθυπουργού Aristide Briand και του αμερικανού Υπουργού των Εξωτερικών Frank B. Kellogg). Συνυπέγραψαν αντιπρόσωποι 15 χωρών που καταδίκασαν τον πόλεμο ως μέσο επίλυσης διαφορών. Μέσα σε λίγα χρόνια υπέγραψαν συνολικά οι αντιπρόσωποι 62 χωρών. Καλός οиωνός. Αλλά... παρέμενε η εκκρεμότητα των «επανορθώσεων» (που ήταν βάρος ασήκωτο για τη Γερμανία) και λοιπών διαφορών (που ήταν χάσμα αγεφύρωτο).

Οικονομική κρίση (του 1929-33)

Στο μακρινό παρελθόν ο όρος οικονομική κρίση μπορούσε να σημαίνει μόνο ότι οι οικονομικές προσπάθειες των ανθρώπων ματαιώνονταν (λ.χ. εξαιτίας ενός πολέμου) ή τα αγαθά που παρήγαν καταστρέφονταν ή χάνονταν (από δυσμενείς καιρικές συνθήκες ή από λεηλασία). Μετά την ανάπτυξη της βιομηχανίας και της διαρκώς ανανεούμενης τεχνολογίας οικονομική κρίση σημαίνει ότι υπάρχει παραγωγή ή υπερπαραγωγή προϊόντων, αλλά δεν υπάρχει αντίστοιχη ζήτηση για οποιοδήποτε λόγο, που συνοψίζεται σε μια πρόταση: το αγοραστικό κοινό δεν μπορεί να αγοράσει, γιατί δεν έχει επαρκές εισόδημα (από ανεργία ή άλλη αιτία).

Συνέπεια της κρίσης¹⁵ για τις βιομηχανίες είναι ότι μειώνουν την παραγωγή. Αυτό σημαίνει ότι χρειάζονται λιγότερο προσωπικό, λιγότερες πρώτες ύλες, λιγότερα μεταφορικά μέσα. Συνέπεια άμεση: **αύξηση της ανεργίας**, άρα μεγαλύτερη μείωση της αγοραστικής δύναμης άρα ο φαύλος κύκλος διευρύνεται και συνεχίζεται, εκτός αν επινοηθούν άλλοι τρόποι / δρόμοι εξόδου από τον κύκλο της οικονομικής κρίσης.

Η μεγάλη οικονομική κρίση (του 1929-33)¹⁶ άρχισε κάποια «Μαύρη Πέμπτη» (24 Οκτ. 1929) από το Χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης, το οποίο ως θεσμός είναι ένα «ευαίσθητο βαρόμετρο» της εμπιστοσύνης που νιώθουν οι επενδυτές για τη βιωσιμότητα και κερδοφορία των επιχειρήσεων, όπου έχουν επενδύσει τα χρήματά τους. Τη συγκεκριμένη εκείνη ώρα η αμερικανική οικονομία, που είχε κερδίσει το προβάδισμα

¹⁵ Δεν αναφερόμαστε σε μερική **κρίση** κάποιου κλάδου της οικονομίας, που μπορεί να οφείλεται σε λόγους ειδικούς (λ.χ. κατά τον 20^ο αιώνα αντικαταστάθηκε σταδιακά στον τομέα των καλλιεργειών και των μεταφορών το τετράποδο ζώο από μηχανήματα: βενζινόροτρα – αυτοκίνητα. Οι αντίστοιχοι εργαζόμενοι μετακινήθηκαν σε έργα παραπλήσια, ίσως αξιοποιώντας και οι ίδιοι τη νέα τεχνολογία).

¹⁶ Denis Richards, **Ιστορία της Σύγχρονης Ευρώπης**, μετ. Φ. Κ. Βώρου, σσ. 502-506.

τον καιρό του Ευρωπαϊκού (κυρίως) Πολέμου (1914-18), άρχιζε να γνωρίζει τον αντίκτυπο της βαθμιαίας βελτίωσης της οικονομίας των Ευρωπαίων, που χρειάζονταν ολοένα λιγότερο να εισάγουν προϊόντα από την Αμερική. Λογουχάρη, καθώς γύρισαν πάλι εκατοντάδες χιλιάδες στρατιώτες στα ειρηνικά έργα- κυρίως γεωργία- η Ευρώπη χρειαζόταν διαρκώς λιγότερο σιτάρι να εισάγει από την Αμερική. Συνέπεια: ότι εκεί έπεφταν οι τιμές, μειώνονταν και οι προοπτικές βιωσιμότητας / κερδοφορίας των επιχειρήσεων...., οι επενδυτές πουλούσαν μετοχές, που κατρακυλούσαν ασταμάτητα εκείνη τη Μαύρη Πέμπτη και ύστερα. Και άρχιζε ο φαύλος κύκλος που περιγράψαμε. Η κρίση σταδιακά - και με ποικίλες μορφές- άρχισε να επηρεάζει την Ευρώπη και πρώτα τη Γερμανία - Αυστρία, που κάλυπταν ένα μέρος των υποχρεώσεών τους (πολεμικές αποζημιώσεις) με χρήματα αμερικανικά, τα οποία τώρα (μετά τη Μαύρη Πέμπτη) μειώνονταν. Τελικά, ονομάστηκε Παγκόσμια Οικονομική Κρίση, με επιπτώσεις κυρίως στις βιομηχανικές χώρες και με αδιατάρακτη μόνο την οικονομική πορεία στη Σοβιετική Ένωση, που είχε κλειστή οικονομία, αυστηρά ελεγχόμενη από το Κράτος και προωθούσε πειστικά την εκβιομηχάνισή της βάζοντας στην υπηρεσία της βιομηχανίας (για τις εσωτερικές ανάγκες) τα χέρια των αγροτών που εκτοπίζονταν από τους αγρούς λόγω προώθησης του βενζινάρου.

Οι συνέπειες της Οικονομικής Κρίσης ήταν διαφορετικές από χώρα σε χώρα (λ.χ. στη Γερμανία, όπως θα δούμε, διευκολύνθηκε η άνοδος του Ναζισμού) και αντιμετωπίστηκαν με τρόπο διαφορετικό στη Γερμανία, με ανάπτυξη πυρετώδη της πολεμικής βιομηχανίας (!) ύστερα από την επικράτηση των Εθνικοσοσιαλιστών, Nazi (γερμαν. **Nazi**, συντετμημένος τύπος της λέξης **Na(tionalso)zi(alist)**=Εθνικοσοσιαλιστής). Στη χώρα από όπου ξεκίνησε η κρίση αυτή αντιμετωπίστηκε με το λεγόμενο New Deal (τον καινούργιο χειρισμό της οικονομικής δράσης), πρόγραμμα του Προέδρου Franklin Delano Roosevelt. Αυτό σήμαινε:

- Βοήθεια ειδική για τους άνεργους.
- Ομοσπονδιακή βοήθεια για τους γεωργούς (που δεν έβρισκαν αγοραστές για τα σιτηρά τους).
- Προγράμματα για μεγάλα δημόσια έργα, ώστε να απορροφηθούν οι στρατιές των ανέργων.

Σε άλλες χώρες η οικονομική κρίση προκάλεσε κυβερνητικές αλλαγές, με την προώθηση κεντροαριστερών συνασπισμών (στη Γαλλία Λαϊκό Μέτωπο, στη Βρετανία Κυβέρνηση Εργατικών) ή επικράτηση ακροδεξιών παρατάξεων ή στρατοκρατικών, που υπόσχονταν επίλυση των εσωτερικών προβλημάτων με επιθετική εξωτερική πολιτική.

Οι συνέπειες της Κρίσης ήταν αισθητές ως το τέλος της δεκαετίας του 1930 και η ανεργία αντιμετωπίστηκε τελικά – σημειώνουν με πίκρα οι μελετητές- με τα έργα πολεμικής προετοιμασίας του Χίτλερ και με την

Γ.1. Ο κόσμος μας (εκτός από την Ελλάδα) κατά την περίοδο του μεσοπολέμου (1920-1939)

κήρυξη του Παγκόσμιου Πολέμου (1939), όταν εκατομμύρια νέοι στρατεύτηκαν και άλλα εκατομμύρια εργατών απορροφήθηκαν στις πολεμικές βιομηχανίες¹⁷....

Ε'. Εξελίξεις στην Αφρική, Ασία, Αμερική (κατά το Μεσοπόλεμο)

Με τη συνθήκη του 1919 (Βερσαλλιών) οι Γερμανικές αποικίες στην Αφρική δόθηκαν, με **Εντολές** της Κοινωνίας των Εθνών (Κ.τ.Ε.), στις «πολιτισμένες» ευρωπαϊκές Δυνάμεις Αγγλίας – Γαλλίας - Βελγίου ως «sacred trust of Civilization», (= ιερή εμπιστοσύνη, ιερό καταπίστευμα, του πολιτισμού), για να τις προετοιμάσουν για ελεύθερη κρατική ύποσταση και ζωή στο μέλλον. Έτσι, οι αποικιακές δυνάμεις επιφορτίζονταν με κάποια πρόσθετη ευθύνη απέναντι στη διεθνή κοινή γνώμη για το πώς θα κυβερνούσαν εκείνες τις περιοχές κατά τη μεταβατική περίοδο προς την... Ανεξαρτησία.

Ανάλογη ρύθμιση (με **Εντολές**, δηλ. αναθέσεις **Προστασίας**), έγινε και για τις χώρες της Μέσης Ανατολής (Συρία, Παλαιστίνη, Ιράκ, Ιορδανία, Λίβανο, περιοχή σημερινού Ισραήλ), που ανήκαν πριν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Εκεί αργότερα αναδύθηκαν τα γνωστά σήμερα κράτη που μόλις παραπάνω ονομάσαμε¹⁸.

Τη χρονική εκείνη στιγμή όλη σχεδόν η Αφρική ήταν υπό αποικιακή εκμετάλλευση από διάφορες ευρωπαϊκές χώρες, εκμετάλλευση με ποικίλες μορφές, που όλες συνοψίζονται κατ' αρχήν σε μια επιδίωξη: να αναζητηθούν εκεί οι πρώτες ύλες που χρειάζονταν οι ευρωπαϊκές βιομηχανίες, να εξορυχτούν αυτές οι πρώτες ύλες με την πολύ χαμηλόμισθη εργασία των ιθαγενών και να προωθηθούν σύμφωνα με τα συμφέροντα της όποιας αποικιοκρατικής Δύναμης, που είχε τον έλεγχο (ή τη φροντίδα

¹⁷ Γενικά για την οικονομική κρίση και τις συνέπειές της: Kerry Davidson, **Twentieth Century Civilization**, κεφ. 12 „The Great Depression and its Consequences” (Η Μεγάλη Ύφεση και οι Συνέπειές της) .

Επίσης: P.M.H.Bell, **Τα αίτια του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου στην Ευρώπη**, σσ. 209 κ.π.: Η Παγκόσμια Οικονομική Κρίση και οι διεθνείς σχέσεις.

¹⁸ Λήμμα **Mandates** (Εντολές) ή League of Nations (Κοινωνία των Εθνών) σε λεξικά Ιστορίας, όπως:

Alan Palmer, **The Penguin Dictionary of Twentieth Century History 1900-1978**.

Chris Cook, **Dictionary of Historical Terms: A guide of main events...of over 1000 years of World History** (Macmillan Reference Books, 1983).

Επίσης σε βιβλία Ιστορίας του 20ού αιώνα, όπως:

N. Lowe, **Mastering Modern World History**, (Macmillan Master Series), ch. 12 (pp. 139-145): “The League of Nations”.

«εκπολιτισμού») στην περιοχή εκμετάλλευσης, να προωθηθούν δηλαδή στη **μητρόπολη** και **προστάτριά** εντολοδόχο χώρα.

Ειδικότερα μπορούμε να σημειώσουμε ότι:

Το 1919 οι Ευρωπαίοι αποικιοκράτες είχαν τον έλεγχο σε όλες τις διαβάσεις ναυσιπλοΐας γύρω από την Αφρική: Γιβραλτάρ, Σουέζ, το Στενό διέλευσης από την Ερυθρά Θάλασσα προς τον Ινδικό, το νοτιότατο ακρωτήριο της Αφρικής, το ακρωτήριο της Καλής Ελπίδας (περίπλους από τον Ινδικό προς τον Ειρηνικό Ωκεανό). Απόμεινε μόνο ένα ανεξάρτητο κράτος στην Αφρική: η Αυτοκρατορία της Αβησσυνίας, ή Αιθιοπίας, την οποία έσπευσε να καταβροχθίσει ο ιταλικός φασισμός (το 1936), παρά τις διαμαρτυρίες από την πλευρά της Κ.τ.Ε. (1936).

Κατά την ίδια αυτή περίοδο:

Οι Η.Π.Α., που είχαν συμπράξει στον πόλεμο των Ευρωπαίων (1914-18) για τα αμερικανικά συμφέροντα και είχαν πρωτοστατήσει για την ίδρυση της Κ.τ.Ε., τελικά δεν έλαβαν μέρος σε αυτήν. Διατήρησαν τα οικονομικά οφέλη από την οικονομική εξάντληση των Ευρωπαίων και ασχολήθηκαν περισσότερο με την οικονομική διείσδυσή τους στην Κεντρική και Νότιο Αμερική και στον Ειρηνικό Ωκεανό¹⁹, όπου:

- Μια νέα μεγάλη δύναμη αναδυόταν, η Ιαπωνία, και διεκδικούσε δυναμική επιρροή στην Άπω Ανατολή²⁰.
- Εκεί (στην Άπω Ανατολή) επρόκειτο να συγκρουστούν οι δυο αυτές δυνάμεις (Η.Π.Α. και Ιαπωνία), για τα οικονομικά συμφέροντά τους, κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Στ΄. Εμφάνιση και εδραίωση του Φασισμού (αρχικά στην Ιταλία, 1922)

Οι συνέπειες του πολέμου (1914-18) για την Ιταλία ήταν ιδιαίτερα δυσμενείς, για τον κοινό λαό και την ιθύνουσα τάξη, παρά το γεγονός ότι η χώρα αυτή βρέθηκε τελικά στο πλευρό των νικητών. Συγκεκριμένα:

- Οι Ιταλοί, σύμμαχοι των Αγγλογάλλων με την υπόσχεση εδαφικών κερδών εις βάρος της Αυστροουγγαρίας, υποχρεώθηκαν να στρατολογή-

¹⁹ Mark Mazower, **Dark Continent** (Penguin Books), 1989, pp.110-13.

William R Keylor, **The Twentieth Century World** (forth edition), Oxford University Press, 2001, pp.72-91.

Denis Richards, **Ιστορία της Σύγχρονης Ευρώπης**, μετ. Φ. Κ. Βώρος, εκδ. «Παπαδήμας», σσ. 572-78.

Walter Wallbank - Arnold Schrier, **Living World History**, pp. 510-515.

²⁰ William R Keylor, ό.π., pp. 220-231, 231-42.

Denis Richards, ό. π., σσ. 511-512

Γ.1. Ο κόσμος μας (εκτός από την Ελλάδα) κατά την περίοδο του μεσοπολέμου (1920-1939)

σουν 5,5 εκατομμύρια άνδρες και απ' αυτούς σκοτώθηκαν γύρω στους 700.000 άνδρες.

- Κατά την πορεία των διαπραγματεύσεων για τη συνθήκη των Βερσαλλιών (1919-20) οι Ιταλοί ένιωθαν πολλή δυσφορία για τη μη ικανοποίηση των άμετρων προσδοκιών τους εις βάρος της Αυστρίας. Αρχικά η οργή τους στράφηκε κατά των τριών Μεγάλων Δυνάμεων των Βερσαλλιών (Αγγλίας, Αμερικής, Γαλλίας) και μιλούσαν για «ταπείνωση της Ιταλίας διαμέσου της συνθήκης των Βερσαλλιών».

- Κατά τη διάρκεια του πολέμου η Ιταλία γνώρισε ασυγκράτητο νομισματικό πληθωρισμό. Η οικονομία κλονίστηκε, τα ημερομίσθια έχαναν συνεχώς αγοραστική αξία, η αναπροσαρμογή τους δυσκολευόταν και μετά τον πόλεμο για το λόγο ότι πάνω από 4.500.000 εργάτες επιστρέφοντας από το μέτωπο αναζητούσαν εργασία.

Μέσα σε αυτές τις συνθήκες εκατομμύρια εργάτες ελκύονταν μαζικά προς υιοθέτηση σοσιαλιστικών ιδεών, ιδιαίτερα μετά την εξέγερση και πρώτη επικράτηση των Μπολσεβίκων στη Ρωσία. Το **κόμμα των Ιταλών εργατών** έσπευσε να προσχωρήσει στην **Γ' Διεθνή των Εργατών**. Στις εκλογές που έγιναν αρχές του Νοέμβρη 1919 στο Κοινοβούλιο οι εργάτες της Ιταλίας κέρδισαν το 1/3 των εδρών.

Τον επόμενο χειμώνα ομάδες εργατών κατέλαβαν περίπου 100 εργοστάσια και αποπειράθηκαν να τα θέσουν σε λειτουργία υπέρ των εργατών. Παράλληλα, σε αγροτικές περιοχές οι **Ερυθρές Ενώσεις** αγροτών οργανώθηκαν, για να πιέσουν τους μεγαλοκτηματίες να ελαττώσουν τη γαιοπρόσοδο που έπαιρναν από τους καλλιεργητές.

Θορυβημένοι από τέτοια συμπτώματα οι κτηματίες και οι βιομήχανοι ήταν ιδεολογικά πρόθυμοι μάλλον να δεχτούν ένα **φασιστικό ολοκληρωτισμό**, που υποσχόταν τελικά κάποιος **Μπενίτο Μουσολίνι**, παρά να απειλούνται από ένα ριζοσπαστικό σοσιαλισμό, που απηχούσε τότε μηνύματα μπολσεβικικά (όπως: «η γη στους αγρότες, τα εργοστάσια στους εργάτες»).

Ο Μουσολίνι ύστερα από περιπετειώδη σταδιοδρομία χωρίς σταθερή ιδεολογική πορεία (άλλοτε ήταν κήρυκας σοσιαλιστικών αρχών, άλλοτε υπέρμαχος της Entente) κατέληξε αρχισυντάκτης της εφημερίδας **Avanti** (=Εμπρός) των σοσιαλιστών. Όταν έχασε τη θέση αυτή, ίδρυσε δική του εφημερίδα, με την ονομασία **Il Popolo d' Italia** (=Ο λαός της Ιταλίας), και αφιέρωσε στήλες της υπέρ του πολέμου. Και όταν η χώρα του κατά τον πόλεμο (το 1916) τάχθηκε στο πλευρό της Αντάντ (Entente), ο Μουσολίνι θεώρησε νίκη δική του αυτή την απόφαση.

Ο όρος **φασισμός** διαμορφωνόταν στην Ιταλία από το 1914. Παράγεται από τη λατινική λέξη *fascis*, που σημαίνει δέσμη, δεμάτι. Οι *fascisti* (φασίστι, φασίστες) ονομάστηκαν έτσι από το **έμβλημα** και **σύμβολό** του κόμματός τους: δέσμη ράβδων (*Fascies*) δεμένων γύρω από ένα

πέλεκυ. Από τον καιρό της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας οι Fasces ήταν σύμβολο δύναμης (εξουσίας). Οι ρωμαίοι ραβδούχοι τις κρατούσαν όταν συνόδευαν τους άρχοντες και πήγαιναν πριν από αυτούς. Οι Ιταλοί fascisti ήταν ομάδες νέων, φανατικών και ορμητικών στη διακήρυξη των ιδεών τους, «ομάδες κρούσης».

Η αρχική **πολιτική διακήρυξη** αυτών των fascisti (φασιστών), την οποία είχε συντάξει ο Μουσολίνι (δάσκαλος ως προς τις σπουδές του), ήταν κείμενο εντυπωσιακά ριζοσπαστικό τότε (1919). Έκανε λόγο για οκτάωρη εργασία, φορολογία του κεφαλαίου, αντίθεση στον ιμπεριαλισμό. Αλλά, ώσπου να γίνει επίσημα δεκτή αυτή η πολιτική θέση από το κίνημα των fascisti (Μάη του 1920), αντικαταστάθηκε από άλλη συντηρητική, όπου κυρίαρχη ήταν η γενικολογία, αλλά απουσίαζε η αναφορά σε οικονομικές μεταρρυθμίσεις.

Το Σεπτέμβριο του 1922 ο Μπενίτο άρχισε να μιλά για επανάσταση στην οργάνωση της πολιτικής ζωής του Κράτους. Και έριξε στις ομάδες κρούσης των fascisti το σύνθημα: «**Προς τη Ρώμη**». Στις **28 Οκτωβρίου 1922** περίπου 50 χιλιάδες fascisti **μελανοχίτωνες** από όλες τις επαρχίες κατέκλυσαν τη Ρώμη. Η Κυβέρνηση παραιτήθηκε και ο βασιλιάς **Βίκτωρ Εμμανουήλ Γ΄** κάλεσε το Μουσολίνι να σχηματίσει κυβέρνηση! Μέσα στα επόμενα 3 χρόνια ο Μουσολίνι είχε οργανώσει το νέο κράτος: μονοκομματικό, με Κοινοβούλιο που η αρμοδιότητά του ήταν να εγκρίνει τα διατάγματα του Αρχηγού!.....

Για την ερμηνεία του φαινομένου οι μελετητές συγκλίνουν στο ότι: σε μια περίοδο κόπωσης και χάους πολιτικού κάποιες κοινωνικές ομάδες ευνόησαν αυτή την «πορεία προς τη Ρώμη» προκειμένου να επιτύχουν κοινωνική ηρεμία και να διατηρήσουν τα προνόμιά τους.²¹

Τα βασικά δόγματα του ιταλικού Φασισμού, όπως τελικά διαμορφώθηκαν, ήταν:

Ολοκληρωτισμός: Το κράτος φροντίζει τα συμφέροντα όλων των πολιτών του και απαιτεί την αμέριστη αφοσίωσή τους

Εθνικισμός: Είναι η υψηλότερη ιδέα συνοχής μιας κοινωνίας, ενώ τα κηρύγματα διεθνισμού θεωρούνταν από τους φασίστες ότι αποτελούν διαστροφή της ανθρώπινης φύσης.

Μιλитарισμός (στρατοκρατία) και ανάλογος επεκτατισμός ... Έθνη που δεν επεκτείνονται τελικά μαραίνονται.....

Τι πέτυχε ο ιταλικός φασισμός και πώς, φάνηκε κατά την εικοσαετία που ακολούθησε (ως το 1943). (Μερικά στοιχεία της πορείας του θα τα δούμε στην αφήγηση που ακολουθεί ως το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, που

²¹ E. Burns **Ευρωπαϊκή Ιστορία**, τ. 2^{ος} (μετ. Τάσος Δαρβέρης, Διεύθυνση έκδοσης Γιάννης Χασιώτης, εκδ. «Παρατηρητής», Θεσσαλονίκη), σσ. 323-329.
William R Keylor, **The Twentieth Century World** (forth ed ition), Oxford University Press, 2001, pp.110-112.

Γ.1. Ο κόσμος μας (εκτός από την Ελλάδα) κατά την περίοδο του μεσοπολέμου (1920-1939)

για την Ιταλία έληξε το 1943 με την πτώση του Μουσολίνι, Σεπτέμβριο του 1943).

Το δρόμο της Ιταλίας προς διάφορες μορφές φασισμού ακολούθησαν κατά το Μεσοπόλεμο και άλλες ευρωπαϊκές χώρες (Ισπανία, Πορτογαλία, Πολωνία, Ελλάδα κ.ά.).

Ζ'. Επικράτηση του Ναζισμού στη Γερμανία

Όπως έχουμε ήδη σημειώσει (στην ενότητα **Κριτική των Συνθηκών της Ειρήνης ή Εκδίκησης ή άλλης Σκοπιμότητας**, σ.91), οι Γερμανοί είχαν λόγους να θεωρούν ότι οι νικητές τούς αντιμετώπισαν με περισσή εκδικητικότητα και είχαν επιβάλει όρους ταπεινωτικούς και δυσβάστακτους. Η **οικονομική κρίση** που γνώρισε ο κόσμος κατά το Μεσοπόλεμο, κυρίως το 1929-33, είχε ιδιαίτερα δυσμενείς επιπτώσεις για τους Γερμανούς. Είχαν φτάσει στο όριο, όπου η αναζήτηση κάποιου σωτήρα στην πολιτική ζωή είναι ψυχολογικά πιθανή και η αποδοχή του σωτήρα εύκολη. Για τη γερμανική **αστική τάξη** υπήρχε ένα ακόμη πρόβλημα πολύ ενοχλητικό: εκκρεμότητα ανοιχτή τα σύνορά τους τα ανατολικά: εδάφη που δόθηκαν στην Τσεχοσλοβακία, στην Πολωνία (με τις συνθήκες του 1919-1920). Και κάτι πιο απειλητικό: **μία Σοβιετική Ένωση, η οποία, ως πολιτικό σύστημα και ιδεολογία, είχε αντιμετωπιστεί από τους Δυτικούς ως απειλή**, για τους Γερμανούς ήταν γειτονιά και η «μόλυνση» φαινόταν πιθανή. Είχαν, λοιπόν, λόγους σημαντικούς όλοι οι Γερμανοί και λόγους ειδικούς **οι αστοί** να αναζητούν το σωτήρα, που θα αναλάμβανε να τους σώσει από την ταπείνωση έναντι της Δύσης και από την «απειλή» (υπαρκτή ή φανταστική) της Ανατολής. Βρέθηκε ο σωτήρας στο πρόσωπο ενός πρώην λοχία από την Αυστρία, ο οποίος συγκέντρωνε τα απαραίτητα προσόντα:

Φανατικός εθνικιστής,

Φανατικός αντικομμουνιστής,

Γοητευτικός ομιλητής, δημηγέρτης.

Για την πρώτη πολιτική «αταξία» του (προσπάθεια πραξικοπήματος αποτυχημένη στη Βαυαρία) φυλακίστηκε. Μέσα στη φυλακή καλοπέρασε, φαίνεται ότι είχε κάποια προστασία. Στη φυλακή -με όλες τις ανέσεις²²- έγραψε το βιβλίο της πολιτικής φιλοσοφίας του: **Mein Kampf (Ο Αγώνας μου)**.

Μια παράγραφο αντιγράφουμε χαρακτηριστική, εκφραστική των πολιτικών αξιών που πρέσβευε ο αναδυόμενος «σωτήρας»:

« Η Δημοκρατία της Δύσης σήμερα είναι ο προπομπός του μαρξισμού, ο οποίος θα ήταν αδιανόητος χωρίς αυτήν. Είναι η δημοκρατία και

²² Denis Richards, ό.π., σσ. 483-85.

μόνο αυτή που παρέχει σ' αυτή την Πανούκλα (το μαρξισμό) το έδαφος στο οποίο εξαπλώνεται. Με το πρόσωπο του κοινοβουλευτισμού, που είναι η εξωτερική έκφρασή της, η δημοκρατία δημιούργησε ένα τερατούργημα βρώμας και φωτιάς...»²³.

Αυτές οι βασικές διακηρύξεις ή αρχές μπορούσαν να τον κάνουν συμπαθή και αξιαγάπητο σε κοινωνικές / πολιτικές δυνάμεις που δε συμμαθούσαν το δημοκρατικό πολίτευμα και φοβούνταν – με τα δεδομένα εκείνης της εποχής - το μαρξισμό ως επαναστατική ιδεολογία, αλλά ενδιαφέρονταν για κοινωνική ευημερία. Αυτές οι δυνάμεις περιέβαλαν με την προστασία τους τον **Αδόλφο Χίτλερ**, οι μάζες των ανέργων και εθνικά πληγωμένων Γερμανών τον αγκάλιασαν ως την τελευταία ελπίδα τους το 1933. Σε κάποια εκλογική αναμέτρηση – θυμίζουμε ότι ο Χίτλερ διεκδικούσε την πλειοψηφία των Γερμανών ψηφοφόρων και ως αρχηγός του πρώτου στις εκλογές κόμματος κλήθηκε στη θέση του Καγκελαρίου το Γενάρη του 1933 – μια αφίσα οπαδών του Κόμματος Nazionalismus απεικόνιζε την ψυχολογία τους: “Hitler, unsere letzte Hoffnung” (Χίτλερ, τελευταία μας ελπίδα).

Έχοντας ο Χίτλερ κερδίσει την πλειοψηφία στις εκλογές, ορκίστηκε στις 30 Ιανουαρίου 1933 Καγκελάριος της Γερμανίας, που είχε ταπεινωθεί και είχε τώρα ελπίδα... και ακολουθούσε τον **Führer** της (ηγέτη), όπως ο ίδιος αποκαλούσε με ταπεινοφροσύνη τον εαυτό του²⁴.

Η ιδεολογία του εθνικοσοσιαλισμού συνοψίζεται από τους μελετητές²⁵ στα ακόλουθα:

- **Άκρατος εθνικισμός**, που εκφράζεται από ένα μόνο κόμμα, έναν αδιαφιλονίκητο αρχηγό (τον Führer) και ένα απόλυτα ιεραρχημένο κράτος.
- **Φυλετική ανωτερότητα**, που εκφράζεται με αυτοθαυμασμό και προστατεύεται με αποφυγή κάθε επιμειξίας και με περιφρόνηση²⁶ προς τις άλλες, κατώτερες και περιφρονητέες έως και μισητές άλλες φυλές (λ.χ οι Σλάβοι είναι άξιοι για δούλοι, οι Εβραίοι θεωρούνται διαφθορείς του πολιτισμού)²⁷.
- Τα παραπάνω δικαιολογούν το αίτημα για «**ζωτικό χώρο**» (Lebensraum) υπέρ της ανώτερης φυλής και την πολιτική επιδίωξη: ό,τι υπήρξε

²³ Β. Σκουλάτου - Ν.Δημακόπουλου - Σ. Κόνδη, **Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη**, σ. 177.

²⁴ Κολιόπουλος, **Νεότερη Ευρωπαϊκή Ιστορία** (1789-45), εκδ. «Βάνιας»1990, σσ. 346-51.

²⁵ Ε. Burns, **Ευρωπαϊκή Ιστορία**, β' τόμος, σσ. 329 κ.π.

F. - G. Dreyfus κ.ά., **Η Ευρώπη από το 1848 μέχρι σήμερα**, τ. 6, σσ. 141 κ.π.

Β. Σκουλάτου κ.ά. **Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη**, τ.3, σσ. 184-88, 234-67.

²⁶ Mark Mazower, **Black Continent**, pp. 141-43.

²⁷ Dreyfus, ό.π., σ. 131.

Γ.1. Ο κόσμος μας (εκτός από την Ελλάδα) κατά την περίοδο του μεσοπολέμου (1920-1939)

γερμανικό πρέπει να ξαναγίνει (ο υπαινιγμός για εδάφη όπου ζούσαν και Γερμανοί ως μειονότητες, π.χ. οι Σουδήτες στην Τσεχοσλοβακία).

Σκοποί και Μέσα του Ναζισμού

Για την επίτευξη των παραπάνω δυο ιερών στόχων (φυλετική καθαρότητα και ζωτικός χώρος) δισταγμοί δεν υπάρχουν ως προς τον τρόπο δράσης έναντι των άλλων. Όσο για τη διαμόρφωση της κοινής γνώμης στο εσωτερικό, ο αρμόδιος υπουργός αξιοποιεί με ιδιοφυΐα τα μέσα μαζικής ενημέρωσης της εποχής (ραδιόφωνο, εφημερίδες) και ελέγχει κατά περίπτωση τους καλλιτέχνες, τους επιστήμονες, την Εκπαίδευση. Όλα λειτουργούν προς έναν υπέρτατο σκοπό: «**Deutschland über alles**» (=η Γερμανία πάνω από όλα)²⁸. Και ειδικό στάδιο κομματικό χτίστηκε στη Νυρεμβέργη για την πραγματοποίηση επίσημων μαζικών ιδεολογικών συνεδρίων του μοναδικού κόμματος της Γερμανίας, του **Εθνικοσοσιαλιστικού**, υπό τον Führer του.

Τρόποι δράσης προς επίτευξη των στόχων των Ναζί

- Καταγγελία όλων των δεσμευτικών Συνθηκών (1919).
- Κινητοποίηση όλων των δυνάμεων για εξοπλισμό (με παραβίαση των συνθηκών αφοπλισμού, του 1919). Έτσι λύθηκε και το χρόνιο βασανιστικό πρόβλημα της ανεργίας!
- Άμεση δραστηριοποίηση για επανένωση όλων των Γερμανών στα πλαίσια του Γ' Ράιχ (των Γερμανών της Αυστρίας, της Τσεχοσλοβακίας, των Σουδητών της τότε Τσεχοσλοβακίας, της Πολωνίας.....) κατά παραβίαση πάντα της Συνθήκης των Βερσαλλιών (1919).
- Και διπροσωπία ανενδοίαστη (όπως αποδείχτηκε στην πράξη) στις διπλωματικές επαφές προς όλους, ιδιαίτερα τις «κατώτερες» για τους Εθνικοσοσιαλιστές φυλές.
- Και, φυσικά, με την πρώτη ευκαιρία (1936) αποχώρηση θεαματική από την Κ.τ.Ε. (όπου η Γερμανία είχε γίνει δεκτή μετά τις **Συμφωνίες του Λοκάρνο**, 1925).

²⁸ Ευνόητο ότι και η προσωπική ζωή υποτάσσεται στην κρατική – φυλετική – κομματική ιδεολογία. Το **Handbuch für deutsche Familie** (=Εγχειρίδιο για τη γερμανική οικογένεια) περιέχει και «10 οδηγίες -εντολές για την επιλογή μνηστής»:

1. Να θυμάσαι ότι είσαι Γερμανός /2. Αν είσαι υγιής, μη μείνεις άγαμος.....

5. Καθότι Γερμανός/ίδα διάλεξε σύντροφο γερμανικής ή (γενικότερα) αρείας φυλής. /6. Όταν επιλέγεις σύντροφο, να ελέγξεις το γενεαλογικό του (της) δένδρο... /8....Να παντρευτείς / νυμφευτείς μόνο χωρίς έρωτα... /10. Να έχεις σκοπό σου να κάνεις όσο πιο πολλά μπορείς παιδιά. Από το βιβλίο του Mark Mazower, **Dark Continent: Europe's Twentieth Century**, p. 77).

Βήματα «προόδου» του Εθνικοσοσιαλισμού

Η οικονομική ανάπτυξη, η αύξηση της παραγωγής συνεπιφέρει πιεστική αναζήτηση αγορών. Ενδεικτικά σημειώνει ο F.G. Dreyfus²⁹ ότι η Γερμανία το 1932 είχε στις χώρες της **μικρής Αντάντ** (Τσεχοσλοβακία, Ρουμανία, Σερβία), περιοχή γαλλικής επιρροής, 5% του εξωτερικού εμπορίου, αλλά το 1938 έφτασε στο 35%, δηλ. επταπλασίασε τις εξαγωγές της η Γερμανία σ' αυτές τις χώρες. .

- Για την προώθηση πολιτικών στόχων στο εσωτερικό της χώρας ο Χίτλερ αξιοποίησε πρώτα τα **τάγματα εφόδου** ή S.A. (Sturm Abteilungen=θύελλας τμήματα, δηλ. συμμαχίες ένοπλων παρακρατικών) και αργότερα και την κρατική Βέρμαχτ (Wehrmacht=Αμυντική δύναμη).
- Η πρώτη πράξη κατά των Εβραίων είναι οι **νόμοι της Νυρεμβέργης** (1935), που τους απέκλειαν από κάθε δημόσιο λειτουργήμα.
- Η πολιτική επεκτατισμού άρχισε με μία κίνηση παραπλανητική: στις 28 του Γενάρη 1934 ο Χίτλερ υπέγραψε «σύμφωνο μη επίθεσης» με την Πολωνία (ναζιστική διπλωματία με βηματισμό ή προσωπείο). Θυμίζουμε ότι ουσιαστικά η Γερμανία εξοπλιζόταν παράνομα από την εποχή του Λοκάρνο, 1922, όταν εξασφάλισε με μυστική συμφωνία στρατόπεδα εκγύμνασης Γερμανών αξιωματικών και δοκιμής νέων όπλων σε έδαφος σοβιετικό.
- Το Μάρτη του 1935 αποφάσισε την καθιέρωση υποχρεωτικής στρατιωτικής θητείας για τη δημιουργία του στρατού της ειρήνης (36 μεραρχίες). Η Γαλλία, η Βρετανία, η Ιταλία έκαναν μια τυπική διαμαρτυρία πλατωνική (για παραβίαση της συνθήκης των Βερσαλλιών).
- Ειδική **αγγλογερμανική συνθήκη** (18 Ιουλίου 1935) αναγνώριζε στη Γερμανία τη δυνατότητα για ναυπήγηση πολεμικού στόλου! (Γιατί, άραγε, τόση υποχωρητικότητα από την πλευρά των Άγγλων; Ίσως τα κίνητρα για τους Άγγλους ήταν δυο: κέρδη για τη ναυπήγηση και ενίσχυση της Γερμανίας εναντίον άλλων.....).
- Όταν υπογράφηκε **γαλλοσοβιετική συμφωνία μη επίθεσης** (αρχές του 1936), ο Χίτλερ την αξιοποίησε ως πρόσχημα για να εισβάλει στη Ρηνανία, που ήταν ζώνη αποστρατιωτικοποιημένη. Η Αγγλία αποδέχτηκε την παραβίαση της συνθήκης των Βερσαλλιών (γιατί;). Η Γαλλία αρκέστηκε σε διπλωματική διαμαρτυρία.
- Και αφού ο Βρετανός Πρωθυπουργός διακήρυττε ως το τέλος του 1937 ότι ήταν πρόθυμος να δει ικανοποιούμενα τα δίκαια αιτήματα των λαών (γιατί, άραγε, τόση καλοσύνη;), ο Χίτλερ προχώρησε, το Μάρτη του 1938, σε **προσάρτηση της Αυστρίας** στο δικό του Ράιχ (το περίφη-

²⁹ F.G. Dreyfuss - Ronald Marx - Raymond Poidevin, **Γενική Ιστορία της Ευρώπης μέχρι σήμερα**, σ. 135

Γ.1. Ο κόσμος μας (εκτός από την Ελλάδα) κατά την περίοδο του μεσοπολέμου (1920-1939)

μο πραξικόπημα, γνωστό ως Anschluss= προσάρτηση), κάτι που ρητά απαγορευόταν από τη συνθήκη των Βερσαλλιών (1919).

- Στη συνέχεια άρχισε τις διαδικασίες **για προσάρτηση των Σουδητών** (Γερμανών της Τσεχοσλοβακίας) στο Ράιχ. Κατά τον Απρίλη του 1938 γιόρτασε τα γενέθλιά του (50 χρόνια) ως Μεσσίας του γερμανικού Έθνους, που πραγματοποιούσε τα όνειρα τα οποία είχαν οι Γερμανοί από το 1848!³⁰

Η επιδίωξη αυτής της προσάρτησης παρουσίαζε ιδιαίτερη διπλωματική δυσχέρεια, γιατί προϋπήρχε συμφωνία αμοιβαίας συνδρομής ανάμεσα στη Γαλλία – Τσεχοσλοβακία και ανάμεσα στη Σοβιετική Ένωση – Τσεχοσλοβακία. Σύμφωνα με την πρώτη συμφωνία η Γαλλία θα έσπευδε να βοηθήσει την Τσεχοσλοβακία, αν δεχόταν επίθεση, και σύμφωνα με τη δεύτερη η ΕΣΣΔ θα έσπευδε να βοηθήσει την Τσεχοσλοβακία, αν θα είχε προηγηθεί στην εκπλήρωση της υποχρέωσής της η Γαλλία³¹.

Ο Μουσολίνι πρότεινε να συναντηθούν στο Μόναχο οι αντιπρόσωποι Αγγλίας, Γαλλίας, Γερμανίας, Ιταλίας, για να συζητήσουν νηφάλια την περιπλοκή. Εκεί (τις τελευταίες μέρες του Σεπτεμβρίου 1938) Αγγλία – Γαλλία έκριναν δίκαιο το αίτημα του Χίτλερ να προσαρτηθεί τη Σουδητία, περιοχή Γερμανοφώνων της Τσεχοσλοβακίας, ώστε να ελευθερωθούν από την πιεστική Κυβέρνηση της χώρας αυτής και να αποφευχθούν στο μέλλον τα επεισόδια (που ως τότε προκαλούσαν οι χιτλερικοί, κατά την πιθανότερη εκδοχή). Αυτή όμως η ενέργεια βάθαινε την κρίση και τη διεύρυνε. Γιατί:

- Ο Χίτλερ τους επόμενους μήνες όχι μόνο προσάρτησε τη Σουδητία αλλά και διέλυσε την Τσεχοσλοβακία συνολικά.
- Η Σοβιετική ένωση «έβλεπε τη διευθέτηση του Μονάχου» ως συνωμοσία της Αγγλίας και της Γαλλίας, για να σωθούν από την επιθετικότητα του Χίτλερ στρέφοντας τη ναζιστική επιθετική πολιτική προς την Ανατολή, (δηλαδή τη Σοβιετική Ένωση)³². Ίσως και να προσδοκούσαν ότι με τη στροφή του Χίτλερ προς την ΕΣΣΔ θα απαλλάσσονταν και από την ανεπιθύμητη ιδεολογία των Σοβιετικών. Φιλάνθρωπα αισθήματα.

³⁰ Dreyfus, ό.π., σσ.138-139.

³¹ P.M.H. Bell, **Τα αίτια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου στην Ευρώπη** (μετ. Λουκιανός Χασιώτης), σσ. 374-76.

³² Αξίζει να θυμίσουμε ότι εκείνη την εποχή σοβιετική γελοιογραφία σε εφημερίδα παρουσίαζε τον Χίτλερ πάνω σε πολεμικό όχημα (tank) που πλησίαζε σε ένα σταυροδρόμι, όπου δυο τροχονόμοι, οι Πρωθυπουργοί Αγγλίας – Γαλλίας, έδειχναν στον οδηγό το δρόμο με την ένδειξη: **nach Osten** (=προς Ανατολή, δηλ. Ρωσία). Λεπτομέρειες για το Σύμφωνο αυτό στο βιβλίο: Φ. Κ. Βώρου, **Τρόποι Σπουδής και Διδασκαλίας της Ιστορίας** (εκδ. «Παπαδήμας». 1986), σσ.304-318.

- Και τον επόμενο χρόνο, αφού δεν μπόρεσε η ΕΣΣΔ να πείσει τους Δυτικούς διπλωματικούς εκπροσώπους να υπογράψουν συμμαχία κατά της Γερμανίας, υπέγραψε εκείνη **Σύμφωνο Φιλίας και Συνεργασίας** με τον Χίτλερ στρέφοντάς τον ενάντια στη Δύση (Πρόκειται για το **Γερμανοσοβιετικό Σύμφωνο** της 23-8-1939, γνωστό ως Σύμφωνο Ρίμπεντροπ – Μολότοφ, από τα ονόματα των αρμόδιων υπουργών των Εξωτερικών που το υπέγραψαν). Εννέα ημέρες αργότερα, 1 Σεπτεμβρίου 1939, ο Χίτλερ άρχιζε τον Β΄ Μεγάλο – Παγκόσμιο Πόλεμο, με προφανή στρατηγική να συντρίψει τους Δυτικούς και ύστερα να καθαρίσει με του Ανατολικούς γείτονές του, τους Σοβιετικούς. Απέτυχε και στις δυο κατευθύνσεις.

Η΄. Εξελίξεις στη Σοβιετική Ένωση από την επικράτηση της Επανάστασης

Η Ρωσική Επανάσταση του 1917 ήταν κοινωνική, άρνηση του οικονομικού συστήματος (κεφαλαιοκρατικού) και της αντίστοιχης κοινωνικής δομής. Από τα πρώτα της βήματα αντιμετώπιζε ποικίλα προβλήματα:

- Αντίδραση και εμφύλιο πόλεμο από τις προνομιούχες κοινωνικές ομάδες που έχαναν τα προνόμιά τους.
- Εχθρική στάση από τις άλλες χώρες με κεφαλαιοκρατική οικονομία, οι οποίες ένιωθαν ότι η Επανάσταση των Μπολσεβίκων κέρδιζε τη συμπάθεια των λαϊκών μαζών. Γι' αυτό και οργάνωσαν ολόπλευρη στρατιωτική **Επέμβαση**, για να πνίξουν την Επανάσταση πριν εδραιωθεί.
- Επείγουσα ήταν για τους Μπολσεβίκους η ανάγκη να οργανώσουν τις δυνάμεις τους για αναμέτρηση με τους εσωτερικούς και εξωτερικούς αντιπάλους.
- Επίσης πειστική ήταν η ανάγκη να οργανώσουν σε νέες βάσεις την Οικονομία και Κοινωνία (σοσιαλιστική) και να αποφασίσουν αν η ιδεολογία της προλεταριακής Επανάστασης έπρεπε να περιοριστεί στο εσωτερικό της χώρας μόνο ή να γίνει κήρυγμα για εξαγωγή σε όλες τις χώρες. Αυτό το τελευταίο διφυές πρόβλημα δίχαζε τις συνειδήσεις των πρωτεργατών (πρώτων συνεργατών του Λένιν), π.χ. Τρότσκι και Στάλιν. Η διάσταση των απόψεών τους έγινε προσωπική αντιδικία, κυρίως όταν πέθανε ο Αρχηγός (Λένιν) και πρόκυψε και θέμα διαδοχής. Στο μεταξύ οι εξωτερικές δυνάμεις της **Επέμβασης**, αφού δεν μπόρεσαν να καταπνίξουν την Επανάσταση των Μπολσεβίκων στρατιωτικά, φρόντισαν να την απομονώσουν διπλωματικά και οικονομικά. Αρνήθηκαν και να την δε-

Γ.1. Ο κόσμος μας (εκτός από την Ελλάδα) κατά την περίοδο του μεσοπολέμου (1920-1939)

χτούν στην Κοινωνία των Εθνών, ένδειξη εχθρότητας πιο εχθρική και από την Επέμβαση.³³

- Μέσα στο κλίμα της εχθρότητας προς τους Επεμβασίες και της απομόνωσης της Σοβιετικής Ένωσης εξελισσόταν η διαφορά αντιλήψεων Trotsky – Stalin σε διένεξη και εχθρότητα, ως το σημείο που ο νικητής (Στάλιν) εξόρισε από την κοινή σοσιαλιστική πατρίδα τον αντίπαλο, πρώην συνεργάτη σύντροφο, ως εχθρό επικίνδυνο. Και αργότερα καταδίωξε και τους ομοϊδεάτες του Trotsky ως εχθρούς της σοσιαλιστικής ιδέας (δίκες της Μόσχας, 1937-38).
- Προώθησε ο Στάλιν μονόπλευρα την ιδέα της πλήρους κρατικοποίησης της οικονομίας – με κολεκτιβοποίηση των κτημάτων – κάποτε με περισσή βαναυσότητα, χρησιμοποιώντας τον κομματικό μηχανισμό με αυστηρά γραφειοκρατική οργάνωση, που αποδείχτηκε δύναμη αδρανοποίησης όσων δεν μετείχαν στον κομματικό μηχανισμό. Έτσι, οι μαχητές του **Μπολσεβικισμού** έβλεπαν **Δικτατορία του Κόμματος** εκεί που προσδοκούσαν και εύχονταν και εργάζονταν για **Δικτατορία του Προλεταριάτου**.

Οπωσδήποτε τα πρώτα χρόνια υπήρχε ο ενθουσιασμός της νίκης, της απαλλαγής από τους γαιοκτήμονες, τους τσαρικούς, και λειτουργούσε στις καρδιές η προσδοκία ότι οι δυσκολίες ήταν παροδικές, ωστόσο να οικοδομηθεί η προλεταριακή Πατρίδα και να απαλλαγεί από τους εχθρούς της (την αστική τάξη, την αριστοκρατία, τις εξωτερικές Επεμβάσεις). Στο διάστημα αυτό τα Πενταετή Προγράμματα (από το 1928) λειτουργούσαν αποδοτικά, με όρους καθαρά **κρατικής οικονομίας**. Οι βασικές επιδιώξεις ήταν:

- Πλήρης κολεκτιβοποίηση στη γεωργία (καταργήθηκαν και τα μικροκτήματα των Κουλάκων, οι οποίοι είχαν αναδειχτεί με τη Νέα Οικονομική Πολιτική, Ν.Ε.Π.) και εκμηχάνιση των καλλιεργειών.
- Πλήρης κρατικοποίηση και στη διακίνηση των αγαθών (βγήκαν από τη μέση και οι μικροέμποροι της Ν.Ε.Π., οι λεγόμενοι Κουλάκοι, οι Nermen).
- Προσπάθεια εκβιομηχάνισης της χώρας σε όλους τους τομείς (και στην παραγωγή όπλων, αφού η χώρα περιβαλλόταν από έκδηλη εχθρότητα).

Η τελευταία αυτή επιδίωξη και πέτυχε σε μεγάλο βαθμό και αποδείχτηκε σωτήρια για την ΕΣΣΔ (και για την ανθρωπότητα ίσως), όταν σε λίγο ξέσπασε η χιτλεροναζιστική βαρβαρότητα ενάντια στην ανθρω-

³³ Έτσι η Κοινωνία των Εθνών άρχισε τη σταδιοδρομία της χωρίς τη Σοβιετική Ένωση (ως δύναμη κοινωνικά αντίπαλη), χωρίς τη Γερμανία (ως ηττημένη πρωταίτιο του πολέμου 1914-18), χωρίς τις Η.Π.Α., οι οποίες όμως μετείχαν στην αποτυχημένη Επέμβαση κατά των Μπολσεβίκων.

πότητα. Οι προηγούμενες όμως επιδιώξεις κρατικοποίησης όλης της οικονομικής ζωής έδειξαν στην πράξη κάποιες αδυναμίες της σοσιαλιστικής θεωρίας. Έδειξαν ότι: άλλο πράγμα είναι η **κοινωνικοποίηση** των κοινωνικών αγαθών (π.χ. της μεγάλης βιομηχανίας) **για χάρη του κοινωνικού συνόλου** και άλλο η αποστέρηση της **ιδιωτικής πρωτοβουλίας** από τη δυνατότητα προσωπικής – ιδιωτικής δράσης, πέρα από την κοινή προσπάθεια, πέρα από το κοινό πρόγραμμα και –αυτονόητα- χωρίς αντίπραξη στους κοινούς στόχους (**κάτι που σημαίνει στέρηση δικαιώματος γνώμης και ελευθερίας**). Σε αυτό το λεπτό θέμα νομίζω η σταλινική γραμμή ήταν μοιραία για την πορεία του σοσιαλισμού: μπορεί να ήταν αναγκαία στις μέρες της ανάγκης η απόλυτη πειθαρχία (και περιορισμοί της ελευθερίας και περιορισμοί της ιδιωτικής πρωτοβουλίας) και συγκέντρωση όλων των δυνάμεων για τη σωτηρία του συνόλου, για την επίτευξη του βασικού στόχου. Η επ' άπειρον όμως παράταση των περιορισμών και η δίωξη των διαφωνούντων και ενδεχόμενα ο χαρακτηρισμός τους ότι είναι αντιφρονούντες, ίσως και εχθροί του λαού, του σοβιετικού λαού.....η απομόνωση των αντιφρονούντων, ο αποκλεισμός τους από το Κόμμα και τις Κρατικές υπηρεσίες.... τέτοιες συμπεριφορές από την πλευρά της σοβιετικής ηγεσίας είναι πιθανό ότι πλήγωναν και τους πιο γενναίους ιδεολόγους, που είχαν αγωνιστεί για την οικοδόμηση σοσιαλιστικής κοινωνίας και είδαν τελικά τους εαυτούς τους υπό κατηγορία και αποκλεισμό από κυβερνητικά καθήκοντα, αφού πρώτα είχαν απομακρυνθεί από το Κόμμα.

Σε τέτοιες περιπτώσεις συμβαίνουν, νομίζω, «κατά το ανθρώπειον» (όπως θα έγραφε ο Θουκυδίδης):

- Αποστασιοποίηση ιδεολόγων και σιωπή.
- Αποστασιοποίηση και χαμηλόφωνη ή έντονη κριτική πρώην συντρόφων.
- Αποστασιοποίηση και αδιαφορία για τα ιδανικά που δεν προωθούνται.
- Αθροιστικά: αποδυνάμωση της κοινωνίας και των κοινωνικών – πολιτικών – κομματικών – κρατικών μηχανισμών,
 - ✓ όταν απέχουν από αυτούς και αδρανούν: Πρώην δημιουργικά μέλη, καλοπροαίρετοι ιδεολόγοι, συκοφαντημένοι πρώην πρωταγωνιστές, σύντροφοι, συναγωνιστές,
 - ✓ και όταν καταδιώκονται παραγκωνισμένοι και παρεξηγημένοι δημιουργοί, με βασική κατηγορία ότι είχαν και ήθελαν να υποστηρίξουν τη γνώμη τους,
 - ✓ και όταν στη θέση τους μένουν ως «πρώτου» αυτοί που ήταν «δεύτεροι» σε γνώσεις, γνώμη, ιδεολογία, επινοητικότητα, δημιουργικότητα, τόλμη, αφοσίωση συνειδητή στο κοινωνικό καθήκον.

Γ.1. Ο κόσμος μας (εκτός από την Ελλάδα) κατά την περίοδο του μεσοπολέμου (1920-1939)

Μοιραία η κοινωνία ως σύνολο χάνει πολύ από τη δυναμική της, γιατί έχουν φύγει από το προσκήνιο οι «πρώτοι», που άνοιγαν δρόμους, και γιατί προωθήθηκαν οι «δεύτεροι» που τείνουν να κλείνουν το δρόμο και σε τυχόν νέες δυναμικές παρουσίες.

Έτσι, η σοβιετική κοινωνία, που είχε ξεκινήσει με θαυμαστό δυναμισμό, ακρωτηριάστηκε στην πορεία από δυο αιτίες:

- Από την εξωτερική πίεση και πολιορκία και απομόνωση,
- Από τους δικούς της αμυντικούς μηχανισμούς και τη συνακόλουθη Γραφειοκρατία, που οδήγησε βαθμιαία και μοιραία σε ακρωτηριασμό των δημιουργικών δυνάμεων της Επανάστασης των Μπολσεβίκων του Lenin και του Trotsky (1917-24).

Η φάση της ανόδου εκτείνεται χρονικά, νομίζω, ως το τέλος της δεκαετίας του 1950, όταν η Σοβιετική Ένωση έφτασε να έχει θεαματική πρωτοπορία και στη διαστημική τεχνολογία (και είχε ήδη οικοδομήσει κοινωνικό κράτος και ζηλευτό εκπαιδευτικό σύστημα).

Η δεύτερη φάση, της παθητικής αδράνειας, φαίνεται ότι είχε ξεκινήσει από τον καιρό εκδίωξης του Trotsky (τέλος δεκαετίας του 1920), αλλά η Σοβιετική κοινωνία αναζωογονήθηκε με την προσφορά της στον πόλεμο κατά του ναζισμού και στο ξεκίνημα του Ψυχρού Πολέμου.

Η πορεία αυτοκατάρρευσής της φαίνεται ότι άρχισε από τη δεκαετία του 1960, όταν άρχισε να εκλείπει η γενιά των ιδεολόγων Επαναστατών και έμενε μόνη, κυρίαρχη συνολικά στον κομματικό και κρατικό μηχανισμό η γενιά της Γραφειοκρατίας. Η τελική έκβαση ήταν πλέον μοιραία, αφού είχε εκλείψει και η αυτοεκτίμηση των ανθρώπων³⁴.

Στα χρόνια της θαυμαστής ανόδου η Σοβιετική Ένωση πρόσφερε σημαντικές υπηρεσίες στην Ανθρωπότητα (ανεξάρτητα από το τι και πόσο υπέφεραν στο εσωτερικό):

- Θορύβησε πολύ και για πολλά χρόνια τις αστικές κοινωνίες, ώστε από φόβο να αρχίσουν **να σέβονται τον κοινό άνθρωπο ως άνθρωπο** (άλλωστε η εκμεταλλευτική ορμή τους μπορούσε να διοχετεύεται τότε άνετα στις αποικίες...). Τότε οικοδομήθηκε λίγο ή πολύ (αστικό) κοινωνικό Κράτος. (Αυτό θα το ιδούμε και στην ελληνική πραγματικότητα, στο επόμενο κεφάλαιο: **Η Ελλάδα κατά το Μεσοπόλεμο**).
- Οι πρώτες ειδήσεις για το Κράτος των Εργατών -πριν αρχίσουν και γίνουν γνωστές οι συνθήκες επιβολής της πλήρους κοινωνικοποίησης της οικονομίας και της δίωξης οποιωνδήποτε διαφωνούντων – έδιναν **ελπίδες**, γεννούσαν **προσδοκίες** στους εργαζόμενους όλου του κόσμου. Διαπρεπείς διανοούμενοι με κοινωνική ευαισθησία και επιρροή στους καιρούς τους συνοδοιπόρησαν με τους αδικημένους της εποχής, που ελπί-

³⁴ Περικλή Παυλίδη, **Το Φαινόμενο της Γραφειοκρατίας στη Σοβιετική Ένωση** (με πρόλογο του Ευτύχη Μπιτσάκη), «Προσκήνιο», Αθήνα 2001.

σανε ότι θα οικοδομήσουν κοινωνία δικαιοσύνης αποδεχόμενοι το κήρυγμα της πρώτης σοσιαλιστικής σοβιετικής κοινωνίας. (Ενδεικτικά σημειώνουμε εδώ τα ονόματα: Ν. Καζαντζάκης, Δημ. Γληνός, Κ. Βάρναλης κ.λπ.)³⁵.

- Η πιο σημαντική προσφορά της ως το 1941 καταραμένης για τους αστούς ΕΣΣΔ ήταν το ότι τότε (1941- 45) αποδείχτηκε ανθεκτική να αναχαιτίσει τη ναζιστική λαίλαπα και να καταφέρει το πιο δυνατό πλήγμα στη ναζιστική πολεμική μηχανή, που είχε (από 22 Ιουνίου 1941) κινηθεί μέσα στο σοβιετικό έδαφος³⁶. Αυτό το πλήγμα υπήρξε καθοριστικό για την πορεία του πολέμου. Έτσι, με το τέλος του πολέμου (1945) ήταν και η ΕΣΣΔ ανάμεσα στις τρεις Μεγάλες Δυνάμεις που νίκησαν το Ναζισμό και επιδόθηκαν στη διανομή του μεταπολεμικού κόσμου, όπως θα δούμε παρακάτω, στα κεφάλαια: «Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (1939-45)» και «Ο Μεταπολεμικός κόσμος (μετά το 1945)».

Θ΄. Αβέβαια βήματα της Κοινωνίας των Εθνών

Η ίδρυση διεθνούς οργανισμού με την επωνυμία **Κοινωνία των Εθνών** ήταν το 14^ο σημείο της διακήρυξης του αμερικανού Προέδρου W. Wilson. Το σχετικό ιδρυτικό κείμενο συνόδευε όλες τις συνθήκες ειρήνης που υπογράφηκαν ανάμεσα στους νικητές και τους νικημένους του Μεγάλου Πολέμου κατά τη διετία 1919-1920. Αλλά, όπως είναι γνωστό, οι προσδοκίες για έναν κόσμο ειρηνικό ξεπεράστηκαν ή παραβιάστηκαν από τις:

1. Έμμονες προκαταλήψεις για τη μελλοντική ασφάλεια της Γαλλίας και του Βελγίου έναντι της Γερμανίας.

2. Διάθεση των ισχυρών για λεηλασία εις βάρος όλου του κόσμου (μοίρασαν μεταξύ τους με τη μορφή «εντολών» της Κ.τ.Ε. όλες τις αποι-

³⁵ Τότε δημοσίευσε και ο Παλαμάς τη συλλογή **Δειλοί και Σκληροί Στίχοι**, όπου και το ποίημα: «Εμείς οι εργάτες είμαστε που πλάθουμε του κόσμου το ψωμί...».

³⁶ Ανάσχεση των στρατευμάτων του Paulus στο Stalingrad και εγκλωβισμός και αιχμαλωσία πολλών δεκάδων χιλιάδων στρατιωτών και αξιωματικών του γερμανικού στρατού. Από βιβλιογραφία μνημονεύουμε ενδεικτικά:

Του στρατάρχη Ζούκωφ **Απομνημονεύματα**, κεφ. 11-22 αφιερωμένα στη Γερμανική Επίθεση – Υποχώρηση.

Ι. Σ. Κολιόπουλου, **Νεότερη Ευρωπαϊκή Ιστορία** (1789-1945), εκδ. «Βάνιας», 1990, σσ. 388-394.

Γ.1. Ο κόσμος μας (εκτός από την Ελλάδα) κατά την περίοδο του μεσοπολέμου (1920-1939)

κίες της νικημένης Γερμανίας και τις επαρχίες της πρώην Οθωμανικής Αυτοκρατορίας)³⁷.

3. Απροσχημάτιστη Επέμβαση των λεγομένων δημοκρατικών Δυνάμεων στη Ρωσία για ανατροπή της κοινωνικής Επανάστασης, που είχε θορυβήσει όλες τις αστικές Δημοκρατίες σε Δύση και Ανατολή (με σαφή παραβίαση του σημείου 6 των Διακηρύξεων του Wilson, για ελευθερία όλων των λαών να αποφασίζουν για τα εσωτερικά ζητήματα των κοινωνιών τους).

4. Σαφή παραβίαση της Αρχής των Εθνοτήτων (9^ο σημείο της Διακήρυξης Wilson), όταν έδωσαν με τη **συνθήκη του Τριανόν** εκατομμύρια Γερμανών – Σουδητών στο νεοσύστατο κράτος της Τσεχοσλοβακίας.

Όταν λοιπόν ήρθε η μεγάλη στιγμή ίδρυσης και λειτουργίας της Κοινωνίας των Εθνών³⁸, την είχαν ήδη φορτώσει με αμαρτήματα βαριά στη γέννησή της και την προίκισαν με έκδηλη αδυναμία απόφασης και δράσης από τα πρώτα βήματά της. Επιπλέον, απέκλεισαν την είσοδο / συμμετοχή στη νικημένη Γερμανία και στην πολιορκημένη από στρατούς **Επέμβασης** Ρωσία. Και σε λίγο αποχώρησε από την Κ.τ.Ε., με απόφαση του Κογκρέσου της, η χώρα της οποίας ο Πρόεδρος είχε εισηγηθεί την ίδρυση³⁹ αυτού του διεθνούς θεσμού ειρήνης και συνεργασίας.

Παρ' όλες αυτές τις δυσχέρειες η Κ.τ.Ε. ως εγχείρημα ανταποκρινόταν στις προσδοκίες ή ελπίδες της Ανθρωπότητας για λόγους Ανθρωπισμού και ίσως (στο μέλλον) για ανάσχεση ή αποτροπή της Βαρβαρότητας. Συγκεκριμένα;

- Η Κοινωνία των Εθνών ως θεσμός διεθνής δεν μπόρεσε μεν να αποτρέψει διεθνείς ανομίες μεγάλων δυνάμεων της εποχής, π.χ. την κατάληψη της Κέρκυρας από το Μουσολίνι (1923), την εισβολή της Ιαπωνίας στη Μαντζουρία (1931), την εισβολή του Μουσολίνι στη Αιθιοπία (το 1936), ούτε την προσάρτηση της Αυστρίας ή το διαμελισμό της Τσεχοσλοβακίας (1937,1938) από τον Χίτλερ.

- Αλλά η Κ.τ.Ε. πέτυχε κάποιους άλλους στόχους: περιόρισε το διεθνές **λαθρεμπόριο του οπίου**, βοήθησε υπανάπτυκτες χώρες στον **έλεγχο των ασθενειών**, επόπτευσε τη διοίκηση πόλεων που ήταν **υπό διεθνή έλεγχο**, συνέλεξε στοιχεία για τις συνθήκες εργασίας και οικονομίας σε όλες της χώρες, διεξήγαγε δημοψηφίσματα σε **αμφισβητούμενες περιο-**

³⁷ Με τη μορφή «εντολών» κηδεμονίας η Αγγλία, η Γαλλία, η Ιαπωνία κ. ά. μοίραζαν τα εδάφη Συρίας, Λιβάνου και πρώην γερμανικών αποικιών στην Αφρική, στην Άπω Ανατολή, στα νησιά του Ειρηνικού.

³⁸ Burns, ό.π., σσ. 305-306 .

³⁹ Πάντως, στην **Επέμβαση** μετείχαν και αμερικανικές δυνάμεις, σε δυο σημεία: Αρχάγγελος (με Άγγλους) και Άπω Ανατολή (με Ιάπωνες).

χές⁴⁰, βοήθησε για την εγκατάσταση προσφυγικών πληθυσμών, προώθησε την κωδικοποίηση του διεθνούς δικαίου.

- Γενικότερα αποτέλεσε πρόδρομο του ΟΗΕ, τον οποίο ίδρυσαν το 1945 και επίσης επιχείρησαν να αγνοήσουν οι ισχυροί του πλανήτη, προς ζημία της ανθρωπότητας (δυστυχώς) και δική τους (ευτυχώς).

Η αποδυνάμωση της Κ.τ.Ε. ως Διεθνούς Οργανισμού της Ειρήνης και ανάσχεσης της βίας προήλθε από την αλαζονική στάση που έδειξαν απέναντι στην Κ.τ.Ε. τρεις ηγέτες αυταρχικών / στρατοκρατικών Κυβερνήσεων της περιόδου 1930. Συγκεκριμένα:

- Ο Χίτλερ (που με δική του πρωτοβουλία έγινε μέλος της Κ.τ.Ε. το 1926) αποχώρησε από αυτήν (1933), ώστε να μη δεσμεύεται στις κινήσεις του – που όλες αποτελούσαν κίνδυνο για την ειρήνη και προφανή παραβίαση της συνθήκης των Βερσαλλιών (1919).
- Ο αυτοκράτορας της Ιαπωνίας αντιμετώπισε με χλευασμό το θεσμό αυτό, όταν οργάνωσε εισβολή στη Μαντζουρία (Άπω Ανατολή, μέσω Κίνας, το 1933)⁴¹.
- Ο Μουσολίνι αγνόησε την Κ.τ.Ε., όταν επιχείρησε την επιδρομή εναντίον της Αιθιοπίας (1936).

Γ'. Πορεία προς τον Πόλεμο (1939-1945)

(Εξωτερικά συμπτώματα και αναζήτηση των πραγματικών αιτίων και ενόχων)

1. Από τις συνθήκες του 1919-20 και την παράλληλη προσπάθεια των νικητών να οργανώσουν Επέμβαση, για να αναχαιτίσουν την Επανάσταση στη Ρωσία, πρόκυψαν δυο **πρώτα αίτια** προετοιμασίας νέου πολέμου: η οργή των Γερμανών ότι αντιμετωπίστηκαν εκδικητικά και η καχυποψία των Ρώσων ότι οι κεφαλαιοκρατικές δυνάμεις δεν επρόκειτο να ειρηνεύσουν όσο θα υπήρχε σοσιαλιστική χώρα.

2. Άλλωστε, και οι δυο αυτές οργισμένες δυνάμεις **αποκλείστηκαν** στο ξεκίνημα από τον φερόμενο ως ειρηνοποιό Οργανισμό της Κοινωνίας των Εθνών. Αλλά πολύ σύντομα (το 1922) βρήκαν τρόπο προσέγγισης και συνεννόησης μεταξύ τους στα πλαίσια μιας διάσκεψης στη Γένοβα. Οι διπλωματικοί εκπρόσωποί τους βρήκαν κρυφό καταφύγιο (για παρασυναγωγή) στο γειτονικό **Rapallo** και εκεί «συνεννοήθηκαν» ως το σημείο να προσφέρει η Σοβιετική Ένωση στρατόπεδα εκπαίδευσης Γερ-

⁴⁰ Προκειμένου για τη χώρα μας, η Κ.τ.Ε. επέτευσε δημοψήφισμα για την καταγραφή των Σλαβομακεδόνων που ζούσαν στη Δυτική Μακεδονία μετά το 1913. (Από αυτούς οι πιο πολλοί έφυγαν ύστερα από την ανάμειξή τους στον Εμφύλιο Πόλεμο του 1946-49).

⁴¹ Denis Richards, **Ιστορία της Σύγχρονης Ευρώπης** (μετ. Φ. Κ. Βώρος, εκδ. «Παπαδήμας»).

Γ.1. Ο κόσμος μας (εκτός από την Ελλάδα) κατά την περίοδο του μεσοπολέμου (1920-1939)

μανών και δοκιμής νέων όπλων στο έδαφός της⁴², κατά παράβαση της Συνθήκης των Βερσαλλιών (1919).

3. Σε ώρες δικής τους ανάγκης και οι δυο αυτές δυνάμεις ζήτησαν να γίνουν δεκτές στη φερόμενη ως ειρηνοποιό Κ.τ.Ε., η Γερμανία το 1926, η ΕΣΣΔ το 1933. Η πρώτη αποχώρησε θορυβώδικα, όταν είχε αρχίσει εντατικό επανεξοπλισμό και απειλούσε ανοιχτά την ειρήνη στο γεωγραφικό χώρο της ζητώντας ό,τι ονόμαζε ζωτικό χώρο (Lebensraum) για τον εαυτό της (το 1936).

4. Και ενώ προχωρούσε η Γερμανία σε κινήσεις απειλής για την ειρήνη και παραβίασης των περιοριστικών όρων της συνθήκης των Βερσαλλιών, η Βρετανία έδειχνε υποχωρητικότητα και έφτασε ακόμη και σε συμφωνία με τη Γερμανία, ώστε η δεύτερη να ναυπηγεί πολεμικό στόλο με τη συναίνεση του πιο ισχυρού αντιπάλου της! **Ποια τα κίνητρα τόσης ανοχής;** Το 1938 Αγγλία και Γαλλία είχαν την άνεση να συμφωνήσουν στο Μόναχο για την επίθεση που ετοίμαζε ο Χίτλερ κατά της Τσεχοσλοβακίας, ενώ λίγο νωρίτερα είχαν ανεχτεί την εκ μέρους του **Προσάρτηση της Αυστρίας** (το περίφημο Anschluss), αντίθετο και αυτό προς τη συνθήκη των Βερσαλλιών (1919). Δηλαδή, οι δυτικοί διευκόλυναν τον Χίτλερ να δυναμώνει, με την εύλογη ελπίδα να τον στρέψουν προς την Ανατολή (ΕΣΣΔ).

5. Παράλληλο χορό εις βάρος της ειρήνης του Κόσμου χόρευαν ο Μουσολίνι και ο αυτοκράτορας της στρατοκρατικής τότε Ιαπωνίας, με την επεκτατική πολιτική τους, ο ένας στη Μεσόγειο, ο άλλος στον Ειρηνικό. Και όταν ο επεκτατισμός συναντούσε αποδοκιμασία από την Κ.τ.Ε. αποχωρούσαν από το διεθνή Οργανισμό της Ειρήνης, περήφανοι, ατιμώρητοι, καμαρωτοί, αλαζόνες. (Η Ιταλία αποχώρησε από την Κ.τ.Ε. το 1936).

6. Αυτοί οι δυο εταίροι μαζί με τον Χίτλερ⁴³ υπέγραψαν (η Ιαπωνία το 1936, η Ιταλία το 1937) το λεγόμενο **Anti-Comintern Pact** (στην ουσία αντισοβιετικό). Κατά λέξη Anti-Comintern σημαίνει συμφωνία κατά της Κομμουνιστικής Διεθνούς (Comintern International), την οποία είχε ιδρύσει ο Λένιν (το 1919) και τη «στέγαζε» ουσιαστικά η ΕΣΣΔ, η οποία με τη σειρά της παρακολουθούσε ανήσυχη όλες αυτές τις κινήσεις, οι οποίες αποκάλυπταν την **ανησυχία** των κεφαλαιοκρατικών δυνάμεων απέναντι στη σοσιαλιστική ιδεολογία, που έδινε τότε ελπίδες στους κο-

⁴² William R. Keylor, **The Twentieth Century World** (Fourth edition, Oxford Univ. Press), pp. 113-115, N. Lowe, **Mastering Modern World History**, pp. 154-155.

⁴³ Kerry Davidson, **Twentieth Century Civilization** (Barnes and Noble Outline Series), p.199, William Keylor, **The Twentieth Century History**, p. 160 f.

λασμένους όλης της γης⁴⁴. Και εύλογο ήταν να αναζητεί η ΕΣΣΔ κάποιον τρόπο αποτροπής μιας νέας Επέμβασης εναντίον της με αρχηγό τον «εμπνευσμένο» ηγέτη (Führer) των Γερμανών Αδόλφο Χίτλερ και τους συνεργούς του, όλους εκείνους που μπορούσαν να τον θαυμάζουν, να τον συγχωρούν για την επιθετικότητά του και να τον ανέχονται (ή έμμεσα να τον ενθαρρύνουν).

7. Μέσα σε αυτή την ατμόσφαιρα καχυποψίας και κινδύνων το καλοκαίρι, συγκεκριμένα τον Αύγουστο του 1939, αγγλογαλλική διπλωματική αντιπροσωπεία στη Μόσχα διαπραγματευόταν με τους Σοβιετικούς τους όρους τριμερούς Συμμαχίας για ανάσχεση του Χίτλερ, που φαινόταν ότι σχεδίαζε νέα επιθετική κίνηση, κατά της Πολωνίας αυτή τη φορά. Αλλά δεν έδειχναν πρόθυμοι να προχωρήσουν σε υπογραφή σχετικής συμμαχίας αντιχιτλερικής. Οι Σοβιετικοί ίσως και να υποπτεύονταν ότι οι επισκέπτες / συνομιλητές τους ήθελαν μάλλον να προκαλέσουν την προσοχή του Χίτλερ και να του δώσουν πρόσχημα να επιτεθεί κατά της Σοβιετικής Ένωσης⁴⁵, ώστε να απαλλαγούν από δυο απειλές. Ανάλογες υποψίες είχαν και από την απροθυμία Βρετανών και Αμερικανών να υπογράψουν μια συμφωνία ανάσχεσης των Ιαπώνων στην Άπω Ανατολή.

Αυτή, λοιπόν, την κρίσιμη ώρα επίσημη Σοβιετική αποστολή στο Βερολίνο προωθούσε «Γερμανοσοβιετικό Σύμφωνο Φιλίας και μη Επίθεσης», το οποίο έδινε στο Χίτλερ τη δυνατότητα να επιτεθεί κατά των Δυτικών Δυνάμεων, να καθαρίσει τις διαφορές του μαζί τους και εκείνος (ίσως σκεπτόταν) αργότερα να περιποιηθεί τους Σοβιετικούς. Το **Γερμανοσοβιετικό Σύμφωνο ή Σύμφωνο Ρίμπεντροπ – Μολότοφ** (ονόματα των δυο υπουργών εξωτερικών) υπογράφηκε στο Βερολίνο στις 23 Αυ-

⁴⁴ Την ελπίδα αυτή βρίσκουμε στις διακηρύξεις και πολιτικές δραστηριότητες των σοσιαλιστικών κομμουνιστικών κομμάτων πολλών χωρών και της δικής μας. Ενδεικτική βιβλιογραφία: Φίλιπ Φόνερ, **Εργατική Πρωτομαγιά** (μετ. Κ. Δόλκας κ.ά.), εκδ. «Σύγχρονη Εποχή», 1986. Αλέκος Κουτσούκαλης, **Η πρώτη Δεκαετία του ΚΚΕ** (1918-28), εκδ. «Γνώση», 1979. Δ. Λιβιεράτος, **Κοινωνικοί Αγώνες στην Ελλάδα**, (1927-31): Από την καταφρόνια μια καινούργια αυγή, Αθήνα (εκδ. «Κομμούνα») 1987. Γιώργη Κατηφόρη, **Η Νομοθεσία των Βαρβάρων** (εκδ. «Θεμέλιο»), ειδικά το κεφάλαιο: «Ο Αντικομμουνισμός κατά το Μεσοπόλεμο» («Ιδιώνυμο» κ.λπ.), ένδειξη βαθιάς αγωνίας του κατεστημένου έναντι της ελπιδοφόρας τότε ιδεολογίας του Σοσιαλισμού.

⁴⁵ Θ. Παπαρήγας, **Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος: Σκέψεις για μερικές πλευρές του** («Σύγχρονη Εποχή» 1996). Πρόκειται για μια σειρά μελετήματα που αποκαλύπτουν τα αντισοβιετικά κίνητρα, τα οποία τελικά οδήγησαν τις κεφαλαιοκρατικές δυνάμεις στον πόλεμο (1939-45). Και: Ρ. Μ. Η. Bell, **Τα αίτια του δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου στην Ευρώπη** (μετ. Λουκιανός Χασιώτης, εκδ. «Πατάκη») ειδικά το τρίτο Μέρος: «Η έλευση του Πολέμου, 1932-1941».

Γ.1. Ο κόσμος μας (εκτός από την Ελλάδα) κατά την περίοδο του μεσοπολέμου (1920-1939)

γούστου 1939⁴⁶ Την 1 Σεπτέμβρη 1939 ο Χίτλερ κήρυξε τον πόλεμο κατά της Πολωνίας, γιατί είχε διαφορές μαζί της. Γαλλία και Αγγλία τότε πια αντιλήφθηκαν ότι οι εξελίξεις ήταν εναντίον τους. Και έσπευσαν να κηρύξουν πόλεμο κατά του εισβολέα, γιατί είχαν σχετική συμφωνία με τους Πολωνούς. Σύντομα ο πόλεμος γενικεύτηκε προς τη Δύση (Γαλλία, Βέλγιο, Σκανδιναβία, Βρετανία, Βαλκανική κ.λπ. δέχονταν τη γερμανική επίθεση).

Με τον Χίτλερ από την αρχή συμπράττουν οι σύμμαχοί του σε διάφορα μέτωπα (Ιταλία, Ιαπωνία, αργότερα η Βουλγαρία κ.ά.). Και εκείνος, αφού έκανε την Κεντροδυτική Κατεχόμενη Ευρώπη φρούριο του επεκτατισμού του, κινήθηκε (22 Ιουνίου 1941) κατά της Σοβιετικής Ένωσης, η οποία επίσης ετοιμαζόταν με τη βεβαιότητα ότι ο επισκέπτης θα έρθει και τον αντιμετώπισε δυναμικά με σύμμαχο το ρωσικό χειμώνα του 1941-42. Ο πιο καταστροφικός για την Ευρώπη⁴⁷ πόλεμος είχε πια γενικευτεί⁴⁸. Και η χώρα μας δέχτηκε τους επιδρομείς (Ιταλούς την 28-10-1940, Γερμανούς την 6 Απριλίου 1941), αλλά τη σχετική αφήγηση θα περιλάβουμε στο Δ΄.3.κεφάλαιο: Η Εμπλοκή της χώρας μας στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, σσ. 195 κ.π..

⁴⁶ Φ. Κ. Βώρου, **Τρόποι Σπουδής και Διδασκαλίας της Ιστορίας**, σελ. 304-318: Πώς και γιατί υπογράφηκε το Γερμανοσοβιετικό Σύμφωνο Φιλίας και Συνεργασίας στις 23 Αυγούστου 1939.

⁴⁷ Συνοπτική εικόνα στο βιβλίο του N. Lowe, **Mastering Modern World History**, ch. 15: "Second World War".

Ενδιαφέρουσα συνοπτική ανάλυση των καθεστώτων και ιδεολογιών που συγκρούστηκαν κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο προσφέρει ο Ι. Κολιόπουλος στο βιβλίο του: **Νεότερη Ευρωπαϊκή Ιστορία 1789-1945**, κεφ. Α΄: «Μεσοπόλεμος».

⁴⁸ Η προοπτική ειρηνικής πορείας στον κόσμο μας είχε διαγνυστεί τραγικά. Ε. H. Carr, **The twentieth years' Crisis 1919-39** (ed. "Paper Mac").

Γ'.2. Η ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ (1922-1940)

Προοίμιο

Με τον όρο **Μεσοπόλεμος** στην Ιστορία της λοιπής Ευρώπης εννοούν την περίοδο από το 1919-20, όταν υπογράφηκαν οι συνθήκες τερματισμού του Α΄ Ευρωπαϊκού Πολέμου, ως το 1939, όταν άρχισε τον Β΄ Ευρωπαϊκό και σχεδόν Παγκόσμιο Πόλεμο ο Χίτλερ με την απρόκλητη εισβολή του στρατού του (την 1^η Σεπτεμβρίου 1939) στην Πολωνία. Για την Ελλάδα **Μεσοπόλεμος** νοείται ακριβέστερα η περίοδος από το Σεπτέμβριο του 1922 (κατάρρευση του μετώπου στη Μικρασία με όλες τις έπειτα συνέπειες...) ως την 28^η Οκτωβρίου 1940, όταν ο Μουσολίνι άρχισε τον Ιταλοελληνικό Πόλεμο, με απρόκλητη εισβολή του στρατού του στην ελληνική Ήπειρο διαμέσου της Αλβανίας, την οποία εκείνος είχε καταλάβει αυθαίρετα από τον Απρίλιο του 1939.

Την Ελληνική Ιστορία αυτής της περιόδου (1922-1940) θα αφηγηθούμε στις εξής παραγράφους:

- Επανάσταση του Στρατού κατά της Βασιλόφρονος ηγεσίας της χώρας και Δίκη των υπευθύνων για την Καταστροφή (Φθινόπωρο του 1922).
- Συνθήκη της Λοζάνης (1923). Αποτυχημένη Αντεπανάσταση των Κωνσταντινικών Βασιλοφρόνων (1923) και πορεία προς επίλυση του Πολιτειακού Ζητήματος με εγκαθίδρυση Αβασίλευτης Δημοκρατίας (1924). Η σταδιοδρομία της (1924-35).
- Τα μεγάλα προβλήματα της Ελληνικής Κοινωνίας κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου: **Προσφυγικό, Εργατικό, Κοινωνικό – Πολιτικό (1922-1936 και 1936-1940)**
- Η «μεγάλη» τετραετία του Βενιζέλου (1928-32). α΄ Οικουμενική Κυβέρνηση (4 Δεκεμβρίου 1926- 22 Μάη 1928). β΄ Θετικά έργα της τότε διακυβέρνησης του Βενιζέλου. γ΄.Αρνητικά «επιτεύγματα» της τετραετίας του Βενιζέλου.
- Η τελευταία πενταετία (1935-40) πριν από την εμπλοκή της χώρας μας στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο: **Παλινόρθωση** της Βασιλείας με νόθο δημοψήφισμα (1935) και **Δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου** (1936). Η Δικτατορία (1936-41) και η **ακούσια εμπλοκή της Χώρας** στο Β΄ Ευρωπαϊκό- Παγκόσμιο Πόλεμο (1939-45).

Ενδεικτική γενική βιβλιογραφία:

Ειδική μελέτη ειδικά γι' αυτή την περίοδο είναι το δίτομο έργο του Γρηγ. Δαφνής, **Η Ελλάδα μεταξύ των δύο Πολέμων**.

Την περίοδο αυτή καλύπτουν εύλογα και όσοι συγγραφείς έγραψαν γενικότερη **Νεοελληνική Ιστορία**, Λογουχάρη:

1. Ο β' τόμος της **Ιστορίας της Νεώτερης και Σύγχρονης Ελλάδας** του Τάσου Βουρνά καλύπτει αυτή την περίοδο με τον τίτλο: **Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1909-1940)**.
2. Ο ΙΕ' τόμος της **Ιστορίας του Ελληνικού Έθνους** (έργο συλλογικό της «Εκδοτικής Αθηνών») έχει τίτλο: **Νεώτερος Ελληνισμός από το 1913 έως το 1941**.
3. Οι τόμοι 7-10 του συλλογικού έργου **Ελλάδα: Ιστορία και Πολιτισμός** των εκδόσεων «Μαλλιάρης» περιέχουν κεφάλαια που αναφέρονται στην περίοδο του Μεσοπολέμου.
4. Ο Σπύρος Μαρκεζίνης αναφέρεται στην ίδια περίοδο με ειδικά κεφάλαια σε δυο έργα του:
Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος, τ. 4^{ος} (όπου και σύντομο Διάγραμμα για το Μεσοπόλεμο).
Σύγχρονη Πολιτική Ιστορία της Ελλάδος 1936-75, (α' τόμος 36-44).
5. Χρονικό του ΚΚΕ: **Εξήντα Χρόνια Αγώνων και Θυσιών**, τ. 1^{ος} (από την ίδρυση του ΚΚΕ ως τον πόλεμο του 1940).
6. Κωστής Μοσκόφ, **Εισαγωγικά στην Ιστορία του Κινήματος της Εργατικής Τάξης**, Θεσσαλονίκη 1979 (όπου το κεφ. 16: «Ιστορία του Κινήματος κατά το Μεσοπόλεμο», σσ. 408-474).

Α'. Επανάσταση του Στρατού κατά της βασιλόφρονης ηγεσίας της χώρας και Δίκη εκείνων που θεωρήθηκαν υπεύθυνοι για τη Μικρασιατική Καταστροφή (Φθινόπωρο του 1922)

Κάθε αποτυχία οδηγεί συνήθως σε οργισμένη κριτική και αναζήτηση ευθυνών. Πολύ περισσότερο, όταν η αποτυχία συνεπάγεται βαριά εθνική ταπείνωση, για την οποία δεν ευθύνονταν αυτοί που είχαν επωμιστεί τον κίνδυνο του πολέμου στη Μικρασία. Όταν λοιπόν κάποιες μονάδες του εκστρατευτικού σώματος, μετά την κατάρρευση του μετώπου, έφτασαν σε έδαφος ελλαδικό (νησιά του Ανατολικού Αιγαίου) συντεταγμένες, άρχισαν οι αξιωματικοί να αναζητούν τους υπευθύνους. Εύλογο ήταν να διατυπώνονται ερωτήματα μομφής:

Ποιοι ευθύνονταν για το ότι έσπρωξαν το εκστρατευτικό σώμα στα ενδότερα της Μικρασίας, πέρα από την αρχική περιοχή της Σμύρνης, όπου ήταν δυνατή η οργάνωση γραμμής άμυνας, όπου ήταν δυνατός ο ανεφοδιασμός του στρατού με όπλα, τρόφιμα;

Ποιοι ευθύνονταν για την πορεία στο άγνωστο (προς το Σαγγάριο-Άγκυρα), ενώ είχαν ακούσει στη σύσκεψη της Κιουτάχειας (Καλοκαίρι του 1921) από τους υπεύθυνους αξιωματικούς του μετώπου¹ ότι η ανε-

¹«Εκδοτικής Αθηνών», **Ι.Ε.Ε.**, τ. ΙΕ', σσ. 171 κ.ε.

πάρκεια επιμελητείας - ανεφοδιασμού είχε περισσότερο κίνδυνο να οδηγήσει σε κατάρρευση του μετώπου;

Ποιοι ήταν αυτοί που αποφάσισαν πορεία προς την Άγκυρα-στόχο στρατηγικά ανέφικτο- ενώ οι ίδιοι γύρισαν μετά τη σύσκεψη (της Κιουτάχειας) στην Αθήνα²;

Μέσα σε τέτοια ατμόσφαιρα δικαιολογημένης δυσφορίας και κριτικής εύκολο ήταν να συγκροτηθεί **Επαναστατική Επιτροπή** από αξιωματικούς του Στρατού (ξηράς και θάλασσας), κυρίως από αυτούς που έφταναν από τη Μικρασία στα νησιά του ανατολικού Αιγαίου (Χίο-Μυτιλήνη) με συγκροτημένες μάχιμες μονάδες. Την πρωτοβουλία ανέλαβαν οι συνταγματάρχες **Νικ. Πλαστήρας**³ και **Στυλ. Γονατάς**, έπειτα προσχώρησαν οι αξιωματικοί του ναυτικού **Δημ. Φωκάς**, αντιπλοίαρχος, και **Αλεξ. Χατζηκυριάκος**, πλοίαρχος. Γραμματέας της Επαναστατικής Επιτροπής ορίστηκε ο τότε ταγματάρχης **Ευριπίδης Μπακιρτζής** (αργότερα απότακτος συνταγματάρχης, από το 1935, και έπειτα στέλεχος της Εθνικής Αντίστασης και της ΠΕΕΑ). Οι πρώτες αποφάσεις πάρθηκαν στη Μυτιλήνη, όπου και συντάχθηκε Προκήρυξη προς τον «Ελληνικόν Λαόν, τον Πρόεδρον της Εθνοσυνελεύσεως, τον Βασιλέα, τον Διάδοχον, τον Πρόεδρον της Κυβερνήσεως». Τα κυριότερα σημεία της Προκήρυξης ήταν:

«Η σωτηρία της Πατρίδος και μόνη επιβάλλει τας αξιώσεις μας:

1. Παραίτησις του Βασιλέως χάριν της Πατρίδος, υπέρ του Διαδόχου.
2. Άμεσος διάλυσις της Εθνοσυνελεύσεως.
3. Σχηματισμός Κυβερνήσεως αχρού...
4. Άμεσος ενίσχυσις του Θρακικού Μετώπου (στον Έβρο)».

Σε λίγο οι Επαναστάτες έφταναν με πλοίο του Πολεμικού Στόλου στο Λαύριο, ο βασιλιάς αναγκάστηκε να παραιτηθεί (14 Σεπτεμβρίου 1922), στο θρόνο προωθήθηκε ο γιος του Γεώργιος Β΄ και ανατέθηκε ο

²Επρόκειτο βέβαια για τον Κωνσταντίνο («στρατηγική ιδιοφυΐα» κατά τους αυλοκόλακες) και την κωνσταντινική-αντιβενιζελική πολιτική ηγεσία, που είχε «κερδίσει» τις εκλογές της 1/14 Νοέμβρη 1920 με σύνθημα την ανάκληση του εκστρατευτικού σώματος, αλλά που συνέχισε την προέλαση στο άγνωστο χωρίς καμιά ελπίδα, άρα είχε ωθήσει στην καταστροφή.

³Περισσότερες πληροφορίες για την Επανάσταση του 1922 και τη «Δίκη των Έξ» σε βιβλία όπως: Γιάννη Κορδάτου, **Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας**, τ. XIII (1900-1924) κεφ. ΝΑ΄, ΝΒ΄. Τάσου Βουρνά, **Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας** (1909-1940), εκδ. «Τολίδης», κεφ. όγδοο, σσ. 249 κ.π. Σπ. Μαρκεζίνη, **Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος**, τ. 4^{ος}, Επίμετρον, σ. 324. «Εκδοτικής Αθηνών», **Ι.Ε.Ε.**, τ. ΙΕ΄, σσ. 171 κ.ε. Επίσης, Φ. Κ. Βώρου, «Ο Μικρασιατικός Πόλεμος», στο βιβλίο: **Θέματα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας από τις πηγές** (εκδ. ΟΕΔΒ για την γ΄ Λυκείου, από 1983), σσ. 277-441.

σχηματισμός Κυβέρνησης στο Σωτ. Κροκιά. Σε αυτή μετείχαν: ο Νικ. Πολίτης (υπουργός Εξωτερικών), ο Αλεξ. Διομήδης (Οικονομικών), ο Ι. Σιώτης (Παιδείας) κ. ά. Παράλληλα έγιναν στην Αθήνα συλλήψεις των θεωρούμενων πρωταιτιών της καταστροφής: πολιτικών και στρατιωτικών, προκειμένου να παραπεμφθούν σε δίκη.

Η δίκη των υπευθύνων για την καταστροφή

Σύμφωνα με Διάγγελμα της 5^{ης} Οκτωβρίου 1922:

«...Η Επανάστασις ευρίσκεται αντιμέτωπος και θεωρεί εχθρούς της Πατρίδος όλους ανεξαιρέτως τους πρωτοστατήσαντας παράγοντας του κωνσταντινισμού εις τους οποίους οφείλεται ... η μεγάλη τραγωδία του Γένους». Ανακριτική Επιτροπή αποτελούμενη από τους Θ. Πάγκαλο, Ι. Καλογερά και Χρ. Λούφα αποφάνθηκε ότι έπρεπε να παραπεμφθούν σε Έκτακτο Στρατοδικείο οι:

Δημ. Γούναρης, πρωθυπουργός (της περιπέτειας 1920-22),

Νικ. Στράτος, Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης, Νικ. Θεοτόκης, Γεώργιος Μπαλτατζής, Ξεν. Στρατηγός, Μιχαήλ Γούδας, συνεργάτες του, και ο αρχιστράτηγος Χατζηανέστης, τελευταίος διοικητής του εκστρατευτικού σώματος στη Μικρασία, με την κατηγορία **εσχάτης προδοσίας**⁴.

Απουσίαζε βέβαια από τον πίνακα των κατηγορουμένων ένας βασικός υπεύθυνος της κωνσταντινικής πλευράς, ο γιος του Κωνσταντίνου Ανδρέας, που είχε υπηρετήσει ως συνταγματάρχης στη Σμύρνη, αλλά φρόντισαν έγκαιρα για τη σωτηρία του οι Άγγλοι, οι οποίοι είχαν διαθέσει ειδικό πολεμικό σκάφος (το Iron Duke) για να τον παραλάβουν από την επικίνδυνη ζώνη⁵. Το κατηγορητήριο για λογαριασμό της Επαναστα-

⁴ Ανεξάρτητα από τη διατύπωση αυτού του κατηγορητηρίου όσοι από τους πρωτοστατήσαντες στη δίωξη και καταδίκη άφησαν **Απομνημονεύματα** ή έδωσαν συνεντεύξεις ή έγραψαν κάποιο άρθρο σχετικό συγκλίνουν στο ότι δεν έβλεπαν συνειδητές πράξεις ή παραλείψεις που να συνιστούν (αιτιολογούν) τέτοια κατηγορία, αλλά την ώρα εκείνη τέτοια μορφή κάθαρσης της εθνικής τραγωδίας απαιτούσε το κοινό αίσθημα. Για εθνική προδοσία μπορούσε να γίνει λόγος μόνο για τον Κωνσταντίνο τον καιρό του «Εθνικού διχασμού». Θυμίζω και σχετικό τίτλο βιβλίου, **Βασιλική Προδοσία**, Εισαγωγή - Ιστορική Επιμέλεια Π. Πετρίδη, εκδ. «Προσκήνιο», 1999. Θυμίζω επίσης επιστολή του πρίγκιπα Ανδρέα, την οποία γνωρίζουμε από μία μόνο πηγή, το **Ημερολόγιο** αφοσιωμένου φίλου (δείτε παρακάτω σημ.5).

⁵ Ο πρίγκιπας Ανδρέας είχε αποκαλύψει τα αισθήματά του σε φίλο αφοσιωμένο στη βασιλική οικογένεια, τον Ιω. Μεταξά, με μία επιστολή που έστειλε μετά την ημέρα του Αγίου Ελευθερίου (1921). Ενοχλημένος που οι Έλληνες της Σμύρνης εκδηλώνονταν ως βενιζελικοί έγραφε στο «φίλο» του: «Απαίσιοι πραγματικώς είναι οι εδώ Έλληνες. Επικρατεί Βενιζελισμός ογκώδης και κατά

τικής. Επιτροπής φέρεται -μάλλον έχει γραφεί⁶- ότι το έγραψε ο Γ. Παπανδρέου, νέος τότε πολιτικός βενιζελικός.

Το Έκτακτο Στρατοδικείο συνεδρίαζε στην αίθουσα της Παλαιάς Βουλής από 31 Οκτωβρίου 1922 και με απόφασή του τα ξημερώματα της 15^{ης} Νοέμβρη καταδίκασε σε θάνατο τους έξι από τους οκτώ: Δ.Γούναρη, Νικ. Στράτο, Π. Πρωτοπαπαδάκη, Νικ.Θεοτόκη, Γ. Μπαλτατζή, Χατζηανέστη και σε ισόβια κάθειρξη τους άλλους δύο: Ξεν. Στρατηγό και Μιχ.Γούδα. Η εκτέλεση των έξι πραγματοποιήθηκε στις 11.30' της ίδιας μέρας στου Γουδή. Την ίδια μέρα ο Ελ. Βενιζέλος από τη Λοζάνη, όπου διαπραγματευόταν την ομώνυμη Συνθήκη, προσπάθησε τηλεγραφικά να παρέμβει για τη μη εκτέλεση της θανατικής ποινής. Το τηλεγράφημά του έφτασε μετά τη θλιβερή «τελετή». Είχαν γίνει και άλλες προσπάθειες για αποτροπή τέτοιας πορείας των πραγμάτων. Οι πρωτεργάτες της **Επαναστατικής Επιτροπής**, ιδιαίτερα ο Πλαστήρας, φαίνεται ότι είχαν δεσμευτεί προκαταβολικά να εκτελέσουν την όποια απόφαση του Δικαστηρίου, για να κατευνάσουν τη λαϊκή αγανάκτηση κατά των κωνσταντινικών. Ένας από τους ιστορικούς της προηγούμενης γενιάς, ο Τάσος Βournάς, που ανδρώθηκε κατά το Μεσοπόλεμο και έζησε την ιδεολογική-πολιτική μισαλλοδοξία και στις επόμενες δεκαετίες έγραψε σχετικά με την «τελική πράξη» στου Γουδή: *«Η αιματοχυσία εκείνη, άσκοπη και χωρίς επιπτώσεις κάποιας κάθαρσης, είχε ως αποτέλεσμα να αναζωπυρωθεί ο παλαιός Διχασμός του λαού και να ανοιχθούν κατάστιχα πολιτικών αντεκδικήσεων στο χώρο του αντιβενιζελισμού και του βενιζελισμού που ταλάνισαν τη χώρα, με διαφορετική κάθε φορά μορφή και κίνητρα, ως τον πόλεμο του 1940-41, την κατοχή, τα μεταπελευθερωτικά χρόνια του εμφυλίου πολέμου και της δικτατορίας των συνταγματαρχών»*.

την 15^{ην} Δεκ. είχαν κλείσει σχεδόν όλα τα καταστήματα. Θα άξιζε πράγματι να παραδώσωμεν την Σμύρνην εις τον Κεμάλ δια να τους πετσοκόψει όλους αυτούς τους αχρείους...». Ο αυλόδουλος παραλήπτης καταχώρησε την επιστολή στο **Ημερολόγιό** του (**Παράρτημα** των ετών 1921-22, σσ. 757-760). Και Φάνη Κλεάνθη, **Έτσι χάσαμε τη Μικρασία**, σσ. 57-58. Έτσι γνωρίζουμε κι εμείς τα φιλάνθρωπα και ελληνόφιλα αισθήματα του πρίγκιπα.

⁶ Τ. Βournάς, ό.π., σσ. 259-281 (όπου και παρατίθεται ολόκληρο το **Κατηγορητήριο**).

⁷ Τ. Βournάς, **Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας**, (1909-1940), σ. 285.

Β'. Συνθήκη της Λοζάνης (1923). Αποτυχημένη Αντεπανάσταση των Κωνσταντινικών Βασιλοφρόνων (1923) και πορεία προς επίλυση του Πολιτειακού Ζητήματος με εγκαθίδρυση Αβασίλευτης Δημοκρατίας (1924). Η σταδιοδρομία της (1924-35)

Την ώρα που η χώρα αντιμετώπιζε την πιο οδυνηρή περιπέτεια της σύγχρονης Ιστορίας της (παντοειδείς προσπάθειες για επούλωση των πληγών της Μικρασιατικής Καταστροφής: απορρόφηση ή περιθάλψη εκατοντάδων χιλιάδων προσφύγων και παράλληλα δύσκολες διαπραγματεύσεις στη Λοζάνη, που επρόκειτο να καταλήξουν σε νέα, συμβατικά υποχρεωτική, **ανταλλαγή πληθυσμών**, δηλ. νέα κύματα προσφύγων)⁸ οι φιλομοναρχικοί ετοίμαζαν αντεπανάσταση, **φιλομοναρχικό κίνημα**, για αποκατάσταση της βασιλικής εξουσίας στο πρόσωπο του Γεωργίου Β': Αναλυτικότερα, τα γεγονότα εξελίχτηκαν ως εξής:

1. Από το Σεπτέμβριο του 1922 άρχισαν στα **Μουδανιά** διαπραγματεύσεις Ελλήνων και Τούρκων για τη **σύναψη ανακωχής** ανάμεσα στις δυο χώρες και τη ρύθμιση των νέων συνόρων. Η Ελλάδα υποχρεώθηκε (από 2 Οκτ. 1922) να αποσύρει το στρατό της δυτικά του Έβρου.

2. Από 8/21 Νοεμβρίου οι αντιπρόσωποι: Ελλάδας Ελ. Βενιζέλος, Τουρκίας Ισμέτ Ινονού, Γαλλίας ο Πρωθυπουργός Πουανκαρέ, Βρετανίας, ως διαπραγματευτής, ο λόρδος Κώρζον (Curson) και Ιταλίας ο Μπενίτο Μουσολίνι⁹ (που μόλις είχε καταλάβει την εξουσία με τους «φασίστες» του) συναντήθηκαν στη Λοζάνη της Ελβετίας, για να διαπραγματευτούν τους όρους ειρήνευσης στην περιοχή της πρώην Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που εκτεινόταν από τη Θράκη ως τον Περσικό Κόλπο και τη Βαγδάτη. Στα πεδία των μαχών και των ως τότε διαπραγματεύσεων τα πράγματα είχαν συνοπτικά¹⁰ ως εξής:

Η Βρετανική διπλωματία ρίχνοντας την Ελλάδα στη Μικρασιατική Εκστρατεία (1919-22) πέτυχε να στρέψει τον τουρκικό εθνικισμό εναντίον των Ελλήνων κυριότατα. Και είδαμε το αποτέλεσμα. (Η Ελλάδα 2 Οκτωβρίου 1922 μετά από τις διαπραγματεύσεις στα Μουδανιά υποχρεώνεται να αποσύρει το στρατό της δυτικά του Έβρου). Παράλληλα, βρετανικός στρατός από τον Περσικό Κόλπο προέλαυνε σχεδόν ανενόχλη-

⁸ ό.π., σ. 285. Επίσης, Αρετής Τούντα - Φεργάδη, **Το Προσφυγικό Δάνειο του 1924**.

⁹ Για την πολιτική του Μουσολίνι γενικά έγινε λόγος στο προηγούμενο κεφάλαιο: «Ο Κόσμος (εκτός από την Ελλάδα) κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου (1920-39)», όπου ειδική παράγραφος για το Φασισμό, σσ. 102-104.

¹⁰ Αναλυτικά στοιχεία για όλα αυτά στο συλλογικό βιβλίο: Φ. Κ. Βώρου και άλλων, **Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία από τις Πηγές** (έκδοση ΟΕΔΒ, για τα σχολικά έτη από 1984-85 έως και 2000-2001), όπου ειδικό κεφάλαιο με τίτλο «Μικρασιατικός Πόλεμος», σσ. 277-441.

τος ως τη Μοσούλη (όπου πετρελαιοπηγές). Τη χρονική στιγμή που οι Τούρκοι έκαιγαν τη Σμύρνη (Σεπτ. 1922) για να απαλλαγούν από τους Έλληνες, οι Βρετανοί σχεδόν ανενόχλητοι έφταναν στις πετρελαιοπηγές. Επιπλέον, ο Κεμάλ Ατατούρκ, ο ηγέτης της Τουρκικής Αντίστασης, για να είναι ανενόχλητος από τους Μπολσεβίκους, προτίμησε να ειρηνεύσει μαζί τους μοιράζοντας με αυτούς την Αρμενία (με τη συνθήκη του Adrianopol)¹¹. Η Ιταλία υπεράσπιζε κυρίως τα οικονομικά συμφέροντά της (θυμίζουμε ότι από το 1911 είχε καταλάβει τα Δωδεκάνησα).

Η Γαλλία και άλλες χώρες (Σοβιετική Ένωση, Νορβηγία, Ολλανδία, Βέλγιο, Ιαπωνία) που προσκλήθηκαν να στείλουν αντιπροσώπους στη Λοζάνη είχαν τα δικά τους συμφέροντα στα Στενά των Δαρδανελίων και την ευρύτερη περιοχή της διαλυμένης τότε Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που είχε πια αποσυρθεί από Συρία, Λίβανο, Παλαιστίνη, Β. Αφρική (Λιβύη).

Και η Ελλάδα, εξαντλημένη οικονομικά και στρατιωτικά, απομονωμένη διπλωματικά, περίμενε διπλωματική βοήθεια στη Λοζάνη από ... τη Βρετανία! Αυτή την κατάσταση αντιμετώπιζε ο Βενιζέλος ως αντιπρόσωπος εκεί, όταν άρχιζαν οι διαπραγματεύσεις στις 8/21 Νοέμβρη 1922.

3. Το πρώτο θέμα που «έλυσαν» οι διαπραγματευόμενοι ως ιδιαίτερα επείγον ήταν αυτό των διωκόμενων μέσα στη Μικρασία ελληνικών πληθυσμών και των αποκλεισμένων στην Ελλάδα Τούρκων. Στις 30 Ιανουαρίου 1923 υπογράφηκε στη Λοζάνη ειδική **Σύμβαση Ανταλλαγής Πληθυσμών**: Ελλήνων που ζούσαν στην Τουρκία, Τούρκων που ζούσαν στην Ελλάδα (κυρίως Κρήτη, Μακεδονία...). Σύμφωνα με τη σύμβαση αυτή η ανταλλαγή ήταν υποχρεωτική και οι περιουσίες των μετακινούμενων θα ανταλλάσσονταν αμοιβαία. Εξαιρούνταν μόνο οι Μουσουλμάνοι της Δυτ. Θράκης, που θα έμεναν (και έμειναν) ως θρησκευτική μειονότητα πολίτες του Ελληνικού Κράτους, και οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης¹² και της Σμύρνης και της Ίμβρου¹³, που θα έμεναν ως μειονότητα Ελληνική στο Τουρκικό Κράτος, οι οποίοι όμως μέσα σε περιστάσεις ανώμαλες στις σχέσεις των δυο χωρών αναγκάστηκαν, οι πιο πολλοί, να γίνουν φυγάδες, κυρίως κατά την περίοδο μετά το 1955 (ανθελληνικά επεισόδια στην Κωνσταντινούπολη και στη Σμύρνη)¹⁴.

4. Η τελική συνθήκη της Λοζάνης υπογράφηκε στις 24 Ιουλίου 1923. Το κείμενο περιλαμβάνει 143 άρθρα, 5 συναρτημένες ειδικές συμ-

¹¹ Λεπτομέρειες στο βιβλίο της προηγούμενης σημείωσης, σσ. 303-306.

¹² Όσοι ήταν εκεί εγκατεστημένοι (etablie) πριν από το 1918, όταν ακόμη υπήρχε Οθωμανική Αυτοκρατορία.

¹³ Περισσότερες πληροφορίες στα βιβλία που καταγράψαμε στη σημ. 3 και στο: Διον. Κόκκινου, **Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος**, τ. 2^{ος}, σσ. 1251-1342.

¹⁴ Αναλυτικά το θέμα αυτό σε επόμενα κεφάλαια: «Η Ελλάδα μετά τον Πόλεμο από 1949 έως 1967» και «Το Κυπριακό 1950-2004».

βάσεις, τέσσερις δηλώσεις, έξι πρωτόκολλα, μια συμφωνία και διάφορα επεξηγηματικά έγγραφα.

Ως προς τα εδαφικά όρια:

Η Τουρκία κράτησε την Ανατολική Θράκη με δυτικό όριο τον Έβρο, που αποτελεί ανατολικό όριο για την ηπειρωτική Ελλάδα.

Η Ελλάδα διατήρησε τα νησιά του Αιγαίου εκτός από την Ίμβρο και την Τένεδο στο στόμιο των Δαρδανελίων.

Η Ιταλία κράτησε τα Δωδεκάνησα που είχε καταλάβει το 1911.

Ποικίλες εκκρεμότητες για τις περιουσίες των πληθυσμών της Ανταλλαγής έκλεισαν οριστικά με το **Ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας και Συνεργασίας** το 1930¹⁵.

5. Ενώ η χώρα αντιμετώπιζε τα παραπάνω οδυνηρά προβλήματα και βίωνε κάθε μέρα την τραγωδία των προσφύγων, οι φανατικοί φιλομοναρχικοί (κωνσταντινικού ήθους) οργάνωσαν Κίνημα κατά της Επανάστασης Πλαστήρα-Γονατά την 22 Οκτωβρίου 1923. Με σχετική **Προκήρυξη** τους «Προς τον Ελληνικόν Λαόν, την Α.Μ. τον Βασιλέα, την Κυβέρνησιν, την Επανάστασιν του 1922...» προσκαλούσαν εκ μέρους του Στρατού την Κυβέρνηση να παραιτηθεί, την Επανάσταση να διαλυθεί...και παρακαλούσαν «την Α.Μ. τον Βασιλέα» να αναλάβει πρωτοβουλία για την αποκατάσταση του μοναρχικού Πολιτεύματος... Υπέγραφαν:

Κατ' εντολήν του Στρατού

Λεοναρδόπουλος, υποστράτηγος

Π. Γαργαλίδης, υποστράτηγος

Γ. Ζήρας, συνταγματάρχης

Μυστικός καθοδηγητής τους ήταν ο Ιω. Μεταξάς, απόστρατος τότε, παλαιός φίλος της βασιλικής οικογένειας και αφοσιωμένος θεράπων. Το Κίνημα εκφυλίστηκε γρήγορα. Μοναδική εστία αντίστασης υπήρξε η Κόρινθος, όπου είχαν φρούραρχο τον Κων. Μανιαδάκη, τότε λοχαγό. Οι πρωτεργάτες δραπετεύσαν, ο Μεταξάς ειδικά με πλοίο νορβηγικό, που είχε ξεφορτώσει βακαλάους στην Πάτρα και έφευγε προς Δυτ. Μεσόγειο.

Τα δημοκρατικά στοιχεία της Επανάστασης του 1922 (Πάγκαλος, Χατζηκυριάκος, Κονδύλης κ.ά.) πίεζαν τον Αρχηγό και τον Πρωθυπουργό (Νικ. Πλαστήρα, Στ. Γονατά) να προχωρήσουν σε εκθρόνιση του Γεωργίου και κατάργηση της Βασιλείας. Προς την ίδια κατεύθυνση, από πολιτική πλευρά, κινήθηκε ο αρχηγός της **Δημοκρατικής Ενώσεως** Αλεξ. Παπαναστασίου. Διάφοροι παράγοντες (κυρίως η Βρετανική διπλωματία) προσπάθησαν να «συμβουλευσουν»...για προστασία του Γεωργί-

¹⁵ Λεπτομέρειες στο βιβλίο των Φ. Κ. Βώρου και άλλων (της σημ. 10), σσ. 406-408.

ου Β' και του θεσμού της Βασιλείας. Αλλά στις 16 Δεκεμβρίου 1923 έγιναν εκλογές, με αποχή των μοναρχικών. Οι δημοκρατικοί προσέλκυσαν τα 70% του εκλογικού σώματος. Οι βενιζελικοί και ο Παπαναστασίου κέρδισαν 250 και 120 έδρες, αντίστοιχα.

Κάποιοι, λίγοι, μοναρχικοί, που δεν υπάκουσαν στην υπόδειξη για αποχή, κέρδισαν 6 έδρες. Τελικά, ο Γεώργιος υποχρεώθηκε να αναχωρήσει στο εξωτερικό (την 8^η Δεκεμβρίου 1923), για να αναμείνει την απόφαση της νέας Βουλής περί του Πολιτειακού Ζητήματος. Ο ναύαρχος **Πάυλος Κουντουριώτης** διορίστηκε «Αντιβασιλεύς».

Η Βουλή που είχε εκλεγεί στις 16 Δεκεμβρίου 1923 συνήλθε σε πρώτη συνεδρίαση στις 2-1-1924. Μετά από δυο ημέρες έφτασε και ο Βενιζέλος από την αυτοεξορία του, που κράτησε 38 μήνες (μετά τις εκλογές της 1^{ης} Νοέμβρη 1920). Στις 23 Ιανουαρίου 1924 ο Αλεξ. Παπαναστασίου εκφώνησε βαρυσήμαντο λόγο¹⁶ στη Βουλή για το Πολιτειακό και εισηγήθηκε δυο ψηφίσματα: α) Για την έκπτωση του Γεωργίου και όλης της οικογένειας Glücksburg και β) Για την ανακήρυξη του Πολιτεύματος Αβασίλευτης Δημοκρατίας, που επρόκειτο να κληθεί ο λαός να αποφανθεί γι' αυτό με δημοψήφισμα. Τελικά, η Βουλή ανέδειξε Πρωθυπουργό τον **Αλ. Παπαναστασίου**. Η νέα Κυβέρνηση παρουσίασε τις **προγραμματικές δηλώσεις** της και στις 25 Μαρτίου 1924 η Βουλή αποδέχτηκε τα **ψηφίσματα για κατάργηση της Βασιλείας και ανακήρυξη Δημοκρατίας**. Το δημοψήφισμα κατάργησης της Βασιλείας πραγματοποιήθηκε στις 13 Απριλίου 1924, και ο λαός επικύρωσε την πολιτειακή μεταβολή με ποσοστό ψήφων 69,95%. Το δημοκρατικό **Σύνταγμα** ολοκληρώθηκε και ψηφίστηκε το 1927.

Το δημοκρατικό πολίτευμα, με πολλή αστάθεια πολιτική, επιβίωσε ως το 1935¹⁷, όταν οι φιλομοναρχικοί κύκλοι (και ξένοι παράγοντες) προώθησαν πραξικοπηματική παλινόρθωση του Γεωργίου Β'. Η σχετική διαδικασία, με πρωταγωνιστή έναν παλαιό βενιζελικό, το **Γεώργιο Κονδύλη**, εκδηλώθηκε στις 10 Οκτωβρίου 1935 και προωθήθηκε με νόθο δημοψήφισμα τον επόμενο μήνα. Ο νέος (παλινόρθωμένος) βασιλιάς προώθησε τελικά στην Πρωθυπουργία (τέλη Απρίλη 1936) έναν παλιό και αφοσιωμένο φίλο της βασιλικής οικογένειας, τον Ιω. Μεταξά. Αυτός, με τη σειρά του, έχοντας και τη σύμφωνη γνώμη του βασιλιά του, κήρυξε δικτατορία στις 4 Αυγ. 1936. Για το πώς φτάσαμε στην 4^η Αυγούστου θα κάνουμε λόγο σε επόμενο κεφάλαιο, αξιοποιώντας και τη σχετική

¹⁶ Ολόκληρο το κείμενο (λόγος και ψηφίσματα) έχει περιληφθεί στο βιβλίο του Αλ. Παπαναστασίου, **Μελέτες, Λόγοι, Άρθρα**, σσ. 371-78. Επίσης, στο βιβλίο του Τ. Βουρνά, ό.π., σσ. 300-309, όπου έχει παρατεθεί και διάλογος Παπαναστασίου - Βενιζέλου στη Βουλή για τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος.

¹⁷ Η πληρέστερη μελέτη που έχουμε είναι το έργο του Άλκη Ρήγου, **Η Ελληνική Δημοκρατία (1924-1935)**, εκδ. «Θεμέλιο», 1992, δεύτερη έκδοση.

βιβλιογραφία (π.χ. του Σπύρου Λιναρδάτου βιβλίο με τον τίτλο: **Πώς εφτάσαμε στην 4^η Αυγούστου**).

Γ'. Τα Μεγάλα Προβλήματα της Ελληνικής Κοινωνίας κατά την περίοδο αυτή του Μεσοπολέμου: Προσφυγικό, Εργατικό, Κοινωνικό-Πολιτικό (1922-1936 και 1936-40)

Ανάγκη να θυμηθούμε από τα προηγούμενα κεφάλαια ότι:

Η **προσφυγιά** είχε αρχίσει από την εποχή των Βαλκανοτουρκικών Πολέμων (1912-13), συνεχιζόταν κατά τη διάρκεια του Ευρωπαϊκού Πολέμου (1914-18), όταν η Ελλάδα και η Οθωμανική Αυτοκρατορία μετείχαν στον πόλεμο με συνεργασία προς τους δυο αντίπαλους συνασπισμούς. Κορυφώθηκε η τραγωδία της Προσφυγιάς μετά τη Μικρασιατική περιπέτεια - καταστροφή (1919-22) και έγινε θέμα διεθνούς σύμβασης (30-1-1923) στα πλαίσια των συζητήσεων που γίνονταν για τη συνθήκη της Λοζάνης (1922-23), που υπογράφηκε τελικά τις 24 Ιουλίου 1923.

Το **εργατικό κίνημα** απέκτησε οργανωτική μορφή πανελλήνια το φθινόπωρο του 1918, όταν ιδρύθηκαν: η **Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας (ΓΣΕΕ)** και το **Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδας (ΣΕΚΕ)**, το οποίο σε επόμενο συνέδριό του μετονομάστηκε σε **Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΚΚΕ)**.

Στην ελλαδική κοινωνία, που είχε **κοινωνικά προβλήματα** πριν από τους πολέμους και είχε βιώσει 12 χρόνια πολεμικού συναγερμού (1912-23) και 7 χρόνια έντονου πολιτικού Διχασμού (1915-22), προστέθηκε ως **κοινωνική τραγωδία η προσφυγιά**, περίπου 1.300.000 άνθρωποι, που ξεριζώθηκαν από τις προαιώνιες εστίες τους¹⁸, που εκδιώχθηκαν από εκεί, που αναζητούσαν στέγη για ασφάλεια και εργασία στον ελλαδικό χώρο, που έφερναν **το δικό τους πολιτισμό** και στα πλαίσια της προσφυγικής τραγωδίας έκαναν κοινωνική - πολιτική επιλογή ανάμεσα στα πιο μαχητικά κι ελπιδοφόρα ιδεολογικά ρεύματα της εποχής. Και όλα αυτά συνέβαιναν ύστερα από μια περίοδο κοινωνικής απομόνωσης και αποστροφής της ελλαδικής κοινωνίας για τους πρόσφυγες.

Με την άφιξη των προσφύγων ή ελλαδική κοινωνία αντιμετώπιζε το πολύ δύσκολο πρόβλημα της συντήρησης, εγκατάστασης, απασχόλησής τους και ταυτόχρονα όμως με την παρουσία τους έλυνε ένα πρόβλημα

¹⁸ Θυμίζουμε ότι ο Ελληνισμός της Μικρασίας είχε εγκατασταθεί από την εποχή των αρχαίων αποικιών (κυρίως στα παράλια), είχε επεκταθεί (στο εσωτερικό) κατά τους Βυζαντινούς χρόνους και είχε διατηρηθεί με έντονη συμμετοχή στην οικονομική και κοινωνικο-πολιτική ζωή τον καιρό της Τουρκοκρατίας ως τις αρχές του 20ού αι.

δημογραφικής ομογενοποίησης, ειδικά στις βόρειες επαρχίες, στις οποίες κατέφυγαν ή προωθήθηκαν περίπου 400.000 πρόσφυγες.

Παράλληλα με την άφιξη προσφύγων αναχώρησαν, με τις διαδικασίες **Ανταλλαγής**, εκατοντάδες χιλιάδες Τούρκοι¹⁹ και περίπου 60.000 χιλιάδες Βούλγαροι (με ανάλογη συμφωνία Ανταλλαγής)²⁰. Μέσα σε λίγα χρόνια το ποσοστό ελληνικού πληθυσμού στη Μακεδονία (μέσα στα σύνορα του 1913) από 42% ανήλθε σε 88%. Δυο μειονότητες μικρές και σε περιορισμένες ζώνες απέμεναν ειρηνικά στον ελλαδικό χώρο: οι **Σλαβομακεδόνες** στη Δυτική Μακεδονία²¹, στις παραμεθόριες περιοχές, και οι **Τσάμηδες** στη Θεσπρωτία²².

Επιπλέον, οι πρόσφυγες συσσωρεύτηκαν ασφυκτικά γύρω από την αστική ελληνική κοινωνία της Αθήνας (και του Πειραιά) και της Θεσσαλονίκης, όπου πρόσφεραν φτηνά εργατικά χέρια και δημιούργησαν κέντρα ιδεολογικοπολιτικών ζυμώσεων έντονων για εκείνη την εποχή, όταν η διεθνής ιδεολογική κίνηση του Σοσιαλισμού μπορούσε να απλώνει τα φτερά της ελπίδας στους εργαζόμενους όλου του κόσμου²³. Και έφερναν οι πρόσφυγες στην ελλαδική κοινωνία όχι μόνο πληθυσμιακή ενίσχυση και φτηνά εργατικά χέρια, αλλά και πλουσιότερη εμπειρία από αυτή που είχαν οι γηγενείς Ελλαδίτες στους διάφορους τομείς της τότε Οικονομίας: γεωργικές καλλιέργειες, εμπόριο, βιοτεχνία, βιομηχανική επιχείρηση-επιχειρηματικότητα.

Πάντως, με αυτά τα δεδομένα (της δυστυχίας, της εμπειρίας, της προσφοράς, της ιδεολογικής αναζήτησης και της ελπίδας) οι πρόσφυγες

¹⁹ Φ. Κ. Βώρου, Ο Μικρασιατικός Πόλεμος (στο βιβλίο **Θέματα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας από τις Πηγές**, έκδοση ΟΕΔΒ για την Γ' τάξη Λυκείου, 1984 έως 2000) ειδικά το Ε' κεφάλαιο: «Συνθήκη της Λωζάννης», 1923, και Στ' κεφάλαιο: «Υστερα από την καταστροφή» 1923-1930, σσ. 377-41.

²⁰ Γ. Ι. Μίντση, **Ιστορία του Μακεδονικού Ζητήματος**. Εκδ. «Πελεκάνος», Θεσσαλονίκη 1990. Κων/νου Βακαλόπουλου, **Το Μακεδονικό Ζήτημα**. Φ.Κ.Βώρου, **Το Μακεδονικό Ζήτημα των Γειτόνων μας**, περιοδ. «Εκπαιδευτικά», τ.20.

²¹ Ιωάννης Κ. Χολέβας, **Οι Έλληνες Σλαβόφωνοι της Μακεδονίας**, εκδ. «Ρήσος», Αθήνα 1991, ειδικά τα στατιστικά στοιχεία πληθυσμιακής σύνθεσης στις σσ. 164-167.

²² Α.Κ.Παπαδόπουλος, **Άπειρος Χώρα** (Ηπειρος), εκδ. «Νέα Σύνορα», 1992. Επίσης, S.Puto-Pollo, **Ιστορία της Αλβανίας**, σσ. 207-209 και Φ. Κ. Βώρου, «Οι Τσάμηδες», περιοδ. «Εκπαιδευτικά», τ. 27-28 (1992), σσ. 81-87.

²³ Κωστής Μοσκόφ, **Εισαγωγικά στην Ιστορία του Κινήματος της Εργατικής Τάξης: Διαμόρφωση της Εθνικής και Κοινωνικής Συνείδησης στην Ελλάδα**, Θεσσαλονίκη 1979, ειδικά το κεφάλαιο 16, που αναφέρεται στο «Μεσοπόλεμο», σσ. 408-494. Επίσης, **Χρονικό Αγώνων και Θυσιών του ΚΚΕ**, τ.1^{ος} (1918-45), έκδοση της Κ.Ε. του ΚΚΕ.

αντιμετωπίστηκαν από τη ελλαδική κοινωνία με αισθήματα συμπάθειας, δυσπιστίας, απαξίωσης, αποστροφής έως και εχθρότητας. Οι ειδικοί μελετητές έχουν καταγράψει συγκεκριμένα δείγματα αρνητικής στάσης της ελλαδικής κοινωνίας έναντι των προσφύγων αδελφών²⁴. Ο Άλκης Ρήγος μεταφέρει ομολογία του Παν. Κανελλόπουλου ότι για τους πρόσφυγες «δεν υπήρξε συμπάθεια, δεν υπήρξε απάθεια, υπήρξε αντιπάθεια. Το θυμώμαι και ανατριχιάζω»²⁵. Και συνεχίζει ο ίδιος: «Οι άνθρωποι που μόλις είχαν διασωθεί από την τουρκική σφαγή αποκαλούνταν «τουρκόσποροι» και «γιαουρτοβαφτισμένοι»...». Ο εγκυρότερος αρθρογράφος του αντιβενιζελισμού, ο εκδότης της «Καθημερινής» Γ. Βλάχος, σε άρθρο του στις παραμονές των εκλογών του 1928 κάνει λόγο για «προσφυγική αγέλη»²⁶.

Τα πρώτα χρόνια της προσφυγιάς τους η συντριπτική πλειοψηφία των προσφύγων είχε πολιτικά αντιπαθήσει τους κωνσταντινικούς (και μαζί το Λαϊκό Κόμμα του Δ. Γούναρη), που τους θεωρούσαν υπαίτιους της μικρασιατικής καταστροφής και της προσφυγιάς. Και ως το 1930 είχαν την ελπίδα επιστροφής στις αλησμόνητες -όχι ακόμα χαμένες- Πατρίδες ή προσδοκούσαν κάποια αποζημίωση, στα πλαίσια της αναμενόμενης «ανταλλαγής περιουσιών». Αλλά το «Ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας και συνεργασίας», που προώθησε ο Βενιζέλος το 1930,²⁷ τερμάτισε ειρηνικά και οριστικά τέτοιες προσδοκίες.

Μέσα στις νέες συνθήκες που αντιμετώπιζαν γενικά οι κάτοικοι του ελλαδικού χώρου και οι πρόσφυγες, ειδικά προς το τέλος της δεκαετίας του 1920, αφού είχαν γνωρίσει και **δυο δικτατορίες** (Πάγκαλου και Κονδύλη, 1925-26) και μια **Οικουμενική Κυβέρνηση** (από 4 Δεκ. 1926 ως τα τέλη Ιουνίου 1928)²⁸, έδωσαν μια άνετη κοινοβουλευτική πλειοψηφία στο Βενιζέλο (εκλογές της 11 Αυγ. 1928) για μια τετραετία (1928-32), την οποία οπαδοί και αντίπαλοι επαινούν για διάφορα επιτεύγματα

²⁴ Άλκης Ρήγος, **Η Β' Ελληνική Δημοκρατία 1924-35: Κοινωνικές Διαστάσεις της Πολιτικής Σκηνής**, εκδ. «Θεμέλιο», 1988, ειδικά το κεφ. «Αντιθέσεις γηγενών και προσφύγων», σσ. 223-235. Επίσης, Γιώργη Κατηφόρη, **Η Νομοθεσία των Βαρβάρων**, εκδ. «Θεμέλιο», 1975, ειδικά το κεφ. «Ο Αντικομμουνισμός στο Μεσοπόλεμο», σσ. 64-76.

²⁵ Άλκης Ρήγος, ό.π., σ. 227 (και σημ. 143).

²⁶ Άλκης Ρήγος, ό.π., σσ. 228-9 (και σημείωση 127).

²⁷ Ιω. Καταπόδης, **Τέσσερις αιώνες διπλωματικής δραστηριότητας στον ευρωπαϊκό χώρο (1648-1959)**, σσ. 692-700: «Συμφωνίες της Αγκυρας» (1930).

²⁸ Τ. Βουρνάς, **Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας** (1904-40), σσ. 333-336: Εκλογές και Οικουμενική Κυβέρνηση, που με την αρχική σύνθεση και μεταγενέστερη ανασύνθεση έμεινε στην εξουσία ως το τέλος Ιουνίου 1928. Σ' αυτήν τη Βουλή είχε εκπροσωπηθεί και το ΚΚΕ με 10 βουλευτές.

και επικρίνουν για ευδιάκριτα ατοπήματα, κατά την εκτίμηση τους (π.χ. για το «ιδιώνυμο»).

Για να κατανοήσουμε το κυβερνητικό έργο της τετραετίας εκείνης, είναι σκόπιμο να θυμόμαστε και μια ειδική πτυχή της ιδεολογικής-πολιτικής ατμόσφαιρας της περιόδου εκείνης στο διεθνή και στον ελλαδικό ορίζοντα:

Ο κεφαλαιοκρατικός κόσμος της Δύσης (Κεντροδυτικής Ευρώπης και Αποικιών της και Αμερικής) αντιμετώπιζε Οικονομική Κρίση (κυρίως κατά την τετραετία 1929-33). Σε διάφορες χώρες ακούγονταν **φασιστικά κηρύγματα** (στην Ιταλία είχε επικρατήσει ο Φασισμός το 1922) ή κυοφορούνταν ανάλογα ως αντίλογος στο **Σοσιαλισμό**²⁹, που είχε επικρατήσει στη Σοβιετική Ένωση και προβαλλόταν τότε ως **ιδεολογική ελπίδα της ανθρωπότητας**, άρα απειλή για την αστική κοινωνία, τέλη της δεκαετίας του 1920 - αρχές της δεκαετίας του 1930.

Στον Ελλαδικό χώρο:

- Το ΚΚΕ είχε διαμορφώσει οργανωτικό πυρήνα σε όλη τη χώρα και είχε ενταχθεί στην Κομμουνιστική Διεθνή και είχε κάνει μία κοινοβουλευτική παρουσία με τις εκλογές του 1926.
- Η ιδεολογία του Σοσιαλισμού συγκινούσε κορυφαίους εκπροσώπους της πνευματικής και ειδικότερα της εκπαιδευτικής κοινότητας (ενδεικτικά θυμίζουμε τον Κ. Βάρναλη, τον Δημ. Γληνό)³⁰ και έχουν ήδη αρχίσει διώξεις αριστερών για τα πολιτικά φρονήματά τους.³¹
- Το εργατικό κίνημα ολοένα πιο σταθερά πλησίαζε ιδεολογικά το Σοσιαλισμό³².
- Μέσα σε αυτή την ατμόσφαιρα το Κόμμα των Φιλελευθέρων λησμονούσε κάτι από το φιλελευθερισμό του και υποσχόταν προεκλογικά κίολας³³ την υποστήριξή του στην αστική τάξη, που ένιωθε να απει-

²⁹ Άλκης Ρήγος, ό.π., σσ. 265-269: «Μια κοινωνία σε πολύπλευρη Κρίση». Στη σ. 267 σημειώνει: μια κοινωνική τάξη (η αστική) «δια πρώτην φοράν εφοβήθη περί του μέλλοντος του οικονομικού της καθεστώτος», με παραπομπή σε κείμενα του Αλ. Σβώλου. Επίσης, Β. Λάζαρη, **Οι ρίζες του ελληνικού Κομμουνιστικού Κινήματος**, εκδ. «Σύγχρονη Εποχή», 1996, σσ. 437 κ.π.

³⁰ Χριστίνας Ντουνιά, **Λογοτεχνία και Πολιτική: Τα περιοδικά της Αριστεράς στο Μεσοπόλεμο**, εκδ. «Καστανιώτης» 1999, ειδικά τα κεφάλαια 4 και 5.

³¹ Τ. Βουρνάς, ό.π., σ. 242. Επίσης Γιώργου Κατηφόρη, **Νομοθεσία των Βαρβάρων** (δείτε τη σημ. 24 σ. 132).

³² Κ. Μοσκόφ, ό.π., σσ. 442-43.

³³ Β. Σκουλάτου, Ν. Δημακόπουλου-Σωτ. Κόνδη, **Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη για την Γ Λυκείου**, έκδοση ΟΕΔΒ, σ. 206, όπου οι συγγραφείς παραθέτουν απόσπασμα από προεκλογική ομιλία του Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη (1928): «... Θα στηρίζωμεν ακόμη αποτελεσματικώτερον το κοινωνικόν καθεστώς δια της επιβαλλομένης αμέσου και ριζικής μεταρρυθμίσεως του εκπαιδευ-

λείται από τον Κομμουνισμό και το μαχητικό εργατικό κίνημα της εποχής.³⁴

Δ'. Η «μεγάλη» τετραετία του Ελευθερίου Βενιζέλου (1928-32)

Μερικοί μελετητές της πολιτικής ιστορίας μας προσγράφουν αυτόν το χαρακτηρισμό σε αυτή την κυβερνητική θητεία του Βενιζέλου, πρώτα γιατί ήταν πλήρης τετραετία χωρίς πόλεμο, δεύτερο γιατί νομοθέτησε κάποιους σημαντικούς θεσμούς που επιβίωσαν και πραγματοποίησε πολλά δημόσια έργα (κυρίως σχολεία) και προώθησε εξωτερική πολιτική ειρήνης και φιλίας προς γειτονικές χώρες. Επιπλέον, οι υμνητές του έργου του παρασιωπούν ή υποβαθμίζουν αρνητικά συμπτώματα που εκδηλώθηκαν τότε στο δημόσιο βίο ή αρνητική νομοθετική πρωτοβουλία της περιόδου εκείνης. Οπωσδήποτε όμως οφείλει ο νηφάλιος μελετητής να δεχτεί ότι υπήρξε τετραετία δημιουργική η περίοδος 1928-32 με Πρωθυπουργό τον Ελευθέριο Βενιζέλο, που επισφράγιζε έτσι μια μακρά περίοδο πολιτικής παρουσίας έντονης (από το 1910) στην πολιτική σκηνή της χώρας, της οποίας τα όρια είχαν σχεδόν διπλασιαστεί κατά τη δεκαετία 1912-1922, με πρωταγωνιστή τον ίδιο. Η ελληνική κοινωνία είχε σκληρά δοκιμαστεί με την αναγκαστική άφιξη των προσφύγων³⁵ και την ανάγκη ένταξής τους στον ελλαδικό χώρο καθώς και από τα συχνά στρατιωτικά κινήματα. Προς το τέλος εκείνης της δύσκολης περιόδου οι πολιτικές δυνάμεις συμφώνησαν για μια **Οικουμενική Κυβέρνηση** (4 Δεκ. 1926-22 Μάη 1928) προκειμένου να αντιμετωπιστούν τα ποικίλα προβλήματα, ενώ ταυτόχρονα το μεγαλύτερο Κόμμα της χώρας, οι Φιλελεύθεροι, είχε διασπαστεί για ποικίλα σοβαρά ζητήματα της ελληνικής κοινωνίας, τα οποία έκαναν και αυτό το Κόμμα των Φιλελευθέρων να λησμονεί τον προοδευτικό εαυτό του τού 1910. Τότε αποφάσισε και ο ιδρυτής του Κόμματος, που είχε ζήσει χρόνια ως αυτοεξόριστος στο Παρίσι και είχε παλιννοστήσει στη γενέτειρά του, στα Χανιά, να επανακάμψει, για να

τικού μας συστήματος ...». Δηλαδή, ο έμπειρος πολιτικός ομολογεί ότι το εκπαιδευτικό σύστημα τον απασχολεί ως στήριγμα του κοινωνικού καθεστώτος!... Βέβαια δεν περιορίζεται σε αυτό το σκεπτικό, αλλά αυτό προτάσσει.

³⁴ Δ. Λιβιεράτος, **Κοινωνικοί Αγώνες στην Ελλάδα (1927-31)**. Αλ. Κουτσούκαλης, **Η πρώτη Δεκαετία του ΚΚΕ (1918-28)** εκδ. «Γνώση», Αθήνα, 1979.

³⁵ Για τις ποικίλες πτυχές του μεγάλου αυτού θέματος εκτός από προηγούμενη βιβλιογραφία που δώσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο θυμίζουμε και δυο ακόμη λήμματα: Αρετής Τούντα - Φεργάδη, **Το Προσφυγικό Δάνειο του 1924** (εκδ. «Παρατηρητής», 1986) και Φ. Κ. Βώρου, «Ο Μικρασιατικός Πόλεμος» στο βιβλίο: **Θέματα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας από τις Πηγές** (για την γ' Λυκείου, έκδ. ΟΕΔΒ από 1984 έως 2001), σσ. 384-98 (Άμεσες συνέπειες) και 399-418 (Υστερα από την Καταστροφή).

ολοκληρώσει το έργο του. Έτσι άρχιζε τη «μεγάλη» τετραετία με πολλές προσδοκίες εκείνων που τον περίμεναν, αλλά με πολιτική αντίληψη του Βενιζέλου πολύ διαφορετική από εκείνην που είχε δείξει παλιότερα. Ειδικότερα:

α'. Οικουμενική Κυβέρνηση (4 Δεκεμβρίου 1926-22 Μάη 1928)

Οικουμενική Κυβέρνηση³⁶ υπό την Προεδρία του θεωρούμενου υπερκομματικού Αλεξ. Ζαΐμη είχε ορκιστεί στις 4 Δεκεμβρίου 1926. Και με διάφορους ανασχηματισμούς έμεινε στην εξουσία ως τα τέλη του Μάη του 1928. Στις 25 του Μάη του 1928 ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ναύαρχος Κουντουριώτης, κάλεσε το Βενιζέλο να συσκεφτούν για αναζήτηση λύσης. Ο Βενιζέλος, που ως τότε ασκούσε κριτική για την Οικουμενική Κυβέρνηση, η οποία πάλευε με τα πραγματικά προβλήματα της χώρας (προσφυγικό, οικονομικά...) και τα απροσδόκητα σκάνδαλα της εποχής (π.χ. σκανδαλώδεις συμβάσεις με ξένες εταιρείες για την ύδρευση και την αστική συγκοινωνία της Αθήνας)³⁷, εισηγήθηκε το σχηματισμό νέας Κυβέρνησης και τη διεξαγωγή εκλογών. Και η πρόταση έγινε δεκτή. Ο Βενιζέλος σχημάτισε Κυβέρνηση στις 4 Ιουλίου 1928 και προκήρυξε εκλογές για τις 19 Αυγούστου 1928, με σύστημα **πλειοψηφικό**. Βασικές υποσχέσεις του κατά τον προεκλογικό αγώνα ήταν:

- Αύξηση της παραγωγής με την προώθηση μεγάλων τεχνικών έργων σε όλη τη χώρα.
- Εξασφάλιση ειρηνικής συνύπαρξης μεταξύ εργοδοσίας και εργατών³⁸.
- Αποκατάσταση του κύρους του Κράτους, που είχε τρωθεί με τη μακρόχρονη κυβερνητική αστάθεια και με τα σκάνδαλα.

Κατά τις εκλογές κέρδισε 62% των ψήφων και τα $\frac{3}{4}$ του συνόλου των εδρών (228 από τις 300).

³⁶ Μετείχαν οι: Γεώργιος Καφαντάρης, Ανδρέας Μιχαλακόπουλος, Αλεξ. Παπαναστασίου (βενιζελογενείς), Παναγής Τσαλδάρης (Λαϊκό Κόμμα). Ιω. Μεταξάς (αρχηγός των Ελευθεροφρόνων). Στη Βουλή εκείνη, που είχε εκλεγεί στις 7 Νοέμβρη 1926, μετείχαν και 10 βουλευτές του Κ.Κ.Ε., 4 Αγροτικοί και 3 Ανεξάρτητοι.

³⁷ Σε αυτό το σκάνδαλο ήταν αναμειγμένος και ο Ιω. Μεταξάς ως υπουργός Δημοσίων Έργων. Γενικά για την περίοδο αυτή στο βιβλίο του Τ. Βουρνά, **Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1909-1940)**, σσ. 333-338. Επίσης Γ. Ρούσσου, **Νεότερη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους**, τ. ΣΤ', σσ. 455-495.

³⁸ Τ. Βουρνά, ό.π., σ. 336.

β'. Θετικά έργα που συνήθως προσγράφονται στην τότε διακυβέρνηση του Βενιζέλου είναι:

1. Διπλωματική δραστηριότητα.
2. Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση / Σχολικά κτίρια.
3. Βελτίωση της Διοίκησης.
4. Αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης.

1. Διπλωματική δραστηριότητα

Θεαματική ήταν η δραστηριότητα της νέας Κυβέρνησης για την ομαλοποίηση των σχέσεων με γειτονικές χώρες. Συγκεκριμένα, μέσα στο Φθινόπωρο του 1928:

Ο Βενιζέλος επισκέφτηκε τη Ρώμη επίσημα και υπόγραψε **Σύμφωνο αμοιβαίας φιλίας και διαιτησίας** με το Μουσολίνι.

Επίσης, προώθησε ελληνογιουγκοσλαβική συμφωνία για διευκόλυνση εμπορικών μεταφορών προς Γιουγκοσλαβία μέσω του λιμένα της Θεσσαλονίκης.

Στις 6 Νοέμβρη 1928 υπογράφηκε σύμβαση με την **Αλβανία** και τερματιζόταν αμοιβαία κάθε εδαφική διεκδίκηση.

Πιο συχνά μνημονεύεται η εξομάλυνση των σχέσεων με την Τουρκία³⁹, ως συνέχεια της συνθήκης της Λοζάνης (1923). Οι διαφορές ήταν πιο πολύπλοκες, γιατί εκκρεμούσε ακόμη το δαιδαλώδες ζήτημα των περιουσιών των προσφύγων (των ανταλλαγέντων πληθυσμών). Το πρόβλημα λύθηκε με αμοιβαίο συμψηφισμό. Και οι δυο Κυβερνήσεις αναλάμβαναν αμοιβαία την αποκατάσταση των δικών τους προσφύγων με διανομή των κτημάτων που είχαν κάποτε εκείνοι οι οποίοι έφυγαν με την ανταλλαγή. Ο συμψηφισμός αυτός θεωρείται ότι ήταν οικονομικά επιζήμιος για την ελληνική πλευρά, γιατί ήταν πολύ περισσότερες οι περιουσίες των Ελλήνων που έφυγαν από την Τουρκία παρά των Τούρκων που έφυγαν από την Ελλάδα. Ο Βενιζέλος όμως ενδιαφερόταν να κλείσει αυτή η εκκρεμότητα, για να υπογραφούν τα λοιπά **σύμφωνα-πρωτόκολλα φιλίας, οικονομικής συνεργασίας και ανάσχεσης των ασταμάτητων ναυτικών εξοπλισμών**, που βάρυναν συνεχώς τους προϋπολογισμούς των δυο χωρών. Έτσι, στις 30 Οκτωβρίου 1930 υπογράφηκε στην Άγκυρα το **Σύμφωνο Φιλίας, Ουδετερότητας, Διαλλαγής και Διαιτησίας** με 28 άρθρα.

Σύμφωνα με αυτό: Οι δυο χώρες δεσμεύονταν να μην υπογράψουν με άλλους κανένα άλλο σύμφωνο πολιτικής ή οικονομικής υφής, το οποίο θα έβλαπτε την άλλη χώρα (Ελλάδα - Τουρκία). Επίσης, οι Πρό-

³⁹ Ιφιγένεια Αναστασιάδου, **Ο Βενιζέλος και το Ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας του 1930**, εκδ. «Φιλιπότη», 1982.

σφυγες, οριστικά πλέον, δεν μπορούσαν να επανεγκατασταθούν στη γη από την οποία είχαν φύγει με τον πόλεμο και την Ανταλλαγή⁴⁰.

Ένα άγνωστο κεφάλαιο της διπλωματικής Ιστορίας της εποχής εκείνης είναι τα **Οκτωβριανά** γεγονότα της Κύπρου. Ύστερα από πολλές προστριβές με το βρετανό Αρμοστή οι Κύπριοι πραγματοποίησαν ένα συλλαλητήριο διαμαρτυρίας (17 Οκτ. 1931), το οποίο κατέληξε σε εμπρησμό του Κυβερνείου. Οι Βρετανοί χρησιμοποίησαν όπλα και ο απολογισμός της σύγκρουσης ήταν 15 νεκροί και 60 τραυματίες σε όλη την Κύπρο. Πρώτος νεκρός, με την έναρξη των επεισοδίων στη Λευκωσία, ήταν ο Ονούφριος Κληρίδης. Επιπλέον, οι βρετανικές αρχές καταδίκασαν Κυπρίους, τους οποίους θεώρησαν πρωταιτίους, σε εξορία από το νησί τους για όλη τους τη ζωή. Ανάμεσά τους ο **μητροπολίτης Κιτίου Νικόδημος Μυλωνάς** και ο **δικηγόρος Σάββας Λοιζίδης**, ο οποίος και έχει αφηγηθεί εκείνα τα γεγονότα στο βιβλίο του **Άτυχη Κύπρος** (σσ. 21-45).

Το όλο θέμα συζητήθηκε στην Ελληνική Βουλή, όπου ο Βενιζέλος έλεγε (στις 18 Νοέμβρη 1931) ανάμεσα σε άλλα: «Ο ακοίμητος εθνικός πόθος των Κυπρίων...ήγαγεν εις παρεκτροπάς...Η εν Κύπρω κίνησις ήτο φυσικόν να έχει βαθυτάτην και συμπαθεστάτην απήχησιν εις την ψυχήν ολοκλήρου του έθνους...».

Και σε επιστολή του προς τον Ανδρέα Μιχαλακόπουλο, Υπουργό των Εξωτερικών, έγραφε: «το δυστύχημα είναι ότι οι εν Κύπρω διατελούν εν αγνοία ότι η ελληνική Κυβέρνησις κάθε άλλο παρά να επιδοκιμάζει δύναται τοιαύτας ενεργείας...»⁴¹.

2. Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση / Σχολικά κτίρια

Σύμφωνα με προεκλογική δέσμευσή του ο Βενιζέλος προώθησε μια **εκπαιδευτική μεταρρύθμιση** με διάφορα παιδαγωγικά πλεονεκτήματα

⁴⁰ Λεπτομέρειες στο βιβλίο της Αρετής Τούντα - Φεργάδη, **Θέματα Ελληνικής Διπλωματικής Ιστορίας (1912-32)**, εκδ. Αναστασίου, 1986, ειδικά το 8ο κεφάλαιο. (Δείτε και τη σημ. 27).

⁴¹ Χαραλαμπίας Σαββίδου κ.ά. **Ιστορία της Κύπρου Μεσαιωνική και Νεότερη**, εκδ. του Υπ. Παιδείας της Κύπρου (για την Γ' Λυκείου), σσ. 223-226. Ειδική μελέτη για τα Οκτωβριανά του 1931 έχει δημοσιεύσει ο αγωνιστής και πρώην δήμαρχος Έγκωμης Λευκωσίας Πέτρος Στυλιανός (διδασκτορική διατριβή). Πολύ χαρακτηριστικά από διπλωματική άποψη είναι όσα αντιγράφει ο Τάσος Βουρνάς (ό.π. σσ. 344-45) ως δηλώσεις του Βενιζέλου: «Κυπριακόν ζήτημα δεν υφίσταται μεταξύ της ελληνικής Κυβερνήσεως και της αγγλικής. Υφίσταται μεταξύ της τελευταίας και των Κυπρίων». Εμφανής η προσπάθεια μη εμπλοκής.

αλλά και με απώτερο πολιτικό στόχο τη στήριξη του αστικού πολιτεύματος⁴². Συγκεκριμένα:

Με μια σειρά νόμων⁴³:

- Καθιερώθηκε 6/ετής Πρωτοβάθμια (υποχρεωτική) και 6/ετής Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση.
- Ανανεώθηκαν τα Προγράμματα μαθημάτων.
- Έγιναν βήματα για γλώσσα Δημοτική στο δημοτικό Σχολείο και στο Γυμνάσιο.
- Έγιναν βήματα για Τεχνική-Επαγγελματική Εκπαίδευση, με στόχο να στρέφονται προς αυτήν πιο πολλοί μαθητές παρά προς άλλες, θεωρητικές, κατευθύνσεις. Αυτό που επιτεύχθηκε με αυτή την τακτική ήταν η μείωση του αριθμού των μαθητών Μέσης Παιδείας κατά 40% σε λίγα χρόνια.⁴⁴

Την ίδια εκείνη περίοδο χτίστηκαν σχολεία πιο πολλά από όσα κατά τα 100 πρώτα χρόνια του ελεύθερου ελληνικού Κράτους. Ήταν πραγματικό γεγονός, για το οποίο μπορούσε να καυχάται η Κυβέρνηση Βενιζέλου, ειδικά ο αρμόδιος Υπουργός Παιδείας Γ. Παπανδρέου (1929-32). Αφού στις μέρες του χτίστηκαν 3167 νέα σχολικά κτίρια έναντι 1474 που είχαν ανεγερθεί κατά την έως τότε εκατονταετία ελεύθερου εθνικού βίου⁴⁵.

Έχουν όμως διατυπωθεί αντιρρήσεις για τους κοινωνικούς-ιδεολογικούς-πολιτικούς στόχους που επιδίωκε η πολιτική εξουσία επιβάλλοντας ειδικά στην Εκπαίδευση ασφυκτικούς ιδεολογικούς περιορισμούς, που προοιωνίζουν την έλευση άλλης καθεστωτικής νοοτροπίας.⁴⁶ Είναι πολύ χαρακτηριστική η παρέμβαση του Υπουργού Παιδείας (Γ.

⁴² Μιλώντας προεκλογικά στη Θεσσαλονίκη έλεγε ανάμεσα σε άλλα: «Θα στηρίξω μεν ακόμη αποτελεσματικότερον το κοινωνικόν καθεστώς δια της επιβαλλομένης αμέσου και ριζικής μεταρρυθμίσεως του εκπαιδευτικού μας συστήματος...», Τάσου Μιχαλακέα, **Ιστορική Σύνθεσις**, σ. 630-31 (απόσπασμα ως παράθεμα στο σχολικό βιβλίο: Βασ. Σκουλάτου κ.ά. **Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη**, τ. 3ος, για τη Γ' Λυκείου, σ. 206). Βλέπε και υποσημ.33.

⁴³ Αλέξη Δημαρά, **Η Μεταρρύθμιση που δεν έγινε**, τ. Β', σσ. 169-176. Ειδικά στη σ. 166 καταγράφονται 13 σχέδια νόμων που κατέθεσε στη Βουλή ο Υπουργός Παιδείας Κ. Γόντικας. Το 12ο σχέδιο έχει τίτλο: «περί ανεγέρσεως διδασκηρίων καθ' άπαν το Κράτος».

⁴⁴ Σημειώνει ο Γ. Ρούσσοσ στην **Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας**, τ. Στ', σ. 474): «Οι μαθηταί της Μέσης Παιδείας από 96.204 το 1928 περιορίσθησαν σε 57.225 το 1932» !

⁴⁵ Γ. Ρούσσοσ, ό.π. υπό τον τίτλο: «Ανάπλαση της Παιδείας».

⁴⁶ Χ. Νούτσου, **Αναλυτικά Προγράμματα Μέσης Εκπαίδευσης και Κοινωνικός Έλεγχος** (1979). Του ίδιου: **Ιδεολογία και Εκπαιδευτική πολιτική**, εκδ. «Θεμέλιο» (1986).

Παπανδρέου) στο έργο του νεοσύστατου τότε Ανώτατου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου. Παρακολούθησε μια συνεδρίαση, ανέλυσε τις γενικές σκέψεις-οδηγίες του ως υπεύθυνος Υπουργός Παιδείας και κατέληξε με τα ακόλουθα: **«Εκπαιδευτικοί οι οποίοι τυχόν δεν συμφωνούν δικαιούνται βεβαίως να διατηρούν τας απόψεις των αλλά όχι και τας θέσεις των»**⁴⁷.

Ο ίδιος υπουργός με δηλώσεις του, που δημοσιεύτηκαν στην εφημερίδα **«Πατρίς»** (αρ. φύλλου 337/2-8-1931), διευκρίνιζε σχετικά: «Ημείς προκειμένου περί διδασκάλων χωρούμεν και πέραν του Ιδιωνύμου. Διότι το **Ιδιώνυμον** προς τιμωρίαν ζητεί προπαγάνδαν των κομμουνιστικών ιδεών, ενώ το Υπουργείον δια την απόλυσιν διδασκάλων αρκείται εις την ύπαρξιν και οπωσδήποτε διαπίστωσιν του κομμουνιστικού φρονήματος». Πώς, άραγε;⁴⁸

3.Βελτίωση της Διοίκησης

Στα θετικά έργα της τετραετίας προσγράφουν οι μελετητές την ίδρυση του **Συμβουλίου της Επικρατείας** (μάλλον επανίδρυση, γιατί προϋπήρχε και είχε εγκαταλειφθεί), ανώτατου διοικητικού δικαστηρίου με αρμοδιότητα να κρίνει τη νομιμότητα των πράξεων (και παραλείψεων) των Κρατικών υπηρεσιών, ώστε να μπορούν να βρουν δικαίωση οι πολίτες, όταν νομίζουν ότι έχουν αδικηθεί από πράξεις ή παραλείψεις των κρατικών οργάνων.

4.Αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης

Επίσης, οι ερευνητές της ιστορίας εκείνης της περιόδου θεωρούν ότι η οικονομική πολιτική του Βενιζέλου αναχαίτισε την εξάπλωση στη χώρα μας της οικονομικής κρίσης, που μαστίζε τότε όλη την κεφαλαιοκρατική ανθρωπότητα (Το μεγάλο Κραχ του 1929-33). Η κεϋνσιανή οικονομική θεωρία (δημόσια έργα για ανάσχεση της ανεργίας και οικονομική ενίσχυση των εργατών, ώστε να μπορούν να αγοράζουν τα προϊόντα, για να δουλεύουν οι βιομηχανίες, βιοτεχνίες, εμπορικά καταστήματα) εφαρμόστηκε και στην Ελλάδα με ποικίλα δημόσια έργα (π.χ. ανέγερση πολυάριθμων σχολικών κτιρίων, προώθηση ποικίλων εγγειοβελτιωτικών, αποξηραντικών έργων κ.λπ.), τα οποία χρηματοδοτούνταν και με δάνεια, βέβαια⁴⁹. Τα πράγματα δυσκόλεψαν ιδιαίτερα από τη στιγμή (20 Σεπτ. 1931) που η Βρετανία εγκατέλειψε ως προς τη στερλίνα τον χρυσό κανόνα (υποχρέωση του κράτους να έχει απόθεμα χρυσού ίσο προς το

⁴⁷ Φ. Κ. Βώρου «Από τη ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης: διώξεις εκπαιδευτικών για πολιτικούς λόγους» περιοδ. «Εκπαιδευτικά», τεύχος 14, 1989, (με παραπομπή στο: Δ. Γληνού, **Εκλεκτές Σελίδες**, τ. 3ος εκδ. «Στοχαστής», σ. 103).

⁴⁸ Φ. Κ. Βώρου, ό.π., (σημ 47).

⁴⁹ Θυμίζουμε το σχέδιο νόμου που μνημονεύει ο Αλ. Δημαράς, ό.π. σ. 166.

χαρτονόμισμα που κυκλοφορεί). Από την απόφαση αυτή επηρεαζόταν η ελληνική δραχμή, που ήταν δεσμευμένη προς το βρετανικό νόμισμα (από 12 του Μάη 1928)⁵⁰. Σημειώθηκαν και απανωτές αλλαγές στο οικονομικό επιτελείο του Βενιζέλου με παραιτήσεις ή αποπομπές πρώτων συνεργατών και προώθηση νέων. Τότε πρώτη φορά αξιοποιήθηκαν για την αντιμετώπιση της κρίσης οικονομολόγοι όπως ο **Εμμ. Τσουδερός** και ο **Κυριάκος Βαρβαρέσος**, γνωστοί για μας κυρίως από την παρουσία και δράση τους στην οικονομική - πολιτική ζωή κατά τη δεκαετία 1940-50.

γ. Αρνητικά «επιτεύγματα» της τετραετίας Βενιζέλου

Αρνητικά «επιτεύγματα» της τετραετίας Βενιζέλου-σύμφωνα με τις άμεσες αντιδράσεις της Κοινής Γνώμης τότε και τις κρίσεις ενεργών πολιτικών και συνεργατών του Βενιζέλου και άλλων μελετητών αργότερα- υπήρξαν δύο:

- Διαφθορά στη δημόσια διοίκηση (σκάνδαλα).
- Αστυνόμευση του φρονήματος των πολιτών.

Συγκεκριμένα:

«Κύμα σκανδαλοθηρίας» σημειώνει ο Γ. Ρούσσος⁵¹ και καταγράφει σκάνδαλα ποικίλα και ηχηρά:

- Κατηγορήθηκε ο Κυριάκος Βενιζέλος ότι ανέλαβε τα 40% της Τηλεφωνικής Εταιρείας.
- Κατηγορήθηκε ο Υφυπουργός Αεροπορίας Αλ. Ζάννας ότι το γραφείο Ζάννα-Μαυροκορδάτου της Θεσσαλονίκης προμήθευε στην Αεροπορία πετρέλαιο ακατάλληλο.
- Ο φιλελεύθερος (βενιζελικός) δήμαρχος του Πειραιά Τάκης Παναγιωτόπουλος, καταδικάστηκε για υπεξαίρεση χρημάτων του Δήμου του ...

Έγινε σύνθημα των αντιπάλων το «**Κάτω οι Κλέφτες**». Και προσωπικά ο Βενιζέλος είχε διασυρθεί για το ότι είχε χαρακτηρίσει κάποια στιγμή «εντιμότατον» τον κ. Γαλόπουλο, που είχε κατηγορηθεί (τον Οκτώβριο του 1930) για νοθεία σε βασικό φάρμακο της εποχής εκείνης, την κινίνη, μοναδική τότε προστασία κατά της ενδημικής στη χώρα ελονοσίας.

Η πιο βαριά κατηγορία κατά της πολιτικής Βενιζέλου στα πλαίσια της «μεγάλης τετραετίας» αναφέρεται στο ν. 4229/1929, γνωστόν ως «**Ιδιώνυμον**». Πρόκειται για το νόμο «Προστασίας του Κοινωνικού Καθεστώτος και των Δικαιωμάτων των Πολιτών», κατά την επίσημη ονομασία του με εισηγητή τον Κων. Ζαβιτσάνο. Σύμφωνα με το πρώτο άρθρο του: «Όστις εμφορείται υπό ιδεών εχουσών τελικών σκοπόν την δια

⁵⁰ Γ. Ρούσσου, ό.π., σσ. 482-85.

⁵¹ Γ. Ρούσσου, ό.π., σ. 468.

βιαίων μέσων ανατροπήν του κρατούντος κοινωνικού καθεστώτος...τιμωρείται...διώκεται...». Πρόκειται για την πρώτη φορά που νομοθετείται δίωξη ποινική για το φρόνημα ή τις ιδέες των ανθρώπων, ενώ όλη η ποινική νομοθεσία αναφέρεται σε δίωξη και τιμωρία της πράξης όταν γίνεται αντίθετα προς ό,τι οι νόμοι ορίζουν. Είναι χαρακτηριστικό ότι διαφώνησαν κατά τη συζήτηση στη Βουλή⁵² ακόμη και στελέχη της βενιζελικής παράταξης και υπουργοί. Από τη σχετική συζήτηση αντιγράφουμε:

Γ. Παπανδρέου: «*Νομίζομεν ότι νομοθετείται αυτή (η ίδια) η καταδίωξις της σκέψεως και εις αυτό έγκειται η διαφωνία μας... Ως δημοκρατικοί διαφωνούμεν*».

Ε. Βενιζέλος: «*Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι δεν έχομεν ανάγκην να λάβωμεν μέτρα*».

Γ. Παπανδρέου: «*Όλα τα μέτρα εκτός εκείνων της καταδιώξεως της ιδέας*»⁵³.

Είναι χαρακτηριστική της όλης νοοτροπίας μία υπερασπιστική θέση του εισηγητή Κ. Ζαβιτσάνου: «*Αν ηδυνάμην και την σκέψιν εγώ να τιμωρήσω, και αυτήν, ομολογώ, θα ετιμώρουν, ειδικώς εις το προκείμενον θέμα*».

Ο Γ. Κατηφόρης περιέλαβε το «ιδιώνυμον» στο βιβλίο του με το χαρακτηριστικό τίτλο **Νομοθεσία των Βαρβάρων**⁵⁴.

Το «ιδιώνυμον» έχει άρθρο (7) ιδιαίτερα κολακευτικό για τους εκπαιδευτικούς: «*Εκπαιδευτικοί και μη διαπράξαντες αδίκημα προβλεπόμενον υπό του νόμου τούτου...διώκονται, εάν υπάρχει υπόνοια κατ' αυτών ότι εμφορούνται υπό κομμουνιστικών ιδεών...*».

Το νομοθέτημα αυτό και όλα τα συναφή του που προωθήθηκαν σε δύσκολους καιρούς (από 4^η Αυγούστου 1936 ως το τέλος του Εμφυλίου, 1949) κόστισαν πολύ στην ελληνική κοινωνία ως το 1974. Ένα ιδιαίτερο κεφάλαιο αυτής της κακοδαιμονίας ήταν η δίωξη εκπαιδευτικών⁵⁵ με στόχο τα πολιτικά φρονήματά τους, διαπιστούμενα βέβαια από... ειδικούς πληροφοριοδότες!...Υπολογίζονται σε περίπου 4.000 οι εκπαιδευτι-

⁵² Ολόκληρη τη συζήτηση κατά την κρίσιμη φάση της επιψήφισης του νόμου έχει περιλάβει ο Παύλος Πετρίδης στο βιβλίο του: **Ελληνική Πολιτική και Κοινωνική Ιστορία (1821-1940)**, «Παρατηρητής», 1986, σσ. 283-347.

⁵³ Γ. Ρούσσο, αντιγράφοντας αυτή τη στιχομυθία, σχολίασε το ιδιώνυμο με ειδική παράγραφο (ό.π., σ. 472) υπό τον τίτλο: «*Αστυνόμηση της σκέψης*».

⁵⁴ Εκδόσεις «Θεμέλιο», 1975, ειδικό κεφάλαιο: «*Ο αντικομμουνισμός στο μεσοπόλεμο*», σσ. 64-76.

⁵⁵ Φ. Κ. Βώρου, περιοδικό «*Εκπαιδευτικά*», τεύχη 14,81-82 και στο διαδίκτυο: www.voros.gr, Ψηφιακή βιβλιοθήκη το: **Από την Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης: Ένα κεφάλαιο μεγαλείου και οδύνης**.

κοί (όλων των βαθμίδων) που απολύθηκαν από το 1946 ως το 1952 και μέρος μόνο από αυτούς επανήλθαν στην υπηρεσία αργότερα.

Ε'. Η τελευταία πενταετία (1935-40) πριν από την εμπλοκή της χώρας μας στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (1939-1945)

α. Παλινόρθωση της βασιλείας (1935)

Προοίμιο

Τρία φαινομενικά άσχετα μεταξύ τους πολιτικά γεγονότα είναι πιθανό ότι ήταν από την ίδια αόρατη διάνοια σχεδιασμένα ως γενική επιδίωξη προς το «επιθυμητό» αποτέλεσμα (την παλινόρθωση της βασιλείας). Πρόκειται για τα εξής:

1. Στρατιωτικό κίνημα (της 1^{ης} Μαρτίου 1935), βενιζελογενές, για τη σωτηρία της Δημοκρατίας από πιθανή συνωμοσία των αντιβενιζελικών και βασιλοφρόνων δυνάμεων που δρούσαν στο στράτευμα, όπου προωθούνταν βασιλόφρονες αξιωματικοί (μετά το αποτυχημένο-βενιζελογενές και αυτό- κίνημα του Πλαστήρα, αρχές του Μάρτη του 1933). **Αυτονόητο ότι το κίνημα της 1^{ης} του Μάρτη 1935 έδωσε ισχυρό επιχείρημα για την πιο μαζική απομάκρυνση δημοκρατικών, πιο συστηματική προώθηση βασιλοφρόνων στο στράτευμα.**

2. Μετά τις βουλευτικές εκλογές του Ιουνίου 1935 επικράτησαν σαφέστερα οι αντιβενιζελικές πολιτικές δυνάμεις, το Λαϊκό Κόμμα υπό τον Παν. Τσαλδάρη. Και η νέα αυτή Κυβέρνηση είχε σαφέστερο και νωπό λαϊκό μήνυμα για να προωθεί την εκκαθάριση του Στρατού (και του Ναυτικού και της Αεροπορίας) από δημοκρατικά βενιζελογενή στοιχεία. Το κίνημα της 1^{ης} Μαρτίου 1935 βοήθησε προς αυτή την κατεύθυνση ως «θείον δώρον». Με την προώθηση από πολιτικούς άνδρες της ιδέας παλινόρθωσης της Βασιλείας, προσωπικά του Γεωργίου Β', που ζούσε από χρόνια στην Αγγλία, διαμορφώνονταν παράλληλες δυνάμεις στο στράτευμα και στον πολιτικό στίβο, όπου ακούγονταν πιο κραυγαλέοι άνδρες γνωστοί από την ως τότε σταδιοδρομία τους, όπως ο **Ιω. Μεταξάς** και ο **Γεώργιος Κονδύλης**.⁵⁶

⁵⁶ Για τον πρώτο γράψαμε τα αναγκαία στο προηγούμενο κεφάλαιο: αρχικά στρατιωτικός, φίλος της βασιλικής οικογένειας, απόστρατος από τον καιρό του Εθνικού Διχασμού (1915-20), ένας από τους πρωτεργάτες της φιλοβασιλικής αντεπανάστασης του 1923 (με τους Λεοναρδόπουλο - Γαργαλίδη), αργότερα ιδρυτής του **Κόμματος των Ελευθεροφρόνων**, με μικρή απήχηση στο εκλογικό σώμα. Και τα τελευταία χρόνια (ειδικά το Γενάρη του 1933) αρθρογραφούσε υπέρ της Βασιλείας και κατά του Κοινοβουλευτισμού.

3. Μέσα σε αυτό το πολιτικό κλίμα και ενώ η ελληνική κοινωνία αγωνιζόταν να επιλύσει σοβαρά προβλήματα (οικονομικά, κοινωνικά, το αίτημα για πολιτική γαλήνη... το προσφυγικό...) **οι τρεις Αρχηγοί των Ενόπλων Δυνάμεων** του Στρατού Ξηράς, του Ναυτικού, της Αεροπορίας (Παπάγος, Οικονόμου, Ρέπας) **οργάνωσαν πραξικοπηματικό εκβιασμό της πολιτικής ηγεσίας, της επίσημης Κυβέρνησης, για άμεση παλιννόρθωση της Βασιλείας**. Συγκεκριμένα, απέκλεισαν το δρόμο του Πρωθυπουργού, που πήγαινε στο γραφείο του, (πρωί της 10^{ης} Οκτωβρίου 1935) και απαίτησαν να εισηγηθεί άμεσα στη Βουλή το «αίτημά τους». Συνετός και μετριοπαθής πολιτικός εκείνος ρώτησε τον Υπουργό των Στρατιωτικών, τον Γ. Κονδύλη, αν μπορεί να συμμαζέψει τους τρεις υφισταμένους του. Εκείνος δήλωσε ότι αδυνατεί (ουσιαστικά μετείχε ο ίδιος ο υπουργός Στρατιωτικών στη συνωμοσία). Και ο Πρωθυπουργός έκρινε σκόπιμο να παραιτηθεί⁵⁷. Πολύ γρήγορα προωθήθηκε στην Πρωθυπουργία ο αρνητής της πολιτικής ιδεολογίας του Γ. Κονδύλη και ζήτησε από τη Βουλή ό,τι είχε αρνηθεί να πράξει εκβιαστικά ο προκάτοχός του και προκήρυξε δημοψήφισμα (για τις 3 Νοέμβρη) τόσο νόθο⁵⁸, ώστε οι ψηφοφόροι που θέλησαν την Παλινόρθωση έφταναν στο ποσοστό των 98% και πλέον, ενώ ταυτόχρονα φαίνονταν σαν να απουσίαζαν από τον πολιτικό χάρτη της χώρας περίπου οι μισοί ψηφοφόροι της, που είχαν ψηφίσει τον Ιούνιο στις βουλευτικές εκλογές δημοκρατικά κόμματα. Επιπλέον, ο Γ. Κονδύλης αυτοχρίστηκε Αντιβασιλέας ως την άφιξη του Γεωργίου (περί τα τέλη Νοέμβρη 1935).

Αναζήτηση βαθύτερων αιτίων της κρίσης του 1935-36

Ανεξάρτητα, λοιπόν, από το ποια κοινωνική-πολιτική ομάδα ευνοούσε και επιθυμούσε την επαναφορά της Βασιλείας και ποια δύναμη εξωτερική την επιδίωκε και πώς τη μεθόδευσε, νομίζω ότι είναι ιστορικά δίκαιο και επιστημονικά ορθό να καταγράψουμε -αν υπάρχουν- αντικειμενικές δυνάμεις που επηρέαζαν γενικότερα τις εξελίξεις προς την κατεύθυνση που εξυπηρετούσε το Γεώργιο Β' και τον Ιω. Μεταξά στην

Ο δεύτερος, επίσης στρατιωτικός αρχικά, βενιζελικός, κατέβηκε στην πολιτική κονίστρα, διαφώνησε με τους βενιζελικούς, έγινε υπέρμαχος της Βασιλείας, έδειξε τάσεις δικτατορικές, συνεργάστηκε με τους Λαϊκούς και ήταν υπουργός των Στρατιωτικών στην Κυβέρνηση του Παν. Τσαλδάρη, όταν οι τρεις αρχηγοί των Ενόπλων Δυνάμεων έκαναν την πραξικοπηματική ενέργεια, για την οποία γράφουμε αμέσως παρακάτω.

⁵⁷ Σπ. Λιναρδάτου, **Πώς εφτάσαμε στην 4η Αυγούστου**, σσ. 110-111.

⁵⁸ Όλοι οι μελετητές συμφωνούν στο θέμα αυτό, όσο γνωρίζω. Ενδεικτικά σημειώνω: Σπ. Λιναρδάτου, **Πώς εφτάσαμε στην 4η Αυγούστου**, σσ. 112-113. Παύλος Πετρίδης, **Πολιτικές Δυνάμεις και Συνταγματικοί Θεσμοί στη Νεότερη Ελλάδα, 1844-1936**, σσ. 186-191.

πορεία για μικρόθωρη βασιλομεταξική μικροπολιτική, με κίνητρα όχι προσωπικά ή κομματικά αλλά βαθύτερα κοινωνικοπολιτικά. Συγκεκριμένα:

Όλη η Ιστορία της **Β' Ελληνικής Δημοκρατίας** (1924-1935) εντάσσεται χρονικά στην **περίοδο επικράτησης του Μπολσεβικισμού** στη νεοσύστατη τότε ΕΣΣΔ, της οποίας την πορεία δεν μπόρεσαν να ανακόψουν ούτε με πολυεθνική απεγνωσμένη Επέμβαση (το 1919-21) οι κεφαλαιοκρατικές Δημοκρατίες της Δύσης⁵⁹.

Η **ιδεολογία των Μπολσεβίκων** για τα δικαιώματα των εργαζομένων και τη δυνατότητα οικοδόμησης κοινωνίας με ίσα δικαιώματα και δικαιοσύνη για όλους κέρδιζε έδαφος όχι μόνο στους κύκλους των εργατών, που οργάνωναν ανάλογα τη δράση τους⁶⁰ αλλά και στους κύκλους των διανοουμένων⁶¹, κάτι που ανησυχούσε ιδιαίτερα τους πολιτικούς της αστικής (και ως τότε φιλελεύθερης) κοινωνίας.

Με τις βουλευτικές εκλογές του 1926 (αναλογικό το εκλογικό σύστημα) **έκανε και το ΚΚΕ την εμφάνισή του στο Κοινοβούλιο**. Αλλά το 1928 (με πλειοψηφικό σύστημα, όχι τυχαία) δεν κέρδισε καμιά έδρα, μολοντί είχε αυξήσει το ποσοστό του σε ψήφους.

Κατά τις ίδιες εκείνες εκλογές **ο Ελ. Βενιζέλος έλεγε** στους ψηφοφόρους του προεκλογικά στη Θεσσαλονίκη κάτι εντελώς απροσδόκητο να ακούγεται από τα χείλη του Αρχηγού των Φιλελευθέρων: **«...Αλλά θα στηρίξωμεν ακόμη αποτελεσματικότερον το κοινωνικόν καθεστώς δια της επιβαλλομένης αμέσου και ριζικής μεταρρυθμίσεως του εκπαιδευτικού μας συστήματος...»**⁶². Δηλαδή; Όχι, κυρίως, με μέτρα κοινωνικής πολιτικής και κοινωνικής δικαιοσύνης;

⁵⁹ Τα έχουμε ιστορήσει σε προηγούμενη ενότητα με τίτλο: **Εμφύλιος Πόλεμος στη Ρωσία**, σσ. 71-72. Προσπάθειες επέμβασης Δυτικών Δυνάμεων και Ιαπωνίας. Θυμίζω ένα μόνο βιβλίο για την ελληνική συμμετοχή στην επιχείρηση Επέμβασης: Κώστα Αυγητίδη, **Η Στρατιωτική Επέμβαση των καπιταλιστικών χωρών ενάντια στη Σοβιετική Ρωσία και η Ελλάδα (1918-1920)**.

⁶⁰ Δ. Λιβιεράτος, **Κοινωνικοί Αγώνες στην Ελλάδα (1927-31)**, όπου ο συγγραφέας αφηγείται και απεργίες εργατών με μαχητικότητα και αιματοχυσία.

⁶¹ Γνωστή η ιδεολογική πορεία του **Κώστα Βάρναλη** (1918-25) και η απόλυσή του από την ελληνική Εκπαίδευση. Γνωστή και η πορεία του **Δημ. Γληνού**, που επηρέασε τις εξελίξεις στη διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου το 1917. Τη γενικότερη ιδεολογική αναζήτηση και προβληματική των διανοουμένων της περιόδου του Μεσοπολέμου παρουσιάζει αναλυτικά η Χριστίνα Ντούνια στο βιβλίο της **Λογοτεχνία και Πολιτική**: τα περιοδικά της Αριστεράς στο Μεσοπόλεμο, εκδ. «Καστανιώτης».

⁶² Β. Σκουλάτου, Ν. Δημακόπουλου, Σ. Κόνδη, **Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία**, εκδ. ΟΕΔΒ, τ. Γ', σ. 206.

Και τον επόμενο χρόνο, με εισήγηση του υπουργού του των Εσωτερικών Κ. Ζαβιτσάνου, **υποστήριξε και ο Βενιζέλος με θέρμη το Ιδιώνυμο**. Προσωπικά υποστήριξε την επισημότητά του κατά την τελική και κρίσιμη συζήτηση στη Βουλή⁶³. Αντιτάχτηκαν και μερικοί πρώην συνεργάτες του, που είχαν στο μεταξύ ανεξαρτητοποιηθεί⁶⁴. Και ένας υπουργός του, ο Γ. Παπανδρέου, διαφώνησε, για να προστατεύσει το «ελεύθερο φρόνημα», κήρυγμα του Φιλελευθερισμού ως τότε. Ο ίδιος, δυο χρόνια αργότερα, φαίνεται ότι είχε αποδεχτεί την ανάγκη ελέγχου των εκπαιδευτικών με βάση το **Ιδιώνυμο**, μάλιστα με πιο αυστηρή εφαρμογή.⁶⁵

Ο ίδιος ο Βενιζέλος έφτασε να **θεωρεί το εργατικό κίνημα τόσο επικίνδυνο για την αστική κοινωνία, ώστε να το ταυτίζει με «επανάσταση»**⁶⁶. Ίσως είναι ερμηνευτικά σκόπιμο να θυμίσουμε εδώ ένα σύμπτωμα πολύ ανησυχητικό για τις αστικές συνειδήσεις: στις 5 Ιουλίου 1931 έγινε αναπληρωματική εκλογή για βουλευτή στη Μυτιλήνη. Ο υποψήφιος του ΚΚΕ έλαβε ποσοστό ψήφων πρωτοφανέρωτο, 21,7%, ενώ στις εκλογές του 1928 το ΚΚΕ είχε λάβει εκεί ποσοστό 7,29%. Δηλαδή το Κόμμα τριπλασίασε την εκλογική επιρροή του σε μέρες που κυβερνούσε ο Βενιζέλος. (Δ. Λιβιεράτος, ό.π., σ. 98, σημ.).

Τέτοια πορεία συνειδήσεων της αστικής κοινωνίας (ιδιαίτερα από το 1927) υποδηλώνει ανησυχία της ίδιας για την επιβίωσή της και έκδηλη προθυμία να προσφύγει και σε λύσεις αντιδημοκρατικές, έστω με κάποιο πρόσχημα, ότι λογουχάρη απειλείται η κοινωνική γαλήνη, η εθνική ακεραιότητα.

⁶³ Το κείμενο των αγορεύσεων στη Βουλή ακέραιο έχει περιλάβει ο Παύλος Πετρίδης στο βιβλίο του: **Πολιτικές Δυνάμεις και Συνταγματικοί Θεσμοί στη Νεότερη Ελλάδα (1844-1936)**.

⁶⁴ Παπαναστασίου Αλέξ., Καφαντάρης Γ. (αποσπάσματα των αγορεύσεών τους στο βιβλίο των Β. Σκουλάτου, Ν. Δημακόπουλου, Σ. Κόνδη, **Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία**, τ. Γ' (20ός αιώνας, για την γ' τάξη Λυκείου), σσ. 206-208.

⁶⁵ Ο Γ. Παπανδρέου είχε επισκεφτεί το Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο (Α.Ε.Σ.) όπου ανάμεσα σε άλλα είπε: «Ημείς προκειμένου περί διδασκάλων χωρούμεν πέραν του Ιδιωνύμου. Διότι το «Ιδιώνυμον» προς τιμωρίαν ζητεί προπαγάνδαν των κομμουνιστικών ιδεών, ενώ το Υπουργείον δια την απόλυσιν διδασκάλων αρκείται εις την ύπαρξιν και οπωσδήποτε διαπίστωσιν κομμουνιστικού φρονήματος»! (Διδασκαλικό Βήμα, αριθμ. φύλλου 337, 2-8-1931).

⁶⁶ «Η γενική απεργία αποτελεί επαναστατικήν ενέργειαν, προς αντιμετώπισιν της οποίας η Κυβέρνησις (των αντιπάλων μας) ημπορεί να στηρίζεται εις την αμέριστον συνεργασίαν μας», (από το βιβλίο του Θάνου Βερέμη, **Οι επεμβάσεις του Στρατού στην Ελληνική Πολιτική (1916-1936)**, σ. 229 (και σημ. 6, που παραπέμπει στην «Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής», Περίοδος Α', 27-3-1933 έως 30 -1-1934, συνεδρίαση 2η, σ. 12).

Αν αυτές οι επισημάνσεις ευσταθούν, μπορούμε να παρακολουθήσουμε τις εξελίξεις μετά την Παλινόρθωση του Γεωργίου Β΄ και με τη σύμπραξη πλέον του ίδιου στις παραπέρα μεθοδεύσεις.

Συγκεκριμένα:

Προς Εκλογές για Ανανέωση της Βουλής με εκλογικό σύστημα αναλογικό (στις 26 Γενάρη 1936)

Από την ώρα εκείνη (της παλινόρθωσης του Γεωργίου Β΄) άρχιζε η φάση κατά την οποία αξιοποιούνται και ο Γεώργιος Β΄ και ο Ιω. Μεταξάς, για να «σώσουν» την ελληνική αστική κοινωνία από τον κομμουνισμό και να διαμορφώσουν σταθερή εξωτερική πολιτική σύμφωνη με τη βρετανική. Συγκεκριμένα:

Ο Γεώργιος ορκίζει Κυβέρνηση μεταβατική υπό τον **Κων. Δεμερτζή**, για να οργανώσει εκλογές στις 26 του Γενάρη 1936, με εκλογικό σύστημα για το οποίο θα συμφωνούσαν τα πολιτικά κόμματα. Συμφώνησαν για το αναλογικό.

Ο χρόνος προς τις εκλογές κύλησε ομαλά, δεδομένου ότι και ο Βενιζέλος είχε συμφιλιωθεί με την ιδέα Παλινόρθωσης του Γεωργίου για την ομαλοποίηση της πολιτικής ζωής και τη στήριξη της αστικής κοινωνίας⁶⁷.

Κατά την περίοδο προς τις εκλογές ο Γεώργιος τακτοποίησε μια εκκρεμότητα με τρόπο αποκαλυπτικό του «περιουσιακού» ήθους της Δυναστείας. Με αναγκαστικό νόμο της 22-1-1936, 4 μέρες πριν από τις εκλογές, έσπευσε να επαναφέρει στην κυριότητά του τη Βασιλική Περιουσία, που είχε δημευτεί -ως ανήκουσα στον ελληνικό λαό- από τη Βουλή του 1924, όταν καταργήθηκε η Βασιλεία⁶⁸.

Ομαλά έγιναν οι εκλογές στις 26 του Γενάρη 1936 και έδωσαν αποτέλεσμα: 142 έδρες για το ένα κόμμα (των Φιλελευθέρων), 143 για το άλλο (το Λαϊκό) και 15 για το Παλλαϊκό Μέτωπο (ΚΚΕ -Αγροτικό). Με αυτά τα αριθμητικά δεδομένα αυτοδύναμη Κυβέρνηση δεν μπορούσε να σχηματίσει ούτε το ένα κόμμα ούτε το άλλο, Κυβέρνηση συνεργασίας δεν ήταν πρόθυμα να σχηματίσουν. Το καθένα μπορούσε να συνεργαστεί με το «μίσμα» των 15 του Παλλαϊκού Μετώπου. Και άρχισαν να ερωτοτροπούν μαζί του κρυφά. Η πρώτη μυστική συμφωνία που «αποκαλύφθηκε» ήταν το λεγόμενο «Σύμφωνο Σοφούλη - Σκλάβαινα» (Φιλε-

⁶⁷Παύλος Πετρίδης, **Πολιτικές Δυνάμεις και Συνταγματικοί Θεσμοί στην Ελλάδα, 1844-1936**, σσ. 192-193. Επίσης, Ιω. Κολιόπουλος, «Ο Βενιζέλος και η Παλινόρθωση της Μοναρχίας» (στο συλλογικό τόμο: **Μελετήματα γύρω από το Βενιζέλο και την εποχή του**, σ. 559).

⁶⁸Λεπτομέρειες στο βιβλίο του Σπ. Μαρκεζίνη, **Σύγχρονη Ιστορία της Ελλάδος (1936-75)**, τ. Α΄, σσ. 70-73.

λευθέρων - Παλλαϊκού Μετώπου) στις 19-2-1936.⁶⁹ Και μόνο που ακούστηκε αυτό το νέο προκάλεσε αντιδράσεις των βασιλοφρόνων. Ο Αλ. Παπάγος, ο πραξικοπηματίας της 10^{ης} Οκτωβρίου υπέρ της Παλινόρθωσης του Γεωργίου Β΄, ήταν πια υπουργός Στρατιωτικών. Και έσπευσε να μεταφέρει στο βασιλιά ότι «ο στρατός εν ουδεμιά περιπτώσει θα εδέχετο Κυβέρνησιν στηριζομένην εις τας ψήφους των Κομμουνιστών»! Και ο βασιλιάς αποπέμπει από το Υπουργείο Στρατιωτικών τον άνθρωπό του, (τον Αλ. Παπάγο), και προωθεί άλλον άνθρωπό του, τον Ιω. Μεταξά⁷⁰.

Ο αιφνίδιος θάνατος του υπηρεσιακού πρωθυπουργού Κων. Δεμερτζή στις 13 Απριλίου 1936 **άνοιγε το δρόμο για την προτελευταία πράξη προς την κατάλυση της Δημοκρατίας**. Χωρίς καν διαβουλεύσεις προς τους πολιτικούς αρχηγούς ο Γεώργιος (που είχε υποσχεθεί σεβασμό για τον Κοινοβουλευτισμό) έδωσε εντολή σχηματισμού Κυβέρνησης στο θεωρητικό υπέρμαχο της δικτατορίας, τον Ιω. Μεταξά. Εκείνος εμφανίστηκε στη Βουλή για τις προγραμματικές Δηλώσεις της Κυβέρνησής του και τη νύχτα της 26^{ης} προς 27^η -4-1936 έλαβε ψήφους εμπιστοσύνης ή ανοχής 242 από τους Λαϊκούς και Φιλελευθέρους⁷¹ για να κυβερνήσει 5 μήνες με διατάγματα!!! (Αναλυτικότερα σσ. 150-153, Η Βουλή των 36).

⁶⁹ Οι 15 δήλωναν «ανοχή» για το Θ. Σοφούλη ως Πρόεδρο της Βουλής, υπό τον όρο ότι οι Φιλελεύθεροι, όταν θα γίνονταν Κυβέρνηση, θα προωθούσαν νομοθετικά κάποια μέτρα ισονομίας, αμνηστίας, κοινωνικής πολιτικής, που εξυπηρετούσαν το Παλλαϊκό Μέτωπο. (Το πλήρες κείμενο του Συμφώνου περιλαμβάνεται στο βιβλίο του Τ. Βουρνά, **Σύγχρονη Ιστορία της Ελλάδας 1909-1940**, σσ. 397-98).

⁷⁰ Παλαιός φίλος της βασιλικής οικογένειας, συνεργάτης στενός και αφοσιωμένος του Κωνσταντίνου τον καιρό του Διχασμού (1915-20), αντεπαναστάτης υπέρ της Βασιλείας το 1923... αρθρογράφος κατά της Κοινοβουλευτικής δημοκρατίας το 1933!! Εύλογη η απορία: τυχαία φιλική επιλογή ή μέρος / φάση σχεδίου για κατάλυση του Κοινοβουλευτισμού; Περισσότερες λεπτομέρειες για τις σχέσεις Μεταξά - βασιλικής οικογένειας στο βιβλίο του Ιωακείμ Ιωακείμ: **Ioannis Metaxas: the formative years 1871-1922**, «Bibliopolis» editions, Γερμανία.

⁷¹ Ο Παύλος Πετρίδης στο βιβλίο του **Πολιτικές Δυνάμεις και Συνταγματικοί Θεσμοί στη Νεότερη Ελλάδα (1844-1936)** αντιγράφει από τα Πρακτικά της Βουλής μέρος από την αγόρευση ενός από τους λίγους που αιτιολόγησαν αναλυτικά την αρνητική ψήφο τους. Έλεγε λοιπόν ανάμεσα σε άλλα ο Γεώργιος Παπανδρέου και τούτα τα ανεξήγητα για τη στάση των δυο μεγάλων Κομμάτων (Λαϊκών, Φιλελευθέρων): «Επιθυμούμεν η άρνησις της ψήφου μας να έχη και μίαν ακόμη έννοιαν, την έννοιαν διαμαρτυρίας εναντίον των μεγάλων κομμάτων, τα οποία.... δεν κατώρθωσαν να εκπληρώσουν την κυρίαν αποστολήν των και τον λόγον υπάρξεώς των...την δημιουργίαν Κυβερνήσεως εκ των κόλπων των. Κατώρθωσαν δυστυχώς το εντελώς αντίθετον: να στηρίζουν μίαν Κυβέρ-

Φαίνεται αμαρτωλός ο συνειρμός όπου μας οδηγεί μία τυχαία αναφορά του Βρετανού πρεσβευτή Waterlow, ο οποίος έγραφε από την Αθήνα έκθεση προς το Foreign Office και πρόβλεπε «ότι ήταν πιθανό να καταρρεύσει εντελώς το κοινοβουλευτικό σύστημα στην Ελλάδα, αλλά... είχε την τύχη η χώρα... να διαθέτει βασιλιά αμερόληπτο που αντιπαθούσε τις δικτατορικές μεθόδους»;⁷² Απάντηση σε αυτόν τον αμαρτωλό συνειρμό -ότι ίσως ο ίδιος συμβούλευε το βασιλιά για εκτροπή από τον Κοινοβουλευτισμό- αναδύεται εμφανής, νομίζω, από αναφορές του ίδιου, για τις οποίες ο λόγος παρακάτω (σσ. 152,154).

β'. Από την παλινόρθωση της βασιλείας (τέλος του 1935) ως την εγκαθίδρυση δικτατορίας (4^η Αυγούστου 1936) και την ακούσια εμπλοκή της χώρας μας στη δίνη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (1939-45)

Προοίμιο

Όταν ολοκληρώθηκε η πραξικοπηματική επαναφορά του Γεωργίου Β' στο βασιλικό αξίωμα στην Ελλάδα (τέλη του 1935),⁷³ η πολιτική κατάσταση είχε διαμορφωθεί ως εξής στην ελληνική κοινωνία:

Στη διακυβέρνηση της χώρας ήταν το Λαϊκό Κόμμα με ηγέτη τον **Παναγή Τσαλδάρη**, μετριοπαθή πολιτικό, τον οποίο όμως είχαν παραμερίσει πραξικοπηματικά οι αδιάλλακτοι βασιλόφρονες, οι οποίοι στεγάζονταν και στο Κόμμα του.

Η ελληνική κοινωνία είχε βιώσει περίπου μια δωδεκαετία **Αβασίλευτης Δημοκρατίας**, με έντονη πολιτική υποστήριξη από τους δημοκρατικούς - βενιζελικούς, αλλά και πολλή δυσφορία από τον τρόπο που είχαν εκείνοι διαχειριστεί την εξουσία και από τις μεθόδους, με τις οποίες επιχειρούσαν να επανέλθουν στην εξουσία και να «προστατεύσουν» τη Δημοκρατία. Τα δυο αποτυχημένα στρατιωτικά πραξικοπήματα που είχαν επιχειρήσει οι βενιζελικοί - δημοκρατικοί αξιωματικοί (Μάρτη του 1933 και Μάρτη του 1935)- εκτός του ότι προκαλούσαν δυσφορία πολλή στην κοινή γνώμη - έδιναν αφορμή και δικαιολογία στους αντιβενιζελικούς που κυβερνούσαν να προχωρούν σε αθρόες και εξευτε-

νησιν την οποίαν οι ίδιοι ομολογούν αντικοινοβουλευτικήν... και να θερμάνουν τοιουτοτρόπως προς ωρίμανσιν τους κινδύνους των λαϊκών ελευθεριών. (**Αγορεύσεις του Ελληνικού Κοινοβουλίου, περίοδος Β',** τ. III, σσ. 356-86). Άραγε, ποιους κινδύνους έβλεπε που δεν ήθελαν να δουν τα δυο μεγάλα κόμματα;

⁷² F.O. 371/20389/ Έκθεση 137, 1 Απριλίου 1936 (από το βιβλίο του Ιω. Κολιόπουλου, **Παλινόρθωση, Δικτατορία, Πόλεμος, (1935-1941): ο βρετανικός παράγοντας στην Ελλάδα**, σ. 68, υποσ. 71. (Εκδόσεις της «Εστίας», 1985).

⁷³ Λεπτομέρειες στην προηγούμενη ενότητα: «Παλινόρθωση της Βασιλείας», σσ. 142-145.

λιστικές απομακρύνσεις - διώξεις δημοκρατικών αξιωματικών, ενώ αντίθετα ενισχύονταν σε όλη τη στρατιωτική ιεραρχία οι βασιλόφρονες και προωθούνταν στις ηγετικές θέσεις⁷⁴.

Μέσα σε αυτή την ατμόσφαιρα της αντιδικίας και της αβεβαιότητας είχαν αρχίσει να αποδέχονται τη λύση της Βασιλείας και πολλοί δημοκρατικοί, με την ευχή ή την προσδοκία ότι ο Γεώργιος θα γινόταν βασιλιάς όλων των Ελλήνων. Εκείνος από την πλευρά του είχε φροντίσει με δηλώσεις του να ενισχύσει τέτοιες ελπίδες, αφήνοντας μάλιστα ανοιχτή και την πιθανότητα να αντιμετωπίσει ευνοϊκά το αίτημα **επαναφοράς των απότακτων** στρατιωτικών στις τάξεις του στρατού, θέμα που ήταν το πιο επίμαχο στις πολιτικές αντιπαραθέσεις εκείνης της περιόδου για λόγους ευνόητους.

Πρώτες ενέργειες του Γεωργίου

Πρώτη πράξη του Γεωργίου Β΄ μόλις αποβιβάστηκε στο Φάληρο (25-11-1935) και παρέλαβε το Διάγγελμα, που είχε ετοιμάσει γι' αυτόν ως «Αντιβασιλέας» (μεταβατικός) ο **Γεώργιος Κονδύλης**, ήταν να «αποζημιώσει» τον ευεργέτη του: δεν τον δέχτηκε να επιβιβαστεί στο ίδιο (το βασιλικό) αυτοκίνητο, για να μετακινηθούν μαζί από το Φάληρο στην Αθήνα! Πώς να παρακαθήσει ο γαλαζοαίματος με έναν (πρώην) υπαξιωματικό του Στρατού, παλαιό βενιζελικό, που είχε αποστατήσει από το Κόμμα του και τελικά είχε πρωτοστατήσει για την πραξικοπηματική παλινόρθωση της βασιλείας;⁷⁵

Δεύτερη κίνηση, πολιτικά αναμενόμενη: η συγκρότηση μεταβατικής Κυβέρνησης και η προκήρυξη βουλευτικών εκλογών για τις 26 του Γενάρη του 1936. Πρόεδρος της υπηρεσιακής Κυβέρνησης ο **Κωνσταντίνος Δεμερτζής**, με υπουργό Στρατιωτικών άλλον πρωτεργάτη του πραξικοπήματος Παλινόρθωσης, έμπιστο φίλο της βασιλικής οικογένειας, το στρατηγό Αλ. Παπάγο.

Τρίτη πράξη, βασιλικής ιδιοτέλειας έκφραση: με Βασιλικό Διάταγμα της 22-1-1936 -4 μέρες πριν από τις εκλογές- φρόντισε να επαναφέρει ως βασιλική ιδιοκτησία τη λεγόμενη Βασιλική Περιουσία, που είχε χαρακτηριστεί Εθνική ιδιοκτησία, όταν το 1924 είχε ανακηρυχτεί η Αβασίλευτη Δημοκρατία⁷⁶.

⁷⁴ Παύλου Πετρίδη, **Σύγχρονη Ελληνική Πολιτική Ιστορία**, τ. 3ος, 1917-1940, (εκδ. «Γκοβόστη»), σσ. 166-167.

⁷⁵ Λεπτομέρειες στην ενότητα «Παλινόρθωση της βασιλείας» σσ. 142-143.

⁷⁶ Την πληροφορία αυτή έχει καταχωρίσει στη δική του **Σύγχρονη Πολιτική Ιστορία της Ελλάδος** (τ. Α΄, σσ. 70-73) ο Σπ. Μαρκεζίνης, φίλος και νομικός σύμβουλος του Γεωργίου Β΄. Ο ίδιος δίνει εκεί πληροφορίες για όλη την ιστορία της Βασιλικής Περιουσίας.

Η Βουλή του 1936

Η σύνθεση της νέας Βουλής ήταν η ακόλουθη: 143 έδρες κατέλαβαν το Λαϊκό Κόμμα και όλα τα άλλα αντιβενιζελικά κόμματα, 142 έδρες το Κόμμα των Φιλελευθέρων και οι παραφυάδες του, 15 έδρες κέρδισε το Παλλαϊκό Μέτωπο (που βασικός πυρήνας του ήταν το ΚΚΕ). Με αυτή την αριθμητική εικόνα κανένα Κόμμα δεν μπορούσε να δημιουργήσει αυτοδύναμη Κυβέρνηση και δεν ήταν εύκολη η συγκρότηση Κυβέρνησης συνεργασίας, γιατί: τα δυο πρώτα Κόμματα δε συμφωνούσαν (ειδικά για το ζήτημα της επαναφοράς των απότακτων αξιωματικών). Τη συνεργασία με το τρίτο κόμμα επίσημα την καταδίκαζαν, αν την επιχειρούσε ο αντίπαλος, όμως κρυφά τη διαπραγματεύονταν, με τους όρους που έθεταν οι 15 του Παλλαϊκού Μετώπου⁷⁷, όρους κοινωνικής πολιτικής.

Μυστικά συμφωνήθηκε⁷⁸ να βοηθήσουν οι 15 τους Φιλελεύθερους κατ' αρχήν για την εκλογή του Προέδρου της Βουλής (στις 19-2-1936). Καταιγισμός διαμαρτυρίας και εθνικής ανησυχίας ακούστηκε από τους Λαϊκούς και βασιλόφρονες. Ο Παπάγος, ως υπουργός των Στρατιωτικών, έσπευσε να διαβιβάσει στον Γεώργιο Β' ότι οι αξιωματικοί δε θα ανέχονταν τυχόν συγκρότηση Κυβέρνησης με τέτοια κοινοβουλευτική αμαρτία (Κυβέρνηση να στηρίζεται σε κομμουνιστές)!

Ο Γεώργιος έσπευσε να τον απαλλάξει από τα καθήκοντά του (ενέργεια επαινετή στο πρώτο άκουσμα), αλλά στη θέση του προώθησε αντικαταστάτη ύποπτο για αντικοινοβουλευτική ιδεολογία, τον **Ιω. Μεταξά**, γνωστό αφοσιωμένο κωνσταντινικό, παλαιό γερμανόφιλο, πιο γνωστό για την αντικοινοβουλευτική ιδεολογία του, σύμφωνα με πρόσφατη τότε αρθρογραφία του ενυπόγραφη σε ημερήσια εφημερίδα (το Γενάρη του 1933).

Έτσι, την άνοιξη του 1936:

Η χώρα είχε νεοεκλεγμένη Βουλή, η οποία έδειχνε πολλή δυστοκία στο να δώσει Κυβέρνηση.

Τα δυο μεγάλα Κόμματα αρνούνταν να συνεργαστούν μεταξύ τους, υβρίζονταν φανερά για τυχόν συνεργασία με τους 15 «μιασματικούς» του Παλλαϊκού Μετώπου, αλλά κρυφά ερωτοτροπούσαν και τα δυο εκείνα κόμματα με αυτούς, για να εξασφαλίσουν την αναγκαία κοινοβουλευτική στήριξη.

⁷⁷ Λεπτομέρειες (με αριθμούς ψήφων και ποσοστά για τα κόμματα και τις προσκείμενες ομάδες) στο βιβλίο του Σπύρου Λιναρδάτου, **Πώς εφτάσαμε στην 4η Αυγούστου (1936)**, εκδ. «Θεμέλιο», 1988, σσ. 158-59.

⁷⁸ Με το Σύμφωνο Σοφούλη - Σκλάβαινα (ο Θεμιστοκλής Σοφούλης ήταν αρχηγός των Λαϊκών, ο Στ. Σκλάβαινας εκπρόσωπος του Παλλαϊκού Μετώπου). Λεπτομέρειες στο: Παύλου Πετρίδη, **Πολιτικές Δυνάμεις και Συνταγματικοί Θεσμοί στη Νεότερη Ελλάδα (1844-1936)**, εκδ. «Σάκκουλα» 1984), σσ. 197-98.

Στα συνήθη προβλήματα της κοινωνίας είχε προστεθεί το λεγόμενο «αποτακτικό», του οποίου η λύση συναντούσε την άρνηση των φιλοβασιλικών στοιχείων, που κυριαρχούσαν στην ηγεσία των Ενόπλων Δυνάμεων, επειδή ακριβώς είχαν απομακρυνθεί οι απότακτοι ως βενιζελικοί, δημοκρατικοί, αντιβασιλικοί, άρα αντίπαλοι.

Και «απροσδόκητα» στις αρχές του Απρίλη 1936 προστέθηκε ένα ακόμη πρόβλημα ή άνοιξε μια πύλη εξόδου προς άλλη κατεύθυνση: το πρωί της 13-4-1936 ο υπηρεσιακός πρωθυπουργός βρέθηκε νεκρός από καρδιακή προσβολή. Η επίλυση του θέματος από τον «ανώτατο άρχοντα» άφηνε ένα σοβαρό ερώτημα για την ειλικρίνεια και τις προθέσεις του: χωρίς διαβουλεύσεις προς τους πολιτικούς αρχηγούς έσπευσε αυθημερόν να χρίσει πρωθυπουργό τον Ιω. Μεταξά, που η κοινοβουλευτική δύναμή του στη Βουλή (Κόμμα των Ελευθεροφρόνων) ήταν μια ομάδα 6-7 βουλευτών⁷⁹.

Ο Μεταξάς εμφανίστηκε στη Βουλή για τις «Προγραμματικές δηλώσεις» της Κυβέρνησής του και έλαβε ψήφους εμπιστοσύνης ή ανοχής 241 (Λαϊκών - Φιλελευθέρων), για να κυβερνήσει πέντε μήνες χωρίς Βουλή, με Διατάγματα. Τα δυο μεγάλα Κόμματα δεν μπόρεσαν ούτε την κρίσιμη εκείνη ώρα να συμφωνήσουν, ούτε διαμαρτυρήθηκαν. Ουσιαστικά παρέδωσαν τη διακυβέρνηση της χώρας σε άτομο με αντικοινοβουλευτική νοοτροπία γνωστή!! Γιατί, άραγε; Λίγοι μόνο Φιλελεύθεροι (που είχαν συγκροτήσει το Δημοκρατικό Συνασπισμό), όπως ο Γ. Παπανδρέου, ο Γ. Μυλωνάς, ο Αλ. Παπαναστασίου, αρνήθηκαν ψήφο στο

⁷⁹ Η σχετική βιβλιογραφία για την πορεία προς τη διακυβέρνηση της χώρας από το Μεταξά και για την πολιτική του παρουσία από τον Απρίλη του 1936 ως το Γενάρη του 1941 είναι μεγάλη. Ενδεικτικά σημειώνουμε μερικές βιβλιογραφικές πληροφορίες, παραπομπές, με κριτήρια:

- Την προσιτότητα για τον αναγνώστη,
- Την αντικειμενικότητα των συγγραφέων (κατά τη γνώμη μας βέβαια),
- Την ακρίβεια των πληροφοριών αλλά και
- Την ποικιλία των θέσεων, ώστε ο αναγνώστης να μπορεί κάτι άλλο να μελετήσει και να έχει γνώμη δική του.

Γρηγορίου Δαφνή, **Η Ελλάς μεταξύ των δύο Πολέμων.**

Εκδοτικής Αθηνών, **Ιστορία του Ελληνικού Έθνους**, τ. ΙΕ', σσ. 365-380.

Σπ. Λιναρδάτου, **Η 4η Αυγούστου** (ε' έκδοση, «Θεμέλιο», 1988) (συνέχεια της συγγραφής του ίδιου, την οποία προμνημονεύσαμε: **Πώς εφτάσαμε στην 4η Αυγούστου**).

Ιω. Σ. Κολιόπουλου, **Η Δικτατορία του Μεταξά και ο Πόλεμος του '40** (εκδ. «Βάνιας», 1994). Του ίδιου: «Ο Βενιζέλος και η Παλινόρθωση της Μοναρχίας (1935)», στο συλλογικό τόμο: **Μελετήματα γύρω από το Βενιζέλο και την εποχή του** (εκδ. «Φιλιπότης», 1980, σσ. 551-562).

Άγγελου Ελεφάντη, **Η Επαγγελία της Αδύνατης Επανάστασης.**

Μεταξά. Ο Γ. Παπανδρέου συνόψισε τη διαφωνία του με τα ακόλουθα: «Κύριε Πρόεδρε της Κυβερνήσεως, γνωρίζετε καλλίτερον από εμέ, ότι οι αριθμοί έχουν την σημασίαν των και ότι πέραν των αριθμών υπάρχουν και αναρίθμητοι παράγοντες, οι οποίοι έχουν, επίσης, την σημασίαν των. Αυτοί είναι οι λόγοι, κύριοι βουλευταί, δια τους οποίους ημείς καταλήγομεν εις το συμπέρασμα ότι οφείλομεν να αρνηθώμεν ψήφον εις την Κυβέρνησιν. Θα αρνηθώμεν ψήφον πρώτον δια την ανώμαλον και γένεσιν και σύνθεσιν της. Αλλά θα αρνηθώμεν, επίσης, ψήφον δια την ανεπάρκειαν του προγράμματος, το οποίον επαγγέλλεται ισοπολιτείαν, και δια την ανυπαρξίαν προγράμματος σχετικώς προς την αποκατάστασιν των απομακρυνθέντων αξιωματικών (των οποίων η παρουσία είναι αναγκαία) δια την σύνθεσιν των ενόπλων δυνάμεων»⁸⁰.

Εύλογο είναι να εμβάλλει σε απορίες η συμπεριφορά των πολιτικών ηγεσιών⁸¹. Αλλά και η «προφητεία» του Βρετανού πρεσβευτή, ο οποίος με δυο αναφορές προς τους προϊσταμένους του (στις 18 του Μάρτη του 1936 και την 1^η του Απρίλη):

- Πρώτο, καθισχύχαζε τους ευαίσθητους εκφραστές της βασιλευόμενης Δημοκρατίας ότι στην Ελλάδα η έλλειψη Κοινοβουλευτικής Κυβέρνησης δεν είναι κάτι ασύνηθες και
- Δεύτερο, «προφήτευε» ότι «ήταν πιθανό να καταρρεύσει εντελώς το κοινοβουλευτικό σύστημα στην Ελλάδα», κατά τη διατύπωση του Ι. Κολιόπουλου, ο οποίος παραπέμπει σε έγγραφα / φακέλους του Foreign Office. Μπορεί κανείς να διακρίνει θαυμαστή διορατικότητα ή μυστική συνεργασία με το βασιλιά, για τα τότε τεκταινόμενα⁸².

Ουσιαστική κριτική στο Μεταξά έκανε και ο εκπρόσωπος του Παλλαϊκού Μετώπου Στ. Σκλάβαινας λέγοντας: «Είναι κοινό Μυστικό ότι ο Πρόεδρος της Κυβερνήσεως (ο Μεταξάς) έχει πολλές φορές εκδηλωθεί δημόσια σαν εχθρός του Κοινοβουλευτισμού και θιασώτης της δικτατορίας ... Απορούμε πώς τα κόμματα που λεν ότι αγωνίζονται για την αποκατάσταση των λαϊκών ελευθεριών και το σεβασμό της λαϊκής κυριαρχίας γίνονται συνυπεύθυνα αυτής της ανωμαλίας και αυτής της ολοφάνερης παραβίασης του κοινοβουλευτικού καθεστώτος». Ο ίδιος συνέχισε: «Αν σε μια κυβέρνηση κοινοβουλευτική και υπεύθυνη απέναντι στο λαό

⁸⁰ Παύλου Πετρίδη, **Πολιτικές Δυνάμεις και Συνταγματικοί Θεσμοί στη Νεότερη Ελλάδα (1844-1936)**, σ. 202.

⁸¹ Χαρακτηριστικός είναι ο τίτλος ενός κεφ. στο βιβλίο του Σπύρου Λιναρδάτου, **Πώς εφτάσαμε στην 4η Αυγούστου**, σ. 163: «Ο Κοινοβουλευτισμός παραδίδεται στο Μεταξά». Επίσης: **Ι.Ε.Ε.**, τ. 15, σ. 377.

⁸² Ι.Κολιόπουλου, **Παλινόρθωση, Δικτατορία, Πόλεμος**, σελ. 68, όπου κατάγονται δυο αναφορές προς το Foreign Office, με ημερομηνίες λίγο πριν από την ανορθόδοξη προώθηση του Μεταξά στην πρωθυπουργία. Σαν να γνώριζε ο συντάκτης των αναφορών κάποια μυστικά!!

δεν επιτρέπεται να νομοθετεί και να διοικεί χωρίς τη συνεργασία και τον άμεσο έλεγχο της Βουλής, πώς θα επιτρέψουμε σε μια κυβέρνηση με εξωκοινοβουλευτικό και υπηρεσιακό χαρακτήρα να κυβερνήσει σε τόσο δύσκολες στιγμές χωρίς τον έλεγχο της Βουλής;....».⁸³

γ'. Από την ψήφο εμπιστοσύνης - ανοχής στην κυβέρνηση Μεταξά (27-4-1936) ως την κήρυξη δικτατορίας (4 Αυγούστου 1936), ημέρες εκατό (100)

Στο τέλος Απριλίου 1936 ο Μεταξάς, γνωστός δηλωμένος αντικοινοβουλευτικός, έλαβε την ψήφο της Βουλής, για να κυβερνήσει πέντε μήνες χωρίς Βουλή, με Βασιλικά Διατάγματα. Αξιοποίησε το χρόνο και τις περιστάσεις, για να προετοιμάσει ό,τι προβαλλόταν τότε από διάφορους κύκλους ως λύση αναγκαίας θεραπείας: κατάλυση του Κοινοβουλίου, για να κυβερνηθεί η χώρα δικτατορικά από σοφούς ηγέτες χωρίς περυσπασμούς. Συγκεκριμένα:

1. Στις αρχές του Μάη 1936 απεργία εργατών και συλλαλητήριο διαμαρτυρίας αντιμετωπίστηκαν με πρωτοφανή αγριότητα από τη Χωροφυλακή -προφανώς ύστερα από οδηγίες κυβερνητικές- και χύθηκε αίμα αθώων και άοπλων πολιτών. Καθηγητής της Κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ο **Αβροτέλης Ελευθερόπουλος**, χαρακτηρίζοντας τη συμπεριφορά της έφιππης τότε Χωροφυλακής, που είχε αιματοκυλίσει άοπλους εργάτες υπακούοντας σε άτεγκτη πολιτική αρχή, είπε την επιγραμματική ρήση: «**άλογα επί αλόγων επέδραμον εναντίον αόπλων...**»⁸⁴. Οι πολιτικές ηγεσίες, που είχαν εμπιστευτεί για 5 μήνες την εξουσία σε τέτοιους άρχοντες, περιορίστηκαν σε έκφραση λύπης για τα συμβάντα⁸⁵.

2. Οι μήνες που ακολούθησαν αξιοποιήθηκαν από το Μεταξά για την προώθηση ομοϊδεατών του σε καίριες θέσεις του κρατικού μηχανισμού. Λογουχάρη, στη θέση του Υπουργού Εσωτερικών προώθησε τον γνωστό για τις φιλοδικτατορικές τάσεις του απόστρατο συνταγματάρχη **Θεόδωρο Σκυλακάκη**, χωρίς καμιά διαμαρτυρία από τις ηγεσίες των Κομμάτων που είχαν δώσει ψήφο εμπιστοσύνης - ανοχής στην Κυβέρνηση Μεταξά.

⁸³ Σπ. Λιναρδάτου, **Πώς εφτάσαμε στην 4η Αυγούστου**, σσ. 204-205.

⁸⁴ Τον επόμενο χρόνο ... απομακρύνθηκε από τη θέση του. Τέτοιοι στοχαστές κριτές δεν ήταν ανεκτοί στα πλαίσια του «Τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού».

⁸⁵ Ο ποιητής Γιάννης Ρίτσος έδωσε με αθάνατους στίχους (συλλογή **Επιτάφιος**) τον πόνο της μάνας που θρήνησε το αδικοσκοτωμένο παιδί της. Και αργότερα τους στίχους έκανε τραγούδι ο Μίκης Θεοδωράκης. Ιστορική αφήγηση και ανάλυση των πολιτικών εξελίξεων υπάρχει σε βιβλία ποικίλα. Ενδεικτικά σημειώνουμε: **Ι.Ε.Ε.**, τ.15, σσ. 378-79. Ιω. Σ. Κολιόπουλος, **Παλινόρθωση, Δικτατορία, Πόλεμος (1935-41)**, σσ. 80-90.

3. Παράλληλα, φαίνεται ότι ο Μεταξάς είχε και ενθάρρυνση για την πορεία του από τον Άγγλο πρεσβευτή στην Αθήνα, αν κρίνουμε από τις αναφορές που έστειλε ο τελευταίος προς τους προϊσταμένους του. Έχουμε μνημονεύσει δυο αναφορές του απροκάλυπτα «προφητικές» (λίγο πριν από την πρωθυπουργοποίηση του Μεταξά)⁸⁶ για επερχόμενη δικτατορία. Με νεότερη αναφορά του στις 12 Αυγούστου του 1936 ανέλυε τους λόγους της επιδοκιμασίας του για τη δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου. Έγραφε: «Δε βλέπω πώς κανείς με κάποια γνώση των πολιτικών πραγμάτων θα μπορούσε να πενήθει για την έκλειψη της δημοκρατίας στην Ελλάδα. Η επιστροφή του βασιλιά πρόσφερε την ευκαιρία για την αναμόρφωση του συστήματος, το οποίο ουσιαστικά συνιστά δημοκρατικό προσώπιο που καλύπτει τη διαμάχη για την άλωση της εξουσίας με τη βοήθεια του στρατού. Σε διάστημα εννέα μηνών **-όσο κράτησε η υπομονή του βασιλιά**⁸⁷ - έγινε φανερό ότι λείπουν και τα βασικά στοιχεία της οργανωμένης πολιτικής ζωής. Έτσι, η αναστολή των ελεύθερων θεσμών, σε εποχή μάλιστα που η χώρα έχει άμεση ανάγκη περισυλλογής για να μπορέσει ν' αντιμετωπίσει σοβαρές κοινωνικές και οικονομικές δυσχέρειες, δεν πρέπει να θεωρείται τραγική»⁸⁸.

Οι αρχηγοί των δύο μεγάλων κομμάτων φαίνεται ότι άρχισαν να νιώθουν ενοχή για το πού οδηγούσαν τη χώρα με την ως τότε στάση τους από τις εκλογές της 26^{ης} του Γενάρη ως την πρωθυπουργοποίηση του Μεταξά και προβληματίζονταν:

- Που δεν είχαν συμφωνήσει σε κάποια επίλυση του «αποτακτικού», έστω συμβιβαστική.
- Που δεν είχαν ευνοήσει κάποια άλλη Κυβέρνηση συνεργασίας με τους 15 του Παλλαϊκού Μετώπου.
- Που είχαν ανεχτεί Κυβέρνηση αίματος (θυμίζουμε το ματωμένο Μάη του '36) χωρίς άρση της εμπιστοσύνης ή ανοχής τους.
- Που είχαν δώσει ψήφο σε τέτοια Κυβέρνηση και την ανέχονταν ακόμη, ενώ άρχιζε να διακρίνεται ή απλά να διαφαίνεται στον ορίζοντα ανοιχτή και ολική ανωμαλία. Δεν είναι νοητό να έβλεπε στον ορίζοντα εκτροπή ο κ. Waterlow (όπως είδαμε σε αναφορές του πιο πάνω από το Μάρτη) και να μη διαισθάνονταν κάτι τέτοιο αυτοί οι κύριοι!

Σε μια αγόρευση στη Βουλή στις 24 Απρίλη 1936, όταν γινόταν λόγος για ψήφο ή όχι στο Μεταξά, ο Σοφούλης, αρχηγός των Φιλελευθέρων, σε μια στιγμή αυτοκριτικής είχε πει: «Μέσα εις την ατμόσφαιραν, η οποία περιβάλλει την ζωήν μας, εισπνέομεν όλοι, χωρίς να το καταλά-

⁸⁶ Ι. Σ. Κολιόπουλος, **Παλινόρθωση, Δικτατορία, Πόλεμος**, σελ. 68.

⁸⁷ Από την έκφραση αυτή διαφαίνεται πολύ ευδιάκριτα, τακτική ανταλλαγή σκέψεων των δυο ανδρών για τα «προβλήματα του τόπου τους»!

⁸⁸ Ι. Σ. Κολιόπουλος, ό.π., σελ. 83, όπου μνημονεύει την αναφορά του βρετανού πρεσβευτή από την Αθήνα προς το Foreign Office (12 Αυγούστου 1936).

βωμεν, μίαν γενναίαν δόσιν υποκρισίας. Κοπτόμεθα πάντες και εκτραγωδούμεν τον κίνδυνον τον απώτερον του κομμουνισμού, δια να καλύψωμεν τον κίνδυνον τον οποίον ημείς οι ίδιοι δημιουργούμεν.....Και η καταφρόνησις προς πάσαν ηθικήν αξίαν και προς πάσαν ηθικήν έννοιαν έχει κλονίσει πλέον τα θεμέλια του κοινωνικού καθεστώτος, ώστε να μην υπολείπεται πλέον εις τους ενδεχομένους ανατροπείς του κοινωνικού καθεστώτος βαρύ το έργον».⁸⁹

Οι κίνδυνοι που ο Σοφούλης έβλεπε τον Απρίλη ήταν βέβαια περισσότερο ευδιάκριτοι το γ' δεκαήμερο του Ιουλίου, που οι δυο κομματικές ηγεσίες διέβλεπαν ίσως και τον προσωπικό παραμερισμό τους ... επικείμενο. Και, μπροστά στον επικρεμάμενο και γι' αυτούς κίνδυνο, έφτασαν σε κάποια συναίνεση για το «**αποτακτικό**» (να γίνει μερική επαναφορά αποτάκτων σε κάποιες υπηρεσίες). Και φυσικά έσπευσαν να ενημερώσουν τον «Μεγαλειότατο» για την «ώριμη» πια απόφασή τους, που ήταν όμως πολύ καθυστερημένη, για να αποτρέψει τα «τεκταινόμενα». Εκείνος έσπευσε να ενημερώσει έναν «ευπειθέστατον» ή «ευλαβέστατον» υπήκοό του⁹⁰. Παράλληλα με τις πληροφορίες αυτές για την προσέγγιση των δύο πολιτικών ηγετών (Σοφούλη και Τσαλδάρη) προκειμένου να αποτρέψουν κυοφορούμενη πολιτική εκτροπή, «αναφέρεται ότι ο Μεταξάς έλαβε και τη **συγκατάθεση**⁹¹ του **βασιλιά** να εγκαθιδρύσει δικτατορία».

Εύλογο είναι να αναρωτιόμαστε: «πότε σκέφτηκαν ως λύση τη δικτατορία οι υπεύθυνοι γι' αυτήν ως πρωτεργάτες της»; Ο Σπ. Μαρκεζί-

⁸⁹ **Ι.Ε.Ε.**, τ. ΙΕ', σελ.377.

⁹⁰ Οι δυο πρώτες εισηγητικές εκθέσεις του Μεταξά προς τον Γεώργιο Β' για δικτατορική λύση υπογράφονται έτσι:

«Της Υμετέρας Μεγαλειότητος ευλαβέστατος υπήκοος» (στην πρώτη), «Της Υμετέρας Μεγαλειότητος ευσεβέστατος υπήκοος» (στη δεύτερη), (Σπ. Λιναρδάτου, **4η Αυγούστου**, σ. 37).

⁹¹ Με αυτή τη διατύπωση στο οικείο κεφάλαιο της **Ι.Ε.Ε.** (ό.π., σ. 370) ο Ιω. Κολιόπουλος κατανέμει τους ρόλους και τις ευθύνες στους δυο συνοικοδόμους της Δικτατορίας: ο ένας κάνει εισήγηση, ο άλλος δίνει συγκατάθεση. Ο ίδιος ερευνητής στο βασικό ερευνητικό έργο του: **Παλινόρθωση, Δικτατορία, Πόλεμος 1935-41** έχει υπότιτλο: **Ο βρετανικός Παράγοντας στην Ελλάδα**. Κύριος εκφραστής του βρετανικού παράγοντα αναδύεται από την ερευνώμενη ύλη (κυρίως από το Αρχείο του Foreign Office) ο Γεώργιος Β'. Ερευνώντας και παρουσιάζοντας άλλο υλικό ο Γ. Μοσχόπουλος χρησιμοποίησε τον τίτλο **Βασιλο-μεταξική Δικτατορία**. Παραπλήσιες εκφράσεις κατανομής ή ισομοιρίας των ρόλων και της ευθύνης χρησιμοποιούν όλοι οι συγγραφείς, όσο γνωρίζω και θυμάμαι. Ενδεικτικά σημειώνω την άποψη του Σπ. Μαρκεζίνη (**Σύγχρονη Πολιτική Ιστορία της Ελλάδος**, τ. 1ος, σ. 9): «με την έγκρισιν του βασιλέως»...η Κυβέρνηση κήρυξε το στρατιωτικό νόμο.

νης⁹², με αναφορά σε μαρτυρία του Ι. Διάκου, στενού συνεργάτη του Μεταξά, γράφει: «Ότι ο Μεταξάς απέβλεπε σε δικτατορία πολύ πριν από την 4^η Αυγούστου είναι απολύτως βέβαιο...». Εμείς θυμίζουμε και την προφητεία του Waterlow το Μάρτη του 1936 (κάτι που σημειώσαμε πιο πάνω). Ακόμη πιο μπροστά σημειώσαμε ότι τη λύση δικτατορίας καλλιεργούσαν ως μία ιδεολογία αντικομμουνισμού ευρύτεροι κύκλοι από χρόνια. Και η βρετανική διπλωματία φρόντισε να προωθήσει τον άνθρωπό της (το Γεώργιο Β΄) για τα δικά της συμφέροντα, τίμια και καθαρά. Αυτή η εκδοχή προκύπτει από τις δυο πιο λεπτομερειακές για το ζήτημα αυτό ερευνητικές εργασίες: Ι. Κολιόπουλου, **Παλινόρθωση, Δικτατορία, Πόλεμος 1935-41** και Σπ. Λιναρδάτου, **Πώς εφτάσαμε στην 4η Αυγούστου 1936**.

Πρόσχημα για την επίσημη κήρυξη της δικτατορίας υπήρξε η αναγγελία γενικής, πανελλαδικής απεργίας για την 4^η Αυγούστου 1936. Οι σχεδιαστές δικτατορικής λύσης πρόλαβαν τους απεργούς κινούμενοι την προηγούμενη νύχτα. Και οικοδόμησαν πολιτική νύχτα για τα επόμενα περίπου πέντε χρόνια. Μερικές πληροφορίες για την πολιτική φιλοσοφία τους και το πολιτικό ήθος τους καταγράφουμε παρακάτω, σσ. 158 κ.π..

δ΄. Η 4^η Αυγούστου ως καθεστώς δικτατορικό

Το εισηγητικό κείμενο, που υπέβαλε ο Μεταξάς στο Γεώργιο Β΄ για να υπογραφεί σχετικό Βασιλικό Διάταγμα περί εκτάκτων μέτρων (Δικτατορίας) περιέχει τον πίνακα των πρώτων εχθρών του: των Κομμουνιστών. Γι' αυτούς το καθεστώς επιφύλαξε ιδιαίτερα απάνθρωπη μεταχείριση, (μέρος του Γ' Ελληνικού Πολιτισμού), όπως θα δούμε στην ενότητα τούτη, που την αναλύουμε στις παραγράφους που ακολουθούν:

1. Μέτρα κατά των αντιφρονούντων
2. Ιδεολογία του καθεστώτος
3. Οικονομική και Κοινωνική Πολιτική του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου .
4. Το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου έναντι (ή εναντίον;) της Νεολαίας: Εκπαίδευση και Εθνική Οργάνωση Νέων (Ε.Ο.Ν.)

1. Μέτρα κατά των αντιφρονούντων

Με το πρώτο εισηγητικό κείμενο που υπέβαλε ο Μεταξάς στο Γεώργιο, για να ζητήσει άρση άρθρων του Συντάγματος περί ατομικών δικαιωμάτων και κήρυξη στρατιωτικού νόμου, άρα εγκαθίδρυση δικτατορίας, με αυτό το κείμενο ονομάζει και τους εχθρούς που φοβάται: **τους κομμουνιστές**. Ακόμη και την απεργία τους -την οποία ο ίδιος είχε αντιμετωπίσει με αιματοχυσία στη Θεσσαλονίκη το Μάη- την αξιολογεί ως ε-

⁹² Σ. Μαρκεζίνης, ό.π., σσ. 17-18.

παναστατική δράση. Ήταν πραγματικά επικίνδυνοι; Ο ίδιος ήταν που φοβόταν; Ή αυτή η ερμηνεία και αξιολόγηση τον εξυπηρετούσε; Πάντως, οι κομμουνιστές το 1926 πρώτη φορά μπήκαν στη Βουλή με 10 βουλευτές, το 1928 δεν πήραν καμιά έδρα (γιατί έγιναν οι εκλογές με πλειοψηφικό) και το 1936 ξαναπήραν 10 έδρες (με αναλογικό). Αλλά εκτός από τους κομμουνιστές αντίπαλοι για το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου ήταν και κατά περίπτωση εκτοπίζονταν ή φυλακίζονταν και όσοι απλά διαφωνούσαν με το καθεστώς⁹³.

Ανάμεσα στους πρώτους συλληφθέντες ήταν άνδρες διαπρεπείς ως επιστήμονες και πολιτικοί, όπως: ο παιδαγωγός **Δημ. Γληνός**, ο καθηγητής του Συνταγματικού Δικαίου **Αλέξανδρος Σβώλος**, ο αρχηγός του Αγροτικού Κινήματος **Ιω. Σοφιανόπουλος**, ο αγροτικός ηγέτης **Κ. Γαβριηλίδης**, ο νομομαθής **Θεμ. Τσάτσος**, τότε βουλευτής των Φιλελευθέρων, ο καθηγητής της Κοινωνιολογίας **Αβροτέλης Ελευθερόπουλος** κ.ά.

Για το πλήθος των συλλήψεων κομμουνιστών η πιο πειστική μαρτυρία προέρχεται από βιβλίο επετειακό των ανθρώπων της 4^{ης} Αυγούστου (**Τέσσερα χρόνια διακυβέρνησης Ι. Μεταξά**, τ. Β', σ. 212): «**Οι συλληφθέντες κομμουνιστάι προσεγγίζουν τον αριθμόν των 50.000 πενήκοντα χιλιάδων...**ο αριθμός των εν απομονώσει εις τινας νήσους αμετανοήτων κομμουνιστών δεν υπερβαίνει τους χιλίους». Και στην επόμενη σελίδα παρέχεται η πληροφορία ότι: «47.000 κομμουνιστάι υπέβαλον μέχρι σήμερον δηλώσεις μετανοίας».⁹⁴

Πώς αντιμετώπισαν τους αντιφρονούντες οι άνθρωποι της 4^{ης} Αυγούστου, εκφραστές του Γ' Ελληνικού Πολιτισμού; «Πολιτισμένα και φιλόανθρωπα». Υπαινιγμοί περί φιланθρωπίας υπάρχουν στην προηγούμενη παράγραφο: συλλήψεις, εκτοπίσεις, φυλακίσεις, δηλώσεις μετανοίας (με προφανή «σεβασμό»... για το δικαίωμα ελευθερίας της συνείδησης!...). Ο ειδικός ερευνητής της ιστορίας της περιόδου αυτής έχει ειδικά κεφάλαια με τίτλους: **Βασανιστήρια, Κάψιμο βιβλίων**, λογοκρισία⁹⁵ και άλλες επινοήσεις ανθρώπων πολιτισμένων και διαποτισμένων με εθνικά ιδανικά!.

2. Ιδεολογία του καθεστώτος

Μπορεί συνοπτικά να διατυπωθεί με μια πρόταση: έχουμε κράτος εθνικό, αντικομμουνιστικό και οικοδομούμε τον Γ' Ελληνικό Πολιτισμό (νοείται συνέχεια του Αρχαίου Ελληνικού και του Βυζαντινού Πολιτισμού).

⁹³ Σπ. Λιναρδάτου, **Η 4η Αυγούστου** (εκδ. «Θεμέλιο», 1988), σσ. 57 κ.π.

⁹⁴ Σπ. Λιναρδάτου, ό.π., σ.59.

⁹⁵ Σπ. Λιναρδάτου, ό.π., σσ. 59-73 και 393, όπου κεφ. Ζ' με τίτλο: «Μαρτύρια και Αντίσταση στα κάτεργα και τα ξερονήσια».

Η ποιότητα ιδεολογίας και κρατικής αντίληψης αποκαλύπτεται στην Εκπαίδευση (ειδική ενότητα ακολουθεί σσ. 161 κ.π.) και στη νομοθεσία που αναφέρεται στην ελευθερία σκέψης των πολιτών. Λογουχάρη, το Σεπτέμβριο του 1936 εκδόθηκε ειδικός νόμος για τη δίωξη του κομμουνισμού. Το α' άρθρο του: «Τιμωρείται δια φυλακίσεως ...».⁹⁶

Από τις εφημερίδες της 10^{ης} Αυγούστου 1936 ο Σπ. Λιναρδάτος⁹⁷ έχει αναδημοσιεύσει δυο ανακοινώσεις οργανώσεων της εποχής που προσκαλούσαν το κοινό να παρακολουθήσει «πολιτιστικές» εκδηλώσεις:

«Η Εθνική Φοιτητική Νεολαία Πειραιώς, προβαίνουσα εις την εξάφάνισιν δια πυράς ολοκλήρου σειράς κομμουνιστικών εντύπων την προσεχή Κυριακήν...και ώραν 8μ.μ. και εν τη πλατεία Πασαλιμανίου Πειραιώς προσκαλεί άπαντας τους εθνικόφρονες νέους, όπως προσέλθουν εν τη πλατεία Τερψιθέας, την 7μ.μ., ίνα εν σώματι μεταβούν και συμμετάσχουν εις την τελετήν».

«Καλούνται άπαντες οι εθνικόφρονες γονείς της πόλεως Πειραιώς όπως...προσέλθουν ... κομίζοντας μεθ' εαυτών άπαντα τα ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ, ίνα καώσι μετά σειράς ολοκλήρου κομμουνιστικών εντύπων τη ενεργεία της Εθνικής Φοιτητικής Νεολαίας Πειραιώς. Επιτροπή Εθνικοφρόνων Γονέων Πειραιώς».

Ειδικά για τη λογοκρισία των εφημερίδων έγραψε τη σχετική Εγκύκλιο ο ίδιος ο Μεταξάς. Κείμενο περισπούδαστο για την αντίληψη του συντάκτη περί ελευθεροτυπίας.

Έγραφε: «1) Απαγορεύεται απολύτως η εμφάνισις λευκού εις τας στήλας των εφημερίδων. Αι εφημερίδες υποχρεούνται να συμπληρώνουν τα δημιουργούμενα κενά εκ των διαγραφών εις τας οποίας προβαίνει η υπηρεσία εποπτείας Τύπου. Απαγορεύεται η συμπλήρωσις των κενών εις την πρώτην και τελευταίαν σελίδα με διαφημίσεις. Απαγορεύεται απολύτως η αναγραφή πληροφορίας η οποία να αποκαλύπτει την άσκησιν προ-

⁹⁶ Τ. Βουρνά, ό.π., σ. 481: «Τιμωρείται δια φυλακίσεως τριών τουλάχιστον μηνών και εκτόπισιν εξ μηνών μέχρι δύο ετών εις τόπον οριζόμενον δια της καταδικαστικής αποφάσεως: α'. Πας όστις εγγράφως, προφορικώς ή καθ' οιονδήποτε άλλον τρόπον αμέσως ή εμμέσως επιδιώκει την διάδοσιν, ανάπτυξιν και εφαρμογήν θεωριών, ιδεών ή κοινωνικών συστημάτων τεινόντων εις την ανατροπήν του κρατούντος εν τη χώρα κοινωνικού καθεστώτος ή εις την απόσπασιν ή αυτονόμησιν μέρους της Επικρατείας ως και ο προσηλυτίζων εις τας θεωρίας, ιδέας και τα συστήματα ταύτα καθ' οιονδήποτε τρόπον».

Είναι προφανές ότι η ρήτρα περί «αυτονόμησης» αναφέρεται στο γεγονός ότι η ηγεσία του ΚΚΕ είχε δεχτεί κατά την περίοδο 1924-35 την άποψη της Κομμουνιστικής Διεθνούς περί αυτονόμησης της Μακεδονίας. Στη φάση αυτή είχε αποχωρήσει από το ΚΚΕ ο Γ. Κορδάτος γι' αυτόν ακριβώς το λόγο.

⁹⁷ Τ. Βουρνά, ό.π., σ. 482.

ληπτικής λογοκρισίας. 2) **Απαγορεύεται οιαδήποτε κρίσις περί του έργου της Κυβερνήσεως, εκτός αν είναι ευμενής ...** 5) Περί ταξιδίων της Α.Μ. του Βασιλέως θα δημοσιεύονται μόνον όσα ανακοινούνται επισήμως... 7) Απαγορεύεται η αναγραφή πάσης πληροφορίας σχέσιν εκούσης με εργατικές και επαγγελματικές οργανώσεις και οιασδήποτε εκδηλώσεις αυτών, εκτός αν πρόκειται περί κινήσεων και εκδηλώσεων οι οποίαι είναι ενισχυτικά του έργου της Κυβερνήσεως, έχουν δε εγκριθή προηγουμένως υπό του υφυπουργού Εργασίας δια τας Αθήνας ή την αρμοδίαν υπηρεσίαν δια τας επαρχίας...9) Εν γένει αι εφημερίδες δέον όπως εκθύμως και ενθουσιωδώς δι' άρθρων, σχολίων και πάσης φύσεως δημοσιευμάτων συμβάλλωσι εις το αναμορφωτικόν και δημιουργικόν έργον της Κυβερνήσεως».⁹⁸

3. Οικονομική και Κοινωνική Πολιτική του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου

Υπέρμαχοι και επικριτές του καθεστώτος εύλογα αναφέρονται στα μέτρα οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής του. Οι πρώτοι μιλούν για την ευαισθησία που έδειξε για τις ασθενέστερες κοινωνικές τάξεις: γεωργούς, εργάτες, οι δεύτεροι για τα προνόμια που αναγνώρισε ή και διέκρινε για τους κεφαλαιοκράτες. Πολύ κατατοπιστικό για όλες τις πτυχές είναι το σχετικό κεφάλαιο που βρίσκουμε στο ειδικό σύγγραμμα του Σπ. Λιναρδάτου, **4^η Αυγούστου**,⁹⁹ από το οποίο μεταφέρουμε μερικά στοιχεία ενδεικτικά προθέσεων και πράξεων:

Από τα πρώτα βήματά του ως Κυβερνήτης ο Μεταξάς είχε διακηρύξει: «Θέλομεν πρόνοιαν δια τους πτωχούς και ενδεείς και αστικόν καθεστώς, το οποίον ημείς θα το στηρίζωμεν και θα το υποστηρίξωμεν υπό μίαν προϋπόθεσιν: ότι τούτο θα κάμη θυσίας υπέρ των πενομένων τάξεων»¹⁰⁰. Ακριβέστερα αποκαλύπτεται η πρόθεσή του με άλλο λόγο του, τρία χρόνια αργότερα, όταν έλεγε συνοπτικά ότι το ως τότε έργο του ήταν: «η αδιάκοπος φροντίς δια την στερέωσιν του αστικού καθεστώτος με όλας τας αναγκαίας θυσίας δια το σύνολον της κοινωνίας και ιδίως δια τας ασθενείς τάξεις».¹⁰¹

Ως θετικά βήματα συνήθως καταγράφονται: η καθιέρωση «οκταώρου» για τους εργάτες, η ίδρυση και λειτουργία του ΙΚΑ, οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας. Πρόκειται για μέτρα που είχαν νομοθετικά αντιμετωπιστεί κατά την περίοδο που είχε προηγηθεί, από το 1922 ως το 1935,

⁹⁸ Σπ. Λιναρδάτος, ό.π., σσ. 72-73.

⁹⁹ Πρόκειται για την ε' έκδοση (εκδ. «Θεμέλιο»), κεφ. Δ', σσ. 111-141.

¹⁰⁰ Λόγος του Μεταξά στην Κομοτηνή, 7 Οκτωβρίου 1936, (Σπ. Λιναρδάτου, ό.π., σ. 111).

¹⁰¹ Σπ. Λιναρδάτου, ό.π., σ. 112.

ύστερα από τη Μικρασιατική περιπέτεια και την τραγική έκβασή της και κάτω από την ιδεολογική πίεση που ασκούσε στις αστικές κοινωνίες η επικράτηση των Μπολσεβίκων στη Ρωσία. Όμως η εργοδοσία δεν είχε ακόμη αποδεχτεί αντίστοιχα μέτρα για κάποια ασφάλιση / ανακούφιση των εργαζομένων. Προωθήθηκαν κάπως, ώστε να καθιερωθούν ως νόμοι - θεσμοί τον καιρό της 4^{ης} Αυγούστου, λίγο με την «πειθώ του καθεστώτος», λίγο με τη διαρκή επίκληση του κομμουνιστικού κινδύνου, αφού πραγματικά ασκούσε γοητεία η ιδεολογία του σοσιαλισμού στις τάξεις όχι μόνο των εργαζομένων αλλά και πολλών εκπροσώπων της πνευματικής ζωής¹⁰² με κοινωνική ευαισθησία.

Κάποια ειδικά μέτρα για την ενίσχυση των γεωργών χαρακτηρίζονται ως ημίμετρα από τον πιο ειδικό μελετητή της 4^{ης} Αυγούστου¹⁰³, ο οποίος θυμίζει και τις ειδικές οδηγίες που δίνονταν για την οργάνωση των τελετών υποδοχής του μεγάλου Αρχηγού, όταν πραγματοποιούσε επισκέψεις για να ενθαρρύνει τους υπηκόους. Η σχετική Εγκύκλιος καταλήγει με την πιο αξιοσημείωτη υπόδειξη: «Επιθυμούμεν **επίσης να φέρωμεν εις γνώσιν υμών ότι αι εκδηλώσεις τιμής δια τον Κυβερνήτην δέον να γίνωνται δια ζητωκραυγών και ουχί μόνον δια χειροκροτημάτων**»!!

Ως προς το εισαγωγικό και εξαγωγικό εμπόριο ενισχύθηκαν ιδιαίτερα οι οικονομικές σχέσεις για λόγους μάλλον αντικειμενικούς, με τη Γερμανία: η βιομηχανική εκείνη χώρα χρειαζόταν κυρίως γεωργικά προϊόντα από την Ελλάδα (και άλλες χώρες της Βαλκανικής) με αντάλλαγμα τα βιομηχανικά προϊόντα που εκείνη διέθετε¹⁰⁴. Αυτές οι οικονομικές σχέσεις είναι πιθανό ότι ανταποκρίνονταν και στις συμπάθειες του Μεταξά, μολονότι στην εξωτερική πολιτική του είχε πολύ νωρίς προσανατολιστεί προς την Αγγλία, για λόγους που θα δούμε παρακάτω.

4. Το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου έναντι (ή εναντίον;) της Νεολαίας: Εκπαίδευση, Εθνική Οργάνωση Νέων (ΕΟΝ)

Η ιδεολογία και το ήθος των ανθρώπων της 4^{ης} Αυγούστου απεικονίζεται σαφέστερα στην εκπαιδευτική πολιτική τους και στον τρόπο που αντιμετώπισαν τους νέους. Συγκεκριμένα:

¹⁰² Ενδεικτικά θυμίζουμε: τον ποιητή **Κ. Βάρναλη**, τον παιδαγωγό **Δ. Γληνό** κ.ά. Ενδεικτική βιβλιογραφία: Τ.Βουρνά, **Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1909-40)**, κεφ. 12: «Πνευματικές Αξίες κατά την περίοδο 1930-36». Επίσης: Γιάννη Κατσαντώνη, **Η Αριστερή Παράταξη των Δασκάλων στο Μεσοπόλεμο**, «Σύγχρονη Εποχή», 1998.

¹⁰³ Σπ. Λιναρδάτου, **4η Αυγούστου**, σσ. 120-124.

¹⁰⁴ Αννίβας Βελλιάδης, (επίτιμος διπλωμάτης) **Μεταξάς-Χίτλερ: Ελληνογερμανικές Σχέσεις στην Μεταξική δικτατορία 1936-41**, εκδ. «Ενάλιος», 2003.

I. Ως υπουργός Παιδείας της 4^{ης} Αυγούστου ο Κων. Γεωργακόπουλος έστειλε Εγκύκλιο στα σχολεία (την 17 Οκτωβρίου 1936) με την ευκαιρία έναρξης του σχολικού έτους 1936-1937. Αντιγράφουμε μια παράγραφο: «Η κατά την τελευταίαν εικοσαετίαν¹⁰⁵ κρατήσασα κατάστασις μοιραίως επηρέασε και την εκπαίδευσιν. Άνθρωποι ανίκανοι να περιλάβουν εις την μικράν ψυχήν των την απέραντον και ιεράν έννοιαν της Πατρίδος, εμφορούμενοι από ιδέας και θεωρίας ας εδημιούργησαν έκφυλα πνεύματα, επιχείρησαν την διάσεισιν αυτών τούτων των βάθρων, εφ' ων ανέκαθεν εστηρίχθη δια να μεγαλουργήσῃ το ελληνικόν έθνος. Προσεπάθησαν να υπονομεύσουν την θρησκείαν, την πατρίδα, την οικογένειαν»¹⁰⁶.

II. Τον επόμενο χρόνο με ειδικό νόμο (952/1937) ιδρύθηκε ο **ΟΕΣΒ** (Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων), που αναμφίβολα πρόσφερε και θετικές υπηρεσίες πολλές¹⁰⁷, αλλά και χρησιμοποιήθηκε για ιδεολογικό έλεγχο του σχολικού βιβλίου, ειδικά στον τομέα της Ιστορίας¹⁰⁸, της Λογοτεχνίας κ.α.

III. Με τον αναγκαστικό νόμο 770 του 1937 προωθήθηκε νέα διάρθρωση της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης τέτοια, ώστε: Το Δημοτικό Σχολείο παρέμενε τυπικά δτάξιο, αλλά οι μαθητές του μπορούσαν με εξετάσεις από την 4^η τάξη να εισαχθούν στο 8/τάξιο Γυμνάσιο. Συνέπεια

¹⁰⁵ Προφανώς υπαινίσσεται ως αρχή του κακού τη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917, που έφερε πρώτη φορά βιβλία, όπως το **Αλφαβητάρι με τον Ήλιο**, σε γλώσσα δημοτική, δηλ. για τα παιδιά μορφωτική. Και το «άνθρωποι ανίκανοι»...προφανώς αναφέρεται σε εκπαιδευτικούς όπως: ο Αλ. Δελμούζος, ο Δημ. Γληνός, ο Μαν. Τριανταφυλλίδης κ.ά. Τη διαμαρτυρία του διατύπωσε ο Αλ. Δελμούζος γράφοντας το κείμενο της παραίτησής του (από το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης) το 1937. Απόσπασμα στο: Αλ. Δημαρά, ό.π., σσ. 187-88.

¹⁰⁶ Το κείμενο: από το βιβλίο του Αλ. Δημαρά, «**Η Μεταρρύθμιση που δεν έγινε**», τόμος Β', σ. 184.

¹⁰⁷ Λογουχάρη έκδοση βιβλίων επιστημονικών, όπως του Θεόφилου Βορέα: **Εισαγωγή εις την Φιλοσοφίαν** κ.ά.

¹⁰⁸ Ενδεικτικά θυμίζω την παραποίηση του βιβλίου **Σύγχρονης Ιστορίας** του Χαρ. Θεοδωρίδη για την τελευταία τάξη της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, το οποίο είχε γραφεί το 1923, αλλά «μεταποιήθηκε» το 1937 για τον ΟΕΣΒ, χωρίς καν να ενημερωθεί ο συγγραφέας του. Σχετικό άρθρο του Φ. Κ. Βώρου: «Μεθοδεύσεις κακοπαιδείας στον τομέα της διδασκαλίας της Ιστορίας», στο συλλογικό τόμο της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού, **Η Διδασκαλία της Ιστορίας στη Μέση Εκπαίδευση**, εκδ. «Γρηγόρη» 1988, σσ. 18-25. Άρθρα του νόμου στο: Αλ. Δημαρά, ό.π., σσ. 185-86.

μοιραία: οι πιο ικανοί και φερέλπιδες έφευγαν για το Γυμνάσιο και οι άλλοι συνέχιζαν ως τραυματίες στο Δημοτικό, αν δεν το εγκατέλειπαν¹⁰⁹.

IV. Με το νόμο 953/1937 το καθεστώς μερίμνησε για την τυπική Ανωτατοποίηση των Παιδαγωγικών Ακαδημιών, αλλά ... «ο χρόνος φοιτήσεως εις αυτάς είναι διετής, δύναται δε να παραταθή εις τριετή δια Βασιλικού Διατάγματος». Αλλά τέτοιο διάταγμα δεν κρίθηκε αναγκαίο ...για τις επόμενες τέσσερις, πέντε δεκαετίες !

V. Το ύφος και το ήθος της όλης εκπαιδευτικής πολιτικής έδωσε ο ίδιος ο Μεταξάς, όταν ανέλαβε το Υπουργείο Παιδείας το 1938 και έκαμε σχετικές δηλώσεις: «Από όλους τους εκπαιδευτικούς προσδοκώ αμέριστον βοήθειαν ...Όταν λάβω μίαν απόφασιν...και αντιθέτως προς τας γνώμας σας, η απόφασις αυτή είναι οριστική και ανέκκλητος... Δεν επιτρέπω από κανένα...καμμίαν, ούτε υπόκωφον αντίστασιν εις τας θελήσεις μου ... Κρίσεις επί των ενεργειών του Υπουργού (ο λόγος για τον εαυτό του, βέβαια) θα με εύρουν έχθιστα διακείμενον. Είμαι βέβαιος ότι υπό τους όρους αυτούς θα συνεργασθούμε καλά...»(!)¹¹⁰

«Οφείτε να γνωρίζετε ότι η Εθνική Οργάνωσις της Νεολαίας είναι θεσμός κρατικός, έργον ιδικών μου, επί του οποίου στηρίζω τας μεγίστας ελπίδας. Προσεπαθήσαμεν τελευταίως να τον προσαρμόσωμεν και με το σχολείον, ούτως ώστε να αλληλοσυμπληρούνται. Επί του ζητήματος αυτού, Κύριοι, είμαι αποφασισμένος, εάν παρουσιασθή οιαδήποτε αντίδρασις, να την θραύσω κατά τρόπον αμείλικτον».(!)

«Θα σας παρακαλέσω επομένως επί του ζητήματος αυτού να μη μου παρουσιασθή ποτέ από κανέναν εκπαιδευτικόν αντίδρασις, όχι φανερά βέβαια που δεν θα το κάμη, αλλ' ούτε υπόκωφος». (Αλ.Δημαρά, ό.π., τ.Β', σ. 190).

Το ενδιαφέρον του καθεστώτος για την Εκπαίδευση εκδηλώθηκε και με άλλους τρόπους, λ.χ. την απομάκρυνση καθηγητών του Πανεπιστημίου που κρίνονταν ανεπιθύμητοι για το καθεστώς. Τότε απομακρύνθηκαν οι:

Δουβουνιώτης της Θεολογικής Σχολής Αθηνών,

Βορέας, Άμαντος, Βολανάκης, Εξαρχόπουλος, Κεραμόπουλος, της Φιλοσοφικής Αθηνών,

Ρίλλης, της Νομικής,

Ματθαίοπουλος, Ζέγγελης, Αιγινήτης, Μαλτέζος, Χατζηδάκης της Φυσικομαθηματικής,

Κούζης, Μέρμηγκας, Σκλαβούνης της Ιατρικής,¹¹¹ Αβροτέλης Ελευθερόπουλος της Κοινωνιολογίας (του Πανεπ. Θεσ/νίκης, 1937).

¹⁰⁹ Άλλες ρυθμίσεις για τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση έγιναν με νεότερο νόμο (1800/1939), Αλ. Δημαρά, ό.π., σσ. 191-192.

¹¹⁰ Αντιγράφω από: Α. Δημαρά, ό.π., σσ. 189-90.

¹¹¹ Σπ. Λιναρδάτος, ό.π., σσ. 147-149.

Τον ίδιο χρόνο είχε παραιτηθεί από το ίδιο Πανεπιστήμιο εκφράζοντας την αηδία του για τις περί παιδείας δηλώσεις του Υπουργού Παιδείας ο φημισμένος παιδαγωγός Αλέξανδρος Δελμούζος (όπως σημειώσαμε παραπάνω, σημ. 105). Παράλληλα ιδρύονταν νέες έδρες για συγγενείς και φίλους του μεγάλου «Αρχηγού», λογουχάρη:

Έδρα Υδρολογίας και Ιατρικής Κλιματολογίας, για ένα γαμπρό του Αρχηγού (Ευγένιο Φωκά)¹¹²,

Έδρα Γενικών Αρχών του Νέου Κράτους για φίλο του γαμπρού (Νικ. Κούμαρο).

Επίσης, στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης διορίστηκε ο αδερφός του Ευγένιου (Νικ. Φωκάς) και άλλος γαμπρός (Νικ. Μαντζούφας).

Αξίζει να μεταφέρουμε κάποιες πληροφορίες για την Εθνική Οργάνωση Νέων (ΕΟΝ). Ότι αποτελούσε μίμηση φασιστικών προτύπων για την ιδεολογική υποδούλωσή της νέας γενιάς στην υπηρεσία του κάθεστώτος δεν έχουν διατυπωθεί πειστικές αντιρρήσεις. Αλλά, πέρα από τη μομφή του ιδεολογικού πειθαναγκασμού, οι ερευνητές της εποχής προσγράφουν στους εμπνευστές και διοργανωτές του θεσμού ποικίλα επιμέρους αμαρτήματα ή ατοπήματα εις βάρος των νέων και της κοινωνίας όλης. Φαίνεται ότι η όλη προσπάθεια συνάντησε και αντιθέσεις σε επίπεδα υψηλά (για τον έλεγχο του εγχειρήματος ή την ικανοποίηση φιλοδοξιών), ίσως και παρανοήσεις ή ανικανότητες. Ενδεικτικές οι λακωνικές εγγραφές του Μεταξά στο **Ημερολόγιό** του (4^ο τόμο 1933-1941, ή τόμους 7^ο -8^ο σε νεότερη έκδοση):

«30 Ιανουαρίου (1938)(...) Ετελείωσα (επί τέλους!) Εγκύκλιον Νεολαίας. Να ιδούμε τι θα πη ο της Παιδείας».

«19 Φεβρουαρίου (1938) «Ετελείωσα με Γεωργακόπουλον ζήτημα νεολαίας. Υποτάσσεται λίγο - λίγο».

«16 Απριλίου, Σάββατον. Ανακατώματα με Οργάνωσιν Νεολαίας. Διάδοχος προς Κανελλόπουλον την καθυβρίζει. Υπουργός Παιδείας μου παρουσιάζει ύποπτον νομοσχέδιον. Βεζανής κατά Κανελλοπούλου. Λουλού κατά Κανελλοπούλου. Διάκος τα έχασε. Προχθές, χθες, σήμερα μεταχειρίσθηκα το μαστίγιον προς όλους και ησύχασαν».

«9 Ιουνίου (...) Παρέλασις αθλητών. Τι ωφελεί έργον μου; Μόνον εντυπωσιακώς...Υβρεις Διαδόχου κατά της Νεολαίας. Προσωπικαί αντιδράσεις. Η Λουλού εργάζεται με ψυχή αφωσιωμένη. Σ' αυτό την καμαρώνω. Τάγματα εργασίας παρέλυσαν. Κακά συντεταγμένα. Παύσις Βεζανή. Εξωτερική ραδιουργία; Θωπείες Αγγλικές. Να πιστέψω; Μέσα μου αμφιβάλλω».

¹¹² Ο Αρχηγός σημείωνε στο **Ημερολόγιό** του (4ος τόμος, σ. 310) τον ενθουσιασμό του (στις 4-3-1939): Ευγένιος εξελέγη παμψηφεί...Νανούλα συγκινημένη».

«11 Δεκεμβρίου (1938)...Και ήλθε και η σειρά της Νεολαίας. Από η-μέρες πολλές πρόσκοποι και προσκοπίνες εξήτησαν συμβιβασμόν. Και σι-γά σιγά ήλθε το ζήτημα ώριμο. Και τους είπαμε καθαρά να ενωθούνε μαζί μας. Και τέλος ο Διάδοχος με εξήτησε και emίλησα μαζί του - δυο ώρες. Θέλει να επανέλθω στη Νεολαία. Και τον επαναφέρω θριαμβευτικά και σαν αγαπημένο Γενικό Αρχηγό. Αλλά όχι μόνον αυτόν αλλά και τη Φρειδε-ρίκη και ακόμη περισσότερο και την Ειρήνη. Με επιτίμους βαθμούς. Σήμε-ρα 11 Δεκεμβρίου έγινε το θαύμα. Μία παράταξις μεγαλειώδης στο Πεδίο του Άρεως. Εξέδρα. Σημαίες που έδωσαν ο Διάδοχος και η Φρειδερίκη. Ύμνος της Νεολαίας της 4^{ης} Αυγούστου...».

«31 Δεκεμβρίου, Σάββατον (1938)...Έπειτα ΕΟΝ. Εκεί σπίτι μου, σπί-τι μου. Ενθουσιασμός παιδιών μου. Μα μέσα μου φαρμάκι - θα το πληρώ-σω αυτό στον ερωμένο της....στο δούλο της. Και επί πλέον ο Βασιλεύς ε-ρώτησε τον Παπάγο εάν είναι αλήθεια ότι τα παιδιά της ΕΟΝ κατασκο-πεύουν τους γονείς των! Αυτά είναι συκοφαντίες του Μερκάτη και της ...του. Αλλά γιατί ο Βασιλεύς είναι τόσο ευπρόσιτος σε κάθε τέτοιες διαβο-λές; Έτσι κλείνει ο παλαιός χρόνος. Μέσα σε συνωμοσίες κομματικές και παλατιανές, μίση φθονερών και αποτυχημένων, εξεγέρσεις που εβάσταζαν όλο το χρόνο (...) Και τώρα έχω να αντιμετωπίσω την παλατιανή συνωμο-σία που εξυφάνεται γύρω στον Βασιλέα. Δεν είναι αυτός μέσα, το ξέρω. Αλλά ούτε υπέρ εμού...».

Την εποχή εκείνη έγινε ο συμβιβασμός του Μεταξά και των ανακτό-ρων για το θέμα της Νεολαίας. Στις 9 Δεκεμβρίου ο διάδοχος Παύλος γίνεται «Γενικός Αρχηγός» της ΕΟΝ και οι πριγκίπισσες Φρειδερίκη και Ειρήνη αναλαμβάνουν την «επίτιμον ανωτάτην διοίκησιν και την «γενι-κήν επιθεώρησιν» των γυναικείων σχηματισμών της φασιστικής νεολαί-ας του Μεταξά.

Λίγες μέρες πριν, ο Μεταξάς είχε φροντίσει να αναλάβει το υπουρ-γείο Παιδείας προσωπικά με κύριο σκοπό να υποχρεώσει τους καθηγητές -που στην πλειοψηφία τους, ανεξάρτητα από πολιτική τοποθέτηση, δεν έδειχναν καμιά συμπάθεια για την ΕΟΝ, γιατί έβλεπαν πως οδηγούσε στη διάλυση του σχολείου- να τον βοηθήσουν στον εξανδραποδισμό της νεολαίας»¹¹³.

Ο ίδιος μελετητής, ο Σπ.Λιναρδάτος, που είχε προσωπική εμπειρία από τα επιτεύγματα της 4^{ης} Αυγούστου και ειδικότερα της ΕΟΝ, συνεχίζει την ανάλυσή του με παραγράφους όπως:

- Μουσολινικός φαναρισμός
- Πολυτελείς υπηρεσίες
- Διδασκαλία και πράξη χαφιεδισμού.

¹¹³ Σπ. Λιναρδάτου, ό.π., σσ. 157-158.

Κλείνουμε αυτή την πολύ συνοπτική αναφορά στην Εκπαίδευση των νέων από τη Δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου με παράθεση στίχων του Ύμνου, που καλούνταν να ψάλλουν τα παιδιά από την α΄ τάξη του Δημοτικού Σχολείου :

*«Γιατί χαίρεται ο κόσμος και χαμογελάει πατέρα;
Γιατί σαν αυτή, παιδί μου, την ημέρα τη χρυσή
-που τη χαίρεσαι κι εσύ-*

*στέρεψε το μαύρο δάκρυ, κλείσανε πολλές πληγές,
αψηλώσανε τα στάχια κι ένα γύρο όλα τα βράχια
εγινήκαν ανθοβούνια και χρυσοπηγές».*

Από τις χρυσοπηγές πήγασαν, κατά τη γνώμη μου -βασισμένη σε λίγη προσωπική μαρτυρία και πολλά μεταγενέστερα διαβάσματα- τούτα τα επακόλουθα:

- Μια μερίδα συνειδητοί συνεργάτες του φασισμού, ναζισμού (1941-44).
- Μια ιδεολογική συμπάθεια προς τέτοια καθεστώτα που έσυρε μέρος της κοινωνίας μας ως την έκφραση της αφροσύνης (1967-74).
- Συσσωρευμένη λαϊκή αγανάκτηση (για τα βασανιστήρια και τις λοιπές διώξεις και ταπεινώσεις) που βρήκε την έκφρασή της σε μεγαλειώδη Εθνική Αντίσταση (1940-1944).
- Εκτροπή όλων των δυνάμεων που έφτασαν στον Εμφύλιο (1946-49), με τη βοήθεια και των μεταπολεμικών περιστάσεων, που θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο¹¹⁴.

ε΄. Εξωτερική Πολιτική του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου

Συχνά οι μελετητές του φαινομένου και πιο συχνά οι μη ειδικοί μελετητές αρχίζουν το λόγο τους για το θέμα αυτό με αναφορά στην παλιά έκφραση θαυμασμού από το Μεταξά για τη Γερμανία του Κάιζερ, από την οποία είχε ο ίδιος αναμνήσεις καλές (είχε μετεκπαιδευτεί στη Στρατιωτική Ακαδημία του Βερολίνου ως νέος αξιωματικός με πολύ καλές επιδόσεις). Επιπλέον, κατά την περίοδο του Εθνικού Διχασμού (1915-17) ο Μεταξάς, αφοσιωμένος στο βασιλιά Κωνσταντίνο, τον είχε ακολουθήσει στη Γερμανόφιλη πολιτική του (**Προδοσία**, κατά τους ερευνητές)¹¹⁵. Όμως, όταν ο Μεταξάς προωθήθηκε στην Κυβέρνηση (μεταβατική) **Κωνσταντίνου Δεμερτζή** (αρχές του 1936) και εντελώς ανορθόδοξα

¹¹⁴ Ανάλυση του θέματος αυτού στο κεφάλαιο Δ.5. Α΄. Οι βαθύτερες ρίζες του Εμφυλίου (1935-41), σσ. 262 κ.π. και 268 κ.π..

¹¹⁵ Παύλου Πετρίδη, **Η Βασιλική Προδοσία κατά το 1915-17**.

στην Πρωθυπουργία (τον Απρίλη του 1936)¹¹⁶, είχε άλλες εμπειρίες και εκτιμήσεις και άλλες ευθύνες και εξαρτήσεις. Συγκεκριμένα:

- Είχε επιλεγεί και προωθηθεί από το Γεωργίο Β΄ αγγλοθρεμμένο και αγγλόφιλο, που η βρετανική διπλωματία για τους δικούς της στόχους τον είχε βοηθήσει να επανέλθει στο θρόνο το 1935¹¹⁷. Είχε κάθε λόγο -ίσως και δέσμευση - να ακολουθήσει αγγλόφιλη πορεία. Ο ίδιος ως στρατιωτικός - αλλά και Πρωθυπουργός πια - μπορούσε να διακρίνει ότι η θέση της χώρας του διπλωματικά / στρατιωτικά ήταν μάλλον πιο κοντά στη μεγάλη θαλασσοκράτειρα της εποχής, τη Βρετανία. Και με αυτήν προσπάθησε να έχει διπλωματική επαφή παρακολουθώντας την όλη πολεμική ατμόσφαιρα που διαμορφωνόταν στο διεθνή ορίζοντα εκείνη την περίοδο (1935-40), ειδικά στον ευρωπαϊκό χώρο.
- Ανάλογη κατανόηση για το Μεταξά και βούληση για ενίσχυσή του βρίσκουμε σε σχετικά κείμενα της βρετανικής διπλωματίας¹¹⁸.
- Ιδιαίτερα μετά την εγκατάσταση του Μουσολίνι ως Προτέκτορα (Προστάτη) στην Αλβανία, τον Απρίλιο του 1939, ο Μεταξάς αισθανόταν άμεση απειλή από το φασίστα «γείτονα» και αισθανόταν την ανάγκη να αναζητεί προστασία από τη μόνη αντίπαλή του ναυτική δύναμη, την Αγγλία, αφού η Ιταλία είχε συμμαχήσει με τον Χίτλερ.
- Όταν μάλιστα έγινε γνωστό το **Γερμανοσοβιετικό Σύμφωνο** της 23^{ης} Αυγούστου 1939, όποια ερμηνεία κι αν έδωσε ο Μεταξάς (ότι ειλικρινά συμπορεύονταν οι Χίτλερ -Στάλιν ή ότι κατά βάθος αλληλοαπατούνταν)¹¹⁹, είχε πρόσθετους λόγους να συμπορεύεται με τη Βρετανική διπλωματία.
- Προσπάθησε μάλιστα όχι μόνο να αποσπάσει δήλωση συμπαράστασης από την Αγγλία, αλλά και να την πείσει να προαποστείλει βρετανικό εκστρατευτικό σώμα στην Ελλάδα για συμπαράσταση ουσιαστική, όταν θα εκδηλωνόταν Ιταλική ή Γερμανική (ή κοινή Ιταλογερμανική) επίθεση.

¹¹⁶ Το είδαμε στην ενότητα: «Από την Παλινόρθωση του Γεωργίου Β΄ ως την εγκαθίδρυση δικτατορίας ...» σσ.148 κ.π..

¹¹⁷ Ιω. Σ. Κολιόπουλος, **Παλινόρθωση, Δικτατορία, Πόλεμος (1935-41): ο βρετανικός Παράγοντας στην Ελλάδα** (εκδ. «Εστίας»).

¹¹⁸ Ι.Σ. Κολιόπουλος, ό.π., ειδικότερα στο κεφ. ΙΙΙ: «Δικτατορία και Δεσμεύσεις», σσ. 80-154, ειδικότερα στις σσ. 110, 136.

¹¹⁹ Η εκδοχή που αποδίδεται στη σταλινική πλευρά συνοψίζεται στο ότι: οι Δυτικοί προσπαθούσαν (φανερό από τη Συμφωνία του Μονάχου, 1938) να στρέψουν τον Χίτλερ κατά της ΕΣΣΔ, κατά του Στάλιν. Αυτός όμως πρόλαβε να στείλει τον Χίτλερ κατά των Δυτικών, ώστε να εξαντληθεί προς τα εκεί και να είναι λιγότερο δυνατός, όταν βέβαια θα στραφεί τελικά εναντίον της ΕΣΣΔ. Ανάλυση αυτής της πολιτικής στο βιβλίο Φ. Κ. Βώρου, **Σπουδή και Διδασκαλία της Ιστορίας**, ειδικά στο κεφάλαιο: «Πώς και γιατί υπογράφηκε το γερμανοσοβιετικό σύμφωνο της 23ης Αυγούστου 1939».

Γ.2. Η Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο (1922-1940)

Και αυτό πραγματικά έγινε στο τέλος, έστω και με λίγες βρετανικές δυνάμεις, που ήταν σε ελληνικό έδαφος, όταν εκδηλώθηκε γερμανική επίθεση τον Απρίλη του 1941, και φρόντισαν βέβαια να αποσυρθούν εγκαίρως προς την Κρήτη...(Η συνέχεια στο επόμενο κεφάλαιο: **Παγκόσμιος Πόλεμος 1939-45: Η Ελληνική εμπλοκή σε αυτόν**).

ΜΕΡΟΣ Δ΄

**Ο Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (1939-45) ΚΑΙ
Η ΕΜΠΛΟΚΗ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΜΑΣ ΣΕ ΑΥΤΟΝ (1940-45)**

Δ΄.1. ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΟ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ

Α΄. Τα βαθύτερα αίτια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου

Οι εξοντωτικές συνθήκες εις βάρος της νικημένης Γερμανίας γέννησαν ένα πολιτικό κίνημα εκδίκησης, το **Ναζισμό**, με τον Αδόλφο Χίτλερ στην εξουσία από το 1933.

Παράλληλα, ο **κεφαλαιοκρατικός κόσμος** της Δύσης, Αγγλία - Γαλλία - ΗΠΑ, και όσες χώρες εξαρτιόνταν ή επηρεάζονταν από αυτόν, ζούσαν με έναν εφιάλη: ότι από τη **Ρωσική Επανάσταση** (του 1917-21) είχε αναδυθεί κράτος σοσιαλιστικό, η ΕΣΣΔ, με κοινωνικο-πολιτική ιδεολογία που (ανεξάρτητα από τα εσωτερικά προβλήματα και τις δυσλειτουργίες της) ασκούσε έντονη γοητεία στις λαϊκές - εργατικές μάζες του κεφαλαιοκρατικού κόσμου έξω από τα όρια της ΕΣΣΔ. Μέσα σε αυτή την ατμόσφαιρα ιδεολογικής ανησυχίας ο κεφαλαιοκρατικός κόσμος γνώρισε τότε (κυρίως από το 1929 και ύστερα) μεγάλη **οικονομική κρίση**: βιομηχανική υπερπαραγωγή που δεν εύρισκε αγοραστές, γιατί οι εργαζόμενοι έπαιρναν χαμηλούς μισθούς και δεν μπορούσαν να είναι αγοραστές των προϊόντων τους. Έτσι μεγάλωνε η **ανεργία** και η **αγωνία** στις κεφαλαιοκρατικές χώρες ότι κινδύνευαν από την αντίπαλη ιδεολογία.

Η τάξη των κεφαλαιοκρατών - εργοδοτών αναζητούσε δρόμους σωτηρίας σε διάφορες κατευθύνσεις:

1. **Εκμετάλλευση**, όση μπορούσε, σε βάρος των αποικιών (Αφρικής, Ασίας, Κεντρικής και Νότιας Αμερικής), από όπου ο πόνος των θυμάτων δεν ακουόταν στις δημοκρατικές κοινωνίες των πολιτισμένων εκμεταλλευτών, της λευκής φυλής.

2. **Κρατικοποίηση** των βασικών μέσων παραγωγής και στοιχειώδη ασφάλιση των εργαζομένων, ώστε να αναχαιτίζεται η απειλητική ιδεολογία κοινωνικής ανατροπής, που είχε για την ώρα εγκλωβιστεί ως πολιτική λύση στη χώρα των Μπολσεβίκων, αλλά ασκούσε έντονη γοητεία στην εργατική τάξη άλλων χωρών¹.

3. **Έντονη ιδεολογική κίνηση** για υπεράσπιση-προώθηση των «αρχών της Δημοκρατίας» και δίωξη (έως εξορία και φυλάκιση) των επικριτών της.

4. Σε τελευταία ανάλυση δεν αποκλειόταν και η **κατάλυση του προβληματικού δημοκρατικού πολιτεύματος** από ένα δικτάτορα (και

¹ Ενδεικτικά θυμίζουμε από το προηγούμενο κεφάλαιο: Ο Κόσμος μας την περίοδο του **Μεσοπολέμου**: 1918 ίδρυση (στη χώρα μας) της ΓΣΕΕ, του ΣΕΚΕ-ΚΚΕ (1918-24), πρώτη εμφάνιση του ΚΚΕ στη Βουλή (1926) και «Ιδιώνυμο» (1929): νόμος δίωξης του φρονήματος των πολιτών που ενδεχόμενα είχαν άλλη κοινωνική ιδεολογία από αυτήν του επίσημου Κράτους.

ένα βασιλιά που συναινούσε), για τη σωτηρία του λαού τους (βέβαια!)² και την αναγέννηση του πολιτισμού του. Σε τέτοιες περιστάσεις η συστηματική δίωξη και ο βασανισμός των αντιφρονούντων κρίνονταν μέσα αναγκαία για χάρη του λαού, για την πρόοδο του πολιτισμού! (στην Ιταλία, στην Ισπανία, στην Πορτογαλία, στην Πολωνία...στην Ελλάδα...).

Β'. Βήματα της πορείας προς νέο πόλεμο

Μέσα σε τέτοια γενικά πλαίσια (οικονομικά, κοινωνικά, πολιτικά-πολιτειακά...) ³ παρακολουθούμε μερικά **βήματα της πορείας προς νέο πόλεμο**:

1. Η ιταλική κοινωνία αναζήτησε το δρόμο σωτηρίας με την προώθηση του **Μουσολίνι** στην εξουσία (δικτατορία φασιστική), με επεκτατικές διαθέσεις προς την Αδριατική, τη Βαλκανική, Ανατολική Μεσόγειο, Β. Αφρική. Μερικά βήματα της ιταλικής πολιτικής συγκεκριμένα: εδραίωση της Κατοχής στα Δωδεκάνησα (που είχαν κατακτηθεί το 1911), κατάκτηση της Λιβύης, επέκταση στην Αβησσυνία (1936), απόβαση στην Αλβανία (1939) και από εκεί πλευροκόπηση βαλκανικών χωρών. Κάθε κίνηση αποτελούσε ενόχληση για τους γηγενείς λαούς και πηγή ανησυχίας για τη Βρετανία, που, ως αποικιακή αυτοκρατορία και θαλασσοκράτειρα δύναμη, αισθανόταν να περιορίζονται οι κινήσεις της για την «προστασία» των λαών γύρω από τη Μεσόγειο...

2. Η Γερμανία αναζητούσε δρόμους φυγής από τα δεσμά που είχε δεχτεί με τις συνθήκες του 1919-20:

- Πρώτα θέλησε να απαλλαγεί από την υποχρέωση πληρωμής των αποζημιώσεων που προσδοκούσαν οι νικητές, ή να τις περιορίζει και χρονικά να τις αναβάλλει.
- Έπειτα προώθησε στην ηγεσία (Καγκελαρία) άνθρωπο που υποσχόταν ότι είχε πρόθεση να παραβιάσει όλες τις δεσμεύσεις που είχαν επιβληθεί στη χώρα του με τις συνθήκες του 1919-20: επαναφορά στρατιωτικής θητείας καθολικής και άρα νέα οικοδόμηση στρατοκρατίας⁴.

² Αυτό ήταν το σύνηθες αιτιολογικό στα κείμενα κήρυξης δικτατορίας εκείνο τον καιρό, που η Ρωσική Επανάσταση είχε επικρατήσει και ασκούσε γοητεία μεγάλη στους εργάτες όλων των χωρών, ανεξάρτητα από τα εσωτερικά προβλήματα της ρωσικής κοινωνίας.

³ Τα οποία έχουμε αναλύσει στο προηγούμενο κεφάλαιο για τον **Μεσοπόλεμο** (1919-1939), σσ. 91-116.

⁴ Είναι ενδεικτικό των προθέσεων και προσδοκιών των ψηφοφόρων του Χίτλερ ένα σύνθημα προεκλογικό του 1933: *Unsere letzte Hoffnung ...Hitler* (Αδόλφε, συ είσαι...η τελευταία μας ελπίδα). Από γερμανικό βιβλίο Γυμνασίου, **Grundzüge der Geschichte, Sekundarstufe 1**).

- Πρόσφερε έκδηλη επιδοκιμασία στον ηγέτη που μιλούσε για την ανωτερότητα της φυλής τους, με απέραντη περιφρόνηση για τους Σλάβους γείτονές τους και με απέχθεια για τον κομμουνισμό του...⁵.

Αυτήν ειδικά την «αρετή» του (την αντικομμουνιστική υστερία του Χίτλερ) φαίνεται ότι άκουγαν με συμπάθεια και κρυφές προσδοκίες οι ηγέτες δυο ισχυρών κεφαλαιοκρατικών χωρών (Αγγλίας - Γαλλίας) και έκριναν σωστό να τον διευκολύνουν στις επιδιώξεις του. Ανέχονταν τις εκ μέρους του παραβιάσεις των συνθηκών (1919-20), ενώ είχαν συμβατική υποχρέωση να τον αναχαιτίζουν. Έφτασαν μάλιστα στο σημείο να τον υποβοηθούν στις επιδιώξεις του τις «δίκαιες». Έτσι το 1938 (τέλη του Σεπτεμβρίου) με τη **Συμφωνία του Μόναχου**, όπου ήταν παρών και ο ομοιόδεάτης τού Χίτλερ Μπενίτο Μουσολίνι, οι δυο πρωθυπουργοί (Αγγλίας Τσάμπερλαιν και Γαλλίας Νταλαντιέ) έδειξαν ζηλευτή κατανόηση για το «δίκαιο» αίτημα του Αδόλφου εις βάρος της Τσεχοσλοβακίας. Εκεί, σε παραμεθόρια περιοχή της Σουδητίας (σύνορα με τη Γερμανία) ζούσαν συμπαγείς γερμανόφωνοι πληθυσμοί, οι Σουδήτες, που ο Χίτλερ επιθυμούσε να τους ελευθερώσει προσαρτώντας τη Σουδητία στο γερμανικό κράτος, το Γ΄ Ράιχ, όπως το ονόμαζε με εθνικιστική (ναζιστική) σεμνότητα. Οι συνομιλητές, λοιπόν, του Χίτλερ στο Μόναχο, οι **Τσάμπερλαιν, Νταλαντιέ και Μουσολίνι**, επειδή συμμερίζονταν την «αγωνία» του για τους ομοεθνείς του Σουδήτες και επιθυμούσαν να αποτρέψουν κάποια ενέργειά του πραξικοπηματική, που θα απειλούσε την ειρήνη στην Κεντρική Ευρώπη, «προθυμοποιήθηκαν» να μεσολαβήσουν για ειρηνική επίλυση της διαφοράς. Αυτοί λοιπόν ανέλαβαν να διαβιβάσουν στην Κυβέρνηση της Τσεχοσλοβακίας, που δεν είχε καν προσκληθεί επίσημα στο Μόναχο, πόσο «δίκαιο» ήταν το αίτημα του Χίτλερ για εκχώρηση της Σουδητίας (τσεχοσλοβακικής επαρχίας) στο Γ΄ Ράιχ, προκειμένου να αποφευχθεί διατάραξη της ειρήνης με κάποια ενέργεια πραξικοπηματική⁶.

Αυτή όμως η «πολιτική του χαϊδέματος -της θωπείας» **«Policy of Appeasement»** εκτός από τον κυνισμό που εκφράζει από τους Αγγλογάλλους εις βάρος της Τσεχοσλοβακίας, την οποία οι ίδιοι είχαν δημιουργήσει με τις συνθήκες του 1919-20, μπορεί και να υποκρύπτει μία ενθάρρυνση προς τον Χίτλερ να πρωτοστατήσει στη λύση άλλου προβλήματος: εκκαθάριση του ευρωπαϊκού χώρου από το μiasma του Κομμουνισμού, που ενσάρκωνε κίνδυνο για τον κεφαλαιοκρατικό πολιτισμό της Δύσης. Συγκεκριμένα:

- Η ιδεολογική απέχθεια του Χίτλερ για τον Κομμουνισμό ήταν γνωστή.

⁵ H. Browne, **World History, 1900-1975**, pp. 119-122.

⁶ H. Browne, ό.π., σσ. 107-108. Επίσης **Larousse Encyclopaedia of Modern History from 1500 to the Present Day**, pp. 373-75.

- Η φυλετική (ρατσιστική) περιφρόνησή του ειδικά για τους Σλάβους, επίσης γνωστή.
- Το ότι στους απέραντους κάμπους της Ουκρανίας και ως τις πετρελαιοπηγές του Καυκάσου και της Κασπίας θάλασσας έβλεπε το ζωτικό χώρο (Lebensraum), που χρειαζόταν το Γ'Ράιχ, ήταν πασίγνωστη διακήρυξη του.

Και ο διαμελισμός της Τσεχοσλοβακίας -με έγκριση των Αγγλογάλλων- θα άνοιγε το δρόμο για στρατιωτικό περίπατο προς Ουκρανία - ΕΣΣΔ! Έτσι, ερμήνευσε τη **Συμφωνία του Μονάχου**⁷ γελοιογράφος της εποχής με την ακόλουθη ευερμήνευτη σύνθεση: Οι δυο Πρωθυπουργοί, ο Daladier και ο Chamberlain, εικονίζονται ως τροχονόμοι σε ένα τρί-στρατο. Εκεί φτάνει οδηγώντας όχημα πολεμικό (tank) ο Χίτλερ. Οι τροχονόμοι πρόθυμοι του δείχνουν προς τα πού να κινηθεί: nach Osten (= προς την Ανατολή, δηλ. τη Ρωσία, Ουκρανία)!⁸ Το μήνυμα είναι σαφές για τον κοινό αναγνώστη. Για το μελετητή της Ιστορίας, που έχει διαβάσει και άλλα κείμενα Ιστορίας για γεγονότα σύγχρονα ή και λίγο μεταγενέστερα, το μήνυμα των δυο Πρωθυπουργών-«Τροχαίων» μπορεί να περικλείει μια ενδόμυχη προσδοκία-ευχή: να συγκρουστούν στην Ανατολική Ευρώπη και ενδεχόμενα να συντριβούν και οι δυο ανεπιθύμητοι για τον κεφαλαιοκρατικό κόσμο της Δύσης ηγέτες: Χίτλερ -Στάλιν.

Κατά πόσον ήταν τέτοια η επιδίωξη των δυο Πρωθυπουργών - πρωταγωνιστών της πολιτικής του Appeasement (χαϊδέματος) και της Συμφωνίας του Μονάχου (1938) δεν μπορεί, νομίζω, κάποιος να το βεβαιώσει, αλλά οι ενδείξεις ήταν αυτές που είδαμε και οι εξελίξεις κινήθηκαν προς εκείνη την κατεύθυνση. Όσο για το αποτέλεσμα: ήταν συντριβή για τον Χίτλερ, αλλά ενδυνάμωση για τον τότε αντίπαλό του και μεγαλύτερη περιπλοκή για τους εμπνευστές της Συμφωνίας του Μονάχου (1938). Άλλοι παράγοντες της Ιστορίας επηρέασαν τις εξελίξεις εκείνης της περιόδου. Θα τις δούμε αναλύοντας τα γεγονότα:

- Επιχείρηση του Χίτλερ εις βάρος της Τσεχοσλοβακίας.
- Ανάλογη επιδίωξή του εις βάρος της Πολωνίας.
- Παρέμβαση Αγγλίας, Γαλλίας για «Προστασία» της Πολωνίας.
- Έναρξη του Β' Παγκόσμιου Πολέμου με μια απροσδόκητη αλλά καιροσκοπικά ερμηνεύσιμη «συμμαχία» Χίτλερ - Στάλιν!

⁷ John Stevenson, **Ιστορία της Ευρώπης** (εκδ. «Κ. Κωστόπουλος») σ. 424.

⁸Φ. Κ. Βώρου, **Τρόποι Σπουδής και Διδασκαλίας της Ιστορίας**, όπου κεφάλαιο ειδικό για τη **Συμφωνία του Μονάχου**, σσ. 304-18. Η γελοιογραφία προέρχεται από αγγλικό βιβλίο. Συγκεκριμένα: David Evans, **Europe in Modern Times**, 1900-1975, Edward Arnold Publishers, London, 1981, p.139, με την ακόλουθη διευκρίνιση από το συγγραφέα για τη γελοιογραφία: «Η ρωσική ερμηνεία για τη Συμφωνία του Μονάχου: ο Daladier και ο Chamberlain ως τροχονόμοι υποδεικνύουν εξάπλωση της Γερμανίας προς την Ανατολή».

- Έκβαση του πολέμου με συντριβή του Χίτλερ και θρίαμβο του Στάλιν (1945).

Γ'. Γρήγορα και θεαματικά /αλαζονικά βήματα του Χίτλερ προς τον Πόλεμο (1935-39)

1. Κατά το 1935 (ο Χίτλερ) υπέγραψε με τις δυο άλλες στρατοκρατικές Κυβερνήσεις της εποχής (Ιταλίας, Ιαπωνίας) Σύμφωνο κατά της Κομμουνιστικής Διεθνούς (Anti-Comintern Pact), ίσως για να προσφέρει στους κεφαλαιοκρατικούς κύκλους την προσδοκία ότι τελικά επιχειρεί κάτι εξυπηρετικό γι' αυτούς κι έτσι να έχει την ανοχή τους (την πολιτική του Appeasement) στις παραπέρα επιδιώξεις του⁹.

2. Το 1936 ανακατέλαβε τη Ρηνανία, παραβιάζοντας τη συνθήκη των Βερσαλλιών. Η Γαλλία, που κατείχε ως τότε υπό στρατιωτικό έλεγχο αυτή την περιοχή ως εγγύηση για τις αποζημιώσεις (που διεκδικούσε από τη Γερμανία) και, άρα, πρώτη είχε λόγους να αντιδράσει, δεν το έπραξε. Η Αγγλία επίσης. Πώς να ερμηνευτεί η αδράνειά τους σε μία τέτοια πρόκληση; Αδυνατούσαν, είχαν κουραστεί ή προσδοκούσαν ότι ο Χίτλερ θα ανδρωθεί οικονομικά -στρατιωτικά-διπλωματικά, ώστε να ενεργοποιήσει κάποια ώρα το ουσιαστικά αντισοβιετικό Σύμφωνο, για το οποίο γράψαμε πιο πάνω (το Anti-Comintern Pact).

3. Τέλη του Σεπτεμβρίου του 1938, όπως σημειώσαμε στη σ.173, Αγγλία και Γαλλία ανταποκρίθηκαν με περισσή προθυμία να ικανοποιήσουν τις επιδιώξεις του Χίτλερ κατά της Τσεχοσλοβακίας. Προθυμία σε βαθμό παρερμηνεύσιμο, ώστε να παρέμβει και ο γελοιογράφος με κείνη την ωραία υπόδειξη των τροχονόμων: Nach Osten! Ο Χίτλερ ανταποκρίθηκε με τον πιο κυνικό τρόπο εις βάρος της Τσεχοσλοβακίας την άνοιξη του 1939: Προσκάλεσε τον Πρόεδρο της Τσεχοσλοβακίας Hacha στη Γερμανία για επίσημη επίσκεψη και ουσιαστικά τον κράτησε αιχμάλωτο λέγοντας ότι δεν μπορεί να φύγει, παρά μόνο αν αποδεχτεί την προστασία της χώρας του από το Γ'Ράιχ¹⁰, ώστε η περιοχή της Σουδητίας να προσαρτηθεί στη Γερμανία. Αυτό και έγινε. Είναι πιθανό ότι τότε πια οι

⁹ Larousse Encyclopaedia, ό.π., σ. 374.

¹⁰ H. Browne, ό.π., σ.108: «Ο Χίτλερ προσκάλεσε στο στρατηγείο του στις βαυαρικές Άλπεις τον Πρόεδρο της Τσεχοσλοβακίας Hacha και τον απείλησε ότι θα έδινε διαταγή για άμεση αεροπορική επιδρομή κατά της Πράγας, πρωτεύουσας της Τσεχοσλοβακίας, αν ο Hacha δεν υπέγραφε διακήρυξη ότι προσκαλούσε τη Γερμανία ως προστάτρια δύναμη. Κάτω απ' αυτή τη φοβερή απειλή ο Hacha υπέγραψε. Οι γερμανικές δυνάμεις πραγματοποίησαν «ειρηνική» επιδρομή...από την ώρα εκείνη η Βρετανία πρόσφερε τη δική της συμπαράσταση σε χώρες όπως η Πολωνία, που φαινόταν ότι θα ήταν η επόμενη χώρα - θύμα για την πολιτική εκβιασμών του Χίτλερ...»

«μεγαλόψυχοι» Πρωθυπουργοί (Τσάμπερλεν και Νταλαντιέ) ένωσαν τη γελοιοποίηση που τους άξιζε για τη Συμφωνία του Μονάχου.

4. Ένωσαν ταυτόχρονα ότι δεν είχαν άλλα περιθώρια υποχωρήσεων (με την policy of Appeasement, πολιτική του χαϊδέματος) ούτε ενδείξεις ότι ο Χίτλερ ήταν πρόθυμος / έτοιμος να κινηθεί αντισοβιετικά ή για χατίρι τους, αλλά, αντίθετα, ότι ήθελε να προχωρήσει σε άλλη προσάρτηση εδαφών με γερμανόφωνο πληθυσμό. Τώρα οι διεκδικήσεις του θα ικανοποιούνταν εις βάρος της Πολωνίας. Σκόπευε να κλείσει τον λεγόμενο «Πολωνικό Διάδρομο», λωρίδα εδάφους που αποτελούσε μοναδική (και ελεγχόμενη) έξοδο από τη Βαρσοβία προς τη Βαλτική θάλασσα. Εύλογο ότι η Πολωνία δεν ήταν πρόθυμη να αποδεχτεί τον εκβιασμό. Και τότε πια οι δυο πρωθυπουργοί, που ως τότε θώπευαν τις αδυναμίες του Χίτλερ, έκριναν ότι όφειλαν να δηλώσουν πρόθυμοι να προσφέρουν προστασία στην απειλούμενη Πολωνία. Και ακολούθησε η τελική πράξη σύγχυσης για την έναρξη του Πολέμου: ο Χίτλερ **οργάνωσε εισβολή στην Πολωνία** (1-9-1939) και Αγγλία - Γαλλία κήρυξαν τον πόλεμο κατά της Γερμανίας τις επόμενες μέρες.

5. Ο Στάλιν από την πλευρά του γνώριζε πόση εκτίμηση ένωθε ο Χίτλερ για τον Κομμουνισμό και για τους Σλάβους και πόση βουλιμία είχε για το «ζωτικό χώρο» που έβλεπε να απλώνεται προς την Ανατολή¹¹.

Γνώριζε τι προσδοκούσαν οι κεφαλαιοκρατικές δυνάμεις της Δυτ. Ευρώπης από τη μεγαλομανία του Χίτλερ.

Αλλά θυμόταν και ότι μόνη ανάσχεση για τον Χίτλερ μπορούσε να νοηθεί, αν δήλωναν ότι συμπράττουν γι' αυτόν το στόχο οι τρεις χώρες που γεωγραφικά τον κύκλωναν: Ρωσία - Αγγλία - Γαλλία, αυτές που είχαν τελικά συντρίψει τη Γερμανία κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Έκανε, λοιπόν, πρόταση στους Δυτικούς -για την περίσταση φυσικούς συμμάχους- να συζητήσουν για πιθανό Σύμφωνο κοινής αντιμετώπισης της ασυγκράτητης επιθετικότητας του Χίτλερ. Φαίνεται μάλιστα ότι μέσα σε αυτή την ατμόσφαιρα ανάγκης διπλωματικών χειρισμών άλλαξε και τον υπουργό Εξωτερικών Λιτβίνωφ, που ήταν Εβραίος. Εμφανίζεται πρώτη φορά στο προσκήνιο ως υπουργός Εξωτερικών της ΕΣΣΔ ο **Μολότωφ**. Αλλά οι καλεσμένοι (από Αγγλία - Γαλλία) κινούνταν αργά -από την άνοιξη προς το καλοκαίρι του 1939- για να φτάσουν στο Κρεμλίνο! Χωρίς μάλιστα υπηρεσιακό ύψος των διπλωματών που έστειλαν στη Μόσχα αρκετό και εξουσιοδότηση πλήρη για συμφωνία υψηλού επιπέ-

¹¹ Αυτές τις εδαφικές βλέψεις (ως όρια του «ζωτικού χώρου» της Γερμανίας) είχε δημόσια διακηρύξει ο Χίτλερ σε ομιλία του στη Νυρεμβέργη (12 Σεπτεμβρίου 1936) (Crane Brinton -John B. Christopher -Robert Lee Wolff, **A History of Civilization from 1715 to the Present**), fifth edition, second volume, pp.747-48.

δου¹².... Τους προλαβαίνει ο Χίτλερ, που είναι βιαστικός στις επιδιώξεις του, και ο Στάλιν που ενδιαφέρεται εύλογα να ματαιώσει την «επίσκεψη» Χίτλερ που του είχαν ευχηθεί από το Μόναχο στις 30 Σεπτεμβρίου 1938 (Nach Osten) ή να τη ματαιώσει προσωρινά, για να κερδίσει χρόνο. Και, ενώ βρίσκονταν στη Μόσχα οι εκπρόσωποι της ταλαντευόμενης κεφαλαιοκρατικής Δύσης, μαθαίνουν έκπληκτοι και αυτοί ότι μεταξύ Χίτλερ-Στάλιν είχε υπογραφεί το λεγόμενο «Γερμανοσοβιετικό Σύμφωνο (23 Αυγούστου 1939) φιλίας και συνεργασίας», γνωστό και με τα ονόματα των δύο Υπουργών Εξωτερικών: Ρίμπεντροπ - Μολότωφ!!!¹³ Έκπληξη και απορία για ποικίλους λόγους:

- Ο μανιακός επικριτής - διώκτης του Κομμουνισμού υπέγραφε τέτοιο Σύμφωνο με τον κύριο εκπρόσωπο της μόνης τότε κομμουνιστικής χώρας!
- Οι διωκόμενοι και φυλακισμένοι κομμουνιστές σε χώρες φασιστικές - όπως και η Ελλάδα - μάθαιναν ότι ο κύριος εκφραστής κομμουνιστικής κοινωνίας, που ορκίζονταν στο όνομά του και προσδοκούσαν απ' αυτόν σωτηρία, ο ιδεολογικός προστάτης τους, υπέγραψε Σύμφωνο φιλίας και συνεργασίας με το διώκτη τους!!

Πώς να ερμηνεύσουν όλοι αυτά τα απροσδόκητα; Νομίζω σκόπιμο να παρεμβάλω εδώ δυο παραγράφους από μυστικές πληροφορίες εκείνης της εποχής:

Οι Γερμανοί από την πλευρά τους παρατηρούσαν ότι οι Ρώσοι προωθούσαν -μυστικά όσο μπορούσαν- στρατιωτικές δυνάμεις προς τα δυτικά σύνορά τους [κάτι πολύ λογικό, αφού ο Στάλιν από την αρχή (Γερμανοσοβιετικό σύμφωνο της 23 Αυγούστου 1939) έκρινε ότι απλά κέρδιζε χρόνο]. Αυτή την εκδοχή αποδέχονται οι ειδικοί μελετητές των εξελίξεων από το Γερμανοσοβιετικό Σύμφωνο της 23-8-1939 ως τη γερμανική εισβολή στις 22-6-1941.

Οι Ρώσοι από τη δική τους πλευρά έβλεπαν ότι οι Γερμανοί προωθούσαν στα ανατολικά σύνορά τους στρατεύματα πιο πολλά από όσα διέθεταν σε όλα τα μέτωπα του πολέμου. Διαισθάνονταν ότι η ώρα της εισβολής Nach Osten (= προς την Ανατολή) πλησίαζε, αλλά δεν είχαν κανένα λόγο να την προκαλέσουν. Όφειλαν μόνο να ετοιμάζονται όσο μπορούσαν πιο καλά και πιο αθόρυβα για την «υποδοχή». Και νομίζω αυτό έκαναν.

¹²Crane Brinton, ό.π., σσ. 748-49.

¹³ Οι υπογράφωντες είχαν υπογράψει με κυνισμό (στην Ιστορία των Ισχυρών κάτι γνωστό, όχι αναπάντεχο): διανομή των εδαφών που εκτείνονται από την ανατολική πλευρά της Βαλτικής έως τη Μολδαβία στον Εύξεινο· (μέσα σε αυτή τη ζώνη διανομής συμφώνησαν και διαμελισμό της Πολωνίας)!

Ως παρατηρητής των γεγονότων και μελετητής των περιστάσεων και των Αρχών Εξωτερικής Πολιτικής μπορεί, νομίζω, κανείς να επιχειρεί ερμηνείες και εκτιμήσεις, όπως:

Ο Χίτλερ σχεδιάζει: «ειρηνεύω» προσωρινά με τον ανατολικό γείτονα που περιφρονώ, καθαρίζω τις διαφορές μου με την κεφαλαιοκρατική Δύση που αντιπαλεύω και επιστρέφω παίρνοντας και βοήθεια από εκεί και πετρέλαια-για να προχωρήσω άνετα στο «ζωτικό χώρο» μου, που εκτείνεται ανατολικά ως τον Καύκασο και την Κασπία και τα Ουράλια. Τα νότα μου από πλευρά Μεσογείου και Ν. Βαλκανικής τα φροντίζει ο σύμμαχος Μουσολίνι (που από τον Απρίλιο του 1939 είχε αποβιβαστεί και στην Αλβανία).

Ο «φίλος και σύμμαχος» Στάλιν υπολογίζει: με το Σατανά συναλλάσσομαι σατανικά¹⁴. Παίρνω όσα εδάφη «συμφωνήσαμε» (από Βαλτική ως Μολδαβία) να στήσω ανάχωμα, γιατί είμαι βέβαιος ότι θα γυρίσει, κερδίζω χρόνο να μεταφέρω τις πολεμικές βιομηχανίες μου στα Ουράλια και να ετοιμάζομαι για την «υποδοχή». Συμφέρον έχω να βγάλουν τα μάτια τους στη Δύση, που έχει το θράσος να δηλώνει «προστασία» και για την Πολωνία, την οποία θα τη μοιράσουμε «φιλικά» με τον Αδόλφο. Πέρυσι από το Μόναχο μου τον έστειλαν (τον Αδόλφο) nach Osten, τώρα τους τον επιστρέφω, με καθαρή συνείδηση και με ευχές προς τη Δύση.¹⁵

Έχοντας, λοιπόν, κλείσει «φιλική» συμφωνία-διανομή με τον Στάλιν άρχισε ο Χίτλερ να προγραμματίζει τα επόμενα βήματα, όχι κατ' ανάγκη αποφασισμένος για ανοιχτό πόλεμο όσον καιρό μπορούσε να κερ-

¹⁴ Ενδεικτικό στοιχείο του σατανικού ήθους θυμίζουμε ένα μόνο μυστικό, που αγνοούσε ο πολύς κόσμος: τη μυστική **συμφωνία του Rapallo** (Απρίλη του 1922). Σύμφωνα με αυτήν οι δυο νικημένοι του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, Γερμανία – Ρωσία (αυτή λόγω της Επανάστασης του 1917): 1) παραιτούνταν αμοιβαία από οποιεσδήποτε αποζημιώσεις, 2) αποκαθιστούσαν οικονομικές σχέσεις και 3) οι Γερμανοί μπορούσαν να δοκιμάζουν νέα όπλα - τάνκς και αεροπλάνα-σε μυστικά στρατόπεδα που τους παραχωρούσε η ΕΣΣΔ!! Η συμφωνία κυρίων ίσχυε ως την παραμονή εισβολής του Χίτλερ στην ΕΣΣΔ, 22 Ιουνίου 1941!! (Crane Brinton, ό.π., σ. 746).

¹⁵ Οφείλω να ομολογήσω, μάλλον να διευκρινίσω, ότι από όσα έχω μελετήσει (βιβλία γραμμένα από ερευνητές Δυτικούς και Σοβιετικούς) δεν μπόρεσα να στοιχειοθετήσω μια άλλη εκδοχή -ερμηνεία για όσα γεγονότα προηγήθηκαν του μεγάλου Πολέμου (1939-45). Και νομίζω αναγκαία και διαφωτιστικά μερικά αναγνώσματα όπως: Valentin Berezhevskiy, **History in the Making**, (Η Ιστορία «εν τω γίνεσθαι») Progress Publishers, Moscow, 1983. Π. Ν. Μπομπιλιόφ κ.ά., **Ο Μεγάλος Πατριωτικός Πόλεμος**, εκδ. «Σύγχρονη Εποχή», 1985.

δίζει με την τρομοκρατία της κυνικής διπλωματίας¹⁶. Αλλά η αλαζονεία της δύναμης εγκλείει συνήθως μια αδυναμία της αλαζονείας: εύκολα περνάει τα όρια της σύνεσης...Λοιπόν:

Βήμα πρώτο: «Εισβολή» στην Πολωνία (με άμεσο επακόλουθο την κήρυξη πολέμου κατά του Χίτλερ από την πλευρά Αγγλίας-Γαλλίας).

Βήμα δεύτερο: «Αστραπιαίος Πόλεμος» προς γείτονες βόρειους και δυτικούς (Νορβηγούς, Άγγλους, Γάλλους, Βέλγους, Ολλανδούς).

Βήμα τρίτο, που το προκάλεσαν οι εξελίξεις: προς Νότια Βαλκανική - Μεσόγειο, λόγω αδυναμίας απρόβλεπτης του συνεταίρου (Μουσολίνι).

Βήμα τέταρτο (που ίσως ήταν από την αρχή ο κύριος στόχος): Με όλες τις δυνάμεις προς ΕΣΣΔ (22-Ιουνίου 1941). Παράλληλες ειδήσεις θα έρθουν από τη δραστηριότητα του άλλου συνεταίρου (της Ιαπωνίας) στον Ειρηνικό Ωκεανό.

Μέσα στο 1942 έκδηλη γίνεται η Αντίσταση των κατακτημένων λαών και ορατά τα πρώτα σύννεφα της διαφαινόμενης πτώσης των τριών βασικών εταίρων του **Άξονα** (Ρώμης -Βερολίνου-Τόκιο) και των μικρο-συμμάχων τους.

¹⁶ Αναλυτικά το διπλωματικό παρασκήνιο (κυνικά σχέδια των Χιτλερικών, προσδοκίες εξέισου κυνικές των Δυτικών, ευφυείς όσο και κυνικοί χειρισμοί των Σοβιετικών) πριν από τον πόλεμο και κατά τη διάρκειά του (1939-45) έχει γραφεί στο βιβλίο του ο Valentin Berezhkov, **History in the Making**, Progress Publishers, Moscow, 1983. Οι αναλύσεις του έχουν πλούσια τεκμηρίωση από πηγές σοβιετικές, γερμανικές, βρετανικές.

Δ΄.2 .Ο Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (1939-1945)

Α΄. Εισβολή στην Πολωνία

Λίγες μόνο μέρες μετά την υπογραφή του «Γερμανοσοβιετικού Συμφώνου Φιλίας» (23 Αυγούστου 1939) ο Χίτλερ πραγματοποίησε αιφνιδιαστική και απρόκλητη εισβολή στην Πολωνία για γρήγορη ικανοποίηση των απαιτήσεών του. Ύστερα από ένα πλασματικό συνοριακό επεισόδιο, ισχυρές μηχανοκίνητες δυνάμεις άρχισαν να προελαύνουν στο πολωνικό έδαφος την 1^η Σεπτεμβρίου 1939. Αίτημα πρώτο: η κατάληψη του λεγόμενου «πολωνικού διαδρόμου», που συνέδεε τη Βαρσοβία με τη Βαλτική θάλασσα και αποτελούσε μοναδική διέξοδο της Πολωνίας προς τη Βαλτική θάλασσα. Στο «διάδρομο» εκείνο ζούσαν πράγματι πολλοί Γερμανοί, αλλά μόνο η αλαζονεία του Ναζισμού προβίβαζε το θέμα σε αιτία πολέμου. Από την άνοιξη του 1939 η Αγγλία και η Γαλλία είχαν δηλώσει συμπαραράσταση στην Πολωνία, αν δεχόταν επίθεση από τους Ναζί¹. Αλλά ο Χίτλερ υπολόγιζε μάλλον στην ασυνέπειά τους, για το λόγο ότι ως τότε έδειχναν μάλλον ανοχή και υποχωρητικότητα στις διεκδικήσεις του (όταν λ.χ. με τη **Συμφωνία του Μονάχου** το Σεπτέμβριο του 1938 είχαν αποδεχτεί τις διεκδικήσεις του εις βάρος της Τσεχοσλοβακίας)². Άλλωστε και αντικειμενικά δεν μπορούσαν να βοηθήσουν την Πολωνία, με τα συνοριακά και στρατιωτικά δεδομένα της εποχής. Επιπλέον, σύμφωνα με το Γερμανοσοβιετικό Σύμφωνο, η Πολωνία θα αντιμετώπιζε και άλλη γειτονική «επίσκεψη»/επίθεση από τη Σοβιετική Ένωση, που διεκδικούσε όσα πρώην τσαρικά εδάφη είχαν δοθεί στην Πολωνία με τις συνθήκες του 1919-20, όταν η Ρωσία ζούσε την Επανάσταση (από Οκτώβρη / Νοέμβριο 1917 ως 1921). Με αυτά τα δεδομένα ο Χίτλερ σε χρόνο μικρότερο από 3 εβδομάδες είχε «τακτοποιήσει» τις διαφορές του με την Πολωνία, αλλά αυτή τη φορά η Αγγλία και η Γαλλία έβαλαν τέρμα στην πολιτική του Appeasement (της θωπείας, του καλοπιάσματος). Κήρυξαν επίσημα τον πόλεμο κατά της Γερμανίας την 3^η Σεπτέμβρη 1939. Ο υποχωρητικός ως τότε Πρωθυπουργός **Τσάμπερλαιν** μίλησε για το «σκληρό χτύπημα» που ήταν γι' αυτόν η αποτυχία του μακρόχρονου αγώνα του για την ειρήνη! Διαβεβαίωσε ότι ο αντίπαλος, η Γερμανία των

¹ Να διευκρινίσουμε ότι το γερμ.Nazi είναι συντετμημένος τύπος της γερμανική λέξης Na(tionalso)zi(alist)= εθνικοσοσιαλιστής

² Πιο αναλυτικά στοιχεία έχουμε γράψει σε προηγούμενο κεφάλαιο: Πορεία προς τον Β΄. Παγκόσμιο Πόλεμο σσ.173 κ.π..

Ναζί, αντιπροσώπευε «την κτηνώδη βία, την κακή πίστη, την αδικία...»³. Ο Χίτλερ και οι συνεργάτες του, θριαμβευτές απτόητοι, ολοκλήρωναν το έργο τους στην Πολωνία, ενώ η πολωνική Κυβέρνηση έγινε δεκτή ως εξόριστη στο Λονδίνο. Το χειμώνα του 1939-40 επικράτησε φαινομενική αδράνεια στα μέτωπα. Οι Γερμανοί ετοιμάζονταν για τον πόλεμο, που αργότερα ονομάστηκε αστραπιαίος (**Blitzkrieg**)⁴, σε άλλα μέτωπα.

Β'. Πολύ γρήγορη προέλαση: στη Νορβηγία, στη Δανία, στις Κάτω Χώρες, στη Γαλλία

Πραγματικά, την άνοιξη του 1940 πραγματοποίησαν **πολύ γρήγορη προέλαση σε: Νορβηγία, Δανία, Κάτω Χώρες, Γαλλία**, αξιοποιώντας και τους ιδεολογικούς θαυμαστές του Ναζισμού στις χώρες αυτές, και σχηματίζοντας Κυβερνήσεις⁵ από άτομα που αποδέχονταν τη **Νέα Τάξη** πραγμάτων από ιδεολογική συμπάθεια ή ως ανάγκη, αφού δεν έβλεπαν δυνατή την αναχαίτιση της προέλασης των Γερμανών. Ειδικότερα:

Τον Απρίλιο του 1940 ο Χίτλερ επιτίθεται στη Δανία-Νορβηγία. Οι Αγγλογάλλοι είχαν κάποια επιτυχία στο Νάρβικ (της Νορβηγίας), αλλά γρήγορα αναγκάστηκαν να αποσυρθούν. Οι χιτλερικοί κερδίζουν θεαματική προέλαση. Το Μάιο αρχίζουν επίθεση κατά της Γαλλίας (βορειοανατολικής) παραβιάζοντας και τα σύνορα του Βελγίου. Οι Βέλγοι γρήγορα συνθηκολογούν. Αγγλογαλλικές μηχανοκίνητες μονάδες υποχωρούν προς τη Δουγκέρκη, όπου οργάνωσαν βιαστική επιβίβαση σε ποικίλα πλεούμενα (όχι μόνο πολεμικά), για να σωθούν φεύγοντας προς την Βρετανία. Στις 14 Ιουνίου 1940 οι Γερμανοί μπαίνουν στο Παρίσι. Στις 22 Ιουνίου η Γαλλία συνθηκολογεί. Κατά τα δύο τρίτα γίνεται **κατεχόμενη χώρα**. Το ένα τρίτο της χώρας κυβερνάται από Κυβέρνηση αποδεκτή από τον κατακτητή και εδρεύει στο Vichy (Βισύ) με Πρόεδρο ένα σεβαστό στρατηγό του Α' Ευρωπαϊκού Πολέμου, τον **Πεταίν**. Η θεαματική προέλαση των Γερμανών ενισχύει σε όλες τις χώρες ιδεολογικά τους Να-

³ E. Burns, **Ευρωπαϊκή Ιστορία**, τ. 2^{ος} (μετ. Τ. Δαρβέρης, εκδ. «Παρατηρητής». 1988), σσ. 369-70.

⁴ Richard Vinen, **A History in Fragments: Europe in the Twentieth Century**, pp. 217, 225.

⁵ Σε τέτοιες κυβερνήσεις ομοϊδεατών ή υποτακτικών έχει δοθεί υποτιμητική επωνυμία **Quislings** από το όνομα τέτοιου συνεργάτη των Γερμανών, Νορβηγού στρατιωτικού, που προωθήθηκε στην Πρωθυπουργία της Νορβηγίας από τους Γερμανούς την 1 Φεβρουαρίου 1942. Το όνομά του: Vidkun Quisling. Δικάστηκε μετά τον πόλεμο ως προδότης της πατρίδας του και εκτελέστηκε στις 24 Οκτωβρίου 1945.

ζιστές. Μόνη η Βρετανία εξακολουθεί να αντιστέκεται και να απορρίπτει προτάσεις για ανακωχή, ίσως και γιατί είχε δυο ουσιώδη πλεονεκτήματα από στρατιωτική άποψη:

Είναι κράτος νησιωτικό,

Είχε πολεμικό ναυτικό ισχυρότερο από τους Ναζί, άρα ήταν από τη θάλασσα απροσπέλαστη για τους Ναζί.

Επιπλέον, είχε έντονη προσδοκία για βοήθεια από την άλλη πλευρά του Ατλαντικού, (τις ΗΠΑ), όπου επικρατεί το αγγλοσαξονικό στοιχείο.

Γ΄. Αεροπορικές επιδρομές εναντίον βρετανικών στόχων: «μάχη της Αγγλίας»

Από τον Αύγουστο του 1940 οι Γερμανοί άρχισαν αναρίθμητες **αεροπορικές επιδρομές εναντίον βρετανικών στόχων**: λιμανιών, εργοστασίων, στρατιωτικών εγκαταστάσεων. Περισσότεροι από 40.000 οι νεκροί, κυρίως άμαχοι. Αλλά η βρετανική Κυβέρνηση ανυποχώρητη και η βρετανική πολεμική Αεροπορία (Royal Air Force= Βασιλική Αεροπορική Δύναμη, RAF) αναδεικνύεται πολύ δυναμική έναντι της Γερμανικής Αεροπορικής Δύναμης, της Luftwaffe (= Αεροπορικό Όπλο). Στο μεταξύ τον Πρωθυπουργό Τσάμπερλαιν είχε αντικαταστήσει ο **Winston Churchill**, επικεφαλής Κυβέρνησης Συντηρητικών και Φιλελευθέρων Εργατικών, πολιτικός ικανός, για την περίπτωση, αποφασιστικός και ρήτορας γοητευτικός. Οι ομιλίες του αποτελούσαν ένα στοιχείο ενίσχυσης της αντοχής του βρετανικού λαού⁶. Εκείνος έπεισε και τους Αμερικανούς (ΗΠΑ) να ξεπεράσουν την πολιτική της ουδετερότητας και να προσφέρουν ουσιαστική πολεμική βοήθεια στη Βρετανία ψηφίζοντας (οι Αμερικανοί) το νόμο «περί Δανεισμού και Εκμίσθωσης»⁷ (όπλων, πλοίων πολεμικών, αεροπλάνων).

Η «**μάχη της Αγγλίας**» έφθειρε περισσότερο τους Γερμανούς, σε αεροπλάνα και βόμβες και γόητρο, παρά τους Βρετανούς, ως τον Ιούνιο του 1941. Πρώτη πράξη ανάσχεσης των Ναζί.

Δ΄. Επίθεση Μουσολίνι κατά Αλβανίας και Ελλάδας

Στο μεταξύ ο σύμμαχος του Χίτλερ προς το Μεσογειακό χώρο (ο **Μουσολίνι**) είχε ανοίξει, χωρίς επιτυχία, νέο μέτωπο στη **Νότια Βαλ-**

⁶ Είναι χαρακτηριστική η πρόταση με την οποία έκλεισε μια σχετική ραδιοφωνική ομιλία του απευθυνόμενος στους Αμερικανούς: «give us the tools and we will finish the job» (= δώστε μας τα εργαλεία -τα όπλα- και μεις θα ολοκληρώσουμε το έργο).

⁷ Burns, ό.π., σ. 371.

κανική: τον Απρίλιο του 1939 είχε απρόκλητα εισβάλει στην Αλβανία, μάλλον είχε αποβιβάσει τις δυνάμεις του στις αλβανικές ακτές, ακολουθώντας την αρχαία ρωμαϊκή τακτική⁸, για να έχει τον έλεγχο στην είσοδο της Αδριατικής θάλασσας. Οι φιλοδοξίες του δεν περιορίζονταν, βέβαια, στην Αλβανία. Ενδιαφερόταν για πλευροκόπηση της Ελλάδας και της Γιουγκοσλαβίας και άρχισε να «φροντίζει για βελτίωση του οδικού δικτύου» προς τις δυο γειτονικές χώρες. Για τη σχετική προς την Ελλάδα «πολιτική» του οι σχετικές λεπτομέρειες θα γραφούν παρακάτω στο κεφ. **Εμπλοκή της χώρας μας στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.** Για την ανάγκη ολοκλήρωσης τούτου του κεφαλαίου περιοριζόμαστε μόνο σε μία παράγραφο: η έναρξη και η πορεία του ελληνοϊταλικού πολέμου (από 28 Οκτωβρίου 1940 ως την άνοιξη του 1941) και η πλήρης αποτυχία έως γελοιοποίηση του Μουσολίνι έδωσαν την αφορμή στον Χίτλερ να επεκτείνει τη δική του δραστηριότητα και προς τη νότια Βαλκανική (τον Απρίλιο - Μάιο 1941) και να πραγματοποιήσει μια ακόμη -την τελευταία- θεαματική προέλασή του (ως την Κρήτη, το Μάη του 1941).

Ε΄. Νέο Μέτωπο των Γερμανών προς τη Βόρεια Βαλκανική και την Ελλάδα (άνοιξη του 1941)

Παράλληλα προς τη Μάχη της Αγγλίας (που εκτεινόταν χρονικά από τον Αύγουστο του 1940 ως τον Ιούνιο του 1941) **ο Χίτλερ ασχολήθηκε με τις διαφορές του στη Βόρεια Βαλκανική.** Συγκεκριμένα:

- Ενδιαφερόταν για τη Ρουμανία προκειμένου να «προστατεύσει» εκεί τις πετρελαιοπηγές από επιθέσεις των Βρετανών, που μπορούσαν να έχουν άνετη πρόσβαση αεροπορική από τον ελληνικό χώρο λόγω της αγγλόφιλης πολιτικής του Γεωργίου Β΄ (και του υποτακτικού του Ιω. Μεταξά)⁹.
- Ενδιαφερόταν για την εσωτερική πολιτική ζωή στη Γιουγκοσλαβία, να είναι φιλική προς τους Ναζί. Όταν χρειάστηκε να παρέμβει επιθε-

⁸ Το 219 π.Χ. οι Ρωμαίοι, για να ελέγχουν και από τις δυο ακτές (Ιταλίας - Αρχαίας Ιλλυρίας, δηλ. σημερινής Αλβανίας) τα Στενά του Οτράντο, αποβιβάστηκαν αιφνιδιαστικά στην περιοχή του Δυρραχίου και την ανακήρυξαν: *terram protectam*, δηλαδή γη προστατευμένη. Από αυτή τη ρωμαϊκή ενέργεια και φράση έχει μείνει ως σήμερα ο όρος **προτεκτοράτο**. Γενικά για την Ιστορία της Αλβανίας και ειδικά για τα γεγονότα από 1939 κ.ε. έχουμε υπόψη και το βιβλίο: S. Pollo -A. Puto, **Ιστορία της Αλβανίας από την Αρχαιότητα μέχρι σήμερα**, μετ. Μπάμπη Ακτσόγλου, εκδ. «Εκδοτική Ομάδα», Θεσσαλονίκη.

⁹ Όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο σχετικό με την εξωτερική πολιτική στην Ελλάδα (1935-40), σσ. 165-166.

τικά, ήταν ο χρόνος που ο Μουσολίνι είχε γελοιοποιηθεί στρατιωτικά από τον ελληνικό στρατό στο αλβανικό έδαφος.

Τότε πλέον ο Χίτλερ οργάνωσε την επιχείρηση προς νότο (έχοντας και τη σύμπραξη της Βουλγαρίας). Σε δυο εβδομάδες κυρίευσε τη Γιουγκοσλαβία και οι μηχανοκίνητες δυνάμεις του έμπαιναν στο ελληνικό έδαφος στις 6 Απριλίου 1941. Στις 27 Απριλίου μπήκαν στην Αθήνα και κατά το γ΄ δεκαήμερο του Μάη πραγματοποίησαν οι Γερμανοί πρωτοφανή στα πολεμικά χρονικά επιχείρηση κατάληψης νησιωτικού χώρου, της Κρήτης, με **αερομεταφερόμενες δυνάμεις**. Αντίστροφα προς την προέλαση των Γερμανών στον ελληνικό χώρο έσπευδαν να αποχωρήσουν από αυτόν οι Βρετανοί (εκστρατευτικό σώμα που είχε προωθηθεί ως την κοιλάδα των Τεμπών για ενίσχυση της ελληνικής άμυνας). Η ελληνική Κυβέρνηση επίσης ετοιμαζόταν να εγκαταλείψει τη χώρα. Και, φυσικά, ταυτόχρονα με τους Γερμανούς προέλαυναν οι σύμμαχοί τους: οι Ιταλοί (από την Αλβανία) και οι Βούλγαροι από τη χώρα τους προς την Ελλάδα. Οι Δυνάμεις του Άξονα Βερολίνου - Ρώμης και συμμάχων μπορούσαν να προωθηθούν και προς τη Βόρεια Αφρική. Για τη Βόρεια Ελλάδα άρχιζε η περίοδος **Τριπλής Κατοχής**. (Η συνέχεια στο κεφάλαιο: «Εμπλοκή της χώρας μας στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο»).

Στ΄. Επιχειρήσεις Ιταλών και Γερμανών στη Βόρεια Αφρική (ειδικότερα στη Λιβύη)

Ανάλογη προς την αποτυχία των Ιταλών στη χώρα μας είχαν οι στρατηγοί του Μουσολίνι και στη Β. Αφρική, ειδικότερα στη Λιβύη. Εκεί ο στόχος τους ήταν να προελάσουν ανατολικά, προς την Αίγυπτο, και να πλήξουν τα βρετανικά συμφέροντα καταλαμβάνοντας το Σουέζ, διώρυγα ελέγχου των κινήσεων προς τον Ινδικό Ωκεανό. Για ενίσχυση των συμμάχων του ο Χίτλερ έστειλε και εκεί ένα εκστρατευτικό σώμα, γνωστό στην ιστορία του πολέμου ως «**Afrika Corp**», με διοικητή το στρατηγό **Ρόμελ**. **Την προέλαση των Ιταλογερμανών από Λιβύη προς Αίγυπτο** προσπάθησαν τελικά και πέτυχαν να ανακόψουν οι Βρετανοί έχοντας συγκροτήσει εκεί ειδικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής (ΣΜΑ) με διοικητή αρχικά τον Wavell και αργότερα τον Montgomery. Η κρίσιμη μάχη ανάμεσα στις αντίπαλες δυνάμεις έλαβε χώρα στο **El Alamein** (23 Οκτωβρίου - 4 Νοεμβρίου 1942) με νίκη των Βρετανών και των συμμάχων τους από πολλές βρετανικές αποικίες της Ανατολής. Ανάμεσα στους άλλους που βοήθησαν ήταν και μονάδες του ελληνικού τακτικού στρατού (Πεζικού, Ναυτικού, Αεροπορίας), που είχαν φύγει προς την Αίγυπτο μετά την κατάρρευση του ελληνικού μετώπου τον Απρίλη - Μάη του 1941. (Μαζί με τον τακτικό στρατό συμπολέμησαν εθελοντικά και πολ-

λοιί Έλληνες εθελοντές και Ελληνοκύπριοι, επίσης εθελοντές)¹⁰. (Άλλες λεπτομέρειες για την ελληνική παρουσία στη Μέση Ανατολή στο επόμενο κεφάλαιο, που αναφέρεται ειδικά στην εμπλοκή της χώρας μας στον πόλεμο).

Πάντως, η ήττα των Ιταλογερμανών στο El Alamein σήμαινε και το τέλος της προσπάθειάς τους στη Βόρεια Αφρική.

Ζ'. Επιχείρηση «Barbarossa»

Η σχετικά σύντομη προέλαση των Γερμανών στη Νότια Βαλκανική (ως την Κρήτη) καθώς πραγματοποιήθηκε (ως παρέκκλιση από τα κύρια σχέδιά τους) για αποκατάσταση του γοήτρου του Μουσολίνι, συνεπαγόταν καθυστέρηση έναρξης κάποιας άλλης επιχείρησης. Συγκεκριμένα, ο Χίτλερ και το επιτελείο του από καιρό σχεδίαζαν την «**επιχείρηση Barbarossa**», ολομέτωπη επίθεση κατά της Σοβιετικής Ένωσης. Ίσως και για να παρουσιάσουν, όπως προσδοκούσαν, μια θεαματική επιτυχία, με την οποία αυτοί θα αναδεικνύονταν κυρίαρχοι στην Ευρώπη και θα είχαν εντελώς απομονωμένη την Αγγλία, που εξακολουθούσε να αντιστέκεται (συνεχιζόταν η Μάχη της Αγγλίας). Όμως η προέλαση των Γερμανών ως την Κρήτη (τέλος του Μάη 1941) τους είχε πάρει χρόνο πολύτιμο. Μόλις στις 22 Ιουνίου μπόρεσαν να ξεκινήσουν τη μοιραία γι' αυτούς επιχείρηση ενάντια στη Σοβιετική Ένωση «*με καθυστέρηση ενός μηνός*». «150 γερμανικές μεραρχίες, από τις οποίες 17 είναι μηχανοκίνητες», περνούν τα σοβιετικά σύνορα με κατεύθυνση το **Λένινγκραντ** (στο ρωσικό βορρά), τη **Μόσχα** (στο κέντρο), το **Στάλινγκραντ** νοτιότερα¹¹. Σε όλες τις κατευθύνσεις οι Γερμανοί κινούνται ακάθεκτοι προς το στόχο, αλλά τελικά αναχαιτίζονται σε όλα τα μέτωπα και από το φθινόπωρο του 1941 αντιμετωπίζουν πρόσθετη δυσκολία, που τους ακινητοποιεί και τους φθείρει. Πρόκειται για το «*στρατηγό χειμώνα*», όπως έχει χαρακτηριστεί ο σύμμαχος των αμυνομένων στην περίπτωση αυτή. Και

¹⁰ Ι.Ε.Ε., τ. ΙΕ', σσ. 411-481. Επίσης, Βασ. Νεφελούδη, **Η Εθνική Αντίσταση των Ελλήνων στη Μέση Ανατολή** (2 τόμοι) και Γιάννη Ταμβακλή, **Οδοιπορικό στη Μέση Ανατολή, 1941-45**. (Ο συγγραφέας ήταν νεαρός μαθηματικός από τη Σάμο και τράβηξε προς τη Μέση Ανατολή, ως το Ελ Αλαμείν, ως εθελοντής στο πλευρό των Βρετανών. Και αφηγείται πιο αντικειμενικά από άλλους όσα έζησε). Επίσης, Κορνήλιου Χατζηκώστα, **Το ΟΧΙ της Κύπρου κατά το 1940**, Power Publishing, 2005.

¹¹ F.G.Dreyfus, Roland Marx, Raymond Poidevin, **Η Ευρώπη από το 1848 μέχρι σήμερα** (Press Universitaire de France", 1980, ελλ. μετάφρ. Τάκη Θεοδωρόπουλου - Πέτρου Παπαδόπουλου, εκδ. «Παπαζήση», 1985), σσ. 156 κ.π.. Π. Ν. Μπομπιλίφ κ.ά., **Ο Μεγάλος Πατριωτικός Πόλεμος**, εκδ. «Σύγχρονη Εποχή», 1985.

θεωρείται ιδιαίτερα δυσμενής για τους εισβολείς η καθυστέρηση έναρξης της επιχείρησής τους (22 Ιουνίου 1941), που αποδίδεται και στο ότι έχασαν πολύτιμο χρόνο, ωσότου να ολοκληρώσουν την κατάληψη της Κρήτης (τέλος του Μάη 1941) και να μεταφέρουν έπειτα τις δυνάμεις τους στο Ανατολικό Μέτωπο (με τραυματισμένο μάλιστα βαριά το σώμα αερομεταφερόμενων δυνάμεων ύστερα από τη Μάχη της Κρήτης).

Η΄. Είσοδος της Αμερικής (ΗΠΑ) στον πόλεμο

Στο μεταξύ είχε **ενταχθεί στις εμπόλεμες δυνάμεις κατά του Άξονα η Αμερική (ΗΠΑ)** με πρωτοβουλία πρόκλησης από την Ιαπωνία. Η χώρα της στρατοκρατίας είχε από χρόνια εμπλακεί σε πολέμους επεκτατικούς εις βάρος της Κίνας και άλλων περιοχών της Ανατολικής Ασίας. Όταν επικρίθηκε από την Κ.τ.Ε. για την επιθετικότητά της αποχώρησε «οργισμένη» από το διεθνή οργανισμό. Το 1935 υπέγραψε με τη Γερμανία το Anti-Comintern Pact¹² και το 1940 υπέγραψε συνθήκη συμμαχίας με τη Γερμανία και Ιταλία (**Άξονα Βερολίνου -Ρώμης - Τόκιο**). Τέλη του 1941 οι Ιάπωνες πραγματοποίησαν απρόκλητο καταστροφικό βομβαρδισμό εναντίον του αμερικανικού στόλου στο **Pearl Harbour (Λιμάνι των μαργαριταριών)**, στον Ειρηνικό Ωκεανό. Το Κογκρέσο κήρυξε τον πόλεμο στην Ιαπωνία και στις 11 Δεκεμβρίου 1941 η Γερμανία κήρυξε τον πόλεμο εναντίον των ΗΠΑ. Έτσι, ο πόλεμος γενικεύτηκε σε όλες τις ηπείρους και όλους τους ωκεανούς. Η τελευταία δύναμη που μπλέχτηκε ή προσχώρησε σ' αυτόν (οι ΗΠΑ) είχε μεγαλύτερη ευχέρεια να παράγει όπλα και να μετέχει σε αποβατικές επιχειρήσεις επιλεκτικά, χωρίς να υφίσταται επιθέσεις στο έδαφός της. Αμερικανοί και Βρετανοί πραγματοποίησαν απόβαση στη δυτική Β. Αφρική στις 8 Νοέμβρη του 1942 (λίγο μετά την ήττα του **Ρόμελ στο Ελ Αλαμείν**).

Θ΄. Ένοπλα αντιστασιακά κινήματα εναντίον των Γερμανών στις κατεχόμενες χώρες. Στρατόπεδα συγκέντρωσης στα μητροπολιτικά εδάφη της Γερμανίας

Με όλα αυτά τα γεγονότα ο πόλεμος είχε προσλάβει τη μεγαλύτερη έκτασή του και ήταν στην κρισιμότερη στιγμή του. Επιπλέον, μπήκε στην πιο άγρια φάση του τόσο στα μέτωπα που μνημονεύσαμε, όσο και στο εσωτερικό των εμπόλεμων χωρών: όπου συγκρούονταν οι επιτιθέμενοι, οι κατεχόμενοι, οι αμυνόμενοι ή αντιστεκόμενοι. Συγκεκριμένα:

¹² Κατά λέξη σημαίνει «**Σύμφωνο εναντίον της Κομμουνιστικής Διεθνούς**», την οποία (Κομμουνιστική Διεθνή Οργάνωση Εργατών) τότε φιλοξενούσε και προστάτευε η ΕΣΣΔ. Άρα, επρόκειτο για **Σύμφωνο Αντισοβιετικό**.

Στις **κατεχόμενες χώρες** αναπτύσσονταν ένοπλα **αντιστασιακά κινήματα** και βρίσκονταν σε σκληρή αντιπαράθεση προς τις δυνάμεις Κατοχής και τους όποιους συνεργάτες τους (π.χ. στην Ελλάδα,¹³ στη Γιουγκοσλαβία, στη Γαλλία, στην Αλβανία¹⁴), στα κατεχόμενα (από τους Γερμανούς) δυτικά εδάφη της ΕΣΣΔ¹⁵.

Στα **μητροπολιτικά εδάφη** της Γερμανίας και σε περιοχές που αμεσότερα ελέγχονταν από το γερμανικό στρατό (Πολωνία, Δυτική ΕΣΣΔ) αναπτύσσονται κρυφά τα πιο βάρβαρα και εγκληματικά **στρατόπεδα συγκέντρωσης** και θανάτωσης αντιπάλων, με κριτήρια φυλετικά, ιδεολογικά, κοινωνικής περιφρόνησης, π.χ. στο **Άουσβιτς**, κ.α.¹⁶ (Εκεί οδηγούνταν και βασανίζονταν όχι μόνο κάποιοι πολεμικά αντίπαλοι, αλλά, κυρίως, πολλοί άμαχοι, πολλοί φυλετικά ή κοινωνικά θεωρούμενοι -κατά τη θεωρία των Ναζι- κατώτεροι: Εβραίοι Σλάβοι, τσιγγάνοι, ομοφυλόφιλοι-ή ιδεολογικά αντίθετοι: κομμουνιστές).

Γ'. Αντιστροφή της πορείας του Β' Παγκόσμιου Πολέμου

Τα δυο πρώτα χρόνια του πολέμου εκδηλώθηκε η επιθετική / επεκτατική διάθεση και ικανότητα των δύο βασικών ετέρων του Άξονα (Γερμανίας, Ιαπωνίας) και είχαν διαμορφωθεί τα διάφορα μέτωπα. Από το φθινόπωρο όμως του 1941, δηλ. 24-26 μήνες από την έναρξη του πολέμου, άρχισαν να φαίνονται στον ορίζοντα τα όρια των δυνατοτήτων και τα συμπτώματα των αδυναμιών των εμπολέμων. Και από τις αρχές του 1942 εμφανίζονται συμπτώματα κάμψης ή αδυναμίας των Δυνάμεων του Άξονα, που γεννούν προσδοκίες νίκης των αντιπάλων. Συγκεκριμένα:

- Από τις αρχές του 1942 βρίσκουμε εκείνους που είχαν αρχίσει τον πόλεμο (Γερμανούς) όχι πλέον σε προέλαση αλλά σε ανάσχεση

¹³ Θυμίζω ενδεικτικά δυο αντιστασιακές πράξεις στον ελληνικό χώρο το φθινόπωρο του 1942: ανατίναξη των γραφείων της ΕΣΠΟ (Σεπτ. 1942) και ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοπόταμου (25/26 Νοέμβρη 1942). Λεπτομέρειες στο επόμενο κεφάλαιο: «Εμπλοκή της χώρας μας στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο».

¹⁴ S. Pollo - A. Puto, **Ιστορία της Αλβανίας από την Αρχαιότητα μέχρι σήμερα**, μετ. από τη γαλλική: Μπάμπης Ακτσόγλου, εκδ. «Εκδοτική Ομάδα», Θεσσαλονίκη, σσ. 298-318.

¹⁵ Ειδικά για την πορεία των επιχειρήσεων στα εδάφη της ΕΣΣΔ σημειώνω το βιβλίο του Π. Ν. Μπομπιλιόφ κ.ά., **Ο Μεγάλος Πατριωτικός Πόλεμος**, εκδ. «Σύγχρονη Εποχή», 1985.

¹⁶ Richard Vinen, **A History in Fragments: Europe in the Twentieth Century**, ch. 8: Genocide, pp. 240. Και ειδικό σύγγραμμα του Lawrence Rees με τον τίτλο **Άουσβιτς**, μετ. Κων. Κρίστη.

(μπροστά στη Μόσχα, στο Στάλινγκραντ, στη Β. Αφρική), ως δυνάμεις Κατοχής σε πολιορκία από Αντάρτες των κατακτημένων χωρών.

- Την άνοιξη του 1942 οι Ιάπωνες νικήθηκαν από το αμερικανικό ναυτικό και την αεροπορία σε αεροναυμαχίες στη θάλασσα των **Κοραλίων** και του **Midway** (στον Ειρηνικό Ωκεανό).

- Από το Νοέμβριο του 1942 οι Ιταλογερμανοί χάνουν την πρωτοβουλία κινήσεων στη Β. Αφρική (μετά το Ελ Αλαμείν) και το Μάη του 1943 απομακρύνονται από τη Βόρεια Αφρική. Αρχίζει πια η συρρίκνωση.

- Ήδη όμως από τις 5 Φεβρουαρίου 1943 έχουν υποστεί δεινή ήττα μπροστά στο **Στάλινγκραντ** με εκατοντάδες χιλιάδες θύματα και αιχμαλώτους (στρατιώτες του Χίτλερ). Τον Ιούλιο του 1943 αποτυγχάνουν στην τελευταία προσπάθειά τους για προέλαση οι Γερμανοί και απελευθερώνονται οι περιοχές του Κιέβου, της Σεβαστούπολης, του Σμόλενσκ. Και αρχίζει η αντεπίθεση των Σοβιετικών.

- Τον Ιούλιο του 1943¹⁷ οι Αγγλοαμερικανοί πραγματοποιούν απόβαση στη Σικελία - Ν. Ιταλία και αναγκάζουν τη βασιλική Κυβέρνηση της Ιταλίας να ζητήσει ανακωχή (3 Σεπτέμβριο 1943). Ο Μουσολίνι χάνεται από το προσκήνιο. Η Κυβέρνηση του στρατηγού Badoglio προσχωρεί στο αντίπαλο στρατόπεδο, των Αγγλοαμερικανών και Ρώσων.

- Το καλοκαίρι του 1944 οι Δυτικοί Σύμμαχοι πραγματοποίησαν - με καθυστέρηση πολλή αλλά και με επιτυχία - απόβαση στη γαλλική **Νορμανδία** (6 Ιουνίου) και στις 25 Αυγούστου έμπαιναν ελεuthερωτές στο Παρίσι.

- Παράλληλα (το καλοκαίρι του 1944) οι σοβιετικοί προελαύνουν στη Βαλκανική (ως τα ελληνικά σύνορα) και οι Γερμανοί αποσύρονται βιαστικά διαμέσου της **Γιουγκοσλαβίας**, όπου την τελική πρωτοβουλία αναλαμβάνουν οι Παρτιζάνοι (οι Γιουγκοσλάβοι αριστερής ιδεολογίας αντιστασιακοί) υπό τη ηγεσία του **Τίτο**.

- Τους πρώτους μήνες του 1945 οι Αγγλοαμερικανοί και Γάλλοι προελαύνουν μέσα στη Γερμανία από τα δυτικά, ενώ οι Σοβιετικοί από τα ανατολικά φτάνουν στα προάστια του Βερολίνου (21 Απριλίου)¹⁸. Στις 2 του Μάη περνούν την Πύλη του Βρανδεμβούργου. Και λίγες ώρες νωρίτερα ο Χίτλερ είχε αυτοκτονήσει στο υπόγειο καταφύγιό του στο Βερολίνο.

¹⁷ Burns, ό.π., σσ. 372-4.

¹⁸ Κατά τη διάρκεια του Μάρτη 1945 ο Χίτλερ φέρεται να σημειώνει σε κάποια μορφή Ημερολογίου σκέψεις πολιτικο-στρατιωτικές για τα συμβάντα κατά τον Πόλεμο 1939-45. Ουσιαστικά -αν είναι πραγματικά δικό του «στοχασμοί» - πρόκειται για μια ατελή απολογία ετοιμοθάνατου (Α. Χίτλερ, **Η Πολιτική μου Διαθήκη**, εκδ. «Απολλώνιον Φως», τ.3).

ΙΑ΄. Παράδοση των Γερμανών «άνευ όρων»

Στις 8 του Μάη του 1945 εκπρόσωποι της Ανώτατης Γερμανικής Διοίκησης υπέγραψαν **ανακωχή χωρίς όρους**. Η Ευρώπη ύστερα από περίπου 6 χρόνια πόλεμο, μετά από τεράστιες υλικές καταστροφές και με περίπου 40.000.000 νεκρούς¹⁹ ξαναμπαίνει σε ειρηνική ζωή, με νέα προβλήματα. Αλλά η Ιαπωνία εξακολουθεί πεισματικά να αντιστέκεται για ακόμη 4 μήνες. Ένα νέο όπλο, πολύ πιο καταστροφικό, χρειάστηκε για να «πειθεί» τους ιθύνοντες της ιαπωνικής στρατοκρατίας να ζητήσουν ανακωχή. Οι Αμερικανοί «αξιοποίησαν» την **ατομική βόμβα** στη Χιροσίμα και στο Ναγκασάκι (6 και 9 Αυγούστου, αντίστοιχα). Στις 14 Αυγούστου η Κυβέρνηση του Τόκιο δέχτηκε να υπογράψει ανακωχή χωρίς όρους. Το καταστροφικό αποτέλεσμα τρόμαξε την ανθρωπότητα όλη για τα τεχνολογικά επιτεύγματά της. Πολλοί μελετητές επικρίνουν την αμερικανική ηγεσία για την απόφασή της να χρησιμοποιήσει την ατομική βόμβα σε κατοικημένες περιοχές, όπου είναι αδιανόητη πια η διάκριση των αμάχων, των παιδιών. Το σκεπτικό της ήταν ότι διαφορετικά ο πόλεμος θα συνεχιζόταν με τα συμβατικά όπλα και θα είχε αθροιστικά ανάλογες ή και περισσότερες καταστροφές. Το βέβαιο είναι ότι το νέο όπλο «άνοιξε» νέα εποχή στην ιστορία των πολέμων. Πιθανό είναι να αξιοποιήθηκε εναντίον των Ιαπώνων, για να «θαυμάσουν» την καταστροφική δύναμη της Αμερικής οι «Σύμμαχοί» της, ειδικά οι Σοβιετικοί, και να τρομάξουν. Αρχίζει η περίοδος του «**Ψυχρού Πολέμου**». Αλλά σε λίγο (το 1947) αποκάλυψαν και οι Ρώσοι ότι είχαν φτάσει και αυτοί την Τεχνολογία της «Φιλανθρωπίας» (διάσπαση του ατόμου). Έτσι άρχισε η περίοδος ειρήνης με **Ισορροπία του Τρόμου**.

ΙΒ΄. Τα στρατόπεδα συγκέντρωσης - εξόντωσης ανθρώπων, άμαχου πληθυσμού

Με την κατάρρευση του Γ΄ Ράιχ οι νικητές έφτασαν και στα διάφορα «στρατόπεδα συγκέντρωσης» και εξόντωσης ανθρώπων που κρίνονταν διώξιμοι κατά τη «φιλοσοφία»-ιδεολογία του Ναζισμού (Εβραίοι, Κομμουνιστές, Τσιγγάνοι, Πολωνοί, Ρώσοι...). Όσοι είχαν επιζήσει (πεινασμένοι, βασανισμένοι, αρρωστημένοι, μισοπεθαμένοι) απελευθερώθηκαν από τα συμμαχικά στρατεύματα και αφηγήθηκαν λεπτομέρειες της απίστευτης απανθρωπίας που είχε εκδηλωθεί εκεί από ανθρώπινα όντα, που

¹⁹ Mark Mazower, **Dark Continent: Europe's Twentieth Century**, "Penguin Book" edition, p. 215.

ενεργούσαν για λογαριασμό «πολιτισμένου» Κράτους²⁰. Τα θύματα υπολογίζονται σε εκατομμύρια: περίπου 6.000.000 Εβραίοι. 3.700.000 Ρώσοι....)²¹ Το φαινόμενο των στρατοπέδων συγκέντρωσης αποτέλεσε την κορύφωση της αγριότητας του πολέμου, κυρίως από το 1943 ως την ώρα της λύτρωσης.

Επειδή συνήθως σχετικά με το θέμα αυτό εμφανίζονται με γενικότητες ή φρικαλέες λεπτομέρειες, με τάσεις υπερβολής ή υποβάθμισης του φαινομένου, θεωρώ σκόπιμο να παραθέσω εδώ κάτι από ένα βιβλίο όπου καταγράφονται κάποια συγκεκριμένα στοιχεία διώξεων και μία παράγραφο από σχολικό βιβλίο γερμανικό (του 1962-63).

♦α΄. Από Grane Brinton - John Christopher -Robert Lee Wolff, **A History of Civilization** (1715 to the Present), fifth edition 1976, p. 769: “Racism and Political Theory (Ρατσισμός και Πολιτική θεωρία):

«Σε μια χώρα των 60.000.000 κατοίκων οι Εβραίοι ήταν περίπου 600.000, δηλ. περίπου 1%... το αντισημιτικό δόγμα του Χίτλερ απαιτούσε την εξόντωσή τους χωρίς έλεος:

- Οι Εβραίοι δεν επιτρεπόταν να έχουν δικό τους γραφείο (office) - επιχείρηση (με απόφαση του Απρίλη 1933), μολονότι έγινε προσωρινά μια εξαίρεση για Εβραίους βετεράνους (παλαιούς πολεμιστές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου στο πλευρό των Γερμανών).
- Σύμφωνα με τους «Νόμους της Νυρεμβέργης» (15 Σεπτεμβρίου 1935) Εβραίοι θεωρούνταν όποιοι είχαν και ένα παππού ή γιαγιά Εβραίο/α. Αυτά τα άτομα έχαναν τη γερμανική υπηκοότητα. Γάμος Εβραίων και μη Εβραίων απαγορευόταν ως φυλετική μίανση (racial pollution), οι Εβραίοι απαγορευόταν να κρατήσουν ως σημαιοφόροι την εθνική σημαία (τη γερμανική), δεν μπορούσαν να ασκήσουν επάγγελμα εκπαιδευτικού, ούτε να εργάζονται σε Τράπεζα, ούτε να οργανώνουν έκθεση ζωγραφικής ή συναυλίες ως μουσουργοί ή να εργάζονται σε ξενοδοχεία ή να πωλούν βιβλία...
- Κατά τη διάρκεια του πολέμου γίνονταν ιατρικά πειράματα με απίστευτη σκληρότητα και χωρίς αναμενόμενο επιστημονικό συμπέρασμα αξιόλογο πάνω σε ανθρώπινα όντα φυλετικά κατώτερα (κατά την κρίση των Γερμανών): Εβραίους, Πολωνούς, Σλάβους κ.ά.» .

²⁰ Burns, ό.π., σ. 374. F.-G. -Dreyfus κ.ά., ό.π., σσ. 165-166. Mark Mazower, **Dark Continent, Europe's Twentieth Century** pp. 178-80 (ανάλυση του φαινομένου).

²¹ Πολλές αμφισβητήσεις, που ακούγονται ή γράφονται, είναι πιθανό να έχουν κάποια βάση ως προς το μέγεθος του εγκλήματος, αλλά δεν είναι δυνατό να το διαγράψουν, νομίζω. Τα τεκμήρια που έχει καταγράψει η Ιστορία είναι αμάχητα. Σημειώνω ένα σχετικό συλλογικό βιβλίο: Grane Brinton - John Christopher - Robert Lee Wolff, **A History of Civilization** (1715 to the Present), fifth edition, 1976, p.769.

♦β'. Από βιβλίο σχολικό (δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης): Ebelin - Wolfgang Birkenfeld, **Die Reise in die Vergangenheit**, Band 4 (**Geschichte und Politik in unserer Zeit**), σ. 138-139, όπου ο λόγος για το Άουσβιτς, ένα από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης - εξόντωσης Εβραίων (στην κατεχόμενη τότε από τους Γερμανούς Πολωνία) αντιγράφουμε:

Το 1939 ζούσαν στην Ευρώπη περίπου 9.500.000 Εβραίοι. Επιβίωσαν μετά τον πόλεμο λιγότεροι από 4.000.000. Περίπου 6.000.000 ήταν τα θύματα (της πολιτικής των Ναζί - SS).

Επίλογος

Κατά τη διάρκεια του αιματηρού πολέμου (1939-45) εκδηλώθηκαν και άλλες δραστηριότητες συναφείς προς τον πόλεμο, που επρόκειτο να επηρεάσουν βαθιά τον καιρό της «ειρήνης» που ακολούθησε:

1. Οι ηγέτες των Μεγάλων Δυνάμεων -ΗΠΑ, ΕΣΣΔ, Βρετανία-πραγματοποίησαν διάφορες συναντήσεις, στην **Καζανμπλάνκα**, στο **Κεμπέκ**, στην **Τεχεράνη**, στη **Γιάλτα**, στο **Πότσδαμ**..., για να ρυθμίσουν λεπτομέρειες ή γενικές κατευθύνσεις της συνεργασίας τους και της μετά τον πόλεμο «ρύθμισης» της «κοινής» πολιτικής τους...Από όσα γνωρίζουμε σχετικά φαίνεται ότι πρωταρχικά κίνητρα - κριτήρια των συνομιλιών τους ήταν η διανομή του κόσμου σε «**σφαίρες επιρροής**» ανάμεσά τους²². Η φιλοσοφία των Πολιτισμένων για την ειρήνη του κόσμου έχει αποτυπωθεί στα Πρακτικά των Συνεδρίων²³.

2. Στις χώρες της «Κατεχόμενης» Ευρώπης τα Κινήματα Εθνικής Αντίστασης μοιραία προσέλαβαν και κοινωνικό χαρακτήρα και σε αρκετές χώρες, κυρίως της Ανατολικής Ευρώπης και της Βαλκανικής, κατέληξαν σε επικράτηση κομμουνιστικών καθεστώτων. Σε άλλες χώρες απλά ενισχύθηκαν τα κομμουνιστικά κόμματα, ώστε να μπορούν να παίξουν ενεργό ρόλο στην πολιτική ζωή μετά τον πόλεμο (π.χ. στην Ιταλία, στη Γαλλία)²⁴.

3. Γενικότερα, σε όλο τον πλανήτη **κλονίστηκε η αποικιοκρατία** και πολλοί λαοί διεκδίκησαν την απαλλαγή τους από τους λευκούς αποικιοκράτες (στην Αφρική, στην Ασία, στον Ειρηνικό Ωκεανό). Λεπτομέρειες σε επόμενο κεφάλαιο, για τον μεταπολεμικό κόσμο.

²² **Τεχεράνη, Γιάλτα, Πότσδαμ, Ντοκουμέντα**, μετάφρ από τα ρωσικά Παύλου Κούφη, έκδ. «Σύγχρονη Εποχή», 1985. Επίσης Valentin Berezhkov, **History in the Making**, Progress Publishers, Moscow, 1983.

²³ Ενδεικτικά τα τεκμήρια στο βιβλίο της προηγούμενης σημείωσης.

²⁴ Για τις εξελίξεις στην Ελλάδα λεπτομέρειες στο επόμενο κεφάλαιο: «Εμπλοκή της χώρας μας στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο», σσ. 195 κ.π..

4. Ο Πόλεμος υπήρξε δοκιμασία σκληρή, κυριότατα για την Ευρώπη, και ευκαιρία για οικονομική ανάπτυξη, κυρίως στις ΗΠΑ, σε βαθμό τέτοιο, ώστε να αποκτήσουν οικονομική επικυριαρχία στο μεταπολεμικό κόσμο.

5. Από καθαρά στρατιωτική και ιδεολογική άποψη ο Πόλεμος ενόησε την ανάδειξη της ΕΣΣΔ για δυο λόγους: γιατί υπήρξε πραγματικά πολύτιμη η συμβολή της για τη στρατιωτική συντριβή του Ναζισμού και γιατί αποτέλεσε το κέντρο ιδεολογικής ελπίδας ότι μπορεί να προσφέρει ο σοσιαλισμός μια καλύτερη λύση στα κοινωνικά προβλήματα των λαών²⁵.

6. Στην ιδιαίτερα πληγωμένη από τον Πόλεμο Ευρώπη γεννήθηκε έντονο και το αίτημα για αναζήτηση δρόμων ενότητας (οικονομικής, πολιτικής, κοινωνικής), ώστε να αποφευχθούν στο μέλλον τα συμπτώματα μικρονοϊκών συγκρούσεων. Αμέσως μετά τον Πόλεμο άρχισαν κινήσεις για Ε.Ο.Κ-Ε.Ε. (την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα που μετεξελίχθηκε σε Ευρωπαϊκή Ένωση με τη συνθήκη του Maastricht).

Για τις εξελίξεις σε όλους αυτούς τους τομείς θα προσπαθήσουμε να δώσουμε σαφή αφήγηση με τα επόμενα κεφάλαια:

- Συνθήκες ειρήνευσης και αποαποικιοποίησης.
- Ψυχρός Πόλεμος.
- Ισορροπία του τρόμου και αναζήτηση Ειρηνικής Συνύπαρξης.
- Η μεγάλη δοκιμασία του **Σοσιαλισμού**.

Αντίστοιχα υποκεφάλαια ή παραγράφους ενδεικτικές θα αφιερώσουμε βέβαια και στην Ιστορία την Ελληνική, που ήταν ιδιαίτερα περίπλοκη και πικρή, ειδικά τις πρώτες δεκαετίες μετά τη λήξη του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου (1945-74): Εμφύλιος Πόλεμος, Μακρά περίοδος έντονων ιδεολογικών αντιπαραθέσεων, Επταετία τραγικής αμάθειας και εθνικής τραγωδίας (1967-1974), που επηρέασε και την Κύπρο.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία:

1. Ι.Σ. Κολιόπουλος, **Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία**, 1789-1945, εκδ. «Βάνιας», Θεσσαλονίκη, 1999, κεφ. ΙΒ΄: «Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος».
2. Θανάσης Παπαρήγας, **Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος**, εκδ. «Σύγχρονη Εποχή», 1996, κυρίως οι σσ. 83-134.
3. E. Burns, **Ευρωπαϊκή Ιστορία**, (μετ. Τ. Δαρβέρης, εκδ. «Παρατηρητής». 1988), κεφ. 17: «Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος».

²⁵ H. Browne, **World History**, τ.2ος (1900-75), pp. 130-131. John Stevenson, **Η Ιστορία της Ευρώπης** (εκδ. «Κ. Κωστόπουλος»), σσ. 436-37.

4. F.G.Dreyfus, Roland Marx, Raymond Poidevin, (μετάφραση Τάκη Θεοδωρόπουλου - Πέτρου Παπαδόπουλου), **Η Ευρώπη από το 1848 μέχρι σήμερα**, (τ. 6^{ος}, σσ. 150 κ.π.).
5. Π. Ν. Μπομπιλιόφ κ.ά., **Ο Μεγάλος Πατριωτικός Πόλεμος**, εκδ. «Σύγχρονη Εποχή», 1985.
6. Richard Vinen, **A History in Fragments: Europe in the Twentieth Century**, ch. 7: “The Second World War in Europe”, pp. 221-255.
7. Mark Mazower, **Dark Continent: Europe's Twentieth Century**, “Penguin Book” edition, ch. 7: “A Brutal Peace”, pp. 215-252.
8. Ιωάννης Καταπόδης, **Τέσσερις αιώνες διπλωματικής δραστηριότητας (1648-1959)**, Αθήνα 1996, σσ. 743-789.
9. Σταύρου Ζορμπαλά, **Η αλήθεια για το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο: η συμβολή της Σοβιετικής Ένωσης και οι διαστρευλωτές της Ιστορίας**, 4^η έκδοση, «Σύγχρονη Εποχή», 1984.

Δ΄.3. Η ΕΜΠΛΟΚΗ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΜΑΣ ΣΤΟ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ (1939-45) ΚΑΙ Η ΕΘΝΙΚΗ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΩΣ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΠΕΕΑ (10-3-1943)

Προοίμιο

Με τον όρο **εμπλοκή** εννοούμε ότι η χώρα μας δεν τον επιδίωξε, αλλά «μπλέχτηκε» σ' αυτόν από πρωτοβουλίες άλλων (Ιταλίας, Γερμανίας, Γαλλίας, Βρετανίας, Βουλγαρίας, η οποία συμμάχησε με τη Γερμανία).

Για την **εμπλοκή** αυτή και τη συμμετοχή πια στον πόλεμο αυτό (από το 1940 ως το 1944) γίνεται λόγος στις ενότητες που ακολουθούν:

Α΄. Διπλωματικές ζυμώσεις (προς τον Πόλεμο).

Β΄. Ιταλική επίθεση εναντίον της χώρας μας διαμέσου Αλβανίας (1940-41).

Γ΄. Γερμανική εισβολή με συμμαχία της Βουλγαρίας (από Απρίλη 1941 ως Οκτώβρη 1944).

Δ΄. Έκφραση της Εθνικής Αντίστασης των Ελλήνων: Αντιστασιακές Οργανώσεις, Ιδεολογική και ένοπλη Αντίσταση των Ελλήνων κατά των εισβολέων (1941-44).

Ε΄. Μερικά δείγματα / περιστατικά οργανωμένης μαζικής Αντίστασης.

Α΄. Διπλωματικές ζυμώσεις (συμπάθειας ή αποστροφής) των δυνάμεων που όδευσαν προς τον Πόλεμο για τα συμφέροντά τους

Οφείλουμε να διευκρινίζουμε: Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος άρχισε το 1939 με την εισβολή των Γερμανών του Χίτλερ στην Πολωνία. Αλυσιδωτά έμπαιναν σε εμπόλεμη κατάσταση: χώρες που είχαν υποσχεθεί συμπαράσταση στην Πολωνία, χώρες που όφειλαν να είχαν συμπήξει αντιναζιστική συμμαχία και δεν το έπραξαν έγκαιρα (π.χ. Αγγλία, Γαλλία)¹, χώρες που απειλούνταν από τον Άξονα Γερμανίας – Ιταλίας – Ια-

¹ Είχαν γίνει προσπάθειες κυρίως από σοβιετική πλευρά για τη δημιουργία αντιναζιστικού μετώπου (Αγγλία, Γαλλία, ΕΣΣΔ) με την προσδοκία ότι η Γερμανία του Χίτλερ δε θα επιχειρούσε πόλεμο, καθώς θα ήταν κυκλωμένη από τις τρεις μεγάλες δυνάμεις της εποχής (Αγγλία, Γαλλία, ΕΣΣΔ). Φαίνεται ότι οι δυο πρώτες δυνάμεις προτιμούσαν να στρέψουν τον Χίτλερ κατά της ΕΣΣΔ και έτσι να απαλλαγούν και από τις δυο ανεπιθύμητες (γι' αυτούς) Δυνάμεις (Χιτλερισμό – Σοβιετισμό). Δεν πέτυχαν σ' αυτή την προσδοκία με τη **Συμφωνία του Μονάχου** (1938) και τελικά δέχτηκαν τον Χίτλερ πρώτα στη Δύση (Γαλλία, Βέλγιο, Πολωνία, Νορβηγία, Αγγλία το Σεπτέμβριο του 1939-1945), για να υπηρεθήσει τους δικούς του σκοπούς, όπως τους «αξιολογούσε».

πωνίας ή δέχονταν επίθεση από αυτές τις χώρες ή τους συμμάχους τους (π.χ. οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, όταν δέχτηκαν επίθεση από τους Ιάπωνες στο Pearl Harbour).

Η χώρα μας ένιωθε να απειλείται άμεσα από την Ιταλία του Μουσολίνι, όταν οι Ιταλοί κατέλαβαν την Αλβανία (αρχές του Απρίλη του 1939), με προθέσεις προφανώς επεκτατικές προς την υπόλοιπη Βαλκανική. Η ελληνική Κυβέρνηση ακολουθούσε **τακτική μη πρόκλησης**²: είχε πολύ καλές σχέσεις με τη Γερμανία, που τη θαύμαζαν αρκετοί Έλληνες, οι οποίοι είχαν σπουδάσει εκεί (π.χ. ο Ι. Μεταξάς). Το καθεστώς Μεταξά (1936-41) ήταν περίπου αντίγραφο της Ιταλίας του Μουσολίνι, φασιστικό. Επιπλέον, ο βασιλιάς Γεώργιος Β΄ ήταν γνωστός ως εκφραστής αγγλόφιλης πολιτικής, την οποία είχε αποδεχτεί και ο Μεταξάς, ίσως ως προϋπόθεση για να επιλεγεί πρωθυπουργός της χώρας από το Γεώργιο Β΄ την άνοιξη του 1936.

Τελικά, η χώρα μας «μπλέχτηκε» στον πόλεμο, όταν τη νύχτα της 27^{ης} προς 28^η Οκτωβρίου 1940 ο Ιταλός Πρεσβευτής επισκέφτηκε το Μεταξά στο σπίτι του και ζήτησε τελεσιγραφικά **ελεύθερη διακίνηση ιταλικών στρατευμάτων διαμέσου του ελληνικού εδάφους**. Η απάντηση του Μεταξά μετά την ανάγνωση του τελεσιγράφου ήταν: «**Αρα, έχουμε πόλεμο**»... Απάντηση σύμφωνη και με την αγγλόφιλη πολιτική της χώρας μας, γιατί η Αγγλία ενδιαφερόταν να εποπτεύει τον ελλαδικό χώρο, όχι να τον αφήσει στην Ιταλία.

Β΄. Ιταλική εισβολή στην Ελλάδα διαμέσου Αλβανίας. Το αλβανικό έπος του ελληνικού στρατού (λαού) το 1940-41

Τις πρωινές ώρες της 28^{ης} Οκτωβρίου 1940 ιταλικά στρατεύματα παραβίαζαν τα ελληνικά σύνορα με κατεύθυνση τη Θεσπρωτία³, τα Γιάννενα, την Πίνδο προς Γρεβενά. Γρήγορα αναχαιτίστηκαν (σε 15 μέρες) για λόγους ποικίλους:

- Η μορφολογία του εδάφους από Αλβανία προς Ελλάδα εξυπηρετούσε περισσότερο τις κινήσεις πεζοπόρων κατά συνήθεια στρατιωτικών τμημάτων παρά εποχούμενων σε αυτοκίνητα, που έπρεπε να κινούνται σε ορεινές στενωπούς και ενδεχόμενα να παγιδεύονται.

² Β. Π. Παπαδάκη, **Διπλωματική Ιστορία του Ελληνικού Πολέμου 1940-45**, σσ. 22-23.

³ Η ιταλική εξωτερική πολιτική είχε θερμό «ενδιαφέρον» για τους **Τσάμηδες** της ελληνικής Τσαμουριάς (περιοχή Θεσπρωτίας), Β. Παπαδάκη, ό.π., σσ. 33-34. Και τους παρέσυρε στο να γίνουν και να δικαστούν ως εγκληματίες πολέμου. Αλλά αυτοί φρόντισαν έγκαιρα να φύγουν στην άλλη πλευρά των συνόρων.

4.3. Η εμπλοκή της χώρας μας στο Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο (1939-45) και η Εθνική Αντίσταση ως την ίδρυση της ΠΕΕΑ (10-3-1943)

- Οι Ιταλοί στρατιώτες σε μεγάλο ποσοστό δε συμπαθούσαν το κάθεστώς Μουσολίνι, δεν ήταν πρόθυμοι να πολεμούν γι' αυτό.

Οι Έλληνες κινούνταν περισσότερο από τη διάθεση υπεράσπισης της Πατρίδας, ανεξάρτητα από το αν συμπαθούσαν ή όχι το Μεταξά ως δικτάτορα. Και η επιστολή Ζαχαριάδη⁴, που δημοσιεύτηκε στις εφημερίδες στις 2 Νοέμβρη 1940 ήταν σαφής προτροπή ακόμη και για τους πιο πικραμένους αντιμεταξικούς (τους αριστερούς) να συνεργαστούν με την Κυβέρνηση για την αναχαίτιση των εισβολέων.

Ακόμη και οι γυναίκες της Πίνδου έσπευσαν εθελοντικά να επωμιστούν τις μεταφορές στρατιωτικών εφοδίων και τροφίμων, για να βοηθήσουν τον ελληνικό στρατό στις μετακινήσεις του⁵.

Έτσι σε λίγες μέρες αναχαιτίστηκαν οι Ιταλοί και από στρατιωτική άποψη ρεζιλεύτηκαν⁶.

Γ'. Γερμανική εισβολή στην Ελλάδα διαμέσου Γιουγκοσλαβίας / Βουλγαρίας (6 Απριλίου 1941)

Για συμπαράσταση στους Ιταλούς, αλλά κυρίως για επίτευξη δικών τους στόχων στον ελλαδικό χώρο, ηπειρωτικό και νησιωτικό, οι Γερμα-

⁴ Η επιστολή Ζαχαριάδη (γραμμένη στη φυλακή, όπου τον «φρόντιζε» το καθεστώς Μεταξά) ήταν θερμή υπόδειξη προς τους αριστερούς οπαδούς του, μέλη του ΚΚΕ, να συμπράξουν ακόμα και με τη φασιστική Κυβέρνηση Μεταξά για αντιμετώπιση των εισβολέων, εφόσον επρόκειτο για υπεράσπιση της ανεξαρτησίας της πατρίδας. Και δημοσιεύτηκε η επιστολή στις εφημερίδες στις 2 Νοεμβρίου 1940, προφανώς με επίνευση της Κυβέρνησης Μεταξά.

Και πριν από την επιστολή Ζαχαριάδη οι πολιτικοί κρατούμενοι σε φυλακές (π.χ. στην Ακροναυπλία, 29 Οκτωβρίου 1940) κομμουνιστές έγραψαν **Υπομνήματα** προς τον Υπουργό Ασφαλείας και ζητούσαν να προωθηθούν ως στρατιώτες στην πρώτη γραμμή του μετώπου, για να υπερασπίσουν την Πατρίδα. Το αίτημά τους δεν έγινε δεκτό, γιατί δεν ήταν πρόθυμοι και να υπογράψουν «δήλωση μετανοίας», δηλ. αυτοεξευτελισμού.

⁵ Η «**Γυναίκα της Πίνδου**», γνωστό μνημείο στον Πεντάλοφο του Νομού Κοζάνης, σύμβολο αυτής της βοήθειας που πρόσφεραν εθελοντικά οι γυναίκες της περιοχής στον εθνικό αγώνα.

⁶ Μετά τη γελοιοποίησή του σε πρώτη φάση ο Μουσολίνι ανακοίνωσε με τη συνήθη αλαζονεία του ότι μετά την εαρινή επίθεσή του θα είναι ο νικητής. Αλλά και η εαρινή επιχείρησή του (Μάρτη του 1941) κατέληξε σε αποτυχία και πρόσθετη γελοιοποίηση. Ο «σύμμαχος» Χίτλερ για την εξυπηρέτηση των δικών του στόχων ετοίμαζε από τους χειμερινούς μήνες επίθεση προς τη νότια Βαλκανική διαμέσου Γιουγκοσλαβίας προς την Ελλάδα, όπου οι μηχανοκίνητες δυνάμεις των Γερμανών κινήθηκαν εύκολα σε πολύ βατά εδάφη (κοιλιάδα του Βαρδάρη) και πέρασαν τα ελληνικά σύνορα στις 6 Απριλίου 1941.

νοί οργάνωσαν εισβολή στην Ελλάδα από τα βόρεια σύνορά της⁷ (κυρίως από την κοιλάδα του Βαρδάρη [Αξιού]) με παράλληλη κίνηση των Βουλγάρων συμμάχων τους από τα νοτιοδυτικά σύνορα της χώρας τους. Ο ελληνικός στρατός βέβαια δεν μπορούσε πια να υπερασπίζεται τα βόρεια σύνορα της χώρας αντιμετωπίζοντας τρεις επιδρομείς (Ιταλούς από Αλβανία, Γερμανούς από Γιουγκοσλαβία, Βουλγάρους από τα νοτιοδυτικά σύνορά τους). Το Γενικό Επιτελείο Στρατού μελετούσε από καιρό την πιθανότητα σύμπτυξης των δυνάμεών του προς την περιοχή του Ολύμπου και τις διαβάσεις υποχώρησης προς Θεσσαλία⁸. Τέτοιες σκέψεις διατυπώνονταν και από την ηγεσία του βρετανικού εκστρατευτικού σώματος, που προέβλεπε τον κίνδυνο εγκλωβισμού του στο βορειοελλαδικό χώρο. Και στην περιοχή του μετώπου από Δυτική Μακεδονία ως Γιάννενα άρχισε να γίνεται λόγος και για συνθηκολόγηση.

Μέσα σε αυτή την ατμόσφαιρα ο ελληνικός στρατός, ύστερα από αγώνα άνισο επί δεκαπενθήμερο, αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τα μέτωπα του πολέμου (την Ήπειρο, τη Μακεδονία) και ο κάθε στρατιώτης «να σπεύδει υπό ιδίαν ευθύνην να εγκαταλείψει το μέτωπο και να κινηθεί προς την εστίαν του πεζός...». Οι ηγήτορές του είχαν υπογράψει με το χέρι του διοικητή της στρατιάς Ηπείρου – Μακεδονίας στρατηγού **Τσολάκογλου**, την ανακωχή με τους Γερμανούς. Οι Ναζί, με έναν ελιγμό δήθεν θαυμασμού για τους Έλληνες, έβαλαν την υπογραφή τους με το χέρι του στρατηγού Ντήτριχ στο πρωτόκολλο διάλυσης και παράδοσης του ελληνικού στρατού «υποσχόμενοι ότι δε θα υπάρξει για τους Έλληνες στρατιώτες ο πολεμικός θεσμός της αιχμαλωσίας»⁹.

Και προσθέτει στο επίμετρό του ο Τ. Βουρνάς την ακόλουθη προσωπική ερμηνεία – εκτίμηση (σ. 41): «Με την επιθυμία των Γερμανών να διαλυθεί πρόωρα ο ελληνικός στρατός συνέπιπτε και η θέληση της ηγεσίας των ενόπλων δυνάμεων να μην υπάρχουν οργανωμένα ένοπλα τμήματα μετά την καταστροφή και την κατάληψη της χώρας, που θα μπορούσαν να απειλήσουν το κατεστημένο, όπως είχε γίνει μετά τη

⁷ Παράλληλα ο Führer στις διαπραγματεύσεις του με τη γερμανόφιλη κυβέρνηση της Γιουγκοσλαβίας έκανε μια γενναία εδαφική παραχώρηση: με το τέλος του πολέμου η Γιουγκοσλαβία θα έχει **εκχώρηση ελληνικών εδαφών ως τη Θεσσαλονίκη**. Ευγενικός και γενναιόδωρος ο Führer! (Σπ. Λιναρδάτου, **Ο Πόλεμος 1940-41 και η Μάχη της Κρήτης**, σσ. 107-108).

⁸ Σπύρου Λιναρδάτου, ό.π., σσ. 89-94. Και Τάσου Βουρνά, **Πόλεμος 1940-41 – Κατοχή – Εθνική Αντίσταση**, σσ. 41-51.

⁹ Τ. Βουρνάς, ό.π., **Πόλεμος 1940-41 – Κατοχή – Εθνική Αντίσταση-Δεκεμβριανά- Βάρκιζα** σ. 41.

4.3. Η εμπλοκή της χώρας μας στο Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο (1939-45) και η Εθνική Αντίσταση ως την ίδρυση της ΠΕΕΑ (10-3-1943)

Μικρασιατική καταστροφή, όταν τα ένοπλα επιστρέφοντα τμήματα ανέτρεψαν την υπεύθυνη της καταστροφής Κυβέρνηση και το θρόνο»¹⁰.

Λίγες μέρες νωρίτερα ο Πρωθυπουργός **Κορυζής** (που είχε δεχτεί την πρωθυπουργία μετά το θάνατο του Μεταξά, τέλος του Γενάρη του 1941) αυτοκτόνησε (18 Απριλίου 1941). Ο αγγλοκίνητος βασιλιάς Γεώργιος Β΄ προσανατολισμένος στην ιδέα φυγής προς τη Μέση Ανατολή, όρκισε πρωθυπουργό τον τραπεζίτη **Εμμ. Τσουδερό** (22-4-1941) και στις 23 Απριλίου 1941 ο βασιλιάς και η σκιώδης Κυβέρνηση έφυγαν μέσω Κρήτης προς την Αίγυπτο (συναποκομίζοντας και το «εις χρυσόν απόθεμα της Τραπεζής της Ελλάδος»)¹¹. Πριν από το βασιλιά και την Κυβέρνησή του είχαν προσπαθήσει να αποσυρθούν από το βόρειο ελλαδικό χώρο προς τον ελληνικό νότο και να επιβιβαστούν σε πλοία νυχτερινές ώρες (π.χ. από Ραφήνα) και να φύγουν όσο μπορούσαν αθέατοι οι Άγγλοι προς Αίγυπτο, όπου το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής. Μερικές χιλιάδες από αυτούς δεν πρόλαβαν, αλλά φυγαδεύτηκαν αργότερα με τη φροντίδα Ελλήνων αντιστασιακών.

Η Μάχη της Κρήτης (3^ο δεκαήμερο του Μάη 1941)

Μετά την κατάληψη του ηπειρωτικού ελλαδικού χώρου κύριος στόχος για τους Γερμανούς ήταν η Κρήτη, από όπου θα μπορούσαν με την αεροπορία τους να ελέγχουν την ανατολική Μεσόγειο, στην οποία τον έλεγχο τότε είχαν οι Βρετανοί με το ναυτικό τους. Η επιχείρηση ήταν η σκληρότερη του πολέμου και με κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά πολεμικής πράξης:

- Ήταν η πρώτη και μόνη επιχείρηση με αερομεταφερόμενες δυνάμεις εισβολής, για πολύ επικίνδυνες «αεροπροσγειώσεις».
- Πρώτος στόχος τα αεροδρόμια Κρήτης στις βόρειες ακτές του νησιού (Χανιά, Ρέθυμνο, Ηράκλειο).
- Η υπεροχή των Γερμανών σε στρατιωτικά μέσα έναντι των ελληνοβρετανικών δυνάμεων που υπεράσπιζαν το νησί ήταν συντριπτική, κυρίως σε αεροπλάνα και άρματα μάχης (1907 γερμανικά, 176 βρετανικά).
- Εθελοντική αθρόα συμμετοχή αστράτευτων πολιτών για την αντιμετώπιση των εισβολέων.

¹⁰Τ. Βουρνάς, ό.π., **Πόλεμος 1940-41 – Κατοχή – Εθνική Αντίσταση-Δεκεμβριανά- Βάρκιζα** σ. 41.

¹¹ Γράφει σχετικά ο Βουρνάς (ό.π., σ. 51): Ο Γεώργιος και η σκιώδης Κυβέρνηση, **υπό αγγλική πλέον καθοδήγηση**, έφυγε για την Αίγυπτο με αγγλικό πολεμικό, ενώ ο χρυσός της Ελλάδας, **«το εις χρυσόν απόθεμα της Τραπεζής της Ελλάδος»**, τους ακολουθούσε φορτωμένος στο επίσης αγγλικό πολεμικό «Διδώ». Τι έγιναν αυτοί οι κρατικοί θησαυροί δε δόθηκε ποτέ απάντηση από τους υπεύθυνους (το βασιλιά και την Κυβέρνησή του).

- Βαριές απώλειες σε ανθρώπινο δυναμικό και πολεμικά μέσα, για τους εισβολείς κυρίως.
- Εκδικητική μανία των εισβολέων -κυρίως μετά την επικράτησή τους- εναντίον του άμαχου πληθυσμού, με το αιτιολογικό ότι «η συμμετοχή πολιτών στους αγώνες αποτελεί παραβίαση του Διεθνούς δικαίου»¹² (του πολέμου).

Σημειωτέον ότι στις 29 Μαΐου 1941 οι Γερμανοί έριξαν χιλιάδες προκηρύξεις με το εξής περιεχόμενο:

1. Όστις διαπράττει αδίκημα προς Γερμανούς αιχμαλώτους, αντιθέτως προς το «διεθνές δίκαιον», θα τιμωρηθεί αμειλίκτως...
2. Εάν λαμβάνουν χώραν τέτοιου είδους κακουργήματα πλησίον χωρίων, ταύτα θα πυρπολούνται και οι κάτοικοι θα αναλαμβάνουν τις ευθύνες. (Και, άρα, θα εισπράττουν την αντεκδίκηση των Γερμανών).
3. Επιφυλασσόμεθα να εφαρμόσωμεν και άλλα αυστηρότερα μέτρα αντεκδικήσεως¹³.

Και εκδηλώθηκαν σε τουλάχιστον 18 χωριά μέτρα αντεκδίκησης μονόπλευρης: στα Περιβόλια, στον Αλικανό, στο Μάλεμε, στον Γαλατά, στο Καστέλλι Κισσάμου, στο Βατόλακκο,.....στην **Κάνδανο**, που ισοπεδώθηκε από τους εκφραστές του «διεθνούς δικαίου» και όπου στήθηκε η ακόλουθη ιστορική επιγραφή: «Ως αντίποινον των από οπλισμένων πολιτών Ανδρών και Γυναικών εκ των όπισθεν δολοφονηθέντων Γερμανών στρατιωτών κατεστράφη η Κάνδανος». Μνημείο Δυτικού Πολιτισμού!!

Σχετικά με την αξιολόγηση του όλου εγχειρήματος (κατάκτηση της Κρήτης) ιστορικοί του Παγκοσμίου Πολέμου εκτιμούν ότι οι απώλειες των Γερμανών σε ανθρώπινες ζωές, πολεμικά μέσα και χρόνο οδήγησαν σε καθυστέρηση και υστέρηση την επόμενη επιχείρησή τους, αυτήν εναντίον της ΕΣΣΔ (22 Ιουνίου 1941). Συνέπεια: δεν πρόλαβαν να ολοκληρώσουν εκεί την προέλασή τους, γιατί τους πρόλαβε ο βαρύτατος ρωσικός χειμώνας... Έτσι άλλαξε η όλη πορεία του πολέμου: αντί για ακάθεκτη πορεία και θριαμβολογία, άρχισαν οι Γερμανοί να γεύονται τη στασιμότητα και τη φθορά και... προοπτική αρνητική.

¹² Τ. Βουρνά, ό.π.,σ. 47.

¹³ Αξιοσημείωτο ότι ο κατοχικός πρωθυπουργός Τσολάκογλου, κατ' εντολήν των αρχών Κατοχής, σε ραδιοφωνικό διάγγελμά του έλεγε: «Αγαπητοί Κρήτες, πληροφορήθην ότι η συμπεριφορά σας προς αιχμαλώτους γερμανούς δεν είναι η αρμόζουσα προς τα διεθνή νόμιμα και τον πολιτισμόν μας.....Αναλογισθήτε τας βαρείας ευθύνas που αναλαμβάνετε,..... Συμπεριφερθήτε ευγενώς. Δεν πρέπει να ξεχωρήσετε σεις ως μη σεβόμενοι τους αιχμαλώτους». (Τ.Βουρνά, ό.π., σσ. 47-48).

4.3. Η εμπλοκή της χώρας μας στο Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο (1939-45) και η Εθνική Αντίσταση ως την ίδρυση της ΠΕΕΑ (10-3-1943)

Τριπλή Κατοχή της χώρας μας και Εθνική Αντίσταση των Ελλήνων

1) **Γερμανική ζώνη Κατοχής:** η Αττική, τα νησιά του Αργοσαρωνικού, οι Κυκλάδες, οι Βόρειες Σποράδες, ζώνη εδάφους στη δυτική πλευρά του Έβρου, η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία, (το μισό του Νομού Καστοριάς, τα 2/3 του νομού Κοζάνης, το υπόλοιπο υπό ιταλική διοίκηση) και μια λωρίδα των νομών Σερρών και Πιερίας και η Κρήτη βέβαια, που είχε κοστίσει τα πιο πολλά θύματα για τους Γερμανούς¹⁴.

2) **Ιταλική ζώνη:** Τα νησιά του Ιονίου, η Πελοπόννησος, η Κεντροδυτική Στερεά, η Ήπειρος, η Θεσσαλία. Επίσης και τα Δωδεκάνησα (που οι Ιταλοί τα είχαν καταλάβει το 1911) και η Σητεία της Κρήτης.

3) **Βουλγαρική ζώνη:** Στους συμμάχους τους οι Γερμανοί εκχώρησαν εδάφη που διεκδικούσαν για προσάρτηση από τον καιρό των Βαλκανικών πολέμων (1912-13) και του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1914-1919). Συγκεκριμένα: τη Δυτική Θράκη (Ξάνθη, Κομοτηνή και λωρίδα του νομού Έβρου) και Ανατολική Μακεδονία (ανατολικά του Νέστου).

Σύμφωνα με υπολογισμούς εδαφικής έκτασης η γερμανική ζώνη Κατοχής είχε έκταση 45.118 τετρ. χιλιόμετρα, η ιταλική 74.116 τετρ. χιλιόμετρα και η βουλγαρική ζώνη 13.338 τετρ. χιλιόμετρα.

Όταν η Ιταλία κατέρρευσε, (Σεπτέμβριο 1943), η γερμανική Κατοχή επεκτάθηκε στα εδάφη που κατείχαν ως τότε οι Ιταλοί.

Στις 27 Απριλίου 1941 ο στρατιωτικός διοικητής Αθηνών Καβράκος υποδεχόταν στη λεωφόρο Κηφισίας τους Γερμανούς, για να παραδώσει το κλειδί της πόλης. Λίγες ώρες μετά γερμανικό στρατιωτικό απόσπασμα έφτασε στην Ακρόπολη για να υψώσει εκεί τη γερμανική σημαία¹⁵.

Ένα **βαρύ ολίσθημα της Κυβέρνησης Εξορίας** ήταν το ότι φεύγοντας (στις 23-4-1941) με το βασιλιά της για Κρήτη- Αίγυπτο, **παρέδωσε τους πολιτικούς κρατούμενους** (Ακροναυπλίας κ.ά.) **στους κατακτητές!!**¹⁶ Ένδειξη χειροπιαστή ότι τους αντιμετώπιζε με ιδεολογικό μίσος βαθύτατο ως αριστερούς, που το έγκλημά τους δεν ήταν κάποια παράνομη πράξη, αλλά διαφορετική κοινωνική / πολιτική ιδεολογία! Προμήνυ-

¹⁴ Στο γερμανικό Νεκροταφείο στο Μάλεμε, έξω από τα Χανιά αναγράφονται τα ονόματα 4465 γερμανών στρατιωτών, θυμάτων της γερμανικής επιδρομής στην Κρήτη.

¹⁵ Γλέζος Μαν. **Η Εθνική Αντίσταση**, σ. 176.

¹⁶ Αυτό σήμαινε ότι σε ώρες αντεκδίκησης οι κατακτητές είχαν στα χέρια τους ως υποψήφια θύματα ανθρώπους που αντικειμενικά δεν μπορούσαν να έχουν διαπράξει αντιστασιακή πράξη, αφού βρίσκονταν κλεισμένοι στις φυλακές πριν από τον πόλεμο! **Ένδειξη και αυτό του τυφλού ιδεολογικού μίσους** των ιθυνόντων της ελληνικής πολιτείας εναντίον των θυμάτων! Κάποιος υφυπουργός Ασφαλείας, υπεύθυνος για την παράδοση των φυλακισμένων στους κατάκτητές, λεγόταν Κ. Μανιαδάκης.

μα κοινωνικής αντιπαράθεσης, για την οποία οι εγκληματίες ήταν οι άνθρωποι της Κυβέρνησης Κατοχής.

Οι πολιτικοί εξορίστοι έφυγαν από τα νησιά της εξορίας μάλλον με τη συγκατάθεση ή ανοχή (στραβά μάτια) των ανδρών Χωροφυλακής, που τους είχαν υπό την εποπτεία τους στα νησιά.

Δ'. Έκφραση της Εθνικής Αντίστασης των Ελλήνων: Ιδεολογική και ένοπλη Αντίσταση των Ελλήνων κατά των εισβολέων (1941-44)

Αξιέπαινες προσωπικές περιπτώσεις αντίστασης

Έχουμε συνηθίσει, όταν αναφερόμαστε στο φαινόμενο της Εθνικής Αντίστασης, να περιορίζουμε τον έπαινό μας κυρίως στη μαζική έκφραση της αντίστασης των Ελλήνων εναντίον του κατακτητή, που είναι αναμφισβήτητα αξιέπαινη και υπήρξε για τους κατακτητές οδυνηρή δοκιμασία και για την εξέλιξη της κατάστασης πολύ σημαντική και αναμφισβήτητα προκάλεσε το διεθνή θαυμασμό για τη συντριπτική πλειονότητα του ελληνικού λαού, που έλαβε μέρος στην Αντίσταση. Αλλά κάποτε λησμονούμε παραδείγματα ηρωικής αντίστασης ατόμων, περιπτώσεις αξιέπαινες, που είναι πιθανό ότι αποτέλεσαν παράδειγμα προς μίμηση για πολλούς άλλους μετά. Μνημονεύω μερικές τέτοιες περιπτώσεις με χρονολογική σειρά:

Η **Λέλα Καραγιάννη** από το Μάη του 1941 άρχισε να οργανώνει **κρυφή φυγάδευση ανδρών του Συμμαχικού εκστρατευτικού σώματος**, οι οποίοι δεν είχαν προλάβει να φύγουν κατά την ομαδική αποχώρηση των Βρετανών. Ίδρυσε μυστική οργάνωση με την ονομασία «**Μπουμπουλίνα**» και συνέχιζε το έργο της σχεδόν σε όλη τη διάρκεια της Κατοχής, ως τη στιγμή που (ύστερα από προδοσία) τη συνέλαβαν οι Γερμανοί και την εκτέλεσαν στο Δαφνί (8 Σεπτεμβρίου 1944). Πόσες μέρες και νύχτες αγωνίας είχε ζήσει αυτή η γυναίκα!

Η **Ηλέκτρα Αποστόλου** από νεαρή ηλικία είχε ενταχθεί στο ΚΚΕ. Από τη δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου φυλακίστηκε και ως έγκυος (έπειτα μητέρα) εξορίστηκε στην Ανάφη. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής (συγκεκριμένα το 1942) δραπέτευσε και αφοσιώθηκε στην Εθνική Αντίσταση και εργάστηκε για την οργάνωση των νέων της ΕΠΟΝ. Στις 24 Ιουλίου του 1944 τη συνέλαβαν ταγματασφαλίτες και τη βασάνισαν, για να δώσει πληροφορίες για συνεργάτες της. Αρνήθηκε και τη βασάνισαν μέχρι θανάτου. Δυο μέρες αργότερα το πτώμα της βρέθηκε ριγμένο στο δρόμο με εμφανή δείγματα απάνθρωπου βασανισμού.

Μια πράξη αντίστασης της αξιοπρέπειας: Ο **Αρχιεπίσκοπος Χρυσανθος** αρνήθηκε να ευλογήσει την ορκωμοσία του πρώτου κατοχικού πρωθυπουργού, του **Τσολάκογλου**. Και φυσικά έχασε τον αρχιεπισκοπικό θρόνο του (αρχές του Μάη του 1941).

4.3. Η εμπλοκή της χώρας μας στο Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο (1939-45) και η Εθνική Αντίσταση ως την ίδρυση της ΠΕΕΑ (10-3-1943)

Και κάποιο περιστατικό **αξιοθαύμαστης αυτοθυσίας**: Όταν οι Γερμανοί ως κατακτητές μπήκαν στην Αθήνα (27 Απριλίου 1941), έσπευσαν να υψώσουν αυθημερόν τη γερμανική σημαία (Σβάστικα) στην Ακρόπολη. Έφτασε εκεί απόσπασμα στρατιωτικής μονάδας, για να αποδώσει τιμές κατά την έπαρση της σημαίας τους, αφού βέβαια πρώτα ζήτησαν ως κατακτητές από τον Έλληνα φρουρό της ελληνικής σημαίας να υποστείλει το δικό του σύμβολο ελευθερίας. Λεγόταν ο φρουρός **Κωνσταντίνος Κουκίδης**. Πήρε την ελληνική σημαία, τυλίχτηκε με αυτήν και ρίχτηκε στο κενό (από την ανατολική πλευρά της Ακρόπολης, όπου είχε συναπάντημα άμεσο με το θάνατο)¹⁷.

Αυτοθυσία του Μάθιου Πόταγα (2-5-1941): Η γερμανική Μεραρχία «Σωματοφυλακή SS Αδόλφος Χίτλερ» κινήθηκε από Γιάννενα προς Αγρίνιο, πέρασε στην Πάτρα και ένα τμήμα της κινήθηκε προς την Τρίπολη. Τα θλιβερά νέα προέτρεχαν. Ένας 17χρονος μαθητής πήρε το όπλο του πατέρα του και μια ποσότητα δυναμίτη που βρήκε στο λατομείο μαρμάρων και την τοποθέτησε στη γέφυρα Κουτρομπή, στο δημόσιο δρόμο έξω από τη Βυτίνα. Όταν η γερμανική φάλαγγα έφτασε στη γέφυρα, 2 του Μάη 1941, μεσημέρι, ο Μάθιος πετάχτηκε στη μέση του δρόμου¹⁸, ύψωσε το χέρι του και φώναξε: «Σταθείτε, δεν θα μας σκλαβώσετε. Είμαι εδώ μόνος, αλλά η Ελλάδα ολόκληρη ακολουθεί». Έκπληκτος για την τόλμη του νέου ο Διοικητής της φάλαγγας με το αυτόματο όπλο του σκότωσε τον νέο που είχε τολμήσει να αντισταθεί στους αλαζόνες επιδρομείς. Και φρόντισε οι στρατιώτες του να συνθλίψουν το κεφάλι του νέου...

Μια **πράξη αντίστασης**, που έγινε σύμβολο έμπνευσης όλων των Ελλήνων για οργάνωση μαζικής Εθνικής Αντίστασης, ήταν η γνωστή τολμηρή ενέργεια των: **Μανώλη Γλέζου και Λάκη (Απόστολου) Σάντα** την τελευταία νύχτα του Μάη του 1941. Οι δυο νεαροί φοιτητές της Α.Σ.Ο.Ε. δεν άντεχαν από τη Σχολή τους να βλέπουν να ανεμίζει η χιτλερική σημαία στην Ακρόπολη και αποφάσισαν να ανηφορίσουν αθόρυβα μέσα στο σκοτάδι της νύχτας και να υποστείλουν κρυφά το μισητό σύμβολο της Κατοχής. Πέτυχαν το σχέδιό τους, ξέσχισαν τη Σβάστικα και έριξαν τα ξεσκίδια σε μια μικρή άβατη σπηλιά στην ανατολική πλευρά του Ιερού Βράχου. Η πράξη τους, όπως ήδη προσημειώσαμε, έγινε δεκτή με ενθουσιασμό από τους Έλληνες και με οργή από τους κατακτητές. Και οι δυο πλευρές πήραν σαφές μήνυμα: για την αντιστασιακή δύ-

¹⁷ Αυτά σύμφωνα με την είδηση που κυκλοφόρησε τότε μέσα σε ατμόσφαιρα Κατοχής και Αντίστασης, Ανάστασης συνειδήσεων (Μ. Γλέζος, **Εθνική Αντίσταση**, σ. 8).

¹⁸ Τι ακριβώς είχε σχεδιάσει κανείς δε γνώριζε, ίσως είχε προετοιμάσει ανατίναξη της γέφυρας, κάτι που δεν έγινε... Μαν. Γλέζου, **Εθνική Αντίσταση** 1940-45, σσ. 338-341.

ναμή τους οι πρώτοι, για το ότι ήταν μισητοί οι δεύτεροι. Οι πρώτοι έσπευσαν να κινηθούν προς τον αντιστασιακό δρόμο με όλους τους κινδύνους του, οι δεύτεροι αποκάλυψαν περισσότερο βάρβαρη συμπεριφορά και επέσπευσαν την τελική συντριβή τους.

Κινήσεις προς Μαζική Αντίσταση

Μέσα στους θερινούς μήνες του 1941 πραγματοποιήθηκαν ποικίλες κινήσεις ιδεολογικές και οργανωτικές προσπάθειες για μαζική ένοπλη Αντίσταση στους κατακτητές, αλλά και έγιναν σκέψεις για αναζήτηση νέας πολιτειακής οργάνωσης της χώρας και ιδεολογικής αναζήτησης για κοινωνική οργάνωση με βάση τη δικαιοσύνη. Παράγοντες που συνετέλεσαν σε αυτές τις αντιστασιακές ζυμώσεις και κοινωνικοϊδεολογικές επιδιώξεις υπήρξαν οι ακόλουθοι:

- Οι πολίτες στη μεγάλη πλειοψηφία τους δεν ανέχονταν κατακτητές και οργανώνονταν για Ελευθερία.
- Όλοι είχαν πρόσφατη εμπειρία από τη βασιλομεταξική δικτατορία (με φυλακίσεις, εξορίες, λογοκρισία και άλλες βαρβαρότητες). Οι πιο πολλοί ήθελαν να λυτρωθούν από αυτά τα δεινά και να λυτρώσουν τα παιδιά τους για τα μελλοντικά βήματά τους.

Μέσα σε αυτή την ατμόσφαιρα και με τις εμπειρίες από την ελεεινή συμπεριφορά του Κράτους κατά το πρόσφατο παρελθόν άρχισε η συγκρότηση Αντιστασιακών Οργανώσεων¹⁹ για ένοπλη ομαδική αντίσταση και κοινωνικό / ιδεολογικό αναπροσανατολισμό του ελληνικού λαού. Από το καλοκαίρι του 1941 ως το 1942 διαμορφώθηκαν και άρχισαν ένοπλη αντιστασιακή δραστηριότητα οι εξής οργανώσεις: ΕΑΜ, ΕΔΕΣ, ΕΚΚΑ, ΠΕΑΝ.

Όλες είχαν κάποια σχέση ή ενθάρρυνση, ενίσχυση από πολιτικές δυνάμεις, ανεξάρτητα από την ιδεολογική γραμμή και συνέπεια που επέδειξαν. Συγκεκριμένα:

► 1 Ίδρυση του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (ΕΑΜ)

Στις 28 Σεπτέμβρη 1941 το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο απηύθυνε διάγγελμα στον ελληνικό λαό, με το οποίο γνωστοποιούσε την ίδρυσή του με τη συμμετοχή 4 πολιτικών Κομμάτων. Στο ιδρυτικό κείμενο διατυπώνονταν οι σκοποί:

.α'. Απελευθέρωση του έθνους...

.β'. Σχηματισμός προσωρινής Κυβέρνησης αμέσως μετά, με μοναδική υποχρέωση την προκήρυξη εκλογών με εκλογικό σύστημα αναλογικό για Εθνοσυνέλευση Συντακτική, ώστε ο λαός να αποφανθεί για τη μορφή του πολιτεύματος...

¹⁹ Ο Μανώλης Γλέζος καταγράφει στο βιβλίο του για την Εθνική Αντίσταση 348 οργανώσεις (κυρίως τοπικές), μερικές από αυτές ένοπλες, που ιδρύθηκαν από το 1941 ως το 1944 (τ. Β', σσ. 1019-1104).

4.3. Η εμπλοκή της χώρας μας στο Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο (1939-45) και η Εθνική Αντίσταση ως την ίδρυση της ΠΕΕΑ (10-3-1943)

..γ΄. Για την πραγματοποίηση των σκοπών αυτών το ΕΑΜ θα επιδιώκει:

- ✓ Διατήρηση ακμαίου απελευθερωτικού φρονήματος...
- ✓ Αποκάλυψη του ρόλου της Κατοχικής Κυβέρνησης των προδοτών...
- ✓ Οργάνωση των λαϊκών δυνάμεων...
- ✓ Διενέργεια εράνων για τη διεξαγωγή του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα...

Υπέγραφαν:

Για το ΚΚΕ (Κουμμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας) ο **Λευτέρης Απόστολου**,

Για το ΣΚΕ (Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδας) ο Χρήστος Χωμενίδης,

Για την ΕΛΔ (Ελληνική Λαϊκή Δημοκρατία) ο **Ηλίας Τσιριμώκος**,

Για το ΑΚΕ (Αγροτικό Κόμμα Ελλάδας) ο **Απόστολος Βογιατζής**.

Στις 10 Οκτωβρίου 1941 η Κεντρική Οργανωτική Επιτροπή του ΕΑΜ απηύθυνε Διάγγελμα προς όλο τον ελληνικό λαό:

Έλληνες, Ελληνίδες, Νέα Γενεά...

Έλληνες και Ελληνίδες, πατριώτες, Νέες και Νέοι...

Έλληνες αστοί...

Έλληνες αξιωματικοί, Υπαξιωματικοί, Έφεδροι Πολεμιστές, Ανάπηροι...

Έλληνες Ιερείς, «οδηγηθείτε από το παράδειγμα του Παπαφλέσσα».....

Έλληνες Αγρότες...

Έλληνες Μικροαστοί, Βιοτέχνες, Εργάτες, Δημόσιοι και Ιδιωτικοί Υπάλληλοι...

Εμπρός για το νέο εθνικό ξεκίνημα...

Ένας από τους κορυφαίους Έλληνες παιδαγωγούς της εποχής εκείνης και πολιτικός στοχαστής, ο **Δημήτρης Γληνός**, έγραψε τότε ένα λαμπρό μανιφέστο με τον τίτλο: **Τι είναι και τι θέλει το ΕΑΜ:**

«Μέσα στη σκληρότατη και απάνθρωπη σκλαβιά... Εχθρός είναι εκείνος που καλλιεργεί τη μοιρολατρία και την ψυχική νάρκωση....

Σκόρπιζε γύρω σου τα συνθήματα της καθημερινής πάλης.... Όλοι οι ζωντανοί άνθρωποι τούτης της γης ενταχθείτε στο **Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο**».

Στις αρχές Ιανουαρίου 1942 η περιφερειακή οργάνωση του ΚΚΕ Φθιωτιδοφωκίδας έστειλε στο Πολιτικό Γραφείο μήνυμα ότι ο γνωστός **Θανάσης Κλάρας**, γεωπόνος, πρότεινε με πολλή θέρμη και πολύ ζήλο

την άποψη ότι είναι δυνατό να οργανωθεί ένοπλος αγώνας στα ορεινά της Ανατολικής Στερεάς και ήταν προθυμότετος να βγει αντάρτης.²⁰

Με κάποιους δισταγμούς το Πολιτικό Γραφείο, επειδή ο Αθαν. Κλάρας ήταν «δηλωσίας» τον καιρό του Μεταξά, αποδέχτηκε την άποψη. Στην αποδοχή αυτή βοήθησε και το γεγονός ότι ο Θανάσης Κλάρας στις σχετικές συζητήσεις πρότεινε ή θερμά αποδέχτηκε ο σχεδιαζόμενος στρατός να ονομάζεται **ΕΛΑΣ (Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός)**. Αρχικά είχε προταθεί ως τρίτη στον τίτλο αυτό η λέξη **Επαναστατικός**. Κρίθηκε προτιμότερος ο όρος Απελευθερωτικός.

Και στις αρχές Ιουνίου 1942 ο εισηγητής της ιδέας αυτής με το αντάρτικο ψευδώνυμο **Άρης Βελουχιώτης** με μια ομάδα 12 ενόπλων ανταρτών εμφανίστηκαν στη **Δομνίτσα** της Ευρυτανίας, όπου η παρουσία τους προκάλεσε συγκινητική έκπληξη. Άκουσαν σύντομη ομιλία: «Από σήμερα οι χωρικοί αρχίζουμε επανάσταση κατά των κατακτητών, είμαστε το πρώτο τμήμα του Ελληνικού Λαϊκού Απελευθερωτικού Στρατού». Η συγκλονιστική για τους χωρικούς είδηση μεταδόθηκε αστραπιαία: «Εμφανίστηκε ένας “ταγματάρχης” του πυροβολικού...». Σείστηκε η Ευρυτανία από συγκίνηση.

Η μικρή ομάδα έκανε εμφανίσεις σε χωριά, απόπλιζε σταθμούς Χωροφυλακής, πλήθαινε καθημερινά... Δέχτηκε να προσχωρήσει στην ομάδα Βελουχιώτη μια άλλη ομάδα με επικεφαλής ένα νεαρό ανθυπίαρχο, τον **Δημ. Δημητρίου**, με το ψευδώνυμο **Νικηφόρος**. Σε ένα άλλο χωριό, τη **Δρέμισα**, απόπλισαν τη Χωροφυλακή του Δήμου Καλλιέων....

Όταν έφτασαν στην **Ταράτσα** της Γκιώνας, ένας ουλαμός Ιταλών κινήθηκε από την Άμφισσα εναντίον των ανταρτών. Η νύχτα βρήκε τους Ιταλούς στα **Ρυκά**, όπου και κοιμήθηκαν σε πρόχειρο καταυλισμό. Αλλά οι αντάρτες πληροφορούνταν (από χωρικούς) την κίνηση των Ιταλών και οργάνωσαν αιφνιδιαστική επίθεση. Οι πιο πολλοί Ιταλοί σκοτώθηκαν, 12 στρατιώτες και ένας ανθυπολοχαγός παραδόθηκαν. Και φορτωμένοι τα όπλα τους και τα όπλα των νεκρών συμπατριωτών τους οδηγήθηκαν στην **Ταράτσα** της Γκιώνας, όπου είχαν οδηγηθεί (με την υπόσχεση απελευθέρωσής τους) και οι Χωροφύλακες από τη Δρέμισα. Έτσι έγιναν οι χωροφύλακες αυτόπτες μάρτυρες και μετέδωσαν με θαυμασμό την είδηση.

Η είδηση της νίκης των ανταρτών στα **Ρυκά** τράνταξε τη Ρούμελη. Ένας από τους ηγέτες του ΕΔΕΣ, ο γιατρός Στυλιανός Χούτας, έχει σημειώσει:

²⁰ Τάσος Βουρνάς, ό.π., σσ. 82-106.

4.3. Η εμπλοκή της χώρας μας στο Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο (1939-45) και η Εθνική Αντίσταση ως την ίδρυση της ΠΕΕΑ (10-3-1943)

«Οι κάτοικοι των ορεινών εκείνων περιοχώνέσπευδαν να ταχθούν υπό την σημαία των ανταρτών παρέχοντας και πάσαν υλικήν και ηθικήν ενίσχυσιν».

Η λαϊκή μούσα έσπευσε να μελοποιήσει τον ενθουσιασμό για την επιτυχία των ανταρτών:

*Λαμποκοπούν χρυσά σπαθιά
πέφτουν ντουφέκια ανάρια
Ο Άρης κάνει πόλεμο
με αντάρτες παλληκάρια....*

Για την ατμόσφαιρα που ανέπνεαν τότε, ιδιαίτερα στα ορεινά χωριά, αντιγράφω λίγες γραμμές από το βιβλίο ενός πολύ αυστηρού κριτή, επικριτή του ΕΑΜ – ΕΛΑΣ:²¹

«ΟΙ ΑΝΤΑΡΤΕΣ.

*Μέσα στο φοβερό κόσμο της σκλαβιάς, τις συλλήψεις, την τρομοκρατία, τις κλούβες, τις εκτελέσεις, την πείνα, τα πικρά δάκρυα, τους ασταμάτητους αναστεναγμούς, π' ανέβαινε από τα μύχια της υπόδουλης ψυχής ο πλημμυρισμένος πόνος, οι νέοι Έλληνες που 'χαν πολεμήσει στ' Αλβανικά βουνά, τα Μακεδονικά οχυρά, την Κρήτη, τις θάλασσες, έτρεξαν με τη δική τους θέληση να πάρουν μέρος στον αγώνα κατά των τυράννων. **Ανέβηκαν πάνω στα βουνά για να μιλάνε λεύτερα τον λόγο τον αντρίκειο**, τον αυθόρμητο, τον περήφανο, τον Ελληνικό. Να μιλάνε χωρίς αξιώσεις, αλλά ζωντανά, καυτά και με ειλικρίνεια. Κι ήταν τα νειάτα τούτα που αρματώθηκαν μέσα στην σκλαβιά τα φαράγγια, όλοι οι ατίθασοι, οι τραχείς, οι περήφανοι, που 'χαν το χάρισμα της ειλικρίνειας με τη μοσκοβολιά της αλήθειας, με τη μοσκοβολιά που 'χει κάθε ωραίο, κάθε πηγαίο ανάβλυσμα. Ήταν κείνοι που 'χαν μέσα τους το νόημα της ζωής αγκαλιασμένο με τη λευτεριά, γι' αυτό πήδηξαν μέσα στη φωτιά, τον κάθε κίνδυνο, μ' αυτές τις ευγενικές προθέσεις, για να κατατροπώσουν τον τύραννο και να τον αναγκάσουν να ξεκουμπιστεί από τον τόπο μας».....*

*..... «Όλοι κάνουν το χρέος τους προς την πατρίδα, έχοντας μεταλάβει από κείνο τον ενθουσιασμό τον ιερό που 'φτιανε το όραμα της λευτεριάς. Και κει που 'φτιάξαν τα λημέρια των παλικαριών, τον ήχο και το άρωμα του καριοφιλιού, άκουσαν γεμάτοι **λαχτάρα για ένα καλύτερο μέλλον, με ανεπτυγμένο το αίσθημα της δικαιοσύνης**. Έτσι φτιάχτηκαν τα λεύτερα τμήματα του ΕΛΑΣ, για να χτυπήσουν τον ξένο κατακτητή τύραννο, να γκρεμίσουν την αδικία και την εκμετάλλευση»²².*

²¹ Ο ΕΛΑΣ ήταν το στρατιωτικό ανάπτυγμα του ΕΑΜ (από το Φεβρουάριο του 1942). Αργότερα (το 1943) ιδρύθηκε ειδική οργάνωση για τους Νέους, η ΕΠΟΝ.

²² Γιάννη Μπαλαφούτα, 1943-44: Από τον Προμαχώνα της Στιμάγκας, Αθήνα 1981, σ. 38.

► 2.Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος (ΕΔΕΣ)

Στις 9 του Σεπτεμβρίου 1941 ο «βενιζελογενής» συνταγματάρχης **Ναπολέον Ζέρβας**, απότακτος του 1935, μαζί με δυο ομοϊδεάτες του ίδρυσε τον Εθνικό Δημοκρατικό Ελληνικό Σύνδεσμο (ΕΔΕΣ) με δυο βασικούς στόχους, που καταγράφονται στο Καταστατικό του Συνδέσμου:

- Να εγκαθιδρύσει στην Ελλάδα πολίτευμα Δημοκρατικό με σοσιαλιστικό προσανατολισμό,
- Να αποκαλύψει με κάθε τρόπο την προδοσία του αυτοεξόριστου (φυγάδα) βασιλιά Γεωργίου και των συνεργατών του.

Και κήρυξε αρχηγό του Συνδέσμου το στρατηγό **Ν. Πλαστήρα**, που ζούσε στη Γαλλία μετά το αποτυχημένο κίνημα του 1935. Κατά την πορεία του αντιστασιακού αγώνα οι σκοποί αυτοί υποχώρησαν, ίσως υπό την πίεση Βρετανών Liaison Officers (αξιωματικών συνδέσμων), που κυκλοφορούσαν στα ελληνικά βουνά ως «σύνδεσμοι», (Liaison Officers), με το Βρετανικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής (ΣΜΑ)²³.

Για το θέμα προώθησης του Ζέρβα στην ηγεσία νεοσύστατου Αντιστασιακού Συνδέσμου (του ΕΔΕΣ) το 1942 πιθανότερη νομίζω την ακόλουθη εκδοχή: Ο Ναπολέων Ζέρβας προωθήθηκε για την ηγεσία του ΕΔΕΣ (Εθνικός Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδος), όταν το αντάρτικο του ΕΛΑΣ έκανε τα πρώτα του βήματα στη Ρούμελη υπό την ηγεσία του Άρη Βελουχιώτη και με μικρές ομάδες περιήρχετο την ύπαιθρον τιμώντας το **δωσίλογισμό**²⁴ και ανυψώνοντας το ηθικό του λαού της υπαίθρου. Το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής (δηλαδή η Βρετανική ηγεσία) ζήτησε από την υπό τον έλεγχό του οργάνωση **Προμηθεύς II** να ανιχνεύσει το έδαφος κατά πόσο θα ήταν δυνατό να σχηματισθούν στην ύπαιθρο ένοπλες αντάρτικες ομάδες, που θα αναλάμβαναν πολεμική δράση εναντίον του κατακτητή...»²⁵. Κίνητρο φαίνεται ότι ήταν να επιτύχουν τους στόχους (με κάθε δυνατή παρενόχληση των κατοχικών δυνάμεων) αλλά και να αφαιρέσουν την πρωτοβουλία από την πολιτική οργάνωση της Αριστεράς²⁶.

Ύστερα από ανίχνευση / αναζήτηση υπονήφιου αρχηγού για τον ΕΔΕΣ (που την έκανε η οργάνωση **Προμηθεύς II**) έγινε δεκτή η πρόταση για προώθηση του Ναπολέοντα Ζέρβα, απόστρατου συνταγματάρχη (απότακτου ύστερα από το κίνημα του Πλαστήρα κατά το 1935). Και

²³ Εκδοτικής Αθηνών, **Ι.Ε.Ε.**, τ. ΙΣΤ', σσ. 17-18.

²⁴ **Δωσίλογοι** ονομάστηκαν όσοι επισημάνθηκαν ότι έκαναν ενέργειες εις βάρος της ελληνικής κοινωνίας, π.χ. συνεργάστηκαν με τους κατακτητές, και καλούνταν να «δώσουν λόγο».

²⁵ Τ. Βουρνάς, ό.π., σ.116.

²⁶ Όσο προσεκτικοί κι αν ήταν οι διαφωτιστές του ΕΑΜ, είναι σαφές από όσα προσημειώσαμε, ότι έκαναν συχνά πυκνά λόγο για **κοινωνική δικαιοσύνη και απαλλαγή του λαού από την εκμετάλλευση των αφεντάδων**.

4.3. Η εμπλοκή της χώρας μας στο Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο (1939-45) και η Εθνική Αντίσταση ως την ίδρυση της ΠΕΕΑ (10-3-1943)

άρχισαν οι Βρετανοί αμέσως τη χρηματοδότησή του, με την προσδοκία γρήγορης εξόδου του Ζέρβα στα βουνά για τη συγκρότηση αντάρτικου. Ακολούθησε ενημέρωση από τον «Προμηθέα Π» προς το βρετανικό ΣΜΑ (Στρατηγείο Μέσης Ανατολής), από όπου το σχετικό μήνυμα της 8^{ης} Μαρτίου 1942:

«Είμεθα ενθουσιασμένοι από τας ενεργείας σας. Διαβιβάσετε συ-
νταγματάρχην Ζέρβαν προσωπικόν χαιρετισμόν στρατηγού Ουϊλσον»²⁷.

Αλλά ο Ζέρβας καθυστέρουσε να βγει στο βουνό, ώσπου διαβιβά-
στηκε από τους χρηματοδότες του ότι δεν μπορούν άλλο να περιμένουν.
Και ήταν πρόθυμοι να στείλουν **νέα οικονομική ενίσχυση** για τις πρώτες
δαπάνες και αργότερα να στείλουν ενισχύσεις με αεροπορικές ρίψεις ε-
φοδίων. Ενθουσιασμένος ο Ζέρβας απάντησε ότι αρχές του Μάη θα έ-
βγαινε στο βουνό. Πρόσθεσε μάλιστα: «Προσβλέπω ανάγκην παρουσίας
μου μεταξύ των ανδρών μου, απεφάσισα, λοιπόν, να εξέλθω από αρχής
μετ'αυτών».

Και είχε επιλέξει την περιοχή Βάλτου (ορεινό συγκρότημα βορειοα-
νατολικά της οδού μεταξύ Αμφιλοχίας – Άρτας). Ο ίδιος εξηγεί γιατί σε
κείνη την περιοχή:

«Λόγοι προ παντός στρατηγικοί με είχαν ωθήσει εις την προτίμησιν
αυτήν. Κυρία δύναμις Κατοχής εις την Ελλάδα ήταν τότε οι Ιταλοί. Η
σημαντικώτερα χερσαία αρτηρία επικοινωνίας των ιταλικών στρατευμά-
των με την Ιταλία...ήτο η αμαξιτή οδός, η οποία διασχίζει την Αιτωλο-
ακαρνανίαν... από τα βουνά του Βάλτου και το Μακρυνόρος (μεταξύ
Αγρινίου και Άρτης)...Εις ώραν κρίσιμον μία δύναμις...θα μπορούσε
να απομονώσει την Ήπειρον από την υπόλοιπον Ελλάδα»²⁸.

Τελικά, στις 28 Ιουλίου ο Ζέρβας ανήγγειλε τη συγκρότηση Εθνικών
Ομάδων Ελλήνων Ανταρτών (ΕΟΕΑ) ως ένοπλο τμήμα του ΕΔΕΣ. Η
δράση των ΕΟΕΑ του ΕΔΕΣ απλώθηκε κυρίως στην Ήπειρο. Για την
πολεμική δραστηριότητά του θα παρουσιάσουμε κάποια περιστατικά πα-
ρακάτω.

► 3. Πανελλήνια Ένωση Αγωνιζομένων Νέων (ΠΕΑΝ)

Η Πανελλήνια Ένωση Αγωνιζομένων Νέων ΠΕΑΝ δεν ήταν ή δεν
πρόλαβε να είναι οργάνωση μαζική, όπως οι δυο προηγούμενες· συγκρο-
τήθηκε από νέους, που μερικοί ήταν άτομα με πολιτικό προσανατολισμό
προς τον νέο τότε πολιτικό **Παναγιώτη Κανελλόπουλο**²⁹ (ιδρυτή Εθνι-
κού Ενωτικού Κόμματος).

²⁷ Τ. Βουρνάς, ό.π., σ.117.

²⁸ Το απόσπασμα αυτό έχει αντιγραφεί από τον Τ. Βουρνά, ό.π., σ. 119, με πα-
ραπομπή σε συνέντευξη του Ζέρβα στην εφημερίδα «Ακρόπολις» (22-11-1949)

²⁹ Από αγόρευση του Παν. Κανελλόπουλου στη Βουλή 17 Αυγούστου 1982: ...
«Τον Ιούνιο του 1941 με πρόταση και πρωτοβουλία του φίλου μου και εθνο-
μάρτυρα **Κων. Περρίκου** είχα ιδρύσει την οργάνωση ΠΕΑΝ».

Ως αντιστασιακή ομάδα πρέσβευαν ως κύριο στόχο τη διάπραξη ενεργειών υπονόμευσης του κατοχικού καθεστώτος, με την προοπτική και προσδοκία ότι έτσι δημιουργούν ευνοϊκές προϋποθέσεις για τη μεταπολεμική ελληνική δημοκρατική κοινωνία. Ο πρόεδρος **Κώστας Περρίκος** ήταν απότακτος αξιωματικός της Αεροπορίας.

Παρά τον περιορισμένο αριθμό μελών και την έλλειψη πείρας η ΠΕΑΝ πέτυχε δυο χτυπήματα εναντίον των «εκμαυλιστών συνειδήσεων» και πρόθυμων ιδεολογικά για συνεργασία με τον κατακτητή: κατά της δωσίλογης³⁰ οργάνωσης **ΟΕΔΕ** (Οργάνωσης Εθνικών Δυνάμεων Ελλάδος) και, λίγες βδομάδες μετά, εναντίον της **ΕΣΠΟ** (Εθνικής Σοσιαλιστικής Πατριωτικής Οργάνωσης), που φιλοδοξούσε να συγκροτήσει «Ελληνική Λεγεώνα», για να συμπολεμήσει με τους Γερμανούς εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης.³¹

Συγκεκριμένα: στις 20 Σεπτεμβρίου 1942 οι πιο τολμηροί της ΠΕΑΝ πέτυχαν να ανατινάξουν το κτήριο όπου στεγαζόταν η Λέσχη της ΕΣΠΟ (αρχή της οδού Πατησίων, κοντά στην Ομόνοια). Από την έκρηξη κατέρρευσε η οικοδομή και σκοτώθηκαν δεκάδες Γερμανοί αξιωματικοί, που βρίσκονταν στη Λέσχη, και μέλη της ΕΣΠΟ. Ήταν η πιο αιματηρή προειδοποίηση για τους Γερμανούς και τους ομοϊδεάτες ή συνεργάτες τους για το μέλλον που τους περίμενε, ανεξάρτητα από το γεγονός ότι μετά από προδοσία όλα τα μέλη της ομάδας της ΠΕΑΝ (και ο Περρίκος μαζί) πιάστηκαν από τους Γερμανούς και εκτελέστηκαν (ανάμεσά τους και μια γυναίκα που είχε μεταφέρει την εκρηκτική ύλη για την ανατίναξη, η **Ιουλία Μπίμπα**).

► 4.Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση (ΕΚΚΑ)

Ιδρύθηκε το Νοέμβριο του 1942 από πρόσωπα του Κεντρώου χώρου, όπως ο **Γ. Καρτάλης**, νέος πολιτικός προερχόμενος από το Λαϊκό Κόμμα, και ο συνταγματάρχης **Δημ. Ψαρρός**, που αναζητούσε δρόμο προς οργάνωση αντάρτικης ομάδας από το 1941. Είναι προφανές από την ονομασία της ΕΚΚΑ ότι είχαν πολιτικές βλέψεις μάλλον προς **κοινωνισμό (σοσιαλισμό)**. Αλλά η οργάνωση αυτή αντιμετώπιζε κριτική και από δεξιά πλευρά, που χαρακτήριζαν την ΕΚΚΑ ημικομμουνιστική, και από αριστερά, που τη θεωρούσαν ψευδεπίγραφη, αφού δεν προσχωρούσε στο ΕΑΜ. Αλλά και στο εσωτερικό της αντιστασιακής αυτής κίνησης

³⁰ Εκδοτικής Αθηνών, **Ι.Ε.Ε.**, τ. ΙΣΤ', σσ. 18-19. Μαν. Γλέζου, **Εθνική Αντίσταση**, τόμος Α', σσ. 391, 432-3, 500-501, 517-18.

³¹ Θυμίζουμε ότι η γερμανική επίθεση κατά της ΕΣΣΔ (22 Ιουνίου 1941) απασχόλησε περί τις 150 μεραρχίες του γερμανικού στρατού και μετά από μικρό διάστημα ραγδαίας προέλασης βάλτωσε σε αχανή πεδιάδα λόγω του σκληρού ρωσικού χειμώνα. Οι Γερμανοί χρειάζονταν ενισχύσεις με στρατολόγηση από τις κατεχόμενες χώρες ή προσέλκυση «εθελοντών».

4.3. Η εμπλοκή της χώρας μας στο Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο (1939-45) και η Εθνική Αντίσταση ως την ίδρυση της ΠΕΕΑ (10-3-1943)

φαίνεται ότι δεν υπήρχε ομοφωνία. Και πέρασαν μήνες, ώσπου να συνταχτεί Καταστατικό με σύνθημα – στόχους:

- Ολοκληρωμένη Λαοκρατούμενη Δημοκρατία (αριστερή απόχρωση),
- Κοινωνικοποίηση των βασικών στοιχείων της Οικονομίας (που θα ελέγχονταν από τον εργαζόμενο λαό),
- Διαγραφή χρεών (κυριότατα των φτωχών γεωργών),
- Καθορισμό ανώτατων ορίων ιδιωτικής περιουσίας, (εφημ. «Απελευθέρωσις» της 1-4-1943)³².

Τρεις μέρες μετά τη δημοσίευση του Καταστατικού (20 Απριλίου 1943) ο στρατιωτικός ηγέτης της ΕΚΚΑ **Δημ. Ψαρρός** ίδρυσε το 5/42 Σύνταγμα Ευζώνων στην περιοχή Παρνασσίδας, όπου ήδη υπήρχαν αντάρτικες ομάδες του ΕΛΑΣ, οι οποίες μέσα σε 40 μέρες (13 Μαΐου και 23 Ιουνίου 1943) διέλυσαν το 5/42 Σύνταγμα Ευζώνων του Ψαρρού³³. Η νέα προσπάθεια του Ψαρρού για επανίδρυση του 5/42 κατέληξε σε νέα σύγκρουση με τον ΕΛΑΣ και στο μοιραίο τέλος της ζωής αυτού του αγωνιστή (άνοιξη του 1944). Αδυνατώ να κάνω λόγο για σκόπιμη ή τυχαία ενέργεια εκείνου που δολοφόνησε τον Ψαρρό. Πάντως, το περιστατικό αυτό το εκμεταλλεύτηκαν οι αντίπαλοι του ΕΛΑΣ στο **Συνέδριο του Λιβάνου** (Μάη του 1944)³⁴, όπου έφτασε η θλιβερή είδηση, ώστε οι αντιπρόσωποι του ΕΛΑΣ (ΕΑΜ) να γίνουν στόχος θλιβερών επικρίσεων, από άλλους και από τον Πρόεδρο της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας. (Μια ειδική εκδοχή για τη δολοφονία του Ψαρρού έχουμε εντάξει παρακάτω στο Παράρτημα της ενότητας: Τα Δεκεμβριανά, σσ. 255-256).

Μια άλλη μορφή της Εθνικής Αντίστασης

Μια άλλη μορφή της Εθνικής Αντίστασης που εκδηλώθηκε αμέσως μετά την κατάληψη της χώρας μας (και ειδικά της Κρήτης) ήταν η φυγή χιλιάδων Ελλήνων προς τη **Μέση Ανατολή**, προς το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής (ΣΜΑ) των Βρετανών στην Αίγυπτο, για να βοηθήσουν τον αγώνα κατά των Ιταλών και Γερμανών³⁵. Είναι έκφραση έντονης Αντίστασης εναντίον των Κατοχικών Δυνάμεων του ελληνικού χώρου.

Και αναμφίβολα **η Αντίσταση είχε και ιδεολογικά κίνητρα**: αντίθεση προς το φασισμό των Ιταλών και το ναζισμό των Γερμανών, επειδή

³² Εκδοτικής Αθηνών, **Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (Ι.Ε.Ε.)**, τόμος ΙΣΤ΄, σ. 19, της οποίας ο συντάκτης παραπέμπει στο έργο του Hagen Fleisher, Α΄ τόμο, σσ. 384 κ.π. και 414 κ.π..

³³ Οι πληροφορίες αυτές προέρχονται από την προηγούμενη παραπομπή.

³⁴ Αναλυτικά στοιχεία στο κεφ. Δ΄.4, Από την ίδρυση της ΠΕΕΑ (10-3-1944) ως την έναρξη της δεκεμβριανής τραγωδίας (3-12-1944), σσ. 224 κ.π..

³⁵ Θ. Χατζής, **Η Νικηφόρα Επανάσταση που χάθηκε**, τ. 3^{ος}, σσ. 111-113. Επίσης, Π. Ρούσου, **Η Μεγάλη Πενταετία**, τ. Β΄, σσ. 54 κ.π., όπου ο λόγος για την ΠΕΕΑ.

Ιστορία Παγκόσμια και (ιδιαίτερα) Ελληνική κατά τον 20^ο αιώνα

οι Έλληνες πολίτες είχαν πικρή ανάμνηση της βασιλομεταξικής αθλιότητας, της εγκληματικής δικτατορίας της 4^{ης} Αυγούστου (1936-41).

Και μια διευκρίνιση: όταν λέμε καθολική Αντίσταση του ελληνικού λαού, συνειδητά ή υποσυνείδητα, παρασιωπούμε ως ανεπιθύμητη μια συμπληρωματική πραγματικότητα: ήταν πολλοί και εκείνοι που δε συμπαθούσαν την Αντίσταση για λόγους, νομίζω, δύο:

- (α') Ήταν εκείνοι που συμπαθούσαν ως πολιτειακό σύστημα το γερμανικό (τουλάχιστο ώσπου να αποκτήσουν εμπειρία από τη συμπεριφορά των Ναζιστών στη χώρα μας και αλλού).
- (β') Ήταν οι οπαδοί της βασιλομεταξικής «πολιτείας», που έγκαιρα αντιλαμβάνονταν ότι η αναμενόμενη απελευθέρωση ως προσδοκία των Ελλήνων συνδεόταν με την επιδίωξη καταδίκης και της Βασιλείας και της Δικτατορίας. Αυτοί, οι βασιλομεταξικοί, δε δίστασαν και να συνεργαστούν για λόγους ιδεολογίας και ιδιοτέλειας με τις κατοχικές δυνάμεις, όπως θα δούμε παρακάτω.

Από πού ο οπλισμός των αντιστασιακών;

Ο οπλισμός τους προερχόταν από τις παρακάτω πηγές:

- α'. Όπλα που είχαν αποκρύψει πολλοί με την κατάρρευση του μετώπου (μετά την εισβολή των Γερμανών, Απρίλη – Μάη 1941) και την παραλαβή φύλλου πορείας για επιστροφή στο σπίτι τους.
- β'. Όπλα που έπαιρναν οι πρώτες ομάδες ενόπλων κατά τις επιθέσεις εναντίον ενόπλων Ιταλών, Γερμανών, Σταθμών Χωροφυλακής (η οποία φαίνεται ότι τυπικά ή ουσιαστικά υπηρετούσε την Κυβέρνηση Κατοχής).
- γ'. Κυριότατα όμως οι αντιστασιακές οργανώσεις απέκτησαν όπλα και αντίστοιχα εφόδια μετά την κατάρρευση της Ιταλίας (Σεπτέμβριο του 1943), όταν:
 - ✓ Οι ίδιοι οι Ιταλοί φαντάροι τα πρόσφεραν σε αντιστασιακές ομάδες.
 - ✓ Πολλοί Ιταλοί προσχώρησαν στους αντάρτες, κυρίως του ΕΛΑΣ (ολόκληρες στρατιωτικές μονάδες).Τότε πια ο ΕΛΑΣ είχε επάρκεια όπλων και πυρομαχικών.³⁶

Η ζωή στην Ελλάδα τον καιρό της Εθνικής Αντίστασης

α'. Πολλοί κάτοικοι των αστικών κέντρων μετακινήθηκαν προς τις επαρχίες καταγωγής τους για λόγους επιβίωσης.

β'. Οι Έλληνες δεν ένιωθαν ταπεινωμένοι ως νικημένοι, αφού είχαν αντιμετωπίσει με πολλή επιτυχία κατά την πρώτη εισβολή του στο ελληνικό έδαφος τον πρώτο από τους εισβολείς (τους Ιταλούς) και είχαν τολ-

³⁶ Λεπτομέρειες στο βιβλίο: Σόλων Γρηγοριάδης, **Συνοπτική Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης 1941-45**, εκδ. «Καπόπουλος», σσ. 337 κ.π.

4.3. Η εμπλοκή της χώρας μας στο Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο (1939-45) και η Εθνική Αντίσταση ως την ίδρυση της ΠΕΕΑ (10-3-1943)

μήσει να αντισταθούν και στους δυο επόμενους εισβολείς (Γερμανούς και Βουλγάρους).

γ'. Ζούσαν καθημερινά το ανεπιθύμητο συναπάντημα με τους εισβολείς / κατακτητές, ένιωθαν θλίψη για τη λεηλασία της χώρας από τους κατακτητές και ανησυχία ότι οι δυο από αυτούς (Ιταλοί – Βούλγαροι) απέβλεπαν τελικά και σε εδαφική επέκτασή τους εις βάρος της χώρας μας (οι Ιταλοί στα Επτάνησα, οι Βούλγαροι στη Δυτική Θράκη – Ανατολική Μακεδονία).

δ'. Στη μεγάλη πλειοψηφία τους ήταν σύμφωνοι για ένοπλη Εθνική Αντίσταση, ακόμη και όταν διαπίστωναν την εκδικητική μανία των κατακτητών (π.χ. των Βουλγάρων στην περίπτωση του **Δοξάτου** Δράμας)³⁷.

ε'. Οι Έλληνες ένιωθαν οργή και αγανάκτηση και εύλογη περιφρόνηση **για το βασιλιά και την Κυβέρνηση της εξορίας** και για τη φυγή τους (εγκατάλειψη της Πατρίδας) και την άθλια συμπεριφορά τους, που φεύγοντας παρέδωσαν τους πολιτικούς κρατούμενους στον κατακτητή, για να είναι εύκολα θύματα αντεκδίκησης.

στ'. Και δεν είχαν εκτίμηση για τις Κατοχικές Κυβερνήσεις, οι οποίες βέβαια ήταν εξαρτημένες από τους κατακτητές (ανεξάρτητα από τα προσωπικά, κοινωνικά, πατριωτικά αισθήματα των επώνυμων πρωταγωνιστών).

Μέσα σε αυτή την ατμόσφαιρα και με τις εμπειρίες από την ελεεινή συμπεριφορά του Κράτους κατά το πρόσφατο παρελθόν (1936-41) άρχισε η συγκρότηση Αντιστασιακών Οργανώσεων για ένοπλη **ομαδική αντίσταση** και κοινωνικό / ιδεολογικό αναπροσανατολισμό του ελληνικού λαού.

Και είχε τέτοια ανάπτυξη το αντάρτικο, ώστε έφτασε να δημιουργήσει **Κυβέρνηση του Βουνού** (ΠΕΕΑ) και να οργανώνει νέο πολίτευμα με προαγωγή του πολιτισμού στο βουνό. Συγκεκριμένα:

³⁷ Στην περιοχή του Δοξάτου εκδηλώθηκε η πρώτη ένοπλη εξέγερση στην Ελλάδα κατά των Βουλγάρων, αλλά χωρίς σχέδια και προετοιμασία, την τελευταία νύχτα του Σεπτεμβρίου 1941. Οι Βούλγαροι φαίνεται ότι αξιοποίησαν το περιστατικό εκείνο (εξέγερση στο Δοξάτο Δράμας), για να συνεχίσουν τη δολοφονία εκατοντάδων αμάχων για λόγους ευρύτερης τρομοκράτησης των κατοίκων της βουλγαρικής ζώνης Κατοχής. Ο αριθμός των θυμάτων της βουλγαρικής θηριωδίας ανέρχεται στους 2140 σύμφωνα με την έρευνα του Δημ. Πασχαλίδη (βλ. Δ. Πασχαλίδη – Τ. Χατζηαναστασίου, **Τα γεγονότα της Δράμας (Σεπτέμβριος- Οκτώβριος 1941), Εξέγερση ή Προβοκάτσια;** έκδ. Δ.Ε.Κ.Π.Τ.Α. του Δήμου Δράμας, Πίνακας 7.2. σ. 308).

Μελετητές της εξέγερσης δεν αποκλείουν αυτή να ήταν ανταπόκριση στην έκκληση του Στάλιν προς τους Αριστερούς των ευρωπαϊκών χωρών να οργανώσουν ένοπλες δραστηριότητες στα μετόπισθεν των Ναζί και των συμμάχων τους (βλ. σχετικά: Τ. Βουρνά ό.π., σσ.74-82).

Ιστορία Παγκόσμια και (ιδιαίτερα) Ελληνική κατά τον 20^ο αιώνα

Τον καιρό της Εθνικής Αντίστασης προωθήθηκε η έννοια και η πράξη πολιτισμού στα ελληνικά βουνά:

- Αυτοδιοίκηση με συμμετοχή και των γυναικών (με δικαίωμα ψήφου αλλά και υποψηφιότητας), κάτι που συνέβαινε πρώτη φορά στη νεοελληνική Ιστορία.
- Εκπρόσωποι της πνευματικής ζωής έφυγαν στα ορεινά, για να αναπνεύσουν ελευθερίας αέρα (κυρίως την άνοιξη του 1944), π.χ. **Νίκος Καρβούνης, Πέτρος Κόκκαλης, Αλέξ. Σβώλος** κ.ά.
- Εκεί διαμόρφωσαν και αντάρτικο αεροδρόμιο (στην ορεινή περιοχή δυτικά της Καρδίτσας).
- Εκεί και έδρα Κοινού Στρατηγείου Ανταρτών³⁸.
- Εκεί Εθνικό Συμβούλιο (Βουλή) το Μάη του 1944³⁹.
- Εκεί θεατρικές παραστάσεις (κυρίως ως δραστηριότητες της ΕΠΟΝ).⁴⁰
- Εκεί Φροντιστήρια για τη μόρφωση/ επιμόρφωση δασκάλων.⁴¹

Τι σήμαινε Κατοχή και Αντίσταση στις συνειδήσεις των Ελλήνων του 1941-45;

α'. Δεν ήταν ήττα ταπεινωτική, αλλά έπαινος από τη διεθνή κοινή γνώμη ότι οι Έλληνες νίκησαν τους Ιταλούς (1940-41) σε βαθμό γελοιοποίησης του Μουσολίνι, και θαυμασμός για το ότι τόλμησαν να αντισταθούν και στη γερμανοβουλγαρική επιδρομή τον Απρίλη – Μάη του 1941.

β'. Οικονομική αφάιμαξη της χώρας για τη συντήρηση των στρατών Κατοχής.

γ'. Έπαινος για τη συνέχιση του πολέμου κατά των Γερμανών – Ιταλών στο μέτωπο της Β. Αφρικής με την προώθηση ελληνικών στρατιωτικών μονάδων (και του Πολεμικού Ναυτικού και πολλών εθελοντών προς το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής).

δ'. Πολύ δύσκολη η καθημερινότητα, αλλά υπήρχε και η ελπίδα ή προσδοκία ότι η Αντίσταση κατά των κατακτητών μπορούσε να φέρει και απαλλαγή από την πολιτειακή κακοδαιμονία της βασιλομεταξικής περιόδου (1936-40).

³⁸ Πέτρου Ρούσου, **Η Μεγάλη Πενταετία**, τ. 1^{ος}, σσ. 369-72. Επίσης, Θ. Χατζή, **Η Νικηφόρα Επανάσταση που χάθηκε**, τ. Γ', σσ. 112-121.

³⁹ Πέτρου Ρούσου, ό.π., σσ. 541-43. Επίσης, Θ. Χατζή, **Η Νικηφόρα Επανάσταση που χάθηκε**, τ.Γ', σσ. 93-120 και 183-226.

⁴⁰ Τάσου Βουρνά, **Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας**, τόμος 3^{ος} (1940-1945), κεφ. Ζ': «Πνευματική Ζωή στην Αντίσταση», σσ. 167-239. Επίσης, Θανάση Καραγιάννη, **Ο Βασίλης Ρώτας και το έργο του**, σσ. 87-92 (για τη θεατρική δραστηριότητα της ΕΠΟΝ).

⁴¹ Τ. Βουρνά, ό.π. «Η Παιδεία στην Αντίσταση». Επίσης, Γιάννη Σακκά, **Η Εαμική Αντίσταση**, 1940-44 (εκδ. Παπαζήση, 1998), σ. 119, «Λαϊκή Παιδεία».

4.3. Η εμπλοκή της χώρας μας στο Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο (1939-45) και η Εθνική Αντίσταση ως την ίδρυση της ΠΕΕΑ (10-3-1943)

ε΄. Άρα, η Εθνική Αντίσταση είχε και ιδεολογικό – πολιτειακό ενδιαφέρον για τις αντιστασιακές δυνάμεις. Την εκδοχή αυτή διατύπωσαν πολλοί με νηφάλιο λόγο και σε επίσημα και σε προσωπικά ιδεολογικά διαφωτιστικά κείμενα⁴².

Ειδικά όμως η διακήρυξη για επιδίωξη κοινωνικής δικαιοσύνης συγκίνησε τον απλό πολίτη και διεύρυνε πολύ γρήγορα τον αριθμό των οπαδών του ΕΑΜ σε βαθμό ζηλευτό και ανησυχητικό για τους αντιπάλους, τόσο ανησυχητικό, ώστε από το ξεκίνημα της Αντίστασης - κυριότατα εαμικής- άρχισε να διαμορφώνεται και να εκδηλώνεται αντιεαμική πολιτική δραστηριότητα όλων των αντιεαμικών κοινωνικών ομάδων και των Βρετανών, που ανησυχούσαν ότι με τη λήξη του πολέμου θα είναι δύσκολο να μείνουν αυτοί επικυρίαρχοι «Προστάτες» στον ελληνικό χώρο. Κι έκαναν ό,τι μπορούσαν για να αποτρέψουν τέτοιο ενδεχόμενο, ακόμα και συνεργασία με όλες τις αντιεαμικές δυνάμεις⁴³.

Ε΄. Δυο περιστατικά μαζικής ένοπλης δράσης των αντιστασιακών δυνάμεων

α΄) Ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοπόταμου (25/26 Νοέμβρη 1942)

Το φθινόπωρο του 1942, όταν ο Ρόμελ και οι Ιταλοί αλώνιζαν τη Β. Αφρική, οι Βρετανοί έκριναν ότι ήταν ανάγκη να ανατιναχτεί μια γέφυρα στη σιδηροδρομική γραμμή Θεσσαλονίκη – Αθήνα, για να δυσχεράνουν τις μεταφορές / μετακινήσεις Γερμανών και πολεμοφοδίων από βορρά προς νότο του ελλαδικού χώρου. Και προώθησαν ένα κλιμάκιο ειδικών στις ανατινάξεις με πτήση νυχτερινή και ρίψη αλεξιπτωτιστών σε ορεινή περιοχή της Ανατολικής Στερεάς. Επικεφαλής της αποστολής ο Βρετανός αξιωματούχος **Christopher Woodhouse**, ο οποίος και αναζήτησε αντιστασιακές ομάδες ελληνικές, για να συνεργαστούν για την ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοπόταμου, περί τα 8 χιλιόμετρα ΝΔ. της Λαμίας. Και βρήκε επαφή με ομάδες ενόπλων ανταρτών που ανήκαν στο ΕΑΜ (περί τους 130 αντάρτες υπό τον **Αρη Βελουχιώτη**) και στον ΕΔΕΣ (περί τους 60 αντάρτες υπό τον **Ναπολέοντα Ζέρβα**), που η αντιστασιακή δράση του απλωνόταν κυρίως στην περιοχή της Ηπείρου. Στην επιχείρηση ανατίναξης μετείχε βέβαια και η 12μελής ομάδα των βρετανών ειδικών για ανατινάξεις.

⁴² Πολύ ενδιαφέρον για την καθημερινότητα των αντιστασιακών είναι το βιβλίο του Απόστολου Αποστόλου, **Σκόρπια από την Αντίσταση**, 2^η έκδοση από το Χαρτοπωλείο «Πέτρα», 1999.

⁴³ Μανώλη Γλέζου, **Εθνική Αντίσταση**, τ. 2^{ος}, σσ. 894-95 (Δεύτερη Εξομολόγηση, Μύθος έβδομος κι όγδοος).

Με τις συνεννοήσεις τους αποφάσισαν να πραγματοποιήσουν την επιχείρηση ανατίναξης της γέφυρας εκείνης τη νύχτα της 25 /26^{ης} Νοέμβρη 1944. Σχετικό σχέδιο δράσης διατύπωσε σε κοινή συνεδρίαση ο Άρης Βελουχιώτης, ο οποίος, ως αντάρτης, εμφανιζόταν ταγματάρχης του πυροβολικού. (Χρειαζόταν πολλή προσοχή για μια νυχτερινή επιχείρηση αθόρυβη, γιατί φρουρούσαν τη γέφυρα περί τους 120 Ιταλοί στρατιώτες με πλούσιο οπλισμό). Η επιχείρηση πραγματοποιήθηκε άψογα και το επόμενο βράδυ το βρετανικό ραδιόφωνο BBC παρουσίαζε σχόλια θαυμασμού για κείνους που την πραγματοποίησαν (τους Έλληνες αντάρτες και τη 12μελή ομάδα των Βρετανών).

Αλλά στην εκπομπή εκείνη προβάλανε ως πρωτεργάτη τον Ζέρβα (ευνοούμενο των Βρετανών) και αγνόησαν τον Άρη Βελουχιώτη (κύριο συντελεστή της επιτυχίας⁴⁴). Αργότερα ο Woodhouse κρίνοντας πιο νηφάλια την όλη επιχείρηση είπε: «Χωρίς τον Ζέρβα (έμπιστο για τους Βρετανούς) δεν μπορούσε να γίνει η επιχείρηση, αλλά και χωρίς τον Άρη (με τους αντάρτες του) δεν μπορούσε να επιτύχει». Πάντως, η σιδηροδρομική γραμμή χρειάστηκε δυο-τρεις μήνες για να λειτουργήσει ξανά από Θεσσαλονίκη – Αθήνα (ώσπου να ξαναγίνει η γέφυρα). Για τους Έλληνες αντάρτες έδωσε αίγλη πολλή και τον οπλισμό των Ιταλών. Οι Γερμανοί από την πλευρά τους διέπραξαν, όπως συνήθως, φόνους αντεκδίκησης. Και η ευαίσθητη λαϊκή Μούσα τραγούδησε: «Ο Γοργοπόταμος στην Αλαμάνια στέλνει περήφανο χαιρετισμό....» **συνδέοντας την Εθνική Αντίσταση (του 1941-44) με την Επανάσταση της Ανεξαρτησίας (του 1821-1832).**

β') Μάχη στο Φαρδύκαμπο 4-6 Μαρτίου 1943

Στις 2 Μαρτίου 1943 το ΕΑΜ Σιάτιστας πήρε την είδηση ότι ιταλική φάλαγγα 10 φορτηγών αυτοκινήτων, συνοδευόμενη από 132 Ιταλούς στρατιώτες, κινείται από Καστοριά προς Γρεβενά μέσω Φλώρινας- Πτολεμαΐδας - Κοζάνης μεταφέροντας πολεμικά εφόδια και τρόφιμα και αποφάσισε να στήσει ενέδρα σε ένα στενό πέρασμα ανάμεσα στα βουνά Βέλια και Μπούρινο, στο **Μπουγάζι**, συγκεκριμένα στο γεφύρι της

⁴⁴ Μήπως έριχναν έτσι το πρώτο σπέρμα υπόνοιας - διχόνοιας μεταξύ των ανταρτών; Για τη βρετανική διπλωματία, πολύ πιθανό. Είναι, πάντως, πλούσια η βιβλιογραφία από πλευρά Ελλήνων και Βρετανών.

Σε όλα τα βιβλία Γενικής Ιστορίας για την περίοδο 1940-45 ειδικό κεφάλαιο για το Γοργοπόταμο. Και ειδικές αναφορές από τον Woodhouse, ειδικές συγγραφές από άλλους Βρετανούς.

Η πιο πρόσφατη και αναλυτική συγγραφή από αντάρτη της ομάδας του Άρη: Σπύρου Μπέκιου (Λάμπρου), **Η Πικρή Γεύση της Αλήθειας: Έρευνα των Αγώνων της Αντίστασης.**

4.3. Η εμπλοκή της χώρας μας στο Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο (1939-45) και η Εθνική Αντίσταση ως την ίδρυση της ΠΕΕΑ (10-3-1943)

Βίγλας, περίπου τρία χιλιόμετρα από τη Σιάτιστα, στον οδικό άξονα Κοζάνης Γρεβενών .

Στις 4 Μάρτη η ιταλική φάλαγγα κινήθηκε από Κοζάνη προς Γρεβενά και γύρω στις 11 το πρωί έπεσε στην ενέδρα, εκτός από το τελευταίο φορτηγό της, το οποίο γύρισε προς Κοζάνη και ειδοποίησε τους Ιταλούς, στα Γρεβενά και τη Λάρισα, για τον αιφνιδιασμό. Οι αιφνιδιασμένοι Ιταλοί αντιστάθηκαν, αλλά τελικά αναγκάστηκαν να παραδοθούν.

Αποτέλεσμα:132 στρατιώτες Ιταλοί αιχμάλωτοι, 15 τραυματίες, 2 νεκροί. Από την πλευρά των ανταρτών:2 τραυματίες.

Τα 9 φορτηγά και μια τρίκυκλη μοτοσυκλέτα κυριεύτηκαν από τους αντάρτες. Τα λάφυρα σε οπλισμό ήταν πλούσια: 2 πολυβόλα, 10 οπλοπολυβόλα, 1 ατομικός όλμος.

Την ίδια μέρα, αμέσως μετά την πληροφορία για τον αιφνιδιασμό, οι Ιταλοί των Γρεβενών αποφάσισαν όλο τα τάγμα τους να κατευθυνθεί προς τη Βίγλα, για να ελευθερώσει τους αιχμαλώτους και να τιμωρήσει τη Σιάτιστα ως κύρια υπεύθυνη για την ενέδρα. Το πρωί της 5ης Μαρτίου είχαν στρατοπέδευσει στο **Φαρδύκαμπο**, μια πεδινή έκταση στη διασταύρωση του δρόμου Κοζάνης προς Καστοριά και Γρεβενά, και νωρίς το απόγευμα δυο λόχοι του επιχείρησαν από δυο πλευρές επίθεση κατά της Σιάτιστας. Η μάχη ήταν άνιση από την άποψη του οπλισμού, αλλά η αντίσταση των ανταρτών, Σιατιστινών και άλλων από τη γύρω περιοχή, αλλά και των κατοίκων της Σιάτιστας, που πολεμούσαν με χειροβομβίδες, υποχρέωσε τους Ιταλούς να υποχωρήσουν στο Φαρδύκαμπο, όπου τη νύχτα βρέθηκαν περικυκλωμένοι από όλες τις πλευρές από τους αντάρτες του μόνιμου και του εφεδρικού ΕΛΑΣ των περιοχών, που είχαν έγκαιρα ειδοποιηθεί και έφτασαν για βοήθεια.

Το πρωί της 6ης Μαρτίου άρχισαν οι επιθέσεις των ανταρτών με στόχο την αιχμαλωσία των περικυκλωμένων Ιταλών, που πρόβαλαν σθεναρή αντίσταση. Έτσι οι αντάρτες, προς το βράδυ, εκτός από τους εκείνους των Βεντζίων με αρχηγό τον Δ. Ζυγούρα (Παλαιολόγο), αποχώρησαν μέσα στο σκοτάδι αθόρυβα για τις προκαθορισμένες θέσεις τους, για να επανέλθουν το χάραμα. Οι Ιταλοί όμως ήταν ανήσυχοι, γιατί έβλεπαν πως ήταν περικυκλωμένοι, και τελικά αποφάσισαν να παραδοθούν και αιχμάλωτοι τη νύχτα μεταφέρθηκαν στη Σιάτιστα για διανυκτέρευση και από εκεί οδηγήθηκαν στον Πεντάλοφο (Ζουπάνι) της Πίνδου, όπου επρόκειτο να μείνουν για πολλούς μήνες. Και η δημοτική μούσα τραγούδησε τη μεγάλη νίκη: «Και οι 603 πιαστήκαν παρευθύς / και σύρε στο Ζουπάνι να τους δεις».

Απολογισμός της μάχης: για τους Ιταλούς:10 νεκροί, 55 τραυματίες, 603 αιχμάλωτοι.

Για τους Έλληνες: 3 νεκροί και 15 τραυματίες.

Λάφυρα: όπλα 600, πιστόλια 30, ολμίσκοι 7, οπλοπολυβόλα 40, πολυβόλα 12, πυροβόλα 3 των 75 χιλ., βλήματα 300, αυτοκίνητα 3, μουλάρια 62, άλογα (κέλητες) 3, πυρομαχικά άφθονα⁴⁵.

Στο αντιστασιακό αυτό περιστατικό, που είναι γενικότερα γνωστό ως **μάχη στο Φαρδύκαμπο και χαρακτηριστικό δείγμα παλλαϊκής συμμετοχής και ομοψυχίας όλων των αντιστασιακών δυνάμεων**, διακρίθηκαν ως οργανωτικά στελέχη πολλοί αντιστασιακοί και ανάμεσά τους ο **Αλέκος Ρόσιος («Υψηλάντης»** το αντάρτικο ψευδώνυμο του). Ήταν εκπαιδευτικός (φιλόλογος στο Γυμνάσιο Σιάτιστας), έφυγε από την αίθουσα διδασκαλίας, για να κατέβει στο πεδίο της μάχης και στη συνέχεια προσχώρησε οριστικά στο Αντάρτικο (και αργότερα, κατά τον Εμφύλιο, στο Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδας). Ως πολιτικός πρόσφυγας έμεινε ως το 1976 στις ανατολικές Σοσιαλιστικές χώρες, ως τη Σιβηρία και την Τασκένδη. Το 1976 παλιννόστησε. Έγραψε ένα βιβλίο, το οποίο και ως τίτλος μόνο, **Στα Φτερά του Οράματος**, υποδηλώνει τους ιδεολογικούς κοινωνικούς ορίζοντες του συγγραφέα για τη δημιουργία καλύτερου κόσμου, κάτι που δεν έγινε τελικά.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία:⁴⁶

1. Σπύρου Λιναρδάτου, **Η 4^η Αυγούστου** (δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου, 1936- 1941), εκδ. «Θεμέλιο».
2. Τάσου Βουρνά, **Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας: Πόλεμος 1940-41: Κατοχή, Εθνική Αντίσταση, Απελευθέρωση, Δεκέμβρης 1944, Βάρκιζα** (Φεβρουάριος 1945).
3. **Οκτώβριος 1940: Η Επίθεση εναντίον της Ελλάδας, όπως την είδαν οι Ιταλοί**, Συλλογικό έργο Ιταλών (μεταφρασμένο από την Τουλούπη Ελένη), εκδ. «Δ. Ν. Παπαδήμα», 2008.
4. Κοραντή Ι. **Πολιτική και Διπλωματική Ιστορία της Ελλάδος** (1941-45), τόμοι 2.

⁴⁵ Οι πληροφορίες για τις μάχες και τα αποτελέσματα προέρχονται από τα βιβλίο του δρ. Ιωάννη Γ. Σιάπαντα, Αναισθησιολόγου Ταξιάρχου ε.α., Φαρδύκαμπος, Μάρτιος 1943 (Μια μάχη σταθμός: το μεγαλύτερο επίτευγμα της Εθνικής Αντίστασης, Θεσσαλονίκη 2008).

⁴⁶ Με τον όρο αυτό δηλώνεται (υποτίθεται) ότι καταχωρίζουμε εδώ το πιο εκφραστικό και κατά την κρίση του γράφοντος πιο σημαντικό μέρος των σχετικών συγγραφών. Τέτοιοι ισχυρισμοί αδυνατώ να επωμιστώ. Απλά εξομολογούμαι ότι, από όσα διάβασα και εκτίμησα, καταγράφω μερικά βοηθήματα που τα νομίζω καλύτερα. Και ακόμη νομίζω ότι μπορεί να είναι προσιτά για τον αναγνώστη.

4.3. Η εμπλοκή της χώρας μας στο Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο (1939-45) και η Εθνική Αντίσταση ως την ίδρυση της ΠΕΕΑ (10-3-1943)

5. Αντρέα Κέδρου, **Η Ελληνική Αντίσταση (1940-1944)**, μετάφραση του Αντώνη Μοσχοβάκη από την αρχική έκδοση στη γαλλική γλώσσα, ελληνική έκδοση από το «Θεμέλιο», 1981, τόμοι 2.
6. Β.Π.Παπαδάκη, **Διπλωματική Ιστορία του Ελληνικού Πολέμου, 1940-1945**, Αθήνα 1956.
7. Θαν. Χατζή, **Η Νικηφόρα Επανάσταση που χάθηκε**. Εκδ. «Δωρικός», Αθήνα, 1983, 4 τόμοι.
8. Πέτρου Ρούσου, **Η Μεγάλη Πενταετία**, 1976, τόμοι 2.
9. Μανώλη Γλέζου, **Η Εθνική Αντίσταση**, 2 τόμοι.
10. Γιάννη Ταμβακλή, **Οδοιπορικό στη Μέση Ανατολή 1941-45**, εκδόσεις «Υπερόριος», Αθήνα 2003.
11. Γ. Ζωΐδη – Δ. Κάιλα, **Στ' Άρματα, στ' Άρματα**.
12. Christ. Woodhouse, **Το Μήλο της Έριδος**, Εκδ. «Εξάντας», 1976.
13. E.C.W. Myers, **Η Ελληνική Περιπλοκή** (μετάφραση Λουκάς Θεοδωρακόπουλος), Εξάντας, 1975.
14. Β. Μαθιόπουλου, **Ο Δεκέμβρης (του '44)**.
15. Αντώνη Σανουδάκη, **Ιππότες του Ονείρου**, αφήγηση ενός αντιστασιακού στον εκπ/κό Αντ. Σανουδάκη, εκδ. Κνωσός, Αθήνα 1989.
16. Αλ. Ρόσιου, **Στα φτερά του Οράματος**, εκδ. «Κώδικας» Θεσ/νίκη, 1997.
17. Από την εφημερ. «Ελευθεροτυπία», τεύχος **Ιστορικά: «Η Συμφωνία της Βάρκιζας: πρελούδιο του Εμφυλίου»**, Φεβρουάριος του 2010.
18. Γιάννη Μπαλαφούτα, **1943-44: Από τον Προμαχώνα της Στιμάγκας**, Αθήνα 1981.
19. Γρηγόρη Φαράκου (επιμέλεια), **Δεκέμβρης 1944** (Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης), «Φιλίστωρ» 1996.
20. **Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (Ι.Ε.Ε.)** της «Εκδοτικής Αθηνών», τόμος ΙΕ΄.
21. Γιάννη Κ. Δουατζή, **Οι Ταγματασφαλίτες** (της Εύβοιας) «Τολίδης» (χ.χ.).
22. Γιάννη Σακκά, **Η Εαμική Αντίσταση (1941-44): Μια κριτική προσέγγιση**.
23. Απόστ. Αποστόλου, **Σκόρπια από την Αντίσταση** (σύντομα κείμενα από τα πιο συγκινητικά για κείνους που βίωσαν την Αντίσταση ή προσπαθούν να την κατανοήσουν χωρίς αξιολογήσεις από τους ιστορικούς), 1986.
24. Heinz Richter, **Η Εθνική Αντίσταση και οι συνέπειές της** (Μετάφραση Ελίζα Παναγιωτάτου, Φανή Γαϊδατζή, Άννα Μαρκουλιδάκη), εκδ. «Μεσόγειος», 2009.
25. Σπύρου Μπέκιου, **Η Πικρή Γεύση της Αλήθειας, Έρευνα των Αγώνων της Αντίστασης (1941-44)**, εκδ. «Δωρικός», 1994.

26. Μάρκου Βαφειάδη, **Απομνημονεύματα**, εκδ. «Παπαζήση» 1992 (επιμέλεια Δέσποινας Παρλιάρου – Λιανού).
Περιλαμβάνει (στις σσ. 39-46): «Επιστολή του Γεωργίου Παπανδρέου» με τίτλο «Ο Δεκέμβριος», η οποία ενυπόγραφη είχε δημοσιευτεί στην εφημερίδα «Καθημερινή» της 2-3-1948, ως απάντηση σε άρθρο που είχε δημοσιευτεί στην ίδια εφημερίδα. Και προβάλλει βέβαια την «ορθότητα» και εντιμότητα της δικής του πολιτικής.
27. Θ. Ν Καραγιάννη, **Ο Βασίλης Ρώτας και το έργο του για τα παιδιά και τους εφήβους (Θέατρο – Ποίηση – Πεζογραφία)**. Εκδ. «Σύγχρονη Εποχή».
Στις σελίδες 87-92: Θεατρικός Όμιλος ΕΠΙΟΝ Θεσσαλίας (για πρώτη φορά στην Ιστορία μας το θέατρο ανηφόρισε προς το βουνό, των Ανταρτών). Και σσ. 97-105.
28. Heinz Richter, **Η Επέμβαση των Άγγλων στην Ελλάδα**.
29. Βασ. Νεφελούδη, **Η Εθνική Αντίσταση στη Μέση Ανατολή**.
30. Σπ. Μαркеζίνη, **Σύγχρονη Πολιτική Ιστορία της Ελλάδος (1936-1975)**, τ. 1^{ος}, σσ. 365-71: Αντιπροσωπεία των Βουνών στο Κάιρο, και σσ. 390-395.

Λ΄.4. ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΠΕΕΑ¹ (10 ΜΑΡΤΙΟΥ 1944). ΤΑ ΔΕΚΕΜΒΡΙΑΝΑ ΤΟΥ 1944

Αναγκαίο Προοίμιο για επιστημονική ενασχόληση με επίμαχα θέματα Ιστορίας (σπουδή και κατανόηση, ερμηνεία, αξιολόγηση,...).

Από τα χρόνια τα παλιά οι πρώτοι εκφραστές της ιστοριογραφίας επισημάναν κάποιες αρχές δεοντολογίας για όποιους επιχειρούν κάτι τέτοιο. Συγκεκριμένα:

♦**α.** Ο **Θουκυδίδης** (460 - περί το 395 π.Χ.), που αφηγήθηκε τον Πελοποννησιακό Πόλεμο (όσο μέρος του πρόλαβε, από το 431 π.Χ. ως το 411 π.Χ.), ερευνώντας τα γεγονότα για να τα αφηγηθεί σημείωσε: «*Χαλεπὸν εὐρεῖν τὴν ἀλήθειαν*, (διότι) *οἱ παρόντες τοῖς ἔργοις ἐκάστοις οὐ τὰ αὐτὰ περὶ τῶν αὐτῶν ἔλεγον, ἀλλ' ὡς ἐκατέρων τὶς εὐνοίας ἢ μνήμης ἔχοι*»² (= είναι δύσκολο να βρίσκει κανείς την **ἀλήθεια**³, γιατί εκείνοι που ήταν παρόντες σε κάποιο περιστατικό, οι αυτόπτες μάρτυρες, όταν τους ρωτούσα τι είδαν, τι άκουσαν, έδιναν διαφορετική την εικόνα, ενώ είχαν δει και ακούσει τα ίδια περιστατικά. Καθένας έλεγε την αφήγησή του ανάλογα με το ποιους ευνοούσε από τους δράστες των γεγονότων και ανάλογα με το τι θυμόταν).

♦**β.** Αιώνες αργότερα ο **Πολύβιος** (περ. 200-120 π.Χ.) έγραψε κάποιες σκέψεις αξιομνημόνευτες ως αρχές αντικειμενικότητας στη συγγραφή Ιστορίας:

«*Ιστορίας, εάν τις ἀφέλῃ το διατί και πώς και τίνος χάριν ἐπράχθη το πραχθέν, λόγοι κενοὶ το λειπόμενον*» (= αν αφαιρέσει κάποιος από την ιστορία τα ερευνητικά ερωτήματα: γιατί έγινε αυτό, πώς πραγματοποιήθηκε, και για χάρη τίνος έγινε αυτό που έγινε, τα υπόλοιπα είναι λόγια κενά).

«*Εξ ιστορίας ἀναιρεθείσης τῆς ἀληθείας το καταλειπόμενον αὐτῆς ἀνωφελές γίγνεται διήγημα*» (=αν από την ιστορία αφαιρέσουμε την αλήθεια, ό,τι απομένει είναι διήγηση ανωφελής).

«*Φιλόφιλον δεῖ εἶναι τὸν ἀγαθὸν ἄνδρα και φιλόπατριν και συμμισεῖν τοῖς φίλοις τοὺς ἐχθροὺς και συναγαπᾶν τοὺς φίλους· ...εάν δε το τῆς ιστορίας ἥθος ἀναλαμβάνῃ τὶς ἐπιλαθέσθαι χρὴ πάντων τῶν τοιούτων*» (= ο αγαθός άνδρας πρέπει να αγαπά τους φίλους του και την πατρίδα του και μαζί με τους φίλους του να μισεί τους εχθρούς και να αγαπά τους φί-

¹ ΠΕΕΑ: αρκτικά γράμματα της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης.

² Θουκυδίδης, **Ευγγραφή** (Συγγραφή), Α΄, 20-22.

³ Για το δύσβατο αλλά αφυπνιστικό αυτό πεδίο θυμίζω ένα άρθρο: «Για το νόημα του όρου Αλήθεια» Περιοδικό «Φιλοσοφείν», τχ. 2, σσ. 27 κ.π. και www.voros.gr

λους.... Εάν όμως αναλάβει κάποιος την ευθύνη να γράψει ιστορία με συγγραφικό ήθος, οφείλει να λησμονήσει τέτοιες συνήθειες – συμπάθει-
ας για του-τους, αντιπάθειας για τους άλλους. Και τότε μπορεί να γράψει
και επαίνους για τους εχθρούς του και κριτική [υόγους] για τους φίλους
του, αν οι πράξεις τους αυτό αξίζουν)⁴.

Και κάτι για τη μορφωτική αξία της Ιστορίας, μια γοητευτική αξιο-
λόγηση: «*Καλλίστην παιδείαν ηγητέον την εκ της πραγματικής (της αληθι-
νής) ιστορίας περιγιγνομένην εμπειρίαν. Μόνη γαρ αύτη χωρίς κινδύνου
από παντός καιρού και περιστάσεως κριτάς αληθινούς αποτελεί του βελτί-
ονος*»⁵, (=οφείλουμε να θεωρούμε ότι η καλύτερη παιδεία που μπορεί να
αποκτήσει ο άνθρωπος είναι η εμπειρία που αποκομίζει από τη μελέτη
της αληθινής ιστορίας, γιατί αυτή μόνη –χωρίς τον κίνδυνο να νοθευτεί
από οποιεσδήποτε περιστάσεις- προσφέρει τα πιο σωστά κριτήρια για
καλύτερη πορεία στο μέλλον).

♦γ'. Μερικούς αιώνες αργότερα ο **Λουκιανός** (120 μ. Χ.- 190 μ.Χ.) έ-
γραψε ειδική συγγραφή περί αρχών της ιστοριογραφίας με τον τίτλο:
Πώς δει ιστορίαν ξυγγράφειν. Και στην §41 προς το τέλος γράφει για
το συγγραφέα: να αφηγείται «...ου λογιζόμενος τι δόξει τώδε ή τώδε αλλά
τι πέπρακται λέγων» (= χωρίς να λογαριάζει πώς θα το νιώσει, θα το κρί-
νει ο τώδε και ο τώδε, αλλά λέγοντας αυτά ακριβώς που έγιναν).

♦δ'. Στους καιρούς μας ένας κορυφαίος ιστορικός, ο Γερμανός **Leopold
von Ranke**, τόνισε την ανάγκη – υποχρέωση του ιστορικού, όταν επιχει-
ρεί να αφηγηθεί κάποιο ιστορικό περιστατικό, να γράφει **πώς ακριβώς
έγινε αυτό** (Wie es eigentlich gewesen war). Νομίζω ότι αυτή η επι-
γραμματική διατύπωση συνοψίζει απόψεις Πολύβιου – Λουκιανού, χω-
ρίς αυτό να σημαίνει ότι αντιγράφει από αυτούς, αλλά ότι στοχάστηκε
την ιστορική αφήγηση όπως και εκείνοι.

♦ε'. Πρόσφατα η **Margaret MackMilan** έδωσε με τόλμη δείγματα πα-
ραποίησης της Ιστορίας από ερευνητές ή μάλλον από τις εξουσίες που
θέλουν να εκμεταλλευτούν την ιστορική αφήγηση για τους λόγους τους.
Ο τίτλος του βιβλίου της είναι σαφέστατος: **Uses and Abuses of History**
(=Η χρήση και κατάχρηση της Ιστορίας). Και παραθέτω εγώ κάποια σχε-
τικά παραδείγματα που αντλώ από ποικίλες άλλες πηγές:

Λογουχάρη, οι αποικιοκράτες των τελευταίων αιώνων αφηγήθηκαν
ποιες ευεργεσίες έκαναν για τα θύματά τους στις αποικίες (ο λευκός άν-
θρωπος από την Ευρώπη φώτισε πολιτιστικά τους λαούς των αποικιών)!

⁴ Πολύβιος, **Ιστορίαι**, Α'14.4-5.

⁵ Αυτό το απόσπασμα ο Σπ. Τρικούπης αξιοποίησε ως αρχή της ιστοριογραφι-
κής δεοντολογίας και το έχει ως μότο στη γνωστή συγγραφή του: **Ιστορία της
Ελληνικής Επαναστάσεως**.

4.4. Ίδρυση της ΠΕΕΑ (10 Μαρτίου 1944). Τα Δεκεμβριανά του 1944

Ένας αμερικανός Πρόεδρος των ΗΠΑ (προς τα τέλη του 19^{ου} αι.) είχε μήνυμα από το θεό να μεταδώσει στις Φιλιππίνες το Χριστιανισμό. Και έγιναν οι Φιλιππίνες αποικία των ΗΠΑ!!

Η Βρετανία το 1878 μ.Χ. πρόσφερε κάποια εκδούλευση διπλωματική στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και παράλληλα, με **μυστική συμφωνία**, μίσθωσε με 92.000 λίρες το χρόνο την Κύπρο και αργότερα (αρχές του 20^{ου} αι) αποφάσισε να «προβιβάσει» την Κύπρο σε βρετανική αποικία και το 1953-54, για να δυσχεράνει την επίλυση του Κυπριακού θέματος, επικαλέστηκε τα δικαιώματα της Τουρκίας να έχει λόγο για το νησί που είχε πουλήσει και οδήγησε σε μια απίστευτη τραγωδία (ως προς το μήκος του χρόνου και το βάθος του πόνου) από το 1955 ως σήμερα....

Με αυτές τις σκέψεις ως προοίμιο θα προσπαθήσω ένα σύνθετο και επίμαχο θέμα να το προσεγγίσω και να το παρουσιάσω στις δυο ενότητες που ακολουθούν:

● **Από την ίδρυση της ΠΕΕΑ (10 Μαρτίου 1944) ως την έναρξη της Δεκεμβριανής τραγωδίας (3-12-1944) και**

● **Τα Δεκεμβριανά του 1944: Ποιοι τα θέλησαν; Ποιοι τα σχεδίασαν ή ελπίσανε και προσδοκούσαν κέρδη από την αιματοχυσία που άρχισε στις 3 του Δεκέμβρη 1944;**

Σε αυτές τις δυο ενότητες θα αναφερθώ στα παρακάτω επιμέρους θέματα:

1. Ίδρυση της ΠΕΕΑ (10 του Μάρτη 1944) και **Εθνικό Συμβούλιο** ως συνέχεια, (14-27 του Μάη 1944).
2. Κίνημα του Ελληνικού Πεζικού και Ναυτικού στην Αλεξάνδρεια και τρόπος αντιμετώπισής του.
3. Συνέδριο του Λιβάνου και Συμβόλαιο του Λιβάνου (τέλη Απρίλη – αρχές του Μάη 1944).
4. Προσπάθεια συγκρότησης Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας και τελικά συγκρότηση ή συμπλήρωσή της (αρχές Σεπτεμβρη 1944).
5. Συμφωνία της Καζέρτας με δυο συγκεκριμένες δεσμεύσεις (27 Σεπτεμβρίου 1944).
6. Αποχώρηση των Γερμανών από την Αθήνα (12-10-1944).
7. Άφιξη της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας (18 Οκτωβρίου 1944) με πλήθος προβλημάτων και προστριβών (ως τις 30 Νοέμβρη 1944).
8. Διαταγή του «Αρχιστρατήγου» να παραδώσουν τα όπλα ως τις 10 Δεκεμβρίου 1944 όλοι οι αντιστασιακοί ένοπλοι (κυριότατα οι άνδρες του ΕΛΑΣ).
9. Παραίτηση των Εαμικών υπουργών (30 Νοέμβρη 1944).
10. Άδεια για ένα συλλαλητήριο στις 3-12-1944 και ανάκλησή της.
11. Πραγματοποίηση του συλλαλητηρίου με άγνωστης προέλευσης πυροβολισμούς με 18 έως 28 νεκρούς (σύμφωνα με όσα γράφουν οι αυτό-

πτες μάρτυρες/αφηγητές του γεγονότος) στις 3 Δεκεμβρίου 1944. Η φωτιά είχε ανάψει.

12. Και κάποια ερωτήματα περί ενόχων και αθώων.

Α΄. Από την ίδρυση της ΠΕΕΑ (10 Μαρτίου 1944) ως την έναρξη της Δεκεμβριανής τραγωδίας (3-12-1944)

Για να γίνει άμεσα κατανοητό και ερμηνεύσιμο και αξιολογήσιμο⁶ το θέμα τούτο, νομίζω (και θα κρίνετε σεις αν ευσταθεί αυτό που νομίζω), ότι είναι σωστό να προτάξουμε ένα εξακριβωμένο περιστατικό που έλαβε χώρα τον Αύγουστο του 1943. Για μια συνοπτική παρουσίασή του παίρνω τις απαραίτητες πληροφορίες από πολύ αξιόπιστη (ειδικά γι' αυτό το θέμα) πηγή⁷, ακόμα και για δύσπιστους:

Στις 9 Αυγούστου 1943 με βρετανικό αεροπλάνο ντακότα αναχώρησαν από το αντάρτικο αεροδρόμιο (δυτικά της Καρδίτσας) για συνάντηση με την Κυβέρνηση της Εξορίας στην Αλεξάνδρεια οι εκπρόσωποι των αντιστασιακών οργανώσεων: ΕΑΜ, ΕΔΕΣ, ΕΚΚΑ (Α.Τζήμας, Γ. Σιάντος, Ηλίας Τσιριμώκος, Πέτρος Ρούσος, Κ. Δεσποτόπουλος, Κομνηνός Πυρομάγλου, Γ. Καρτάλης). Τους συνόδευαν: ο ταξίαρχος E.C.W. Myers (Εντι Μάγερς), αρχηγός της Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής (B.S.A.) στην Ελλάδα, και ο πολιτικός σύμβουλός του David Wallace.

Οι Αντιπρόσωποι συνάντησαν το βασιλιά στην κατοικία του Βρετανού πρέσβη και τον Πρωθυπουργό Εμμ.Τσουδερό. Και ανέπτυξαν στο Υπουργικό Συμβούλιο τις εισηγήσεις που είχαν από τις αντιστασιακές οργανώσεις:

- Ο Βασιλιάς να κάνει δήλωση ότι με την αναμενόμενη απελευθέρωση της χώρας μας δε θα επιστρέψει, πριν γίνει δημοψήφισμα «που θα έκρινε την επιστροφή του».
- Ο Πρωθυπουργός να προχωρήσει σε διεύρυνση της Κυβέρνησής του με συμμετοχή των εκπροσώπων των Αντιστασιακών Οργανώσεων και να προωθήσει κλιμάκιο κυβερνητικών στην Ελεύθερη Ορεινή Ελλάδα (στην περιοχή δράσης του ΕΔΕΣ).

Τέλος, επέδωσαν στον Πρωθυπουργό σχετικό **Υπόμνημα** με υπογραφές του Π. Κανελλόπουλου, γνωστού πολιτικού, και Γ. Εξηντάρη (εκπροσώπου των πολιτικών της Αθήνας).

⁶ Στη σπουδή και εκτίμηση των ιστορικών γεγονότων έχουμε τρία επίπεδα: γνώση του τι ακριβώς έγινε, προσπάθεια να το ερμηνεύσουμε (ποια τα κίνητρα των δρώντων ή οπωσδήποτε μετεχόντων ή επηρεαζομένων), αυθόρμητη εκτίμηση / αξιολόγηση των γεγονότων.

⁷ Σπύρου Μαркеζίνη, **Σύγχρονη Πολιτική Ιστορία της Ελλάδος**, τ. Α΄, σσ. 350-52.

4.4. Ίδρυση της ΠΕΕΑ (10 Μαρτίου 1944). Τα Δεκεμβριανά του 1944

Στις συσκέψεις που ακολούθησαν κυρίως μεταξύ Βρετανών αξιωματούχων (του υπουργού αρμόδιου για θέματα της Μέσης Ανατολής, του αρχιστράτηγου Wilson, του πρέσβη στην ελληνική Κυβέρνηση Leeper) και του Υπουργικού Συμβουλίου κλήθηκαν κάποτε και οι εκπρόσωποι των Αντιστασιακών και τους έγινε υπόδειξη «ότι η παράταξις της διαμονής (στην Αλεξάνδρεια) δεν θα ήτο επιθυμητή».⁸

Ο βασιλιάς δεν είχε δεχτεί την πρόταση (για αναμονή δημοψηφίσματος) και είχε σύμφωνη γνώμη των Τσόρτσιλ και Roosevelt (που προστάτευαν το βασιλιά).

Στις 17 Σεπτέμβρη 1943 οι Εκπρόσωποι των Αντιστασιακών επιβιβάζονταν στο αεροπλάνο για επιστροφή στα βουνά των Ανταρτών. Στο ίδιο αεροπλάνο επιβιβάστηκαν ο λεγόμενος «Κόκκινος συνταγματάρχης» Μπακιρτζής (που δήλωσε ότι πήγαινε να συναντήσει την ΕΚΚΑ), ο βρετανός πράκτορας Ι. Πελέκης και δυο Αμερικανοί, μέλη της Α.Μ.Μ. (American Military Mission). Οι δυο βρετανοί αξιωματούχοι (Myers, Wallace) δε συνόδεψαν την αντιπροσωπεία των Βουνών κατά την επιστροφή της (ο ένας πήγε στο Λονδίνο για ενημέρωση του Foreign Office και ο άλλος έμεινε στο Κάιρο, στη Βρετανική Πρεσβεία, υπό τον Leeper). Και κλείνει ο Σπ. Μαρκεζίνης την αφήγησή του με τις ακόλουθες δυο προτάσεις: «Και το Λονδίνο και το Κάιρο πίστευαν ότι η συνάντηση θα είχε χαρακτήρα ενημερώσεως. Αντίκρισαν όμως τους εκπροσώπους οργανώσεων, οι οποίοι έβλεπαν εαυτούς περίπου ως μέλλοντας κυβερνήτας της Ελλάδος». Τόσο εκτιμούσαν το κίνημα Εθνικής Αντίστασης, ώστε έκριναν σωστό να το συκοφαντούν!

Σε τέτοια ατμόσφαιρα (από πλευρά Κυβέρνησης Εμμανουήλ Τσουδερού, βασιλιά Γεωργίου Β', Βρετανών αξιωματούχων και Roosevelt) συνεχίστηκαν διαβουλεύσεις των Αντιστασιακών στα Βουνά και έφτασαν αυτοί στην απόφαση να δημιουργήσουν **Κυβέρνηση του Βουνού**, προφανώς για να διαπραγματευτεί ισότιμα με την Κυβέρνηση του Καΐρου και τους προστάτες της.

Αυτοί (οι αντιστασιακοί) ήταν οι πρώτοι ελευθερωτές τμήματος της Πατρίδας, οι οικοδόμοι της **Ελεύθερης Ελλάδας του Βουνού**. Με αυτή τη συναίσθηση ευθύνης και δικαιωμάτων προχώρησαν, νομίζω, στη συγκρότηση της ΠΕΕΑ, όχι για να κατακτήσουν με τη βία την εξουσία, αλλά για να διεκδικήσουν ισοτιμία στην πολιτική ζωή της πατρίδας τους, της κοινωνίας που τους είχε βάνουσα αντιμετώπισει με τη βασιλομεταξική δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου από το 1936 ως και την κήρυξη του πολέμου (28-10-1940)⁹.

⁸ Δείτε την επόμενη παράγραφο, όπου και μια πληροφορία / κρίση του Σπ. Μαρκεζίνη.

⁹ Σπ. Λιναρδάτου, **Η 4^η Αυγούστου**.

Η αρχική σύνθεση της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης ήταν η ακόλουθη:

Μπακιρτζής Ευριπίδης, συνταγματάρχης, Πρόεδρος. Τον επόμενο μήνα στη θέση Προέδρου της ΠΕΕΑ προωθήθηκε ο Αλέξανδρος Σβώλος, καθηγητής του Συνταγματικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, σοσιαλιστής, όχι οπαδός του ΚΚΕ.

Μάντακας Μανώλης, συνταγματάρχης, Γραμματέας (δηλ. Υπουργός) των Στρατιωτικών,

Σιάντος Γιώργης, Γραμματέας της Κ.Ε. του ΚΚΕ, Γραμματέας των Εσωτερικών, δηλαδή Υπουργός Εσωτερικών,

Τσιριμώκος Ηλίας, Γραμματέας της Ελληνικής Λαϊκής Δημοκρατίας (ΕΛΔ), Γραμματέας Δικαιοσύνης (δηλ. Υπουργός Δικαιοσύνης) της ΠΕΕΑ,

Γαβριηλίδης Κώστας, Γραμματέας του Αγροτικού Κόμματος, Γραμματέας (δηλ. Υπουργός) Γεωργίας.

Η ΠΕΕΑ με την ιδρυτική Πράξη της (10 του Μάρτη 1944)¹⁰ καθόριζε τους σκοπούς της ως εξής:

«Κύριος και πρωταρχικός σκοπός είναι:

- Να συντονίσειτον αγώνα κατά των κατακτητών.
- Να αγωνιστεί γιατην εθνική απελευθέρωση και την κατοχύρωση της ανεξαρτησίας και ακεραιότητας της χώρας.
- Να επιδιώξει την εθνική μας αποκατάσταση με βάση την αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών σύμφωνα με το Χάρτη του Ατλαντικού...¹¹

Όμως η αναγγελία ίδρυσης της ΠΕΕΑ από το ΕΑΜ (ΕΛΑΣ, ΚΚΕ), θορύβησε πολλούς Έλληνες στον ελλαδικό και εξωελλαδικό χώρο και τους συμμάχους Βρετανούς του ΣΜΑ (Στρατηγείου Μέσης Ανατολής), γιατί θεωρούσαν ότι αυτή (η ΠΕΕΑ) εξέφραζε την ισχυρότερη αντιστασιακή οργάνωση (ΕΑΜ / ΕΛΑΣ).

Ένα περιστατικό που θεωρήθηκε συνέχεια ή συνέπεια της ίδρυσης της ΠΕΕΑ: Κίνηση των ελληνικών δυνάμεων Πεζικού και Ναυτικού στη Μέση Ανατολή

Περισσότερο θορυβήθηκαν από την ίδρυση της ΠΕΕΑ οι Έλληνες στο Στρατηγείο Μέσης Ανατολής (κυρίως αξιωματικοί) και η πολιτική ηγεσία καθώς και όσοι στον ελλαδικό χώρο είχαν μείνει αμέτοχοι «παρρηρητές» των επιτυχιών της ένοπλης Εθνικής Αντίστασης. Η ανησυχία τους στη Μέση Ανατολή μεγάλωσε, όταν εκεί την τελευταία μέρα του Μάρτη 1944 εκδηλώθηκε κίνηση δημοκρατικών στρατιωτών και αξιω-

¹⁰ Από το βιβλίο του Πέτρου Ρούσου **Η Μεγάλη Πενταετία**, τ. Β΄, σσ. 54-55.

¹¹ Είχε πρόσφατα διατυπωθεί ο **χάρτης του Ατλαντικού** από τους εκπροσώπους των αντιναζιστικών Δυνάμεων, που συμφωνούσαν βασικά στην ιδέα ανεξαρτησίας των λαών.

4.4. Ίδρυση της ΠΕΕΑ (10 Μαρτίου 1944). Τα Δεκεμβριανά του 1944

ματικών, που ζήτησαν από την πολιτική και στρατιωτική ηγεσία πιο δημοκρατική διοίκηση και κυρίως επαφή με την ΠΕΕΑ, με στόχο κύριο τη συνεργασία με την ΠΕΕΑ, άρα και αναγνώρισή της και ουσιαστική προβολή της.

Το κίνημα του Ναυτικού, όπως είναι γνωστό, αλλά και του Στρατού ξηράς, που εκδηλώθηκε από την τελευταία μέρα του Μάρτη 1944, αντιμετώπιστηκε με τον πιο βάνανσο τρόπο από τις ελληνικές Αρχές στην Αίγυπτο (Κάιρο – Αλεξάνδρεια) και από τους Βρετανούς «προστάτες»: με δίκες, καταδίκες, κυριότατα με «εκκαθάριση» όλων των μονάδων από τα δημοκρατικά στοιχεία και τον εγκλεισμό των κρινόμενων δημοκρατικών - αριστερών σε στρατόπεδα συγκέντρωσης στην έρημο. Όλα αυτά βέβαια με τη συμπαράσταση των Βρετανών, που ενδιαφέρονταν να προωθήσουν στο μέτωπο κατά των Γερμανών στην Ιταλία μια ταξιαρχία α-ξιόπιστη (με αντιεαμικά στοιχεία, με βασιλόφρονες...), ώστε να αξιοποιηθεί έπειτα -την ώρα της αναμενόμενης αποχώρησης των Γερμανών- για την επιβολή της τάξης (σύμφωνα με την αντίληψη των αντιεαμικών) στην Ελλάδα και τον παραμερισμό των αντιστασιακών, που εύλογα θα διεκδικούσαν συμμετοχή ή και κατάληψη της εξουσίας κατά τις προβλέψεις πολλών αντιεαμικών και των Βρετανών προστατών.¹²

Άλλα γεγονότα ως συνέπεια της ίδρυσης της ΠΕΕΑ

Από τα τέλη Απριλίου 1944 ως τις 20 Μαΐου 1944 έλαβαν χώρα τα ακόλουθα γεγονότα στο μέτωπο Εθνικής Αντίστασης στον ελλαδικό χώρο και από την πλευρά της αυτοεξόριστης αλλά φερόμενης ως «νόμιμης» Κυβέρνησης υπό βρετανική Προστασία / Καθοδήγηση στη Μέση Ανατολή:

♦ **α'** Στον ελλαδικό χώρο η ΠΕΕΑ:

- Έκανε ανασχηματισμό και προώθησε (όπως προσημειώσαμε) ως Πρόεδρο και πρώτο εκπρόσωπό της τον **Αλέξανδρο Σβώλο**, καθηγητή του Συνταγματικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Παράλληλα οργάνωσε εκλογές στον ελλαδικό χώρο (γερμανοκρατούμενες περιοχές και απελευθερωμένες με αντιστασιακές δυνάμεις) για την ανάδειξη **Εθνικού Συμβουλίου** (Βουλής).

Στο Εθνικό Συμβούλιο που συγκροτήθηκε σε σώμα αρχές του Μάη 1944 και συνεδρίασε στις Κορυτσάδες Ευρυτανίας (στις αίθουσες του Δημοτικού Σχολείου) από 14 ως 28 του ίδιου μήνα, συζητήθηκαν τα πιο επείγοντα προβλήματα της ελληνικής Κοινωνίας μέσα στις τότε περιστάσεις και διατυπώθηκαν γενικές αρχές κοινωνικού / πολιτικού προσανατολισμού και δράσης. Συγκεκριμένα αποφασίζουν:

¹² Σχετικά με αυτές τις προβλέψεις θα μας μιλήσουν παρακάτω και ο πολύ διορατικός Βρετανός Πρωθυπουργός Ουίστον Τσόρτσιλ, καθώς και ο προστατευόμενός του νέος Πρωθυπουργός της εξόριστης Κυβέρνησης των Ελλήνων.

- Κυρώνεται (αναδρομικά) η ιδρυτική Πράξη της ΠΕΕΑ.
- Όλες οι εξουσίες πηγάζουν από το λαό και ασκούνται από αυτόν.
- Το Εθνικό Συμβούλιο (Βουλή) είναι το ανώτατο όργανο της Λαϊκής Κυριαρχίας. Η ΠΕΕΑ έχει τις αρμοδιότητες που καθορίζονται από αυτό.
- Οι λαϊκές ελευθερίες είναι ιερές και απαραβίαστες.
- Όλες οι Ελληνίδες και όλοι οι Έλληνες έχουν ίσα πολιτικά και αστικά δικαιώματα (δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι).
- Η εργασία είναι βασική κοινωνική λειτουργία και δημιουργεί δικαιώματα για την απόλαυση των αγαθών της ζωής.
- Επίσημη γλώσσα για όλες τις βαθμίδες της Εκπαίδευσης είναι η γλώσσα του λαού (του Δήμου), η Δημοτική.
(Αποφάσεις Συνταγματικού χαρακτήρα)

♦β'. Παράλληλες εξελίξεις στη Μέση Ανατολή (ειδικά στην Κυβέρνηση της εξορίας) τον Απρίλη Μάη του 1944:

Το κίνημα των δημοκρατικών αξιωματικών και στρατιωτών στη Μέση Ανατολή οδήγησε σε παραίτηση του Πρωθυπουργού της εξόριστης Κυβέρνησης **Εμμανουήλ Τσουδερού**, στην ολιγοήμερη προώθηση του **Σοφοκλή Βενιζέλου** στην Πρωθυπουργία και τελικά στην επείγουσα πρόσκληση του **Γεωργίου Παπανδρέου** για τη θέση του Πρωθυπουργού. Ο Γ.Παπανδρέου ορκίστηκε κατά το τέλος Απριλίου και ευθύς δρομολόγησε τη σύγκληση ειδικού Συνεδρίου των πολιτικών ηγετών της χώρας για ένα Συνέδριο εθνικής συνεννόησης (με την προσδοκία ότι σύντομα θα απελευθερωθεί η Πατρίδα και η Κυβέρνηση της εξορίας θα επανέλθει εκεί).

Λίγα λόγια για τον νέο Πρωθυπουργό:

Ο Γεώργιος Παπανδρέου ανήκε στην πρώτη γενιά που αναδείχτηκε στα χρόνια διακυβέρνησης της χώρας από τον Ελ. Βενιζέλο...και είχε εκλεγεί βουλευτής στις εκλογές του 1928. Ως βουλευτής του κυβερνητικού Κόμματος το 1929 είχε διατυπώσει αντιρρήσεις για το νομοσχέδιο που έγινε νόμος με τον τίτλο: **Ιδιώνυμον** (ν.4229/1929), αλλά αυτή η στάση του δε σημαίνει ότι το καταψήφισε.

Πάντως, από το 1929 ως το 1932 ήταν υπουργός Παιδείας και διακρίθηκε για τη δραστηριότητά του στη διαμόρφωση εκπαιδευτικής πολιτικής και την οικοδόμηση Σχολείων. Και σε κάποια συνεδρίαση του Ανώτατου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου διατύπωσε και την άποψή του για το νόμο του 1929 με τα ακόλουθα λόγια (κάποιας πολιτικής ασυνέπειας): «Εκπαιδευτικοί οι οποίοι τυχόν δεν συμφωνούν (με την εκπαιδευτική πολιτική / ιδεολογία) δικαιούνται βεβαίως να έχουν τας απόψεις των αλλά όχι και τας θέσεις των»¹³. Την ίδια χρονιά ο ίδιος, ως υπουργός, σε δηλώσεις του που δημοσιεύτηκαν στην εφημερίδα **«Πατρίς»** και αναδη-

¹³ Δημ. Γληνός, **Εκλεκτές σελίδες**, 3^{ος} τόμος, εκδ. «Στοχαστής», σ. 103.

4.4. Ίδρυση της ΠΕΕΑ (10 Μαρτίου 1944). Τα Δεκεμβριανά του 1944

μοσιεύτηκαν στο «Διδασκαλικό Βήμα» (αριθμ. φύλλου 337/2-8-1931) διευκρίνιζε: «Ημείς προκειμένου περί διδασκάλων, χωρούμεν και πέραν του Ιδιωνύμου. Διότι το Ιδιώνυμον, προς τιμωρίαν, ζητεί προπαγάνδαν των κομμουνιστικών ιδεών, ενώ το Υπουργείον, δια την απόλυσιν των διδασκάλων, αρκείται εις την ύπαρξιν και οπωσδήποτε διαπίστωσιν του κομμουνιστικού φρονήματος»¹⁴.

Επίσης, οφείλω να θυμίσω ότι τον Απρίλη του 1936, όταν οι Φιλελεύθεροι και Λαϊκοί ψήφισαν υπέρ του Μεταξά για να κυβερνήσει χωρίς Βουλή, ο Παπανδρέου αντιτάχτηκε. Ο Μεταξάς ύστερα από 100 μέρες, αφού είχε φροντίσει να προωθήσει ανθρώπους του σε κορυφαίες θέσεις (π.χ. Αρχηγείο Στρατού, Αστυνομίας), κήρυξε, την **4^η Αυγούστου**, δικτατορία, με τη συναίνεση ή προτροπή του βασιλιά. Εύλογο είναι να εκτιμήσουμε ότι είχε κερδίσει πολιτική εκτίμηση αυτός που είχε αρνηθεί να δώσει ψήφο για τέτοιο πρωθυπουργό (δικτάτορα ελεεινό).

Περισσότερα στοιχεία για τη συμβολή των Άγγλων και του Έλληνα πρωθυπουργού ή άλλων παραγόντων στη σύγκρουση που είναι γνωστή στην ιστορία μας ως Δεκεμβριανά εγγράφονται στην επόμενη ενότητα: **Τα Δεκεμβριανά του 1944: Ποιοι τα θέλησαν; Ποιοι τα σχεδίασαν ή ελπίσανε και προσδοκούσαν κέρδη από την αιματοχυσία που άρχισε στις 3 του Δεκεμβρη 1944;** με όσα στοιχεία τεκμηρίωσης μπορέσαμε να καταγράψουμε.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία για προβληματισμό :

1. Jacqueline de Romilly, **Η οικοδόμηση της Αλήθειας στο Θουκυδίδη** (μετ. Σταύρου Βλοντάκη, εκδ. «Παπαδήμα», 1994).
2. **Τι είναι Ιστορία Σήμερα;** (επιμ. David Cannadine, μετ. Κώστας Αθανασίου, εκδ. «Νήσος»), Αθήνα 2007.
3. John Tosh, **The Pursuit of History: aims, method and new direction** (Longman editions, 1982, New York).
4. Margaret Macmillan, **The Uses and Abuses of History** (edition: Profile Books).
5. Φ. Κ.Βώρου, **Σπουδή και Διδασκαλία της Ιστορίας**, «Παπαδήμας», 1988.
6. **Ιστορία του Ελληνικού Έθνους** (της Εκδοτικής Αθηνών) τ. ΙΕ'.
7. Πέτρου Ρούσου, **Η Μεγάλη Πενταετία**, τ. Β'.
8. Α. Ι. Κοραντή, **Πολιτική και Διπλωματική Ιστορία της Ελλάδος 1940-45**.

¹⁴ Για όλες αυτές τις Απόψεις του Γ. Παπανδρέου γίνεται λόγος στο άρθρο του Φ.Κ.Βώρου, «Διώξεις εκπαιδευτικών: έπος και τραγωδία» (περιοδ. **Εκπαιδευτικά** τ. 14 και στο www.voros.gr) και αναδημοσίευση στο περιοδ. «Θέματα Παιδείας», τ. 31.

Β΄. Τα Δεκεμβριανά του 1944: Ποιοι τα θέλησαν; Ποιοι τα σχεδίασαν ή ελπίσανε και προσδοκούσαν κέρδη από την αιματοχυσία που άρχισε στις 3 του Δεκέμβρη 1944;

Ένας **Πρόλογος αναγκαίος** (περί ιστορικής αλήθειας)

Όταν επιχειρεί κάποιος να παρουσιάσει ένα θέμα ιστορικό ιδιαίτερα επίμαχο, νιώθει ιδιαίτερα την ανάγκη να προετοιμάζεται, για να είναι όσο μπορεί **πιο αντικειμενικός μελετητής, ερμηνευτής, κριτής, αφηγητής του όλου ιστορικού θέματος** που τον απασχολεί και των επιμέρους περιστατικών / στιγμών που συνθέτουν το όλο. Και για κάθε λεπτομέρεια επιθυμεί να τεκμηριώνει με τρόπο πειστικό αυτά που αφηγείται. Και αισθάνεται χρέος να θυμηθεί σεβαστούς προδρόμους της ιστοριογραφίας, που υπήρξαν γι' αυτόν δάσκαλοι σεβαστοί για ποικίλα προβλήματα του ιστορικού λόγου:

- Αναζήτηση της ιστορικής αλήθειας,
- Αξιολόγηση της ιστορικής παιδείας,
- Σεβασμό για το ιστορικό ήθος,
- Δεοντολογία της ιστορικής αφήγησης.

Και νομίζω ότι ο πιο πειστικός τρόπος, για να ενημερώσει κάποιος και τους αναγνώστες του για όλη αυτή την προβληματική, είναι να ονομάσει κάποιους δασκάλους της ιστοριογραφίας, που ιδιαίτερα επηρέασαν ή επηρεάζουν τη σκέψη του μελετητή της Ιστορίας, για να κάνει όσο μπορεί πιο καλά τη δουλειά του.

Με αυτό το νόημα κατέγραψα στην ενότητα **Α΄. Από την ίδρυση της ΠΕΕΑ....** βασικούς εκφραστές της μεθοδολογίας της Ιστορίας, που αισθάνομαι ζωντανή την παρουσία τους, όταν επιχειρώ να προσεγγίσω και να αφηγηθώ κάποιο ιδιαίτερα επίμαχο ζήτημα. Θυμάμαι, λοιπόν, και θυμίζω: από την ελληνική Αρχαιότητα μεγάλοι ιστορικοί (π.χ. Θουκυδίδης, Πολύβιος...) και όλων των αιώνων ιστορικοί προσπάθησαν να διατυπώσουν απόψεις για την αναζήτηση της ιστορικής αλήθειας, για τη μορφωτική αξία της ιστορίας, για τον τρόπο σπουδής και ανάλυσης της ιστορίας.

Εδώ θα μνημονεύσω ξανά μόνο τον κορυφαίο Γερμανό ιστορικό **Leopold von Ranke**, γιατί επισήμανε μια πολύ σημαντική υποχρέωση του ιστορικού και του μελετητή της ιστορίας: να γράφουν και να μελετούν το ιστορικό γεγονός *Wie es eigentlich gewesen war* (**πώς ακριβώς έγινε αυτό**). Αυτή η βασική αρχή οδήγησε σε μια πιο μεθοδική πορεία σπουδής με ερωτήματα όπως: **Τι έγινε; Από ποιους; Πού; Πότε; Πώς; Γιατί;**

4.4. Ίδρυση της ΠΕΕΑ (10 Μαρτίου 1944). Τα Δεκεμβριανά του 1944

Και ένα **αναγκαίο προοίμιο**, ειδικά για αναγνώστριες και αναγνώστες της νεότερης (μεταπολεμικής) γενιάς, που δεν έχουν επαρκή ενημέρωση για την περίοδο μεγαλείου και οδύνης (1940-1949).

Είναι ένα από τα πιο συζητημένα και για πολλούς ανερμήνευτο ζήτημα της πρόσφατης πολιτικής Ιστορίας μας το ποιοι ήθελαν και για ποιο σκοπό μεθόδευσαν τη σύγκρουση που άρχισε στις 3 του Δεκέμβρη 1944. Επομένως, είναι ανάγκη για τους νεότερους να διευκρινίσουμε και για τους ωριμότερους να θυμίσουμε **ποια είναι τα γεγονότα του Δεκέμβρη 1944, που κυοφορούνταν, βέβαια, πολύ πριν.**

Όταν άρχισε για τη χώρα μας (στα πλαίσια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, 1939-45) η Κατοχή από Γερμανούς - Βουλγάρους - Ιταλούς (από Απρίλιο 1941 ως Νοέμβριο 1944), διαμορφώθηκαν σύντομα διάφορες αντιστασιακές οργανώσεις: **ΠΕΑΝ** (Πανελλήνια Ένωση Αγωνιζομένων Νέων), **ΕΑΜ** (Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο), **ΕΔΕΣ** (Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος), **ΕΚΚΑ** (Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση)... Από αυτές:

♦**α΄.** Η πρώτη (η ΠΕΑΝ) οργάνωσε το Σεπτέμβριο του 1942 μια πολύ τολμηρή και σε αποτελέσματα πολύ εντυπωσιακή ανατίναξη εις βάρος των Γερμανόφιλων της Αθήνας (της οργάνωσης Ε.Σ.Π.Ο. στο κέντρο της Αθήνας). Κάποια προδοσία οδήγησε τους Γερμανούς σε σύλληψη των πρωτεργατών αυτής της αντιστασιακής πράξης και εξόντωσή τους.

♦**β΄.** Οι επόμενες δυο (το ΕΑΜ και ο ΕΔΕΣ) οργάνωσαν συστηματικά αντιστασιακές δυνάμεις, το ΕΑΜ σε όλη σχεδόν την επικράτεια και ο ΕΔΕΣ κυρίως στην Ήπειρο. Και έδρασαν κατά των κατακτητών, κυριότατα των Γερμανών, από το 1942 ως την ώρα της αποχώρησης των κατακτητών, τον Οκτώβρη - Νοέμβρη του 1944.

♦**γ΄.** Η τελευταία οργάνωση, η ΕΚΚΑ, υπό την ηγεσία του συνταγματάρχη **Ψαρρού**, έδρασε στην κεντρική Στερεά Ελλάδα ως τον Απρίλη του 1944, αλλά διαλύθηκε τότε μετά από προστριβές με ένοπλες ομάδες του ΕΛΑΣ (που ήταν η ένοπλη έκφραση του ΕΑΜ).

Δεν έχουμε πρόθεση να γράψουμε εδώ αναλυτικά για την ένοπλη αντιστασιακή δράση των δυο μεγάλων αντιστασιακών οργανώσεων (ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ), γιατί άλλος είναι ο στόχος μας με τούτο το άρθρο (όπως φαίνεται και στον τίτλο του). Περιορίζομαι σε ένα μόνο γεγονός: τη νύχτα της 25/26 Νοέμβρη του 1942 ενωμένες δυνάμεις των δυο αυτών αντιστασιακών οργανώσεων (περί τους 120 άνδρες του ΕΛΑΣ και περί τους 60 του ΕΔΕΣ) και μια ομάδα Βρετανών με εκρηκτικές ύλες ανατίναξαν τη γέφυρα του Γοργοπόταμου (σε μικρή απόσταση νοτιοδυτικά της Λαμίας). Σκοπός τους ήταν να διακόψουν έτσι τη σιδηροδρομική γραμμή Θεσσαλονίκης - Αθήνας και να δυσκολέψουν την προώθηση στρατιωτικού προσωπικού και πολεμικού υλικού προς τη Νότια Ελλάδα, από όπου Γερμανοί στρατιώτες και στρατιωτικό υλικό προωθούνταν στη

Β. Αφρική, όπου ο Ρόμελ πολεμούσε εναντίον των Άγγλων και άλλων συμμαχικών δυνάμεων (...Ελλήνων και Ελληνοκυπρίων εθελοντών)¹⁵.

Η συνεργασία αυτή των οργανώσεων ΕΑΜ, ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ διαταράχτηκε κατά το 1943 και εξελίχτηκε σε ανοιχτή σύγκρουση το 1944 (Δεκέμβρη).

Τώρα ας ξαναδούμε τον τίτλο του άρθρου: **Τα Δεκεμβριανά του 1944: Ποιοι τα θέλησαν; Ποιοι τα σχεδίασαν ή ελπίσανε και προσδοκούσαν κέρδη από την αιματοχυσία που άρχισε στις 3 του Δεκέμβρη 1944;**

Θα επιχειρήσουμε μια απάντηση με βάση όχι τους ισχυρισμούς, αλλά τα τεκμήρια, όσα έχουν αποκαλυφθεί¹⁶ και κρίνονται αξιόπιστα ή, μάλλον, όσα γνωρίζουμε ως αξιόπιστα. Και θα κρίνετε σεις, αν είναι **πράγματι αξιόπιστα**.

Το ότι στην Εθνική Αντίσταση πρωτοστάτησε το εαμικό κίνημα (αριστεροί και φιλελεύθεροι προοδευτικοί) είναι γνωστό και νομίζω αποδεκτό. Οι μεταξικοί και βασιλόφρονες απουσίασαν και ακολούθησαν την πολιτική του «wait and see» (περιμένετε και βλέπουμε)¹⁷, με το σκεπτικό ότι, αν ενοχλούσαν τους Γερμανούς, θα είχαν αντεκδικήσεις με πολλαπλάσια θύματα (λογικό ή παράλογο, δεν το αξιολογώ, ας το κρίνει ο αναγνώστης).

Όμως, όσο φούντωνε το εαμικό κίνημα και γυμναζόταν με τον αντιστασιακό αγώνα και αποκτούσε οπλισμό από τις αντίπαλες κατοχικές δυνάμεις που εξουδετέρωνε, άρχιζε να ανησυχεί η άλλη παράταξη, ιδιαίτερα από το 1943 και πολύ περισσότερο από τη στιγμή που οι εαμικοί συγκρότησαν την **Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης**, (ΠΕΕΑ), στις 10 του Μάρτη 1944. Η άλλη πλευρά, με κύρια έκφραση τη «νόμιμη» Ελληνική Κυβέρνηση, τη γνωστή ως Κυβέρνηση της Εξορίας, στο Κάιρο - όπου και η έδρα του βρετανικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής (ΣΜΑ.) - αποφάσισε να καλέσει σε Συνέδριο εκπροσώπους των πολιτικών δυνάμεων στο Λίβανο (Απρίλη – Μάη 1944), όπου και απέσπασε τη συναίνεση για συγκρότηση **Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας**. Εκεί εκδηλώθηκε πρώτη φορά η **υποχωρητικότητα** των εκπροσώπων της εαμικής ΠΕΕΑ, που δέχτηκαν να υπογράψουν και κείμενο αποδοκιμασίας των στρατιωτών / ναυτών και των αξιωματικών τους, που είχαν πραγματοποιήσει Κίνημα στην περιοχή Αλεξάνδρειας - Καΐρου από 30 του Μάρτη 1944 με εμφανή έκφραση της συμπάθειάς τους ή εκτίμησής τους για την ΠΕΕΑ, για το Εαμικό Αντιστασιακό Μέτωπο.

¹⁵ Κορνήλιου Χατζηκώστα, **Το ΟΧΙ της Κύπρου το 1940** (Power Publishing, Λευκωσία).

¹⁶ Όσα βέβαια γνωρίζει ο υπογράφων το κείμενο τούτο.

¹⁷ Αυτό έχει γράψει ο Christ. Woodhouse στο βιβλίο του: **Το Μήλο της Έριδος** (με αναφορά στην Εθνική Αντίσταση των Ελλήνων).

4.4. Ίδρυση της ΠΕΕΑ (10 Μαρτίου 1944). Τα Δεκεμβριανά του 1944

Στους μήνες που ακολούθησαν η εαμική πλευρά έδειχνε ενδοιασμούς και αναβλητικότητα στο ζήτημα αποστολής εκπροσώπων για την Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας με Πρωθυπουργό τον Γεώργιο Παπανδρέου, **έκδηλα ευνοούμενον της βρετανικής Εξωτερικής επεμβατικής Διπλωματίας**. Αρχές του Σεπτεμβρίου του 1944 αποφάσισαν τελικά να στείλουν εκπροσώπους για τις 5-6 υπουργικές θέσεις (Αλέξ. Σβώλο, καθηγητή του Συνταγματικού Δικαίου, Μιλτιάδη Πορφυρογένη, Άγγελο Αγγελόπουλο, Γιάννη Ζέβγο κ.ά.). Σχετικό μήνυμα είχαν στείλει νωρίτερα (περισσότερο από ένα μήνα).

Ανεξάρτητα από τα κίνητρα που οδήγησαν τους Εαμικούς σε αυτή την απόφαση¹⁸ το γεγονός είναι ότι έκαναν τη δεύτερη αυτή πράξη έκδηλης **υποχωρητικότητας**, καθώς φαινόταν στον ορίζοντα να πλησιάζει η ώρα της Απελευθέρωσης. (Ειδικό κείμενο -με αριθμό 2- σχετικό με την έννοια της υποχωρητικότητας καταχωρίζεται στο Παράρτημα αυτού του άρθρου σσ. 257-258).

Περί τα μέσα του Σεπτεμβρίου 1944 η Κυβέρνηση μετακινήθηκε στη Νότια Ιταλία, γιατί αυτή ήταν η υπόδειξη των Βρετανών¹⁹, για να απαλλαγούν από την εαμική ατμόσφαιρα που ένιωθαν να εισπνέουν στο Κάιρο και για να βρίσκεται η ελληνική Κυβέρνηση υπό «ομηρία» βρετανική στην Ιταλία²⁰.

Πάντως, εκεί -και συγκεκριμένα στη Caserta- πραγματοποιήθηκε μια άλλη συνάντηση, όπου είχαν προσκληθεί και οι αρχηγοί των δυο κυριότερων αντιστασιακών οργανώσεων του ελλαδικού χώρου: ο **Στέφανος Σαράφης** του ΕΛΑΣ και ο **Ναπολέων Ζέρβας** του ΕΔΕΣ και Βρετανοί Αξιωματούχοι. Εκεί υπογράφηκε στις 27 Σεπτεμβρίου η **Συμφωνία της Caserta** με τα ακόλουθα κύρια σημεία:

¹⁸ Πολλοί μελετητές θεωρούν ότι η **υποχωρητικότητα** αυτή οφειλόταν σε εκδηλωμένη συμβουλή από τη σοβιετική ηγεσία (: «ανάγκη να συνεργαστείτε» με την Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας). Αυτή η συμβουλή δόθηκε στον Π. Ρούσο, όταν επισκέφτηκε τη σοβιετική Πρεσβεία στο Κάιρο. Κάτι ανάλογο αφηγείται ο Άγγελος Αγγελόπουλος (στο βιβλίο του **Από την Αντίσταση στον Εμφύλιο**, σ. 86). Τέτοια συμβουλή θεωρείται ότι έφερε και η σοβιετική αποστολή με επικεφαλής το συνταγματάρχη **Γκρέγορι Ποπόφ**, που έφτασε στην ΠΕΕΑ (στην Ορεινή Ελλάδα) τέλη Ιουλίου 1944. Πολύ ενδιαφέρουσα η ανάλυση του ζητήματος αυτού από τον L. Baerentzen με την εισήγησή του: «Η άφιξη της Σοβιετικής Στρατιωτικής αποστολής τον Ιούλιο του 1944», (**Πρακτικά Συνεδρίου: Η Ελλάδα του 1936-44**, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, 1989, σσ. 563-597).

¹⁹ Στο συλλογικό βιβλίο **Κατοχή – Αντίσταση** (έκδ. της εφημερίδας «τα Νέα», 2010), σ. 164.

²⁰ Θυμίζω ότι τότε δρούσαν στην Ιταλία οι συμμαχικές δυνάμεις (δηλ. και βρετανικές) κατά των Γερμανών. Εκεί (στο Ρίμινι) αξιοποιήθηκε και η ελληνική «ταξιαρχία του Ρίμινι».

- Όλες οι ένοπλες δυνάμεις στον ελλαδικό χώρο, άρα και ο ΕΛΑΣ και ο ΕΔΕΣ, θα υπάγονταν στην Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας.
- Η Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας όριζε αρχιστράτηγο το βρετανό στρατηγό Skobie.
- Οι δυνάμεις των ανταρτών δεν είχαν δικαίωμα να κινηθούν προς Αθήνα και Θεσσαλονίκη την ώρα αποχώρησης των Γερμανών· όφειλαν να περιμένουν την άφιξη της Κυβέρνησης, που **τη συνόδευαν και βρετανικές δυνάμεις και μια ελληνική ταξιαρχία**, που είχε βοηθήσει τους συμμάχους στο Ρίμινι και είχε «εκκαθαριστεί» από δημοκρατικούς στρατιώτες και αξιωματικούς πριν αναχωρήσει από το Κάιρο (οι δημοκρατικοί που είχαν λάβει μέρος στο κίνημα του Απρίλη είχαν εγκλειστεί από τους Βρετανούς σε στρατόπεδα συγκέντρωσης στην αφρικανική έρημο,²¹ ώστε ούτε ως απολυμένοι να μπορούν να ενισχύσουν εαμικές μονάδες τους επόμενους κρίσιμους μήνες).
- Επιπλέον, στο **Συμβόλαιο του Λιβάνου**, που είχε υπογραφεί με εισήγηση του Πρωθυπουργού Παπανδρέου, (το Μάιο 1944) και στη **Συμφωνία της Caserta** (27-9-1944) περιλαμβάνεται ειδική ρήτρα αποδοκιμασίας και απειλής για τιμωρία / καταδίκη προς όλους τους συνεργάτες των Γερμανών (ταγματασφαλίτες, που χαρακτηρίζονταν εχθροί του έθνους)²². Ίσως η ρήτρα προστέθηκε για ικανοποίηση των εαμικών και διευκόλυνση αποδοχής εκ μέρους τους των προηγούμενων τριών όρων, που ήταν μάλλον ανεπιθύμητοι για τους εαμικούς.

Πάντως, ένα δεκαήμερο μετά στάθμευσε στη Νεάπολη της Ιταλίας (8-10-1944) ο **Ουίνστον Τσόρτσιλ** και ο επί των Εξωτερικών Υπουργός του **Άντονι Ήντεν** κατά το ταξίδι τους προς τη Μόσχα για τη γνωστή «**Συμφωνία των Ποσοστών**» (με την οποία μοίρασαν ζώνες επιρροής - «Προστασίας» και ο Τσόρτσιλ ανέλαβε την «Προστασία» του ελληνικού χώρου, ενώ αντίστοιχο ρόλο πρότεινε στον Στάλιν για την περιοχή της Ρουμανίας).²³ Κατά τη διέλευσή τους, λοιπόν, από τη Νεάπολη της Ιτα-

²¹ Λεπτομέρειες σε βιβλία που αναφέρονται στην Εθνική Αντίσταση, όπως: Πέτρου Ρούσου, **Η Μεγάλη Πενταετία, 1940-45**, Θ. Χατζή, **Η νικηφόρα Επανάσταση που Χάθηκε**, Β.Νεφελούδη, **Η Εθνική Αντίσταση στη Μέση Ανατολή**, Γιάννη Ταμβακλή, **Οδοιπορικό στη Μέση Ανατολή 1941-1945**.

²² Στο συλλογικό τόμο: **Κατοχή και Αντίσταση**, έκδοση της εφημερίδας «**τα Νέα**», άρθρο με τίτλο: «Όψεις του Δωσιλογισμού στην κατεχόμενη Ελλάδα 1941-44».

²³ Οι σοβιετικοί και πολλοί φίλοι τους δεν επιβεβαίωσαν τη **Συμφωνία των Ποσοστών**, αλλά η εξέλιξη των γεγονότων ήταν αυτή ακριβώς που αφηγείται ο «μέγας» Τσόρτσιλ στα **Απομνημονεύματά** του, πηγή αξιόπιστη, αφού ο ίδιος ενυπόγραφα εκθέτει πόσο βαθύ ήταν το ενδιαφέρον του να αναλάβει την «προστασία» του ελλαδικού χώρου, έστω και με πράξεις εγκληματικής αιματοχυσίας (θα τις δούμε παρακάτω). Ένα σύντομο κείμενο –με αριθμό 3- για την

4.4. Ίδρυση της ΠΕΕΑ (10 Μαρτίου 1944). Τα Δεκεμβριανά του 1944

λίας (8-10-1944), οι Τσόρτσιλ - Ήντεν είχαν **προσωπική συνάντηση** με τον Γ. Παπανδρέου, κατά την οποία αυτός, **αφού διατύπωσε την αγωνία του Έθνους για ποικίλα προβλήματα που αντιμετώπιζε με τη λήξη του πολέμου, υπογράμμισε τα ελληνικά αιτήματα** (τιμή του) **και επέδωσε στους «υψηλούς» συνομιλητές του και ειδικό Υπόμνημα**²⁴, για να θυμούνται και να προσφέρουν την «προστασία» ή τη συμπαράστασή τους.

Από το **Υπόμνημα** αυτό, σσ. 180-83 του βιβλίου που μνημονεύω στην υποσημείωση 14, αντιγράφω αποσπάσματα:

« *Η Εθνική μας ένωση έχει ήδη συντελεσθεί...με την συμμετοχήν εις την Κυβέρνησιν και του Κομμουνιστικού Κόμματος*». (Έχει συγκροτηθεί Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας με συμμετοχή εκπροσώπων όλων των πολιτικοκοινωνικών ιδεολογιών).

«*Εξ άλλου η προσαρμογή του ΚΚΕ εις την Εθνικήν Ένωσιν (η συμμετοχή του στην Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας) έχει συντελεσθεί υπό την σιωπηράν προϋπόθεσιν της παρουσίας εν Ελλάδι σημαντικών βρετανικών στρατιωτικών δυνάμεων. Εάν διεπιστούτο ότι ο όρος ούτος δεν υφίσταται, υπάρχει φόβος ότι το ΚΚΕ θα θέσει εις ενέργειαν, κατά τρόπον συγκεκαλυμμένον ή απροκάλυπτον, την υλικήν του δύναμιν, δια να γίνει κύριον της καταστάσεως*».²⁵

Λίγες μέρες μετά από το **Υπόμνημα** της Νεάπολης οι Γερμανοί αποσύρονταν από την Αθήνα (12-10-1944) και η Ελληνική Κυβέρνηση έφτασε στις 18 του Οκτώβρη. **Αν είχαν οι Εαμικοί πρόθεση να καταλάβουν την εξουσία δυναμικά**, γιατί δεν το έπραξαν; Αυτή η συμπεριφορά φαίνεται ότι δεν εκτιμήθηκε αντικειμενικά μέσα στην ατμόσφαιρα φοβί-

επιστημονική δεοντολογία σε τέτοια ζητήματα έχουμε καταχωρίσει στο **Παράρτημα** αυτού του άρθρου, σ. 258.

²⁴ Το **Υπόμνημα της Νεαπόλεως**: είναι τίτλος κειμένου που μέρος του έχει καταχωριστεί στο βιβλίο Γ. Παπανδρέου, **Η Απελευθέρωσις της Ελλάδος, 1944**, πρόσφατη έκδοση από τον ΔΟΛ (Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη), σσ. 180-183.

²⁵ **Επισήμανση και απορία του υποφαινομένου**: Προφανές ότι ο Πρωθυπουργός διακατέχεται από φόβο...και καταλήγει σε πράξεις ηθικοπολιτικά μεμπτές (π.χ. απόρρητη συνάντηση και απόκρυψη πρόσκλησης βρετανικών στρατευμάτων για την Ελλάδα, όταν θα έχει απελευθερωθεί). Άραγε, αυτή η εικόνα Πρωθυπουργού συνάδει προς την έννοια της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας; Αν στη συνάντηση με τον Τσόρτσιλ ειπώθηκαν και λόγια επικριτικά για ένα τμήμα της Εθνικής Αντίστασης (ΕΑΜ / ΕΛΑΣ, ΚΚΕ), που ο ίδιος ο Πρωθυπουργός το προσκαλούσε επίμονα στην Κυβέρνηση, τι εικόνα έδινε στο συνομιλητή του; Ίσως και άθελά του τον ενθάρρυνε να έλθει ως «κατακτητής» της χώρας μας. Και αυτό έπραξε ο «μέγας» Τσόρτσιλ για τους δικούς του λόγους.

ας και δυσπιστίας, όπου ζούσε ο ευνοούμενος από τους Άγγλους Πρωθυπουργός.

Ακολούθησαν 45 μέρες που η Κυβέρνηση είχε προστριβές με τους Εαμικούς συνεργάτες της για ένα πολύ βασικό ζήτημα: Η Κυβέρνηση επιδίωκε να αφοπλίσει τους Εαμικούς και να διατηρήσει δυνάμεις σαφώς αντιαμικές: την ορεινή **Ταξιαρχία του Ρίμινι** και τον **Ιερό λόχο** (που είχαν «εκκαθαριστεί» πριν φύγουν από το Κάιρο, ώστε να μην έχουν εαμικά στοιχεία)²⁶. Επίσης, είχε συμπαράσταση από την Αστυνομία και από τα υπό τον έλεγχό της Τάγματα Ασφαλείας, τα οποία και αξιοποίησε αργότερα εναντίον των Εαμικών κατά τα Δεκεμβριανά, όπως είχε δηλώσει αργότερα και ο τότε υφυπουργός Στρατιωτικών Λ. Σπαής. Οι επικίνδυνοι και, κατά τον Πρωθυπουργό, ύποπτοι για βίαιη κατάληψη της εξουσίας Εαμικοί ζήτησαν να διατηρήσουν και αυτοί μια ταξιαρχία του ΕΛΑΣ ισοδύναμη προς τα κυβερνητικά ένοπλα σώματα (της Ταξιαρχίας του Ρίμινι και του Ιερού Λόχου). Είχε, επιπλέον, στο πλευρό της η Κυβέρνηση τις δυνάμεις των Βρετανών (με τανκς και αεροπλάνα). Άρα, δεν είχε λόγους να αγωνιά για τις εξελίξεις. Εντούτοις στις 30 του Νοέμβρη έδωσε στον Skobie άδεια ή προτροπή να εκδώσει διαταγή για αφοπλισμό των εαμικών δυνάμεων ως τις 10 Δεκέμβρη! Από αγωνία ή με άλλη επιδίωξη; Αδυνατώ να αναλάβω επιστημονική ευθύνη για μια απάντηση που μπορεί παρακάτω να προκύψει από γραπτά κείμενα, επώνυμα κείμενα των Εξοχότατων Πρωθυπουργών Ελλάδας και Βρετανίας, κείμενα ενυπόγραφα και αξιόπιστα. Συγκεκριμένα:

α'. Ο Εξοχότατος Τσόρτσιλ κατά το 1943-44 από ενδιαφέρον ανυπόκριτο παρακολουθούσε τις εξελίξεις στον ελληνικό χώρο και έδινε σχετικές οδηγίες σε συνεργάτες του. Συγκεκριμένα: Σε οδηγίες προς τον Υπουργό του επί των Εξωτερικών το Νοέμβρη του 1944, έγραφε: *«Για να είναι αποφασιστικό το χτύπημα κατά του ΕΛΑΣ, θα πρέπει να καταφερθεί την κατάλληλη στιγμή»*.²⁷ Και τελικά φαίνεται ότι η «κατάλληλη στιγμή» ήρθε ή προγραμματίστηκε για τον Δεκέμβρη του 1944, όπως θα δούμε.

Και σε άλλο μήνυμα, το Νοέμβρη του 1944, δηλ. κάποιο 10ήμερο ή 15οήμερο πριν από τη Δεκεμβριανή τραγωδία στην Αθήνα, έγραφε: *«είναι ευτύχημα ότι η επικείμενη σύγκρουση με το ΕΑΜ γίνεται χωρίς να είναι ο βασιλιάς εκεί. Μπορούμε να παίζουμε πολύ καλύτερα το παιχνίδι μας υπέρ του Παπανδρέου από ό,τι θα μπορούσαμε αν θα εμφανιζόμα-*

²⁶ Ειδική μελέτη του Τάσου Σακελλαρόπουλου με τον τίτλο: «Οι Εξελίξεις στη Μέση Ανατολή και η δημιουργία του Μεταπολεμικού Ελληνικού Στρατού» στο βιβλίο: **Κατοχή – Αντίσταση** (έκδοση της εφημερίδας «τα Νέα», 2010), σσ. 109 κ.π.

²⁷ Β. Μαθιόπουλου, **Ο Δεκέμβριος του 1944**, εκδ. «Νέα Σύνορα» Α.Α.Λιβάνη, 1994, σσ. 84. Προφανώς ο Τσόρτσιλ είχε έγκαιρα αποφασίσει... Θα μας το επιβεβαιώσει με άλλα κείμενά του παρακάτω.

4.4. Ίδρυση της ΠΕΕΑ (10 Μαρτίου 1944). Τα Δεκεμβριανά του 1944

σαν να επιβάλλουμε ένα μοναρχικό καθεστώς στην Ελλάδα», ²⁸ (με παραπομπή στα βρετανικά αρχεία).

Ο μεγάλου ψυχος σχεδιαστής εμφύλιας σύγκρουσης των Ελλήνων ανησυχούσε μόνο μήπως ο Γεώργιος Β΄ δυσανεστηθεί ή εκτεθεί το κύρος του ή η υπόληψή του! Αλλά με τη φράση του αυτή άθελά του αποκάλυψε έμμεσα ότι κάτι γνώριζε για την «**επικείμενη**» σύγκρουση. Και εύλογα γεννιέται το ερώτημα: μήπως αυτός σχεδίαζε από καιρό τη σύγκρουση; Μήπως είχε και επώνυμο συνεργάτη στην ελληνική πλευρά; Θα δούμε παρακάτω.

Και, όταν λίγες μέρες μετά άρχιζε η «**επικείμενη**» σύγκρουση, έγραψε ειδικές οδηγίες στον αρμόδιο στρατηγό Wilson, για να ενθαρρύνει τον υφιστάμενό του Skobie (στην Αθήνα), και τις κοινοποίησε άμεσα και στον Skobie, τον άνθρωπο που επωμιζόταν αυτό το θεάρεστο έργο (αιματοχυσία αθώων στην Αθήνα) ²⁹. Του έγραφε λόγια ενθαρρυντικά, πολιτισμένα: «*Εδώσα οδηγίες στο στρατηγό Wilson να σας αφήσει όλες σας τις δυνάμεις και να σας σταλούν όλες οι δυνατές ενισχύσεις. Είσατε υπεύθυνος για τη διατήρηση της τάξης στην Αθήνα και οφείλετε να εξουδετερώσετε όλες τις ομάδες του ΕΑΜ – ΕΛΑΣ, που θα πλησιάσουν στην πόλη... **Μη διστάσετε να πυροβολείτε κάθε ένοπλον που θα δοκιμάσει να αψηφήσει το βρετανικό κύρος στην Αθήνα....***»

Μη διστάσετε να ενεργείτε σαν να βρίσκεστε σε κατακτημένη πόλη, όπου θα έχει ξεσπάσει μια τοπική εξέγερση...»! ³⁰

Διευκρινίζουμε ότι αυτά γράφονταν, ενώ οι δυνάμεις του ΕΑΜ – ΕΛΑΣ δεν είχαν ακόμη συγκρουστεί με Βρετανούς και προσπαθούσαν ή προσδοκούσαν να βρουν δρόμο συμπόρευσης (με αποστολή εκπροσώπων στον Skobie για συνεννόηση).

Μήπως όλα αυτά τα έργα – λόγια αποκαλύπτουν τον έναν από τους δράστες του εμπρησμού για τα **Δεκεμβριανά**; Νομίζω ότι μόνος αποκαλύπτει με τα γραπτά του τις αποφάσεις – πράξεις του και τα «ανθρωπιστικά» αισθήματά του.

²⁸ Στο συλλογικό τόμο **Δεκέμβρης 1944** (Πρακτικά Επιστημονικής συνάντησης, επιμέλεια Γρ. Φαράκου), σ. 208. Εισήγηση του Φοίβου Οικονομίδη: **Ο Δεκέμβρης του 1944 και οι Μεγάλες Δυνάμεις**.

²⁹ Για να μη γινόμαστε άδικοι επικριτές, νομίζω ότι δίκαιο είναι να θυμίσουμε ότι κατά τον πόλεμο το ήθος των ανθρώπων μπορεί να συνοψιστεί στην πρόταση: «Κάνουμε ό,τι μπορούμε πιο ενοχλητικό για τον αντίπαλο». Αλλά εκείνος που αποφάσισε τον πόλεμο κρίνεται για την απόφασή του, τα κίνητρά του, τη δικαιοκρισία του ή την αδικία που εγκλείει η πρότασή του, την εγκληματικότητα του.

³⁰ Ανδρέα Κέδρου, **Ιστορία της Ελληνικής Αντίστασης**, Β΄, σ. 246, με παραπομπή βέβαια στις βρετανικές πηγές, (Αρχεία του Foreign Office).

Για να γνωρίζει όμως την «**επικείμενη σύγκρουση**» ένας «συνετός» ηγέτης, πρέπει να είχε συνεργάτη αρμόδιο και υπεύθυνο για συνεργασία, με συνέπεια για την πραγματοποίηση του (συμφωνημένου) έργου. Είναι δύσκολο τόλμημα να ονομάσει κάποιος κάποιον, αν δεν έχει τεκμήρια γραμμένα από τον ίδιο, ίσως μυστικά και άγνωστα όταν γράφονταν, αλλά γνωστά από μεταγενέστερες έρευνες ή αποκαλύψεις του ίδιου, που τα έγραψε είτε για να καυχηθεί είτε για να απολογηθεί έναντι επικριτών/αντιπάλων του. Τέτοια αναζήτηση αντικειμενική και απροκάλυπτη εύλογο είναι να στραφεί στον πιο επίσημο και υπεύθυνο εκφραστή των ελληνικών επιδιώξεων τότε που ο «μέγας» Τσόρτσιλ εκδήλωνε τα σχέδιά του και τις επιδιώξεις του εκείνη τη συγκεκριμένη στιγμή.

Β' Τυχαία ενασχόληση με τη μελέτη της Ελληνικής Αντίστασης και της διολίσθησης προς Εμφύλιο με έφερε σε πολλά και ποικίλα αναγνώσματα και στα εξής δύο: Γ. Παπανδρέου, **Η Απελευθέρωσις της Ελλάδος (1944)**³¹ και Μάρκου Βαφειάδη, **Απομνημονεύματα**, τ. 5, σσ. 39-46.

Το πρώτο από αυτά περιλαμβάνει κείμενα, των οποίων συντάκτης ή παραλήπτης ή άμεσα ενδιαφερόμενος για την περίοδο της Πρωθυπουργίας του (από το τέλος Απριλίου 1944 ως το τέλος των Δεκεμβριανών του 1944) ήταν ο Γ. Παπανδρέου. Μερικά από αυτά αναφέρονται σε άμεση συνεργασία με τον Τσόρτσιλ. Σε αυτά μπορεί κανείς να διακρίνει:

- Τη διαρκή υπόμνηση (στον αδιαφιλονίκητο ηγέτη της μιας από τις τρεις Μεγάλες Δυνάμεις του Αντιχιτλερικού Στρατοπέδου) των ανησυχιών και αιτημάτων των Ελλήνων, με την προσδοκία της υπεράσπισης αυτών των αιτημάτων από τον ισχυρό «Σύμμαχο» (αξιέπαινη πράξη).
- Διαρκή υπόμνηση ότι η Ελλάδα αντιμετωπίζει τον **κομμουνιστικό κίνδυνο**, που εκφράζεται από το εαμικό κίνημα (σεβαστή άποψη πολιτικού, αν τεκμηριώνεται με τεκμήρια πειστικά).
- Διαρκή υπόμνηση ότι η Ελλάδα χρειάζεται τη βρετανική στρατιωτική δύναμη (όχι για να ελευθερώσει τη χώρα από τους Γερμανούς, αλλά) για να αντιμετωπίσει την απειλή, τον κίνδυνο της εαμικής κυριαρχίας στη χώρα την ώρα αποχώρησης των Γερμανών, ενδεχόμενο που με πολλή αγωνία έβλεπε ή ισχυριζόταν ότι διέκρινε στον ορίζοντα ο Πρωθυπουργός (όπως φαίνεται παρακάτω), που δεν είχε αντιληφθεί την **υποχωρητικότητα** του ΕΑΜ – ΕΛΑΣ στην Καζέρτα!

Από το βιβλίο Παπανδρέου (σελ. 181) αντιγράφω μερικούς στίχους: «*Εάν διεπιστούτο ότι ο όρος ούτος (δηλ. η παρουσία βρετανικών στρατιωτικών δυνάμεων) δεν υφίσταταιυπάρχει ο φόβος ότι το ΚΚΕ θα θέ-*

³¹ Πρόσφατη έκδοση αυτού του βιβλίου από την εφημερίδα «**το Βήμα**» (Βιβλιοθήκη), σσ. 180-83.

4.4. Ίδρυση της ΠΕΕΑ (10 Μαρτίου 1944). Τα Δεκεμβριανά του 1944

σει εις ενέργειαν ...την υλικήν του δύναμιν³² για να γίνει κύριον της καταστάσεως....

Τα ακόλουθα μέτρα είναι απαραίτητα προς αποτελεσματική αντιμετώπισιν της καταστάσεως:

1. Άμεσος αποστολή σημαντικών βρετανικών δυνάμεων εις Ελλάδα... (σεβαστή εκτίμηση, σεβαστό αίτημα).

2... 3...».

Μέσα από αυτά τα αιτήματα διαφαίνεται και η ανησυχία του ανθρώπου (σεβαστή), αλλά 10-12 μέρες νωρίτερα είχε υπογραφεί η **Συμφωνία στην Καζέρτα**, όπου ο αρχηγός του ΕΛΑΣ είχε υπογράψει υπαγωγή του ΕΛΑΣ στον Skobie ως αρχιστράτηγο δεκτόν από την ελληνική Κυβέρνηση. Άρα, δεκτόν και από τα εαμικά μέλη της.

Αλλά:

Μήπως η αγωνία του ανθρώπου (σεβαστή) δεν του επέτρεπε να εκτιμήσει την **υποχωρητικότητα** του Σαράφη και γενικότερα του ΕΑΜ;

Και μήπως παρασυρόταν εκείνος (ο Πρωθυπουργός) σε υποταγή στον Τσόρτσιλ ως σωτήρα; Θα παρακολουθήσουμε παρακάτω άλλες διολισθήσεις, ίσως άδικες, αλλά κατολισθήσεις τελικά προς τραγωδία εθνική (ανοιχτή σύγκρουση με πολλή αιματοχυσία από τις 3 του Δεκέμβρη 1944 και τις επόμενες 33 ημέρες, με εκατοντάδες νεκρούς).

Νομίζω ότι στο σημείο αυτό οφείλουμε να θυμίσουμε κάποια **δείγματα υποχωρητικότητας** του ΕΑΜ, αθόρυβης αλλά θεμελιακής για την πορεία της πολιτικής ζωής: στις διακηρύξεις της ΠΕΕΑ (και του Εθνικού Συμβουλίου) βρίσκουμε ρήτρες πολύ ουσιώδεις για την κοινωνική δομή και την ελευθερία της συνείδησης, όπως:

- ✓ Σεβασμό για την ατομική ιδιοκτησία.
- ✓ Σεβασμό για την Ελευθερία θρησκευτικής συνείδησης.³³

³² Αυτή η φράση (υλικήν δύναμιν) υποδηλώνει ότι κατά την εκτίμηση ή τους φόβους του Πρωθυπουργού το ΕΑΜ / ΕΛΑΣ την ώρα εκείνη εκπροσωπούσε τη μεγαλύτερη στρατιωτική δύναμη στη χώρα. Αλλά το κείμενο του Πρωθυπουργού δεν έχει και κάποιο τεκμήριο για τις προθέσεις του ΕΑΜ – ΕΛΑΣ. Προς το παρόν (τότε) είχε προκύψει μόνο υποχωρητικότητα. Ανάλογους φόβους έχει εκφράσει ο E.C.W. Myers στο βιβλίο του: **Η Ελληνική Περιπλοκή- Οι Βρετανοί στην Κατεχόμενη Ελλάδα**, σ. 124: «...ότι οι αγιμαχίες ανάμεσα στις ομάδες του ΕΔΕΣ και του ΕΛΑΣ στην περιοχή που ο Ζέρβας θεωρούσε σαν δική του γίνονταν κάθε μέρα συχνότερες... Στις 8 /3, την ημέρα που έλαβα την επιβεβαίωση για τα έκτροπα του ΕΛΑΣ έστειλα σήμα στο Κάιρο, όπου έλεγα ότι το ΕΑΜ είχε φαίνεται αποφασίσει ότι έφτασε η ώρα για το ξεκαθάρισμα των εμποδίων, που θα επέτρεπε την εγκαθίδρυση κομμουνιστικού καθεστώτος με το τέλος του πολέμου». Πώς από τα έκτροπα έβγαζε τέτοιο συμπέρασμα, θέμα του συγγραφέα.

³³ Γιάννη Σακκά, **Η Εαμική Αντίσταση (1941-44)**, σσ. 97-99.

Και η **κορύφωση της ειρηνικής πρόθεσης** διαφαίνεται νομίζω στη δήλωση του Πρόεδρου της ΠΕΕΑ Αλ. Σβώλου στις 5 Νοέμβρη: Κήρυξε επίσημα τη διάλυσή της, εφόσον είχε σχηματιστεί Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας (Γιάννη Σακκά, ό.π., σ. 99).

Είναι δυνατό αυτά να τα αγνοούσαν ο Πρωθυπουργός και οι συνεργάτες του;

Ποιοι, λοιπόν, θέλησαν και σχεδίασαν την εμφύλια σύγκρουση του Δεκέμβρη 1944;

Το να έχει ο Πρωθυπουργός την πολιτική ιδεολογία του είναι σεβαστό, αλλά το να προβάλλεται ως πρωτεργάτης Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας και να κάνει εκμυστηρεύσεις μειωτικές για τους συνεργάτες του δε συνάδει προς την έννοια Εθνικής Ενότητας, που υποτίθεται ότι αυτήν εξέφραζε!

Και το να μην εκτιμά την υποχωρητικότητα του εαμικού κινήματος που **αποδέχτηκε την πρόσκληση στο Λίβανο** και δέχτηκε θύελλα επικρίσεων από τον ίδιο τον Πρωθυπουργό για ποικίλα ζητήματα (για το ανεξακριβωτο περιστατικό της δολοφονίας Ψαρρού³⁴ και άλλα), που προσχώρησε τελικά στην Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας, **που αποδέχτηκε** στην Καζέρτα την υπαγωγή του ΕΛΑΣ στον Skobie (!) σήμαινε ότι:

- Το αντικομμουνιστικό μένος του τον εμπόδιζε να εκτιμά με αντικειμενικότητα τον αντίπαλο και τη συμπεριφορά του,
- Είχε μόνιμο στόχο του να εξοντώσει με παραπλάνηση ένα σύμμαχο στην Κυβέρνηση (όπως θα ομολογήσει με γραπτό κείμενό του, παρακάτω).

Για το **πώς ακριβώς σκεπτόταν και ενεργούσε** το αποκαλύπτει ο ίδιος με ενυπόγραφο κείμενό του –επιστολή / άρθρο με τίτλο «**Ο Δεκέμβριος**»- που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Καθημερινή» στις 2 Μαρτίου 1948³⁵.

Στο δεύτερο βιβλίο, τα **Απομνημονεύματα** του Μάρκου Βαφειάδη, τ. 5^ο, προσωπικά διάβασα για πρώτη φορά αυτή την επιστολή – άρθρο του Γ. Παπανδρέου προς την Καθημερινή. Από το κείμενο αυτό, κείμενο

³⁴ Σόλων Νεοκ. Γρηγοριάδης, **Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας, 1941-74**, τ. 3^{ος}, σσ. 103 κ.π.

Στο **Παράρτημα**, σσ 258 κ.π., έχουμε παραθέσει ειδικό άρθρο με τον αριθμό 1 και τον τίτλο: **Ένα τυχαίο περιστατικό εγκληματικής βίας, που ίσως να μην έγινε τυχαία**, ειδικά τη στιγμή που έγινε (παραμονές του Συνεδρίου του Λιβάνου), όπου τα ονόματα Ευθ. Ζούλας, ταγματάρχης του ΕΛΑΣ, και λοχαγός Τζεφ, βρετανός αξιωματικός / σύνδεσμος (Liaison Officer).

³⁵ Το κείμενο αυτό έχει αναδημοσιευτεί στα **Απόμνημονεύματα** του Μάρκου Βαφειάδη, τόμο 5^ο, σσ. 39-46, και στο βιβλίο του Μάκη Μαΐλη, **Από την 4η Αυγούστου 1936 ως τις μέρες μας**, «Σύγχρονη Εποχή», σσ. 84-87.

4.4. Ίδρυση της ΠΕΕΑ (10 Μαρτίου 1944). Τα Δεκεμβριανά του 1944

υπεράσπισης ή απολογίας για την πολιτική που είχε ακολουθήσει (ο Γ. Παπανδρέου) ως Πρωθυπουργός της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας από τα τέλη Απρίλη 1944 ως τα **Δεκεμβριανά** (τέλος του 1944), αντιγράφω κάποια αποσπάσματα και διατυπώνω κάποιες απορίες:

1. *«Η προσαρμογή του ΚΚΕ εις την Εθνικήν Ένωσιν (δηλ. η συμμετοχή στην Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας) έχει συντελεσθεί υπό την σιωπηράν προϋπόθεσιν της παρουσίας εν Ελλάδι σημαντικών βρετανικών στρατιωτικών δυνάμεων»...*

Ο όρος «σιωπηρά προϋπόθεσις» σε ποια πλευρά αναφέρεται; στον Παπανδρέου ως Πρωθυπουργό (που γνώριζε ή προσκαλούσε τη βρετανική παρουσία) ή στο ΚΚΕ, (που υποτίθεται ότι είχε «μυστικά» ενημερωθεί και σιωπούσε); **Στην πρώτη περίπτωση ήταν δόλος, στη δεύτερη περίπτωση ήταν πρόσθετη ένδειξη υποχωρητικότητάς του**, άρα και ένδειξη ότι δεν απέβλεπε σε βίαιη κατάληψη της εξουσίας, αλλά συμμετοχή στον αγώνα για την απελευθέρωση και μετά **ισότιμη συμμετοχή στην πολιτική ζωή** (κάτι πολύ επιθυμητό για ανθρώπους που είχαν υποφέρει τα πάνδεινα από τη βασιλομεταξική δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου 1936-1941 και αισθάνονταν ίσως ανεπιθύμητοι και μισητοί συμπατριώτες).

2. *«Δια να ευρεθούν εδώ οι Βρετανοί, οι οποίοι ήταν απαραίτητοι δια την Νίκην (κατά του ΕΛΑΣ – ΚΚΕ), έπρεπε προηγουμένως να είχαν υπογραφή το Σύμφωνον της Καζέρτας (27 Σεπτεμβρίου 1944).Καθώς μόνον το Σύμφωνον της Καζέρτας, όπου ο ΕΛΑΣ δια του αρχηγού του (Στέφανου Σαράφη) είχε υπογράψει την υπαγωγήν του εις το Βρετανικόν Στρατηγείον και προσεκάλεσε τους Βρετανούς εις την Ελλάδα, καθίστα συμμαχικώς εύκολον την παρουσίαν των Βρετανών»³⁶.*

Άρα, η Συμφωνία ήταν δόλος από τη μία πλευρά, αλλά και ένδειξη υποχωρητικότητας του ΕΛΑΣ (ΚΚΕ) από την άλλη. **Ποιος λοιπόν ήθελε τα Δεκεμβριανά, που ο Παπανδρέου αποδέχεται να τα αξιολογεί στην επιστολή του ως «δώρον του Υψίστου»;** Το άρθρο αυτό της 2-3-1948 συνεχίζεται:

3. *«Αλλά δια να έλθη ο Δεκέμβρης (του 1944) έπρεπε προηγουμένως να είχομεν έλθει εις την Ελλάδα. Και τούτο ήτο δυνατόν μόνο με την συμμετοχήν του ΕΛΑΣ εις την Κυβέρνησιν, δηλ. με τον Λίβανον»* (όπου αποφασίστηκε η συγκρότηση Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας). **Δηλαδή και η πρόσκληση στο Λίβανο ήταν δόλος;** Ενώ κάθε υποχώρηση του

³⁶ Αλλά το ίδιο αυτό γεγονός (της υπογραφής Σαράφη) γιατί δεν έγινε αφετηρία για άλλους διαλογισμούς του Πρωθυπουργού; Ότι εκεί ίσως διαφαίνονταν **προθέσεις υποχωρητικότητας του ΕΑΜ** και διαθέσεις για συνεργασία με ισοτιμία των δύο πλευρών; Στο κείμενο Παπανδρέου δεν διαφαίνεται ούτε υπαινιγμός για τέτοιους διαλογισμούς.

ΕΛΑΣ ήταν ανυποψίαστη ολίσθηση προς την παγίδα; **Ή μήπως οι υποχωρήσεις υποδηλώνουν** πρόθεση για πολιτική προς ομαλοποίηση δημοκρατικού πολιτεύματος με ίση (ισότιμη) συμμετοχή όλων στην πολιτική ζωή;³⁷

4. Από την 7^η σελίδα της επιστολής Παπανδρέου (σ. 46 του βιβλίου του Βαφειάδη) αντιγράφω κάτι εκπληκτικό: **«Το συμπέρασμα είναι ότι ο Δεκέμβρης μπορεί να θεωρηθεί δώρον του Υψίστου»!** (δικό μου το θαυμαστικό).

Ανεξάρτητα από το ότι δυσκολεύομαι ως αναγνώστης να αποδεχτώ ως «δώρον Υψίστου» μια πολυαίμακτη αλληλοσφαγή ανθρώπων (μάλιστα χωρίς κάποια διευκρίνιση του νοήματος ή έκφραση πόνου για τα θλιβερά συμβάντα), αναρωτιέμαι μήπως άθελά του ο συντάκτης του άρθρου (εφημ. «Καθημερινή», 2-3-1948) **έμμεσα αποκαλύπτει ότι από φόβο και αγωνία (και προσωπική ιδεολογία) είχε παρασυρθεί στην αιματοχυσία του Δεκέμβρη 1944 και στην πρόσκληση γι' αυτόν το σκοπό τού «μεγάλου ηγέτη» Τσόρτσιλ, που ήξερε κάτι από πριν για την «επικείμενη» σύγκρουση της 3^{ης} του Δεκέμβρη;**

5. Και κλείνω τα παραθέματα από την επιστολή Παπανδρέου με την τελευταία παράγραφό της:

«...Και δια να γίνη η Στάσις – το «δώρον του Υψίστου» – έπρεπε προηγουμένως να επιμείνω εις την άμεσον αποστράτευσιν του ΕΛΑΣ και να θέσω το ΚΚΕ ενώπιον του διλήμματος ή να αποδεχθή ειρηνικώς τον αφοπλισμόν του ή να επιχειρήση την στάσιν υπό συνθήκας όμως πλέον, αι οποίαι ωδήγουν εις την συντριβήν του. Αυτή είναι η ιστορική Αλήθεια». (Οι υπογραμμίσεις δικές μου).

Αδυνατώ να σχολιάσω προθέσεις και επιλογές του συντάκτη της επιστολής. Μπορείτε να κρίνετε σεις την αλήθεια της αλήθειας, που έγραψε το 1948 και ισχυριζόταν ότι ήταν και δημιουργός της, σχεδιαστής της.

Και – σύμφωνα με τα γραπτά κείμενά τους - νομίζω ότι ύστερα από όσα γράψαμε για τις συμπεριφορές Τσόρτσιλ – Παπανδρέου – ηγεσίας του ΕΑΜ (από την ίδρυση της ΠΕΕΑ ως τον Δεκέμβρη 1944) μπορούμε κάπως να προσεγγίσουμε το ερώτημα: **«πώς έφτασαν τα ανθρώπινα ολισθήματα στην αιματοχυσία της 3^{ης} του Δεκέμβρη 1944; Ποιοι τα θέλησαν, τα σχεδίασαν και κινήθηκαν για το έναυσμα της πυρκαγιάς στις 3 του Δεκέμβρη»;**

Από την ώρα που συγκροτήθηκε η Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας (αρχές Σεπτεμβρίου 1944) και κυρίως από την ώρα άφιξης της Κυβέρνη-

³⁷ Αυτή την άποψη αποδέχεται και ένας πολύ αυστηρός κριτής του ΕΑΜ σε απόρρητη έκθεσή του, ο **David J. Wallace**, στη σ. 21 του βιβλίου του: **Βρετανική Πολιτική και Αντιστασιακά Κινήματα στην Ελλάδα**, που την έκδοσή του επιμελήθηκε ο Πέτρος Μακρής – Στάικος, έκδ. «Ωκεανίδα», 2000.

4.4. Ίδρυση της ΠΕΕΑ (10 Μαρτίου 1944). Τα Δεκεμβριανά του 1944

σης στην ελεύθερη Αθήνα (18 Οκτώβρη 1944) άρχισαν προστριβές ενδοκυβερνητικές³⁸ σχετικά με τη διάλυση των ανταρτικών σωμάτων και τη συγκρότηση Εθνικού Στρατού. Οι προστριβές κορυφώθηκαν, όταν η Κυβέρνηση δια του Skobie προώθησε εντολή (στις 30 του Νοέμβρη 1944) να παραδώσουν οι Ελασίτες ως τις 10 Δεκέμβρη τα όπλα και να επιστρέψουν στην ιδιωτική ζωή τους.

Αυθημερόν: Οι Υπουργοί της Αριστεράς (ΕΑΜ, ΕΛΑΣ, ΚΚΕ, ΠΕ-ΕΑ) παραιτήθηκαν.

Την επόμενη μέρα η εαμική πλευρά αποφάσισε:

- Να απευθύνουν έκκληση στις Κυβερνήσεις των Συμμάχων για συμπαράσταση.
- Να ανασυγκροτήσουν την Κ.Ε. του ΕΛΑΣ (άρα να μην υπάγεται στον Skobie).
- Να οργανώσουν συλλαλητήριο διαμαρτυρίας (για τις 3 του Δεκέμβρη Κυριακή, 11^η πρωινή).

Ο πρωθυπουργός έδωσε άδεια, αλλά την ανακάλεσε την επόμενη μέρα με το σκεπτικό ή τη δικαιολογία να αποφευχθούν επεισόδια. Στην πράξη όμως η ανάκληση της άδειας προκάλεσε οργή και αγανάκτηση στις μάζες των διαδηλωτών την Κυριακή. Ήταν μήπως η έκρηξη της οργής προσδοκία του πρωθυπουργού;

Το πρωί της Κυριακής (3 Δεκέμβρη 1944) μεγάλο πλήθος αόπλων³⁹ διαδηλωτών διαμαρτύρονταν στο Σύνταγμα για την πολιτικά και κοινωνικά απαράδεκτη εντολή Skobie για αφοπλισμό του ΕΛΑΣ (και εθνικά απαράδεκτη ανάμειξή του στα εσωτερικά της χώρας). Απροσδόκητα

³⁸ Νομίζω ότι η πιο νηφάλια και αντικειμενική αφήγηση για το ζήτημα αυτό έχει δοθεί από τον Άγγελο Αγγελόπουλο, Υπουργό στην Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας, στο βιβλίο του: **Από την Αντίσταση στον Εμφύλιο**, σσ. 104 κ.π..

³⁹ Αυτή την εκδοχή είχαν αποδεχτεί και μεταδώσει όλοι οι δημοσιογράφοι της εποχής (ανταποκριτές και πολλών εφημερίδων βρετανικών, αμερικανικών). Και αυτή η εκδοχή προκύπτει, νομίζω λογικά, και από το ότι **οι νεκροί και οι τραυματίες ήταν όλοι διαδηλωτές**. Αν ήταν ένοπλοι, δε θα πετύχαιναν τουλάχιστον άλλα τόσα θύματα στην απέναντι όχθη; Και δεν παραλείπουμε να θυμίσουμε ότι σύμφωνα με άλλους συγγραφείς οι διαδηλωτές της 3^{ης} Δεκέμβρη 1944 ήταν ένοπλοι. Λογουχάρη, ο Β.Α.Παπαδάκης έχει γράψει (στο βιβλίο του: **Ιστορία του Ελληνικού Πολέμου 1940-45**, σσ. 456-57): «Αι ομάδες των διαδηλωτών ήσαν ένοπλοι και επετέθησαν κατά των οργάνων της τάξεως»... Αυτό όμως το εξαιρετικά επίμαχο ζήτημα το αντιπαρέρχεται κατηγορηματικά, χωρίς να αισθανθεί την ανάγκη για κάποιο τεκμήριο, κάποια μαρτυρία, μια παραπομπή!...αυτός ο οποίος στην ίδια σελίδα του βιβλίου του (σελ. 457^η) έχει καταχωρήσει για άλλο ζήτημα την 674^η υποσημείωσή του !!!

δέχτηκαν οι διαδηλωτές πυροβολισμούς από την Αστυνομία⁴⁰. Εξοργιστική αιματοχυσία με 18 νεκρούς⁴¹ και πολύ περισσότερους τραυματίες.

Εύλογο είναι το ερώτημα: σε τι απέβλεπαν ή ήταν πιθανό να αποβλέπουν εκείνοι που είχαν υποδείξει τη δολοφονική πράξη; Ποια δεδομένα έχουμε για τις επιδιώξεις τους με αφετηρία τις συμπεριφορές τους ως τις 3 του Δεκεμβρη; Νομίζω φρόνιμη μια σύντομη διερεύνηση:

Με βάση όσα γνωρίζω και προσπάθησα να γράψω πιο μπροστά επιχειρώ να διατυπώσω την απάντησή μου:

α'. Ανήσυχος ο Τσόρτσιλ, εκφραστής της αποικιοκρατικής νοοτροπίας και πολιτικής, ενοχλημένος από τη διαφαινόμενη τότε επεκτατική σοβιετική παρουσία στα Βαλκάνια (ο σοβιετικός στρατηγός Τολμπούχιν έφτασε ως τη νότια Βουλγαρία, αλλά δεν πέρασε τα ελληνικά σύνορα) φρόντισε έγκαιρα (από το Μάη του 1944) να έχει διπλωματική επαφή με τη σοβιετική ηγεσία⁴² για **διανομή των ζωνών** επιρροής (όπως την αντιλαμβανόταν ο ίδιος), δηλαδή ελέγχου και εκμετάλλευσης. Πρότεινε ο ίδιος (με τρόπο που ο ίδιος χαρακτηρίζει **κυνικό**) να έχει τον έλεγχο του ελλαδικού χώρου και ο Στάλιν να έχει τη φροντίδα βορειότερα⁴³....στη

⁴⁰ Από πρόσφατο άρθρο του Ευάνθη Χατζηβασιλείου (Καθημερινή, 3-4-2011, σ. 30) και ειδικότερα από το προοίμιο του επιμελητή αντιγράφω: «Η σπίθα εμφύλιου πολέμου άναψε, όταν στις 3 Δεκεμβρίου 1944 η Αστυνομία άνοιξε πυρ ...εναντίον των διαδηλωτών του ΕΑΜ στην πλατεία Συντάγματος...».

⁴¹ Για τον αριθμό των νεκρών και τραυματιών υπάρχουν διάφορες παραδοχές δημοσιογράφων – συγγραφέων. Πρόσφατα σε ένα ένθετο φυλλάδιο της εφημερίδας το «Βήμα» (6 του Δεκεμβρη 2010) διάβασα τον αριθμό 18, που τον θεωρώ πιθανότερο.

⁴² Πρώτη κίνηση διερευνητική προς αυτή την κατεύθυνση έγινε προς τον σοβιετικό πρεσβευτή στο Λονδίνο (Μάη του 1944). Επισημότητα πρόταση διατυπώθηκε από τον ίδιο τον Τσόρτσιλ που επισκέφτηκε τον Στάλιν στη Μόσχα (9-10 του Οκτώβρη 1944). Εκεί τότε διαμορφώθηκε με πρόταση του Τσόρτσιλ η λεγόμενη «**Συμφωνία των Ποσοστών**». Για την πιθανότητα αλήθειας αυτής της πληροφορίας, που έχει ομολογήσει μόνο ο Τσόρτσιλ, έκρινα σκόπιμο να γράψω σύντομο κείμενο με τίτλο: Και μια «μεθοδολογική διευκρίνιση», που καταχωρίστηκε στο Παράρτημα (με αριθμό 3), σσ. 258-259.

⁴³ Θυμίζω ότι αυτά τα αφηγείται ο ίδιος με τρόπο κυνικό - δικός του ο αυτοχαρακτηρισμός - στα **Απομνημονεύματά** του. Υπάρχει και άλλη μαρτυρία για το γεγονός αυτό (της συμφωνίας των Ποσοστών), όχι μαρτυρία του Τσόρτσιλ του εμπόλεμου, του διπλωμάτη, αλλά του ευγνώμονα και ευγενικού Τσόρτσιλ. Αυτός λοιπόν εξέφρασε την ευαρέσκειά του σε άλλη συνάντηση με τον Στάλιν (το 1945): «για την πραγματικά άψογη στάση της Μόσχας (σιωπή) κατά την ένοπλη σύγκρουση των βρετανικών δυνάμεων με τον ΕΛΑΣ στην Αθήνα (Δεκέμβριο του 1944 – Ιανουάριο του 1945)». Αυτά αποκάλυψε ο Γιάννης Γιαννούλπουλος στο βιβλίο του: **Μεταπολεμικός Κόσμος, Ελληνική και Ευρωπαϊκή**

4.4. Ίδρυση της ΠΕΕΑ (10 Μαρτίου 1944). Τα Δεκεμβριανά του 1944

Βουλγαρία, Ρουμανία κ.λπ., αφού έτσι κι αλλιώς οι σοβιετικοί προελάυναν στα μέρη εκείνα.

β'. Για την πραγματοποίηση των εδώ στόχων του ο Τσόρτσιλ εύλογο ήταν να αναζητήσει εδώ **ένα σύμμαχο καλό, τον Πρωθυπουργό, Πρόεδρο της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας (των Ελλήνων)**, ο οποίος εύλογα αγωνιούσε, επειδή διαπίστωνε -και στα υπομνήματά του το έγγραφε-**ότι το εαμικό κίνημα ήταν δυναμικά έτοιμο να καταλάβει την εξουσία**. Και για το λόγο αυτό ο Παπανδρέου ζητούσε επανειλημμένα από τον Τσόρτσιλ στρατιωτική συμπαράσταση. Και **φρόντιζε να προβάλλει τον κομμουνιστικό κίνδυνο** ως κύριο λόγο του αιτήματός του. Η παράγραφος αυτή τεκμηριώνεται με κείμενα των δύο πρωταγωνιστών: στις 9 Απρίλη 1944 ο Τσόρτσιλ έστειλε τηλεγράφημα στον εδώ πρεσβευτή του Leeper με τα παρακάτω **λόγια αγίου** με συνέπεια: *«Έχουμε οριστικά συνάψει σχέσεις με τη νομίμως συσταθείσα ελληνική κυβέρνηση με επικεφαλής τον βασιλιά, ο οποίος είναι σύμμαχος της Βρετανίας και δεν μπορεί να παραμεριστεί για να ικανοποιηθούν οι στιγμιαίες ορέξεις φιλόδοξων ασημαντοτήτων της εμιγκράτσιας. Ούτε είναι δυνατόν η Ελλάδα να θεωρήσει συνταγματικούς εκφραστές της συγκεκριμένες ομάδες ανταρτών, που σε πολλές περιπτώσεις δεν διαφέρουν από τους ληστές και που εμφανίζονται ως σωτήρες της χώρας τους, ενώ διαβιούν εις βάρος των τοπικών χωρικών»*.⁴⁴

γ'. Η ηγεσία του Εαμικού Κινήματος είχε κερδίσει κοινωνική υποστήριξη με την αντιστασιακή δράση της και τις κοινωνικές διακηρύξεις της και είχε λόγους να προσδοκά και να διεκδικεί ισότιμη θέση στην πολιτική ζωή μετά την απελευθέρωση της χώρας. Και φρόντισε μετά την απελευθέρωση της χώρας και την απουσία κεντρικής εξουσίας να προωθή **μια μορφή λαϊκής αυτοδιοίκησης** στις περισσότερες περιοχές της χώρας, όπου είχε επικρατήσει ως ένοπλη Αντίσταση κατά του κατακτητή. Αυτονόητο είναι ότι η πολιτική αυτή προκαλούσε και ανησυχία και αντιρρήσεις από τις αντιστασιακές δυνάμεις και **εντάσεις και βιαιότητες** τρομοκρατικές κάποτε από την εαμική παράταξη (και τον ΕΛΑΣ ειδικότερα). Σχετικά περιστατικά βίας έχει συγκεντρώσει αρκετά ο καθηγητής Γιάννης Σακκάς,⁴⁵ ο οποίος ταυτόχρονα διευκρινίζει ότι σε τέτοιες αψη-

κή Ιστορία 1945-63, εκδ. «Παπαζήση», σ. 64. Και με την υποσημείωσή του αρ. 70 ο κ. Γιαννουλόπουλος παραπέμπει στα βρετανικά αρχεία του Foreign Office, την πιο αξιόπιστη πηγή για την περίπτωση.

⁴⁴ Το απόσπασμα αυτό πήρα από το βιβλίο **Κατοχή – Αντίσταση** (έκδοση της εφημερίδας «Τα Νέα», 2010) σ. 158, με παραπομπή σε βιβλίο του Τσόρτσιλ: **The Second World War**, τ. 5, **Closing the Ring**, (London, Cassell, 1952) τόμος 5, σ. 481.

⁴⁵ Γιάννη Σακκά, **Η Εαμική Αντίσταση (1941-44): Μια κριτική προσέγγιση** (εκδ. Παπαζήση», 1998, σσ. 195 κ.π. Επίσης Christ. Woodhouse, **το Μήλο της**

γήσεις μπορεί να ενυπάρχει και υπερβολή και ανακρίβεια και παραθέτει ενδεικτικά ένα περιστατικό συκοφαντικής ομαδικής φαντασίας, το οποίο αφηγείται ο **Christ. Woodhouse** στο βιβλίο του: **Το Μήλον της Έριδος** (σελ. 435 της ελληνικής έκδοσης του «Εξάντα», 1976): «Για μια ειδικά περίπτωση που θα χρησίμευε σαν δείγμα, το φόντο δηλ. ενός ιερέα στην επαρχία Τριχωνίδας, αποφασίστηκε να γίνει έρευνα από Βρετανό αξιωματικό. Ο τελευταίος συγκρότησε μια ανακριτική Επιτροπή, στην οποία ο ένας μετά τον άλλο οι μάρτυρες περιέγραφαν με όλο και πιο φρικαλέες λεπτομέρειες τις συνθήκες του θανάτου του ιερέα. Το ΕΑΜ – ΕΛΑΣ τέλος ειδοποίησε (την ανακριτική Επιτροπή) ότι είχε να παρουσιάσει έναν καινούργιο μάρτυρα από την πλευρά του. **Ο μάρτυρας αυτός** (που εμφανίστηκε στην ανακριτική επιτροπή) **ήταν ο ιερέας, του οποίου το θάνατο ερευνούσε η Επιτροπή**».

Το να καταλάβει όμως δυναμικά την εξουσία το ΕΑΜ νομίζω ότι μπορεί να ήταν ευχή ή επιθυμία πολλών εαμικών, αλλά ήταν πέρα από τις προθέσεις και αποφάσεις της ηγεσίας του ΕΑΜ, για διάφορους λόγους:

Αυτή διαπίστωνε ή νόμιζε ότι είχε υποστήριξη από μεγάλη μερίδα της Κοινωνίας, άρα μπορούσε να προσδοκά συμμετοχή στη διακυβέρνηση της χώρας με την ψήφο του λαού. Και είχε κάνει μια ιδιότυπη μορφή εκλογών σε δύσκολες μέρες Κατοχής για την ανάδειξη **Εθνικού Συμβουλίου**, που συνήλθε και συνεδρίασε στις Κορυτσάδες Ευρυτανίας (14-27 του Μάη 1944), με παρουσία και ενός μητροπολίτη, του Σεργίου και Κοζάνης Ιωακείμ.

Επίσης διαπίστωνε ότι κάποιες βιαιότητες που είχαν γίνει σε επίπεδο προσωπικών διαφορών ή εις βάρος άλλων αντιστασιακών οργανώσεων αποδοκιμάζονταν από τους απλούς και ειρηνικούς συνανθρώπους.

Τέλος διαπίστωνε ότι δεν μπορούσε να εκτοπίσει τον αρκετά δυναμικό και ευνοούμενο των Βρετανών Ν. Ζέρβα. Επιπλέον, νομίζω, ότι το 1943 οι Εαμικοί οσμίζονταν αυτό που επιβεβαιώθηκε το 1944, ότι στο τέλος του πολέμου στη Μεσογειακή ζώνη πιθανότερο ήταν να κυριαρχούν οι Βρετανοί παρά οι Ρώσοι.

Για τους λόγους αυτούς και παρόλη την κοινωνικοπολιτική προβολή και αναγνώρισή του από τον ελληνικό λαό το Εαμικό Κίνημα έδειξε - όπως είδαμε στις συμπεριφορές του- **πολλή υποχωρητικότητα** (πήγε στο Λίβανο, μπήκε στην Κυβέρνηση, δέχτηκε την υπαγωγή του στον Skobie, δεν εκμεταλλεύτηκε το κενό εξουσίας στην Αθήνα, 12-18 του Οκτώβρη 1944). (Δείτε και το σχετικό κείμενο -αριθμ.2- στο Παράρτημα του άρθρου). **Γιατί όλες αυτές οι υποχωρήσεις δεν εκτιμήθηκαν από**

Έριδος, «Εξάντας», 1976, σ. 435 και Γιάννη Μπαλαφούτα, **Από τον Προμαχόνα της Στιμάγκας**, Αθήνα 1981, σσ. 163-65.

4.4. Ίδρυση της ΠΕΕΑ (10 Μαρτίου 1944). Τα Δεκεμβριανά του 1944

την πλευρά του Πρωθυπουργού; Μήπως είχε άλλα στο νου του για τον εαμικό κόσμο; Αναγκάζομαι να διατυπώνω τέτοιες απορίες, αλλά δεν προχωρώ σε κρίσεις και επαίνους ή επικρίσεις, αν δεν έχω ισχυρές ενδείξεις. Και συνηθίζω να θυμίζω: μη δεχτείτε τις απόψεις μου, προσπαθήστε από τα τεκμήρια να σχηματίσετε σεις γνώμη.

Ποιος, λοιπόν, ή ποιοι από τους τρεις παράγοντες (οι Άγγλοι του Τσόρτσιλ, η Ελληνική Κυβέρνηση και η Εαμική Ηγεσία) είχαν συνειδητά επιδιώξει να προσφέρουν το «δώρον του Υψίστου»; Ποιος αποδέχτηκε την αιματοχυσία εκείνη ως «δώρον του Υψίστου» (για την προώθηση των δικών του πολιτικών επιδιώξεων); Ποιος πλήρωσε με αίμα το «δώρον του Υψίστου»; Ποιος έδωσε το έναυσμα της πυρκαγιάς το πρωί της 3^{ης} του Δεκέμβρη; (δείτε τις υποσημ. 29 και 30).

Κάθε αναγνώστρια / αναγνώστης μπορεί να δώσει την απάντηση με βάση όσα στοιχεία δώσαμε (ή και άλλα που ενδέχεται να έχει τεκμηριωμένα). Από την πλευρά μου, κλείνω πρώτα με την παρατήρηση ότι το Δεκέμβρη του 1944 στην Αθήνα ήταν μόνο δυνάμεις του Εφεδρικού ΕΛΑΣ (όπως έχει γράψει πρόσφατα και ο Μίκης Θεοδωράκης στο άρθρο του: «Τα δικά μου Δεκεμβριανά»)⁴⁶ και έπειτα με την παράθεση κάποιων ακόμη τεκμηριωμένων πληροφοριών:

♦♦α'. Από το βιβλίο των Μενέλαου Λουντέμη και Μέλπως Αξιώτη, **Αυτός ήταν ο Δεκέμβρης**, σσ. 14, αντιγράφω: *Στις 2 του Δεκέμβρη ο Υπουργός Εφοδιασμού Θεμιστοκλής Τσάτσος είπε στον βρετανό πρεσβευτή Rex Leeper: «Το Υπουργικό Συμβούλιο αποφάσισε να δώσει στην Αστυνομία εντολή να σταματήσει τη διαδήλωση ακόμη και με τα όπλα».*⁴⁷ Τι, άραγε, φοβούνταν ή προσδοκούσαν από συλλαλητήριο διαμαρτυρόμενου λαού; Και γιατί έσπευσαν να ενημερώσουν τον Leeper; Μήπως είχε κριθεί κατάλληλη η περίπτωση για έναρξη της πυρκαγιάς και ενημέρωσαν ευγενικά έναν πάνοπλο φίλο; Για να συμπράξει στο σβήσιμο;

♦♦β'. Από το βιβλίο του Β. Μαθιόπουλου, **Ο Δεκέμβριος 1944**, σ. 46: Ο στρατηγός Λεωνίδας Σπαής, Υφυπουργός στρατιωτικών στην Κυβέρνηση Παπανδρέου το Δεκέμβριο του 1944 έχει γράψει: «...αποφασίστηκε να χρησιμοποιηθούν κατά του ΕΑΜ τα Τάγματα

⁴⁶ **1944: Ο Μοιραίος Δεκέμβριος**, ειδικό τεύχος από την εφημερίδα «Το Βήμα» (Κυριακή, 5-12-2010), σ. 54.

⁴⁷ Και ο Leeper ενημέρωσε με αναφορά του τους προϊσταμένους του στο Foreign Office (371/4.3736 R 19861), στις 2 Δεκέμβρη 1944, προφανώς ύστερα από την ενημέρωση που του πρόσφερε ο Θ. Τσάτσος. Υπογραμμίζω ότι η αναφορά του Leeper επιβεβαιώνει από βρετανική πλευρά (τα αρχεία του Foreign Office) το γεγονός «συνεργασίας» των δύο Κυβερνήσεων την παραμονή της «επικείμενης» πράξης, που είχε από καιρό προαγγείλει ο Τσόρτσιλ.

Ασφαλείας. Η εισήγηση ήταν των Άγγλων, η απόφαση δική μου ... Χρησιμοποιήσαμε 12.000»⁴⁸ (από τις 27.000) ταγματасφαλίτες.

Και σχετικά με το ποιος άναψε τη φωτιά στις 3 του Δεκέμβρη μεταφέρω την άποψη ενός ειδικού μελετητή αυτής της περιόδου της ελληνικής ιστορίας:

♦♦γ'. Ο Heinz Richter στο βιβλίο του **Η Εθνική Αντίσταση και οι συνέπειές της**⁴⁹ έχει γράψει στη σελίδα 51: « Η απρόσκοπτη επιστροφή της ελληνικής εξόριστης Κυβέρνησης τον Οκτώβρη του 1944 επιβεβαίωσε για μια ακόμη φορά ότι το ΕΑΜ και το ΚΚΕ δεν επιδίωκαν σε καμιά περίπτωση ανάληψη της εξουσίας.....(ενώ) οι Βρετανοί και η Κυβέρνηση, αντίθετα, επιδίωκαν την αντιπαράθεση, η οποία και πραγματοποιήθηκε στις 3 του Δεκέμβρη 1944, όταν η ελληνική Αστυνομία άνοιξε πυρ ενάντια σε μια **αποδεδειγμένα άοπλη διαδήλωση της Αριστεράς....**». Και παραπέμπει σε μια ειδική μελέτη του Lars Baerentzen.⁵⁰

Πάντως, σε μια στιγμή συμβιβασμού οι δυο παρατάξεις που αντιπαράτασσονταν (Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας και Εαμικοί) συμφώνησαν στις 27 Νοέμβρη 1944 μια λύση κάπως αποδεκτή: Ότι στις 10 του Δεκέμβρη οριστικά πλέον οι ένοπλοι της Αντίστασης θα παραδώσουν τα όπλα τους στην Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας, όλοι εκτός από τις μονάδες που υπηρετούσαν την Κυβέρνηση (και μία ταξιαρχία του ΕΛΑΣ ισοδύναμη αριθμητικά και εξοπλιστικά προς όλες τις ελληνικές δυνάμεις της απέναντι όχθης: ταξιαρχία του Ρίμινι, Ιερό Λόχο...).

Οι προστριβές όμως δεν έλειψαν και κορυφώθηκαν στις 30 Νοεμβρίου, όπως προαναφέραμε, όταν ο Skobie προώθησε εντολή να παραδώσουν οι Ελασίτες τα όπλα. Τότε οι εαμικοί υπουργοί παραιτήθηκαν, και από εαμική πλευρά αποφασίστηκε να γίνει συλλαλητήριο διαμαρτυρίας στις 3 του Δεκέμβρη 1944, ημέρα Κυριακή. Ο Πρωθυπουργός έδωσε άδεια για το συλλαλητήριο, αλλά την άλλη μέρα την ανακάλεσε με το σκεπτικό ή τη δικαιολογία να αποφευχθούν επεισόδια.

Φαίνεται ότι η απαγόρευση προκάλεσε πιο μαζική συμμετοχή του εαμικού κόσμου στο συλλαλητήριο το απαγορευμένο. Και προσθέτει ο Γ.Α.Λεονταρίτης: «Δεν πρέπει να αποκλειστεί και η άποψη ότι απαγορεύτηκε η συγκέντρωση με τη βεβαιότητα ότι δεν θα πειθαρχήσει το ΕΑΜ και

⁴⁸ Άρθρο του Λεωνίδα Σπαή στο περιοδικό «Πολιτικά Θέματα» της 4ης Οκτωβρίου 1976 (και αναφέρεται από το Φοίβο Οικονομίδη σε συνέντευξή του στην εφημερίδα «Πρώτη» το 1986). Και να θυμάται κανείς ότι ο Έλληνας Πρωθυπουργός είχε συμμετάσχει στο χαρακτηρισμό των ταγματасφαλιτών ως δυνάμεων του εχθρού (στο Λίβανο και στην Καζέρτα).

⁴⁹ Ελλην. μετάφραση από: Ελίζα Παναγιωτάτου – Φανή Γαϊδατζή – Άννα Μαρκουλιδάκη, εκδ. «Μεσόγειος» 2009.

⁵⁰ «The Demonstration in Syntagma Square on Sunday the third of December, 1944» Scandinavian Studies in Modern Greek, 2 (1978), pp. 3-52.

4.4. Ίδρυση της ΠΕΕΑ (10 Μαρτίου 1944). Τα Δεκεμβριανά του 1944

έτσι θα μπορούσε να καταγγελθεί ότι άρχισε την εξέγερση και ότι η Κυβέρνηση υποχρεώθηκε να αμυνθεί ένοπλα...».⁵¹

Για το ποιοι όμως πραγματικά ήθελαν και από καιρό σχεδίαζαν τα Δεκεμβριανά μάς προσφέρει πολύ εύγλωττη μαρτυρία ο ίδιος ο Τσόρτσιλ: Ο Βάσος Μαθιόπουλος (**Δεκέμβρης του 1944**, σ. 120) αντιγράφει μήνυμα που έστειλε ο Τσόρτσιλ στις 7 του Νοέμβρη 1944 στον Υπουργό του επί των εξωτερικών, Sir Anthony Eden, το ακόλουθο υπόμνημα, με τα παρακάτω «ειρηνικά» και «πολιτισμένα» στοιχεία σχεδιασμένου εγκλήματος:

«Κατά τη γνώμη μου, αφού πληρώσαμε....(με τη «συμφωνία των ποσοστών», παραχωρήσεις στον Στάλιν.....) τόσα ... **Περιμένω οπωσδήποτε μια σύγκρουση με το ΕΑΜ** και δεν θα πρέπει να την αποφύγουμε, υπό τον όρο να διαλέξουμε καλά το έδαφός μας» (χώρο- χρόνο- σχεδιασμό)⁵² (δικές μου η υπογράμμιση και η διευκρίνιση στην παρένθεση).

Και προσθέτει ο Μαθιόπουλος το σχόλιό του: «για τον άγγλο Πρωθυπουργό ήταν αδιάφορο αν θα αποφάσιζαν βίαια οι κομμουνιστές να καταλάβουν την εξουσία ή αν θα δέχονταν ειρηνικό συμβιβασμό. Είχε κατάστροφεί σχέδιο σύγκρουσης...».

Λοιπόν, στην πλατεία Συντάγματος το πρωί της 3^{ης} Δεκεμβρίου 1944 συσσωρευόταν εύφλεκτη ύλη. Απέμενε μια λεπτομέρεια: Ποιος θα ανάψει το προσάναμμα. Παρακαλώ, διαβάστε τη συνέχεια των γεγονότων, ανεξάρτητα από τις αμοιβαίες κατηγορίες και φωνασκίες που έχουν ακουστεί και γραφεί.

Παραθέτω δυο μαρτυρίες, με συμπληρωματικό περιεχόμενο, από αυτόπτες μάρτυρες των γεγονότων της 3^{ης} Δεκέμβρη 1944, χωρίς κανένα σχόλιο δικό μου, αλλά μόνο με μια παρατήρηση-απορία που θα τη σημειώσω μετά την παράθεσή τους. Την πρώτη, του Άγγλου αξιωματικού Μπίφορντ Τζόουνς, την αντιγράφω από το βιβλίο του Γ. Λεονταρίτη, (**Ποιοι ήθελαν τα Δεκεμβριανά**), σ. 35, και η άλλη είναι απόσπασμα από συνέντευξη του Άγγελου Έβερτ, στην εφημερίδα «Ακρόπολις» στις 5-12-1958.

Ο Μπίφορντ Τζόουνς, αυτόπτης μάρτυρας, είπε; «Όσοι από τους θεατές βρισκόμασταν στη γραμμή του πυρός, περιμέναμε από στιγμή σε στιγμή το ΕΑΜ να απαντήσει με όπλα. Πάνω στη σκεπή των κεντρικών γραφείων του ΚΚΕ, που βρίσκονταν στην πλατεία, υπήρχαν πολυβόλα, τα οποία μπορούσαν να γαζώσουν ολόκληρη τη γειτονιά με καταγιστικό πυρ.

Το ΕΑΜ όμως περιορίστηκε σε βρισιές και απειλές. Δεν νομίζω πως υπήρχαν οπλισμένοι διαδηλωτές. Η οργή του πλήθους ήταν τέτοια,

⁵¹ Γ.Α.Λεονταρίτη, **Ποιοι ήθελαν τα Δεκεμβριανά**, εκδ. «Φιλιππότης», 1980, σ. 32.

⁵² Τσόρτσιλ, **Απομνημονεύματα**, τ. 6^{ος}, σσ. 286-87.

ώστε, εάν ήσαν οπλισμένοι, θα είχε ξεσπάσει εμφύλιος πόλεμος εκείνη τη στιγμή»...

Και τα πολυβόλα της στέγης σιώπησαν... Γιατί; Προφανώς δεν είχαν οδηγίες οι πολυβολητές να δράσουν.

Το βράδυ της 3^{ης} Δεκεμβρίου ο πρωθυπουργός Γ. Παπανδρέου δήλωνε από το ραδιοφωνικό σταθμό Αθηνών: «...Σήμερα η συνείδησή μας είναι καθαρή. Όλη η ευθύνη ενώπιον της Ιστορίας και του Έθνους, ανήκει στους ηγέτες της άκρας αριστεράς».

Κι εξηγούσε:

«...Οι ομάδες των διαδηλωτών ήταν εξοπλισμένοι, πυροβόλησαν τα όργανα της τάξεως και αυτά αμυνόμενα αντιπυροβόλησαν και σημειώθηκαν θύματα»...

Εκτός από τον Τζόουνς και ο Αμερικανός πρεσβευτής **Μακ Βη** και ο βοηθός στρατιωτικός ακόλουθος της αμερικανικής πρεσβείας, λοχαγός **Μακ Νήλ**, διατύπωσαν άποψη αντίθετη από αυτήν του Γ. Παπανδρέου. Αυτοί βεβαίωναν ότι δεν είχαν δει όπλα στα χέρια των διαδηλωτών. Υπήρχε όμως και η δήλωση του Διευθυντή της Αστυνομίας Άγγελου Έμπερτ, που σε συνέντευξή του αργότερα σε αθηναϊκή εφημερίδα («Ακρόπολις», 5-12-1958) είχε παραδεχτεί: «*Βάσει των υπευθύνων διαταγών, τας οποίας είχα, διέταξα υπευθύνως την βιαίαν διάλυσιν των διαδηλωτών*»⁵³....

Ύστερα από αυτές τις μαρτυρίες τι γνώμη μπορεί να έχει κανείς για την αλήθεια των δηλώσεων του Πρωθυπουργού το βράδυ της 3^{ης} Δεκεμβρίου 1944; Κρίνεται, λοιπόν κι εσείς την αλήθεια των λόγων του πρωθυπουργού, έχοντας υπόψη ότι μόνο οι διαδηλωτές είχαν θύματα....

Και μια τελευταία παρατήρηση - απορία

Μετά την έναρξη των γεγονότων της 3^{ης} του Δεκεμβρίου 1944 ο Γ. Παπανδρέου βρέθηκε μπροστά σε τέτοια έκταση αιματοχυσίας, που δεν ήταν, νομίζω, επιδίωξή του, και παραιτήθηκε. Η εντολή που έδωσε ο Τσόρτσιλ στους δικούς του ήταν: «έστω και δεμένον» (κρατήστε τον Πρωθυπουργό), προφανώς για να συνεχιστεί η αιματοχυσία με ευθύνη του επίσημου, «πολύτιμου» συνεργάτη. Και αντιμετώπισε ο Τσόρτσιλ την κατάσταση με το παρακάτω τηλεμήνυμα:

⁵³ Σόλωνα Νεόκ. Γρηγοριάδη, **Δεκέμβρης – Εμφύλιος 1944-49, Συνοπτική Ιστορία**, σ. 108). Αυτή την εκδοχή επιβεβαίωσε ως αφήγηση του πατέρα του, προφανώς, ο Μιλτιάδης Έμπερτ σε τηλεοπτική συνέντευξη (στη σειρά εκπομπών «Εξιστορείν και Ιστορείν»), που μεταδόθηκε σε επανάληψη κατά την ημέρα της κηδείας του Μ. Έμπερτ. Επίσης, Σόλωνα Νεόκ. Γρηγοριάδη, **Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας, 1941-74**, έκδοση της «Κυριακάτικης Ελευθεροτυπίας» 2011, σ. 279, όπου και εκτενέστερο απόσπασμα της συνέντευξης του Άγγελου Έμπερτ.

4.4. Ίδρυση της ΠΕΕΑ (10 Μαρτίου 1944). Τα Δεκεμβριανά του 1944

«Με **έκπληξη** μου μαθαίνω την παραίτηση Παπανδρέου... Πρέπει να τον υποχρεώσετε (τον Παπανδρέου) να κάνει το **καθήκον** του και να τον διαβεβαιώσετε ότι, αν το κάνει, θα υποστηριχτεί με όλες τις δυνάμεις μας. Αν παραιτηθεί, φυλακίστε τον έως ότου συνέλθει, όταν πια θα έχουν τελειώσει οι μάχες. Θα μπορούσε το ίδιο καλά να αρρωστήσει και να μην μπορεί να τον πλησιάσει κανείς..... Η μόνη του ελπίδα είναι να βγει απ' αυτή την κατάσταση τασσόμενος ανεπιφύλακτα στο πλευρό μας».⁵⁴

Αυτός ο τρόπος έκφρασης και συμπεριφοράς του Τσόρτσιλ προς τον Παπανδρέου εύλογα μας οδηγεί σε μια κρίση για τον Τσόρτσιλ. Δεν επιθυμώ να τη διατυπώσω εγώ, παραθέτω όμως ένα χαρακτηρισμό που γράφτηκε από τον Heinz Richter, στο βιβλίο του **Η Επέμβαση των Άγγλων στην Ελλάδα: Από τη Βάρκιζα στον Εμφύλιο Πόλεμο** (Φεβρουάριος 1945- Αύγουστος 1946). Κάνοντας λόγο για τον τρόπο εφαρμογής της «Συμφωνίας των Ποσοστών» βρίσκει αφορμή για να κρίνει και τους δυο πρωταγωνιστές (Τσόρτσιλ και Στάλιν) και κάνει και μια σύγκριση με τα ακόλουθα λόγια: «Ο Τσόρτσιλ ήταν ο πρώτος που κατά τα τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου επέβαλε με τη βία σε μια από τις απελευθερωμένες χώρες της Ευρώπης ένα πολιτικό σύστημα της αρεσκείας του».⁵⁵ Ο Στάλιν απλώς τον μιμήθηκε στη δική του σφαίρα επιρροής και, στην επιλογή μέσων καταναγκασμού, συχνά υπήρξε λιγότερο κτηνώδης από το πρότυπό του».⁵⁶

Από το περιστατικό αυτό (της παραίτησης Παπανδρέου και του μηνύματος Τσόρτσιλ) προσωπικά άγομαι στη σκέψη ότι: ο Παπανδρέου με όλη την πολιτική του είχε την ελπίδα ότι με το πρώτο επεισόδιο οι εαμικοί θα υποχωρούσαν μπροστά σε τανκς και αεροπλάνα των Βρετανών και της πάνοπλης Ταξιαρχίας του Ρίμινι και έπειτα θα παραμερίζονταν με άλλους χειρισμούς από την πολιτική ζωή, ενώ ο Τσόρτσιλ ήθελε την ολοκλήρωση της αιματοχυσίας, για τους δικούς του σκοπούς (για τον πλήρη έλεγχο της μόλις απελευθερωμένης χώρας, την οποία έβλεπε και εκτιμούσε με βάρβαρη αποικιοκρατική νοοτροπία).

Και μπορώ λογικά να αποκλείσω την υπόθεση ότι η βάνανυση διατύπωση του μηνύματος Τσόρτσιλ πιθανόν να υπαγορεύτηκε έτσι, για να καλύψει και τις ευθύνες του συνεργάτη του! Αλλά, πώς ερμηνεύεται η «έκπληξη» του Τσόρτσιλ για την παραίτηση Παπανδρέου, αφού είχαν από καιρό καλή συνεννόηση και στενή συνεργασία; Μήπως και η **παραίτηση** και η «έκπληξη» είχαν ως έμμεσο στόχο να μειωθεί η προσωπική ευθύνη του Πρωθυπουργού;

⁵⁴ Γ.Α.Λεονταρίτη, **Ποιοι ήθελαν τα Δεκεμβριανά**, εκδ. «Φιλιππότη», 1986, σ. 43.

⁵⁵ Ο υπαινιγμός αναφέρεται στη «φροντίδα» του Τσόρτσιλ για την Ελλάδα.

⁵⁶ Heinz Richter, **Η Επέμβαση των Άγγλων στην Ελλάδα**, σ. 11.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία⁵⁷:

- 1.Σπύρου Λιναρδάτου, **Η 4^η Αυγούστου** (δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου, 1936- 1941), εκδ. «Θεμέλιο».
2. Τάσου Βουρνά, **Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας: Πόλεμος 1940-41: Κατοχή, Εθνική Αντίσταση, Απελευθέρωση, Δεκέμβρης 1944, Βάρκιζα** (Φεβρουάριος 1945).
3. Κοραντή Ι. **Πολιτική και Διπλωματική Ιστορία της Ελλάδος** (1941-45), τόμοι 2.
4. Αντρέα Κέδρου, **Η Ελληνική Αντίσταση (1940-1944)** μετάφραση του Αντώνη Μοσχοβάκη από την αρχική έκδοση στη γαλλική γλώσσα. Ελληνική έκδοση από το «Θεμέλιο»,1981,τόμοι 2.
5. Σόλωνα Νεοκ.Γρηγοριάδη, **Συνοπτική Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης**, εκδ. «Καπόπουλος» 1982.
Του ίδιου, **Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας,1941-74**, τομ. 3 έκδ. της «Κυριακάτικης Ελευθεροτυπίας», 2011.
6. Β.Π.Παπαδάκη, **Διπλωματική Ιστορία του Ελληνικού Πολέμου, 1940-1945**, Αθήνα 1956.
7. Θαν. Χατζή, **Η Νικηφόρα Επανάσταση που χάθηκε**. Εκδ. «Δωρικός», Αθήνα, 1983, 4 τόμοι.
8. Πέτρου Ρούσου, **Η Μεγάλη Πενταετία**, 1976. Τόμοι 2.
9. Μανώλη Γλέζου, **Η Εθνική Αντίσταση**, 2 τόμοι.
10. Γιάννη Ταμβακλή, **Οδοιπορικό στη Μέση Ανατολή (1941-45)**, εκδόσεις «Υπερίορις», Αθήνα 2003.
11. Γ. Ζωίδη – Δ. Κάιλα, **Στ' Άρματα, στ' Άρματα**, έκδ. «Σύγχρονη Εποχή».
12. Christ Woodhouse, **Το Μήλο της Έριδος**, Εκδ. «Εξάντας»,1976.
13. E.C.W. Myers, **Η Ελληνική Περιπλοκή** (μετάφραση Λουκάς Θεοδωρακόπουλος), «Εξάντας», 1975.
14. Β. Μαθιόπουλου, **Ο Δεκέμβριος του '44**. Εκδ. «Νέα Σύνορα- Α.Α. Λιβάνη» 1994.
15. Αντώνη Σανουδάκη, **Ιππότες του Ονείρου**, αφήγηση ενός αντιστασιακού στον εκπ/κό Αντ. Σανουδάκη, εκδ. Κνωσός, Αθήνα 1989.
16. Αλ. Ρόσιου, **Στα φτερά του Οράματος**. εκδ. «Κώδικας», Θεσσαλονίκη, 1997.
17. Γιάννη Μπαλαφούτα, **1943-44: Από τον Προμαχώνα της Στιμάγκας**, Αθήνα 1981.
- 18.Γρηγόρη Φαράκου (επιμέλεια), **Δεκέμβρης 1944** (Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης), «Φιλίστωρ» 1996.

⁵⁷ Για τη σημασία του όρου «ενδεικτική βιβλιογραφία εδώ» βλέπε την υποσημείωση 46, σ. 218.

4.4. Ίδρυση της ΠΕΕΑ (10 Μαρτίου 1944). Τα Δεκεμβριανά του 1944

19. Από τις εκδόσεις «ΔΟΜΗ» **Ιστορία των Ελλήνων**, τόμος 17^{ος}: Σύγχρονη Ελλάδα (1944-74).

20. Γιάννη Σακκά, **Η Εαμική Αντίσταση** (1941-44): Μια κριτική προσέγγιση.

21. Απόστ. Αποστόλου, **Σκόρπια από την Αντίσταση** (σύντομα κείμενα από τα πιο συγκινητικά για κείνους που βίωσαν την Αντίσταση ή προσπαθούν να την κατανοήσουν χωρίς αξιολογήσεις από τους ιστορικούς), 1986.

22. Heinz Richter, **Η Εθνική Αντίσταση και οι συνέπειές της** (Μετάφραση Ελίζα Παναγιωτάτου, Φανή Γαϊδατζή, Άννα Μαρκουλιδάκη), εκδ. «Μεσόγειος», 2009.

23. Σπύρου Μπέκιου, **Η Πικρή Γεύση της Αλήθειας, Έρευνα των Αγώνων της Αντίστασης (1941-44)**, εκδ. «Δωρικός», 1994.

24. Μάρκου Βαφειάδη, **Απομνημονεύματα**, εκδ. «Παπαζήση» 1992 (επιμέλεια Δεσποινας Παρλιάρου – Λιανού).

Περιλαμβάνει (στις σσ. 39-46): «Επιστολή του Γεωργίου Παπανδρέου» με τίτλο «Ο Δεκέμβριος», η οποία ενυπόγραφη είχε δημοσιευτεί στην εφημερίδα «Καθημερινή» της 2-3-1948 ως απάντηση σε άρθρο που είχε δημοσιευτεί στην ίδια εφημερίδα. Και προβάλλει βέβαια την ορθότητα της δικής του πολιτικής, αλλά μοιραία αποκαλύπτει ατοπήματα πολιτικού ήθους...

25. Θ. Ν Καραγιάννη, **Ο Βασίλης Ρώτας και το έργο του για τα παιδιά και τους εφήβους (Θέατρο – Ποίηση – Πεζογραφία)**. Εκδ. «Σύγχρονη Εποχή».

Στις σελίδες 87-92: «Θεατρικός Όμιλος ΕΠΙΟΝ Θεσσαλίας» (για πρώτη φορά στην Ιστορία μας το θέατρο ανηφόρισε προς το βουνό, των Ανταρτών. Και σσ. 97-105).

26. Heinz Richter, **Η Επέμβαση των Άγγλων στην Ελλάδα**, από τη Βάρκιζα ως τον Εμφύλιο 1945-49. Έκδ. «Εστία», μετ. Περ. Βαλλιάνου-Γιώργου Γιάνναρη, 1997.

27. Βασ. Νεφελούδη, **Η Εθνική Αντίσταση στη Μέση Ανατολή**.

28. Σπ. Μαρκεζίνη, **Σύγχρονη Πολιτική Ιστορία της Ελλάδος (1936-1975)**, τ. 1^{ος} σσ. 365-71: «Αντιπροσωπεία των Βουνών στο Κάιρο», και σσ. 390-395.

29. Γ. Παπανδρέου, **Η Απελευθέρωση της Ελλάδος**, πρόσφατη έκδοση από την εφημερίδα «το Βήμα».

30. Από τις εκδόσεις «Ελληνικά Γράμματα». **Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000**, τόμος 8^{ος}: Η εμπόλεμη Ελλάδα (1940-49).

31. Μάκη Μαΐλη, **Από την 4^η Αυγούστου 1936 ως τις μέρες μας**, «Σύγχρονη Εποχή», 2010.

32. Β. Γεωργίου, **Ο Αληθινός Δεκέμβρης 1944**.

33. Έκδοση από τα «Ελληνικά Γράμματα», **Ιστορία του Νέου Ελληνισμού (1770-2000)**, τ. 8^{ος} σσ. 111-159, όπου κεφάλαιο με τίτλο: Η Ένοπλη Αντίσταση: Κατακτήσεις και συγκρούσεις, γραμμένο από τον Γ. Μαργαρίτη.
34. Με επιμέλεια του Πέτρου Μακρή – Στάικου, **Βρετανική Πολιτική στην Ελλάδα**, η απόρρητη Έκθεση του David J. Wallace (1943).
35. L. Baerentzen, εισήγησή του σε Συνέδριο: «Η άφιξη της Σοβιετικής Στρατιωτικής αποστολής τον Ιούλιο του 1944», (**Πρακτικά Συνεδρίου: Η Ελλάδα του 1936-44**, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, 1989, σσ. 563-597).
36. Γιάννη Ευτυχίδη, **Μητροπολίτης Κοζάνης Ιωακείμ, Ο Ανταρτόπαπας, ένας Ζορμπάς με ράσα**, Θεσσαλονίκη, 2004.
37. **Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-50** (έργο συλλογικό, εκδόσεις «Θεμέλιο» 1984, όπου άρθρα: του George Alexander: Η κρίση αποστράτευσης του Νοεμβρίου 1944 (σσ. 263-84), και του Προκόπη Παπαστράτη: Η Κυβέρνηση Παπανδρέου και το Συνέδριο του Λιβάνου (σσ. 205-223).
38. **Ιστορία των Ελλήνων**, από τις Εκδόσεις «Δομή», τόμος 17^{ος} (1944-74), κεφ. 1^ο: «Από τον Λίβανο έως τη Βάρκιζα» (σσ. 16-73). Γράφει ο Γ. Μαργαρίτης.
39. Γεωργίου Ρούσσου, **Νεώτερη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους**, τόμος Ζ' (1826-1974), κεφάλαιο 8^ο: Απελευθέρωση και Δεκεμβριανά – Συμφωνία της Βάρκιζας (σσ. 459-468).
40. E.C.W. Myers, **Η Ελληνική Περιπλοκή - Οι Βρετανοί στην Κατεχόμενη Ελλάδα**, μετάφρ. Λουκάς Θεοδωρακόπουλος, εκδ. Εξάντας, 1975
41. Σόλωνα Νεοκλ. Γρηγοριάδη, **Ιστορίας της σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974**, έκδοση της εφημερίδας «Ελευθεροτυπία», 2011, τ. 3^{ος}.

Και ένα ενδιαφέρον άρθρο σε εφημερίδα:

Β. Παναγιωτόπουλου, **Ο αιματηρός και δυσνόητος Δεκέμβρης του 1944**, εφημερίδα «τα Νέα», 4-5 Δεκεμβρίου 2010. Ομολογώ ότι δυσκολεύομαι να αποδεχτώ το «δυσνόητος», όταν αναλογίζομαι και αξιολογώ τόσο έκδηλη υποχωρητικότητα από τη μια πλευρά και τόσο αποκαλυπτική ή έκδηλη επιθετικότητα από την άλλη.

Γ'. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

(1) Ένα τυχαίο περιστατικό εγκληματικής βίας, που ίσως να μην έγινε τυχαία, ειδικά τη στιγμή που έγινε (παραμονές του Συνεδρίου του Λιβάνου).

Οι εκπρόσωποι του εαμικού χώρου (συνήθως αναφέρονται ως ΕΑΜ – ΕΛΑΣ - ΚΚΕ - ΠΕΕΑ), όταν έφτασαν στο Συνέδριο του Λιβάνου αντιμετώπισαν (μάλλον δέχτηκαν) δριμύτατη κριτική, κυρίως από τον Πρωθυπουργό, για δυο βαριά «αμαρτήματα»:

α'. Ότι ασκούσαν σκληρή τρομοκρατία στις περιοχές όπου είχαν επικρατήσει και προωθούσαν μια μορφή Λαϊκής Αυτοδιοίκησης.

β'. Και κατηγορούνταν ως υπεύθυνοι για τη δολοφονία του συνταγματάρχη **Δημ. Ψαρρού**, δημιουργού της ΕΚΚΑ στην Κεντρική Στερεά, διοικητή του 5/42 Συντάγματος Ανταρτών.

Πραγματικά, μονάδες του ΕΛΑΣ είχαν επιχειρήσει για τρίτη φορά διάλυση του 5/42 Συντάγματος, με επιτυχία αυτή τη φορά, είχαν συλλάβει το συνταγματάρχη Δ. Ψαρρό, αξιωματικό ευυπόληπτο, και τον οδηγούσαν προς το Στρατηγείο του ΕΛΑΣ. Κατά την πορεία προς το Στρατηγείο κάποιο περιστατικό διαφωνίας μεταξύ του αιχμάλωτου συνταγματάρχη και του ταγματάρχη του ΕΛΑΣ **Ευθύμιου Ζούλα** κατέληξε σε δολοφονία του Ψαρρού από κάποιον υφιστάμενο του Ζούλα, την ώρα που ο Ζούλας είπε οργισμένος: «Τι τον κρατάτε αυτόν;». Άλλες λεπτομέρειες του ατυχήματος ή εγκλήματος δεν έγιναν γνωστές. Το θλιβερό περιστατικό συνοψίστηκε ως δολοφονία του Ψαρρού από τον ταγματάρχη του ΕΛΑΣ Ζούλα...

Πριν από πολλά χρόνια γράφοντας ένα βιβλίο με τίτλο: **Τρόποι σπουδής και Διδασκαλίας της Ιστορίας**⁵⁸ αντιμετώπιζα βέβαια και συμπτώματα / περιστατικά ανεξακρίβωτα ή παραποιημένα για λόγους ποικίλους και καταπιέστηκα με το περιστατικό της δολοφονίας του Ψαρρού, με ιδιαίτερη συμπάθεια για το θύμα. Και ερευνώντας το θέμα έφτανα στο αποτέλεσμα: ανεξακρίβωτες οι περιστάσεις ...αλλά κάποια στιγμή διάβασα στο βιβλίο του Στέφανου Σαράφη για τον ΕΛΑΣ (στη σ. 279) ότι στην περιοχή της ΕΚΚΑ (Ψαρρού) κυκλοφορούσε και ο βρετανός «αξιωματικός σύνδεσμος» (Liaison officer) ταγματάρχης **Τζεφ**, ο οποίος είχε πει κάποτε στο Ζούλα: «**τι τη φυλάτε αυτή την ΕΚΚΑ και δεν τη διαλύετε να ησυχάσετε**»; ⁵⁹

Διάβασα και ξαναδιάβασα αυτή την πληροφορία από πρόσωπο αξιόπιστο και ταυτόχρονα ερχόταν στη μνήμη μου μια παράγραφος από το **Δούρειο Ίππο** του Πυρομάγλου, που είχε γράψει για την ατμόσφαιρα που επικρατούσε μετά την ίδρυση της ΠΕΕΑ: «*Από τις 15 Μαρτίου 1944*

⁵⁸ Από τις εκδόσεις «Παπαδήμα» 1989.

⁵⁹ Στέφ. Σαράφης, **Ο ΕΛΑΣ**, σ. 279.

και ύστερα (δηλαδή μετά την ίδρυση της ΠΕΕΑ, 10 του Μάρτη) ένας άνεμος μετριοπαθείας έπνευσε σε όλη την Ελεύθερη ορεινή Ελλάδα. Τα στρατόπεδα συγκεντρώσεως καταργήθηκαν, οι βιαιοπραγίες και οι ακρότητες έπαυσαν. Μια επαινετή προσπάθεια για μια πραγματική και απρόσωπη διοίκηση, εσημειώθη σε όλες τις περιοχές που ηλέγχοντο υπό του ΕΑΜ. Οι ταραξίες και οι βίαιοι απεσύρθησαν από την κυκλοφορία...Η εμπρηστική προπαγάνδα σταμάτησε. Προεκηρύχθησαν εκλογές ...Η προσπάθεια δημοκρατικής διοικήσεως ενεφανίζετο παντού ειλικρινής»⁶⁰.

Λοιπόν: εκτός από τον τυραννικό τρομοκρατικό ΕΛΑΣ μήπως κάποιοι άλλοι είχαν συμφέρον από μια τέτοια πράξη εγκληματική; Μία αρχή του ενοχικού Δικαίου, ρωμαϊκής καταγωγής, μου έδειχνε το δρόμο αναζήτησης: "Is fecit qui prodest" (=αυτός το έκανε που είχε συμφέρον). Ποιος;

Ποιος παραμονές του Λιβάνου είχε λόγο να πλήξει τον ΕΛΑΣ; Μήπως αυτοί που προώθησαν δικό τους Πρωθυπουργό χρειαζόνταν να τον ενισχύσουν, για να έχει κάποιο σοβαρό ζήτημα να ασκήσει κριτική κατά του ΕΛΑΣ στην αίθουσα συνεδριάσεων του Λιβάνου; Μήπως η συμβουλή του Τζεφ δεν ήταν τυχαία; Αλλά εξυπηρετούσε κάποιους που ήθελαν να μειώσουν έναν αντίπαλο δυναμικό την ώρα εκείνη; Προσθέτω ότι δεν είχα κάποια τεκμήρια. Απλά είχα συνειρμούς της μνήμης και έκανα σκέψεις καχύποπτου ερευνητή⁶¹.

Ομολογώ βέβαια ότι όλα αυτά δεν αποτελούν τεκμήριο αναμφισβήτητο· και αν ήταν τέτοιο, γιατί να μη θυμηθώ και το Unus testis nu llus testis (ένας μάρτυρας, κανένας μάρτυρας). Αλλά η υπόνοια παραμένει, όταν θυμάμαι τα λυσσαλέα μηνύματα του τότε βρετανού Πρωθυπουργού, όλα όσα έχουμε παραθέσει σε τούτο το άρθρο⁶², ειδικά το μήνυμά του προς τον Skobie, όταν άρχισαν τα Δεκεμβριανά, και το αμέσως επόμενο, όταν είχε παραιτηθεί ο ευνοούμενος και φίλος του Πρωθυπουργός ετούτης της χώρας, που ο Τσόρτσιλ την ήθελε υπό την απόλυτη «προστασία» του. Και ίσως με ανάλογη νοοτροπία των συνεργατών του οδήγησε με τον Τζεφ στην παραπλάνηση και του Ζούλα....Η δολοφονία μπορεί να έγινε αφετηρία εμφυλίου της ελληνικής κοινωνίας.

Φ. Κ. Βώρος, Ph. D., επίτιμος

Σύμβουλος του Παιδ. Ινστιτούτου

⁶⁰ Κομνημού Πυρομάγλου (Υπαρχηγού του ΕΔΕΣ), **Ο Δούρειος Ίππος**, Αθήνα (εκδ. «Δωδώνη» 1978), σ. 167.

⁶¹ Φ. Γ. Βώρου, **Τρόποι Σπουδής και διδασκαλίας της Ιστορίας**, σσ. 326-339, όπου κεφάλαιο ειδικό με τίτλο: Η βρετανική Πολιτική στην Ελλάδα κατά την περίοδο της Κατοχής και της Αντίστασης και ο θάνατος του Δημ. Ψαρρού τον Απρίλη του 1944.

⁶² Εννοώ τα **Δεκεμβριανά**, όπου εντάσσεται και τούτο το κείμενο ως Παράρτημα.

(2) Για τις προθέσεις του ΕΑΜ (ΕΛΑΣ)

Για τις προθέσεις του ΕΑΜ (ΕΛΑΣ) και το σκεπτικό τους έγραψε μια έκθεση ο βρετανός ταγματάρχης David J. Wallace (το 1943) ανταποκρινόμενος σε εντολή της Κυβέρνησής του να εκτιμήσει τους προσανατολισμούς των αντιστασιακών κινήσεων στην Ελλάδα τότε. Αντιγράφω, λοιπόν, από το σχετικό βιβλίο που κυκλοφόρησε σε μετάφραση ελληνική⁶³ το 2009.

Από τις σσ. 67-69 του βιβλίου αυτού μεταφέρω:

«Πρέπει να πω ότι μέχρι τον Μάρτη ή τον Απρίλιο (1943) το ΕΑΜ αναμφισβήτητα καταγινόταν με τη μεθόδευση ενός βιαίου κομμουνιστικού πραξικοπήματος, με τη χρήση⁶⁴ του ΕΛΑΣ.... Στην Ελλάδα... πάσχιζε να διαλύσει κάθε ένοπλη ανταρτική ομάδα. Μόνο ο Ζέρβας ήταν πολύ ισχυρός για να τον διαλύσει το ΕΑΜ.

Η αδυναμία του να εξοντώσει τον Ζέρβα εκείνη την εποχή υπήρξε ασφαλώς ο κύριος παράγων για την πλήρη αλλαγή της πολιτικής που ακολούθησε (μετά την άνοιξη του 1943).

Ο δεύτερος παράγων ήταν η οξύτατη αντίδραση του ίδιου του ελληνικού λαού εναντίον της πολιτικής βίας του ΕΑΜ απέναντι σε όλες τις άλλες ανταρτικές οργανώσεις και στις προσπάθειες του να μονοπωλήσει τον εθνικό αγώνα.....

Ο τρίτος παράγων υπήρξε το γεγονός ότι οι Γερμανοί άντεξαν στη ρωσική επίθεση (στο ανατολικό μέτωπο) και οι Σύμμαχοι (οι Αγγλοαμερικανοί) συμπλήρωσαν λαμπρές επιτυχίες στην Αφρική (εναντίον του Ρόμελ) και έγινε φανερό ότι οι δυνάμεις της Μέσης Ανατολής και όχι ο Κόκκινος Στρατός πρόκειται να απελευθερώσουν την Ελλάδα και συνεπώς η μεγάλη Βρετανία και όχι η Σοβιετική Ένωση θα αποτελέσει την κυρίαρχη δύναμη τη χρονική περίοδο που θα ακολουθήσει.....

Ο τέταρτος παράγων για την αλλαγή της πολιτικής του ΕΑΜ ήταν η επίδραση της Βρετανικής Αποστολής, ειδικότερα του ταξίαρχου Myers, ο οποίος αγωνίστηκε σταθερά να επιβάλει (στο ΕΑΜ) μια πολιτική μετριοπάθειας και αποφυγής ενός εμφυλίου πολέμου....

Τυπική αλλά πολύ σημαντική έκφραση αυτής της πολιτικής υπήρξε ο λόγος που εκφωνήθηκε σε συγκέντρωση κοντά στην Καρδίτσα....» από τον Ορφέα Βλαχόπουλο (Παντελή Καραγκίτση), μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ από το 1935 . (Στο ακροατήριο και ο Myers και ο David Wallace).

⁶³ Βρετανική Πολιτική και Αντιστασιακά Κινήματα στην Ελλάδα: Η απόρρητη έκθεση του ταγματάρχη David J. Wallace (1943). Μετάφραση – Επιμέλεια- Σημειώσεις: Πέτρος Στ. Μακρής – Στάικος. Εισαγωγικό Σημείωμα: Στάθης Ν. Καλύβας.

⁶⁴ Μάλλον αξιοποίηση;

Προσωπικά - μελετώντας τη συμπεριφορά των Εαμικών από την ίδρυση της ΠΕΕΑ (12-3-1944) ως τα Δεκεμβριανά του 1944, που είναι θέμα τούτου του άρθρου - σημείωσα **συμπτώματα συνεχούς «υποχωρητικότητας»** των Εαμικών (στο Λίβανο, στη σύμπραξη για Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας, στη Καζέρτα...)

Φ. Κ. Βώρος

(3) Και μια μεθοδολογική διευκρίνιση ύστερα από ευγενική και εύστοχη επισήμανση ευγενέστατου αναγνώστη

Για πολλά επιμέρους περιστατικά έχουν διατυπωθεί επιμέρους απόψεις που είναι πιθανό και να εκφράζουν την αλήθεια, αλλά είναι δύσκολο να αποδέχεται κάποιος μια υποκειμενική και μη τεκμηριωμένη γνώμη και ερμηνεία και να απορρίπτει μία άλλη.

Σε τέτοιες περιπτώσεις προσωπικά νομίζω πιο φρόνιμη από τη σκοπιά της επιστημονικής αντικειμενικότητας την καταγραφή της επικρατέστερης θέσης / άποψης, αλλά και την παράθεση της θεωρούμενης ασθενέστερης, αν συνοδεύεται από κάποιο τεκμήριο έστω και λίγο αξιόπιστο. Και δεν αποκλείεται η αποδοχή μιας μαρτυρίας, αν επιβεβαιώνεται ή απλά ενισχύεται έμμεσα από γεγονότα που ακολούθησαν. Λογουχάρη:

Για τη λεγόμενη «Συμφωνία των Ποσοστών» μεταξύ Τσόρτσιλ και Στάλιν (10 Οκτ. 1944) στη Μόσχα έχουμε μόνο την αφήγηση του Τσόρτσιλ στα **Απομνημονεύματά** του, αλλά έχουμε και τη συμπεριφορά του Στάλιν: απόλυτη σιγή για την ασταμάτητη αιματοχυσία που δρομολόγησε ο Τσόρτσιλ στην Ελλάδα για την επίτευξη των στόχων του εις βάρος της εαμικής παράταξης. Ανάλογη σιγή τήρησε ο Τσόρτσιλ για όσα έγιναν στη Ρουμανία και στην Πολωνία.

Επίσης, έχουμε απόλυτη σιωπή για τη συμβουλή που έφερε ο σιωπηλός συνταγματάρχης Ποπώφ από την ΕΣΣΔ προς την εαμική Κυβέρνηση του βουνού, όταν έφτασε εκεί κατά το τέλος Ιουλίου του 1944. Αλλά: ένα μήνα αργότερα η ηγεσία του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ έστειλε τέσσερα σεβαστά άτομα δικά της για να ορκιστούν ως υπουργοί της λεγόμενης Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας με Πρωθυπουργό τον Γ. Παπανδρέου, κάτι που αρνούνταν να πράξουν οι Εαμικοί νωρίτερα. Είναι παράλογο να υποθέσουμε ότι τέτοια συμβουλή ίσως να έφερε ο Ποπώφ; Τέτοια συμβουλή (Συνεργαστείτε....) είχαν ακούσει στο Κάιρο από τη σοβιετική πρεσβεία ο Πέτρος Ρούσος και ο Άγγ. Αγγελόπουλος, πρόσωπα αξιόπιστα για τον εαμικό κόσμο. Και οι δυο τέτοια μηνύματα έχουν καταγράψει ή αφηγηθεί στα **Απομνημονεύματά** τους. Και όλα αυτά είναι νομίζω λογικά συμπεράσματα, αν λάβουμε υπόψη μας τις γενικότερες συνθήκες και ισορροπίες που διαφαίνονταν στις σχέσεις των Μεγάλων Δυνάμεων

4.4. Ίδρυση της ΠΕΕΑ (10 Μαρτίου 1944). Τα Δεκεμβριανά του 1944

τότε: Ο Τσόρτσιλ επιδίωκε πολλούς μήνες νωρίτερα να διατηρήσει την εποπτεία του στον ελλαδικό και μεσογειακό χώρο. Και έφτανε στο σημείο να διευκολύνει την αποχώρηση των Γερμανών από τον ελλαδικό/μεσογειακό χώρο. Και ο Στάλιν ενδιαφερόταν να διασφαλίσει τα νότια του (Ρουμανία) και τα δυτικά του (Πολωνία) και έφτανε να υποπτεύεται **συμφωνία Βρετανών του Τσόρτσιλ (!) και Γερμανών**, για να αντιμετωπίσουν μαζί τον Στάλιν, που είχε πρωτοστατήσει για τη συντριβή των χιτλερικών.

Προσθέτουμε και μια επιβεβαίωση τελική από τον Τσόρτσιλ (που τη σημειώσαμε ήδη στη σελίδα 244, υποσημείωση 43), την έκφραση ευαρέσκειας του Τσόρτσιλ σε συνάντησή του με τον Στάλιν το 1945: «για την πραγματικά άψογη στάση της Μόσχας κατά την ένοπλη σύγκρουση των βρετανικών δυνάμεων στην Αθήνα (Δεκέμβριος 1944 – Ιανουάριος 1945)».

Με βαθιά εκτίμηση για όποιες/όποιους έχουν άλλη γνώμη, ίσως γιατί έχουν και πληρέστερη γνώση.

Φ. Κ. Βώρος

Δ΄.5. ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (1943-49): ΒΑΘΥΤΕΡΑ ΑΙΤΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΔΙΩΞΕΙΣ – ΜΕΡΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΛΕΥΡΕΣ ΠΤΥΧΕΣ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Μου φαίνεται λίγο δυσερμήνευτο το πώς μπορούν αξιόλογοι δημοσιογράφοι, ιστορικοί, γενικότερα σεβαστοί στοχαστές της ελληνικής κοινωνίας να κάνουν λόγο για **Εμφύλιο Πόλεμο** του 1946-49 (οι πιο φανατικοί κάνουν λόγο για **συμμοριτοπόλεμο**), χωρίς να αναφέρονται στα βαθύτερα αίτια που τον προκάλεσαν (από το 1935-36: παλινόρθωση του Γεωργίου Β΄ και προώθηση του Μεταξά στην Πρωθυπουργία και στη Δικτατορία της 4ης Αυγούστου), **χωρίς** να αναφέρονται στις ιδεολογικές ζυμώσεις που συντελούνταν πριν και κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1939-45) και χωρίς να μνημονεύουν ορατούς και επώνυμους παράγοντες, όπως τον εξοχότατο Sir Winston Churchill, που εξώθησαν τις αντίπαλες παρατάξεις της ελληνικής κοινωνίας προς τον Εμφύλιο.

Προσημειώνω, λοιπόν, εδώ απλά τα υποκεφάλαια που ακολουθούν, με την ελπίδα ότι θα τεκμηριώσω και τον τρόπο διατύπωσης και το περιεχόμενό τους¹:

♦**α΄** Βαθύτερες ρίζες του Εμφυλίου (1935-41) και η επίσημη παράδοση των Ελλήνων πολιτικών κρατουμένων στον κατάκτητή (1941), από τον Υφυπουργό Ασφαλείας του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου Κων. Μανιαδάκη!

♦**β΄** Περιστάσεις Πολέμου – Κατοχής – Εθνικής Αντίστασης (1940-44) και προμηνύματα Εμφυλίου (1943-46) και κορυφαία στιγμή της Αντίστασης: Ίδρυση της ΠΕΕΑ (12 Μάρτη 1944).

♦**γ΄** Ανοιχτός Εμφύλιος (1946-49).

♦**δ΄** Τρεις ειδικές παράπλευρες πτυχές του Εμφυλίου:

- Το Παιδομάζωμα ή Παιδοπροστασία, Παιδοφύλαξη.
- Περιπέτεια των Σλαβομακεδόνων και η **πλασματική εθνογένεση** του Κράτους των Σκοπίων με παραχάραξη της Ιστορίας της Μακεδονίας (από το 1945 και ύστερα).
- Το φαινόμενο Μακρόνησος.

♦**ε΄**. Μετεμφυλιακή ατμόσφαιρα (1949-74) και η περιπέτεια των πολιτικών προσφύγων στις χώρες του τότε υπαρκτού σοσιαλισμού.

¹ Θυμίζω ότι έχουν προηγηθεί σ' αυτήν τη συγγραφή τα κεφάλαια: **Παλινόρθωση** της δυναστείας των Glücksburg (1935), **Δικτατορία** της 4ης Αυγούστου (1936-41), με όσα βασανιστήρια και βάσανα έφερε, **Εμπλοκή της χώρας μας στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο** (1939-45) και η **Εθνική Αντίσταση** ως την ίδρυση της ΠΕΕΑ (10-3-1943).

Προοίμιο για μια προσπάθεια παρουσίασης του θέματος

Συνήθως με τον όρο **Εμφύλιος** αναφερόμαστε σε γεγονότα της περιόδου 1946-49, που πλήγωσαν βαθιά την ελληνική κοινωνία, και ενδεχόμενα φτάνουμε αναδρομικά ως τα Δεκεμβριανά του 1944 ή τη Συμφωνία της Βάρκιζας (Φεβρουάριο του 1945), επειδή σε κείνα τα γεγονότα βρίσκουμε την πιο σφοδρή σύγκρουση δυο ιδεολογιών, που αντιπαράχτηκαν στον Εμφύλιο, και παρέμβαση ή επέμβαση ξένου παράγοντα στα ελληνικά πράγματα και έπειτα το ξεκίνημα της λεγόμενης «**λευκής τρομοκρατίας**» (1945-46), η οποία οδήγησε μοιραία στην εξέγερση των απειλουμένων, (δηλ. των εαμικών) από αυτήν τη «λευκή τρομοκρατία» (μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας, Φεβρουάριος 1945).

Νομίζω ότι οι έξι δεκαετίες που έχουν περάσει από τότε και οι πληροφορίες που έχουν συγκεντρωθεί με τη δημοσίευση πολλών σχετικών κειμένων (πρωτογενών εγγράφων, βιβλίων, άρθρων) μάς επιτρέπουν να επιχειρήσουμε νηφάλια και αντικειμενική αφήγηση και ερμηνεία των γεγονότων και εκτίμηση των συνεπειών του **Εμφυλίου Πολέμου** ακολουθώντας το διάγραμμα των πέντε υποκεφαλαίων που προσημείωσαμε:

Α΄. Βαθύτερες ρίζες του Εμφυλίου (1935-41)

Με πραξικοπηματική ενέργεια το φθινόπωρο του 1935, (σ.143), οδηγήθηκε σε παραίτηση η νόμιμη Κυβέρνηση της εποχής εκείνης (Κυβέρνηση του Λαϊκού Κόμματος υπό τον Παν. Τσαλδάρη) και προκηρύχτηκε **δημοψήφισμα** για επαναφορά του Γεωργίου Β΄ στο θρόνο και Παλινόρθωση της Δυναστείας των Glücksburg στην Ελλάδα, με ποσοστό ψήφων υπέρ της βασιλείας 98 %². Ο Γεώργιος ορκίστηκε να σέβεται το Σύνταγμα βασιλευομένης Δημοκρατίας και προκηρύχτηκαν εκλογές για ανάδειξη νέας Βουλής (για τις 26 του Γενάρη 1936). Το αποτέλεσμα των εκλογών ήταν: 143 έδρες για το σύνολο των αντιβενιζελικών κομμάτων και 142 για το σύνολο των βενιζελικών κομμάτων και 15 έδρες για το **Λαϊκό Μέτωπο** (βασικά ΚΚΕ)³. Οι δυο πρώτοι σχηματισμοί δε συμφωνούσαν για Κυβέρνηση συνεργασίας, ούτε όμως αποδέχονταν ή ανέχονταν επίσημα συνεργασία (σύμπραξη) με το Λαϊκό Μέτωπο, οπότε με 142+15 ή 143+15 βουλευτές μπορούσαν να έχουν άνετη πλειοψηφία στη Βουλή, μολονότι κρυφά είχαν επαφές για κάποια μορφή βοήθειας από τους 15 του Λαϊκού Μετώπου σε ώρα ψηφοφορίας, π.χ. για την ανάδειξη Προεδρείου της Βουλής. Και παρέμενε ο υπηρεσιακός για τις εκλογές

² Σπύρου Λιναρδάτου, **Πώς εφτάσαμε στην 4η Αυγούστου** και του ίδιου, **Η 4η Αυγούστου**.

³ **Ιστορία του Νέου Ελληνισμού** (έκδοση «Ελληνικά Γράμματα»), τ. 7, σσ. 39-40. Επίσης, από εκδόσεις «Μανιατέα», **100+6 χρόνια**, τ. 1ος, σ. 48.

4.5. Ο εμφύλιος πόλεμος (1943-49): Βαθύτερα αίτια και επιδιώξεις-Μερικές παράπλευρες πτυχές του εμφυλίου πολέμου

της 26-1-1936 Πρωθυπουργός **Κων. Δεμερτζής**, ο οποίος όμως «απροσδόκητα» πέθανε αρχές του Απρίλη 1936. Τότε ο βασιλιάς έσπευσε να προωθήσει στην πρωθυπουργία τον **Ιωάννη Μεταξά**⁴, χωρίς ούτε τυπικές διαβουλεύσεις να έχει με τους αρχηγούς των πολιτικών κομμάτων, όπως όφειλε να είχε πράξει. Και η Βουλή, αφού άκουσε τις **προγραμματικές δηλώσεις** του Μεταξά, έδωσε σ' αυτόν (κατά την ψηφοφορία της 26/27 Απρίλη 1936) αθροιστικά 242 ψήφους («ανοχής» από τη μία παράταξη, «εμπιστοσύνης» από την άλλη), για να κυβερνήσει 5 μήνες χωρίς Βουλή! Εκείνος αξιοποίησε την πεντάμηνη προθεσμία εμπιστοσύνης / ανοχής, για να προετοιμάσει τον κρατικό μηχανισμό (ειδικά την ηγεσία των Ενόπλων Δυνάμεων και των Σωμάτων Ασφαλείας) προκειμένου να κηρύξει δικτατορία την 4η Αυγούστου 1936, όταν η νεαρή τότε ΓΣΕΕ είχε κηρύξει γενική απεργία. Για την ενέργειά του αυτή είχε βέβαια την υπογραφή / συναίνεση, ίσως και προτροπή / ενθάρρυνση⁵ του βασιλιά, με τον οποίο είχε γνωριμία παλιά, όταν εκείνος ως πρίγκιπας υπηρετούσε στο Στρατό ενταγμένος σε λόχο διοικούμενο από τον τότε λοχαγό Ιω. Μεταξά. «Αξιοποίησαν» και οι δυο την «εμπιστοσύνη» που είχε δείξει ο λαός για το Γεώργιο (δημοψήφισμα για την Παλινόρθωση των Glücksburg με ποσοστό 98 %!!) και την «εμπιστοσύνη» - τιμή που έδειξε ο Γεώργιος προς το Μεταξά ονομάζοντάς τον Πρωθυπουργό (αρχές Απρίλη του 1936). Και ακολούθησε η περίοδος του «**Γ' Ελληνικού Πολιτισμού**»⁶. Για την ενέργειά του εκείνη (την κήρυξη δικτατορίας στις 4 Αυγούστου 1936) ο Μεταξάς επικαλέστηκε ως πρόσχημα τον «Κομμουνιστικό κίνδυνο», που απειλούσε το κοινωνικό καθεστώς⁷. Κατά την

⁴ Ιω. Μεταξάς: ήταν απόστρατος αξιωματικός του Στρατού Ξηράς και είχε ιδρύσει το **Κόμμα των Ελευθεροφρόνων** (1928), αλλά δεν είχε κάποια αξιόλογη κοινοβουλευτική παρουσία, ενώ από καιρό αρθρογραφούσε κατά του Κοινοβουλευτισμού σε ημερήσια εφημερίδα των Αθηνών.

⁵ Για το βαθμό συνευθύνης και συνενοχής των δυο ανδρών για τη Δικτατορία και τις «πράξεις» της σημειώνω ετούτο μόνο: οι ειδικοί μελετητές - ιστορικοί συνήθως κάνουν λόγο για **Βασιλομεταξική Δικτατορία** της 4ης Αυγούστου. Λογουχάρη, ο Γ. Μοσχόπουλος αυτόν τον τίτλο χρησιμοποίησε για το σχετικό σύγγραμμά του.

⁶ Καμάρωναν οι Μεταξικοί ότι οικοδομούσαν τον «**Τρίτο Ελληνικό Πολιτισμό**» ως συνέχεια της Αρχαιότητας και του Βυζαντίου!! Στην πράξη τυραννούσαν τη σύγχρονη ελληνική κοινωνία και νέμονταν τη φτώχη οικονομία της και απέφευγαν ή εμπόδιζαν μια καλύτερη παιδεία.

⁷ Οι εκλογές της 26ης Ιανουαρίου 1936 είχαν αναδείξει 285 βουλευτές του Λαϊκού Κόμματος και των Φιλελευθέρων (και πολλών μικρών Κομμάτων που συμπορεύονταν με τα δύο πρώτα) και 15 του Λαϊκού Μετώπου (ανάμεσά τους και άτομα «εξόχως επικίνδυνα» (!), όπως λ.χ. ο παιδαγωγός **Δημήτρης Γληνός**, που είχε εκλεγεί με το ΚΚΕ). Κινδύνευε, λοιπόν, το καθεστώς από τους 15

τετραετία που ακολούθησε η βασιλομεταξική ηγεσία χώριζε τους Έλληνες σε δημιουργούς του Τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού και σε εχθρούς της ελληνικής πολιτισμικής προσπάθειας, για τους οποίους πρόσφερε πλουσιοπάροχα φυλακές, ταπεινώσεις, απειλές, βασανιστήρια, τόπους εξορίας...και απαιτούσε «δηλώσεις μετανοίας», (δηλαδή αυτοεξευτελισμού των πιο ώριμων πολιτών)!!⁸

Β' Περιστάσεις Πόλεμου – Κατοχής – Εθνικής Αντίστασης (1940-44) και προμηνύματα Εμφυλίου (1943-46)

Όπως είναι γνωστό ο διχασμός που προκλήθηκε στην ελληνική κοινωνία από τη δικτατορία και τα έργα της ήταν τέτοιος, ή η έλλειψη εκτίμησης και εμπιστοσύνης προς αυτούς που αντιστέκονταν ιδεολογικά ήταν τέτοια, ώστε ούτε ως εθελοντές για το μέτωπο του πολέμου (το 1940) δεν μπόρεσε να δεχτεί τους κρατούμενους στις φυλακές αριστερούς⁹ ο υφυπουργός Ασφάλειας της Κυβέρνησης Μεταξά (ο Κων. Μαυριάδης), σαν να ήταν ανάγκη να είναι αντικομμουνιστές, για να πολεμήσουν τον επιδρομέα. Αλλά η **Εθνική Αντίσταση**, που εκδηλώθηκε από την πρώτη στιγμή εισβολής των επιδρομέων (Ιταλών – Γερμανών – Βουλγάρων) και κορυφώθηκε το 1943-44, ανέδειξε ουσιαστικά την αντιμεταξική / αντιβασιλική μερίδα Ελλήνων (ΕΑΜ – ΕΛΑΣ), η οποία κέρδιζε αίγλη και συμπαράσταση και επιρροή με τον αγώνα της ενάντια στους κατακτητές. Η **διάσταση συνειδήσεων** / ιδεολογιών αποκτούσε και ανάλογη λαϊκή δύναμη: από τη μια πλευρά η **βασιλομεταξική παράταξη**, που ολοένα έχανε εκτίμηση με τις πράξεις και παραλείψεις της, από την άλλη οι **Έλληνες αντιστασιακοί**, θεωρούμενοι όλοι αριστεροί. Οι πρώτοι άρχισαν κυρίως από το 1943 να ανησυχούν για την εξουσία και τα προνόμιά τους με τη διαφαινόμενη πορεία πτώσης του χιτλερισμού (πρώτα του ιταλικού φασισμού) και δε δίστασαν να συνεργαστούν με τους Γερμανούς κατακτητές εναντίον των αντιστασιακών δυνάμεων στη χώρα μας. Συγκρότησαν ένοπλα τμήματα (γερμανοτσολιάδες ή Τάγματα Ασφαλείας), που πολεμούσαν με τους Γερμανούς εναντίον των Ελ-

βουλευτές, (δηλ. το 5,6% των ψηφοφόρων); Χονδροειδής παραπλάνηση της κοινής γνώμης από τον Μεταξά, που επικαλέστηκε τον κομμουνιστικό κίνδυνο(!) για τη δικτατορία του.

⁸ Αναλυτικά στοιχεία έχουμε δώσει σε ειδικό προηγούμενο κεφάλαιο (σσ. 156-1580 με βάση τη σχετική βιβλιογραφία, όπως **Σπ. Λιναρδάτου, Πώς εφτάσαμε στην 4η Αυγούστου και Η 4η Αυγούστου 1936**.

⁹ Γιάννη Μανουσάκα, **Ακροναυπλία**, σσ. 163-64. Η πληροφορία επιβεβαιώνεται από πολλές πηγές (Αρχεία Φυλακών και Απομνημονεύματα φυλακισμένων).

4.5. Ο εμφύλιος πόλεμος (1943-49): Βαθύτερα αίτια και επιδιώξεις-Μερικές παράπλευρες πτυχές του εμφυλίου πολέμου

λήνων αντιστασιακών¹⁰. Στην κακοδαιμονία αυτή προ-στέθηκε η βρετανική παρέμβαση με τους «αξιωματικούς συνδέσμους» (Liaison Officers), τους οποίους προωθούσε στις ποικίλες αντιστασιακές ομάδες του ΕΛΑΣ, του ΕΔΕΣ, της ΕΚΚΑ¹¹, με **πρώτο στόχο φανερό και θεμιτό**: να συντονίζει τη δράση αυτών των αντιστασιακών οργανώσεων σύμφωνα με τις ανάγκες του Βρετανικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής για στρατιωτικές πράξεις εναντίον των Γερμανών στον ελληνικό χώρο, και με **ένα στόχο κρυφό και αθέμιτο**: να μη σχηματίσουν ενιαία αντιστασιακή κίνηση οι Έλληνες στον τόπο τους, να μην έχουν δικά τους σχέδια για τη μεταπολεμική πορεία τους, ώστε να διατηρήσουν οι Βρετανοί καθεστώς επικυριαρχίας στη χώρα, για οικονομική εκμετάλλευση στην Ελλάδα και ευρύτερο έλεγχο αποικιοκρατικό στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου¹².

Σύμφωνα με τον πρώτο στόχο λ.χ. ζήτησαν από τους αντάρτες του ΕΛΑΣ (περί τους 120 υπό την ηγεσία του Άρη Βελουχιώτη) και τους αντάρτες του ΕΔΕΣ (περί τους 60 υπό την ηγεσία του Ναπολέοντα Ζέρβα) να συμπράξουν **για την ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοπόταμου** (περίπου 8 χιλιόμετρα νοτιοδυτικά της Λαμίας), προκειμένου να διακόψουν τη σιδηροδρομική γραμμή Θεσσαλονίκης – Αθηνών και άρα να δυσκολέψουν για τους Γερμανούς τις μεταφορές πολεμικού υλικού και προσωπικού από τον ελληνικό βορρά στο νότο και την προώθηση έπειτα προς το πολεμικό μέτωπο στη Β. Αφρική (όπου τότε η πολεμική παρουσία του Ρόμελ κατά Βρετανών ήταν σε εξέλιξη). Η επιχείρηση Γοργοπόταμος πραγματοποιήθηκε τη νύχτα της 25/26 του Νοέμβρη 1942 με επι-

¹⁰ Οι Ταγματασφαλίτες οπλίζονταν από τους Γερμανούς και συμπολεμούσαν ανοιχτά μαζί τους εναντίον των Ελλήνων Αντιστασιακών! Και ανεπίσημα είχαν τη συμπαράσταση των Βρετανών, οι οποίοι δε δίστασαν να τους χρησιμοποιήσουν και εναντίον του ΕΛΑΣ κατά το Δεκέμβρη του 1944, όπως θα δούμε παρακάτω (σχετικά τεκμήρια ακλόνητα έχει δημοσιεύσει ο Β. Μαθιόπουλος στο βιβλίο του: **Δεκέμβρης του 1944**. Επίσης, Ροβήρος Μανθούλης, **Το Ημερολόγιο του Εμφυλίου Διχασμού** (εκδ. «Καστανιώτη»), σσ. 55-86.

¹¹ Απομνημονεύματα Βρετανών Liaison Officers, λ.χ. C.M. Wo odlouse, **Το Μήλο της Έριδος (Η Ελληνική Αντίσταση και η Πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων)**, μετ. Μ.Κ. «Εξάντας», 1976. Πολύ ενδιαφέρουσες πληροφορίες στο βιβλίο του E.C.W. Myers, **Η Ελληνική Περιπλοκή: οι Βρετανοί στην κατεχόμενη Ελλάδα**, μετ. Λουκά Θεοδωρακόπουλου, εκδ. «Εξάντας» 1975, σσ. 102, 105-110.

¹² Η βρετανική πολιτική διαφαίνεται στα κείμενα που έγραψαν Βρετανοί «αξιωματικοί σύνδεσμοι» (π.χ. οι δυο που μνημονεύονται στην προηγούμενη σημείωση) και αναλύεται σαφέστερα σε κείμενα του Βρετανού Πρωθυπουργού Τσόρτσιλ, που σχολιάζονται από τον Β. Μαθιόπουλο στο βιβλίο του **Ο Δεκέμβρης του 1944**. (Δείτε παρακάτω τη σημείωση 15 σ. 266).

τυχία, που οφειλόταν περισσότερο στην παρουσία του Άρη Βελουχιώτη και των ανδρών του¹³, αλλά τα βρετανικά μέσα ενημέρωσης, κυριότατα το B.B.C., υμνολογούσαν το στρατηγό Ναπ. Ζέρβα, αγνοώντας την ύπαρξη και συμβολή του ΕΛΑΣ (Άρη Βελουχιώτη), προφανώς για να προκαλούν υπόνοιες ανάμεσά τους ή απλά γιατί συμπαθούσαν τον ένα και όχι τον άλλο. Από την πρώτη επιχείρηση συνεργασίας άρχισαν να ρίχνουν σπόρους καχυποψίας / αντιπαλότητας / αντιδικίας¹⁴. Προς την ίδια κατεύθυνση εργάστηκαν οι Βρετανοί ως το τέλος της Κατοχής και από τα μέσα του 1943 ο Βρετανός Πρωθυπουργός Τσόρτσιλ άρχισε να σχεδιάζει τελική σύγκρουση με τον ΕΛΑΣ¹⁵, ώστε να διασφαλίσει βρε-

¹³ Έπρεπε με έφοδο από τη ρεματιά να εξουδετερώσουν φρουρά πολυάριθμη πάνω στη γέφυρα, να σιγήσουν τα πολυβόλα της φρουράς, για να μπορέσουν οι ειδικοί για την ανατίναξη να προσεγγίσουν στη βάση της γέφυρας. **Απομνημονεύματα** σχετικά έγραψαν και Έλληνες και Βρετανοί. Από αυτούς μνημονεύω: Σπύρος Ηρ. Μπέκιος (Λάμπρος η αντάρτικη επωνυμία του), **Γοργοπόταμος: Η Αλήθεια που καίει**, εκδ. «Τελέθριον», 1994.

Μιχ. Ι. Μυριδάκης, **Η Επιχείρηση του Γοργοπόταμου και το ΕΑΜ – ΕΛΑΣ**, Αθήναι 1983 (ο συγγραφέας ήταν αξιωματικός του ΕΔΕΣ).

Denys Hamson, **Με τους Έλληνες στο Γοργοπόταμο** (μετ. Αύρας Γουώρντ), «Ελληνική Εκδοτική» (χ.χ.). C.M. Woodlouse, **Το Μήλο της Έριδος (Η Ελληνική Αντίσταση και η Πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων)**, μετ. Μ.Κ. «Εξάντας», 1976. Από τότε ο Chris (ο Woodlouse) θορυβήθηκε ότι η αριστερή Αντίσταση αποτελεί κίνδυνο για τη μεταπολεμική βρετανική «Προστασία» και έκανε ό,τι μπορούσε, νομίζω, για να αποτρέψει τέτοια πορεία, που νόμιζε ότι διέκρινε στην εαμική Αντίσταση.

¹⁴ Είναι πλούσια η σχετική βιβλιογραφία (ένα μέρος της μνημονεύσαμε στην προηγούμενη σημείωση). Η πιο αναλυτική συγγραφή είναι, νομίζω, η νεότερη έκδοση (πολύ εκτενέστερη) του Σπ. Μπέκιου, με τον τίτλο: **Η Αλήθεια που καίει**.

¹⁵ Είναι συγκλονιστικά τα τεκμήρια που έχει συγκεντρώσει ο Βάσος Μαθιόπουλος στο έργο του: **Ο Δεκέμβρης του 1944**, (με πολλά στοιχεία από Διπλωματικά Αρχεία), εκδ. «Νέα Σύνορα» του Α.Λιβάνη, από βρετανικά κυρίως και άλλα διπλωματικά Αρχεία, για τεκμηρίωση του ότι ο Τσόρτσιλ από τα μέσα του 1943 άρχισε να σχεδιάζει στρατιωτική σύγκρουση εναντίον του ΕΛΑΣ, όχι απλά για να νικήσει αλλά να συντρίψει την Εθνική Αντίσταση των Ελλήνων, ώστε να είναι απόλυτος κυρίαρχος μεταπολεμικά. **Ο Τσόρτσιλ έφτασε στο σημείο να ζητήσει στρατιωτική συνεργασία από την ουδέτερη τότε Τουρκία για τήρηση της τάξης στην Αθήνα το Δεκέμβρη του 1944**. Αυτό προκύπτει από έκθεση «επτά Βρετανών Βουλευτών που επισκέφτηκαν την Ελλάδα το καλοκαίρι του 1946 και η «έκθεσή» τους προκάλεσε σεισμό στην Αγγλία με την αντικειμενικότητά της. Εκεί τονίστηκε η **άγρια τρομοκρατία δεξιών συμμοριών**, που υπό την πλήρη ανοχή των Άγγλων, αν όχι την ενθάρρυνσή τους,

4.5. Ο εμφύλιος πόλεμος (1943-49): Βαθύτερα αίτια και επιδιώξεις-Μερικές παράπλευρες πτυχές του εμφυλίου πολέμου

τανική επικυριαρχία στην Ελλάδα με συντριβή των αντιστασιακών δυνάμεων και των ελπίδων για λευτεριά. Και νομίζω ότι η αγωνία του Τσόρτσιλ για τη διάσωση της βρετανικής επικυριαρχίας στον ελλαδικό χώρο κορυφώθηκε, όταν ιδρύθηκε στις 10 του Μάρτη 1944 η ΠΕΕΑ, η οποία:

- Στα τέλη του Απρίλη του 1944 προώθησε με εκλογές το **Εθνικό Συμβούλιο** (δηλ. Βουλή) στις Κορυτσάδες Ευρυτανίας, το οποίο συνεδρίασε για τα επείγοντα προβλήματα της τότε ελληνικής κοινωνίας από 14 ως 28 του Μάη 1944.
- Διατύπωσε βασικές αρχές συνταγματικής δομής για τη μεταπολεμική ελληνική κοινωνία (ισότητα δικαιωμάτων, σεβασμό της ιδιωτικής περιουσίας, της θρησκευτικής πίστης και του θρησκευτικού όρκου, της πολιτικής ιδεολογίας...).
- Έτσι, ουσιαστικά έδωσε την εικόνα εθνικής Κυβέρνησης περισσότερο νόμιμης από την τότε φερόμενη ως «νόμιμη» Κυβέρνηση της εξορίας. (Περισσότερα στοιχεία στο βιβλίο του Γιάννη Σακκά, **Η Εαμική Αντίσταση**).

Τα Δεκεμβριανά (από 3 Δεκεμβρίου 1944 ως 5 Ιανουαρίου 1945), που τα εμφανίζουμε συνήθως ως διάσταση απόψεων και σύγκρουση στους κόλπους της ελληνικής Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας, από καθαρά στρατιωτική άποψη ήταν ουσιαστικά σύγκρουση ανάμεσα στο βρετανικό εκστρατευτικό σώμα (το οποίο βέβαια δεν πολέμησε τους Γερμανούς, που είχαν αποχωρήσει από τον ελληνικό χώρο πολύ νωρίτερα) και τις δυνάμεις του ΕΛΑΣ, εναντίον των οποίων δε δίστασαν να χρησιμοποιήσουν και 12.000 ταγματασφαλίτες!¹⁶

Και φυσικότατα στη μάχη της Αθήνας νίκησε η πλευρά που είχε τακτικό Στρατό με τανκς και αεροπλάνα.

Έτσι άρχιζε **δεύτερη Κατοχή** για τον Ελληνισμό της Εθνικής Αντίστασης. Και η **Συμφωνία της Βάρκιζας** (10 Φεβρουαρίου 1945) αντί να φέρει ειρήνευση στην ελληνική κοινωνία έγινε αφετηρία για «λευκή τρομοκρατία» εις βάρος των ηττημένων του Δεκέμβρη 1944.

δολοφονούσαν, εδήλωναν (=λεηλατούσαν) και λήστευαν την ύπαιθρο κάτω από τα μάτια των αγγλικών στρατιωτικών δυνάμεων, που παρέμεναν ουδέτερες» (Β. Μαθιόπουλου, **Ο Δεκέμβρης του 1944**, σ. 36).

¹⁶ Αυτό αναφέρει ο στρατηγός **Λεωνίδας Σπαής**, υφυπουργός Στρατιωτικών στην Κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου το Δεκέμβρη του 1944: Συγκεκριμένα, ομολογεί: «αποφασίστηκε να χρησιμοποιηθούν...τα **Τάγματα Ασφαλείας**. Η εισήγηση ήταν των Άγγλων και η απόφαση δική μου...Χρησιμοποιήσαμε 12.000...» (στο βιβλίο του Μαθιόπουλου, **Δεκέμβρης του 1944**, σ. 46). Το απόσπασμα αυτό παραθέτει και ο Χρ. Σωφρονάς στο βιβλίο του: **Ένας Μακρονησιώτης θυμάται τη δεκαετία του 1940-50**, σ. 377.

Λευκή Τρομοκρατία (από τη Συμφωνία της Βάρκιζας ως το Δημοψήφισμα για το βασιλιά, αρχές Σεπτεμβρίου 1946) σήμαινε: δυνάμεις του επίσημου κράτους (της Δεξιάς) και κυρίως ομάδες παρακρατικών – με την ανοχή ή ενθάρρυνση του κράτους – οργάνωναν βιαιοπραγίες εναντίον πρώην αντιστασιακών (με αποτέλεσμα: θανάτους, τραυματισμούς, λεηλασίες, εμπρησμούς....). Οι διωκόμενοι / απειλούμενοι: αρχικά κρύβονταν (σε αγροικίες) ή έφευγαν σε περιοχές ακατοίκητες, έπειτα μίλησαν για «αυτοάμυνα», μετά οργάνωναν «ομάδες αυτοαμυνιτών» και κατέληξαν σε ομάδες ένοπλων ανταρτών... Μια από αυτές (με επικεφαλής τον Αλέξη Ρόσιο, φιλόλογο, γνωστό με την αντάρτικη επωνυμία «Υψηλάντης») την παραμονή των εθνικών εκλογών της 31ης Μάρτη του 1946 είχε οργανώσει επιχείρηση εξόντωσης – τιμωρίας παρακρατικών στο Λιτόχωρο. Ουσιαστικά συγκρούστηκε και με διμοιρία στρατιωτών, που βρίσκονταν εκεί, για να προσφέρουν υπηρεσία ως όργανα τάξης για τη διεξαγωγή των Εκλογών της επόμενης ημέρας (31 Μάρτη 1946) ¹⁷.

Γ'. Ανοιχτός Εμφύλιος (1946-49)

Εναρκτήρια ημέρα του Εμφύλιου θεωρείται από πολλούς η τελευταία ημέρα του Μάρτη του 1946. Για την ημέρα εκείνη είχαν προκηρυχτεί να γίνουν βουλευτικές εκλογές, οι πρώτες ύστερα από εκείνες του 1936 (26 Γενάρη), οι οποίες είχαν ανοίξει τότε το δρόμο για τη βασιλομεταξική δικτατορία (της 4ης Αυγούστου του 1936). Το 1946 οι εκλογές γίνονταν μέσα **σε ατμόσφαιρα ανοιχτής «λευκής τρομοκρατίας»**. Χιλιάδες εαμογενείς αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης ζούσαν ως φυγόδικοι σύμφωνα με ερμηνεία ή παρερμηνεία της Συμφωνίας της Βάρκιζας (Φεβρουάριος του 1945). Πολλοί είχαν συγκροτήσει ομάδες ανταρτών για λόγους «αυτοάμυνας» και είχαν οπλισμό από την προηγούμενη θητεία τους στην Εθνική Αντίσταση. Μέσα σε αυτή την προεκλογική ατμόσφαιρα τρομοκρατίας «η 2η Ολομέλεια της Κ.Ε. του ΚΚΕ (12-15 Φεβρουαρίου 1946) έλαβε την απόφαση για στρατιωτική δράση εναντίον αυτών των (παρακρατικών) ομάδων «εθνικοφροσύνης». Η δράση αυτή αρχικά θα είχε «διαπραγματευτικό» χαρακτήρα ¹⁸ και θα μετεξελισσόταν σε επιθετική, μόνο εάν οι ειρηνευτικές προσπάθειες αποτύγχαναν» ¹⁹.

¹⁷ Πολύ κατατοπιστικό για το κλίμα που επικράτησε σε όλη τη χώρα με τη **Λευκή Τρομοκρατία** είναι το σχετικό κεφάλαιο (με αυτόν ακριβώς τον τίτλο) στο 17ο τόμο του συλλογικού έργου **Ιστορία των Ελλήνων** (από τις εκδόσεις «Δομή»), σσ. 74-115.

¹⁸ Δείτε και την εκδοχή Αλ. Ρόσιου για το περιστατικό στο Λιτόχωρο, την οποία παραθέτουμε παρακάτω, σ. 269.

¹⁹ Με αυτά τα λόγια συνοψίζει ο Θ. Σφήκας την ανάλυση διώξεων – τρομοκρατίας – άμυνας- προθέσεων των ανθρώπων (αριστερών, πρώην Αντιστασιακών)

4.5. Ο εμφύλιος πόλεμος (1943-49): Βαθύτερα αίτια και επιδιώξεις-Μερικές παράπλευρες πτυχές του εμφυλίου πολέμου

Το κράτος της «εθνικοφροσύνης» συνεχίζει την πολιτική της αμείλικτης διώξης και στις 26 Ιουνίου 1946 υιοθετεί το λεγόμενο Γ΄ **Ψήφισμα**²⁰. Αμέσως μετά (29 Ιουνίου) στην εφημερίδα «Ριζοσπάστης» δημοσιεύτηκε άρθρο του Ν. Ζαχαριάδη, με τον χαρακτηριστικό ερωτηματικό τίτλο: **«Τραβάμε για Εμφύλιο Πόλεμο;»**²¹.

Επειδή την παραμονή των βουλευτικών εκλογών του 1946 έλαβε χώρα η επίθεση ανταρτών της Αυτοάμυνας με επικεφαλής τον Αλέξη Ρόσιο στο Λιτόχωρο και θεωρήθηκε έναρξη του Εμφυλίου, νομίζω ότι είναι σωστό να μεταφέρω εδώ λίγους στίχους από το βιβλίο του Αλέξη Ρόσιου (γνωστού με την αντάρτικη επωνυμία ως «Υψηλάντη») ²². Γράφει (στις σελίδες 223-24) : «Ήμουν παράνομος στη Θεσσαλονίκη, ανήκα στους διωκόμενους αμέσως μετά τη Βάρκιζα...και εντάχθηκα στο μηχανισμό της «αυτοάμυνας»....Μια μέρα, τέλη Μαρτίου, με ρώτησε ο αείμνηστος φίλος Κικίτσας, (πρώην) καπετάνιος της 10ης Μεραρχίας (του ΕΛΑΣ) στη Μακεδονία, αν θα αναλάμβανα μια επιχείρηση στον Όλυμπο...με την ομάδα καταδιωκομένων του Λιτοχώρου να διαλύσουμε μια άγρια και ισχυρή ομάδα τρομοκρατική, που δρούσε εξοντωτικά για τους εαμογενείς στην περιοχή Λιτοχώρου Κατερίνης...Στόχος μας ήταν η τρομοκρατική συμμορία και συμπτωματικά επεκτάθηκε σε όλη την ένοπλη δύναμη που υπήρχε μέσα στο Λιτόχωρο, (Αστυνομικό Τμήμα και ομάδα στρατιωτών, που είχαν φτάσει εκεί για τις εκλογές της επόμενης ημέρας)....

Δεν μπορεί, λοιπόν, το Λιτόχωρο να θεωρηθεί ως αρχή του Εμφυλίου Πολέμου. Ούτε ο χρόνος που έγινε η μάχη είχε σχέση με τη διεξαγωγή των εκλογών... Χτυπώντας στο Λιτόχωρο αποβλέπαμε να δώσουμε ένα μάθημα σε μια παρακρατική συμμορία... (την οποία και εξοντώσαμε). **Το Λιτόχωρο ήταν μέσα στην τροχιά των «αμυντικών» αντιδράσεών μας στο τρομοκρατικό όργιο του παρακράτους της Δεξιάς»...**

που ζούσαν εκείνη την ατμόσφαιρα και παραπέμπει σε προγενέστερο άρθρο του: «Οι Άγγλοι Εργατικοί και ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Ελλάδα», περιοδ. «Φιλίστωρ», 1997, σσ. 173-178.

²⁰ Θα το δούμε παρακάτω: τρία άρθρα που αρχίζουν με το «Όστις...» και καταλήγουν με το «τιμωρείται με θάνατον ή με ισόβια δεσμά».

²¹ «Ελληνικά Γράμματα» (εκδοτική εταιρεία), **Ιστορία του Ελληνισμού 1770-2000**, τ. 8ος, σ. 216. Στις σελίδες 212-213 του ίδιου τόμου δημοσιεύτηκε **Χρονολόγιο του Εμφυλίου** με τον ειδικό τίτλο: «Διολίσθηση προς τον Εμφύλιο Πόλεμο», με πρώτη εγγραφή: «12-2-1945 υπογράφεται η **Συμφωνία της Βάρκιζας**» και τελευταία εγγραφή: «1-9-1946: **Δημοψήφισμα** για την επάνοδο του Γεωργίου Β΄».

²² Για τη ζωή και τη δράση του Α. Ρόσιου βλέπε περισσότερα στην ενότητα Η μάχη στο Φαρδύκαμπο, σσ. 216-218.

Η πορεία προς γενίκευση και εκτράχυνση του Εμφύλιου επισημοποιήθηκε το καλοκαίρι του 1946 με διάφορες πράξεις του επίσημου κράτους και παρακράτους, που είχε ξεκινήσει τη δράση του μετά τη **Συμφωνία της Βάρκιζας** (Φεβρουάριος 1945). Στον ένα και πλέον χρόνο που είχε περάσει από εκείνη τη Συμφωνία σημειώθηκαν: 1192 δολοφονίες αριστερών από παρακρατικούς της δεξιάς, 1413 τραυματισμοί, 6567 ληστείες και αρπαγές περιουσιακών στοιχείων, 572 επιθέσεις σε τυπογραφεία ή γραφεία αριστερών εφημερίδων και άλλων εντύπων (Κατάγραφή της Εθνικής Αλληλεγγύης). Το ίδιο διάστημα η «επίσημη» εκδοχή του διωγμού (αριστερών) περιλάμβανε 70.000 συλλήψεις...»²³.

Σφραγίδα κήρυξης του Εμφύλιου από την πλευρά του Κράτους μπορεί να θεωρηθούν, κατά τη γνώμη μου, οι ακόλουθες δύο επίσημες πράξεις:

Επίσημη νομοθεσία για τις διώξεις των αντιπάλων με το **Γ΄ Ψήφισμα** (18 Ιουνίου 1946), που ψήφισε η λεγόμενη αναθεωρητική Βουλή του 1946 (των εκλογών της 31 Μαρτίου 1946).

Κατά το άρθρο 1: «Όστις θέλων να αποσπάση εν μέρος...της Επικρατείας...τιμωρείται με θάνατον...»

Κατά το άρθρο 2: «Όστις καταρτίζει ομάδα επί σκοπώ όπως προσβάλη ... (κρίνεται) ηθικός αυτουργός (και τιμωρείται) με θάνατον...συναίτιος με ισόβια δεσμά...».

Κατά το άρθρο 3: «Όστις ενόπλως προσβάλλει...τιμωρείται με θάνατον...».

Το Γ΄ Ψήφισμα υιοθετήθηκε από τη Βουλή με 138 ψήφους υπέρ, 24 ψήφους κατά, 181 αποχές!! Θυμίζω ότι στη Βουλή του 1946 δεν υπήρχαν Αριστεροί, οι οποίοι και δεν είχαν λάβει μέρος στις εκλογές. Ο δισταγμός πολλών βουλευτών (μη αριστερών) οφειλόταν στην εκτίμηση ότι ουσιαστικά επρόκειτο για κήρυξη πολέμου ενάντια σε ό,τι είχε κληρονομηθεί από την Εθνική Αντίσταση²⁴, ότι επρόκειτο για κήρυξη Εμφύλιου Πολέμου, όπως και ήταν.

Και δεύτερο βιαστικό βήμα του επίσημου κράτους προς τον Εμφύλιο έγινε από τη δικαστική εξουσία του ίδιου κράτους τον επόμενο μήνα (Ιούλιο 1946): «Επτά στελέχη της Αριστεράς καταδικάστηκαν σε θάνατο και εκτελέστηκαν στα Γιαννιτσά. Ανάμεσά τους και η πρώτη γυναίκα

²³ Από την **Ιστορία του Ελληνισμού 1770-2000**, 8ο τόμο, σ. 231, κεφάλαιο με υπογραφή του Γιώργου Μαργαρίτη, ο οποίος έχει γράψει και ειδική συγγραφή, την αρτιότερη, νομίζω, επί του θέματος: **Ιστορία του Εμφύλιου** σε δυο ογκώδεις τόμους.

²⁴ ό.π. σ. 233, (Γ. Μαργαρίτης).

4.5. Ο εμφύλιος πόλεμος (1943-49): Βαθύτερα αίτια και επιδιώξεις-Μερικές παράπλευρες πτυχές του εμφυλίου πολέμου

που εκτελέστηκε στην Ελλάδα, η νεαρή δασκάλα **Ειρήνη Γκίνη (Μίρκα Γκίνοβα)** ²⁵.

Από την πλευρά των αριστερών (διωκόμενων, «φυγόδικων», «αυτο-αμυνιτών», ανταρτών...) επίσημη αποδοχή ή αναγκαία διολίσθηση προς τον Εμφύλιο μπορεί να θεωρηθούν οι εξής ενέργειες το φθινόπωρο του 1946:

- Την 1η Σεπτεμβρίου 1946 έγινε το γνωστό δημοψήφισμα για την επιστροφή του κύριου υπεύθυνου της βασιλομεταξικής δικτατορίας (ο οποίος είχε φύγει προς Αίγυπτο – Λονδίνο κατά τον πόλεμο 1940-45), του Γεωργίου Β'. Από την πλευρά του ΕΑΜ χαρακτηρίστηκε «**άκυρο**» το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος.
- Στις 24 Σεπτεμβρίου αντάρτες κατέλαβαν τη Δεσκάτη και συγκρότησαν εκεί το πρώτο **Αρχηγείο Ανταρτών Θεσσαλίας** και στις 26 Οκτωβρίου στην Τσούκα Αντιχασίων ίδρυσαν **Γενικό Στρατηγείο του ΔΣΕ** με αρχηγό τον Μάρκο Βαφειάδη. (Τον επόμενο χρόνο συγκρότησαν **Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση** με Πρόεδρο και Υπουργό Στρατιωτικών τον ίδιο, τον **Μ. Βαφειάδη**).

Λεπτομερής αφήγηση των πολεμικών γεγονότων είναι πολύ πικρή ενέργεια. Περιορίζομαι να σημειώσω μόνο κάποια βιβλιογραφία, να περιγράψω (ή και να παραθέσω) μία πολύ εκφραστική φωτογραφία: εικονίζει μία μάνα που θρηνεί και οδύρεται για δυο παιδιά της θύματα. Η τραγική αυτή μορφή στέκεται μπροστά σε δυο τάφους, όπου αναγράφονται δυο λέξεις: αντάρτης / στρατιώτης. Και κλείνω με την υπόμνηση ότι πολύ περισσότερα ήταν τα θύματα των στρατοδικείων και λοιπών δικαστηρίων και φυλακών ως το 1974. Για την περίοδο μετά τον Εμφύλιο (1946-49) θα αφιερώσουμε το επόμενο κεφάλαιο: Μετεμφυλιακή ατμόσφαιρα (1949-74).

Ποιοι όμως ήθελαν και προκάλεσαν τον Εμφύλιο;

Συχνά γίνεται λόγος για το ποιοι ήθελαν τον Εμφύλιο και τον προκάλεσαν ή τον προώθησαν και ποια η ανάμειξη άλλων (εξωελλαδικών) παραγόντων. Απέφυγα να διατυπώσω γνώμη, έκρινα πιο φρόνιμο να παραθέτω γεγονότα και λόγους εκείνων που έδρασαν ή κάπου εκφράστηκαν δημόσια, με όση μπορούσα ακρίβεια και αντικειμενικότητα. Και με τεκμηρίωση. Τα γεγονότα τότε που έγιναν, έτσι που έγιναν, μιλούν στον αναγνώστη πιο καθαρά.

Αναλύοντας όμως τούτο το κεφάλαιο νομίζω σωστό να θυμίσω και να συνοψίσω ένα από τα πολύ γνωστά γεγονότα και τον αισθητό απόηχό του σε πολλές στιγμές αργότερα:

²⁵ ό.π., σ. 232, (Γ. Μαργαρίτης). Νομίζω δίκαιο είναι να σημειώσουμε ότι για όλο το αδίκημα του δωσιλογισμού καταδικάστηκαν συνολικά σε θάνατο τρεις και ευτυχώς - από σκοπιά κοινωνική, ανθρωπιστική - δεν εκτελέστηκε κανένας.

τη Συμφωνία των Ποσοστών μεταξύ Τσόρτσιλ – Στάλιν (αρχές Οκτωβρίου 1944) και τις συμπεριφορές των δυο Μεγάλων και των «φίλων» τους μετά

Ο Τσόρτσιλ επισκέφτηκε τον Στάλιν στη Μόσχα αρχές Οκτωβρίου 1944 και με την προοπτική ταχείας κατάρρευσης της ναζιστικής Γερμανίας άρχισαν ανεπίσημα και κρυφά να μοιράζουν μεταξύ τους τις περιοχές που θα έπαιρναν «υπό την προστασία» τους για τα συμφέροντά τους ή για την «ασφάλειά» τους!. Για το ταξίδι του στη Μόσχα πέρασε από την Ιταλία, που συμπορευόταν πλέον (από το Σεπτέμβρη του 1943) με τους Δυτικούς Συμμάχους. Εκεί συναντήθηκε και με τον Έλληνα Πρωθυπουργό Γ. Παπανδρέου, τον οποίο ο ίδιος είχε προωθήσει. Τι συζητήσαν λίγο πριν επιστρέψει στην πατρίδα η Ελληνική Κυβέρνηση της εξορίας παραμένει άγνωστο. Και ο Γ. Σεφέρης, που συνόδευε ως μέλος του διπλωματικού σώματος την Ελληνική Κυβέρνηση, έχει σημειώσει στο **Ημερολόγιο** του με έκδηλη απορία ότι ο Γ. Παπανδρέου, όταν ρωτήθηκε για το περιεχόμενο της συνάντησης με τον Τσόρτσιλ, έλεγε ότι η συζήτηση περιορίστηκε σε φιλοφρονήσεις αμοιβαίας εκτίμησης. Για λόγους δικαιοσύνης και σεβασμού προς την ιστορική αλήθεια νομίζω χρέος να παραθέσω και μια γραμμή από ενυπόγραφο άρθρο του ίδιου του Γ. Παπανδρέου. Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «Καθημερινή» στις 2 Μαρτίου του 1948. Από αυτό αντιγράφω: «Την 21ην Αυγούστου 1944 συνηντήθην εις την Ρώμην με τον Βρετανόν Πρωθυπουργόν. Και, όταν μου έθεσε το ερώτημα ποια είναι η πολιτική μου, απήντησα: «Εξοπλισμός του Κράτους, Αφοπλισμός του ΕΑΜ»²⁶.

Ο Στάλιν κατά τη συνάντησή του με τον Τσόρτσιλ στις αρχές του Οκτώβρη 1944 φρόντισε να καρπωθεί ό,τι είχε συμφωνηθεί με τον Τσόρτσιλ, χωρίς να αμελήσει για τίποτε, αλλά «σεβάστηκε» πολύ ευλαβικά τα όρια της συμφωνίας που είχε κάνει.

Ο Τσόρτσιλ, όπως προκύπτει από τα **Απομνημονεύματά** του, και από τις οδηγίες του προς υπουργούς και στρατηγούς του, φρόντισε με συνέπεια και επιμονή να έχει απόλυτο έλεγχο στον ελληνικό χώρο και **να σπρώξει την ελληνική κοινωνία στην εμφύλια αιματοχυσία**, εωσότου να βεβαιωθεί ότι απομάκρυνε τον κομμουνιστικό κίνδυνο (επιστέγασμα ή κορύφωση της φροντίδας του ο Γεώργιος Β΄...).²⁷

Ένα ερώτημα που διατυπώνουν πολλοί και απάντηση σαφή αδυνατούν να δώσουν: οι δυο μεγάλοι και «φιλόανθρωποι» ηγέτες ενημέρωσαν

²⁶ Το άρθρο αυτό, ολόκληρο σχεδόν, έχει περιληφθεί στο βιβλίο του Μάκη Ματλή **Από την 4η Αυγούστου (1936) ως τις μέρες μας: Η γενική πορεία της ταξικής πάλης**, εκδ. «Σύγχρονη Εποχή», 2009, σσ. 83-87.

²⁷ Αυτά επιβεβαιώνονται από αξιόπιστες τεκμηριωμένες έρευνες πολλών αξιολογών ερευνητών: π.χ. του Τάσου Βουρνά, του Σόλωνα Γρηγοριάδη, του Άγγελου Αγγελόπουλου, του Βάσου Μαθιόπουλου κ.ά.

4.5. Ο εμφύλιος πόλεμος (1943-49): Βαθύτερα αίτια και επιδιώξεις-Μερικές παράπλευρες πτυχές του εμφυλίου πολέμου

τους λαούς για χάρη των οποίων έγινε (στη Μόσχα, αρχές Οκτώβρη 1944) η «**Συμφωνία των Ποσοστών**»;

Έγινε γνωστό από πλευράς Στάλιν στην ηγεσία του ΚΚΕ τι είχε συμφωνηθεί ως προς την Ελλάδα; Διότι αυτή η ηγεσία είχε ταχθεί στο πλευρό της ΕΣΣΔ από τη στιγμή που ο Χίτλερ άρχισε επίθεση εναντίον της (στις 22 Ιουνίου 1941), διότι είχε ιδεολογική συμπάθεια για την ΕΣΣΔ, διότι γιόρταζε για τις νίκες της ΕΣΣΔ και εύλογα προσδοκούσε (το ΚΚΕ) ότι θα είχε συντροφική συμπαράσταση από την ΕΣΣΔ την ώρα της νίκης. Να προσθέσουμε, επιπλέον, ότι ο Γενικός Γραμματέας του ΚΚΕ ήταν μέλος του ΚΚΣΕ και άλλα μέλη της ηγεσίας του ΚΚΕ είχαν πάρει πολιτική- κομματική - ιδεολογική παιδεία στην ΕΣΣΔ.

Οφείλω να σημειώσω ότι από ό,τι ως σήμερα έχω μελετήσει δεν έχω συναντήσει καμιά πληροφορία / ομολογία ότι ο Γεν. Γραμματέας ή οποιοδήποτε στέλεχος του ΚΚΕ - ΕΑΜ -ΕΛΑΣ γνώριζε επίσημα τη μυστική εκείνη συμφωνία. Έχω διαβάσει ότι ερωτήματα διατυπώνονταν προς τον Γραμματέα της Β΄ Διεθνούς (τον Γκεόργκυ Δημητρώφ) και οδηγίες ζητούνταν διαμέσου του Δημητρώφ ή του Τίτο, που είχαν κάποια άμεση επαφή με την ηγεσία της ΕΣΣΔ. Επίσης, κάποια στιγμή, πριν αρχίσει ανοιχτά ο Εμφύλιος, ο Γενικός Γραμματέας του ΚΚΕ, ο Ν. Ζαχαριάδης, πραγματοποίησε ένα ταξίδι προς Γιουγκοσλαβία και πιθανό να έφτασε ως την Κριμαία για συνάντηση με τον Στάλιν (από τον οποίο άκουσε ευχές ή οδηγίες για πολιτικές κινήσεις κατά το άμεσο μέλλον).

Ο Τσόρτσιλ βέβαια, που είχε προτείνει τη συγκεκριμένη «**Συμφωνία των Ποσοστών**» (αρχές Οκτώβρη 1944 στη Μόσχα), για να διατηρήσει την «προστασία» (επικυριαρχία) του στον ελληνικό χώρο, και ήταν αποφασισμένος να ωθήσει τα πράγματα ως την πιο αιματηρή λύση εις βάρος του ελληνικού λαού (όπως φάνηκε με τις πράξεις του που θα δούμε παρακάτω), δεν είχε λόγους να προενημερώσει τα θύματά του για τις «αγαθές προθέσεις» του²⁸.

Οι λιγοστές ενδείξεις που έχω συναντήσει για τις απόψεις (οδηγίες ή συμβουλές) της ΕΣΣΔ προς το ΚΚΕ κατά την κρίσιμη περίοδο του Εμφυλίου (1944-49) είναι οι ακόλουθες:

- Όταν η αντιπροσωπεία του ΕΑΜ – ΕΛΑΣ έφτασε στην Αλεξάνδρεια για το **Συνέδριο του Λιβάνου** (Μάης 1944), ένα από τα μέλη της αντιπροσωπείας, ο **Πέτρος Ρούσος**, φρόντισε να επισκεφτεί εκεί την πρεσβεία της ΕΣΣΔ, να ζητήσει γνώμη περί του πρακτέου. Εκεί ο γραμματέας της Πρεσβείας τον πληροφόρησε ότι ο αρμόδιος πρεσβευτής απου-

²⁸ Πολλά τεκμήρια έχει συγκεντρώσει ο Β. Μαθιόπουλος (ό.π., σσ. 83-88, 100-112). Πολύ χαρακτηριστικοί οι τίτλοι των αντίστοιχων Κεφαλαίων: «Ο Τσόρτσιλ από το φθινόπωρο του 1943 καταστρώνει στρατηγική εξόντωσης του ελληνικού αριστερού κινήματος» και «κωδικοποιεί πώς ετοιμαζόταν να χτυπήσει το ΕΑΜ απροειδοποίητα».

σίαζε, αλλά είχε αφήσει συμβουλή συντροφική: «Να συνεργαστείτε συναινετικά για τη συγκρότηση Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας (όχι σύγκρουση)».

- 2 ½ μήνες αργότερα έφτασε με αεροπλάνο στην έδρα της ΠΕΕΑ ο σοβιετικός συνταγματάρχης **Ποπώφ**, ο «σιωπηλός ή αμίλητος» συνταγματάρχης, έμεινε με τους «συντρόφους» μήνες στα βουνά. Και μαζί τους αργότερα κατέβηκε στην ελεύθερη Αθήνα. Συνήθιζε να ακούει, όχι να μιλάει. Τα λιγοστά που είπε συνοψίζονταν επίσης σε συμβουλή συναίνεσης για Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας και αποδοχή του Γ. Παπανδρέου ως πρωθυπουργού. Μάλιστα οι εδώ σύντροφοι πείστηκαν πια να στείλουν και δικούς τους υπουργούς για συμμετοχή στην Εθνική Κυβέρνηση, αρχές Σεπτέμβρη 1944, ένα μήνα μετά την άφιξη του σιωπηλού συνταγματάρχη (στα βουνά της ελεύθερης Ελλάδας των εαμικών αντιστασιακών).

- Όταν έφυγαν οι Γερμανοί και κατέβηκαν από τα βουνά στην Αθήνα, τα μέλη της ΠΕΕΑ (Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης) ακολούθησε και ο Ποπώφ. Και φαίνεται ότι ήταν κι αυτός σύμφωνος να μη σπεύσουν να καταλάβουν την Αθήνα στο διάστημα 12-18 Οκτωβρίου, που υπήρχε κενό εξουσίας (οι Γερμανοί έφυγαν στις 12 Οκτωβρίου του 1944, η Κυβέρνηση δεν είχε έρθει από την Ιταλία). Άλλωστε η **Συμφωνία της Καζέρτας**, που είχε υπογραφεί στην Ιταλία (26 Σεπτεμβρίου 1944) ήταν επίσης έκφραση συναινετική. Αποδέχτηκαν και οι Αριστεροί υπουργοί να συνοδεύονται στην ελεύθερη πατρίδα από Βρετανούς «ελευθερωτές» (εκστρατευτικό σώμα), που δεν τους χρειαζόνταν και δεν τους είχαν εμπιστοσύνη. (Ίσως συμβουλή του Ποπώφ;). Στην Ιταλία και ο Τσόρτσιλ είχε συναντήσει τον Πρωθυπουργό μας και ίσως είχε δώσει τις δικές του συμβουλές: «σύγκρουση με τον ΕΛΑΣ την κατάλληλη ώρα...»; Δεν είμαι βέβαιος γι' αυτό, αλλά δεν μπορώ και να το αποκλείσω.

- Και, όταν ο σοβιετικός στρατός κατέβαινε από Μολδαβία – Ρουμανία – Βουλγαρία στη Βαλκανική και έφτασε ως τα ελληνοβουλγαρικά σύνορα, ο στρατηγός **Τολμπούχιν** μπορεί να έστειλε ευχές απελευθέρωσης προς τους Έλληνες συντρόφους, αλλά δεν πέρασε τα ελληνικά σύνορα. Πιθανότατα τέτοιες οδηγίες για εκείνον απέρρεαν από τη **Συμφωνία των Ποσοστών** (μεταξύ Τσόρτσιλ και Στάλιν, αρχές Οκτώβρη 1944). Ο Στάλιν από την πλευρά του ήταν συνεπής (gentleman) για ό,τι είχε συμφωνήσει με τον Τσόρτσιλ (για την Ελλάδα υπό την «προστασία» του), αλλά η ηγεσία του ΚΚΕ (ΕΑΜ – ΕΛΑΣ) είχε ενημερωθεί με λόγια ίσια και καθαρά; Έστω ότι η ισορροπία δυνάμεων επέτρεψε στους Ρώσους να διεκδικούν «την προστασία» της Βουλγαρίας, αλλά παρακάτω η Αγγλία δεν υποχωρούσε από τις διεκδικήσεις της στη διανομή «ζωνών επιρροής»; Από το καλοκαίρι του 1945 (συγκεκριμένα από 6 Αυγούστου

4.5. Ο εμφύλιος πόλεμος (1943-49): Βαθύτερα αίτια και επιδιώξεις-Μερικές παράπλευρες πτυχές του εμφυλίου πολέμου

και 9 Αυγούστου 1945), που ακούστηκαν οι φοβερές εκρήξεις ατομικών βομβών στο **Ναγκασάκι και στη Χιροσίμα της Ιαπωνίας**, εκτός από τη συνέπεια για ό,τι συμφωνήθηκε με την Αγγλία, επιβάλλεται και περισσή περίσκεψη, γιατί ο αγγλοσαξονικός κόσμος διαθέτει και ένα τρομερό νέο όπλο!...που η ΕΣΣΔ δεν το είχε ακόμη αποκτήσει. Ο Στάλιν, λοιπόν, συνεπής. Αφήνει τον Τσόρτσιλ να αλωνίζει στην Ελλάδα, να την σπρώχνει στον Εμφύλιο, να τρομοκρατεί τους Έλληνες αντιστασιακούς / αριστερούς, αλλά την ηγεσία του ΚΚΕ την αφήνει απληροφόρητη ως προς τη διανομή «ζωνών επιρροής»; Δυσκολεύεται ίσως να μιλήσει ίσια και συντροφικά; Περιορίζεται σε **συμβουλές υποχωρητικότητας** για το ΚΚΕ (όπως αυτή που άκουσε ο Πέτρος Ρούσος στην Αίγυπτο το Μάη του 1944 ή εκείνη που μετέφερε ο σιωπηλός Ποπώφ στην ΠΕΕΑ μετά την 30^η Ιουλίου 1944).

Χρόνια πολλά μένω με αυτή την απορία. Νομίζω ότι σήμερα οφείλω να εξομολογηθώ ποια είναι η γνώμη μου, από διαίσθηση και κάποιες ενδείξεις, «κατά το εικός και το αναγκαίον», όπως το δίδαξε ο Θουκυδίδης.

Η ηγεσία του ΚΚΕ κάποια στιγμή (άνοιξη – καλοκαίρι του 1944) είχε αντιληφθεί ότι η σοβιετική επιρροή δεν μπορεί να φτάσει στο Αιγαίο, να παραμερίσει Αγγλία – Αμερική, που από το Σεπτέμβριο του 1943 αποβιβάζονταν στη Σικελία. Και ακολούθησε η ηγεσία του ΚΚΕ πολιτική υποχωρητικότητας στο **Λίβανο** (Μάης 1944), στην **Καζέρτα** (Σεπτέμβριος 1944), στην **Αθήνα** (Νοέμβρης – Δεκέμβρης 1944), στα **Δεκεμβριανά**²⁹.

Εύλογα αναρωτιόμαστε: γιατί δεν κοινολογήθηκε αυτό το μήνυμα της υποχωρητικότητας από το ΚΚΕ στους οπαδούς του. Φρονώ ότι σιώπησε από περίσκεψη, από σύνεση περισσή, από προφανή αμηχανία μπροστά στην αβυσσαλέα απόσταση μεταξύ των ελπίδων των αντιστασιακών (1941-44) και της σκληρής διάψευσης, που φαινόταν στον ορίζοντα (για την ηγεσία του ΚΚΕ) **με τις απανωτές υποδείξεις για υποχωρητικότητα** (που έρχονταν από τη σοβιετική Πρεσβεία στην Αλεξάνδρεια, από το στρατηγείο του ΕΛΑΣ, από τον Δημητρώφ για λογαριασμό της Β' Διεθνούς, ίσως και από το σοβιετικό στρατηγό **Τολμπούχιν** στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα). Κέρδος δεν έβλεπε κανένα ούτε ως πιθανότητα. Και δεν είχε λόγο κανένα ή δυνατότητα αντικειμενική για να διαμαρτυρηθεί. Γιατί απλούστατα η ισορροπία δυνάμεων και η γεωγραφική θέση μας δεν άφηναν στην ηγεσία του ΚΚΕ περιθώρια να διαμαρτυρηθεί στον Στάλιν για το ότι δεν μπορούσε να ζητήσει από τον Τσόρτσιλ να περιορίσει τις αξιώσεις του νοτιότερα από τα βόρεια σύνορα της χώρας μας. Επιπλέον, όσο κι αν δεν μπορούσε να εμπιστευεται την «ευαισθησία» του Τσόρτσιλ, δεν μπορούσε τότε να προβλέψει ως πού θα έφτανε η

²⁹ Σύμφωνα με τις περιστάσεις και έμμεσες υποδείξεις που είχε δεχτεί.

«φιλανθρωπία» του. Και, νομίζω, με την αίγλη που είχαν κερδίσει για την αντιστασιακή δράση τους είχαν την προσδοκία ότι θα μπορούσαν να επιτύχουν **πολιτική ισοτιμία** στην ελληνική πολιτική ζωή. Και φρονώ ότι αυτήν επιδίωκαν τότε πια (από την άνοιξη του 1944 και μετά) ως μόνη εφικτή επιδίωξη.

Την **υποχωρητικότητα** που έδειξε η ηγεσία του ΚΚΕ (ΕΑΜ – ΕΛΑΣ) μπορεί κανείς να την παρακολουθήσει στις ενέργειές της, τις οποίες αφηγείται ένας ήρεμος ερευνητής, ο Φίλιππος Ηλιού, στο βιβλίο του: **Ο Ελληνικός Εμφύλιος: η Εμπλοκή του ΚΚΕ**³⁰. Γράφει:

(στη σ. 24): « Από το καλοκαίρι του 1946 άρχισε στα βουνά της Ελλάδας η δράση των πρώτων αντάρτικων ομάδων³¹. Από το στάδιο της «αυτοάμυνας» και αυτοπροστασίας ο αγώνας περνούσε στο στάδιο της «ένοπλης αναμέτρησης».

Από τη σ.28 αντιγράφω: Σε συνάντηση του Πέτρου Ρούσου στη Σόφια με τον Δημητρώφ (τότε Γεν. Γραμματέα της **Τρίτης Διεθνούς** και κατά κάποιον τρόπο «σύμβουλο»³² ανεπίσημο για τις σχέσεις ΚΚΕ – Στάλιν) αυτός είπε ότι οι περιστάσεις³³ «επιβάλλουν να μην πάρει μεγάλες διαστάσεις ένοπλο κίνημα στην Ελλάδα». (Συντροφική συμβουλή;).

Από τη σ. 133 αντιγράφω: «Το πρωί της ημέρας αυτής (8 Ιουλίου 1947) η Κεντρική Επιτροπή είχε δηλώσει δημόσια ότι θα ενισχύσει με όλες τις δυνάμεις της κάθε προσπάθεια για **συμβιβασμό....**» Αυτή τη διάθεση αποκαλύπτει όλη η πολιτεία της Αριστεράς από την ίδρυση της ΠΕΕΑ (Μάρτιος 1944) σε όλη την πορεία της: ανασχηματισμό (τέλος του Απριλίου 1944), αρχική διακήρυξη της ΠΕΕΑ, Ψηφίσματα – Διακηρύξεις του Εθνικού Συμβουλίου, δηλαδή της Κυβέρνησης του Βουνού, (Μάη του '44)³⁴.

Στη σσ. 135-136 διαβάζω: «Σήμερα (9-7-1947)από το Βελιγράδι, όπου βρίσκονταν ο **Ζαχαριάδης** και ο **Ιωαννίδης** έγραψαν στον αρχηγό του Δημοκρατικού στρατού, τον Μάρκο Βαφειάδη ... Σήμερα έγιναν χι-

³⁰ Εκδόσεις «Θεμέλιο», 2004.

³¹ Δηλαδή ενάμιση χρόνο αφότου είχε αρχίσει η μεταβαρκιζιανή τρομοκρατία.

³² Καταρχήν διαμεσολαβητή.

³³ Αδυνατώ και να εικάσω τι εννοούσε με τον όρο «περιστάσεις». Θυμίζω όμως κάτι πολύ γνωστό, που κρατά η μνήμη: τον Αύγουστο του 1945 οι Αμερικανοί χρησιμοποίησαν τις δυο ατομικές βόμβες στην Ιαπωνία, ίσως και για να ακουστούν ως τη Μόσχα...Εκείνο τον καιρό φίλοι του αντιεαμικού χώρου τραγουδούσαν στους δρόμους: «Του Στάλιν θα κόψουν το μουστάκι / για την Ελλάδα να πάψει να μιλά / γιατί είναι ο Τρούμαν με τη βόμβα / που εύκολα τον κάνει να χοροπηδά!», (αυτήκοος μάρτυρας ως ακροατής / μαθητής τότε στην Ε' τάξη του Δημοτικού).

³⁴ Σεβασμό για την **ατομική ιδιοκτησία**, για την **ελευθερία θρησκευτικής πίστης**, για τον **θρησκευτικό όρκο...**

4.5. Ο εμφύλιος πόλεμος (1943-49): Βαθύτερα αίτια και επιδιώξεις-Μερικές παράπλευρες πτυχές του εμφυλίου πολέμου

λιάδες συλλήψεις σε Αθήνα και Πειραιά. Έγινε μεγάλη κινητοποίηση αστυνομίας και στρατού...».

Στις σσ. 139-140 γράφει: «Όσο πιο γρήγορα προχωρήσει ο δημοκρατικός κόσμος στη δημιουργία Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης, τόσο πιο γρήγορα θα αναγκαστούν οι αντίπαλοί μας (το επίσημο Κράτος) να δεχτούν μια δημοκρατική **συνεννόηση**».

Συνεχίζει (12-7-1947): «Με αυτούς τους όρους οι πιθανότητες για μία απεμπλοκή από τον Εμφύλιο, στον οποίο ωθούσε ο αντίπαλος (το Κράτος) δεν ήταν πια ισχυρές. **Το ΚΚΕ οδηγήθηκε έτσι σε μία σύγκρουση**, την οποία δεν είχε θελήσει, αλλά και δεν μπόρεσε να την εμποδίσει...».

Στο σημείο τούτο θυμίζω τη διατύπωση του Αλέκου Ρόσιου: «Το Λιτόχωρο³⁵ (νύχτα της 30/31 του Μάρτη του 1946) ήταν μέσα στην τροχιά των «αμυντικών» αντιδράσεών μας στο τρομοκρατικό όργιο του Παρακράτους της Δεξιάς». Η τελική απόφαση του ΚΚΕ για εμπλοκή στον Εμφύλιο φαίνεται ότι πάρθηκε κατά την Γ' Ολομέλεια της Κ.Ε. στις 11/12 Σεπτεμβρίου 1947 με το «Σχέδιο Λίμνες». **Σύρθηκε στον Εμφύλιο κατανάγκην**³⁶.

Κλείνω με την εξομολόγηση ενός αντιστασιακού κομμουνιστή, όπως διατυπώθηκε από τον ίδιο δεκαετίες αργότερα στο συλλογικό έργο **Μακρόνησος**, τόμος Γ', 2002 (εκδ. «Σύγχρονη Εποχή»), σ. 467, για το πώς σύρθηκε στα Δεκεμβριανά (φάση πολύ εκφραστική του Εμφυλίου Πολέμου):

Ο Τάκης Σταθάτος, ένας αντιστασιακός του ΕΛΑΣ, εξομολογείται: «Τα όσα ακολούθησαν μετά την επέμβαση των Άγγλων, με τη στρατιά και τα κανόνια (και τανκς και αεροπλάνα) του σφαγέα Σκόμπι, **ήταν μια πονεμένη και πηγαία αντίδραση, κάτι σαν το τραγούδι της Ιφιγένειας, που υμνεί την Ελλάδα, ενώ γνωρίζει ότι θα θυσιαστεί γι' αυτήν**. Ήταν ο τρόμος του μεταδεκεμβριανού κράτους (οι δολοφονίες, η βάρβαρη καταδίωξη, οι Ερινύες των δωσιλόγων...η κατάδοση...), τα σημειωματάκια: «Περάστε από την Ασφάλεια δι' υπόθεσίν σας» ...

«Η λογική ακολουθία του κόσμου μας διαταράχτηκε...

Έτσι από μια ματωμένη και παγιδευμένη νομοτέλεια σπρωχτήκαμε στη χιονοστιβάδα του Εμφυλίου»³⁷.

Νομίζω σωστό να παραθέσω και δυο χαρακτηριστικά αποσπάσματα από άλλες συγγραφές: ενός έκδηλα αντιαμικού ερευνητή και ενός Αμε-

³⁵ Για το περιστατικό του Λιτόχωρου (επίθεση ανταρτών κατά του αστυνομικού Σταθμού στο Λιτόχωρο τη νύχτα της 30/31 Μάρτη 1946) έχουμε γράψει στη σελίδα 269.

³⁶ Χρονικό του Κ.Κ.Ε.: **Εξήντα Χρόνια Αγώνων και Θυσιών**, τ. 2ος, 1945-78, σσ. 7 κ.π.

³⁷ Όπως προσημειώσαμε στο συλλογικό έργο: **Μακρόνησος**, τ. Γ', σ. 467.

ρικανού, που γνωρίζει πολύ καλύτερα την αμερικανική εξωτερική πολιτική για την ελληνική περιοχή:

Ο Α. Ι. Κοραντής στο τέλος της συγγραφής του (**Πολιτική και Διπλωματική Ιστορία της Ελλάδος**, τ. 2^ο, σσ. 345-359) παραθέτει ποικίλες εκδοχές για το ερώτημα «ποιοι οι υπεύθυνοι για την πορεία σύγκρουσης από την ώρα της Βάρκιζας (Φεβρουάριο 1945) ως τον Εμφύλιο (Σεπτ. 1946 - Αύγουστο 1949)»:

(σ. 345) «...Παραθέτομεν όλως ενδεικτικώς τον Heinz Richter, που υποστηρίζει εν συνόψει ότι αι ρίζαι του «Τρίτου Γύρου» (1946-49) πρέπει να ζητηθούν εις την «λευκήν τρομοκρατίαν» (τις διώξεις αντιστασιακών από την Κυβέρνηση της Δεξιάς)...Το άκρον άωτον της προσπάθειας του Richter είναι όταν επικαλείται τα εξής: η 11^η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής (Αρχαί Απριλίου 1945) τόνισε ότι το ΚΚΕ είχε αγωνισθεί για την εθνική απελευθέρωση και όχι για την εξουσία... (σ. 347)... Βεβαίως δεν υπάρχει καμμία αμφιβολία ότι υπήρξαν διώξεις έτι δε και **αυτοδικαίαι** εις βάρος των ανδρών του ΕΛΑΣ και των οπαδών του ΕΑΜ... (σ. 348)...πλην όμως τα ιδόντα το φώς της δημοσιότητας **επίσημα έγγραφα και «ντοκουμέντα»** του ΚΚΕ αποκαλύπτουν το αβάσιμον και μάταιον της κομμουνιστικής προσπάθειας. Η ανταρσία δεν ήτο αποτέλεσμα των διώξεων αλλά προμελετημένη, προσχεδιασμένη εκτός Ελλάδος ένοπλος επίθεσις κατά του ελληνικού λαού³⁸. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικόν **ότι όσο φούντωνε το ανάρτικο τόσο φυσικά ενετείνοντο αι διώξεις**, αι εξορίαι, αι φυλακίσεις των αριστερών, οι οποίοι έτσι έπεσαν θύματα της τακτικής του ιδικού των - ή συμμάχου των - Κόμματος του ΚΚΕ».

Από το βιβλίο του Λώρενς Γουίντερ, **Η Αμερικανική Επέμβαση στην Ελλάδα (1943-49)**, εκδ. «Βάνιας», Θεσσαλονίκη 1991 (μετάφραση Χρύσας Νάντρις), αντιγράφω:

(Από τη σ. 47): Εκείνο τον Απρίλιο (του 1945) ο Μακμίλαν πληροφορήσε τον Ήντεν: «Είναι μεγάλης στρατηγικής σημασίας για μας να διατηρήσουμε τη θέση μας στην Ελλάδα».

(Από τη σ. 48): Ο Μπέβιν μετά από τη διάσκεψη στο Πότσταμ (1945)...σε ένα υπόμνημά του προς το Υπουργικό Συμβούλιο έγραψε: «η βασική προϋπόθεση της πολιτικής μας υπήρξε πάντα...**ότι η Ελλάδα πρέπει να παραμείνει μέσα στη βρετανική σφαίρα** (επιρροής)».

(Από τη σ. 196): «Καθώς έδειχναν οι παρατηρήσεις του Γκρέντι (βρετανού πρεσβευτή στην Αθήνα) **πίσω από την υποστήριξη των ΗΠΑ για πολιτικές εκτελέσεις βρισκόταν η αποφασιστικότητα των Αμερικανών και αξιωματούχων του ελληνικού κράτους να καταστρέψουν το ελληνικό Κομμουνιστικό Κόμμα (Κ.Κ.Ε.)**».

³⁸ Αντί να παραθέσει ντοκουμέντα, παραπέμπει σε έργο του Ν. Μέρτζιου, «λίαν ενδιαφέρον», κατά χαρακτηρισμό του Ι. Κοραντή, σσ. 348-9).

4.5. Ο εμφύλιος πόλεμος (1943-49): Βαθύτερα αίτια και επιδιώξεις-Μερικές παράπλευρες πτυχές του εμφυλίου πολέμου

(Από τη σ. 197): ...Η (ελληνική) Κυβέρνηση προτιμούσε «να αναθέτει» τις επιθέσεις στο κόμμα (το Κ.Κ.Ε.) «ανεπίσημα και μυστικά σε ιδιώτες και μέσα κι έξω από την κυβερνητική δομή και σε μερικές δεξιές οργανώσεις».

(Από τη σ. 198): «Η παρακολούθηση των υπόπτων κομμουνιστών έγινε μία πρωταρχική ευθύνη του αναπτυσσόμενου δικτύου πληροφοριών των ΗΠΑ στην Ελλάδα»...

(Από τη σ.201): «Ο Τσαλδάρης και ο βασιλιάς απέρριψαν μια περαιτέρω συζήτηση για αμνηστία, διότι θα υπονόμει το ηθικό των ενόπλων δυνάμεων»! (δικό μου το θαυμαστικό).

(Από τη σ.203): «Αμερικανοί αξιωματούχοι σε θέσεις κλειδιά, ειδικά στην Πρεσβεία των ΗΠΑ, συμφώνησαν με τις ελληνικές αρχές για την αναγκαιότητα μέτρων...» διωκτικών.

Ενώ προσπαθούσα να δείξω τις συμπεριφορές των ποικίλων δυνάμεων που προετοίμασαν ή διευκόλυναν τον Εμφύλιο Πόλεμο (1943-49) (Βρετανική και Αμερικανική και Σοβιετική πολιτική για την περιοχή μας), είδα άρθρο ευπαίδευτου μελετητή της σύγχρονης ιστορίας μας και ευπόληπτου πανεπιστημιακού δασκάλου, του Ν. Αλιβιζάτου, με τον τίτλο: «**Ήταν αναπότρεπτος ο Εμφύλιος;**». Έκρινα σωστό να διατυπώσω σε ειδικό άρθρο την άποψη / απάντηση ότι: οι αντικειμενικές περιστάσεις, που επηρέαζαν πιεστικά την εσωτερική πολιτική στη χώρα μας καθιστούσαν τον Εμφύλιο αναπότρεπτη συνέχεια του πολέμου για την ελληνική κοινωνία, με κύριο μοχλό τη βασιλομεταξική παράταξη και τη βρετανική Προστασία της³⁹.

Νομίζω όμως πιο ενδιαφέρουσα για τον αναγνώστη (ως αφετηρία δικών του στοχασμών και εκτιμήσεων) θα είναι η παράθεση κάποιων αποσπασμάτων από **πρωτογενείς πηγές της εποχής** (φθινόπωρο του 1944, πριν από τα Δεκεμβριανά) για το **ποιοι απειλούσαν να προκαλέσουν Εμφύλιο ή να τον απότρεψουν**:

(α'). Ανακοινωθέν της Αστυνομίας Αθηνών (27-11-1944): « Η Υπηρεσία του Κέντρου Αλλοδαπών επεχείρησε να συλλάβη χθες το βράδυ ωρισμένους δοσιλόγους οι οποίοι κατεζητούντο. Οι καταζητούμενοι επέβησαν αυτοκινήτου ταξί από το ξενοδοχείον «Μητρόπολις» κι ήσαν το ολιγώτερον οκτώ. Μόλις οι αστυνομικοί εσταμάτησαν το αυτοκίνητον εις την αρχήν της οδού Πειραιώς, εδέχθησαν αθρόους πυροβολισμούς και χειροβομβίδες. Συνήφθη τότε συμπλοκή με αποτέλεσμα τον φόνον του Υπαστυνόμου Χριστοδουλάκη και τον τραυματισμόν τριών αστυνομικών. Συνελήφθησαν 4 εκ των δοσιλόγων και κατεσχέθησαν επ' αυτών όπλα

³⁹ Το σχετικό άρθρο προωθήθηκε στο site: (www.voros.gr) με τον τίτλο: «**Ήταν αναπότρεπτος ο Εμφύλιος;** Μερικές απορίες για το σχετικό άρθρο του κ. Ν. Αλιβιζάτου» (στην εφημερίδα «Καθημερινή», 30-11-2008).

και χειροβομβίδες. Ούτοι ανήκον εις την Ειδικήν Ασφάλειαν και τον ΕΔΕΣ, ήσαν δε εφοδιασμένοι με φύλλα πορείας του ΕΔΕΣ δια την Πρέβεζαν»⁴⁰.

(β'). Ο Πρωθυπουργός Γ. Παπανδρέου δηλώνει στις 27 Νοέμβρη 1944: **«Αγωνιζόμεθα να αποτρέψωμεν τον Εμφύλιον Πόλεμον.** Είμεθα ευγνώμονες προς εκείνους οι οποίοι είναι παραστάται των προσπαθειών μας. Αλλά διαμαρτυρούμεθα και καταγγέλομεν εκείνους οι οποίοι με ανεξήγητον ελαφρότητα **εξωθούν κάθε ημέρα προς τον εμφύλιον πόλεμον.** Διότι υπάρχουν δυστυχώς και **όργανα του τύπου και μέρος της ιθυνούσης τάξεως,** η οποία μας επικρίνει διότι βραδύνομεν να τον πραγματοποιήσωμεν.

Παραμένομεν αδιάφοροι προς την ομαδικήν παράκρουσιν μιας μερίδος της ιθυνούσης τάξεως και θα εξακολουθήσωμεν τας προσπαθείας μας δια να υπηρετήσωμεν τα διαρκή συμφέροντα του Έθνους και του λαού μας, τα οποία συνίστανται εις την παγίωσιν της Εθνικής μας Ενώσεως. Και εις το πείσμα όλων των μνηστήρων της ανωμαλίας και των προφητών της καταστροφής αισιοδοξούμεν δια το μέλλον»⁴¹.

(γ'). Ο ανταποκριτής του Ραδιοσταθμού του Λονδίνου στην Αθήνα σε ανταπόκρισή του: «Εξαίρει την νομιμόφρονα στάσιν του ΕΑΜ, το οποίον υποστηρίζει με όλην την δύναμίν του την Εθνικήν Κυβέρνησιν. Στην ίδια ανταπόκριση τονίζεται ότι ομόφωνη απαίτηση του λαού είναι να συλληφθούν όλοι οι Εθνοπροδότες, ο αριθμός των οποίων δεν είναι μεγάλος. (Βλέπε εφημ. «Ελευθερία» αριθμ. 57)»⁴².

(δ'). Ο Γραμματέας του Κ.Κ.Ε. σε λαϊκή συγκέντρωση για τα 26χρονα του Κόμματος δήλωσε στις 17 Νοεμβρίου 1944: «Σήμερα είμαστε ελεύθεροι, μα το έργο μας δεν τελείωσε. Θα χρειαστούν ακόμα πολλοί και σκληροί αγώνες για να κατοχυρωθούν οι λαϊκές κατακτήσεις και τα κυριαρχικά δικαιώματα του λαού. Η εσωτερική αντίδραση, όλοι εκείνοι που έβαναν και βάνουν το μπεζαχτά τους πάνω από τα συμφέροντα του Έθνους, εκείνοι που συνεργάστηκαν με τους Γερμανούς, τους Ιταλούς και τους Βουλγάρους, εκείνοι που όπλισαν με γερμανικά όπλα τον αμόρφωτο και πεινασμένο κόσμο και του έδωσαν για βιοποριστικό επάγγελμα τη σφαγή και την προδοσία χιλιάδων πατριωτών, όλοι αυτοί συνωμοτούνε και σήμερα κατά της ησυχίας, της ομαλότητας και της ανοικοδόμησης του τόπου μας... Αφού εκμεταλλεύτηκαν όσο μπορούσαν τη γερμανοϊταλική και βουλγαρική κατοχή επιδιώκουν τώρα να εκμεταλλευτούν για τους ίδιους σκοπούς τους συμμάχους μας Βρετανούς. Εμείς

⁴⁰ Από το βιβλίο: **Στη Δίνη του Εμφυλίου Πολέμου:** σπάνια ντοκουμέντα του ΕΑΜ 1944-47 (με Ιστορική Επιμέλεια – Εισαγωγή του Παύλου Πετρίδη, εκδ. «Προσκήνιο», 1998) σ. 42.

⁴¹ ό.π., σ. 42

⁴² ό.π., σ. 42

4.5. Ο εμφύλιος πόλεμος (1943-49): Βαθύτερα αίτια και επιδιώξεις-Μερικές παράπλευρες πτυχές του εμφυλίου πολέμου

πιστεύουμε ότι οι Σύμμαχοί μας δεν είναι δυνατό να παρασυρθούν από τέτοιες εισηγήσεις. Εμείς πιστεύουμε ότι στέκονται και θα σταθούν πιστοί στις αρχές του Συμμαχικού Αγώνα, παραστάτες και βοηθοί του λαού μας»⁴³.

(ε'). Η εφημ. «**Δημοκρατία**» έγραφε στις 8 Σεπτεμβρίου 1944 (αριθμ. φύλλου 27): «Αποδεχόμεθα ευχαρίστως δι' εντελώς εξαιρετικούς λόγους την επέμβαση των Βρετανών φίλων μας εις τα εσωτερικά μαςΌλα έχουν ετοιμαστεί πλέον για την επίθεση της Δεξιάς κατά του ελληνικού λαού. Δεν υπολείπεται παρά ένα πρόσχημα και τέτοια ήταν η κρίση που προκάλεσε το στρατιωτικό ζήτημα»⁴⁴.

(στ'). Και ο Γ.Θεοτοκάς είχε σημειώσει με προφανή ανησυχία και οδύνη στο **Ημερολόγιό** του (28 Νοέμβρη 1944): « η δεξιά έχει λυσσιάζει....**δέχονται με ελαφρά καρδιά το ενδεχόμενο εμφυλίου πολέμου....**»⁴⁵.

(ζ'). Πολλά και αναλυτικά στοιχεία για την πορεία υποταγής των αγγλόφιλων στοιχείων στις προθέσεις των Άγγλων (κυρίως από το Μάη ως το Σεπτέμβρη του 1944) έχει καταγράψει με τρόπο σαφή και πειστικό ο Ροβήρος Μανθούλης στο βιβλίο του **Ημερολόγιο του Εμφυλίου Διχασμού** (1990-1974), ειδικά στις σελίδες 63-79.

(η'). Ο Βρετανός Υπουργός αρμόδιος για τα προβλήματα της Μεσογείου (αργότερα Πρωθυπουργός της Βρετανίας) Χάρολντ Μακμίλλαν, ευρισκόμενος τότε στην Αθήνα για να συναντήσει τον Έλληνα Πρωθυπουργό Γ. Παπανδρέου (επηρεασμένος από τις εδώ συναντήσεις του) έγραψε στο **Ημερολόγιό** του: «**Η Ελληνική Αστική τάξη είναι αποφασισμένη να εξοντώσει τους Έλληνες κομμουνιστές και θα αγωνιστεί ως τον τελευταίο Βρετανό στρατιώτη για να το πετύχει**».

Να υποθέσουμε ότι ήταν υπερβολικός στην κρίση του αυτή; Να δεχτούμε ότι επηρεάστηκε από εύλογη αγωνία για τη ζωή των Βρετανών στρατιωτών, που θα διακινδύνευαν εδώ τη ζωή τους; Να εικάσουμε την κυνική πιθανότητα ότι έχοντας υπόψη του τα βρετανικά σχέδια έγραψε αυτή την κρίση για να μεταφέρει την ευθύνη στην ελληνική αστική τάξη;

⁴³ ό.π., σσ. 42-43.

⁴⁴ ό.π., σ. 46.

⁴⁵ Προσωπικά: από όσα έχω διαβάσει, νομίζω ότι άνθρωποι βασιλομεταξικής / τεταρταυγουστιανής ιδεολογίας – νοοτροπίας, έχοντας και την προστασία των Βρετανών και την τεκμηριωμένη αντικομμουνιστική και αδιάστακτη ενθάρρυνση του Τσόρτσιλ, θέλησαν και σχεδίασαν τον Εμφύλιο όχι απλά για να κρατήσουν την εξουσία, αλλά να εξοντώσουν την αντίπαλη παράταξη. Τεκμήρια περί Τσόρτσιλ αναμφισβήτητα έχει συγκεντρώσει ο Β. Μαθιόπουλος στο βιβλίο του **Δεκέμβρης 1944**, ειδικά στις σελίδες 36,46.

Πρόθυμος να δεχτώ όποια εκδοχή αποδέχεστε. Η μαρτυρία είναι αυτή⁴⁶, για όλες και όλους προσιτή.

(Θ'). Μια τελευταία προσπάθεια του Κ.Κ.Ε. να αποφύγει ανοιχτό Εμφύλιο:

«... Η επιλογή του ένοπλου αγώνα παρουσιαζόταν...ακόμη τότε... (1946) ως μία μορφή πίεσης για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας της Δεξιάς και την επιβολή ενός συμβιβασμού... Το Κόμμα λοιπόν...στα χωριά ανέπτυξε την καμπάνια της **συμφιλίωσης** αριστερών και δεξιών χωρικών... Η καμπάνια αυτή...και στις αρχές ακόμη του '47 εύρισκε απήχηση στην ύπαιθρο που μαστιζόταν από τη δράση των φασιστικών συμμοριών... **Το κίνημα της συμφιλίωσης είχε πέσει στην ύπαιθρο όπως η βροχή σε διψασμένο χώμα.** Καταπολεμήθηκε όμως με άγριο τρόπο, όχι μόνο από τις φασιστικές συμμορίες, αλλά και από την Κυβέρνηση των Λαϊκών... Σε μια απόρρητη δ/γή του προς τις υπηρεσίες Χωροφυλακής ο τότε υπουργός Εσωτερικών Θεοτόκης έγραφε: «...Παραγγέλλομεν όπως καταβληθή πάσα προσπάθεια προς διαφώτισιν των εθνικοφρόνων πολιτών όπως απέχσιν πάσης τοιαύτης κινήσεως... Πάσα τοιαύτη δράσις πρέπει να θεωρείται ύποπτος και τα ούτω δρώντα πρόσωπα να παρακολουθούνται...»⁴⁷.

Παράλληλη μαρτυρία βρήκα σε άρθρο του Ole I. Smith, από όπου αντιγράφω: «Από τον Ιούνιο του 1946 περίπου ο τύπος του ΚΚΕ φαινόταν να επικεντρώνεται **στο σύνθημα της συμφιλίωσης** και από την εποχή εκείνη και πέρα η αυτοάμυνα έπαιξε ελάχιστο ρόλο»⁴⁸.

Και μία ακροτελεύτια κρίση για το ρόλο των Βρετανών ειδικά ύστερα από τη «Συμφωνία των Ποσοστών» (συμφωνία Τσόρτσιλ – Στάλιν στη Μόσχα, 9 προς 10 Οκτώβρη 1944): Ανεξάρτητα από τις αποικιοκρατικές διαθέσεις του Τσόρτσιλ «η συναίνεση του Στάλιν να παραμείνει η Ελλάδα στην αγγλοαμερικανική ζώνη επιρροής ανέστειλε τότε τους μεγαλοϊδεατικούς σχεδιασμούς του Τίτο και των παρτιζάνων του», τους οποίους ως τότε αναχαίτιζε ο ΕΛΑΣ.⁴⁹

Ίσως και το γεγονός αυτό ερμηνεύει την υποχωρητικότητα του ΚΚΕ.

⁴⁶ Γ. Α. Λεονταρίτη, **Ποιοι ήθελαν τα Δεκεμβριανά**, σ. 76.

⁴⁷ Λευτέρης Μαυροειδής, **Από το Σταλινισμό στην Περestroika (1947-87)**, β' έκδοση, «Θεμέλιο» 1988, σσ. 163-164.

⁴⁸ «Αυτοάμυνα και Κομμουνιστική Πολιτική», στο συλλογικό τόμο: **Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο 1945-49**, σ. 171, υποσημ. 24.

⁴⁹ Την άποψη αυτή υποστηρίζει ειδικός μελετητής του Μακεδονικού Ζητήματος, ο Ευάγγελος Κωφός, σε σύντομη μελέτη του υπό τον τίτλο «Το Μακεδονικό ως Καταλύτης του Πολέμου» (στο συλλογικό τόμο: **Πενήντα Χρόνια μετά τον Εμφύλιο**, έκδοση «Ερμής», 1999).

4.5. Ο εμφύλιος πόλεμος (1943-49): Βαθύτερα αίτια και επιδιώξεις-Μερικές παράπλευρες πτυχές του εμφυλίου πολέμου

Ενδεικτική βιβλιογραφία:

Για τον Εμφύλιο Πόλεμο (1946-49 ή 1943-49) υπάρχει πολλή βιβλιογραφία: φιλική, εχθρική, απομνημονευματικού χαρακτήρα, με έκδηλη μονομέρεια ή με προσπάθεια αντικειμενικότητας γραμμένη σε Πρακτικά Συνεδρίων. Όλη είναι, νομίζω, χρήσιμη για το μελετητή που επιθυμεί να αναζητήσει την ιστορική αλήθεια, χωρίς προκατάληψη, με πρόθεση «την καλλίστην παιδείαν», όπως διαφαίνεται σε μια επιγραμματική διατύπωση του αρχαίου ιστορικού Πολυβίου⁵⁰.

Από όσα βιβλία έχω διαβάσει καταχωρίζω εδώ όσα έχουν γραφεί με ιδιαίτερο ζήλο, για να εκφράσουν τις απόψεις / εκτιμήσεις των δημιουργών τους. Η επιλογή / καταχώριση αυτών των βιβλίων που καταγράφονται εδώ δεν έχει αξιολογικό κριτήριο, που ομολογώ ότι αδυνατούσα να διατυπώσω, γιατί γνωρίζω μέρος μόνο της σχετικής βιβλιογραφίας.

1. Άγγελου Αγγελόπουλου, **Από την Αντίσταση στον Εμφύλιο**: Η μεγάλη ευθύνη των Συμμάχων, εκδ. «Παρουσία», 1994.

2. Τάσου Βουρνά, **Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας: Ο Εμφύλιος**, εκδ. «Τολίδης», 1981.

3. **Χρονικό του Κ.Κ.Ε. Εξήντα Χρόνια Αγώνων και Θυσιών**, τόμος II, 1945-78, έκδοση της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε., Αθήνα 1979, εκδόσεις «Σύγχρονη Εποχή».

4. **Η Ελλάδα στη Δεκαετία του 1940-50**, Πρακτικά Συνεδρίου (όπου μετείχαν Τζ. Αλεξάντερ – Νίκος Αλιβιζάτος- Κ. Βεργόπουλος – Κρις Γουντχάουζ – Π. Παπαστράτης- Ν. Σβορώνος – Κ. Τσουκαλάς – Α.Φατούρος – Χ. Φλάισερ κ.ά. (από τις εκδόσεις «Θεμέλιο», 1984).

5. Κλεομένη Κουτσούκη – Ιωάννη Σακκά (επιμ. Πρακτικών Συνεδρίου), **Πτυχές του Εμφυλίου Πολέμου (1946-49)**, Αθήνα, 2000.

6. Αλέξη Ρόσιου (με την επωνυμία «Υψηλάντης» στο Δ.Σ.Ε.), **Στα φτερά του Οράματος** (από την Εθνική Αντίσταση ως την Πολιτική Προσφυγιά), εκδ. «Κώδικας», Θεσσαλονίκη, 1997.

7. Στέλιου Κούλογλου, **Μαρτυρίες για τον Εμφύλιο....**, εκδ. «Εστία», 1997.

8. Ηλία Νικολακόπουλου – Άλκη Ρήγου κ.ά. (επιμέλεια), **Ο Εμφύλιος: από τη Βάρκιζα (1945) ως το Γράμμο**, εκδ. «Θεμέλιο», 2002 (Πρακτικά Συνεδρίου, όπου μετείχαν: Φ. Ηλιού, John Iatrides, Τασούλα Βερβενιώτη, Νάση Μπάλτα, Ιάκωβος Μιχαηλίδης κ.ά.).

9. **Μελέτες για τον Εμφύλιο (1945-49)**, Συναγωγή κειμένων- Επιμέλεια των: Lars Baerenzen – Γιάννη Ο. Ιατρίδη – Ole L. Smith, Μετάφραση

⁵⁰ «Καλλίστην παιδείαν ηγητέον την εκ της πραγματικής ιστορίας περιγιννομένην εμπειρίαν...» (Ιστοριών Α' 14, 4) (= θαυμάσια παιδεία μπορούμε ή οφείλουμε να θεωρούμε την εμπειρία που μπορούμε να αποκτούμε από τη σπουδή της πραγματικής δηλ. της αληθινής ιστορίας, γιατί...).

Αριστέας Παρίση, τρίτη έκδοση, «Ολκός», 2002. Έργο συλλογικό (14 εισηγητές). Μεταξύ άλλων οι εισηγήσεις :

- Lars Baerenzen, Το Παιδομάζωμα και οι Παιδουπόλεις της βασιλίσσας (σσ. 137-164),
- Ole L. Smith, Αυτοάμυνα και Κομμουνιστική πολιτική 1945-47 (σσ. 165-183),
- Heintz Richter, Η Δεύτερη Ολομέλεια της Κ.Ε. του ΚΚΕ και η απόφαση για Εμφύλιο: μια επανεκτίμηση (σσ. 185-193),
- Γιάννη Ιατρίδη, Αντιλήψεις για τη σοβιετική ανάμειξη στον Εμφύλιο Πόλεμο 1945-49 (σσ. 245-269).
- Stanley Aschenbrenner, Ο Εμφύλιος από την οπτική ενός μεσηνιακού χωριού (σσ. 115-135).

10. Πολυμέρη Βόγλη, Η Εμπειρία της Φυλακής και της Εξορίας...κατά τον Εμφύλιο, εκδ. «Αλεξάνδρεια», 2002.

11. Σταύρου Αβδούλου, Το Φαινόμενο Μακρόνησος, 1998.

12. Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000, τ. 8ος, όπου ειδικά κεφάλαια με τίτλους: «Μετά τα Δεκεμβριανά», «Από τη Βάρκιζα ως την Παλινόρθωση της Βασιλείας», «Οι γυναίκες στον Εμφύλιο», «Τα παιδιά του Εμφυλίου» κ.ά.

13. Ιστορία των Ελλήνων (έργο συλλογικό), τ. 17ος (1944-74): Η Ελλάδα στον Εμφύλιο (1945-49). Εκδόσεις ΔΟΜΗ.

14. Αντ. Σανουδάκη, Ιππότες του Ονείρου, εκδ. «Κνωσός», 1989.

15. Ειρήνης Λαγάνη, Το Παιδομάζωμα και οι Ελληνογιογυγκοσλαβικές σχέσεις (1949- 53), εκδ. Ι. Σιδέρης, 1996.

16. Μακεδονισμός: Ο ιμπεριαλισμός των Σκοπίων (1944- 2006), έργο συλλογικό, έκδοση από το Καρίπειο Ίδρυμα Μελετών Μακεδονίας - Θράκης, 2007.

17. Μακεδονικές Ταυτότητες στο Χρόνο, επιμ. Ιω. Στεφανίδη – Βλάση Βλασίδη – Ευ. Κωφού, εκδ. «Πατάκη», 2008.

18. Θαν.Μητσόπουλου, Μείναμε Έλληνες: Τα Σχολεία των Ελλήνων Πολιτικών Προσφύγων, 1979.

19. Από την Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών: Το Μακεδονικό στα ξένα Αρχεία (έργο συλλογικό των: Κ. Μέρτζιου – Ιω. Κολιόπουλου – Ιακ. Μιχαηλίδη – Κων/νου Κατσάνου – Σπ. Σφέτα), εκδ. «Μίλητος», 2008.

20. Αλέξη Παπαχελά, Ο Βιασμός της Ελληνικής Δημοκρατίας: ο Αμερικανικός Παράγων, 1947-67, 10η έκδοση, εκδ. «Εστία», 1998.

21. Κων/νου Σβολόπουλου, Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική, τόμος 2ος (1945-81), εκδ. «Εστία», 2001.

22.Ιω. Γ. Καταπόδη, Τέσσερις αιώνες διπλωματικής δραστηριότητας στον ευρωπαϊκό χώρο (1648-1959), Αθήνα 1996.

23. Γιώργου Μαργαρίτη, Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου (1946-49), εκδ. «Βιβλιόραμα», 2001. (Είναι, νομίζω, η πληρέστερη αφή-

4.5. Ο εμφύλιος πόλεμος (1943-49): Βαθύτερα αίτια και επιδιώξεις-Μερικές παράπλευρες πτυχές του εμφυλίου πολέμου

γηση για τον Εμφύλιο για την περίοδο 1946-49, σε δύο ογκώδεις τομους, πάνω από 1200 σελίδες).

24. Θωμά Δρίτσιου, Η εξέγερση της Τασκένδης: εκεί που ράγισε η καρδιά μας, εκδ. «Γλάρος» (αφηγείται ως αυτόπτης μάρτυρας τη σύγκρουση ζαχαριαδικών και αντιγηγετικών πολιτικών προσφύγων, που κατέληξαν στην Τασκένδη μετά τον Εμφύλιο, γεγονότα του Σεπτεμβρίου 1955).

25 Φίλιππου Ηλιού, Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος: Η Εμπλοκή του Κ.Κ.Ε., εκδ. «Θεμέλιο», 2004.

26. Στη Δίνη το Εμφυλίου Πολέμου: Σπάνια ντοκουμέντα του ΕΑΜ (1944-74), με ιστορική επιμέλεια και εισαγωγή από τον Παύλο Πετρίδη και Πρόλογο από το Χαρίλαο Φλωράκη, εκδ. «Προσκήνιο», (1998).

27. Παναγιώτη Γ. Αρώνη, Εμφύλιος: η άλλη όχθη (Μαρτυρίες), Αθήνα 1990.

28. Λώρενς Γουίτνερ, Η Αμερικανική Επέμβαση στην Ελλάδα (μετ. Χρύσα Νάντρις), εκδ. «Βάνιας», Θεσσαλονίκη 1991,

29. Ροβήρου Μανθούλη, Το Ημερολόγιο του Εμφυλίου Διχασμού (1900-1974), εκδ. «Καστανιώτη», 2006.

30. Ιορντάν Μπάεφ, Ο εμφύλιος πόλεμος στην Ελλάδα: Διεθνείς διαστάσεις (μετάφρ. Γ. Σιακαντάρης), εκδ. «Φιλίστωρ», Αθήνα 1997.

31. Χρίστου Δ. Σωφρονά, Ένας Μακρονησιώτης θυμάται την δεκαετία 1940-50 Μια αληθινή ιστορία. Καλαμάτα 2007 (β' έκδοση).

32. Μάκη Μαΐλη, Από την 4η Αυγούστου (1936) ως τις μέρες μας: Η γενική πορεία της ταξικής πάλης, εκδ. «Σύγχρονη Εποχή», 2009.

33. Γεωργίου Παπανδρέου, Η Απελευθέρωσις της Ελλάδος, 1944, εκδ. ΤΟ ΒΗΜΑ Βιβλιοθήκη, 2009. Πρόκειται για έκδοση ποικίλων εγγράφων που αναφέρονται στην Απελευθέρωση της χώρας μας κατά το 1944.

Δ'. Μερικές παράπλευρες πτυχές του Εμφυλίου πολέμου (1943⁵¹-1949)

1. Το Παιδομάζωμα

2. Το φαινόμενο Μακρόνησος⁵²

3. Η πολιτική προσφυγιά στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού

4. Για την πολιτική του ΚΚΕ μετά τον Εμφύλιο (1949-1974)

⁵¹ Συνήθως χρονολογούμε τον Εμφύλιο από 1946- 1949, όμως ουσιαστικά είχε εκδηλωθεί από το Φθινόπωρο του 1943 με τις προστριβές ομάδων ΕΔΕΣ-ΕΛΑΣ.

⁵² Πρόκειται για φαινόμενο κρατικής συμπεριφοράς κακουργηματικής εις βάρος πολιτών της χώρας για ένα λόγο: ότι έχουν πολιτική ιδεολογία διαφορετική από αυτήν των κυβερνώντων, μάλλον της ιθύνουσας τάξης.

**5. Η πολιτική «φιλοσοφία του λάθους» και οι ατέλειωτες προ-
στριβές φθοράς στους κόλπους του ΚΚΕ**

**6. Ανάδυση και νέα (πιο περίπλοκη) πορεία του Κυπριακού Ζη-
τήματος (1950 και μετά)**

1. Το Παιδομαζώμα

Παιδομαζώμα ή Παιδοσώσιμο;

Γενιτσαρισμός ή Παιδοπροστασία;

Κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου, ειδικότερα την άνοιξη του 1948, η Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση (Π.Δ.Κ.) των ανταρτών, για να διασώσει, όπως υποστήριξε, τα παιδιά από τους κινδύνους που μοιραία απειλούσαν όλους όσοι ζούσαν στην εμπόλεμη ζώνη, προήλθε σε συνεν-
νόηση με τις Κυβερνήσεις των γειτονικών σοσιαλιστικών χωρών (Γιου-
γκοσλαβίας, Βουλγαρίας, Ρουμανίας...) και με τη συναίνεσή τους προ-
ώθησε περί τις 25.000-28.000⁵³ παιδιά (από Φλώρινα, Καστοριά και άλ-
λες παραμεθόριες περιοχές). Σκοποί ή προσδοκίες: Τα παιδιά να φιλοξε-
νηθούν έξω από την εμπόλεμη ζώνη και τους συναφείς κινδύνους, να
συνεχίσουν τη σχολική ζωή τους.

Επειδή τα παιδιά ήταν στην πλειονότητά τους σε μικρή ηλικία, συ-
νοδεύονταν και από πολλές μανάδες, που θα πρόσφεραν τις υπηρεσίες
τους για όλα τα παιδιά. Και μετά την τελική ήττα των ανταρτών, οι οποί-
οι έφυγαν ως πολιτικοί πρόσφυγες προς τις ίδιες χώρες, ως την Πολωνία
και τη Σοβιετική Ένωση, πολλά από τα παιδιά του παιδομαζώματος
βρίσκονταν και με τους γονείς τους στο **Παραπέτασμα** (όπως χαρακτη-
ριζόταν από τους Δυτικούς Δημοκράτες η σοσιαλιστική ζώνη της Βαλ-
κανικής και της Ανατολικής Ευρώπης).

Από την πλευρά της Ελληνικής Κυβέρνησης έγινε συστηματική κα-
ταγγελία στους διεθνείς οργανισμούς, (στον Ο.Η.Ε. και στο Διεθνή Ε-
ρυθρό Σταυρό), για τη «βίαιη αρπαγή» των παιδιών και την επιδιωκόμε-
νη ιδεολογική διαφώτισή τους (αποπλάνησή τους), ώστε να γίνουν επι-
κριτές των γονιών τους και εχθροί της πατρίδας τους. Οι οργανισμοί αυ-
τοί επανειλημμένα αποφάνθηκαν / εισηγήθηκαν την επιστροφή των παι-
διών στις εστίες τους, αλλά τα αποτελέσματα για λόγους ποικίλους (λ.χ.
γιατί στο μεταξύ στο Παραπέτασμα βρέθηκαν και οι γονείς τους) ήταν
πενιχρά, επειδή:

⁵³ Ανάμεσα στους δυο αυτούς αριθμούς κινούνται θετικοί και αρνητικοί κριτές
του περιστατικού αυτού. Ανάμεσα στα παιδιά αυτά ήταν και πολλά σλαβόφω-
να, κατά μία πιθανότητα σλαβόφρονα, τέκνα Σλαβομακεδόνων. Και φαίνεται
ότι γι' αυτά έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον η Γιουγκοσλαβία, ειδικά η νεοσύστατη
από το 1943 Σοσιαλιστική Δημοκρατία των Σκοπίων, σημερινή FYROM.

4.5. Ο εμφύλιος πόλεμος (1943-49): Βαθύτερα αίτια και επιδιώξεις-Μερικές παράπλευρες πτυχές του εμφυλίου πολέμου

- Πολλά από τα παιδιά στην άλλη πλευρά των συνόρων βρήκαν τελικά και τους γονείς τους (πρώην αντάρτες, ύστερα πολιτικούς πρόσφυγες εκεί, χωρίς ιθαγένεια ελληνική, επειδή η ιθαγένεια τους είχε αφαιρεθεί από την Ελληνική Κυβέρνηση).
- Άλλα παιδιά ήταν σλαβόφωνα και έγιναν ιδιαίτερα καλόμεχτα στις σλαβικές κοινωνίες, ιδιαίτερα στη Γιουγκοσλαβία και ακριβέστερα στην περιοχή της Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας (Σκοπίων)⁵⁴
- Η προσφερόμενη φιλοξενία και παιδεία συνοδευόταν και από την εύλογη προσδοκία σταδιοδρομίας στις σοσιαλιστικές χώρες, που είχαν τότε γοητευτική κοινωνική ιδεολογία, όπως εκτιμούσε ο μη σοσιαλιστικός κόσμος.
- Επιπλέον, από την πλευρά του ΚΚΕ, που δεχόταν τις επικρίσεις για επιχειρούμενη «παιδοκτονία» και προσπάθεια κομμουνιστοποίησης των παιδιών εναντίον της Πατρίδας τους, αντιπροβλήθηκε η κατηγορία ότι το επίσημο ελληνικό κράτος είχε πραγματοποιήσει το πρώτο Παιδομάζωμα ένα χρόνο νωρίτερα, όταν άρχισε να «μαντρώνει» πιο πολλές χιλιάδες παιδιών στις «παιδοπόλεις» της βασιλίσσας, με πρωταρχική ιδεολογική επιδίωξη να τα στρέψει ιδεολογικά εναντίον των γονιών τους, που ήταν στο Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδας. Προσωπικά νομίζω υπήρχε και κίνητρο διάσωσης των παιδιών σε περιοχές έξω από την εμπόλεμη ζώνη.
- Και τελικά το επίσημο εθνικό κράτος έφτασε να φοβάται ότι τα «θύματα» του παιδομαζώματος, που προωθούνταν – φιλοξενούνταν στις σοσιαλιστικές χώρες, με την κομμουνιστική ιδεολογία που έπαιρναν εκεί γίνονταν ιδεολογικά επικίνδυνα, αν θα επέστρεφαν στην ελληνική κοινωνία. Και γρήγορα η ελληνική Κυβέρνηση σταμάτησε τις διεκδικήσεις της για επιστροφή των παιδιών στους κόλπους της!

Έτσι τα «θύματα» του παιδομαζώματος και πολλοί γονείς, ως νικημένοι του Εμφυλίου, έμειναν περίπου 3 δεκαετίες χωρίς την ελληνική ιθαγένεια στις σοσιαλιστικές χώρες, γνώρισαν πολλές δυσκολίες (και ιδεολογικές τριβές μεταξύ τους, λ.χ. στην Τασκένδη) αλλά και απόκτησαν τίτλους πραγματικών σπουδών σε πολλούς τομείς των επιστημών⁵⁵ και τεχνολογίας επαγγελματικής και πολλοί από αυτούς παλιννόστησαν μετά το 1976 ως χρήσιμοι πολίτες στην Πατρίδα, επιβεβαιώνοντας ότι

⁵⁴ Είχε ονομαστεί έτσι από το 1944-45 στα πλαίσια της ενιαίας τότε ομοσπονδιακής Γιουγκοσλαβίας με στόχους πλαστής εθνογένεσης έθνους Μακεδόνων. Λεπτομέρειες παρακάτω.

⁵⁵ Ο Τάσος Βουρνάς στο βιβλίο του **Εμφύλιος Πόλεμος**, σσ. 400-401, παραθέτει εντυπωσιακό πίνακα σπουδαγμένων πολιτικών προσφύγων (που θα τον δούμε παρακάτω).

είχαν μείνει Έλληνες⁵⁶ πολύ καλύτεροι από όσο νόμιζαν οι επικριτές τους.

Επειδή μέσα στο κλίμα αμοιβαίων κατηγοριών που διαμορφώθηκε από τον Εμφύλιο και ύστερα μπορεί τα παραπάνω να θεωρηθούν μονό-πλευρος ισχυρισμός του γράφοντος υπέρ της μιας ή της άλλης πλευράς, νομίζω χρέος μου να παραθέσω, όσο μπορώ πιο αντικειμενικά, τις απόψεις δυο ειδικών ερευνητών, που γνώρισαν πολύ καλύτερα το παιδομάζωμα ως βίωμα για τη γενιά τους. (Πρόκειται για επιλεκτική από μένα αντιγραφή αποσπασμάτων από τα βιβλία τους, με κριτήριο πρώτο την πιο αντικειμενική, κατά την άποψή μου, παρουσίασή τους).

♦Γ. Μανούκα, **Παιδομάζωμα: το μεγάλο Έγκλημα κατά της Φυλής**, εκδ. «Πελασγός», 1961.

♦Δημ. Σέρβου, **Το Παιδομάζωμα και ποιοι φοβούνται την αλήθεια**, «Σύγχρονη Εποχή», 2001.

Για ολοκλήρωση της παρουσίασης του ζητήματος έκρινα σκόπιμο να μεταφέρω και τις προσωπικές διαπιστώσεις ενός εκπαιδευτικού, του Θανάση Μητσόπουλου, που έζησε όλη τη διαδρομή της πολιτικής προσφυγιάς στις ανατολικές χώρες ως δάσκαλος - επόπτης της εκπαιδευτικής μέριμνας για τα προσφυγόπουλα, και αποσπάσματα από εργασία μιας νεότερης ερευνήτριας, της Ειρήνης Λαγάνη, που είχε τη δυνατότητα και την υπομονή να μελετήσει την όλη περιπέτεια στα διπλωματικά αρχεία δυτικών χωρών, που είχαν κυρίως διπλωματική ανάμειξη στο πρόβλημα και κατέγραψε τα αποτελέσματα της έρευνάς της στο βιβλίο της **Το Παιδομάζωμα και οι Ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις 1949-1953. Μια κριτική προσέγγιση**.

Άλλη βιβλιογραφία συναφής με το θέμα μας:

1. Milan Ristic, **Ένα μακρύ ταξίδι: τα παιδιά του «Παιδομαζώματος» στη Γιουγκοσλαβία 1948-1960**, εκδ. «Επίκεντρο», Θεσσαλονίκη 2008, επιμ. μετάφρασης, Ανδριανός Παπαδριανός (Ειδικό κεφάλαιο: Η εκκαθάριση των δασκάλων, σσ. 87-107).
2. Τάσου Βουρνά, **Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας: ο Εμφύλιος**, 1981, σσ. 95-107).
3. Θ. Μητσόπουλου, **Μείναμε Έλληνες. Τα σχολεία των Ελλήνων Πολιτικών Προσφύγων στις σοσιαλιστικές χώρες**, 1979.
4. Τασούλας Βερβενιώτη, **Τα παιδιά του Εμφυλίου: Παιδομάζωμα ή και Παιδοφύλαγμα**, στον 7^ο τόμο του έργου **Ιστορία του νέου Ελληνισμού**, σσ. 271-280 (Εκδόσεις «Ελληνικά Γράμματα»).

⁵⁶ Ο Θανάσης Μητσόπουλος, δάσκαλος πολύ ευπαιδευτος, που έζησε στην προσφυγιά ως δάσκαλος των Ελληνόπουλων και παλινόστησε το 1976, έγραψε ένα βιβλίο με το χαρακτηριστικό τίτλο: **Μείναμε Έλληνες**. Θα επανέλθουμε στο θέμα αυτό με λεπτομέρειες παρακάτω.

4.5. Ο εμφύλιος πόλεμος (1943-49): Βαθύτερα αίτια και επιδιώξεις-Μερικές παράπλευρες πτυχές του εμφυλίου πολέμου

5. L.Baerentzen, Το «Παιδομάζωμα» και οι «Παιδουπόλεις», στο συλλογικό τόμο: **Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο 1945-49**, «Ολκός», 1992, σσ. 137-164.

6. Προσθήκη στη βιβλιογραφία: Κατερίνας Τσέκου, **Προσωρινώς Διαμένοντες....Έλληνες Πολιτικοί Πρόσφυγες στη Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας 1948-1982**, εκδόσεις «Επίκεντρο» 2010.

Όταν είχα γράψει το κεφάλαιο αυτό, τότε έφτασε σε μένα το βιβλίο της κ. Τσέκου. Το προσθέτω στη βιβλιογραφία, γιατί νομίζω ότι είναι αξιόλογο ειδικά για όσα αναφέρει περί πολιτικών προσφύγων στη Βουλγαρία.

Νομίζω ότι για ένα θέμα τόσο επίμαχο και δυσερέυνητο (ως προς τις προθέσεις των δρώντων και τα επιμέρους συμβάντα) φρόνιμο είναι να προτάξουμε τις πληροφορίες και τις απόψεις των δυο συγγραφέων που προμνημόνευσα, γιατί είχαν και προσωπική βίωση των γεγονότων των ημερών τους και για χρόνια ασχολήθηκαν ειδικά με το **Παιδομάζωμα ως πράξη εγκληματική και αντεθνική κατά τον ένα, ή Παιδοφύλαξη – Παιδοσώσιμο, ενέργεια φιλανθρωπίας και εθνικής ευαισθησίας, κατά τον άλλο**. Από την πλευρά μου οφείλω να βεβαιώσω ότι έχω επιλέξει από τα βιβλία των αντικρουόμενων συγγραφέων αποσπάσματα ενδεικτικά των αντιλήψεών τους με όση μπορούσα νηφαλιότητα / αντικειμενικότητα. Η τελική κρίση δική σας. (Όσα παραθέτω -ως χρέος επιστημονικό- είναι απλή αντιγραφή και συνοδεύονται από παραπομπές σε αξιόπιστες και προσιτές πηγές).

Από τον **Πρόλογο**, λοιπόν, του πρώτου συγγραφέα⁵⁷ αντιγράφω: «Το βιβλίο μου αυτό προσφέρω στους απανταχού Έλληνες από τη **συνείδηση του καθήκοντος προς την αλήθειαν** και προς τις 28.000 ελληνόπουλα, που το ΚΚΕ τη εμπνεύσει⁵⁸ των Σλάβων τους αλλοίωσε την εθνική συνείδησι⁵⁹. Είναι προϊόν μόχθου και φιλοδοξία μου είναι να το διαβάση και ο τελευταίος Έλλην πολίτης...», (σ. 6).

Και από την επόμενη σελίδα 7 μεταφέρω: «Τον Μάρτιον του 1948 το άδειασμα των χωριών της Δυτικής Μακεδονίας από τα γεγονότα του παιδομαζώματος μου αφήρεσε προσωρινά τη «λεοντή» των αξιωμάτων...πλην όμως (το Κόμμα) με ετοποθέτησε σε θέση όπου εδοκίμασα το δράμα του παιδομαζώματος. Εκεί, στο διαχωρισμό γονέων και παιδιών εδοκίμασα τις περισσότερες συγκινήσεις ακούοντας τας γοεράς κραυγάς μανάδων...Σε συνέχεια το ΚΚΕ μού επεφύλαξε μεγαλύτεραν

⁵⁷ Γεωργίου Μανούκα, **Παιδομάζωμα: το μεγάλο Έγκλημα κατά της Φυλής**, εκδ. «Πελασγός», 1961.

⁵⁸ Ακολουθώ πιστά τη γραφή του συγγραφέα, αφού αντιγράφω το κείμενό του.

⁵⁹ Ευνόητο είναι ότι: ό,τι αντιγράφω από τις πηγές το παραθέτω με τη γραμματική μορφή του.

τιμήν. Με διώρισε «Γενικόν Επιθεωρητήν του Παιδομαζώματος» και «κλήθηκα να παράσχω τας υπηρεσίας μου» περιοδεύσας αρκετές φορές τις χώρες του Παραπετάσματος.

Και με αυτή την ιδιότητα πια μπορούσε ο Γ. Μανούκας να γνωρίζει πολλά ανομολόγητα περιστατικά του φαινομένου Παιδομάζωμα, τα οποία αφηγείται στο σύγγραμμά του. Ενδεικτικά αντιγράφω μερικά για να τα εκτιμήσετε σεις:

1. Από τη σ. 24 αντιγράφω: «Στο τέλος Φεβρουαρίου ή αρχές Μαρτίου 1948 βρίσκoμουν δια «υπηρεσίαν» στο χωριό Ανταρτικό, του Νομού Φλωρίνης. Ρύθμιζα ωρισμένα ζητήματα παιδιών που επρόκειτο να φύγουν δια το Παραπέτασμα. Εκεί γνώρισα και τον Πρόεδρο του χωριού, κάποιον Αντώνη. Θυμάμαι πως ήταν και κουτσός! Είχε λάβει και αυτός εντολή να με βοηθεί στην αποστολήν μου. Λόγω της συνεργασίας μας και λόγω της φιλοξενίας στο σπίτι του απέκτησε την εμπιστοσύνη μου.

Μια μέρα, λοιπόν, μου εκμυστηρεύθηκε: «Θέλω να σου πω κάτι συναγωνιστή! Στα παιδιά που έχεις, σε εξορκίζω, να μην πης τίποτα πουθενά. Εγώ δεν θέλω να δώσω τα παιδιά μου για έξω. Μα τι να κάμω; Με έχουν βάλει πολύ στο στομάχι, και οι οργανώσεις και οι αντάρτες! Τι διάβολο έχω κάνει; βλέπεις φτωχός και σακατεμένος είμαι! Αλλά τι να κάνω, θα τα δώσω τα παιδιά μου για να σχηματίσουν καλή ιδέα οι αντάρτες για μένα!»

2. «Την 14-2-1950 μετεδόθησαν ελληνιστί από το Βουκουρέστι της Ρουμανίας: «Η Φωνή της Αμερικής» δεν δύναται να χωνεύσει το γεγονός ότι 28.000 Ελληνόπαιδες και Σλαβομακεδόνες μετεφέρθησαν εις τας Λαϊκάς Δημοκρατίας με την πλήρη συγκατάθεσιν των γονέων των. Τα παιδιά ταύτα θα εξακολουθήσωσιν να ζώσιν εκεί συμφώνως προς την επιθυμίαν των γονέων των, θ' ανατραφώσιν εις την ιδίαν αυτών γλώσσαν εν τω εθνικώ πνεύματι και θα εκμάθωσιν μίαν τέχνην...» (σ.30).

3. «Απεφάσισε λοιπόν η Κυβέρνηση του βουνού να τοποθετήσει μονίμους αντιπροσώπους στις χώρες του Παραπετάσματος. Στη γλώσσα όμως των «αστών» αυτοί οι αντιπρόσωποι λέγονται «πρεσβευταί». Το παιδομάζωμα βρήκε από τους «πρεσβευτάς» θερμή υποστήριξη! Διότι αυτοί ήσαν οι πρώτοι που κανόνιζαν με τα «αδελφά κόμματα» και τις «αδελφές κυβερνήσεις» όλα τα προβλήματα προ και μετά την εγκατάσταση των παιδιών...» (σς. 37-38).

4. «Από 1-10 Μαΐου 1948 επεσκέφθην το Μπούλκες. Δε βρήκα παιδιά, διότι τα είχαν προωθήσει στην Τσεχοσλαβακία, μα εκεί εμελέτησα τη ζωή της θλιβεράς αυτής «κοινότητας», που το όνομά της ντρέπονται να το προφέρουν και αυτοί οι κομμουνισταί της Ελλάδος. Μερικοί δάσκαλοι που παρευρίσκονταν εκεί, μου εξήγησαν πώς λειτουργούσαν τα σχολεία και το νηπιαγωγείο της «κοινότητος». Πώς μετέφρασαν στα

4.5. Ο εμφύλιος πόλεμος (1943-49): Βαθύτερα αίτια και επιδιώξεις-Μερικές παράπλευρες πτυχές του εμφυλίου πολέμου

Ελληνικά μερικές Ρωσικές μεθόδους και μ' αυτές «φώτιζαν» τα παιδιά. Πώς διεμορφώθη τέλος η ζωή της «κοινότητας». (σ.40-41)

5. «Μικρέ μου, δεν ξανακοιμάσαι δίπλα στο αδελφάκι σου, αλλά δίπλα σε άλλα δύο... πέντε...δέκα...εκατό! Και δεν θα κλείση τα ματάκια σου το νανούρισμα της μάνας, αλλά το πρόσταγμα της παραμάνας: Και τώρα κλείσε τα ματάκια σου! Με το ένα...δύο, να ετοιμασθής....με το τρία τσιμουδιά! Ούτε ξανακούς το παραμύθι της γιαγιάς! Και το πρωί δεν θα σε ξανασηκώση το απαλό χάδι της μάνας, αλλά η απαίσια σφυρίχτρα του «παιδαγωγού» ή της παραμάνας!...» (σ.47).

6. «Ο βασιλεύς των Ελλήνων εκδηλώνων την βαθείαν συγκίνησιν και υπερηφάνειάν του δια το ωραίον και πολυσχιδές έργον της Βασιλικής Προνοίας έλεγε (σε ειδική τελετή): «Το ωραίον και πολυσχιδές έργον, το οποίον προ ολίγου ανεπτύχθη οφείλεται εξ ολοκλήρου εις τον Ελληνικόν λαόν, ουδένα δε Έλληνα είναι δυνατόν να αφήση ασυγκίνητον.

Δια το έργον τούτο, του οποίου την πρωτοβουλίαν είχε η Βασίλισσα, είμαι βαθύτατα συγκινημένος, ευτυχής και ευγνώμων...» (σ. 141).

7. «...Η Βασιλική Πρόνοια παρηκολούθησε βήμα προς βήμα τας φάσεις από τας οποίας διήλθεν η ιστορία της Χώρας μας κατά την τελευταίαν δεκαετίαν. Εις την ώραν του συμμοριτοπολέμου, με τας 53 παιδοπόλεις περιέσωσε 23.000 Ελληνόπαιδα δια να τους αποδώσει σώους και αβλαβείς εις τας οικογενείας των μετά το πέρας της ανταρσίας...» (σ. 142).

8. « Βούλγαρος αστυνόμος βιάζει ένα κοριτσάκι!

Με μεγάλη δυσκολία κατώρθωσα και απέσπασα από τους Έλληνας δασκάλους ένα «μυστικό» που κρατούσαν. Είχαν κάνει όρκο, φαίνεται, στους Βουλγάρους, να μην το μαρτυρήσουν σε κανένα, πιο πολύ να μην το μάθω εγώ. Επρόκειτο δια μια τραγική υπόθεσι, ένα έγκλημα, που διέπραξε η Βουλγαρική αστυνομία εις βάρος μιας επταέτιδος μαθητρίας, της Ελενίτσας...από ένα χωριό της Θράκης. Ο υπεύθυνος Βούλγαρος αστυνόμος του σταθμού, ένα πρωί κατά τις 9-10 η ώρα, ξεγέλασε με καραμέλλες το κοριτσάκι, το τράβηξε στο δάσος πάνω στο Γάμπροβο κι εκεί το κατέστρεψε» (σ. 187).

9. «Η διδασκαλία της Ιστορίας».

«Καταλαβαίνεις, σύντροφε, πόσο αδάμαστος θα γίνει ο στρατός από τα παιδιά αυτά, όταν ύστερα από λίγα χρόνια θα πάρει μέρος στην Παγκόσμια επανάσταση του προλεταριάτου, κατά των καπιταλιστικών κρατών και κυρίως κατά της μοναρχοφασιστικής Ελλάδας.

Επισκέφθηκα πολλά στρατόπεδα παιδιών στη Βουλγαρία κι είδα με τα ίδια μου τα μάτια την δουλειά που γίνεται εκεί. Μια ομοιόμορφη, ισοβάθμια δουλειά, που καθοδηγείται από συντρόφους με μεγάλη πείρα. Τι μεγάλη χαρά αισθάνθηκα, σύντροφε, όταν ομιλώντας με αυτά τα παι-

διά, αντιλήφθηκα τον καθαρό Μαρξιστικό, Λενινιστικό προσανατολισμό τους. Θα γίνουν τέλειοι Μπολσεβίκου» (σ. 222).

10. «Η συμφορά από το Παιδομάζωμα»: «Ο Μάρτιος του 1948 ήταν ο μήνας που επρόκειτο να επισωρευθούν και άλλα δεινά στην Ελληνική νεότητα. Προσετέθη το απεχθέστερο των εγκλημάτων, το Παιδομάζωμα (σ. 137), ενώ.... Αι παιδοπόλεις (της βασίλισσας) οργανώθηκαν και λειτούργησαν με τις πλέον άριστες των συνθηκών (σ. 137).

11. Επαναπατρισμός: από τη Γιουγκοσλαβία:

25-11-1950 ... 21 παιδιά

14- 3-1951 54 »

21- 5-1951 214 »

28-11-1951 96 »

14- 3-1952 84 »

2-10-1952 79 »

27- 3-1954 40 »

10- 3-1954 46 »

Σύνολο 634» (σ. 193, χωρίς παραπομπή ή σχόλιο).

«Μεταξύ των προσφύγων, οι οποίοι επανεπατρίστησαν με απόφαση της ελληνικής Κυβερνήσεως επανεπατρίστη και ο κάτωθι αριθμός παιδιών:

Εκ της Ουγγαρίας 520

Εκ της Ρουμανίας 611

Εκ της Τσεχοσλοβακίας 296

Εκ της Βουλγαρίας 6, (σ. 195).

Κανένα σχόλιο για το ότι οι πολλές χιλιάδες δεν αναζητήθηκαν πια!

12. Η διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσης: (σ. 217).

«Μεθοδική προσπάθεια καταβάλλουν δια να αναπτυχθή στην ψυχή των παιδιών όχι ό,τι είναι πατριωτικό, ελληνικό, αλλά ό,τι είναι ξένο, σλαβικό»!

(Παρακάτω, σσ. 301-305, θα βρείτε αποσπάσματα από βιβλία που διδάσκονταν στα ελληνόπουλα τα οποία είχαν μεταφερθεί στο Παραπέτασμα και δείχνουν άλλη εικόνα).

Από το βιβλίο: Δημ. Σέρβου, **Το Παιδομάζωμα και ποιοι φοβούνται την αλήθεια**, «Σύγχρονη Εποχή» 2001, αντιγράφω άλλη εικόνα πραγμάτων, ερμηνείας, αξιολόγησης.

1. Από τη σ. 13 (Πρόλογο του Γιώργου Κ. Μωραΐτη): «...Το Παιδομάζωμα και το Παιδοσώσιμο είναι ανοιχτό ακόμα πρόβλημα»...

2. «Το πρώτο Παιδομάζωμα: Η αναδρομή στη δράση της γενιτσαρικής ΕΟΝ, ενός από τα δημιουργήματα της βασιλομεταξικής δικτατορίας...» (σ. 27).

4.5. Ο εμφύλιος πόλεμος (1943-49): Βαθύτερα αίτια και επιδιώξεις-Μερικές παράπλευρες πτυχές του εμφυλίου πολέμου

3. «Το αληθινό παιδομάζωμα άρχισε τον Ιούνιο του 1947....το Παιδομάζωμα της Φρειδερίκης....»⁶⁰, (σ. 134).

4. Το εγκληματικό σχέδιο αρπαγής των παιδιών...εφαρμόστηκε ένα μήνα πριν από την ίδρυση (10 Ιούλη 1947) Οργανισμού με την επωνυμία «Βασιλική Πρόνοια Επαρχιών Βορείου Ελλάδος»...Συμπληρώθηκε δε με τη σύσταση Ερανικής Επιτροπής: «Πρόνοια Βορείων Επαρχιών Εράνων»... μετονομάστηκε σε «Βασιλική Πρόνοια», (σ.145).

5. «Δηλαδή το παιδομάζωμα της Φρειδερίκης άρχισε ένα χρόνο πριν γίνει πρόταση από τα Λαϊκά Επαρχιακά Συμβούλια (που λειτουργούσαν στην περιοχή δράσης του ΔΣΕ) για μεταφορά των παιδιών στις Λαϊκές Δημοκρατίες.... Τον Ιανουάριο του 1948 σ' ολόκληρη την Ελλάδα λειτουργούν 52 «Παιδουπόλεις»...Ο αριθμός των παιδιών των παιδουπόλεων μέχρι το 1968(!) έφτασε τα 36.562», (σ. 148). (Είχαν προστεθεί παιδιά πολιτικών προσφύγων, που είχαν μετά τον Εμφύλιο καταφύγει στις χώρες του υπαρκτού τότε σοσιαλισμού).

6. «Η αγοραπωλησία των παιδιών: Στις παιδουπόλεις της Φρειδερίκης συγκεντρώθηκαν 28.000, ενώ ο συνολικός αριθμός που προωθήθηκαν στα υπόλοιπα βασιλικά ιδρύματα έφτασε στις 55.000» (σ.158, όπου και παραπομπή σε βιβλίο της Βασιλικής Πρόνοιας: **Μετά μίαν δεκαετία**, 1947-1957, σ.5).

7. «Επ' ευκαιρία της αφίξεως του 10.000/οστού (δεκάκις χιλιοστού) παιδιού που υιοθέτησαν Αμερικανοί από την Ελλάδα, έγινε επίσημη τελετή εις τον Λευκόν Οίκον. Η κ. Κέννεντυ, ο γερουσιαστής Οκλαχόμας, ο βουλευτής της Πενσυλβάνιας, ιερείς των Ελληνικών Κοινοτήτων...και όστις άλλος παρέστησαν εις την άφιξιν του παιδιού, το οποίο θα γίνει πλέον Αμερικανάκι», (σελ 159, όπου και η παραπομπή στην πηγή της πληροφορίας: Περιοδικό «Νέα Οικονομία», τ. 6, σ. 168, 6^{ος} χρόνος, Ιούνιος 1962, έκδ. Αγγελος Αγγελόπουλος).

8. «Το όργιο αγοραπωλησιών παιδιών έγινε κύρια στα χρόνια του Εμφυλίου και μετά, όταν το πάνω χέρι το είχαν οι «νικητές»: Παλάτι, ανώτατοι αξιωματούχοι της Εκκλησίας, πολιτικοί παράγοντες της Δεξιάς...», (σ. 162, όπου και παραπομπή σε συνέντευξη τύπου της Αγγελ. Ρόδη, που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Ριζοσπάστης» της 18-4-1996, σ. 19).

9. «Η ζωή στις Παιδουπόλεις», (σ. 169-79). Περιγράφεται ως απάνθρωπη αιχμαλωσία.

10. «Παιδοσωτήρια» λύση: «Στη διάρκεια του Εμφυλίου (1945-49) οι κάτοικοι των περιοχών όπου διεξάγονταν στρατιωτικές επιχειρήσεις, αντιμετώπιζαν πολλούς κινδύνους. Συνεπώς, οι κίνδυνοι για τα παιδιά

⁶⁰ Δημ. Σέρβος, **Το Παιδομάζωμα**, σ. 134: «Κρύβεται η Αλήθεια».

απ' τον πόλεμο ήταν άμεσοι, ενώ παράλληλα караδοκούσε ο θάνατος απ' τη στέρηση, κύρια της τροφής, κι απ' τις διάφορες αρρώστιες που έβρισκαν απροστάτευτο και αδύναμο τον οργανισμό τους. Επίσης, υπήρχε και ο άμεσος κίνδυνος να πιαστούν τα παιδιά και να κλειστούν στα γκέτο της Φρεϊδερίκης.

Το πρόβλημα, λοιπόν, της σωτηρίας των παιδιών και ειδικότερα των παιδιών των ανταρτών και των στενών συγγενών τους, απασχόλησε σοβαρά τα Λαϊκά Συμβούλια, που λειτουργούσαν στις απελευθερωμένες απ' το Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδας (ΔΣΕ) περιοχές όσο και την ηγεσία του προσπαθώντας να βρεθεί άμεση λύση» (σ. 222).

11. «Η Π.Δ.Κ. (Προσωρινή, Δημοκρατική Κυβέρνηση) απευθύνθηκε στις Κυβερνήσεις των Λαϊκών Δημοκρατιών και εκείνες, όπως ανακοινώθηκε στις 7 Μάρτη 1948, με χαρά και ευχαρίστηση ανέλαβαν να περιθάλψουν τα Ελληνόπουλα για όσο διάστημα θα χρειαζόταν.

Έτσι, από τις περιοχές των εντατικών πολεμικών συγκρούσεων, που ήταν κυρίως ο χώρος της Β. Ελλάδας, δηλαδή της Ηπείρου (Κονιτοχωρία), της Μακεδονίας (Λευκοχώρια, Καστανοχώρια, ορεινά χωριά του Βοΐου, Γρεβενών) και της Θράκης συγκεντρώθηκαν με την ελεύθερη συγκατάθεση των γονιών ή συγγενών τους, περίπου 25.000 παιδιά, ενώ η κυβέρνηση της Αθήνας ανέβαζε τον αριθμό αυτό σε 28.000. Ένας μικρός αριθμός απ' τα παιδιά αυτά ήταν απ' τις κατεχόμενες απ' τον κυβερνητικό στρατό περιοχές (Θεσσαλία, Ρούμελη), που οι γονείς τους, με κίνδυνο της ζωής, τόσο των ίδιων όσο και των παιδιών τους, τα έφεραν στις ελεύθερες περιοχές για να σταλούν στις γειτονικές Λαϊκές Δημοκρατίες» (σσ. 224-25).

12. «Η Κυβέρνηση της Αθήνας στην προσπάθειά της να στηρίξει κατηγορίες ενάντια στο ΔΣΕ για βίαιη απαγωγή των παιδιών ξεσήκωσε κυριολεκτικά ολόκληρο τον κόσμο προκειμένου να ενοχοποιήσει και τις χώρες που είχαν δεχτεί να φιλοξενήσουν τα προσφυγόπουλα» (σ. 250).... «Τελικά την 27 -11- 1948 η πλειοψηφία των αντιπροσώπων των χωρών που ανήκαν στο Δυτικό μπλοκ... πήρε την απόφαση: «Συνιστά την εις την Ελλάδα επιστροφήν των Ελληνοπαιδών άτινα ευρίσκονται μακράν των εστιών των, εφόσον αυτά τα παιδιά, ο πατήρ ή η μήτηρ, εν απουσία αυτού ή αυτής, ο πλησιέστερος αυτών συγγενής, εκφράσουν προς τούτο επιθυμίαν» (σ. 254).

Και άρχισε η σχετική αλληλογραφία, για την οποία σχετικές πληροφορίες θα αναζητήσουμε στο βιβλίο της κ. Ειρήνης Λαγάνη, **Το Παιδομάζωμα....**, βασισμένο κυρίως σε διπλωματικές πηγές.

Η Ειρήνη Λαγάνη με βάση πολλές πηγές, κυρίως διπλωματικά έγγραφα, αποκαλύπτει ποικίλες πτυχές εκτιμήσεων, κρίσεων, αποφάσεων

4.5. Ο εμφύλιος πόλεμος (1943-49): Βαθύτερα αίτια και επιδιώξεις-Μερικές παράπλευρες πτυχές του εμφυλίου πολέμου

σε σχέση με τα παιδιά του Παιδομαζώματος⁶¹. Μεταφέρω κατ' αντιγραφήν μερικές διαπιστώσεις και κρίσεις της από το βιβλίο της. Συγκεκριμένα:

1. Από τη σ. 10 (Πρόλογο) αντιγράφω ένα ερώτημα της ερευνήτριας:

«Πόσο αναπόφευκτο, αλήθεια, ήταν το γεγονός αυτό; Πώς «έχασε» η Ελλάδα τα παιδιά αυτά; Πρόκειται για επιχείρηση «γενιτσαρισμού», που τελικά στέφθηκε με επιτυχία σε βάρος της Ελλάδας, ή μήπως η Ελλάδα «συμφιλιώθηκε» τελικά με την απαλλαγή της από τα ίδια τα παιδιά της ή έστω από κάποια απ' αυτά»; (επειδή θεωρούνταν πια επικίνδυνοι φορείς κομματικής ιδεολογίας);

2. «Η Γενική Συνέλευση (του ΟΗΕ) συστήνει την επιστροφή στην Ελλάδα των Ελληνόπουλων που βρίσκονται μακριά από τα σπίτια τους, όταν τα ίδια τα παιδιά ή οι γονείς τους (πατέρας και μητέρα) ή ο πλησιέστερος συγγενής τους εκφράσουν επιθυμία για κάτι τέτοιο».

3. «Οι δυο όψεις (του ζητήματος): «Παιδομάζωμα», «γενοκτονία» ή «σωτήρια απομάκρυνση»; (σ. 23)

4. «Πάνω από όλες αυτές τις σκέψεις, τους δισταγμούς να αποχωριστούν οι άνθρωποι τα παιδιά τους, δεσποζε αδυσώπητη και σκληρή η ανάγκη να σωθούν τα παιδιά από τη δυστυχία, το φόβο και την αβεβαιότητα που τους πολιορκούσε» (σ. 25), με παραθέματα από το βιβλίο του Θανάση Μητσόπουλου, **Μείναμε Έλληνες**, εκδ. «Οδυσσέας», 1979, σ. 19, όπου παραπομπή σε έγγραφο του Foreign Office.

5. Από τη μεριά τους οι κομμουνιστές χαρακτήριζαν τις Παιδουπόλεις της βασιλίσσας ως «κέντρα τρομοκρατίας και προπαγάνδας των μοναρχοφασιστών» (σ. 30, όπου και παραπομπή σε έγγραφο του Foreign Office).

6. Η διαδικασία και τα αίτια της αναδίπλωσης (της ελληνικής διπλωματίας στο ζήτημα του «παιδομαζώματος»). «Από την αρχή η Ελληνική Κυβέρνηση θεώρησε το «Παιδομάζωμα» ως μία κίνηση που απέβλεπε να στρέψει τα παιδιά κατά της Ελληνικής κυβέρνησης και της ίδιας της πατρίδας τους» (σ. 111).

7. Ενδείξεις για την αλλαγή που επέρχεται στην ελληνική κυβερνητική στάση επισημαίνονται ήδη τον Ιανουάριο του 1950 σε δηλώσεις του διευθυντή (Προέδρου) του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού (από τα λόγια του)...η γαλλική αντιπροσωπεία έβγαλε το συμπέρασμα ότι ο Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός παρά τον θόρυβο για 28.000 παιδιών άφηνε να διαφανεί ότι στην πραγματικότητα δε διεκδικεί την επιστροφή και των 28.000». (σ. 112)...Αποκαλύπτει ότι οι ελληνικές Αρχές είχαν ήδη συμ-

⁶¹ Ειρήνη Λαγάνη, **Το «Παιδομάζωμα»...μια κριτική προσέγγιση**, εκδ. «Ι. Σιδέρης» 1996.

φιλιωθεί με την ιδέα παραμονής της πλειονότητας των απομακρυνθέντων παιδιών στη γειτονική χώρα (σ. 113, όπου και παραπομπή σε έγγραφο του Foreign Office).

8. Το ελληνικό Υπουργείο των Εξωτερικών, όπως προκύπτει από τα Αρχεία του Foreign Office, υποστήριζε θερμά πλέον τη διακοπή επίδειξης ενδιαφέροντος για τα ελληνόπουλα στη Γιουγκοσλαβία... Πράγματι η αλλαγή της ελληνικής στάσης επιβεβαιώνεται... και από τον ίδιο τον Υπουργό Εξωτερικών (σσ. 114-115).

9. Τα παιδιά αυτά έχουν υποστεί «Πλύση εγκεφάλου και βρίσκονται εκτός ελέγχου... Εξαιτίας της ανησυχίας που προκλήθηκε στην ελληνική Κυβέρνηση... αυτή δεν είναι διατεθειμένη να συνεχίσει τον επαναπατρισμό των παιδιών...» (σ. 115). «Πρόσφατα προωθήθηκαν αιτήσεις μέσω του Ουγγρικού Ερυθρού Σταυρού για τον επαναπατρισμό 250 παιδιών, **τα οποία οι ελληνικές Αρχές γνωρίζουν από τη (λάθρα) ανάγνωση των γραμμάτων τους προς τους γονείς τους, ότι έχουν γίνει κομμουνιστές**... «αλλά η ελληνική Κυβέρνηση είναι αποφασισμένη να μην πέσει στην παγίδα» (σσ. 115-116, με παραπομπές σε έγγραφο του Foreign Office).

10. «Ήταν μεγάλο λάθος για την Ελλάδα να δημιουργήσει σάλο για τα παιδιά αυτά, που ήταν στην πλειοψηφία τους Σλάβοι» (σ. 116, παραπομπή σε έγγραφο του Foreign Office).

11. «Για τα υπόλοιπα 8.000 παιδιά ο Ν. Πλαστήρας (Πρωθυπουργός το 1951) διευκρινίζει ότι δε θα ευχόταν να εξαναγκαστούν να επιστρέψουν παρά τη θέλησή τους στην Ελλάδα» (σ. 118)... Άλλωστε, σύμφωνα με **διαβεβαίωση που δόθηκε από τον επικεφαλής της ελληνικής αντιπροσωπείας στον ΟΗΕ Α. Κύρου, «εν όψει της προχωρημένης κομμουνιστοποίησης των παιδιών οι Έλληνες δεν προτίθενται να ξανανοίξουν το θέμα**» (σ. 119 και παραπομπή σε έγγραφο του Foreign Office).

12. Στη φάση αυτή γίνεται σαφές ότι η ελληνική Κυβέρνηση δεν προτίθεται να ζητήσει άλλα παιδιά... πολύ περισσότερο εκείνα που είχαν εγκατασταθεί στη **Λαϊκή Δημοκρατία της Μακεδονίας**, των οποίων ο αριθμός κρατήθηκε επιμελώς μυστικός. Η βρετανική πλευρά σχολιάζει ότι ενδεχόμενη επιστροφή των παιδιών αυτών «θα πρόσθετε προβλήματα στις ελληνικές Αρχές για την αντιμετώπιση της μακεδονικής μειονότητας στη Βόρεια Ελλάδα», (σσ. 120-121 και παραπομπή σε επιστολή Βρετανού διπλωμάτη προς το Λονδίνο την 25^η Νοεμβρίου 1952).

13. **Οι προθέσεις της Γιουγκοσλαβικής ηγεσίας** απέναντι σ' αυτά τα παιδιά (σλαβομακεδονόπουλα) ήταν σαφείς από την αρχή, με την απόκρυψη του αριθμού τους, την ένταξή τους (στην πλειοψηφία τους) σε οικογένειες της ΛΔΜ προκειμένου να αφομοιωθούν ευκολότερα από τον

4.5. Ο εμφύλιος πόλεμος (1943-49): Βαθύτερα αίτια και επιδιώξεις-Μερικές παράπλευρες πτυχές του εμφυλίου πολέμου

γηγενή πληθυσμό⁶², τη διαπαιδαγώγησή τους ως γνήσιων «Μακεδόνων» (μετά την εκδίωξη μάλιστα των Ελλήνων δασκάλων τους ως «κομινφορμιστών»⁶³) και την προσέλευση στη Λ.Δ.Μ. όλων των Σλαβομακεδόνων, που είχαν διασπαρεί στις «Λαϊκές Δημοκρατίες» μετά τον Εμφύλιο (σσ. 150-151).

14. «Η Ελληνική Κυβέρνηση... αφού αρχικά εφάρμοσε αυστηρά επιλεκτική πολιτική στο θέμα επαναπατρισμού των παιδιών ...αποφασίζει μετά την επιστροφή ελάχιστων παιδιών να διακόψει την ανακίνηση του όλου θέματος» (σ.151).

Παιδεία – εκπαίδευση για τα παιδιά του Παιδομαζώματος

Σε σχέση με το Παιδομάζωμα ή Παιδοφύλαξη ή Παιδοσώσιμο ένα σημαντικό ζήτημα συναφές υπήρξε αυτό της Παιδείας / Εκπαίδευσης, που δόθηκε στα παιδιά είτε ως πρόθεση με σχεδιασμό από την αρχή είτε ως επινόηση, που διαμορφώθηκε ως ανάγκη στη συνέχεια.

Για την Εκπαίδευση, γενικότερα για την Παιδεία των παιδιών που προωθήθηκαν σε χώρες σοσιαλιστικές: Γιουγκοσλαβία έως Πολωνία και Σοβιετική Ένωση, περισσότερα στοιχεία έχουμε από το βιβλίο του Θαν. Μητσόπουλου, **Μείναμε Έλληνες**. Ο συγγραφέας ήταν νεαρός δάσκαλος στο Κιλκίς το 1941, όταν άρχισε το κίνημα Εθνικής Αντίστασης (ΕΑΜ). Ήταν ανάμεσα στους πρώτους αντάρτες και αργότερα έγραψε το βιβλίο: **Το 30^ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ**. Μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας (Φεβρουάριος 1945) μέσα στην ατμόσφαιρα της Λευκής Τρομοκρατίας αναγκάστηκε να βγει στο βουνό με το **Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδας** και το 1948-49 ως τραυματίας προωθήθηκε στη Ρουμανία για θεραπεία. Εκεί και παρέμεινε ως πολιτικός πρόσφυγας-εκπαιδευτικός. Εκεί έκανε πρόσθετες σπουδές και ασχολήθηκε πολλά χρόνια με την Εκπαίδευση των παιδιών του Παιδομαζώματος και των παιδιών των πολιτικών προσφύγων. Ως επόπτης των σχολείων της προσφυγιάς γνώρισε 25 χρόνια τα σχολεία αυτά (από τη Βαλκανική ως την Πολωνία και την Τασκένδη).

⁶² Για τις διαδικασίες «εθνογένεσης με πλαστογράφηση της Ιστορίας της Μακεδονίας παραθέτω ένα μόνο δείγμα: σε βιβλίο Ιστορίας για τα παιδιά της Ε' Δημοτικού (της περιοχής Σκοπίων / FYROM) έχουν γράψει οι συγγραφείς, (**Μακεδονισμός**, σσ. 61-62): «Η πατρίδα μας έχει μακρά και πλούσια ιστορία... την εποχή του Φιλίππου Β'... την εποχή του υιού του Αλέξανδρου του Μακεδόνα απλωνόταν σε τρεις ηπείρους και αποτελούσε παγκόσμιο κράτος». Δηλαδή διδάσκουν στα παιδιά του δημοτικού ότι αυτοί (οι Σλάβοι) που έφτασαν σε αυτή την περιοχή τον 6^ο -7^ο αιώνα μετά Χριστόν είναι απόγονοι των Μακεδόνων βασιλέων, που είχαν ζήσει εκεί τον 4^ο αι. π.Χ.!

⁶³ **Κομινφόρμ**: η Κομμουνιστική Διεθνής, με την οποία η Γιουγκοσλαβική ηγεσία είχε προστριβές μετά το 1948 και άρα ήταν γι' αυτήν ανεπιθύμητοι οι δάσκαλοι που έμεναν ιδεολογικά προσκολλημένοι στην Κομινφόρμ.

Παλιννόστησε το 1976 και ασχολήθηκε με τη συγγραφή βιβλίων (ένα από αυτά το μνημονεύσαμε: **Μείναμε Έλληνες**).

Μερικά από τα βιβλία του έχουν άμεση σχέση με την Παιδεία των παιδιών του Παιδομαζώματος, σύμφωνα με τις προσωπικές εμπειρίες του Μητσόπουλου από τις προσπάθειες της ελληνικής προσφυγιάς για την εκπαίδευση των παιδιών της. Ο τίτλος του βιβλίου του **Μείναμε Έλληνες** (Αθήνα 1976) είναι πολύ αποκαλυπτικός του νοήματος που έδιναν οι Έλληνες Εκπαιδευτικοί στην προσπάθειά τους εκεί ή θα ήθελαν να δώσουν τέτοια εντύπωση: αποσπάσματα θα παραθέσουμε παρακάτω. Ένα άλλο (τρίτομο έργο του): **Ανθολογία της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας**, (σε μετάφραση) είναι αποκαλυπτικό του πόσο προσπάθησαν εκεί να προσφέρουν παιδεία ελληνική. Είναι προφανές, βέβαια, ότι εκεί δεν είχαν δυνατότητα στα πλαίσια του σχολικού προγράμματος να διδάσκουν Αρχαία Ελληνικά από το πρωτότυπο. Βρήκαν ως μόνο δρόμο για την Αρχαία Γραμματεία μόνο τη μετάφραση (που είναι μορφωτικά και παιδαγωγικά πολύ πιο συνετή επιλογή από την ενασχόληση με γραμματικούς τύπους νεκρούς, με τους οποίους ταλανίζουμε εμείς τα παιδιά του Γυμνασίου και σήμερα).

Ο Μητσόπουλος, λοιπόν, επιδόθηκε σε αυτό το γιγάντιο έργο, την **Ανθολογία της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας** σε μετάφραση. Και ετοίμασε υλικό για τρεις ογκώδεις τόμους, κάτι που δεν έχει γίνει στο ελεύθερο ελληνικό κράτος, που γνώρισε τόσους διαπρεπείς αρχαιολάτρες και μεταφραστές. Βέβαια δεν ήταν δυνατό ένας άνθρωπος να μεταφράσει όλα αυτά τα κείμενα (επική ποίηση, λυρική ποίηση, ιστοριογραφία, ρητορική, φιλοσοφία κ.λπ.). Αρκετά κείμενα τα δανείστηκε από γνωστές μεταφράσεις, που είχαν προωθήσει άλλοι, ασχολούμενοι μόνο με ορισμένους συγγραφείς. Φαίνεται, πάντως, ότι αυτό το γιγάντιο έργο τον απασχολούσε χρόνια στην προσφυγιά, όπου η μετάφραση ήταν ο μόνος δρόμος για επικοινωνία με την ελληνική κληρονομιά.⁶⁴

Οφείλω μια διευκρίνιση: για την πολιτική προσφυγιά με αόριστο χρόνο παραμονής στις ξένες χώρες η συντήρηση ελληνικών σχολείων για τα προσφυγόπουλα δεν ήταν μόνο ζήτημα οικονομικό αλλά και πρόβλημα σταδιοδρομίας των παιδιών, γιατί δεν άνοιγε εκεί πεδία σταδιοδρομίας. Μοιραία οι πρόσφυγες αναζήτησαν για τα παιδιά τους στέγαση στα σχολεία των χωρών όπου ζούσαν, για να μπορούν να βλέπουν με αισιοδοξία για τη σταδιοδρομία τους το αύριο. Έτσι, για τα προσφυγόπουλα έμεναν στενά περιθώρια για παιδεία ελληνική στο εβδομαδιαίο πρόγραμμα λίγες ώρες μόνο για γλώσσα και γραμματεία ελληνική σε γλώσ-

⁶⁴ Προσωπικά δε γνωρίζω αν (και σε ποιο βαθμό) οι μεταφράσεις αυτές Αρχαίας Γραμματείας στη Νεοελληνική γλώσσα αξιοποιήθηκαν για την εκπαίδευση των Ελλληνόπουλων της προσφυγιάς, αλλά ως σύλληψη και πράξη ήταν κάτι πρωτόγνωρο τότε για την ελληνική βιβλιοαγορά.

4.5. Ο εμφύλιος πόλεμος (1943-49): Βαθύτερα αίτια και επιδιώξεις-Μερικές παράπλευρες πτυχές του εμφυλίου πολέμου

σα νέα ελληνική, επίσης Ιστορία και Γεωγραφία ελληνική. Μέσα σε τέτοιες συνθήκες σπούδαζαν και για επαγγελματική αποκατάσταση⁶⁵ και για να μείνουν Έλληνες, όπως μας βεβαιώνει ο Θανάσης Μητσόπουλος με το βιβλίο του, το οποίο είναι και με τον τίτλο του εκφράζει την εμπειρία του συγγραφέα: **Μείναμε Έλληνες**.

Αποσπάσματα από το βιβλίο αυτό:

Από τη σελ. 51: «Το Μάιο του 1948, όταν άρχισε η οργάνωση και αποστολή των παιδιών στις σοσιαλιστικές χώρες, ιδρύθηκε από την ελληνική πλευρά η Κεντρική Επιτροπή «Βοήθεια στο Παιδί», γνωστή με τα αρχικά ΕΒΟΠ. Η πρώτη έδρα της ήταν η Βουδαπέστη και από το 1950 το Βουκουρέστι. Σ' όλη τη διάρκεια της ύπαρξης και λειτουργίας της πρόεδρός της ήταν ο γνωστός μέσα κι έξω από την Ελλάδα καθηγητής της χειρουργικής **Πέτρος Κόκκαλης**».

Από τη σελ. 87: «Τέσσερα ήταν τα ελληνικά μαθήματα που, με κοινή συμφωνία της Ελληνικής Εκπαιδευτικής Επιτροπής και των Υπουργείων Παιδείας των σοσιαλιστικών χωρών καθορίστηκε να διδάσκονται στην ελληνική γλώσσα. Το πρώτο, φυσικά, ήταν η ίδια η **Ελληνική Γλώσσα**, το δεύτερο, συνέχεια του πρώτου, ήταν η **Ελληνική Λογοτεχνία**. Το τρίτο η **Ελληνική Ιστορία** και το τέταρτο η **Γεωγραφία της Ελλάδας**. Δηλαδή τα τέσσερα εκείνα μαθήματα που αποτελούν μια ενότητα, την ενότητα: Ελλάδα».

Από τη σελ. 88: «Μέσα στα τόσα μειονεκτήματα και τις δυσκολίες της προσφυγιάς, σε ό,τι αφορά την εκμάθηση της μητρικής γλώσσας, πρέπει να σημειωθεί και μάλιστα να υπογραμμιστεί και ένα σοβαρότατο πλεονέκτημα. Είχαν από την πρώτη κιόλας στιγμή απαλλαγεί από τον τραγέλαφο της διγλωσσίας. Και το πλεονέκτημα αυτό ήταν ουσιαστικό. Μάθαιναν την πραγματική ελληνική γλώσσα, όπως αυτή διαμορφώθηκε μέσα στην ιστορική εξέλιξη και την οποία μιλάει σήμερα ο λαός μας».

Από τη σελ. 158: «Ο σοβαρότατος όμως παράγοντας επαγγελματικής επιμόρφωσης (των Ελλήνων δασκάλων) και κατάρτισης στον τόπο της εργασίας τους ήταν η βοήθεια που έπαιρναν από τους ντόπιους συναδέλφους τους, που στο σύνολό τους ήταν απόφοιτοι παιδαγωγικών Ινστιτούτων και καθηγητές μέσης παιδείας και, όπως ήταν επόμενο, είχαν πλήρεις και σύγχρονες παιδαγωγικές γνώσεις...».

Από τη σελ. 190: «Μόλις οι πρόσφυγες πάτησαν, και στις συνθήκες εκείνες, το πόδι τους στην ξενιτιά, το πρώτο που αποζήτησαν, σαν Έλληνες, τόσο οι μεγάλοι όσο και τα παιδιά- και το αποζήτησαν όπως ο ορ-

⁶⁵ Ένδειξη των σπουδών τους ο πίνακας πτυχιούχων που παραθέτει ο Τάσος Βουρνάς στο βιβλίο του **Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας: Εμφύλιος**, σσ. 395-401 (Για το λεγόμενο Παιδομάζωμα) στη σ. 401 διαβάζω: «Σε σύνολο 55164 πολιτικών προσφύγων οι 46364 ήταν υψηλής μορφωτικής στάθμης (ποσοστό 80%)».

γανισμός ζητάει το οξυγόνο- ήταν η ελληνική ατμόσφαιρα, το ελληνικό πατριωτικό κλίμα Όπως ήδη είδαμε οι παιδικοί σταθμοί έμοιαζαν, ή πιο σωστά ήταν πραγματικές ελληνικές οάσεις, εστίες ελληνικής ζωής.

Οι λέσχες των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων στάθηκαν οι κυψέλες διατήρησης και μετάδοσης και στη νέα γενιά των εθνικολαϊκών μας παραδόσεων, των ηθών και των εθίμων μας, της ελληνικότητάς μας, έγιναν μάτι και φωνή της πατρίδος που μας κρατούσε δεμένους, με δεσμούς ακατάλυτους, με τον κορμό του Έθνους μας»,

Από τη σελ. 193: «Το 1979, τα ίδια συναισθήματα δοκιμάζει στο Βουκουρέστι ένας άλλος Έλληνας, ο στρατηγός ε.α. και βουλευτής, πρόεδρος της Επιτροπής Επαναπατρισμού κ. Δημ. Χονδροκούκης:

“Ατομικώς συγκλονίστηκα με τις πολιτιστικές εκδηλώσεις που παρουσίασαν ορισμένα παιδιά Γυμνασίου και κοπέλες, που συγκρότησαν ορχήστρα και παίζαν ελληνικά έργα, τραγούδησαν ελληνικά τραγούδια και χόρεψαν ελληνικούς χορούς. Αυτό το πράγμα χτύπησε ιδιαίτερα όλες τις ευαίσθητες χορδές του είναι μου και έμεινα τόσο συγκινημένος, οπότε για μια στιγμή υπέθεσα ότι θα χάσω τα λογικά μου παρά την πείρα μου. Η ελληνική σημαία που είδα να κυματίζει στις εκδηλώσεις, τα τραγούδια που λέγανε τα παιδιά, ακόμα και νήπια τριών και τεσσάρων ετών, με τόση έκσταση και νοσταλγό διάθεση, δεν αφήνουν περισσότερα περιθώρια να πω τίποτε περισσότερο, παρά ότι οι άνθρωποι, αυτοί έπρεπε νάχουν από τους πρώτους το δικαίωμα να γυρίσουν στην Ελλάδα και να ενταχθούν στον εθνικό κορμό της”».

Από τη σελ. 258: «Η πιο ουσιαστική όμως βοήθεια που δόθηκε στα προσφυγόπαιδα για να σπουδάσουν ήταν η κρατική υποτροφία. Στις επαγγελματικές και τεχνικές σχολές προσφέρονταν όλα δωρεάν. Τροφή, στέγη, ιματισμός, άλλα ατομικά έξοδα καθώς και όλα τα έξοδα σπουδών».

Και μια παράγραφος - επιστέγασμα τεκμηρίωσης και κρίσης: **για τα βιβλία που γράφτηκαν για τα παιδιά του Παιδομαζώματος**, ύστερα και για τα παιδιά των πολιτικών προσφύγων οι οποίοι είχαν καταφύγει στις σοσιαλιστικές χώρες. Από αυτά τα πιο χαρακτηριστικά είναι τα βιβλία Ιστορίας. Οι περιστάσεις της υπηρεσιακής ζωής μου μού επιτρέπουν να έχω και προσωπική γνώμη γι' αυτά με κάποια τεκμήρια. Μετά το 1974 (Μεταπολίτευση) έπνεε άνεμος τροποποίησης των Προγραμμάτων – Βιβλίων Ιστορίας στη χώρα μας. Την ευθύνη στον τομέα αυτό (για τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση) ανέλαβα το 1976, όταν συγκροτήθηκε το Κ.Ε.Μ.Ε. (Κέντρο Εκπαιδευτικών Μελετών και Επιμόρφωσης) με τη συνεργασία και παλαιού μέλους του Π.Ι. (του 1964-65). Οι πολιτικές συνθήκες ευνοούσαν κάποια βελτίωση των Προγραμμάτων – Βιβλίων Ιστορίας (για τη Β/θμια Εκπαίδευση) προς την κατεύθυνση της αντικειμενικότητας για ζητήματα κοινωνικά / ιδεολογικά, μέχρι και αναγνώρι-

4.5. Ο εμφύλιος πόλεμος (1943-49): Βαθύτερα αίτια και επιδιώξεις-Μερικές παράπλευρες πτυχές του εμφυλίου πολέμου

σης της Εθνικής Αντίστασης κατά την περίοδο 1941-44). Για πρώτη φορά έγινε λόγος και για τα γεγονότα της περιόδου 1941-49. Αναζητήθηκαν συγγραφείς με τα κριτήρια:

- Να είναι εκπαιδευτικοί της αίθουσας.
- Να έχουν ειδική ενασχόληση με την Ιστορία.
- Να είναι κατά το δυνατόν αντικειμενικοί, νηφάλιοι, γλωσσικά προσεκτικοί.

Τότε γνώρισα ως επισκέπτες στο γραφείο μου και μερικούς που είχαν υπηρετήσει σε σχολεία της πολιτικής προσφυγιάς. Και όταν πρόσφερα και κάποιο βιβλίο δώρο, η ανταπόδοση ήταν κάποιο βιβλίο της προσφυγιάς. Έτσι βρέθηκαν στα χέρια μου τα εξής βιβλία για διδασκαλία της Ιστορίας:

- ✓ Τριανταφυλλίδη Τάκη- Κυριατζίδη Θάνου, **Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας** για την Πέμπτη τάξη, (Εικόνα εξωφύλλου ο Παρθενώνας) (1968).
- ✓ Τάκη Μαμάτση, **Ιστορία του Βυζαντίου**, για την Έκτη τάξη (Εικόνα εξωφύλλου ο Δικέφαλος Αετός) (1965).
- ✓ Τάκη Μαμάτση, **Νεοελληνική Ιστορία** για την Ζ' και την Η' τάξη, Warszawa (Βαρσοβία). (Εικόνα εξωφύλλου ελληνική σημαία, η γαλανόλευκη).
- ✓ Γιώργη Ζωΐδη, **Ιστορία της Νέας Ελλάδας**: βιβλίο Πρώτο: Τουρκοκρατία – Επανάσταση του 1821, για τη Μέση Παιδεία, Warszawa, (1963).

Μεταφέρω, λοιπόν, μερικές παραγράφους από τα βιβλία Ιστορίας που μνημόνευσα:

Από το βιβλίο Τριανταφυλλίδη Τάκη- Κυριατζίδη Θάνου, **Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας** για την Πέμπτη τάξη, το οποίο διδάσκονταν τα παιδιά του Παιδομαζώματος και γενικότερα τα παιδιά των πολιτικών προσφύγων στις σοσιαλιστικές χώρες:.

●1. Ο Κρητικός Πολιτισμός (σσ. 15-16)

«Ο αρχαιότερος πολιτισμός που αναπτύχθηκε στα εδάφη της Ελλάδας είναι ο πολιτισμός που άνθισε στην Κρήτη και είναι γνωστός ως **Κρητικός ή Μινωικός Πολιτισμός**...

Ο πολιτισμός της Κρήτης βοήθησε να αναπτυχθεί αργότερα ένας άλλος μεγάλος πολιτισμός στην Πελοπόννησο, στην αρχαία πόλη Μυκήνες. Ο πολιτισμός αυτός ονομάζεται **Μυκηναϊκός πολιτισμός**».

●2. Τα Ομηρικά έπη, (σσ. 19-22)

«Η **Ιλιάδα** και η **Οδύσσεια** είναι τα αρχαιότερα ελληνικά γραφτά λογοτεχνικά έργα που βρέθηκαν.Ο ποιητής Όμηρος (που τα έγραψε) θεωρείται ο μεγαλύτερος ποιητής όλων των αιώνων... Και σήμερα

δεν υπάρχει κανένας μορφωμένος άνθρωπος στον κόσμο που να μην ξέρει (κάτι για) τα ομηρικά έπη».

●3. Ο Περικλής και η Αθηναϊκή Δημοκρατία (σσ. 129-132)

... «Ο Περικλής αναδείχτηκε σε σπουδαίο δημόσιο άνδρα της αρχαίας Ελλάδας... (σ. 130).... **Καθιέρωσε να δίνεται ένα χρηματικό ποσό στους φτωχούς, για να πηγαίνουν στο θέατρο (το θεωρικό),** γιατί θεωρούσε πως το θέατρο παίζει μεγάλο ρόλο στη διαπαιδαγώγηση του λαού (σ. 131)... Στην εποχή του Περικλή η Αθηναϊκή Δημοκρατία έφτασε στη μεγαλύτερη ακμή της. Η εποχή αυτή ονομάζεται **Χρυσός αιώνας του Περικλή**» (σ. 132).

Από το βιβλίο: Τάκη Μαμάτση, Ιστορία του Βυζαντίου, για την Έκτη τάξη:

●1. Από τη μεγάλη άλλοτε και πανίσχυρη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία παρέμεινε ωστόσο το ανατολικό τμήμα της, το **Ανατολικό Ρωμαϊκό Κράτος**, που αργότερα ονομάστηκε **Βυζάντιο ή Βυζαντινή Αυτοκρατορία**. (σ. 10)

Η ιστορία του Βυζαντίου αρχίζει από το 330 μ.Χ., δηλ. από τότε που ιδρύθηκε η Κωνσταντινούπολη, και τελειώνει το 1453 με την κατάληψή της από τους Τούρκους, που σήμαινε και κατάλυση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (σ.11).

●2. Οι μεταρρυθμίσεις του Ιουστινιανού (527-565 μ.Χ.)

Ο Ιουστινιανός, για να μπορέσει να προχωρήσει στην πραγματοποίηση των μεγάλων σχεδίων του, για την επανίδρυση της παλιάς Ρωμ. Αυτοκρατορίας, έπρεπε, προηγούμενα, να διορθώσει τα πράγματα μέσα στο δικό του κράτος, να στερεώσει την εξουσία του και να εξασφαλίσει τα μέσα για τη διεξαγωγή των μεγάλων κατακτητικών πολέμων. Γι' αυτό έκανε ορισμένες μεταρρυθμίσεις» (σ. 60).

«Στη Θεσσαλονίκη γινόταν κάθε χρόνο μεγάλη εμποροπανήγυρη, που, επειδή γίνονταν τις μέρες της γιορτής του Αγίου Δημητρίου, πήρε το όνομα **Δημήτρια**. Στην εμποροπανήγυρη αυτή, που συνεχίζεται και σήμερα, έπαιρναν μέρος πολλοί ξένοι έμποροι: Σλάβοι, Ιταλοί, Ισπανοί κ.ά.» (σ. 64).

●3. Φόροι και λαϊκές εξεγέρσεις (σ.138-39)

Για να καλύψει τα τεράστια έξοδα που χρειαζόνταν για τη συντήρηση του στρατού και την πληρωμή των αξιωματούχων και των υπαλλήλων, η Κυβέρνηση του Βυζαντίου εισέπραττε σημαντικά ποσά από το εμπόριο και τη βιοτεχνία, από την αγοραπωλησία των βαθμών και των τίτλων, από τα κρατικά εργαστήρια κ.λπ. Η βασική όμως πηγή των εσόδων της ήταν οι φόροι. Η αγροτιά υποχρεωνόταν να πληρώνει φόρο «κατά κεφαλήν», δηλ. για κάθε άτομο, (πολίτη της Αυτοκρατορίας), φόρο για τον καπνό, φόρο για τους βοσκοτόπους, για τα οικιακά ζώα, για τα μελίσσια και πολλούς άλλους (φόρους). Οι φόροι αυτοί έφεφταν βαρύ

4.5. Ο εμφύλιος πόλεμος (1943-49): Βαθύτερα αίτια και επιδιώξεις-Μερικές παράπλευρες πτυχές του εμφυλίου πολέμου

και ασήκωτο φορτίο στους ώμους της αγροτιάς. Ξέχωρα όμως από τους φόρους οι αγρότες ήταν υποχρεωμένοι να προσφέρουν και πολλές υπηρεσίες στο κράτος και να κάνουν κάθε λογής αγγαρείες. Όλα αυτά δυνάμωναν τη δυσαρέσκεια των αγροτών και συνέβαλαν στο ξέσπασμα εξεγέρσεων.

Οι λαϊκές εξεγέρσεις

Το 10^ο αι. συνεχίστηκαν οι εξεγέρσεις των δούλων και των λαϊκών μαζών, Μια από τις εξεγέρσεις αυτές ξέσπασε το 952 μ.Χ. στο θέμα⁶⁶ του Οψικίου...».

Από το βιβλίο: Γιώργη Ζωΐδη, *Ιστορία της Ελλάδας: Νέοι Χρόνοι (Τουρκοκρατία – Επανάσταση του 1821) για τη Μέση Παιδεία, Warszawa 1963*

●1. Η Θέση και ο ρόλος της Ελληνικής Εκκλησίας στην περίοδο της Τουρκοκρατίας

✓ Όπως κάθε κατακτητής έτσι κι οι Τούρκοι, όταν κατάκτησαν την Ελλάδα και τις άλλες βαλκανικές χώρες, προσπάθησαν, παραχωρώντας διάφορα οικονομικά και πολιτικά προνόμια, να πάρουν με το μέρος τους ορισμένες κοινωνικές τάξεις και στρώματα, να τις μετατρέψουν σε όργανά τους και στηριζόμενοι σ' αυτές να εδραιώσουν την κυριαρχία τους πάνω στους υπόδουλους πληθυσμούς. (8)

✓ Το Πατριαρχείο και ο ανώτερος κλήρος... (σ. 9)

Το Πατριαρχείο και ο ανώτερος κλήρος, εκτός από ορισμένες περιπτώσεις πατριωτών ανώτερων κληρικών και πατριαρχών ακόμη, όπως ο **Κύριλλος Λούκαρις**, περιπτώσεις οι οποίες αποτελούν εξαιρέσεις που δεν αλλάζουν τον κανόνα, στάθηκε ένα από τα στηρίγματα του κατακτητή. Ο κατώτερος όμως κλήρος, που ζούσε από κοντά το σκληρό μόχθο και τα βάσανα των ραγιαδών, στάθηκε, στη μεγάλη του πλειοψηφία, στο πλευρό του αγωνιζόμενου ελληνικού λαού, συμμερίστηκε τα δεινά της σκλαβιάς και πάλευε μαζί του για τη λευτεριά. (σ. 9).

●2. από σσ. 14-24: «Πνευματική κατάσταση των Ελλήνων τους πρώτους αιώνες μετά την άλωση»

✓ Η Κωνσταντινούπολη, πρωτεύουσα της βυζαντινής αυτοκρατορίας, ήταν όχι μόνο το οικονομικό μα και το πνευματικό και πολιτιστικό της κέντρο. Όταν μετά την πτώση της Θεσσαλονίκης (1430 μ. Χ.), που ήταν κι αυτή σοβαρό πνευματικό κέντρο του Βυζαντίου, έπεσε στα χέρια των Τούρκων και η Κωνσταντινούπολη (1453μ. Χ.), στην Ελλάδα απλώθηκε βαθύ πνευματικό σκοτάδι (σ.14).

✓ «Ακριβώς αυτήν την κατάσταση (δύο πρώτοι αιώνες Τουρκοκρατίας με πλήρη αγραμματοσύνη) καθρεφτίζει η παράδοση για το **κρυ-**

⁶⁶ Το **θέμα** ήταν διοικητικό διαμέρισμα (κάτι εκτενέστερο από ό,τι ονομάζουμε σήμερα νομό, ή περιοχή σαν τη Θεσσαλία ή την Πελοπόννησο).

φό σχολειό. Τα παιδιά των ραγιάδων διψούσαν για μάθηση. Όμως οι κατακτητές...δεν επιτρέπανε να λειτουργούν σχολεία. Γι' αυτό οι γονείς συνεννοούνταν με κανένα καλόγηρο ή παπά για να μαθαίνει στα παιδιά τους λίγα κολυβογράμματα στα κρυφά. Μόλις νύχτωνε λοιπόν και έβγαινε το φεγγάρι...Φεγγαράκι μου λαμπρό/ φέγγε μου να περπατώ,/ να πηγαίνω στο σχολειό,/ να μαθαίνω γράμματα/ γράμματα σπουδάγματα...», (σελ 14-15).

•3. Ο Ρήγας αρχηγός επαναστατικού κινήματος (σσ. 80-81)

Ο Ρήγας ήταν ρεαλιστής πολιτικός. πατούσε με τα δυο πόδια στη βαλκανική πραγματικότητα κείνου του καιρού. Είχε επεξεργαστεί συγκεκριμένο σχέδιο εξέγερσης, που δεν πρόφτασε να το βάλει σε ενέργεια, γιατί πιάστηκε.....

Απ' όλα αυτά φαίνεται πόσο μελετημένα, πόσο προσεχτικά δούλεψε ο Ρήγας για την προετοιμασία της εξέγερσης

•4. Προετοιμασία της εξέγερσης - Η Φιλική Εταιρία

«Η Φιλική Εταιρία ιδρύθηκε το 1814...Η ιδέα ίδρυσης μιας πανελλήνιας μυστικής επαναστατικής εταιρίας δεν έπεσε από τον ουρανό. Έπρεπε να ωριμάσουν οι αντικειμενικές συνθήκες, να γεννηθεί, να δυναμώσει και να αναπτυχθεί η αστική τάξη, η πρωτοπόρα τάξη της κοινωνίας εκείνης της εποχής, που τα συμφέροντά της -αποτίναξη του ξενικού ζυγού, δημιουργία ελεύθερου εθνικού κράτους, μια ενιαία ελεύθερη αγορά- θα συνταιριάζανε με τα συμφέροντα ολόκληρου του υπόδουλου έθνους...», (σ. 108).

•5. Γιατί άρχισε η Επανάσταση από τη Μολδοβλαχία (σ. 117)

«Στο προηγούμενο κεφάλαιο είδαμε ότι στη σύσκεψη που έγινε τον Οχτώβρη του 1820 στο Ισμαήλιο της Βεσσαραβίας αποφασίστηκε η επανάσταση να αρχίσει από την Πελοπόννησο. Παρά την απόφαση όμως του Ισμαηλίου, η επανάσταση δεν εκδηλώθηκε πρώτα στο Μωριά, αλλά στη Μολδοβλαχία. Γιατί; Ποιες ήταν οι αιτίες που ο γενικός επίτροπος της Αρχής, δηλ. ο Αλέξανδρος Υψηλάντης, άλλαξε την αρχική απόφαση;

Η βασική αιτία είναι ότι η ύπαρξη Εταιρίας είχε γίνει γνωστή στην Υψηλή Πύλη. Άγγλοι πράχτορες που παρακολουθούσαν τις κινήσεις και την δράση των αποστόλων της Φιλικής Εταιρίας συγκέντρωσαν πολύτιμες πληροφορίες και τις μετέδωσαν, μέσω του πρεσβευτή της Αγγλίας στην Κωνσταντινούπολη Στρανγκφορντ Κάνιγκ, στο σουλτάνο»...

Και το βιβλίο του, **Ιστορία της Ελλάδας: Νέοι Χρόνοι (Τουρκοκρατία - Επανάσταση του 1821,)** για τη Μέση Παιδεία, Warszawa, 1963 ο Γ. Ζωίδης το κλείνει με την παρακάτω παράγραφο, την οποία αντιγράφω (σ. 209):

«Με αφετηρία τη λεύτερη αυτή εθνική εστία τους – Πελοπόννησο, Στερεά, Εύβοια, Κυκλάδες, Β. Σποράδες- θα παλέψουν οι Έλληνες να λευτερώσουν και τ' άλλα σκλαβωμένα αδέλφια τους, για να πάρουν οι

4.5. Ο εμφύλιος πόλεμος (1943-49): Βαθύτερα αίτια και επιδιώξεις-Μερικές παράπλευρες πτυχές του εμφυλίου πολέμου

αγρότες τη γη, που πότισαν με το αίμα και τον ιδρώτα τους, για ν' ανθίσει στον τόπο μας μια λεύτερη δημοκρατική ζωή».

Επίλογος: Από όσα μεταφέραμε κατ' αντιγραφήν από τις μελέτες Μανούκα – Σέρβου – Ειρήνης Λαγάνη – Θ. Μητσόπουλου και από τα σχολικά βιβλία του Γ. Ζωΐδη, Τάκη Μαμάτση, Τριανταφυλλίδη Τ. Κυριατζΐδη Θάνου για τα Προσφυγόπουλα, μπορεί κάποιος ιδεολογικά αδέσμευτος κριτής να αποδεχτεί για το Παιδομάζωμα το χαρακτηρισμό «εθνικό έγκλημα» του Μανούκα ή «Παιδοσώσιμο» των αντιπάλων του;

Μπορεί να δεχτεί ότι στα παιδιά του Παιδομαζώματος δίδασκαν οι πολιτικοί πρόσφυγες μίσος κατά των γονέων τους και της Πατρίδας; Τα βιβλία τα σχολικά είναι μάρτυρες. (Προσωπικά γνωρίζω μόνο αυτά τα βιβλία που μνημόνευσα).

2. Το φαινόμενο Μακρόνησος

Τόπος και μεθόδευση εξορίας, βασανισμού απάνθρωπου, για λόγους «αναμόρφωσης» ιδεολογικής και «δήλωσης μετανοίας» εξευτελιστικής.

Επιθυμώ να διευκρινίσω από την αρχή ότι ο τίτλος τούτου του κειμένου είναι απλή μεταφορά του τίτλου ενός συναφούς βιβλίου⁶⁷ για το λόγο ότι είναι, νομίζω, η πιο εύστοχη διατύπωση γι' αυτό το ιστορικό περιστατικό.

1. Αυτό λοιπόν το **φαινόμενο** έχει κάποια ιστορία, αλλά έφτασε στην κορύφωση της απάνθρωπης μεταχείρισης συνανθρώπων, όταν οργανώθηκε ως επίσημη κρατική πολιτική με ιδεολογικά κίνητρα βάρβαρα, όπως θα δούμε παρακάτω.

Ο θεσμός της εκτόπισης, εξορίας, φυλάκισης για πολιτικούς λόγους είχε εμφανιστεί στην πολιτική ζωή της χώρας μας κατά τη δεύτερη και τρίτη δεκαετία του 20ού αιώνα. Αλλά διαμορφώθηκε ως απάνθρωπη μεταχείριση συνανθρώπων στη διάρκεια της 4^{ης} δεκαετίας και μετά. Το καθεστώς της 4^{ης} **Αυγούστου**, έργο του Ιω. Μεταξά, με προτροπή ή συναίνεση του βασιλιά Γεωργίου Β', καθιέρωσε ως θεσμό την απάνθρωπη μεταχείριση πολιτών που συνέβαινε να έχουν διαφορετική κοινωνικοπολιτική ιδεολογία από εκείνη του δικτάτορα και των συνεργατών του. Βασικό στοιχείο της ιδεολογίας του δικτάτορα ήταν ο **αντικομμουνισμός**, όπως ο ίδιος έγραψε στο σκεπτικό/αιτιολογικό της απόφασής του για επιβολή δικτατορίας. Αυτή η πολιτική εκδηλώθηκε με νόμους που πρόβλεπαν για τους θεωρούμενους κομμουνιστές:

Παρακολούθηση της ιδεολογίας τους από τα επίσημα όργανα του Κράτους και τους «πληροφοριοδότες» τους.

⁶⁷ Σταύρου Αβδούλου, **Το Φαινόμενο Μακρόνησος**, εκδόσεις «Καπόπουλος», Αθήνα 1986.

Δίωξη των ιδεών⁶⁸ τους με την απειλή της απόλυσης από τις δημόσιες υπηρεσίες, όπου υπηρετούσαν, ή και με εξορία, φυλάκιση, βασανιστήρια.

Με εκβιασμό για αλλαγή της ιδεολογίας τους και ταπείνωση ή εξευτελισμό της προσωπικότητάς τους στην περίπτωση που «πείθονταν» (αναγκάζονταν) να υπογράψουν **«δήλωση μετανοίας»**.

Κορύφωση αυτής της βάρβαρης πολιτικής έναντι των ιδεολογικά αντιφρονούντων σημειώθηκε μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας (12 Φεβρουαρίου 1945), όταν είχε επικρατήσει η αντιεαμική παράταξη: κυρίως δυνάμεις της δεξιάς (βασιλομεταξικοί πολίτες, οι συνεργάτες των Γερμανών / ταγματασφαλίτες), γενικά οι δωσίλογοι και πολλοί από αυτούς που είχαν απουσιάσει από την Εθνική Αντίσταση με οποιοδήποτε σκεπτικό. Αιτιολογικό για όλους: **«ο κομμουνιστικός κίνδυνος»**, όπως νόμιζαν και διακήρυτταν. Και το επίσημο Κράτος τότε είχε ένα πρόσθετο πρόβλημα: ότι δεν μπορούσε να συγκροτήσει εθνικό στρατό καλώντας μία, δύο ηλικίες (ΕΣΣΟ) για στράτευση, γιατί ήταν πιθανό οι στρατεύσιμοι να είναι οι περισσότεροι εαμογενείς. Πώς να τους οπλίσει, για να τους στρέψει εναντίον των εαμικών πολιτών (εθνικό στρατό εναντίον μέρους του έθνους);

Μέσα σε αυτό το κλίμα και με ανάλογες επιδιώξεις η εθνική Κυβέρνηση προχώρησε στην ίδρυση ειδικού θεσμού ή Σχολείου **«αναμόρφωσης»** στη Μακρόνησο, με βασικές επιδιώξεις:

- Τη διερεύνηση των ιδεολογικών απόψεων των στρατευόμενων νέων. Εκεί καλούνταν να υπογράψουν **υπεύθυνη δήλωση** ότι δεν είναι κομμουνιστές και αν στο παρελθόν είχαν ενταχθεί σε αριστερές οργανώσεις (ΕΑΜ, ΕΛΑΣ, ΕΠΟΝ), αυτό το είχαν κάνει για να λάβουν μέρος στην Εθνική Αντίσταση και τώρα (όταν «φιλοξενούνταν» στη Μακρόνησο) θα ήταν πρόθυμοι να υπογράψουν **«δήλωση μετανοίας»**, δηλαδή εξευτελισμού για τους υπογράφοντες και περιφρόνησής τους από τους πρώην συναγωνιστές τους.

Για να γίνει κατανοητή αυτή η συνέπεια της **«δήλωσης μετανοίας»** μεταφέρω μια παράγραφο από μια εμπνευσμένη εγκύκλιο που έστειλε ο υπουργός Εσωτερικών (το 1948) προς τις αστυνομικές Αρχές για την υποδοχή και «προστασία» εκείνων που υπέγραφαν «δήλωση μετανοίας» και γύριζαν στην ελεύθερη κοινωνία για να ζήσουν ειρηνικά:.... «Πας αφιέμενος ελεύθερος εξαιτίας τοιούτων δηλώσεων έδει (ήταν σωστό και

⁶⁸ Εκφράστηκε με ειδικό νόμο του 1929 (το Ιδιώνυμο), όπου το α' άρθρο του όριζε: «Όστις εμφορείται υπό ιδεών εχουσών ως τελικόν σκοπόν την δια βιαιών μέσων ανατροπήν του κρατούντος κοινωνικού καθεστώτος διώκεται....». Και εφαρμόστηκε σε βαθμό απάνθρωπης συμπεριφοράς από τη δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου 1936 και... αργότερα από τους εμπνευστές του **Φαινομένου Μακρόνησος**.

4.5. Ο εμφύλιος πόλεμος (1943-49): Βαθύτερα αίτια και επιδιώξεις-Μερικές παράπλευρες πτυχές του εμφυλίου πολέμου

αναγκαίο) να περιβάλλεται μετά στοργής και εμπιστοσύνης υπό των αρχών Ασφαλείας, προτρεπόμενος επιδεξίως εις πράξεις εκδήλως εχθρικής προς το κομμουνιστικόν κόμμα, **ώστε να εκτίθεται ανεπανορθώτως εις την συνείδησιν των πρώην ομοϊδεατών του**».⁶⁹ (Δικές μου οι υπογραμμίσεις ως ένδειξη θαυμασμού, ειδικά για τον Υπουργό!).

•Την αξιοποίησή τους για γενικότερη και δυναμική αντιμετώπιση του κομμουνιστικού κινδύνου, όπως τον αντιλαμβάνονταν οι εκφραστές της αντικομμουνιστικής ιδεολογίας.

2. Στη συνέχεια όμως ο **θεσμός της Μακρόνησου** διευρύνθηκε για γενικότερη αντιμετώπιση των κομμουνιστών, οι οποίοι διώκονταν (εξορίζονταν) και για τα κοινωνικά τους φρονήματα. Έτσι προωθήθηκαν εκεί και οι πιο διαπρεπείς εκφραστές (αριστερής) κοινωνικής ιδεολογίας, δηλ. σημαντικό τμήμα των πολιτών που εξέφραζαν την πνευματική ζωή της ελληνικής κοινωνίας.

Παράλληλα αξιοποιήθηκαν άλλοι «εκφραστές της πνευματικής ζωής» μη αριστεροί ή και έκδηλα αντικομμουνιστές, για να προσφέρουν με ομιλίες τους διαφώτιση στους «αναμορφούμενους» (στο **αναμορφωτήριο Μακρόνησος**).

3. Για όλους τους «αναμορφούμενους» οι οργανωτές του θεσμού χρησιμοποιούσαν πρώτα την απειλή ότι θα έχουν σκληρή μεταχείριση (κακοποίηση, βασανισμό), αν δεν υπέγραφαν **«δήλωση μετανοίας»**. Κάποιοι από αυτούς «πειθόνταν» με τις απειλές και με τη θέαση – ακρόαση του βασανισμού των προηγούμενων «φιλοξενούμενων» στη Μακρόνησο. Περισσότεροι «πειθόνταν» κάτω από την πίεση των βασανιστών ή την παράκληση των συγγενών τους, που πονούσαν εύλογα για όλα τα πιθανά δυσάρεστα που θα αντιμετώπιζαν οι δικοί τους, ή γιατί σκέπτονταν οι ίδιοι οι κρατούμενοι πόσο τους είχε ανάγκη η οικογένειά τους (η σύζυγος, τα παιδιά τους, οι γονείς τους).....

4. Μορφές βασανισμού των «φιλοξενούμενων» στο «Αναμορφωτήριο»:

Εκτός από τις συνήθεις μεθόδους (άγριου ξυλοδαρμού, εξαντλητικής εργασιοθεραπείας χωρίς περιεχόμενο, λ.χ. μεταφορά λίθων προς την κορυφή ενός λόφου και έπειτα κατρακύλημα, για να κατηφορίσουν και πάλι να ξανανεβάσουν οι επιμορφούμενοι τα άχρηστα λιθάρια στην κορυφή....) είχαν επινοηθεί και άλλα. Παραθέτω από αφηγήσεις ατόμων που «φιλοξενήθηκαν» στο «Αναμορφωτήριο»:

Από το βιβλίο του Δημήτρη Φυλακτού: **Θυμάται....** Αντιγράφω, (σσ. 284-85): «Από την πρώτη κιόλας μέρα (που εγκατασταθήκαμε σε

⁶⁹ Το κείμενο αυτό έχει περιλάβει ο Β. Λάζαρης στον Πρόλογο του συλλογικού έργου **Μακρόνησος**, τ. Α΄, σ. 24, και τον ευχαριστώ, γιατί πολύ ευγενικά και πρόθυμα μου έδωσε τα ακριβή στοιχεία του εγγράφου, από το οποίο η παράγραφος που μνημονεύσαμε.

κείνο το στρατόπεδο) μετά το πρωινό ρόφημα (ένα τσάι) μας υποχρέωναν όλους να καθόμαστε έξω από το ατομικό μας αντίσκηνο τελείως ακίνητοι επί ώρες πολλές και να κοιτάζουμε συνεχώς προς ένα σημείο του ορίζοντα... Πλάι μας στέκονταν όρθιοι ροπαλοφόροι στρατιώτες που εναλλάσσονταν κάθε δυο ώρες, έτοιμοι να καταφέρουν βαρύ χτύπημα με το ρόπαλο στο κεφάλι του κρατούμενου, αν κουνούσε λίγο το κεφάλι του δεξιά ή αριστερά...».

Και ένα άπιστευτα φρικαλέο περιστατικό μεταφέρω από το βιβλίο του Σταύρου Αβδούλου, **Το Φαινόμενο Μακρόνησος**, σσ. 246-248:

Όταν κάποιος κάτω από το βάρος του βασανισμού και των απειλών έφτανε σε «δήλωση μετανόιας», έπρεπε να κάνει και μια ομιλία με ακροατήριο τους υπόλοιπους του στρατοπέδου, τους «αμετανόητους». Το κείμενο βέβαια της ομιλίας ήταν δεδομένο από το γραφείο του Αναμορφωτηρίου και είχε ανάλογη δομή και περιεχόμενο. Στη φρασεολογία του κειμένου ήταν οι πρότασεις: «Εδώ βρήκα το φως μου...» (δηλ. φωτίστηκε ιδεολογικά, εθνικοπολιτικά...), «εδώ γνώρισα την αλήθεια» (την ιδεολογική ορθοδοξία).

Ένας αγωνιστής, λοιπόν, από βαρύ χτύπημα την ώρα του βασανισμού είχε χάσει το ένα μάτι του. Βρέθηκε στην ανάγκη να δεχτεί τη «δήλωση μετανόιας». Το γραφείο ηθικής αγωγής του τάγματος του έδωσε το τυποποιημένο πια κείμενο της αποχαιρετιστήριας ομιλίας, για να το διαβάσει στη συγκέντρωση του Τάγματος. Και μπροστά σε ένα πολυάριθμο ακροατήριο, γύρω στους 5.000 αμετανόητους, άρχισε να διαβάζει τη φτιαχτή ομιλία. Κάποια στιγμή διάβασε την πρόταση: «**Εδώ βρήκα το φως μου**»! «Ολόκληρο το τάγμα, που ως εκείνη την ώρα παρακολουθούσε βουβό κι αδιάφορο, σείστηκε από ένα φοβερό μουγκρητό» (αποδοκιμασίας, όχι, νομίζω, του δυστυχισμένου νέου, αλλά της αδικίας του θεσμού της Μακρονήσου και του έτοιμου κειμένου της ομιλίας).

Το **Φαινόμενο Μακρόνησος** είχε πικρά αποδοκιμαστεί από την ελληνική κοινωνία, όταν αυτή άρχισε να πληροφορείται όσα έργα απάνθρωπα / εγκληματικά γίνονταν εκεί. Είχε αποδοκιμαστεί και από τους διεθνείς Οργανισμούς (Διεθνή Ερυθρό Σταυρό.....) και κάποια στιγμή οι ίδιοι οι εισηγητές του εγκληματικού θεσμού, οι «αρμόδιες» κρατικές υπηρεσίες, εισηγήθηκαν να κλείσει το «Αναμορφωτήριο» βασάνων και οι βασανιζόμενοι να μεταφερθούν στο **Στρατόπεδο του Αη Στράτη**⁷⁰, που λειτούργησε από το 1950 έως το 1962, ως στρατόπεδο εξορίστων.

Πιθανό είναι να συνέβαλε σε αυτή την πορεία και το γεγονός ότι σε βουλευτικές εκλογές εκείνου του καιρού είχε αποφασιστεί να λάβει μέρος και ο πληθυσμός των αναμορφούμενων στη Μακρόνησο (οι εξόρι-

⁷⁰ Αντώνη Φλούντζη, **Το Στρατόπεδο του Αη Στράτη**, εκδόσεις «Καπόπουλος», Αθήνα 1986.

4.5. Ο εμφύλιος πόλεμος (1943-49): Βαθύτερα αίτια και επιδιώξεις-Μερικές παράπλευρες πτυχές του εμφυλίου πολέμου

στοι, οι βασανιζόμενοι) και από τους 700 ενός τάγματος βρέθηκαν στην κάλη 700 ψηφοδέλτια ανεπιθύμητα για τους Κυβερνώντες. Τεκμήριο «επιτυχίας» του προγράμματος Αναμόρφωσης!

Το πρόγραμμα κράτησης στο νέο στρατόπεδο δεν περιείχε τα ορατά στοιχεία βάρβαρης κακομεταχείρισης (ξυλοδαρμό....) αλλά είχε άλλα στοιχεία εκβιασμού των συνειδήσεων. Μεταφέρω μερικά στοιχεία από το βιβλίο του Αντώνη Φλούντζη,⁷¹ που φιλοξενήθηκε χρόνια ως εξόριστος κρατούμενος στη Μακρόνησο (πρώτα) και στον Αη Στράτη (ύστερα).

«Τα καταπιεστικά και εξοντωτικά μέτρα συνεχίζονταν και μετά τις εκλογές του 1951. Οι εξόριστοι συνέχισαν να μένουν αμετανόητοι».

Στις εκλογές της 9-9-1951 είχαν εκλεγεί και 10 βουλευτές (από τους φυλακισμένους και εξόριστους) ως υποψήφιοι της ΕΔΑ, αλλά σύντομα ακυρώθηκε η εκλογή τους και γύρισαν στον τόπο φυλακής ή εξορίας τους.

Το επίδομα επιβίωσης των κρατουμένων παρέμενε ανεπαρκές. Και οι διάφορες υπηρεσίες των Υπουργείων (Εσωτερικών, Δικαιοσύνης, Οικονομικών, Πρόνοιας και Υφυπουργείο Ασφαλείας) απαγόρευαν τις επιταγές και τα δέματα εξωτερικού, ακόμα και τις επισκέψεις συγγενών.

Από τις εκθέσεις των γιατρών του Ε.Ε.Σ (Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού) και του Δ.Ε.Σ.(Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού) διαπιστώνονταν μεγάλη αύξηση νοσηρότητας των εξοριστών, αλλά οι υπηρεσίες φρόντιζαν να πάρουν από τον Αη Στράτη τους εξόριστους γιατρούς ακόμα και τους φοιτητές Ιατρικής.

«Το 1962, το Μάη, όταν μ' έφεραν.... για βρογχοσκόπηση και βρογχογραφία στο Γενικό Κρατικό Νοσοκομείο Αθηνών την ώρα που με φώναζαν να μπω μέσα ήρθε εντολή να γυρίσω αμέσως στο Τμήμα, γιατί μου δίνονταν μηνιαία άδεια να κάνω με δικά μου έξοδα τις εξετάσεις και να υποβάλω (στην Υπηρεσία) τα πορίσματα, ενώ ήμουν χρόνια κρατούμενος και δεν έπαιρνα ούτε επίδομα επιβίωσης ως «εύπορος και ικανός προς εργασία»...

Και μια προσωπική εκτίμηση: Το πόσο πέτυχαν ως θεσμοί κρατικής φροντίδας το **Φαινόμενο Μακρόνησος** και το **Στρατόπεδο του Αη Στράτη** (1950-62) και πόσο πρόσφεραν «βελτίωση» συνειδήσεων προκύπτει, νομίζω, και από το αποτέλεσμα των βουλευτικών εκλογών του 1958: Η ΕΔΑ εκλέγεται με ποσοστό περίπου 25 % και προωθείται ως μείζων Αντιπολίτευσις με 79 ή 80 βουλευτές.

Δεν παραλείπω να σημειώσω ότι για το όλο θέμα Μακρόνησος κ.λπ. υπάρχει πολλή βιβλιογραφία απομνημονευματικού χαρακτήρα ή και πο-

⁷¹ Αντώνη Φλούντζη, ό.π., σσ. 175-6.

λιτικού, αλλά και από επαγγελματίες ιστορικούς γραμμένη. Εγώ μέρος μόνο μπόρεσα να αξιοποιήσω για τούτες τις λίγες γραφές.

3.Η πολιτική προσφυγιά στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού

Φυγή ή μάλλον προώθηση μαχητών προς τις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού είχε αρχίσει πριν από την τελική ήττα στο Γράμμο - Βίτσι. Προωθούνταν οι τραυματίες για υγειονομική βοήθεια. Προωθούνταν κατά την περίοδο 1948-49 και χιλιάδες παιδιά για λόγους προστασίας / σωτηρίας έξω από τα όρια του Ελληνικού Εμφύλιου και κάποτε αυτά συννοδούνταν από τη μητέρα τους για λόγους αυτονόητους⁷².

Τελικά η ήττα του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας στο Γράμμο - Βίτσι (τέλος Αυγούστου 1949) είχε μοιραία συνέπεια τη μαζική φυγή των ηττημένων προς τη Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Αλβανίας, μόνη ανοιχτή οδό διαφυγής από Δυτική Μακεδονία. Μερικές ομάδες ανταρτών, που βρίσκονταν τότε κοντά στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα, έφυγαν εύλογα προς την πλησιέστερη γι' αυτές τις ομάδες γειτονική σοσιαλδημοκρατία της Βουλγαρίας. (Λεπτομέρειες στο βιβλίο της Κατ. Τσέκου, βλέπε υποσημ. 226).

Ένας από τους αγωνιστές στο Γράμμο αφηγείται τη μαζική φυγή προς Αλβανία με τα ακόλουθα λόγια: «Μετά τη στρατιωτική ήττα μας στο Γράμμο (29 Αυγούστου 1949) τις βραδινές ώρες όλα τα τμήματα του Δ.Σ.Ε.(Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας) περάσαμε μέσα στο Αλβανικό έδαφος και, **αφού παραδώσαμε** τον ατομικό οπλισμό μας στις Αλβανικές αρχές, συγκεντρωθήκαμε στο **Βυθκούκι** και από κει στο **Μπουρέλι**». ⁷³ Και συνεχίζει στην επόμενη σελίδα: «Περί τα τέλη Νοεμβρίου 1949 έφτασε στο Δυρράχιο Αλβανίας ένα πολωνικό καράβι τεραστίων διαστάσεων. Τη νύχτα μας κουβάλησαν με αυτοκίνητα από το Μπουρέλι στο Δυρράχιο και νύχτα μπήκαμε στο καράβι. Μαζί με τα γυναικόπαιδα είμασταν πάνω από δυο χιλιάδες άτομα. Το δρομολόγιο που ακολουθήσαμε ήταν: Αδριατική, Δυτική Μεσόγειος, Γιβραλτάρ, Ατλαντικός, Στενά Μάγχης, Βαλτική....στο λιμάνι της Γδύνιας (Gdansk)...Οι αρμόδιες υπηρεσίες της Πολωνίας μάς έδωσαν από ένα κουστούμι, δυο πουκάμισα, παλτό, παπούτσια, εσώρουχα και μια ατομική βαλίτσα»...

⁷² Αναλυτικά στοιχεία στην προηγούμενη ενότητα: «**Παιδομάζωμα ή Παιδοσώσιμο**».

⁷³ Γιώργος Δ. Ζιώγας, **Αντίσταση, Εμφύλιος, Πολιτική Προσφυγιά**, Αθήνα 1999, σ. 328.

Επίσης Κατερίνας Τσέκου, **Προσωρινώς Διαμένοντες Έλληνες Πολιτικοί Πρόσφυγες στη Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας (1948-82)**, σσ. 302-412, με αναλυτική αναφορά και στα γεγονότα της Ταस्कένδης.

4.5. Ο εμφύλιος πόλεμος (1943-49): Βαθύτερα αίτια και επιδιώξεις-Μερικές παράπλευρες πτυχές του εμφυλίου πολέμου

Σύμφωνα με στοιχεία προερχόμενα από την πλευρά των ηττημένων⁷⁴ του Εμφυλίου μεταφέρθηκαν περίπου 16.500 Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στην (τότε) ΕΣΣΔ (Σοβιετική Ένωση) και προωθήθηκαν στην Τασκένδη, επίσης 13.500 στην Τσεχοσλοβακία, 9.000 στην Πολωνία, 4.000 στη Ρουμανία, 2.000 στην Ανατολική Γερμανία, ενώ περίπου 9.000 παρέμειναν στη Βουλγαρία. Στους αριθμούς αυτούς δεν περιλαμβάνονται όσοι αναζήτησαν μόνιμο άσυλο στη Γιουγκοσλαβία (κυρίως σλαβόφωνοι ή δίγλωσσοι) και εγκαταστάθηκαν κυρίως στη Λαϊκή Δημοκρατία της Μακεδονίας (σημερινή περιοχή Σκοπίων).

Πάντως, όλοι ή οι πλείστοι Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες, που κατέφυγαν μετά τον Εμφύλιο στις σοσιαλιστικές χώρες εκείνου του καιρού, ενσωματώθηκαν στις τοπικές κοινωνίες οικονομικά, επαγγελματικά και κοινωνικά και παράλληλα διατήρησαν έντονο το αίσθημα παλιννόστησης στην πατρίδα, μολονότι αυτή (μέσα στο άγριο κλίμα της εμφύλιας σύγκρουσης) **τους είχε στερήσει την ελληνική ιθαγένεια**. Και παράλληλα φρόντιζαν να διατηρήσουν τη γλώσσα τους και να οργανώσουν για τα παιδιά τους ένα πρόγραμμα παιδείας που να ανταποκρίνεται στις ανάγκες της εκεί σταδιοδρομίας τους, αλλά και να συντηρεί την ελληνικότητά τους με διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας και Ιστορίας⁷⁵.

Θα επανέλθουμε στο θέμα της μερικής παλιννόστησης των πολιτικών εκείνων προσφύγων σε επόμενο κεφάλαιο ως τη Μεταπολίτευση του 1974. Μερική παλιννόστηση των προσφύγων και απόδοση της ελληνικής ιθαγένειας αποφασίστηκε από την ελληνική Κυβέρνηση το 1983 (Φ.Ε.Κ. 1, 5-1-1983).⁷⁶

4. Για την πολιτική του ΚΚΕ μετά τον Εμφύλιο (1949-1974)

Έκδηλα χαρακτηριστικά της πολιτικής του ΚΚΕ είναι νομίζω τα ακόλουθα:

- Για λόγους μάλλον ψυχολογικούς –νομίζω- η ηγεσία της ήττας προσπάθησε να μειώσει τις αρνητικές εντυπώσεις με το σύνθημα: «τα όπλα παρά πόδα», που υποδήλωνε περίπου: έχουμε τη δύναμη να συνε-

⁷⁴ Εκδοτικής Αθηνών, **Ι.Ε.Ε.**, τ. ΙΣΤ', σ. 166.

⁷⁵ Περισσότερα για το θέμα αυτό έχουμε γράψει στο κεφάλαιο: «Παιδομάζωμα ή Παιδοσώσιμο» και θυμίζω ενδεικτικά το βιβλίο του Θανάση Μητσόπουλου, **Μείναμε Έλληνες**, από το οποίο έχουμε τις πιο αναλυτικές και, κατά τη γνώμη μου, αξιόπιστες πληροφορίες για την Εκπαίδευση των προσφυγόπουλων στις χώρες προσφυγιάς.

Επίσης, Κατερίνας Τσέκου, **Προσωρινώς Διαμένοντες... Έλληνες Πολιτικοί Πρόσφυγες στη Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας 1948-1982**, εκδόσεις «Επίκεντρο» 2010, σσ. 3 κ.π.,: «Τα Παιδιά Πρόσφυγες στις Ανατολικές Χώρες».

⁷⁶ Κατερίνας Τσέκου, ό. π., σσ. 476-481.

χίσουμε τον αγώνα, όταν κρίνουμε ότι οι συνθήκες θα είναι πιο ελπιδοφόρες για μας.

- Και εκτός από τη φροντίδα για την εγκατάσταση των προσφύγων (κυρίοτατα των αγωνιστών του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας) στις χώρες που τους δέχτηκαν ως «συντρόφους», η ηγεσία του ΚΚΕ φρόντισε πολύ νωρίς για την ανασύνταξη των κομματικών ομάδων / συνόλων που έμειναν στον ελλαδικό χώρο μέσα σε συνθήκες πολύ δύσκολες (φυλακίσεις, εξορίες, μόνιμη παρακολούθηση από τις αρμόδιες υπηρεσίες του επίσημου Κράτους). Ειδικά γι' αυτή την ανασύνταξη των δυνάμεων στο εσωτερικό της χώρας μας εκδηλώθηκε άμεσα η φροντίδα της ηγεσίας του ΚΚΕ. Ο Γ. Ζιώγας, που ήδη τον μνημονεύσαμε, αφηγείται στο βιβλίο του ότι μόλις βγήκαν από τα σύνορά μας προς την προσφυγιά στον πρώτο σταθμό που έφτασαν, άοπλοι πια, ρωτήθηκαν ποιοι ήθελαν με δική τους επιλογή να εκπαιδευτούν, να γυμναστούν, να παρακολουθήσουν πρόγραμμα ειδικής δράσης για παράνομη επιστροφή και έκνομη δραστηριότητα στην πατρίδα. Και το πρόγραμμα αυτό άρχισε αμέσως. Γράφει συγκεκριμένα ο Ζιώγας: «Περί τα τέλη Σεπτεμβρίου 1949 το Πολιτικό Γραφείο του ΚΚΕ αποφάσισε την αποστολή στελεχών του στην Ελλάδα για την ανασυγκρότηση των κομματικών οργανώσεών του... Προσκαλούσε πολιτικά και στρατιωτικά στελέχη του Κόμματος.... προτείνοντας στον καθένα, αν δέχεται οικειοθελώς, να πάει.... και να δουλέψει παράνομα... Το Πολιτικό Γραφείο είχε προσωρινά την έδρα του στο **Μπουρέλι** (Αλβανία). Προσκληθήκα κι εγώ. Εκεί συνάντησα τον Β. Μπαρτζιώτα, τον Ιωαννίδη, τον Πορφυρογένη. Μου πρότειναν... Αφού δέχτηκα την πρότασή (τους)... οδηγήθηκα σε ένα διπλανό κτήριο, όπου βρισκόταν ο Νίκος Μπελογιάννης.... Από τη Γδύνια (το πολωνικό λιμάνι Gdansk) ταξιδέψαμε στη Βαρσοβία κι αμέσως άρχισαν να γίνονται εντατικά θεωρητικά και πρακτικά μαθήματα. Στην αρχή τα μαθήματα γίνονταν από Ρώσους δασκάλους και μεταφράζονταν από διερμηνέα... Ο Νίκος Μπελογιάννης ήταν ο άμεσος υπεύθυνος της Σχολής... Αργότερα η Σχολή αυτή ονομάστηκε «Νίκου Μπελογιάννη». Από αυτήν αποφοίτησαν εκατοντάδες στελέχη....».

- Ένα τρίτο σύμπτωμα, μοιραίο μετά την ήττα στον Εμφύλιο, ήταν η αναζήτηση, ή επισήμανση των «**λαθών**» που είχαν οδηγήσει στην ήττα, ίσως για να απαλλαγούν οι υπεύθυνοι των **λαθών** από τις ευθύνες της τελικής ήττας, ίσως και με την ελπίδα ότι στον συνεχιζόμενο ιδεολογικό αγώνα θα είναι σε θέση να αποφύγουν τέτοια **λάθη**.⁷⁷

Αρχές Μαΐου 1950 επέρχεται πολιτική σύγκρουση στην κορυφή της ηγεσίας του Κόμματος μεταξύ των δυο κορυφαίων, του Μήτσου Παρτσαλίδη και του Ν. Ζαχαριάδη....Ο καθένας προσπαθεί να φορτώσει τα

⁷⁷ Για το φαινόμενο της «λαθολογίας» ειδικό κεφάλαιο παρακάτω.

4.5. Ο εμφύλιος πόλεμος (1943-49): Βαθύτερα αίτια και επιδιώξεις-Μερικές παράπλευρες πτυχές του εμφυλίου πολέμου

λάθη της περιόδου 1941-49 στον άλλο. Επόμενο ήταν να χωριστούν οι κομμουνιστές σε **Ζαχαριαδικούς και Παρτσαλιδικούς**... σε ΚΚΕ εξωτερικού και ΚΚΕ εσωτερικού⁷⁸, όπως ονομάστηκαν αργότερα. Και αποφασίστηκε η σύγκληση της 3ης Συνδιάσκεψης της Κ.Ε. του ΚΚΕ για τον Οκτώβρη του 1950.⁷⁹

5. Η πολιτική «φιλοσοφία του λάθους» και οι ατέλειωτες προστριβές φθοράς στους κόλπους του ΚΚΕ

1. Προοίμιο: Πολιτική φιλοσοφία της λαθολογίας

Όταν κάποιο εγχείρημα προωθηθεί ως την τελική επιτυχία, συνήθως λησμονούνται και τυχόν ατοπήματα ή ατυχήματα που συντελέστηκαν κατά την πορεία προς την τελική επιτυχία (και συνηθίζεται ως επίλογος το: «τέλος καλό, όλα καλά»).

Αν το εγχείρημα καταλήξει σε αποτυχία, οι αποτυχημένοι αναδρομικά επανεξετάζουν τι δεν έκαναν σωστό... Χρήσιμοι και αυτοί οι αναλογισμοί, για να ληφθούν υπόψη τα συμπεράσματα για πιο προσεκτικούς σχεδιασμούς σε μελλοντικές προσπάθειες. Η **αναδρομική εκτίμηση λαθών** που συντελέστηκαν είναι πιθανό να οφείλεται σε άμεση / έμμεση και αναδρομική βέβαια **απονομή ευθυνών προσώπων, ομάδων**, και παραμερισμό τους σε μελλοντικές προσπάθειες.

Σε μια ατμόσφαιρα χαράς για ό,τι έγινε με επιτυχία ή θλίψης για ό,τι κατέληξε σε αποτυχία είναι ενδεχόμενο κατά τους αναλογισμούς να αγνοηθούν ίσως και **απρόβλεπτοι παράγοντες** που επηρέασαν τα γεγόμενα.

2. Μερικά δείγματα λαθολογίας στην περίπτωση που μας απασχολεί

●● Ο Βάσος Γεωργίου, από τους πιο ήρεμους συγγραφείς ιστορικών αναμνήσεων, στο βιβλίο του: **Η Ζωή μου** (φυλακή, εξορίες, Εθνική Αντίσταση, άλλοι αγώνες, χαρές και λύπες... στη σ. 416 έχει επικρίνει: «Έλλειψη αλληλεγγύης (των σοβιετικών)⁸⁰ προς τον ελληνικό λαό, που αγωνιζόταν για την πανανθρώπινη λευτεριά, παρά τα λάθη της ηγεσίας του». Και στη σ. 447: Για άλλα ατοπήματα έχει γράψει: «Η απόφαση εκείνη ήταν «**λαθεμένη**» και το ΚΚΕ την καταδίκασε ανεπιφύλακτα αμέσως τότε...».

⁷⁸ Γ. Ζιώγα. **Αντίσταση, Εμφύλιος, Πολιτική Προσφυγία**, σσ. 329-335.

⁷⁹ Κατερίνας Τσέκου, **Προσωρινώς Διαμένοντες Έλληνες Πολιτικοί Πρόσφυγες στη Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας (1948-82)**, σσ. 60-61.

⁸⁰ Αυτή βέβαια η στάση των Σοβιετικών συνδέεται με τη «Συμφωνία για τις ζώνες επιρροής» (ή «Συμφωνία των Ποσοστών») μεταξύ Βρετανών – Σοβιετικών, που υπογράφηκε τελικά αρχές του Οκτώβρη 1944 μεταξύ Τσόρτσιλ και Στάλιν στη Μόσχα. Πιθανότατα γιατί είχαν άλλα σχέδια στο νου τους.

●● Στο βιβλίο του Γ. Παπανδρέου, **Η Απελευθέρωση της Ελλάδος** (σσ. 299-301) αναδημοσιεύονται κάποια σύντομα κείμενα των:

✓ Β. Μπαρτζιώτα: «Στην πρώτη Κατοχή χάσαμε τη νίκη, γιατί **κάναμε λάθη...**», (σ.299).

✓ Κώστα Καραγιώργη: «Αντιστάθηκα σφοδρά και ανοιχτά στη Συμφωνία της Καζέρτας... Την θεωρώ σαν **τρομερό λάθος** τακτικής...», (σ. 300).

✓ Του ίδιου συνέχεια: «Μπορεί να το έκανε ο Ζέβγος **το λάθος**, αλλά ...», (σ.301).

●● Από τον τόμο **Εξήντα Χρόνια Αγώνων και Θυσιών: Χρονικό του ΚΚΕ**, τ.Π (1945-78), έκδοση της Κ.Ε. του ΚΚΕ, σ. 10, αντιγράφω:

« Η Ολομέλεια κάνει εκτίμηση της δράσης του Κόμματος στην περίοδο της Εθνικής Αντίστασης... υπογραμμίζει ελλείψεις, αδυναμίες, **λάθη**. Η Συμφωνία του Λιβάνου... της Καζέρτας... **«λάθη** δεξιού χαρακτήρα».

Ιδιαίτερα υπογραμμίζει «τα **λάθη** που έγιναν στη διάρκεια της σύγκρουσης του Δεκεμβρη, **λάθη** στρατιωτικά και πολιτικά αριστερού χαρακτήρα».

●● Επίσης, Κατερίνας Τσέκου, **Προσωρινώς Διαμένοντες Έλληνες Πολιτικοί Πρόσφυγες στη Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας** (1948-82), σσ. 60-61: «Η 7^η Ολομέλεια (14-5-1950) συζήτησε το περιεχόμενο γράμματος του Μ. Παρτσαλίδη προς το Πολιτικό Γραφείο του Κόμματος... **έβαζε θέματα λαθών της ηγεσίας**. Αποφασίστηκε η σύγκληση της 3^{ης} συνδιάσκεψης της Κ.Ε. του ΚΚΕ για τον Οκτώβρη του 1950...».

●● Και από το βιβλίο του Βάσου Γεωργίου **Η Ζωή μου**, σ. 472, αντιγράφω: «Οι σύντροφοι και όλοι οι αγωνιστές αναρωτιούνταν: γιατί και πώς χάσαμε; Δεν μπορούσαμε να τα βγάλουμε πέρα με τους Άγγλους (και τους εδώ συνεργάτες τους); Γιατί γίνανε όλα αυτά τα **λάθη**, ο Λίβανος, η Καζέρτα, η Βάρκιζα; **Ποιος ευθύνεται περισσότερο γι' αυτά;**».

3. Από όσα γνωρίζω, νομίζω ότι όλα αυτά (Λίβανος κ.λπ.) ήταν μια σωστή **πολιτική υποχωρητικότητας**, που είχε επιλεγεί από την άνοιξη του 1944 (Συνέδριο του Λιβάνου) ως το τέλος του Νοέμβρη του 1944 ως τρόπος, δρόμος ειρήνευσης, αλλά δεν εκτιμήθηκε ήρεμα και νηφάλια, ορθά και δίκαια, από την άλλη όχθη...(που έκρυβε σχέδια συγκρουσιακά, όπως είδαμε).⁸¹

Οι ιστορικοί αναγνωρίζουν και απρόβλεπτους ή αστάθμητους παράγοντες στην ιστορική πορεία των κοινωνιών. Οι άνθρωποι του ΕΑΜ (ηγεσία και οπαδοί) είχαν ζήσει βιώματα που θολώνουν του ανθρώπου την

⁸¹ Λεπτομέρειες στο κείμενο: «**Τα Δεκεμβριανά του 1944: Ποιοι τα θέλησαν; Ποιοι τα σχεδίασαν ή ελπίσανε και προσδοκούσαν κέρδη από την αιματοχυσία, που άρχισε στις 3 του Δεκεμβρη 1944;**», σσ. 230 κ.π.

4.5. Ο εμφύλιος πόλεμος (1943-49): Βαθύτερα αίτια και επιδιώξεις-Μερικές παράπλευρες πτυχές του εμφυλίου πολέμου

ορατότητα, ίσως και τη σκέψη και την αντικειμενικότητα (και συννεφιάζουν πάνω από το δρόμο των αστάθμητων παραγόντων)⁸². Γνώρισαν:

- Διώξεις, εξορίες, φυλακίσεις, βασανιστήρια, ρετσινόλαδο (από τη βασιλομεταξική δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου).

- Άρνηση της πολιτικής εκείνης «ηγεσίας» στα **Υπομνήματα** των φυλακισμένων που προσφέρονταν οικειοθελώς να λάβουν μέρος στην άμυνα της Πατρίδας έναντι των επιδρομέων του 1940, των Ιταλών, (στα βορειοδυτικά σύνορα της χώρας μας).

- Προθυμία της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας (της βασιλομεταξικής) να παραδώσει τους πολιτικούς κρατούμενους (Ακροναυπλίας...) στον κατακτητή, Μάιο – Ιούνιο του 1941. Έγκλημα πρωτοφανές στην ιστορία μιας κοινωνίας.

- Και την ώρα της απελευθέρωσης (αποχώρηση των Γερμανών) αισθάνονταν την άφιξη ενός από τους Συμμάχους τυπικά ως ελευθερωτή, ουσιαστικά ως νέου κατακτητή. Και την ώρα εκείνη, όπως έγραψε ένας εαμικός αγωνιστής, έχαναν τα «συλλοϊκά» τους⁸³.

- Και αγνοούσαν ότι ο νέος αυτός κατακτητής είχε καθαρά αποικιοκρατική (δηλ. εγκληματική⁸⁴, όπως αποδείχτηκε) νοοτροπία. Και εύρισκε εδώ Έλληνες συμμάχους πολλούς που είχαν απουσιάσει από την Εθνική Αντίσταση, αλλά είχαν συνεργασία με τους Γερμανούς κατακτητές (ταγματασφαλίτες, Γερμανοτσολιάδες).

Μέσα σε τέτοια ατμόσφαιρα μπορούσαν να γίνουν και εσφαλμένες εκτιμήσεις (**λάθη**) οργής και επιθετικότητας ή και υποχωρητικότητας με την προοπτική ή την ελπίδα συνεννόησης και ειρηνικής διευθέτησης των επιδιώξεων της ελληνικής κοινωνίας.

Αυτό που ήταν ευκαίριο να αποφευχθεί ήταν νομίζω η **διολίσθηση των αγωνιστών προς τη λαθολογία**, που μειώνει την αυτοπεποίθηση και την ψύχραιμη αντιμετώπιση των αντικειμενικών δυσχερειών και ενδεχόμενα προκαλεί προστριβές και αντιδικίες ανάμεσα στους κρίνοντες και τους κρινόμενους ως δημιουργούς **λαθών**.

⁸² Θυμίζω ένα βιβλίο σχετικό: Erik Durschmied, **Ο Αστάθμητος Παράγων στην Ιστορία** (μετ. από τα αγγλικά Γ. Κουσούνελου), εκδ. «Ενάλιος», 2005.

⁸³ Ο Τάκης Σταθάτος (στο συλλογικό έργο **Μακρόνησος, τόπος ιστορικός**, τ. Α', σ. 467) έγραψε: «Φτάσαμε στο «Περάστε από την Ασφάλειαν δι' υπόθεσίν σας». Η λογική ακολουθία του κόσμου μας διαταράχτηκε.... Έτσι από μια ματωμένη και παγιδευμένη νομοτέλεια σπρωχτήκαμε στη χιονοστιβάδα του Εμφυλίου....». Αν η εκτίμηση και ερμηνεία του για τα βιώματα εκείνα είναι αποδεκτή και ο Εμφύλιος σχεδιασμένος από την αντίπαλη πλευρά ως ανάγκη, τότε η **λαθολογία** αδικεί τους αγωνιστές του ΕΑΜ., που επωμίζονται ευθύνες άλλων, των αντιπάλων.

⁸⁴ Αναφορά στο θέμα αυτό στο ειδικό κεφάλαιο για τα «Δεκεμβριανά», σ. 251.

Προσωπικά (άτομο απολιτικό ως την ώρα που έφυγα από το αγρόκτημα της επιβίωσης το 1951), ως μελετητής της Ιστορίας αργότερα, μια μόνη παράλειψη νομίζω ότι έγινε από την ηγεσία του ΕΑΜ, ότι δεν είπε έγκαιρα και ξεκάθαρα στους οπαδούς του ότι και οι γεωπολιτικές συνθήκες και οι διεθνείς περιστάσεις / αντιπαραθέσεις των νικητών (Αγγλων, ΗΠΑ, ΕΣΣΔ) της ώρας εκείνης έθεταν τον ελλαδικό χώρο στη ζώνη συμφερόντων και «ευθύνης» της Βρετανίας.⁸⁵ Εικάζω ότι μπορούσε να εκτιμηθεί και η **υποχωρητικότητα** τους, (των εαμικών, στο Λίβανο, στην Καζέρτα) με λιγότερη βαρβαρότητα από τους αντιπάλους που είχαν όμως ήδη προσανατολιστεί προς τη λύση του Εμφύλιου Πολέμου⁸⁶, όπως έχουμε δει στο κεφάλαιο για τα Δεκεμβριανά (σσ.230 κ.π.) όπου και ο Τσόρτσιλ είχε «πληροφορηθεί» πολύ πριν από τα Δεκεμβριανά για την «επικειμένην σύγκρουσιν με τον ΕΛΑΣ».

6. Ανάδυση και νέα (πιο περίπλοκη) πορεία του Κυπριακού Ζητήματος (1950 και μετά)

Προοίμιο

Διευκρινίζω ότι το θέμα αυτό θα μας απασχολήσει ειδικότερα μετά τον Εμφύλιο, 1950 και μετά, αλλά κυοφορήθηκε κυρίως κατά τη διάρκεια του Πολέμου (1940-45), όταν οι Έλληνες Κύπριοι προσήλθαν εθελοντές να συμπολεμούν με τους Άγγλους, με την προσδοκία ότι θα είχαν δίκαια αναγνώριση των δικαιωμάτων τους μετά τον Πόλεμο. Αλλά....

Σύντομη αναδρομή στην ιστορία του Κυπριακού Ζητήματος

Η Κύπρος λόγω γεωγραφικής θέσης γνώρισε πολλούς «επισκέπτες» και κατακτητές κατά τη μακραίωνη γνωστή Ιστορία της. Στους νεότερους χρόνους γνώρισε και Οθωμανική κατάκτηση από το 1571 ως το 1878. Κατά τη διάρκεια του Συνεδρίου του Βερολίνου (1878) πραγματο-

⁸⁵ Υπήρξαν, νομίζω, κάποιες ενδείξεις (υποχωρητικότητας αποδείξεις) στα ολιγόλογα μηνύματα που είχαν φέρει ο Π. Ρούσος, ο Α. Αγγελόπουλος από το Κάιρο, ο Ποπώφ από την ΕΣΣΔ στα ελληνικά Βουνά, όπου η έδρα της ΠΕΕΑ.... Και αντιλαμβάνομαι βέβαια ότι αυτά που γράφω δεν είναι λόγια ατόμου έμπειρου στην πολιτική ή τη διπλωματία. Και οπωσδήποτε ομολογώ ότι, αν ήμουν στη θέση τους, πολύ θα δυσκολευόμουν να ανακοινώσω σε αγωνιστές της Αντίστασης (με πολιτική ιδεολογία αγνή, με εμπειρία από φυλακές και εξορίες, που είχαν φτάσει με αγώνα να αναπνέουν αέρα ελευθερίας στο βουνό) να τους πω ότι απρόβλεπτοι ή απροσδόκητοι παράγοντες έκλειναν το δρόμο προς την ελπίδα τους.

⁸⁶ Ενδεικτικά θυμίζω μια εκτίμηση ή πρόβλεψη ενός στοχαστή της εποχής. Ο Γ.Θεοτοκάς είχε σημειώσει με προφανή ανησυχία και οδύνη στο **Ημερολόγιό του** (28 Νοέμβρη 1944): «η δεξιά έχει λυσσιάζει....**δέχονται με ελαφρά καρδιά το ενδεχόμενο εμφυλίου πολέμου.....**».

4.5. Ο εμφύλιος πόλεμος (1943-49): Βαθύτερα αίτια και επιδιώξεις-Μερικές παράπλευρες πτυχές του εμφυλίου πολέμου

ποιήθηκε μια μυστική συμφωνία (αγοραπωλησίας) μεταξύ Οθωμανικής αντιπροσωπείας και Βρετανικής.⁸⁷ Η οθωμανική πλευρά χρειαζόταν τη βρετανική διπλωματική συμπαράσταση και «κάποια» οικονομική βοήθεια (περίπου 93.000 λίρες το χρόνο «ενοίκιο» για την Κύπρο), η Βρετανία ενδιαφερόταν πολύ για τον εμποροναυτικό έλεγχο της Ανατολικής Μεσογείου, ιδιαίτερα εκείνη την ιστορική στιγμή (παραμονές ανοίγματος της διώρυγας του Σουέζ από τη Μεσόγειο προς τον Ινδικό Ωκεανό). Με τη μυστική συμφωνία του 1878 η Βρετανία πέτυχε «προσάρτηση» της Κύπρου στην Αποικιακή Βρετανική Αυτοκρατορία. Το 1914 η Κύπρος έγινε αποικία του Βρετανικού Στέμματος (κάτι που επισημοποιήθηκε με νέα Συνθήκη). Ως τότε οι Ελληνοκύπριοι αποδέχονταν ως μια μεταβατική ρύθμιση πολύ ευνοϊκή γι' αυτούς σε σύγκριση προς την ως τότε Οθωμανική εξουσία. Όταν όμως η Κύπρος «προβιβάστηκε» σε βρετανική αποικία (1925) και η Ελλάδα μετά από πολλές περιπέτειες είχε φτάσει ως τον Έβρο και το Ανατολικό Αιγαίο και την Κρήτη, άρχισε να εκδηλώνεται ως επιδίωξη των Ελληνοκυπρίων η πλήρης ανεξαρτησία και προσέγγιση προς την Ελλάδα. Και το 1931, τον Οκτώβρη, εκδηλώθηκαν τα λεγόμενα **Οκτωβριανά**⁸⁸ επεισόδια με αποκορύφωση την πυρπόληση του βρετανικού Κυβερνείου. Η βρετανική παρουσία στη Λευκωσία (αποικιακού χαρακτήρα), έγινε πιο πιεστική ως την κήρυξη του Β' Παγκόσμιου Πολέμου (1939-1945). Κατά τη διάρκεια του πολέμου αυτού σημειώθηκαν οι ακόλουθες εξελίξεις στις σχέσεις Ελλάδας – Βρετανίας – Κύπρου:

- Ο Γεώργιος Β' και η Κυβέρνησή του φεύγοντας προς εξορία έβλεπαν ευνοϊκή / επιθυμητή λύση την εγκατάστασή τους στην Κύπρο, κάτι ανεπιθύμητο για τους Βρετανούς.
- Πάντως, κατά τη διάρκεια του πολέμου (1939-45), όταν δημιουργήθηκε Βρετανικό «Στρατηγείο Μέσης Ανατολής» με έδρα την Αλεξάνδρεια, πολυάριθμοι Ελληνοκύπριοι πρόσφεραν εθελοντική συμπαράσταση στους Βρετανούς, που την αποδέχονταν, χωρίς όμως και να κάνουν μια δήλωση αναγνώρισης του αιτήματος των Ελληνοκυπρίων για ρύθμιση μετά τον πόλεμο.⁸⁹
- Μετά τη λήξη του Πολέμου εύλογο ήταν να εκδηλώνεται από την πλευρά των Ελληνοκυπρίων πρόθεση να θυμίζουν το αίτημά τους, για το οποίο οι Βρετανοί απέφευγαν συζήτηση. Και οι ελληνικές Κυβερνήσεις απέφευγαν να ανοίξουν ανεπιθύμητο για τους Βρετανούς διάλογο, γιατί, όπως συνόψισε τους ενδοιασμούς του Έλληνας πολιτικός, «η Ελλάδα

⁸⁷ Κλεάνθη Γεωργιάδη, **Ιστορία της Κύπρου**, σ. 247.

⁸⁸ Σάββα Λοϊζίδη, **Ατυχή Κύπρος**, εκδ. Μπεργιάδη, Αθήναι, 1980, σσ. 32-35.

⁸⁹ Κορνήλιος Χατζηκώστας, **Το «ΟΧΙ» της Κύπρου το '40** «Έτσι πολεμήσαμε στο πλευρό των συμμάχων, έτσι προδοθήκαμε...», "Power Publishing", Λευκωσία, χ.χ.

αναπνέει με δύο πνεύμονες, έναν αμερικανικό και ένα βρετανικό και δε θα ήταν συνετό εμείς να προκαλέσουμε αναπνευστική δυσκολία για μας».

Μέσα σε αυτή την ατμόσφαιρα ακούστηκε από Ελληνοκυπριακή πλευρά (αρχικά νομίζω από το ΑΚΕΛ) η πρόταση για ένα δημοψήφισμα, στο οποίο θα καλούνταν οι Ελληνοκύπριοι να ψηφίσουν **ναι ή όχι** για το αίτημα ένωσης με τη μητέρα Ελλάδα. Και, επειδή τότε δεν υπήρχε πολιτική ηγεσία ανεξάρτητου Κράτους στην Κύπρο, αποφασίστηκε να οργανώσει το Δημοψήφισμα η εκκλησιαστική ηγεσία, η Αρχιεπισκοπή (Εθναρχία). Το Δημοψήφισμα πραγματοποιήθηκε την Κυριακή 15 Ιανουαρίου 1950 (και την επόμενη Κυριακή). Δεν έγινε με ψηφοδέλτια στην Κάλπη, αλλά με υπογραφή σε βιβλία όπου είχε διατυπωθεί το αίτημα των Ελληνοκυπρίων (Ένωση με τη μητέρα Ελλάδα) ή ενδεχόμενα η αντίθετη επιλογή των προσερχομένων. Συντριπτική ήταν η πλειοψηφία του Ναι.

Και τα βιβλία του Ναι και Όχι προωθήθηκαν για πληροφόρηση σε «νόμιμους» αποδέκτες (Βρετανική Κυβέρνηση λ.χ., η οποία δε θέλησε να τα παραλάβει).⁹⁰ Και από τότε άρχισε η ανοιχτή αντιδικία. Η προσφυγή στον ΟΗΕ έπρεπε να γίνει από ανεξάρτητο κράτος. Εύλογα ο ρόλος αυτός αναγνωριζόταν για την Ελλάδα, αλλά οι Ελληνικές Κυβερνήσεις δίσταζαν να δυσαραστήσουν τους Αγγλοαμερικανούς. Και όταν τελικά αποφάσισαν, το αίτημα δεν έγινε δεκτό από τον Ο.Η.Ε.! Και μέσα σε αυτό το κλίμα διαμορφώθηκε η Ε.Ο.Κ.Α. (Εθνική Οργάνωση Κυπρίων Αγωνιστών) για δυναμική δράση, την οποία άρχισαν (οι Ελληνοκύπριοι) από 1^η Απριλίου 1955.

Το θέμα αυτό θα μας απασχολήσει σε επόμενο κεφάλαιο: «Ο Ελληνισμός κατά την περίοδο 1950-63». (Μεταπολεμική Ιστορία)

Κλείνω με την προσθήκη κάποιας ακόμη βιβλιογραφίας:

Κώστα Γραικού, **Κυπριακή Ιστορία** (Λευκωσία 1990) από τη Νεολιθική εποχή ως τις παραμονές της τραγωδίας του Πραξικοπήματος του 1974. Το τελευταίο κεφάλαιο, (σσ. 397-403), έχει τίτλο: «Ειρηνική Συνύπαρξη» (των δυο Κοινοτήτων, προφανώς ως ευχή του συγγραφέα και γνώμη του ότι είναι η συνύπαρξη δυνατή).

Κλεάνθη Γεωργιάδη, **Ιστορία της Κύπρου**, 1978.

Σάββα Π. Λοϊζίδη, (διδάκτορα Δικαίου, τέως εθναρχικού Συμβούλου Κύπρου και τέως Βουλευτού Αθηνών): **Ατυχη Κύπρος: πώς έζησα τους πόθους και τους καημούς της, 1910-1980**. εκδ. Μπεργιάδη, Αθήναι, 1980.

Φ. Κ. Βώρος, Ph. D., επίτιμος
Σύμβουλος του Παιδ. Ινστιτούτου.

⁹⁰ Και επιδόθηκαν για φύλαξη στην Ελληνική Πρεσβεία του Λονδίνου.